УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Милан С. Виденовић

ИТАЛИЈА И СРБИЈА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ 1915–1918.

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ниш, 2025.

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

Milan S. Videnović

ITALY AND SERBIA IN THE FIRST WORLD WAR 1915–1918

DOCTORAL DISSERTATION

Niš, 2025

Подаци о докторској дисертацији

Ментор:	Др Војислав Г. Павловић, научни саветник, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет; Балканолошки институт САНУ
Наслов:	Италија и Србија у Првом светском рату 1915–1918.
Резиме:	Краљевина Италија и Краљевина Србија пре Балканских ратова немају критичне тачке мимоилажења. Њихови односи први пут су стављени на прави тест када је српска војска запосела албанску обалу. Италија у том тренутку, из сопствених интереса, заједно са Аустроугарском на Конференцији у Лондону подржава формирање аутономне Албаније. Током Великог рата, нарочито након потписивања Лондонског уговора 26. априла 1915. године, отпочиње незадрживо урушавање односа између Италије и Србије, који до краја светског сукоба постају непријатељски. Централни проблем на релацији Рим–Београд у наведеном периоду чини борба за Хабзбуршко наслеђе, односно различита визија будућности Балкана и Подунавља након рата. Немогућност Пашића и Сонина да постигну договор за време рата, чини да неразрешени проблеми постану корен сукоба између Италије и Југославије у међуратном периоду. На основу анализе необјављене и објављене архивске грађе, дневника, мемоара и одабране литературе у докторској дисертацији је приказано формирање и развој конфликта.
Научна област:	Историјске и археолошке науке
Научна дисциплина:	Политичка историја
Кључне речи:	Италија, Србија, Први светски рат, Лондонски уговор, Југославија, Албанија, Балкан, Јадранско море, дипломатија, Сонино, Пашић
УДК:	94(497.11:450)“1915/1918“
CERIF класификација:	H 250 Савремена историја (од 1914. године) H 271 Политичка историја
Тип лиценце Креативне заједнице:	Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral Supervisor:	Vojislav Pavlović, PhD, Scientific Advisor, University of Niš, Faculty of Philosophy; Institute for Balkan Studies SASA
Title:	Italy and Serbia in The First World War 1915–1918
Abstract:	The The Kingdom of Italy and the Kingdom of Serbia before the Balkan Wars had no critical points of contention. Their relations were first put to a real test when the Serbian army occupied the Albanian coast. At that moment, Italy, acting in its own interests, alongside Austria–Hungary, supported the creation of an autonomous Albania at the London Conference. During the Great War, particularly after the signing of the Treaty of London on April 26, 1915, the irreversible deterioration of relations between Italy and Serbia began, culminating in outright hostility by the end of the global conflict. The central issue between Rome and Belgrade during this period was the struggle over the Habsburg legacy – that is, conflicting visions for the future of the Balkans and the Danube region after the war. The inability of Pašić and Sonnino to reach an agreement during the war meant that unresolved issues became the root of conflicts between Italy and Yugoslavia in the interwar period. Based on an analysis of unpublished and published archival materials, diaries, memoirs, and selected literature, the doctoral dissertation traces the formation and development of this conflict.
Scientific Field:	Historical and archaelogical sciences
Scientific Discipline:	Political history
Key Words:	Italy, Serbia, The First World War, Treaty of London, Србија, Yugoslavia, The Balkans, Albania, Adriatic sea, diplomacy , Sonnino, Pašić
UDC:	94(497.11:450)“1915/1918“
CERIF Classification:	H 250 Contemporary history (since 1914) H 271 Political history
Creative Commons License Type:	Attribution – Non Commercial – No Derivs (CC BY-NC-ND)

САДРЖАЈ

1. УВОД 11
2. УВОДНО ПОГЛАВЉЕ 15
2.1. Неутрална сила у зараћеној Европи 20
2.1.1. Унутрашње стање у Италији уочи избијања рата 20
2.1.2. Сан Ђулијанова спољна политика 21
2.1.3. Сарајевски атентат и први дани јула 1914. године 23
2.1.4. Јулска криза и Италија 26
2.1.5. Неутралност Италије и тумачење члана VII уговора о Тројном савезу 29
2.1.6. Августовски преговори са силама Тројног споразума 31
2.1.7. Редефинисање италијанске стратегије 34
2.1.8. Саландрина спољна политика 39
2.1.9. Сонинови геополитички циљеви пре Великог рата 41
2.1.10. Сонинова политика од избијања рата до преузимања Консулте 43
2.1.11. Сонино у Консулти 45
2.1.12. Заштита италијанских интереса у Албанији и окупација Валоне 47
2.2. Од казнене експедиције до рата за уједињење 49
2.2.1. Успостављање принципа размене територија и територијалних компензација. 50
2.2.2. Формулисање југословенског програма српске владе 54
2.2.3. Југословенски програм – ратни циљ Србије 56
2.2.4. Питање уједињења Србије и Црне Горе 59
2.2.5. Српска политика у Албанији 62
2.2.6. Окупација Валоне 65
3. НА ПУТУ ДО (НЕ)СПОРАЗУМА 67
3.2. Од савезништва до рата 67
3.2.1. Новембарска офанзива на Србију и пропуштена шанса за споразум 67
3.2.2. Компензације или вето 71
3.2.3. Ка распаду Тројног савеза 76
3.3. Савез по мери Велике силе 81

3.3.1. Зашто рат уз Тројни споразум? ... 82
3.3.2. Циљеви Италије на преговорима у Лондону ... 85
3.3.3. Италијанске аспирације у Истри и Далмацији ... 89
3.3.4. Подела Далмације ... 93
3.3.5. Полуострво Пељешац и питање неутрализације обале ... 95
3.3.6. Питање Албаније ... 99
3.3.7. Финализирање споразума ... 100
3.4. Рат по мери Италије ... 103
3.4.1. Подршка политици „ужег кабинета“ ... 103
3.4.2. Србија и савезничка војна конвенција ... 107
3.5. Неравноправни савезник ... 113
3.5.1. Југословенска акција ... 113
3.5.2. Увод у неспоразум ... 117
3.5.3. Узалудни протести ... 120
3.5.4. Споразум без Србије ... 124
3.5.5. Југословенски одбор ... 126
3.5.6. Реакције Србије на уступке Италији ... 128
3.6. Питање територијалних уступака Србији ... 133
3.6.1. Прихватање југословенског програма ... 133
3.6.2. Наставак стратегије територијалних уступака балканским државама ... 137
3.6.3. Враћање на југословенски проблем ... 140
3.6.4. Уступци за уступке ... 144
3.6.5. Заоштравање односа са Италијом и крах политике територијалних уступака ... 157
4. ИЗМЕЂУ СПОРЕДНОГ И ГЛАВНОГ ФРОНТА ... 166
4.2. Питање српске офанзиве ... 166
4.2.1. У измењеним околностима ... 166
4.3. Српска акција у Албанији ... 175
4.3.1. Погоршање Есад–пашиног положаја у Драчу и припрема српске интервенције ... 176
4.3.2. Реакције на српско напредовање у Албанији ... 183

4.4. Црногорска акција у Албанији 196
4.4.1. Окупација Скадра – од намере до извршења 197
4.4.2. Српске реакције на окупацију Скадра 207
4.4.3. Савезници и окупација Скадра 210
5. ПОЛИТИКА ХИПОТЕТИЧКИХ ТЕРИТОРИЈАЛНИХ УСТУПАКА И СУДАР СА СТВАРНОШЋУ 214
5.2. Софија између сопствених интереса и очекивања Антанте 214
5.2.1. Бугарска у политици Савезника почетком 1915. године 214
5.2.2. Наставак преговора 219
5.2.3. Узалудни напори 227
5.2.4. Бугарска мобилизација 229
5.3. Румунија између амбиције и страха 236
5.3.1. Румунија у политици Тројног споразума и неутралне Италије 237
5.3.2. Тројни преговори 239
5.4. Неутрални савезник 249
5.4.1. Грчка на почетку сукоба и прве иницијативе за интервенцију 250
5.4.2. Гунарисов кабинет и савезничке понуде Бугарској 252
5.4.3. Повратак Венизелосовог кабинета и позив у помоћ 254
5.4.4. Ускраћена помоћ 259
6. ОД НЕБЛАГОВРЕМЕНЕ ПОМОЋИ ДО ЗАКАСНЕЛЕ ЕВАКУАЦИЈЕ 263
6.2. Уз отпор до Албаније 263
6.2.1. Прикупљање савезничког контингента у Солуну 263
6.2.2. Путеви снабдевања за Србију 267
6.2.3. Снабдевање на тлу Албаније 270
6.2.4. Колебања Савезника 272
6.2.5. Између солидарности и интереса 275
6.3. Кроз обалу смрти до острва спаса 294
6.3.1. Између непремостивих препрека 294
6.3.2. Разлози за евакуацију 303
6.3.3. Од одлуке о напуштању Албаније до окупације Крфа 310
6.3.4. Италијанска мисија на Крфу 321

6.3.5. Егзодус и спас 323
6.3.6. Повлачење црногорске војске 332
6.3.7. Пад Драча 333
7. ПОЛИТИЧКИ И ВОЈНИ ФРОНТОВИ 1916. ГОДИНЕ 337
7.1. Италија од локалног ка општем рату 337
7.1.1. Егоизам изнад солидарности 337
7.1.2. Пројекат обједињене дипломатске акције 339
7.1.3. Међусавезничка конференција у Паризу 345
7.1.4. Криза и пад Саландриног кабинета 346
7.1.5. Боселијев кабинет и интегрисање Италије у општу политику Савезника 348
7.2. Србија наставља борбу 352
7.2.1. У туђини 352
7.2.2. Борба за српске интересе 356
7.2.3. Покушај афирмисања српских ратних циљева након уласка Румуније у рат 367
7.3. Црна Гора у егзилу 373
7.3.1. Непожељни савезник 373
7.3.2. Радовићева влада 378
7.3.3. Радовићев предлог за уједињење и окретање краља Николе Италији 381
7.3.4. Расцеп међу Црногорцима 385
7.4. На Балканском фронту 390
7.4.1. Долазак Срба на Солунски фронт 391
7.4.2. Италијански фронт у Албанији 396
7.4.3. Италијани у Солуну 400
7.4.4. Есад–паша од егзила до Солуна 407
7.4.5. Долазак Есад–паше у Солун и француско–италијанске противречности 409
7.4.6. Испитивање терена 414
7.4.7. Прокламација о независној Албанији под заштитом Италије 416
7.4.8. Реакције на италијанску прокламацију 421
8. ВРЕМЕ ВЕЛИКИХ ПРОМЕНА 429
8.1. Година највећих изазова 429

8.1.1. Војно–политичка ситуација на прелазу из 1916. у 1917. годину 429
8.1.2. Улазак Сједињених Америчких Држава у рат 434
8.1.3. Питање одржања Солунског фронта 436
8.1.4. Крфска декларација 439
8.1.5. Крфска декларација као нова препрека за споразум са Италијанима 445
8.1.6. Питање ревизије тајних споразума 450
8.1.7. Пораз код Капорета 452
8.1.8. Последице пораза код Капорета 456
8.1.9. Конференција у Паризу 457
8.2. Нова политика Савезника – Србија и Италија у измењеним околностима 460
8.2.1. Између званичног и незваничног споразума 461
8.2.2. Успостављање политике очувања Аустроугарске 468
8.2.3. Без договора са Аустроугарском 477
8.3. Унутрашња превирања 480
8.3.1. Отварање сукоба – српска влада, опозиција и Југословенски одбор 480
8.3.2. Пашићева колебања 484
8.3.3. Заседање Народне скупштине на Крфу и криза Пашићевог кабинета 486
8.4. Политика зближења са Југословенима и њене последице 491
8.4.1. Орландов пут у Лондон и промена политике Италије 491
8.4.2. Спајање Албертинијеве и Орландове иницијативе 497
8.4.3. Споразум Торе–Трумбић 502
8.4.4. Србија и зближавање са Италијанима 506
8.4.5. Конгрес потлачених народа Аустроугарске 510
8.4.6. Однос Савезника према потлаченим народима након Римског конгреса 515
8.4.7. Продубљивање сукоба српске владе са Југословенским одбором 521
8.4.8. Од Друге битке на Пјави до септембарске изјаве 526
9. ПОСЛЕДЊИ ЧИН 531
9.1. Солунски фронт, офанзива и политичке последице пробоја 531
9.1.1. Промена команде Источне армије и припрема за офанзиву 531
9.1.2. Септембарска офанзива Источне армије 541
9.1.3. Фронт у Албанији 547

9.1.4. Борба за Црну Гору 553
9.1.5. Нови неспоразуми на релацији Пашић–Трумбић и стварање трећег чиниоца... 558
9.2. Крај рата 565
9.2.1. Пораз три царства 566
9.2.2. Од неактивности на фронту до офанзиве у последњи час 570
9.2.3. Италија господар ситуације 574
9.2.4. Уједињење из нужности 583
10. ЗАКЉУЧАК 591
11. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА 596

1. УВОД

Крајем XIX и на почетку XX века, односи Краљевине Италије и Краљевине Србије били су пријатељски. У Риму су настојали да са малим балканским државама одржавају добре односе и развијају економску сарадњу. Са друге стране, балкански народи у својим настојањима да се ослободе, покрет за уједињење Италије посматрају као узор. Стога је и сам однос према њој био благонаклон. Међутим, Рим је на Балкану имао своје посебне интересе, који су увек били изнад интереса Београда, Софије, Атине и Цетиња. Наведена чињеница, најбоље се манифестовала након Првог балканског рата, када Италија тежи да заштити своје интересе у Албанији. Оваква политика, последично је оставила Србију без излаза на море, а Црну Гору без Скадра. Посебни интереси Рима на Балкану, манифестовали су се поново од прве половине 1914. године, када са Цетиња долази до иницијативе за уједињење Србије и Црне Горе. Италијани у предвечерје Великог рата улажу напор да спрече такав сценарио због бојазни да ће Беч уједињење условити предајом Ловћена Аустроугарској.

У српској историографији не постоји монографија која се бави искључиво односима Италије и Србије за време Великог рата. Студије које постоје углавном се дотичу српско–италијанских односа кроз призму настанка југословенске државе. У питању су дела: Dragovan Šepić, *Italija, Saveznici i Jugoslovensko pitanje 1914–1918,* (Zagreb: Školska knjiga, 1970); Драгослав Јанковић, *Србија и југословенско питање 1914–1915*, (Београд: ИСИ&НИП Експорт–прес, 1973); Драгољуб Р. Живојиновић, *У потрази за империјом Италија и Балкан почетком XX века*, (Београд: Албатрос плус, 2013); Исти, *Италија и Црна Гора 1914–1925,* (Београд: Службени лист СРЈ, 1998); Isti, *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije*, (Beograd: Naučna knjiga, 1970). У италијанској историографији такође нема студија које се систематски баве односима Италије и Србије током Првог светског рата. Од оних монографија које се дотичу одређених аспеката наведене проблематике може се издвојити: Luca Riccardi, *Alleati non amici,* (Brescia: Morcelliana, 1992). Како су наведена дела старија неколико деценија и не баве се систематски, већ посредно питањем српско–италијанских односа, постојала је потреба да се спроведу нова истраживања и изнесу нова сазнања и закључци.

Основни циљ истраживања за докторску дисертацију био је да се на основу расположиве грађе и литературе реконструишу кључни догађаји који су обележили међусобну сарадњу Италије и Србије за време рата и њихове последице по односе Италије и Југославије у међуратном периоду. Поред реконструкције догађаја у периоду од 1915. до 1918. године, основни циљ истраживања био је да пронађе узроке настанка тих догађаја и открије улоге кључних политичких личности при креирању околности у којима су се међусобни односи Рима и Београда развијали. Користећи званичну дипломатску преписку и записе српских и италијанских дипломата и државника, у дисертацији је приказана природа односа у различитим фазама Првог светског рата. Приказани су основни мотиви који су водили српску и италијанску владу при креирању ставова о појединачним политичким питањима значајним за обе стране. Указано је на све факторе који су утицали на формирање или модификацију политике Рима и Београда.

Настојали смо да одговоримо на питања која су у претходним истраживањима била запостављена због доминантног фокуса на југословенском покрету и питању уједињења. Стога је фокус постављен на следећим питањима: који су основни циљеви Италије и Србије за време рата; око којих централних питања се развијају њихови односи; који су извори настанка неспоразума а потом и сукоба између две државе за време Великог рата 1915–1918; зашто настају; које су њихове фазе; како је унутрашња политичка ситуација утицала на међусобне односе Италије и Србије; како су међународне околности утицале на њихове односе и сарадњу; зашто су се одређени догађаји десили у одређеном тренутку на начин на који су се десили и како је то утицало на односе Рима и Београда; како у Италији посматрају српске аспирације и зашто; како у Нишу посматрају италијанске тежње и Лондонски уговор и зашто; како се деловање Италије одразило на ставове Србије и обрнуто; каква је улога Албаније у односима Рима и Београда и зашто; каква је улога Црне Горе и њене династије у пројекцијама две државе и зашто; како југословенски покрет и програм српске владе утичу на односе са Италијом; какав је став чланица Антанте у погледу италијанско–српских односа за време рата; како и зашто ратне операције утичу на односе Рима и Београда.

Рад се састоји од садржаја, увода, уводног поглавља, седам поглавља, закључка и напослетку списка извора и литературе. Приликом формирања структуре рада примењен је тематско–хронолошки приступ. Поглавља су прате хронолошки след, док се

потпоглавља и мање целине у оквиру њих фокусирају на појединачна значајна питања са сопственим хронолошким оквиром.

У уводном поглављу представљен је преглед догађаја непосредно пре избијања рата. Потом унутрашње стање у Србији и Италији и њихови односи за период од атентата у Сарајеву до почетка 1915. године. Прво поглавље под називом: *На путу до (не)споразума*, обухвата преговоре Италије са Антантом и Централним силама све до склапања Лондонског уговора 26. априла 1915. године, заједно са потпоглављем које се односи на италијанску објаву рата Аустроугарској. Са друге стране, приказани су развој југословенске акције, реакција Србије на Лондонски уговор и политика Савезника према Србији и другим балканским државама. У поглављу: *Између споредног и главног фронта*, обрађени су проблеми предузимања српске офанзиве на главном фронту, српска акција у Албанији и црногорска окупација Скадра. Целина: *Политика хипотетичких територијалних уступака и судар са стварношћу*, приказује место Бугарске, Румуније и Грчке у општем комплексу савезничке политике на Балканском полуострву и деловање Србије и Италије у оквиру наведене политике. Поглавље: *Од неблаговремене помоћи до закаснеле евакуације*, обухвата цео сплет догађаја од немачко–аустро–бугарске офанзиве на Србију до евакуације на острво Крф. Наведеним поглављем уједно се заокружују догађаји у најкомплекснијој 1915. години.

Пето поглавље под називом: *Политички и војни фронтови*, садржи анализу кретања Италије од локалног ка општем рату, затим наставак дипломатске и војне борбе Србије, статус и држање црногорске владе и краља. Посебна пажња у наведеном поглављу посвећена је Балканском фронту у Солуну и Албанији. У оквиру тематско–хронолошке целине: *Време великих промена*, обрађен је читав комплекс политичких и војних догађаја од краја 1916. године до септембра 1918. године, односно изјаве италијанске владе у корист Југословена. Поглавље под називом: *Последњи чин*, обухвата припрему офанзиве на солунском фронту, пробој фронта, његове последице и ток ратних операција на појединачним секторима балканског бојишта. Поред наведеног, обрађена је тема односа између српске владе и Југословенског одбора, дипломатске активности Савезника, сам крај рата и околности у којима је дошло до уједињења у Краљевину СХС. У *Закључку* је су приказани основни резултати истраживања и указано је на питања која су на крају рата

остала отворена и као таква у великој мери обликовала међуратне односе Италије и Југославије.

При изради докторске дисертације коришћена је класична методологија историјских истраживања, базирана на прикупљању и анализи класификоване архивске грађе похрањене у домаћим и иностраним архивима. Друга фаза обухватала је анализу прикупљене грађе, објављених извора и обликовање закључака кроз горенаведена поглавља. При раду је консултована релевантна научна литература.

Највећи део тезе конструисан је на основу архивске грађе и објављених извора. Приликом истраживања и писања рада коришћени су документи који се налазе у фондовима следећих архива: Државни архив Србије (АС), Архив Југославије (AJ), Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito (AUSSME), Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAE), Archivio Centrale dello Stato (ACS), Archives du Ministère des Affaires Etrangères (AMAE). Поред наведеног, консултована је грађа из заоставштине академика Драгољуба Живојиновића која се налази у Балканолошком институту САНУ.

Када је реч о објављеној архивској грађи, посебно су приликом писања рада били драгоцени подаци из збирке докумената из италијанских архива: *I documenti diplomatici Italiani*, Quinta serie *1914–1918, I–XI*. Од домаће публиковане грађе коришћене су публикације: *Први светски рат у документима Архива Србије, I–V*, *Записници седница Министарског савета Србије 1915–1918*, *Дипломатска преписка српске владе 1917*, *Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I–20. XII 1918), I–II*; Ф. Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914–1919*, *Визије будућности: Југословенски простор 1914–1918 – тематска збирка докумената*. Приликом расветљавања појединачних догађаја или мотива при доношењу важних одлука значајно је допринело консултовање дневника и мемоара.

2. УВОДНО ПОГЛАВЉЕ

Након уједињења 1861. године, Краљевина Италија је ступила на сцену као нова велика сила. Упркос томе, важила је за најслабију међу европским силама. Изван уједињене државе су остале области насељене Италијанима, такозване *terre iredente* – Трентино, Трст, Истра и градови Далмације. Управо због тога је од друге половине XIX века у италијанском друштву присутна идеја о потреби да се доврши уједињење. Међутим, проблем се састојао у томе што су се поменуте територије налазиле у саставу Хабзбуршке монархије, дајући јој стратегијску предност у односу на Италију. Италија се дакле, ради остварења поменутих интереса, морала суочити са експанзивном политиком Беча – старог противника уједињења Италије. Међутим, од формирања Тројног савеза 1882. године, у Риму се уместо постизања циљева директним сукобом прешло на другачију стратегију. У основи нове политике налазила се идеја да Италија оствари своје интересе кроз сарадњу са Хабзбуршком монархијом. Суштина италијанске балканске политике од 1887. године, сводила се на добијање територијалних компензација од Беча у замену за подршку аустроугарском продору ка Солуну. Италијани су под територијалним компензацијама сматрали *terre iredente*, док је Беч под територијалним компензацијама подразумевао уступке у погледу Албаније. Разлика у тумачењу је у више наврата била узрок неспоразума између савезница.[1]

Попут Италије, може се рећи да је и Србија имала своје *terre iredente* у оквиру Аустроугарске и Османског царства. До Берлинског конгреса 1878. године, за Кнежевину Србију је главни спољнополитички циљ представљало ослобођење Босне и Херцеговине и јужне Србије. Након одлуке Конгреса да се Аустроугарској додели мандат за окупацију Босне, Херцеговине и Новопазарског санџака, питање о присаједињењу поменутих територија српској држави је одложено на неодређено време. Потписивањем Тајне конвенције 1881. године, Србија је потпала под доминантан утицај Аустроугарске.

[1] Драгољуб Р. Живојиновић, *У потрази за империјом Италија и Балкан почетком XX века*, (Београд: Албатрос плус, 2013), 10; Luciano Monzali, „The Balkans and The Triple Alliance In The Italian Foreign Policy", in: *Italy's Balkan Strategies*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2015), 65–68; Carlo Sforza, *L'Italia dal 1914 al 1944 quale io la vidi*, (Roma: Mondadori, 1944), 24–25. Andrej Mitrović, *Prodor na Balkan i Srbija 1908–1918*, (Beograd: Nolit, 1981), 12; Dragovan Šepić, *Italija, Saveznici i Jugoslovensko pitanje 1914–1918*, (Zagreb: Školska knjiga, 1970), 2–4; Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1973), 26–32; Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, (Београд: Службени гласник, 2018), 41.

Промена политичког курса је усмерила српске тежње превасходно ка југу. Нови геополитички циљеви Београда су се поклопили са плановима Беча за продор до Солуна. Иако у почетку комплементарни, циљеви Србије и Аустроугарске су због све већег притиска Беча, почетком XX века, прерасли у супротности.[2]

Планови Беча су подразумевали да се Новопазарски санџак искористи као коридор за продор ка југу. Учвршћивање Двојне монархије на том простору би спречило додир Србије са Црном Гором и пресекло правац ширења Србије ка југу. Стварање аустроугарског клина при продору ка Солуну било је у супротности са виталним интересима српског народа. Након династичке смене 1903. године, Србија се удаљила од Аустроугарске. Политику ослона на Беч је заменио отворени антагонизам, који је доживео врхунац током Анексионе кризе 1908–1909. године. Аустроугарска јесте за време кризе напустила Новопазарски санџак, али је њена политика постала агресивнија у припреми за последњи чин. Србија, истргнута од утицаја Беча, више није представљала средство за продор, већ постаје активна препрека коју је било потребно уклонити или заобићи. Аустроугарска је нарочито била забринута због чињенице да су Јужни Словени унутар Монархије почели на Србију да гледају као на центар окупљања.[3]

Други коридор за продор Аустроугарске ка југу је представљала Албанија, која је од ње физички била одвојена Црном Гором. У почетку су се интереси Беча на овом

[2] За више види: Група аутора, *Историја српског народа*, књ. 6, том 1, друго издање, (Београд: Српска књижевна задруга, 1994); Димитрије Ђорђевић, *Историја модерне Србије 1800–1918*, (Београд: Завод за уџбенике, 2017); Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, 2, (Београд, Просвета, 1989); Херман Вендел, *Борба Југословена за слободу и јединство*, (Београд: Народна просвета, 1991); Васиљ Поповић, *Источно питање*, (Београд, Никола Пашић, 2007); Дејвид Фромкин, *Последње лето Европе*, (Београд: Жагор, 2006); Živko Avramovski, *Ratni ciljevi Bugarske i Centralne sile 1914–1918*, (Beograd: ISI, 1985); Душан Т. Батаковић, *Србија и Балкан, Албанија, Бугарска, Грчка 1914–1918*, (Нови Сад: Прометеј, 2016), 14–15; Душан Фундић, *Аустроугарска и настанак Албаније (1896–1914)*, (Београд: Балканолошки институт САНУ&Clio, 2021); A. Mitrović, *Prodor na Balkan i Srbija 1908–1918*; Владимир Стојанчевић, *Србија 1908–1918*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1995); Ђорђе Ђ. Станковић, *Никола Пашић и југословенско питање I*, (Београд: БИГЗ, 1985); Драгослав Јанковић, *Србија и југословенско питање 1914–1915*, (Београд: ИСИ&НИП Експорт–прес, 1973), 31–37; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, 30–31; Жан–Пол Блед, *Агонија једне монархије, Аустроугарска 1914–1920*., (Београд: Инк интернационал, 2020), 15–23.

[3] За више види; М. Екмечић, *Стварање Југославије*; В. Поповић, *Источно питање*; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*; Д. Фундић, *Аустроугарска и настанак Албаније*; A. Mitrović, *Prodor na Balkan i Srbija 1908–1918*; В. Стојанчевић, *Србија 1908–1918*; Ђ. Ђ. Станковић, *Никола Пашић и југословенско питање I*; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, 30–31; Ж. П. Блед, *Агонија*, 17–24; Massimo Bucarelli, „Il problema dell'intervento italiano in guerra e a questione nazionale serba", in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 558–559; Новица Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, (Нови Сад: Прометеј, 2018), 20; Ђорђе Ђурић, *Србија у Првом светском рату – илустрована хронологија*, (Нови Сад: Прометеј, 2014), 9–10; Димитрије Поповић, *Борба за народно уједињење 1908–1914*, (Београд: Геца Кон, 1936), 7–67.

подручју сукобљавали само са Италијом и Црном Гором. Оба коридора су водила преко Македоније, која је била стратегијски кључ за продор ка Солуну. За подручје Македоније су осим великих сила биле заинтересоване и балканске државе, нарочито Србија, Бугарска и Грчка.[4]

Појачавање кризе у Османском царству с краја XIX века пружило је Италији могућност да отварањем школа прошири свој утицај у Албанији. Иако су биле највећи конкуренти на поменутом подручју, Аустроугарска и Италија су се почетком XX века споразумеле да у случају немогућности одржавања *statusa quo* у Албанији подрже аутономистички покрет. Поред Албаније, Италијани су настојали да појачају присуство у Црној Гори. Женидбом Виктора Емануела Савојског црногорском принцезом Јеленом појачан је утицај Италије у Црној Гори.[5]

Коректни односи Беча и Рима нарушени су већ 1903. године приликом покушаја искључивања Италије из реформске акције у Македонији (договор из Мирцштега). Погоршање односа између Беча и Рима омогућило је почетак сарадње између Италије и Србије. У првој деценији XX века Италија је видела Србију као брану аустроугарском продору на Балкану и управо у том периоду учествује у пројекту изградње Јадранске железнице. Захлађење у односима је настављено током Анексионе кризе. Италија није добила адекватне територијалне компензације на основу члана VII уговора о Тројном савезу у замену за аустроугарску анексију Босне и Херцеговине. Једнострани потези Беча су показивали Италији да кроз савез са Аустроугарском не може да се учврсти као велика сила и доврши уједињење. Стога, Италија 24. октобра 1909. године, у Раконићију потписује споразум са Русијом, којим је гарантован *status quo* на Балкану. Зближавање са Русијом није значило прекид са Аустроугарском. У преговорима који су уследили између Рима и Беча током 1909. и 1910. године Италијани су, без већих успеха, настојали да

[4] Димитрије Д. Ђорђевић, *Огледи из новије балканске историје*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1989), 35–37; Петар Опачић, „Ратни план аустроугарског генералштаба за рат против Србије и ратни план српског генералштаба за одбрану земље од аустроугарске агресије“, у: *Велике силе и Србија пред Први светски рат*, књ. IV, уредник: Васа Чубриловић, (Београд, САНУ, 1976), 513; Ненад П. Габрић, *Јован Јовановић Пижон и европска дипломатија Србије (1913-1918),* (Београд: Завод за уџбенике, 2011), 184–185; Д. Фундић. *Аустроугарска и настанак Албаније*, 19–22; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 36–45; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, 30–31; Ђ. Ђ. Станковић, *Никола Пашић I,* 93–95; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 108–109; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 144–145; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 20.

[5] Душан Фундић, *Аустроугарска и настанак Албаније*, 73–74; Luciano Monzali, *Italiani di Dalmazia: Dal Risorgimento alla Grande Guerra*, (Firenze: Le Lettere, 2011), 191–193; L. Monzali, *The Balkans and The Triple Alliance in The Italian Foreign Policy*, 71–74; Dragoljub R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije*, (Beograd: Naučna knjiga, 1970), 12.

прецизније дефинишу компензације на основу члана VII уговора о савезу. Након 1910. године Италијани су почели да страхују од јачања словенског елемента на Јадрану.[6]

Избијање Италијанско–турског рата 1911. године је уздрмало престиж Османског царства и продубило унутрашњу кризу у њему. Рат је пратило комешање међу Албанцима и избијање устанка, који је балканске државе ставио пред два избора: да се уједине зарад поделе територија европске Турске или да допусте арбитражу Великих сила и стварање Албаније. Зарад постизања договора са Бугарском, Србија је излазак на море потражила у Албанији. Брзо и успешно окончање Првог балканског рата је изненадило велике силе. Избијање српске војске на албанску обалу је Аустроугарској затворило коридор за продор ка Солуну. Први балкански рат је поново ставио у исту раван интересе Беча и Рима, те је 5. децембра 1912. године обновљен Тројни савез. Италија и Аустроугарска су заједно наступиле на Конференцији амбасадора у Лондону 1912–1913. године са пројектом образовања аутономне Албаније, која је требало да послужи обема државама за ширење утицаја у региону. Насупрот таквом решењу Србија, Црна Гора и Грчка су заступале становиште о подели Албаније. Ипак, када је Беч запретио ратом уколико се српске трупе не повуку са албанске обале – Београд је подлегао притиску. Лондонска конференција је напослетку усвојила гледиште Беча и Рима и донела одлуку о стварању аутономне Албаније са Вилхелмом од Вида као монархом.[7]

---

[6] Luca Riccardi, „La politica estera dell'Italia nei mesi della neutralità", in: *L'Italia neutrale 1914–1915,* a cura di: Giovanni Orsina e Andrea Ungari (Roma: Rodrigo editore, 2016), 386; Ljiljana Aleksić–Pejković, „The Serbian Question in Italy's Balkan Policy Until The First World War", in: *Italy's Balkan Strategies,* edited by: Vojislav G. Pavlović (Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2014), 96–100; Fabrizio Rudi, *Soglie Inquiete, L'Italia e la Serbia all'inizio del novecento (1904–1912),* (Milano: Mimesis, 2020), 120–155; Димитрије Ђорђевић, *Историја модерне Србије*, 353–356; Карло Сфорца, *Никола Пашић*, (Београд: Геца Кон, 1937), 117–137; Ђ. Ђ. Станковић, *Никола Пашић I,* 187–190; Јован М. Јовановић, *Стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца,* књига I, (Београд: Српска књижевна задруга, 1928.), 8–9; Н. П. Габрић, *нав. дело*, 70–81; Душан Т. Батаковић, „Српска влада и Есад–паша Топтани", у: *Срби и Албанци у XX веку*, приредио: Андреј Митровић (Београд: САНУ, 1991), 36; L. Monzali, *The Balkans and The Triple Alliance In The Italian Foreign Policy*, 63–79; Luciano Monzali, „Sidney Sonino and Serbia", in: *Serbia and Italy in The Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović (Belgrade, Institute for Balcan studies SASA, 2019), 86–88; Димитрије Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804–1914*, (Београд: Службени лист СРЈ, 1995), 97; Miloš Vojinović, „Breaking the Isolation. Kingdom of Serbia and the Adriatic Railroad 1906–1908", *Balcanica*, LIV, (2023), 83–101; Д. Фундић, *Аустроугарска и настанак Албаније*, 74–75; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, 31; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 166–167; Ж. П. Блед, *Агонија*, 25; M. Bucarelli, *Il problema dell'intervento*, 558–561

[7] Dušan Fundić, „The Albanian Question in Serbian–Italian Relations 1914–1918", in: *Serbia and Italy in the Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2014),186–187; Д. Т. Батаковић, *Српска влада и Есад–паша Топтани*, 37; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 16–17, 149–160; Живојин Балугџић, „Кад се стварала Албанија", *Српски књижевни гласник*, 52, (Београд, 1937), 518–523; Димитрије Ђорђевић, *Излазак Србије на Јадранско море и Конференција амбасадора у Лондону 1912*,

Повлачење српске војске из Албаније је оставило Србију без излаза на море, док је, сукоб око дела Македоније са Бугарском, разбио савез балканских држава и посејао семе раздора међу њима.[8] Пред избијање Великог рата, Србија није спољну политику усмеравала на експанзију, већ на стварање повољних услова за консолидовање новоослобођених територија. У ту сврху је имала потписан савез са Црном Гором и савез са Грчком, усмерен на заштиту од Бугарске. Уочи Сарајевског атентата, на Балкану је тињало још неколико жаришта. Албанија је поприште унутрашњих оружаних сукоба, који су довели у питање одржање принца Вида. Грци су након Балканских ратова одбијали да напусте северни Епир и подржавали локалне банде које су угрожавале залеђе Валоне. Односи између Аустроугарске и Италије, упркос обнављању уговора о Тројном савезу, нису били нимало срдачни. Када је нестала српска опасност у Албанији, обновљено је старо ривалство између Беча и Рима. Почетак рата на Балкану 28. јула 1914. године, Италија је дочекала у савезу са Аустроугарском и Немачком оптерећена сопственим изазовима и питањима. Са друге стране, Србија је се као прва на удару борила за опстанак. Ипак, рат је Риму и Београду пружио прилику да дефинишу своје геостратешке циљеве и остваре их.[9]

(Београд: Слободан Јовић, 1956), 83–86; Михаило Војводић, *Скадарска криза 1913. године*, (Београд: Завод за уџбенике, 1970), 145–151; Иван Ристић, „Никола Пашић и Бугари, генеза идеолошких и политичких ставова“, *Зборник Матице српске за историју*, 84, (2012), 102–103; Саша Станојевић, „Италија и стварање Балканског савеза 1912. године“, у: *Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект*, ур: Дејан Антић, Иван Бецић, (Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018), 171–178; Д. Поповић, *нав. дело*, 69–169; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 73; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, 30–31; Ђ. Ђ. Станковић, *Никола Пашић I*, 102–130; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 61–94; *Francuzi o Srbima i Srbiji 1912–1918*, izbor, uvodni tekstovi, prevod i komentari Mihailo Pavlović, (Beograd: Narodna knjiga, 1988), 266–271; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 16–20; Ж. П. Блед, *Агонија*, 26–40.

[8] Н. П. Габрић, *нав. дело*, 74–75; Драгослав Јанковић, „Ставови сила тројног споразума према националном питању Србије и југословенских народа уочи Првог светског рата“, у: *Велике силе и Србија пред Први светски рат*, књ. IV, уредник: Васа Чубриловић, (Београд: САНУ, 1976), 308; Ђ. Ђ. Станковић, *Никола Пашић I*, 130–135; Саво Скоко, *Други балкански рат* 1913, књ. I, (Београд: Војноисторијски институт, 1968), 190–191; Зоран Бајин, *Спалајковић – Дипломата и контрареволуционар*, (Нови Сад: Прометеј, 2021), 116–131; И. Ристић, *нав. дело*, 102–103; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 169; Елена Кострикова Гавриловна, „Албанский проект: взгляд из России 1912. год.“, у: *Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект*, ур: Дејан Антић, Иван Бецић, (Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018),179–192.

[9] Дипломатска преписка српске владе 1917. године – збирка докумената (=ДПС), приредили Миодраг Зечевић и Миладин Милошевић, (Београд: Народно дело, Архив Југославије, 1991), д. 33, 16. август 1917. године, *Дучић Краљевском српском генералном конзулату у Солуну* – Документ садржи комплетан текст Уговора о савезу између Србије у Грчке; Андреј Митровић, „Албанци у политици Аустро–Угарске према Србији 1914–1918“, у: *Срби и Албанци у XX веку*, приредио: Андреј Митровић (Београд, САНУ, 1991), 85–87; Владимир Ћоровић, *Односи Србије и Аустроугарске у XX веку*, (Београд: Порталибрис, 2021), 500–503; Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, књ. I, (Београд: БИГЗ, 1996), 126–127; Ђ. Ђ.

2.1. Неутрална сила у зараћеној Европи

Почетком августа 1914. године, све Европске силе осим Краљевине Италије ступају у рат. У Риму су проценили да према уговору о Тројном савезу не постоји обавеза о интервенцији, те се одлучују за неутралност. Током периода неутралности, који је трајао до краја маја 1915. године, италијанско Министарство спољних послова (Консулта), развија живу активност са циљем да из актуелног конфликта оствари одређену корист за Италију. Неутралне државе представљају ресурс за обе зараћене стране. Након првог удара, Силе Антанте и Централне силе, развијају стратегије уз помоћ којих настоје да привуку неутралне државе и реше исход рата у своју корист. Тако се између два блока сила, поред војних, развијају и фронтови дипломатских борби.

2.1.1. Унутрашње стање у Италији уочи избијања рата

Након реформе изборног система, октобра 1913. године, у Италији су први пут одржани избори са општим правом гласа. По проглашењу резултата, краљ Виктор Емануел III је прихватио оставку дотадашњег председника италијанске владе Ђованија Ђолитија и понудио мандат Сиднију Сонину, Ђолитијевом противнику и једном од најискуснијих политичара либералне партије.[10] Како је Сонино одбио да формира владу, краљ је мандат поверио његовом блиском пријатељу Антонију Саландри. Формирајући владу, 21. марта 1914. године, Саландра је компромисом са Ђолитијем ресор спољних послова поверио дотадашњем министру, Антонију Патерну Кастелу маркизу од Сан Ђулијана. Нови кабинет који се састојао из десног центра и левице није почивао на стабилним основама, због чега се очекивало да неће дуго потрајати. Учешће Ђолитијевих људи у Саландриној влади је обезбеђивало подршку националиста и клерикалаца. Ђолити је поред утицаја у кабинету и даље контролисао парламентарну већину, чиме је задржао

Станковић, *Никола Пашић I*, 135–137; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 19; Н. П. Габрић, *нав. дело*, 179–183; З. Бајин, *нав. дело*, 140; Драгољуб Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора 1914–1925*, (Београд: Службени лист СРЈ, 1998), 26; A. Salandra, *La Neutralita Italiana*, 19, 28, 65; Ж. П. Блед, *Агонија*, 43, 65.

[10] Ivanoe Bonomi, *La politica italiana da Porta Pia a Vittorio Veneto*, (Roma: Giulio Einaudi Editore, 1946), 328–332.

политичку моћ и утицај све до маја 1915. године. Након последњих избора, ојачала је крајња левица, која је вршила опструкцију Парламента.[11]

Активности левице, довеле су до пораста револуционарног расположења у земљи. У Анкони је 7. јуна дошло до крвавог сукоба између органа реда и демонстраната, што је за последицу имало проглашење генералног штрајка у целој Италији. У Романји је проглашена република, побуњеници су пресекли железничку мрежу и паралисали земљу. Влада је за гушење покрета искористила оружане снаге. Немири су трајали седам дана, због чега су остали упамћени под називом „црвена недеља“. Епилог поменутих немира била су масовна хапшења и хиљаде судских процеса. У агитацији се нарочито истакао „L'Avanti!“, чији је уредник био социјалиста Бенито Мусолини.[12]

Запаљива атмосфера у земљи је деловала паралишуће на италијанску дипломатију. Унутрашња криза и стање италијанске војске довели су до тога да друге велике силе не маре много за интересе Италије и гледишта њене дипломатије. Опструкција Парламента од стране крајње левице окончана је 2. јула 1914. године, али је због опасности од нових штрајкова 13. јула спроведена делимична мобилизација трупа. Социјалисти су сазвали Конференцију у Ливорну, на којој су осудили судске процесе и изречене пресуде против протестаната. На дан када је Србији уручен Аустроугарски ултиматум синдикат железнице је обновио штрајк. Италија је јулску кризу и почетак Првог светског рата дочекала у тешком унутрашњем стању.[13]

2.1.2. Сан Ђулијанова спољна политика

До средине октобра 1914. године, италијанском спољном политиком је руководио маркиз од Сан Ђулијана. Сицилијански државник је на почетку политичке каријере, као

[11] Antonio Salandra, *La Neutralita Italiana*, (Milano: Mondadori, 1928), 15–16, 358–360; I. Bonomi, *nav. delo*, 332–333; Geoffrey A. Haywood, *Failure of a Dream, Sidney Sonnino and The Rise and Fall of The Liberal Italy 1847–1922*, (Firenze: Leo S. Olschki editore, 1999), 395; Aldo A. Mola, *Giolitti, Il senso dello Stato*, (Roma: Rusconi Libri S.p.A., 2019), 412; L. Riccardi, *La politica estera*, 386–387.

[12] Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 25; Richard J. B. Bosworth, *Italy the least of the Great Powers: Italian Foreign Policy Before the First World War*, (London: Cambridge University Press, 1979), 380; Richard J. B. Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, (London: Macmilan, 1983), 122–123; Драгољуб Живојиновић, „Сан Ђулијано и Италијанске претензије на Јадрану на почетку Светског рата 1914–1918. године“, *Историјски часопис*, књ. XX, (Београд, Историјски институт, 1973), 307; Vittorio Vidotto, *Atlante del Ventesimo secolo – I documenti essenziali 1900–1918*, (Bari: Laterza, 2011), 214–223; I. Bonomi, *nav. delo*, 335–337; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 386; A. A. Mola, *Giolitti, Il senso dello Stato*, 414–415.

[13] A. Salandra, *La Neutralita Italiana*, 64–66; Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и италијанске претензије*, 307–308; V. Vidotto, *nav. delo*, 214–227.

представник историјске деснице, блиско сарађивао са Сиднијем Сонином. У каснијем раздобљу је, фокусиран на спољну политику, отпочео ближу сарадњу са Ђованијем Ђолитијем. Био је министар спољних послова 1905. године, а од 1906. до 1910. године је обављао дужност италијанског амбасадора у Лондону и Паризу. Марта 1910. године је након свега три месеца пала друга Сонинова влада. Њега је заменио кабинет Луиђија Луцатија, у оквиру којег је Сан Ђулијано преузео ресор спољних послова.[14]

У геополитичком смислу, нови министар спољних послова је настојао да ојача позицију Италије на Медитерану и омогући јој економски продор на Балкану и у Малој Азији. Двојну монархију је сматрао главним противником Италије на Балкану. Упркос томе, пратећи дотадашњу спољнополитичку стратегију Рима, задржао Италију уз Тројни савез. Веровао је да ће добрим односима са Берлином моћи да утиче на Беч. Свестан недостатака савеза са Двојном монархијом, нарочито након Анексионе кризе, Сан Ђулијано је као најважније међусавезничко питање видео утврђивање тумачења одредби о компензацијама на основу члана VII уговора о Тројном савезу. Упркос припадности Тројном савезу, Италија је за време Сан Ђулијановог мандата одржавала добре односе са Русијом, Француском и Енглеском. Политика двоструке сарадње је омогућила Италији да учврсти свој положај на Медитерану, стицањем поседа у Либији. Поред тога, присуством у Додеканезима је постављена база за економски продор ка Малој Азији.[15]

Сан Ђулијано је Балкан видео као простор за италијанску експанзију и као средство за наплату аустроугарске експанзије. За италијанског министра је најважније било да се одржи равнотежа на Јадрану. Како би се то постигло, Ловћен и Валона, из стратешких интереса, никако нису смели да пређу у руке било које друге силе. Стога је Сан Ђулијано гаранцију за Ловћен видео у независној Црној Гори, док је најбољу заштиту за Валону видео у стварању аутономне Албаније. То је била мера која је требало да спречи Аустроугарску да оствари премоћ на Јадрану претварањем Котора у јаку поморску базу и

[14] L. Ricardi, *La politica estera*, 386–387; A. Salandra, *La Neutralità Italiana*, 348–349; Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и Италијанске претензије*, 307; A. A. Mola, *Giolitti*, 375; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 14–15; GianPaolo Ferraioli, *Politica e diplomazia in Italia tra XIX e XX secolo. Vita di Antonio di San Giuliano (1852–1914)*, (Rubbettino: Soveria Manneli, 2007), 17–18.

[15] Luciano Monzali, „Una Dificile Scelta. Il Patto di Londra e La Politica Estera Italiana 1914–1915“, *Acta Histriae*, Vol. 25 (4), 2017, 920; L. Ricardi, *La politica estera*, 386–387; A. A. Mola, *Giolitti*, 388–394; G. Ferraioli, *Politica e diplomazia in Italia*, 18–20; Claudio G. Segré, „Il colonialismo e la politica estera: variazioni liberali e fasciste“, in: *La politica estera Italiana (1860–1985)*, a cura di Richard J. B. Bosworth&Sergio Romano, (Bologna: Il mulino, 1991), 142.

контролом уласка у Јадран из Валоне. У политичком смислу, Сан Ђулијано је фаворизовао културни и економски продор на подручје Црне Горе и Албаније. Постављеним принципима се питање уједињења Србије са Црном Гором и добијање дела албанске обале нашло у директној супротности са италијанским интересима. Иако противан територијалном (политичком) приступу Јадрану, Сан Ђулијано се на Конференцији у Лондону залагао да Србија добије економски приступ железницом. Иако делује контрадикторно, италијански министар је подржавао политичку и економску независност Београда као природне бране од експанзије Беча. Са друге стране, одвраћањем Србије је настојао да ускрати Аустроугарској разлоге да интервенише и учврсти се у Котору и Албанији. Ипак, посматрајући Балкан као средство за добијање компензација на основу члана VII уговора о Тројном савезу, Сан Ђулијано је, у преговорима са Бечом, био спреман да жртвује италијанске интересе на Балкану у замену за добијање иредентистичких земаља.[16]

2.1.3. Сарајевски атентат и први дани јула 1914. године

Вест о томе да је у недељу 28. јуна 1914. године у Сарајеву извршен атентат на надвојводу Франца Фердинанда и његову супругу Софију изазвала је различите реакције у европским престоницама. Сан Ђулијано је у јавности остао опрезан и уздржан са изјавама. Дан након атентата у говору пред Сенатом није ишао даље од осуде чина. Разлози за овакво држање могу се пронаћи у унутрашњој кризи италијанске државе и друштва. Поред тога, убијени надвојвода није био популаран у италијанској јавности, јер се сматрало да није био наклоњен Италијанима. Тиме се може објаснити због чега није дошло до јаче осуде италијанског јавног мњења. Поједини италијански дипломатски представници, попут посланика Ђулијана Еђидија Коре у Београду, су са извесном дозом симпатија говорили о улози атентатора. Чин је правдан националним идеалима. Говорећи о узроцима атентата, Италијани су веровали да је реч о сложеном скупу фактора који

[16] F. Rudi, *Soglie Inquiete*, 216–218; L. Monzali, *Una Dificile Scelta*, 920; Д. Р. Живојиновић, *У потрази за империјом*, 10–21; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 15–55; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 49–50.

укључују подједнако кампању српских дневних листова и карактер окупационог режима у Босни и Херцеговини.[17]

Почетком јула, италијански министар спољних послова је био уверен да не постоји озбиљна опасност од исхитрене реакције Аустроугарске према Србији. Међутим, убрзо је променио мишљење и упозоравао да акције Беча нису у складу са одредбама Тројног савеза. Имајући у виду унутрашњу ситуацију у Италији, саветовао је Немачкој и Аустроугарској уздржаност. Међутим, у Бечу и Берлину су развијали свој план акције, не марећи много за ставове Рима.[18]

Иако је у аустроугарској јавности расла нетрпељивост према Србији и Русији, одлука за ступање у оружани сукоб није донета одмах. Њој је претходила размена нота између суверена Аустроугарске и Немачке – Франца Јозефа и Вилхелма II. У преписци од 5. до 10. јула 1914. године, немачки кајзер је обећао подршку Бечу за спровођење евентуалне казнене експедиције против Србије. Суочен са потенцијалним компликацијама, Сан Ђулијано је формирао став да се у случају аустроугарске акције на Балканском полуострву морају бранити италијански интереси на Јадрану.[19]

Када је немачки амбасадор у Риму, Ханс фон Флотов, 8. јула изјавио да Аустроугарска може изненада заузети Ловћен, у Риму је настала велика узнемиреност. Сан Ђулијано је ставио до знања немачком амбасадору да би окупација Ловћена представљала црвену линију за Италију. Посед над Ловћеном је стварао могућност да Котор постане јака поморска база. То је било неприхватљиво за Италијане, јер би равнотежа на Јадрану била нарушена на штету Италије. Спомињући Флотову Трентино

[17] Giordano Merlicco, „Italy and The Austro–Serbian Crisis of July 1914“, in: *Serbian–italian relations: History and Modern Times*, edited by: Biljana Vučetić, (Belgrade: Istorijski institut&Sapienza University of Rome, 2015), 123–125; Н. П. Габрић, *нав. дело*, 87–88; A. Salandra, *La Neutralita Italiaana*, 16; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 25; Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и Италијанске претензије*, 307; Ђ. Ђурић, *Србија у Првом светском рату*, 13; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 1; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 26; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 397; *Francuzi o Srbima*, 343–344; – У свом извештају од 9. јула, српски посланик у Риму, Љубомир Михаиловић, наводи да у делу италијанске јавности влада задовољство након атентата. Јавност није отворено подржавала Србију, али је сматрала да је држање Аустроугарске према Србији након атентата било неоправдано. Аустроугарски амбасадор Мерej је приликом помена надвојводи Францу Фердинанду у Риму, замерио што није присуствовао Саландра и представници двора, (*Први светски рат у документима Архива Србије* (=ПСР I), том 1, приредио: Мирослав Перишић, (Београд, Државни архив Србије, 2015), д. 50).

[18] Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и Италијанске претензије*, 312; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 26–28; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 28–34; Ж. П. Блед, *Агонија*, 73–75.

[19] A. Salandra, *La Neutralita Italiana*, 64–65; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 178–179; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 50–51; J. M. Јовановић, *Стварање заједничке државе I*, 90–104; Ж. П. Блед, *Агонија*, 73–79.

као сразмерну надокнаду, Сан Ђулијано је наговестио да Аустроугарска акција може бити прихваћена под условом да се унапред постигне договор о компензацијама на основу члана VII уговора о Тројном савезу. Истовремено је код великих сила развио акцију да се Црној Гори одобри зајам у циљу одлагања њеног уједињења са Србијом. Занимљиво је да се у том тренутку мера окупације Ловћена није стављала у контекст могућег аустро–српског рата, већ као компензација Бечу у замену за признање уједињења Србије и Црне Горе. По откривању агресивних намера Беча према Београду, Сан Ђулијано је из истих стратегијских разлога настојао да задржи Црну Гору изван потенцијалног сукоба Аустроугарске и Србије.[20]

Кора, је 15. јула закључио да Аустроугарска има намеру да процес против сарајевских атентатора искористи за изазивање сукоба са Србијом. Истог дана је Флотов након разговора са Сан Ђулијаном известио своју владу да Рим највероватније неће подржати аустроугарску кампању на Балкану. Информисао је 16. јула италијанског министра да ће Аустроугарска упутити тежак ултиматум Србији, али га није упознао са тачним текстом захтева. Како је вест о припреми ултиматума процурела, у Бечу и Берлину су сумњали да су Италијани дојавили Русији и Србији аустроугарске намере. Због тога, два дана касније, министар спољних послова Немачке, Готлиб фон Јагов, у разговору са Рикардом Болатијем, италијанским амбасадором у Берлину, није ишао даље од спомињања ултиматума. Сан Ђулијано је био противан упућивању ултиматума, јер слабљење Србије и ширење Аустроугарске није било у интересу Италије. Према његовом тумачењу уговора о Тројном савезу, Италија без претходног договора о компензацијама није имала обавезу да учествује у сукобу који би био испровоциран агресивном политиком Аустроугарске. Таквим ставом је покушавао да постигне договор о компензацијама пре упућивања ултиматума.[21]

[20] *I documenti diplomatici Italiani*(=DDI), Quarta serie 1908–1914, Vol. XII (=IV–XII), (Roma: Istituto poligrafico dello stato, 1964), doc. 146, Rim, 11. jul 1914. godine, *San Đulijano Paternu i Marafiniju*; *Ibid*, d. 147, Rim, 11. jul 1914. godine, *San Đulijano italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 16–34; Драгољуб Р. Живојиновић, *Петар I Карађорђевић*, књ. II, (Београд: БИГЗ, 1990), 502; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 31; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 64; Н. П. Габрић, *нав. дело*, 74–75; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 134–137; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 49–50.

[21] Ж. П. Блед, *Агонија*, 85, 89; A. Salandra, *La Neutralita Italiana*, 68–71; G. Merlicco, *Italy and the Austro–serbian crisis*, 126–128; Luigi Albertini, *Le origini della Guerra 1914*, Vol. III, (Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 2011), 274.

Аустроугарски амбасадор у Риму, Кајетан Мерej је био упознат са правим садржајем ултиматума. Међутим, приликом сусрета од 22. јула, у страху од цурења информација, није информисао Сан Ђулијана о томе. Истог дана је известио своју владу да Италија због унутрашњих проблема и лошег стања у војсци није спремна за рат. Сутрадан је Ђакомо Де Мартино, генерални секретар у Министарству спољних послова Италије обавестио председника италијанске владе и министра спољних послова о уручивању аустроугарског ултиматума Србији.[22]

Саландра, Сан Ђулијано и Флотов су се у тренутку пријема вести о ултиматуму налазили у бањи Фјуђи. Италијански државници су били сагласни да је уручивање захтева Србији, без претходног информисања Италије, било у супротности са одредбама Тројног савеза. Јавила се реална опасност да агресивна политика Беча, подржана из Берлина, доведе до рата са Србијом и потенцијално изазове шири конфликт. Италијани су сумњали у могућност локализовања сукоба. Предвиђајући компликације и изазивање општег рата Сан Ђулијано и Саландра су одмах закључили да у таквим околностима не би постојао *casus foederis* који би обавезивао Италију. Пре доношења било какве одлуке, Италијани су желели да обезбеде предности које би јој омогућиле да надокнади ризике од рата и оправда своје опредељење пред јавним мњењем. Другим речима, требало је утврдити да ли савезници деле погледе са Италијом по питању примене члана VII уговора о Тројном савезу.[23]

2.1.4. Јулска криза и Италија

Према члану VII уговора о Тројном савезу, уговорне стране су биле дужне да одржавају *status quo* на Балкану. Немачка, Аустроугарска и Италија су се обавезале да ће деловати споразумно и унапред се међусобно обавештавати о планираним акцијама. За сваку остварену предност једне уговорне стране на Балкану, требало је другој страни

[22] A. Salandra, *La Neutralita Italiana*, 72–74; Ж. П. Блед, *Агонија*, 87; I. Bonomi, *nav. delo*, 345; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 59; V. Vidotto, *nav. delo*, 224–227.

[23] *I documenti diplomatici Italiani*(=DDI), Quinta serie 1914–1918, Vol. II (=V–II), (Roma: Istituto poligrafico dello stato, 1984), d. 311, Rim, 30. novembar 1914. godine, *De Martino Soninu*; ПСР I, д. 76, Рим, 24. јул 1914. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 78, Цетиње, 24. јул 1914. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, д. 102, Рим, 27. јул 1914. године, *Михаиловић МИД–у*; G. Merlicco, *Italy and the Austro–serbian crisis of July 1914*, 128; I. Bonomi, *nav. delo*, 347–348; A. Salandra, *La Neutralita Italiana*, 80–81; Massimo Bucarelli, „Allies or rivals? Italy and Serbia during the First World War“, in: *The Serbs and The First World War 1914–1918*, edited by: Dragoljub Živojinović, (Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, 2015), 248; L. Albertini, *Le origini III*, 273–275.

обезбедити реципрочне компензације. Из тога следи да је бечка дипломатија морала консултовати Италију у вези својих намера према Србији. Упућивањем ултиматума Србији, Аустроугарска је Италију ставила пред свршен чин.[24]

У Риму су тумачили да је, након упућивања ултиматума Србији и кршења одредби уговора о Тројном савезу, Италија била ослобођена од обавеза према својим савезницима. Изабравши да прати развој догађаја и не заузима јасне ставове и опредељења, Сан Ђулијано је настојао да избегне увлачење Италије у сукоб за који, војно и политички, није била спремна. Истовремено је задржао право да тражи територијалне компензације од Беча на основу одредби савезничког уговора. Оваква политика није представљала нов приступ. Италија је током 1914. године покушавала да добије територијалне компензације у замену за ширење аустроугарског утицаја у Албанији. Тог принципа држала се и поводом потенцијалног уједињења Србије и Црне Горе. Иако им није одговарало да Ловћен дође у аустроугарске руке, Италијани су показивали спремност за компромис у замену за територијалне компензације једнаке важности – попут Трентина. У Јулској кризи су поступили на исти начин, јер су истичући да подржавају независност Србије, показивали спремност да је жртвују у замену за адекватне територијалне компензације.[25]

Сан Ђулијано је разговорима приступио опрезно, јер није желео да дође до распада Тројног савеза. С обзиром на то да у Бечу нису придавали велику важност италијанским иницијативама, Саландра и Сан Ђулијано су се жалили Флотову. У овом периоду се само говорило о томе да није постојао *casus foederis*, међутим, како би се оставио простор за договор, званичан став није заузет. Стратегија италијанске владе најбоље се види из Сан Ђулијановог писму италијанском краљу, након разговора са Флотовим. Италијански министар наводи да ситуацију треба искористити како би Беч и Берлин прихватили тражене територијалне компензације без обзира на то да ли ће се Италија укључити у рат

[24] *Ibid*; Д. Р. Живојиновић, *У потрази за империјом*, 10; L. Monzali, *The Balkans and The Triple Alliance*, 65–68; C. Sforza, *L'Italia dal 1914 al 1944*, 24–25; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 12, 188; I. Bonomi, *nav. delo*, 349–350; Јован М. Јовановић, *Стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, књ. II*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1929), 44–45; J. M. Јовановић, *Стварање заједничке државе I*, 183

[25] I. Bonomi, *nav. delo*, 345; G. Merlicco, *Italy and the Austro–serbian crisis*, 128–130; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 190; J. M. Јовановић, *Стварање заједничке државе II*, 47; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 5; M. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 30–31; L. Riccardi, *La politica estera dell'Italia*, 388; L. Albertini, *Le origini*, 274–278; – Михаиловић 27. јула јавља из Рима да је италијанска влада изјавила Аустроугарској влади да скида са себе одговорност за последице које могу наступити због ноте, за коју није била обавештена. Италијанима је одговарало што имају одрешене руке. Саландра је изражавао сумње у могућност локализовања конфликта (ПСР I, д. 102, Рим, 27. јул 1914. године, *Михаиловић МИД–у*);

или не. Сан Ђулијано је сматрао за важно да Италија, у случају одбијања договора о компензацијама, спречи даљу аустроугарску експанзију на Балкану и задржи слободу деловања.[26]

На основу тумачења из 1909. године Италијани су тврдили да се одредбе из члана VII уговора о Тројном савезу односе на читаво Балканско полуострво. У циљу постизања договора, Сан Ђулијано је 27. јула тражио од Немачке да преузме посредничку улогу. Иако су у Берлину имали разумевања за италијанско гледиште, није извршен снажнији притисак на Беч. Аустријанци су оспоравали италијанско тумачење одредби уговора. Тврдили су да је члан VII престао да важи након Балканских ратова, јер се према њиховом тумачењу односио само на османске територије у Европи. Одбијање Беча да размотри италијанске захтеве било је мотивисано погрешним уверењем да ће рат са Србијом бити кратак и локализован. Поред тога, на основу Мерејевих извештаја формирано је мишљење да Италија услед унутрашњих проблема и стања у војсци не би имала истакнуту улогу у тој фази.[27]

На дан Аустроугарске објаве рата Србији, 28. јула 1914. године, Сан Ђулијано је изјавио посланику у Букурешту да је свако територијално увећање Аустроугарске на рачун Србије и Црне Горе противно италијанским интересима и наложио му да иступа заједно са руским послаником. Истог дана је упозорио бечку владу да би заузимање Ловћена било од пресудног утицаја за италијанско држање. У жељи да избегну компликације Аустријанци су почетком августа обећали да неће заузети Ловћен у случају рата са Црном Гором. Сан Ђулијано је постављањем проблема компензација током јулске кризе истакао италијанске интересе за Балкан. Тек када је постало јасно да ће се рат проширити на читаву Европу, у Берлину су били спремнији да јаче утичу на Беч за постизање договора са Римом. Немци су страховали да би ускраћивање Трентина Италији

[26] G. Merlicco, *Italy and the Austro–serbian crisis*, 130; A. Salandra, *La Neutralita*, 76–80; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 1–2; J. M. Јовановић, *Стварање заједничке државе I*, 182–183; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 82; L. Albertini, *Le origini III*, 277–278.

[27] DDI, V–II, d. 311, Rim, 30. novembar 1914. godine, *De Martino Soninu*; G. Merlicco, *Italy and the Austro–serbian crisis of July 1914*, 130–131; I. Bonomi, *nav. delo*, 349–350; J. M. Јовановић, *Стварање заједничке државе I*, 183; J. M. Јовановић, *Стварање заједничке државе II*, 44–45; L. Albertini, *Le origini III*, 294–297, 301–303; – Влади у Бечу је сугерисано из Берлина, да покуша и пронађе неки компромис са Италијом око територијалних компензација. Међутим, одговор је гласио: „Ми нећемо ни комад српске територије, одговарају из Беча; ни говора о каквој накнади за Италију. Нити нам треба њена сурадња и потпора. Италија је данас тако рђаво припремљена да не може у рат противу нас“ – (J. M. Јовановић, *Стварање заједничке државе II*, 44).

могло у да је гурне у супарнички табор. Аустроугарска дипломатија међутим није прихватила да се Италијанима учине компензације без учешћа у рату и одбијала је да узме у обзир могућност да им се уступе хабзбуршке територије. Са друге стране, Италијани су истицали право на компензације независно од тога да ли би ушли у рат. Према њиховом тумачењу, компензације су могле бити тражене на било ком месту, укључујући и аустроугарске територије. Сан Ђулијано је у избијању рата видео прилику да Италија добије *terre iredente*.[28]

2.1.5. Неутралност Италије и тумачење члана VII уговора о Тројном савезу

Једнострани потези Беча и измена спољнополитичких околности су захтевали званично претресање свих важних питања. У ту сврху је за 31. јул заказана седница Министарског савета. Сан Ђулијано је упознао чланове владе са општом међународном ситуацијом и положајем Италије. Након анализе међународних околности, чланови кабинета су подржали гледиште министра спољних послова да *casus foederis* није постојао. Агресивна политика Беча и Берлина према Србији јесте ослободила Италију обавеза према савезницима, али је одлука да остане неутрална на почетку рата произилазила из унутрашњих проблема и занемаривања њених права из уговора о Тројном савезу. Поред тога, Сан Ђулијано је био свестан да би ступањем у рат италијанска флота била уништена, њени градови изложени нападима, а тек стечени колонијални посед у Либији изгубљен. Министар спољних послова Аустроугарске, Леополд Берхтолд је 1. августа показао спремност да прихвати италијанско тумачење члана VII Уговора о Тројном савезу, под условом да Италија заузме пријатељски став према већ предузетим ратним операцијама и испуни своје савезничке обавезе уколико дође до ескалације и ширења конфликта. Сан Ђулијано и Саландра нису пристали на такве пропозиције. Одлука о проглашењу неутралности је већ била донета. Јулска криза, посматрана као

[28] *Ibid*; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 40–42; G. Merlicco, *Italy and the Austro–serbian crisis*, 131; I. Bonomi, *nav. delo*, 349–350; J. M. Јовановић, *Стварање заједничке државе I*, 162; J. M. Јовановић, *Стварање заједничке државе II*, 45–47; L. Riccardi, *La politica estera dell'Italia nei mesi della neutralità*, 387–388; GianPaolo Ferraioli, „L'Italia all'appuntamento della Grande Guerra. Le scelte della diplomazia (luglio–ottobre 1914)", in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di Giovani Orsina e Andrea Ungari (Roma: Rodrigo editore, 2016), 405–406; Милада Паулова, *Југословенски одбор, повест југословенске емиграције у време светског рата 1914–1918*, (Нови Сад: Прометеј, 2020), 13; L. Albertini, *Le origini III*, 304–314; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 49–50.

дипломатски спор између чланица Тројног савеза, окончана је 2. августа 1914. године, када је аустроугарском амбасадору у Риму уручена нота о проглашењу неутралности Италије. Стављањем војске и морнарице у стање у приправности Сан Ђулијано се определио за наоружану неутралност. Основни циљ овакве политике је била заштита од евентуалног напада и очекивање повољних околности за улазак у рат.[29]

Сан Ђулијано је био против нарушавања постојећег стања на Балкану без претходно обезбеђених територијалних компензација за Италију. Тиме се може објаснити потреба да се заштите балканске земље од експанзије Аустроугарске. Увидео је да би улазак у рат на страни Беча и Берлина био противан стратешким интересима Италије на Балкану и у Јадранском мору. У потенцијалном успеху Аустроугарске против Србије и Црне Горе видео је опасност од потискивања Италије. Ради осигурања италијанских позиција на Јадрану и њеног утицаја на Балкану, Сан Ђулијано је узео у обзир постизање споразума са силама Антанте. Осигуравши Саландрину и краљеву подршку, почетком августа је прихватио прихватио тајну, неформалну размену мишљења са силама Тројног споразума.[30]

---

[29] *I documenti diplomatici Italiani*(=DDI), Quinta serie 1914–1918, Vol. I (=V–I), (Roma: Istituto poligrafico dello stato, 1954), doc. 1, Rim, 2. avgust 1914. godine, *San Đulijano Mereju*; *Ibid*, d. 7, Rim, 2. avgust 1915. godine, *San Đulijano italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, V–II, d. 311, Rim, 30. novembar 1914. godine, *De Martino Soninu*; ПСР I, д. 131, 1. август 1914. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 146, Рим, 4. август 1914. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 147, Рим, 4. август 1914. године, *Михаиловић МИД–у*; Sidney Sonnino, *Diario 1914–1916*, a cura di Pietro Pastorelli (Bari, Editori Laterza, 1972), 9–12; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 43–46; I. Bonomi, *nav. delo*, 349–350; Đorđe Đ. Stanković, *Nikola Pašić Saveznici i stvaranje Jugoslavije*, (Beograd, Nolit, 1984), 46; J. M. Јовановић, *Стварање заједничке државе II*, 46; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 3; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 400; A. A. Mola, *Giolitti*, 419–420; L. Riccardi, *La politica estera dell'Italia*, 387–389; G. P. Ferraioli, *L'Italia all'appuntamento*, 402–406; Мирослав Радивојевић, *Велики покровитељ и „прави*“ *савезник, односи Србије и Русије 1913–1918*, (Нови Сад: Прометеј, 2024), 283; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 13; Ж. П. Блед, *Агонија*, 138–140; L. Albertini, *Le origini* III, 330–333; Felice de Chaurand, *Come L'Esercito Italiano Entrò in Guerra*, (Milano: Mondadori, 1929), 262–265; – Српски посланик у Паризу, Миленко Веснић је 3. августа писао Министарству иностраних дела о нарушавању неутралности Белгије од стране Немачке. Посланик је тумачио да је Немачка желела да јој Француска прва објави рат, како би се створио *casus foederis* за Италију, (ПСР I, д. 141, Париз, 3. август 1914. године, *Веснић МИД–у*); – Сан Ђулијано је на почетку рата закључио да би Италија много ризиковала излажући своју обалу и градове удруженој енглеско–француској флоти. Узео је у обзир могућност делимичне победе и потпуне победе Тројног савеза. У случају делимичне победе Аустроугарска не би могла да испуни обећања о концесијама. У случају потпуне победе, слабећи Француску и Русију на дужи временски период, Двојна монархија не би имала интереса ни жеље да додели Италији тражене компензације. Такво размишљање наводи на закључак да Сан Ђулијано није веровао у опортуност добијања компензација у договору са Тројним савезом, (DDI, V–I, d. 2, Rim, 2. avgust 1914. godine, *San Đulijano Bolatiju i Avarni*).

[30] D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 3–4; Д. Р. Живојиновић, *Сан Ђулијано и Италијанске претензије*, 312; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 52–53; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 399; Vojislav G. Pavlović, „Italy and the creation of Yugoslavia. Delenda Austria?“, in: *Serbia and Italy in The Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2019), 252; G. P. Ferraioli, *L'Italia all'appuntamento*,

Упркос званичном проглашењу неутралности и започетим разговорима са силама Антанте, Италија није формално иступила из Тројног савеза. Сан Ђулијано је објаснио Саландри да Италија не сме прекинути са Бечом и Берлином док не буде сигурна у победу супротне стране. Такво држање је омогућило Риму да води паралелне преговоре са обе стране. Након пораза у Србији, у Бечу су били спремнији на попуштање. Под притиском Немачке, Аустроугарска је 26. августа прихватила италијанско тумачење члана VII, за време и након рата, до истека уговора о савезу (12 година). Установљено је да поштовање одредби уговора није условљено учешћем Италије у рату. Аустроугарској акцији против Србије или Црне Горе је морао да претходи договор са Италијом. У случају да Аустроугарска привремено или трајно окупира делове Србије, Италија је имала право на компензације, које је могла остварити на рачун хабзбуршких територија. Немачка, која је на почетку рата, уступање Трентина видела као надокнаду Италији за улазак у рат на страни савезника, почела је полако да прихвата идеју да јој се поменута територија уступи као надокнада за неутралност. Држање Берлина је одговарало Сан Ђулијану који је прижељкујући пораз Аустроугарске и победу Немачке очекивао да добије Трентино и сачува савез са Немцима након рата.[31]

2.1.6. Августовски преговори са силама Тројног споразума

Рат је пружио Италији прилику да оствари своје претензије. Определивши се за неутралност, она је изабрала да чека развој догађаја. Са друге стране, неутралан статус је за Рим створио могућност преговора са обе зарађене стране. Није се много чекало на прву понуду Сила Тројног споразума. Већ 5. августа, руски министар спољних послова, Сергеј Сазонов је у разговору са италијанским амбасадором у Петрограду Андреом Карлотијем ставио до знања да Италија променом стране може добити: Трентино, Трст, Валону и

409; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 23; Ж. П. Блед, *Агонија*, 140–141; Карло Сфорца, *Неимари савремене Европе*, (Београд: Космос, 1932), 233–237.

[31] DDI, V–II, d. 311, Rim, 30. novembar 1914. godine, *De Martino Soninu*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 3; Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и Италијанске претензије*, 308–309; Н. П. Габрић, *нав. дело*, 121; L. Riccardi, *La politica estera dell'Italia*, 388–390; G. P. Ferraioli, *L'Italia all'appuntamento*, 405–408; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 23; Ж. П. Блед, *Агонија*, 140–141.

превласт на Јадрану. Овај корак је био део шире стратегије руске дипломатије (уз подршку Француске) која је подразумевала увлачење Италије и балканских држава у рат.[32]

Из разговора са Сазоновим, Карлоти је закључио да је Италији била понуђена и Далмација.[33] Сан Ђулијано се у почетку ипак ограничио само на Трентино и Трст. Далмацију, осим стратешких тачака, није узимао у обзир јер се она према његовом мишљењу налазила изван географских граница Италије. Поред тога, није желео да створи словенски иредентизам припајањем територија које нису већински насељене Италијанима. У међувремену је и Сазонов, узимајући у обзир интересе Србије, изричито искључио Далмацију из могућих компензација Италији. Приликом формулисања нацрта за преговоре од 9. августа, Сан Ђулијано је осим помоћи за уништење аустроугарске флоте и обезбеђивања ресурса за потребе рата тражио да се Русија, Француска и Енглеска уговором обавежу да неће потписивати сепаратни мир. Италијански министар је желео да трајно осигура позицију Италије у послератној Европи. Зато је настојао да јој обезбеди место у савезу са силама Антанте који би постојао и након рата.[34]

Како не би привукли сумњу Беча и Берлина, преговори са Антатном су пребачени у Лондон. Италијани су измештањем преговора желели да избегну превелики утицај Русије као силе која је била директно заинтересована за Балкан. Сан Ђулијано је 11. августа, Гуљелму Империјалију, италијанском амбасадору у Лондону послао инструкције за разговоре са британским министром спољних послова, сер Едвардом Грејем. Размена

[32] DDI, V–I, d. 65, Petrograd, 5. avgust 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 120, Petrograd, 7. avgust 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 133, Petrograd, 8. avgust 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; Војислав Г. Павловић, *Од Србије до Југославије, Француска, Србија, Југославија 1878–1918*, (Нови Сад: Прометеј, РТС, 2023), 224–227; G. P. Ferraioli, *L'Italia all'appuntamento*, 409; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 283–284; Luca Micheletta, „I diplomatici italiani di fronte alla scelta della pace o della guerra", in: L'Italia neutrale 1914–1915, a cura di Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 429.

[33] DDI, V–I, d. 65, Petrograd, 5. avgust 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 120, Petrograd, 7. avgust 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 133, Petrograd, 8. avgust 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 4–5; – Сазонов је према Карлотијевим речима приликом разговора изјавио да Италија треба у Далмацији да гарантује словенском становништву верску и културну слободу на подручју Задра и Дубровника. Руски амбасадор у Риму је потврдио да Италија може добити Далмацију, ако Србија добије излаз на море, (DDI, V–I, d. 194, Petrograd 11. avgust 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*); – Карлоти је осим са Сазоновим, о компензацијама за Италију 8. августа разговарао и са тамошњим амбасадором Енглеске. Из тог разговора је закључио да ће Енглеска, Француска и Русија признати Италији, Трентино, Трст, Валону и доминацију на Јадрану – нема помена Далмације (DDI, V–I, d. 140, Petrograd, 8. avgust 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*).

[34] *Ibid*, d. 151, Rim, 9. avgust 1914. godine, *San Đulijano Salandri*; *Ibid*, d. 194, 11. avgust 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 201, Rim, 11. avgust 1914. godine, *San Đulijano Imperijaliju*; *Ibid*, d. 281, Rim, 16. avgust 1914. godine, *San Đulijano Salandri*; *Ibid*, d. 424, 24. avgust 1914. godine, *San Đulijano Salandri*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије,* 227; Марио Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, (Нови Сад: Прометеј&РТС, 2024), 12; G. P. Ferraioli, *L'Italia all'appuntamento*, 409–410; К. Сфорца, *Неимари*, 233–236.

мишљења са Римом је у Паризу, Лондону и Петрограду тумачена као италијанско приближавање Антанти. Ово је било од значаја за Тројни споразум јер је због немачке офанзиве у Француској било неопходно да се одвуче део непријатељских снага. Међутим, Сан Ђулијано се због неизвесности на фронтовима и неспремности италијанске војске колебао да земљу уведе у неизвесну авантуру, плашећи се да би остала усамљена у рату са Аустроугарском. Увидевши да код Италијана не постоји решеност за ступање у рат док Двојна монархија не буде на прагу пораза, Грej је крајем августа прекинуо преговоре са Империјалијем. Разговори у Лондону су значајни, јер је Риму стављено до знања да тек пуним укључивањем у рат може да очекује широке територијалне компензације на Јадрану и изван њега.[35]

У августовским преговорима са Антантом, питање Албаније је било секундарно. Сан Ђулијано је био спреман да прихвати поделу Албаније између Србије и Грчке под условом да њена обала од рта Стилос до ушћа Бојане буде неутрализована. Када је реч о Валони, сматрао је довољно да се она неутралише и интернационализује. Овакав став је наизглед означио напуштање идеје о независној Албанији, што би представљало заокрет у италијанској спољној политици.[36] Међутим, када је Де Мартино 4. септембра предложио да Италија окупира острво Сазено, Сан Ђулијану се та идеја свидела. Ипак, сматрао је да би такав чин у датим околностима био опасан и штетан за Италију. У настојању да не испровоцира заинтересоване стране, италијански министар је посед над острвом обезбедио дипломатским средствима.[37]

---

[35] *Ibid*, d. 201, Rim, 11. avgust 1914. godine, *San Đulijano Imperijaliju*; *Ibid*, d. 281, Rim, 16. avgust 1914. godine, *San Đulijano Salandri*; *Ibid*, d. 424, 24. avgust 1914. godine, *San Đulijano Salandri*; D. Šepić, *Italija, Saveznici i Jugoslovensko pitanje*, 3–4; Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и Италијанске претензије*, 312–313; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 52–53; V. G. Pavlović, *Italy and the creation of Yugoslavia*, 252–253; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 399; Miroslav Radivojević, Serbia, Italy's entrance into World War I, and the London agreement: a new interpretation, *Istraživanja*, Vol. 31, 2020, 184; Rosario Milano, „The Albanian Question and Italian Neutrality (1914–1915)", in: *Serbia and Italy in the Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade, Institute for Balkan Studies SASA, 2019), 163; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије,* 227–228; Марио Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 12; G. P. Ferraioli, *L'Italia all'appuntamento*, 412; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 283; Rosario Milano, „Italia e Gran Bretagna (4. agosto 1914 – 26. aprile 1915)", in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 526–528; – Сан Ђулијано је чекао исход Немачке офанзиве на западу, верујући да ће да ће она пресудно утицати на разјашњење ситуације, (DDI, V–I, doc. 246, Rim, 14. avgust 1914. godine, *San Đulijano Salandri*).

[36] *Ibid*, d. 151, Rim, 9. avgust 1914. godine, *San Đulijano Salandri*;

[37] *Ibid*, d. 581, Rim, 4. septembar 1914. godine, *De Martino San Đulijanu*; *Ibid*, d. 589, Berlin, 5. septembar 1915. godine, *Bolati San Đulijanu*; *Ibid*, d. 592, London, 5. septembar 1914. godine, *Imperijali San Đulijanu*; *Ibid*, d. 593, 5. septembar 1914. godine, *San Đulijano Salandri*; *Ibid*, d. 613, Berlin, 8. septembar 1914. godine; *Ibid*, d. 618, *San Đulijano italijanskim diplomatskim predstavnicima.*

2.1.7. Редефинисање италијанске стратегије

Из преписке са почетка преговора са Антантом, евидентно је да Сан Ђулијано, излазак Србије на море и њено присуство у Албанији, није видео као опасност за италијанску доминацију на Јадрану. Промена је настала почетком септембра, након руских победа против Аустроугарске и опсаде Пшемисла. Готово истовремено, савезничка победа на Марни је учврстила престиж Француске и показала да немачка ратна машинерија није непобедива. Пун самопоуздања, Сазонов је 14. септембра, у 13 тачака, представио свој програм преуређења Европе након рата. Заузео је чвршћи став према Риму. У намери да тргне Италију из неодлучности изјавио је да ће добици бити ратификовани само учесницима у рату. Користећи израз „Ништа за ништа“ јасно је ставио до знања Италијанима да, уколико остану неутрални, неће остварити територијално проширење након рата.[38]

У оквиру Сазоновљевог програма, Србија би по окончању рата требало да добије Далмацију, Босну и Херцеговину. Заузврат би Србија предала Бугарској Македонију. Дакле више се није радило о добијању изласка на море кроз одређену луку, већ о ширем изласку на Јадран. Италијани су ову изјаву примили са зебњом, тумачећи је као најаву будуће експанзије Русије. Томе су допринела упозорења из Лондона да ће утицај Србије на Јадрану бити знатно повећан уколико Италија не уђе у рат. Интерес Рима је био да се ослободи од подређеног положаја на Јадрану и прошири свој утицај на његовој источној обали. У стварању велике словенске државе на Балкану, Италијани су видели продужену руку Русије, која би заменила Аустроугарску на Балкану. Такав развој догађаја никако

[38] *Ibid*, d. 674, Petrograd, 14. septembar1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 694, 16. septembar 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; G. P. Ferraioli, *L'Italia all'appuntamento*, 412; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 6; M. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 12; – Карлоти је проценио да је промена у Сазоновљевом ставу последица српских победа и очекиваног успеха руске кампање у Галицији. Према његовом мишљењу Сазонов се водио утиском да ће руска војска бити довољна за победу и да јој неодлучност Италије даје слободу да додели Србији и Црној Гори жељене компензације у замену за територијално задовољење Бугарске. Сазонов је потврдио Карлотију такав став 16. септембра изјавом да уколико Италија жели да осигура будућу сарадњу са Србијом и Црном Гором и не поквари односе са Тројном Антантом мора да донесе коначну одлуку, (DDI, V–I, d. 694, 16. septembar 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*).

није био у интересу Италије, јер она не би добила ништа уколико би источна обала прешла у словенске руке.[39]

Након Битке на Марни, Сан Ђулијано је постао наклоњенији коначном договору са Антантом. Могућност договора са Бечом и Берлином је пала у други план. У исто време, српске аспирације подржане од стране Русије, навеле су га да редефинише циљеве италијанске спољне политике. Српске претензије на Босну, Херцеговину, Далмацију, Хрватску и Славонију нису биле добро примљене у Риму. Сан Ђулијано је већ 16. септембра проследио Империјалију нови нацрт италијанских захтева, који су представљали реакцију на повећане српске аспирације на Јадрану. Тиме је коначно уобличена политика, према којој је било противно интересима Италије да аустроугарску претњу замени словенска. Истог дана је известио посланика у Букурешту, барона Карла Фашотија о потреби за склапање споразума са Румунијом. Након кратке размене мишљења, уговор између Рима и Букурешта је потписан 23. септембра 1914. године. Споразум је поставио темеље политике о симултаном уласку Румуније и Италије у рат. На постулатима нове политике, Сан Ђулијано је осим обезбеђења према Аустроугарској, настојао да обезбеди положај Италије у односу на Словене на Јадрану и унутар Балкана. Формулисао је доктрину према којој би се Италија обавезала да води ограничен локални рат против Аустроугарске. Као повод за рат је дефинисао било коју политичку или етничку промену на Јадранском мору. То је значило да би излазак Србије на Јадран у обиму који би био штетан по Италију представљао разлог за улазак у рат. Увидевши осетљивост Италије, председник српске владе Никола Пашић је настојао да је не испровоцира војним акцијама према Албанији и Далмацији.[40]

---

[39] *Ibid*, doc. 710, London, 17. septembar 1914. godine, *Imperijali San Đulijanu*; *Ibid*, d. 674, 14. avgust 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; ПСР I, д. 285, Ниш, 4. септембар 1914. године, *МИД Спалајковићу*; Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и Италијанске претензије*, 313–314; V. G. Pavlović, *Italy and the creation of Yugoslavia*, 250–253; L. Riccardi, *La politica estera dell'Italia*, 391; G. P. Ferraioli, *L'Italia all'appuntamento*, 413; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 12; – Империјали је јавио да симпатије за Србију у Лондону расту на штету италијанских интереса у виду територијалних уступака Србији на Јадрану, што види као природну последицу италијанске неактивности (DDI, V–I, d. 700, 16. septembar 1914. godine, *Imperijali San Đulijanu*); – Италијански посланик у Србији Никола Сквити је пренео Сан Ђулијану да територијалне аспирације српске владе још нису званично одређене, јер се чека развој ратне ситуације и савети из Русије (DDI, V–I, d. 788, Niš, 24. septembar 1914. godine, *Skviti San Đulijanu*).

[40] *Ibid*, d. 703, 16. septembar 1914. godine, *San Đulijano Imperijaliju*; *Ibid*, d. 705, 16. septembar 1914. godine, *San Đulijano Fašotiju*; *Ibid*, doc. 726, 17. septembar 1914. godine, *San Đulijano Imperijaliju*; *Ibid*, d. 712, Bukurešt, 17. septembar 1914. godine, *Fašoti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 763, 21. septembar 1914. godine, *San Đulijano Fašotiju*; *Ibid*, d. 773, Bukurešt, 22. septembar 1914. godine, *Fašoti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 774, Bukurešt, 22. septembar 1915. godine, *Fašoti San Đulijanu*; *Ibid*, doc. 775, 22. septembar 1914. godine, *San Đulijano Imperijaliju i Titoniju*; ПСР

Мењајући став по питању аспирација на источној обали Јадрана, Сан Ђулијано је тражио сарадњу Енглеске, са циљем, да спречи продор Русије преко српских претензија на Јадранском мору. Иницијатива се завршила неуспехом, јер је руска војска била важан ресурс за Енглезе. У телеграму Титонију и Карлотију од 25. септембра 1914. године, италијански министар је закључио да би Италија, у случају уласка у рат на страни Антанте, требало да добије италијанске провинције Аустроугарске до развођа Алпа и природне границе до Бренера. Сматрао је да се границе на мору морају проширити најмање до Кварнера. У погледу Далмације је дошло до промене става. Сан Ђулијано је сада узимао у обзир будуће границе у Далмацији и острва која би требало припојити Италији. Када је реч о Албанији, размотрио је њену поделу између Грчке, Србије и Црне Горе, под условом да албанска обала остане неутрализована.[41]

Међу главне узроке за промену ставова италијанског министра могу се убројати: страх од словенске опасности на источној обали Јадрана, иредентистичка кампања, територијални добици и будућност политичког статуса Италије као велике силе. Преовладавање стратегијских принципа у формулисању ратних циљева Италије, довело је до супротстављања националном принципу и створило препреку за постизање компромиса са Србијом у току рата. Политика националног уједињења – Ризорђименто, више није била довољна. Сан Ђулијано је утро пут идеји преображаја Италије из националне државе, оптерећене унутрашњим и спољним ограничењима, у европску и медитеранску супер силу.[42]

Италијански министар је упутио дипломатске представнике у своја разматрања и затражио њихово мишљење. Амбасадор амбасадор у Француској, Томазо Титони је, након разговора са тамошњим српским послаником Миленком Веснићем, потврдио 27.

I, д. 374, Ниш, 24. септембар 1914. године, *МИД Пашићу*; Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и Италијанске претензије*, 314–315; V. G. Pavlović, *Italy and the creation of Yugoslavia*, 254; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 17; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 405–406; L. Riccardi, *La politica estera dell'Italia*, 391; G. P. Ferraioli, *L'Italia all'appuntamento*, 412–413; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 284–285; – Сан Ђулијано је у телеграму Империјалију од 17. септембра изнео идеју да би озбиљнија акција Србије и Црне Горе у комбинацији са акцијом енглеско–француске флоте, угрожавањем Котора или неког другог виталног интереса Италије, створила јаку реакцију јавног мњења за улазак у рат. Ако би енглеско–француска флота остална неактивна, не би било могуће створити *casus belli*, (DDI, V–I, d. 726, Rim, 17. septembar 1914, *San Đulijano Imperijaliju*).

[41] *Ibid*, doc. 803, Rim, 25. septembar 1914. godine, *San Đulijano ambasadorima u Bordou i Petrogradu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 59.

[42] *Ibid*, d. 703, 16. septembar 1914. godine, *San Đulijano Imperijaliju*; DDI, V–I, doc. 803, Rim, 25. septembar 1914. godine, *San Đulijano ambasadorima u Bordou i Petrogradu*; *Ibid*, d. 937, Rim, 12. oktobar 1914. godine, *San Đulijano Imperijaliju*; G. P. Ferraioli, *L'Italia all'appuntamento della Grande Guerra*, 413; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 256–257.

септембра Сан Ђулијану да би Италија требало да уђе у рат уколико аустроугарска доминација на Јадрану пређе у словенске руке. Подржао је предлог о организовању поморске акције Француске и Енглеске у Јадранском мору, која би за циљ имала да подупре напредовање српских и црногорских трупа у Далмацији. У таквом развоју догађаја, италијанске трупе би заузеле Валону, Задар и далматинска острва. Титони се због могуће појаве иредентизма противио анексији Далмације и Истре – сматрао је само приобалне градове италијанским. Контрола над јадранским острвима одређена је као стратешки важна за Италију. Титони је био сагласан са политиком поделе Албаније, при чему би Италији припала Валона, Црној Гори Скадар и Сан Ђовани ди Медуа, а Србији обала у Далмацији и остатак Албаније. Сан Ђулијано је решење за албанску обалу видео у неутрализацији, док би Ријека и Задар остали изван Италије. Према Карлотијевом мишљењу Црна Гора је требало да добије Скадар, а Грчка Епир. Уколико би после рата Хрватска и Словенија осигурале аутономију унутар Хабзбуршке монархије, онда би Србија и Црна Гора требало да добију јужна јадранска острва и између себе поделе Херцеговину. Он није био за припајање Истре и Далмације Италији, сматрајући да би било довољно да добије острва испред Сплита и Задра.[43]

Титони и Карлоти су закључили да би Италија добијањем острва, без Истре и Далмације осигурала безбедност и доминантну позицију на Јадрану. Сматрали су да би на тај начин би сукоб са Србијом и Црном Гором био избегнут. За Сан Ђулијана је конфликт са Србијом зарад осигурања италијанске доминације на Јадрану био прихватљив. Он је 29. септембра изнео Саландри мишљење да је потребно пожурити са закључивањем уговора. У складу са тим, упутио је 4. октобра Империјалију нацрт за преговоре са Антантом у 17 тачака, остављајући њему да договори коначну формулацију са Грејем. Предвиђао је да

[43] Sonnino papers, bb. 1, gab. seg. 208, 27, 28 septembra 1914, Titoni San Đulijanu – грађа је преузета из личне заоставштине академика Драгољуба Живојиновића, која се налази у Балканолошком институту САНУ; Архив Југославије (=AJ), фонд Јована Јовановића Пижона (80) број фасцикле 2, архивска јединица 40–41, пов.бр. 5425, од 14. септембра 1914. године (У готово свим документима српске провенијенције је коришћен стари календар, те ће у напоменама стајати оригинални датуми, док ће у тексту бити коришћен нови календар), *Веснић Пашићу*; – Сквити распитивао о српским претензијама на приморју и изјавио да нема сумње да ће Србија добити приморје јадранско код Дубровника, јер од Албаније нема ништа. Пашић није изнео никакав став у разговору са италијанским послаником, али је послао инструкције Спалајковићу да пренесе руској влади да не даје Италији обећања на штету Словена (*Исто*); DDI, V–I, d. 825, Bordo, 27. septembar 1914. godine, *Titoni San Đulijanu*; *Ibid*, d 826, Bordo, 27. septembar 1914. godine, *Titoni San Đulijanu*; *Ibid*, doc. 827, 490–491, Petrograd, 28. septembar 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и Италијанске претензије*, 315–317; V. G. Pavlović, *Italy and the creation of Yugoslavia*, 254–255.

активности француско–енглеске флоте у Јадрану створе *causus belli* за улазак Италије у рат.[44]

У сврху остварења италијанске доминације на Јадрану, требало је заједничком акцијом савезничких флота уништити аустроугарску флоту. На крају рата, Италија би добила: Трентино, Цисалпски Тирол, Трст и Истру до Кварнера, док би Италијанима у Ријеци, Задру и другим далматинским градовима биле дате привилегије. Променио је своје раније држање и по питању Валоне, те је предлагао да град са залеђем и острвом Сазено припадне Италији. То је требало остварити политиком *fait accompli* приликом окупације Валоне. Могућност деобе Албаније између Црне Горе, Србије и Грчке видео је као одрицање Италије. За Далмације и суседна острва није имао јасно решење. Сматрао је да би неоспорно Италији требало да припадну острва Кварнера и она стратешки значајна попут Палагруже. У том моменту, већи део земље је био против рата, ратно расположење су побуђивали само поједини новинари, националисти и републиканци. Почетком октобра Сан Ђулијаново здравствено стање се нагло погоршало. Његовом смрћу 16. октобра 1914. године, вођење италијанске спољне политике је на кратко време преузео Саландра, а потом, до краја рата, Сидни Сонино. Формулисањем основних проблема италијанске спољне политике, Сан Ђулијано је поставио основу за даље преговоре са силама Тројног споразума.[45]

[44] DDI, V–I, doc. 825, 826, Bordo, 27. septembar 1914. godine, *Titoni San Đulijanu*; *Ibid*, doc. 827, Petrograd, 28. septembar 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; – Сан Ђулијано је веровао да би заузеће Котора од стране англо–француске флоте покренуло италијанско јавно мњење и створило *casus belli*. Таква акција би потпомогла и проширила операције српске и црногорске војске. Због тога је Француска за бомбардовање Котора пребацила топове великог калибра до Бара и Ловћена. Повод за рат би могло бити и нарушавање равнотеже на Јадрану у корист Аустроугарске или њен пораз и приступ Словена јадранској обали. Де Мартино је за улазак Италије у рат сматрао кључним деловање англо–француске флоте и одлучну офанзиву српских и црногорских снага. Италијани су очекивали од сила Антанте, Србије и Црне Горе да створе услове за ступање Италије у рат, (Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 56–57).

[45] *Ibid*, d. 873, Rim,3. oktobar 1914. godine, *San Đulijano Imperijaliju*; *Ibid*, d. 892, Petrograd, 6. oktobar 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 896, London, 6. oktobar 1914. godine, *Imperijali San Đulijanu*; *Ibid*, d. 904, Pariz, 6. oktobar 1914. godine, *Titoni San Đulijanu*; *Ibid*, d. 908, Rim, 6. oktobar 1914. godine, *San Đulijano Imperijaliju*; Sidney Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, a cura di Pietro Pastorelli (Bari: Editori Laterza 1974), d. 42, Rim, 8. novembar 1914. godine, *Salandra Soninu*; A. Salandra, *La Neutralita Italiana*, 348; Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и Италијанске претензије*, 317; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 33; – Сан Ђулијано је предложио да се окупација Валоне прогласи за провизорни акт у циљу завођења јавног реда и мира, који Италија врши као једина неутрална потписница Лондонског уговора, (DDI, V–I, d. 873, Rim, 3. oktobar 1914. godine, *San Đulijano Imperijaliju*).

2.1.8. Саландрина спољна политика

Антонио Саландра је припадао десној струји либералне странке. До ступања на дужност није имао искуства у пословима спољне политике. Са друге стране, Сан Ђулијано је уз искуство имао подршку Парламента и краља. Управо због тога је током Јулске кризе и у првим данима рата, Сан Ђулијано имао последњу реч у одређивању спољне политике земље. Стога је Саландра, крајем јула, прихватио аргументе италијанског министра спољних послова и пристао на проглашење италијанске неутралности. Почетком августа отишао је корак даље и дао Сан Ђулијану зелено светло да отпочне разговоре са силама Тројног споразума, прихватајући на тај начин могућност рата против Аустроугарске.[46]

Када је реч о италијанским интересима на горњем Јадрану, Саландрини ставови се могу реконструисати на основу његових коментара на Сан Ђулијанов предлог базе за преговоре са Антантом. У начелу, Саландра је прихватио и преузео концепте које је предложио министар спољних послова. Проширио је предлог и тражио да се ближе прецизирају гаранције за општинску аутономију Италијана у Ријеци и Далмацији. Поред тога, сматрао је да Италија треба да добије Вис и Хвар.[47]

Погоршање Сан Ђулијановог здравственог стања крајем септембра и почетком октобра је приморало Саландру да преузме значајнију улогу у питањима спољне политике. У меморандуму краљу од 30. септембра 1914. године, Саландра је закључио да Италија има пред собом само две могућности: да остане неутрална или да приступи Антанти уз гаранције италијанских аспирација у Трентину и Истри – Далмацију није спомињао. Након Сан Ђулијанове смрти, Саландра је и званично преузео ресор Министарства спољних послова Италије. Како Сан Ђулијанова опрезна политика није одговарала жељама интервенционалиста, националиста и иредентиста, председник италијанске владе је два дана по преузимању Министарства, 18. октобра, прокламовао нови принцип италијанске спољне политике под називом свети егоизам (*sacro egoismo*). Настављајући пут који је уцртао Сан Ђулијано, Саландра је новим принципом најавио промену метода. Уместо опрезног приступа, прокламовано је да ће Италија у спољној политици заступати своје интересе са већом одлучношћу. Посебни интереси Италије

[46] *Ibid*, d. 151, Rim, 9. avgust 1914. godine, *San Đulijano Salandri*; L. Riccardi, *La politica estera dell'Italia*, 390; G. P. Ferraioli, *L'Italia all'appuntamento*, 404.
[47] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 42, 8. novembar 1914. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 45, 15. novembar 1914. godine, *Sonino Fašotiju*;

стављени су изнад општих интереса. Овај период карактерише заоштравање дотадашње политике.[48]

Прокламовање новог принципа је захтевало брзу и одлучну акцију. Користећи Сан Ђулијанову дипломатску припрему, Саландра је држао морнарицу у приправности. Хаотично стање у Албанији је утицало на Немачку и Аустроугарску да пристану на италијанску окупацију острва. Претходно је у Валони 29. октобра 1914. године искрцана италијанска санитарна мисија. Сутрадан су италијански маринци заузели острво Сазено. Акција је представљена као одговор на кретање грчких трупа у Епиру. Окупација, због уласка Турске у рат на страни Централних сила, није изазвала нарочиту пажњу великих сила, али је узнемирила српску владу јер је била спроведена истовремено са грчком акцијом у Епиру.[49]

Интервенција је правдана чињеницом да је Италија, једина од сила које су гарантовале аутономију Албаније, била неутрална. Позивајући се на одлуке Лондонске конференције, Италијани су намеравали да утицај у Албанији врше: преко своје управе у Валони, преко Есад–паше Топтанија у Драчу и Пренк Биб Доде у комбинацији са италијанским полицијским снагама у Скадру. Иако је имао уговор са Србијом, Есад је у овом периоду начелно прихватио италијанску политику у Албанији. Окупација Сазена је ојачала положај Саландриног кабинета и олакшала његову реконструкцију.[50]

---

[48] DDI, V–II, d. 1, Rim, 17. oktobar 1914. godine, *Salandra italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 26, 22. oktobar 1914. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 41, 26. oktobar 1915. godine, *Salandra Soninu*; Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и Италијанске претензије*, 317; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 62; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 34–36; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 407–408; A. A. Mola, *Giolitti*, 422–423; Stefano Marcuzzi, „The Boundaries of Discord: Italy's Secret War Aims and The Treaty of London (1914–1915)", *St Anne's Academic Review*, Vol. 6, 6.

[49] DDI, V–I, d. 581, Rim, 4. septembar 1914. godine, *De Martino San Đulijanu*; *Ibid*, d. 589, Berlin, 5. septembar 1914. godine, *Bolati San Đulijanu*; *Ibid*, V–II, d. 59, Rim, 28. oktobar 1914. godine, *Salandra Aliotiju*; *Ibid*, d. 70, Rim, 29. oktobar 1914. godine, *Salandra Aliotiju i Loriju*; *Ibid*, d. 86, Rim, 31. oktobar 1914. godine, *Salandra italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 87, Rim, 31. oktobar 1914. godine, *Salandra italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР I, д. 477, Ниш, 25. октобар 1914. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 490, Ниш, 29. октобар 1914. године, *Пашић регенту Александру*; Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и Италијанске претензије*, 317; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 62; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 34–36; R. Milano, *The Albanian Question and Italian Neutrality*, 163; – Османско царство је још 2. августа потписало тајни уговор са Немачком. Турска је 27. октобра блокирала Дарданеле и изоловала Русију. Два дана касније, њени ратни бродови *Goeben* и *Breslau* су извршили напад на Одесу. Као одговор на то, Русија је 2. новембра објавила рат Османском царству, (Ж. П. Блед, *Агонија* 137, Григорије Николајевич Трубецки, *Рат на Балкану 1914–1917 и руска дипломатија*, (Београд: Просвета, 1994), 48–53).

[50] DDI, V–II, d. 51, Drač, 27. oktobar 1914. godine, *Alioti Salandri*; *Ibid*, d. 53, Drač, 27. oktobar 1914. godine, *Alioti Salandri*; *Ibid*, d. 65, Skadar, 29. oktobar 1914. godine, *De Fačendis Salandri*; *Ibid*, d. 96, Drač, 31. oktobar 1914. godine, *Alioti Salandri*.

Упркос спољнополитичким успесима, упражњено место министра спољних послова је излагало владу ризицима. Саландри, који није имао много искуства, је био потребан сигуран и искусан човек на челу Консулте. Таквих људи није било много. Истовремено је настојао да формира јак кабинет, који би му дао довољно политичке снаге да на пролеће уведе Италију у рат. Надајући се да ће преко Сонина задржати утицај на спољну политику земље, Саландра му је крајем октобра понудио поменути ресор. Сонино је понуду у почетку одбио. Међутим, Саландра је инсистирао, због опасности да Ђолити као неутралиста преузме вођење спољних послова. Прихвативши понуду, Сонино је предложио састављање новог кабинета, чији састав би омогућио да се Италија у правом тренутку определи за рат. У ту сврху, Сонино и Саландра су проширили основу владе померајући је у лево увођењем Паола Каркана и Виктора Емануела Орланда. На тај начин су уклонили Ђолитијеве људе. Министарска криза је окончана 4. новембра формирањем новог кабинета у којем је Сонино преузео вођење Консулте.[51]

2.1.9. Сонинови геополитички циљеви пре Великог рата

Када је 1914. године преузео вођење спољних послова Италије, Сидни Сонино је већ био искусан политичар са преко тридесет година искуства. Као припадник конзервативне струје Либералне партије, био је оштар противник либералне левице и Ђованија Ђолитија. Већ на почетку каријере је стекао дипломатско искуство. Последњих година XIX века водио Министарство финансија. У два наврата је био председник владе. Први пут од фебруара до маја 1906. године и други пут од децембра 1909. до марта 1910. године. За свој главни спољно–политички циљ Сонино је дефинисао преображај Италије у супер силу. Како би се поменути циљ остварио, Италија је морала да изађе и инфериорног положаја у односу на Аустроугарску на Јадрану и Балкану. Са друге стране, требало је

[51] *Ibid*, d. 1, Rim, 17. oktobar 1914. godine, *Salandra italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 26, Rim, 22. oktobar 1914. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 41, Rim, 26. oktobar 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 54, Rim, 28. oktobar 1914. godine, *Salandra Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, doc. 35, 27. oktobar 1914. godine, *Sonino Salandri*; Ibid, d. 36, 28. oktobar 1914. godine, *Slandra Soninu*; *Ibid*, d. 37, 30. oktobar 1914. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 38, 31. oktobar 1914. godine, *Salandra Soninu*; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 94–95; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 36; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 407–408; A. A. Mola, *Giolitti*, 423; I. Bonomi, *La Politica Italiana*, 369; Brunello Vigezzi, „L'Italia dopo l'Unità: liberalismo e politica estera", in: *La politica estera Italiana (1860–1985)*, a cura di Richard J. B. Bosworth&Sergio Romano, (Bologna, Il mulino, 1991), 284–286.

ојачати њен положај на Медитерану у односу на Француску. Ради остварења првог циља, требало је обезбедити сигурну, стратегијску, границу према Аустроугарској припајањем хабзбуршких територија. Ради одржања равнотеже на Јадрану, било је неопходно држати Аустроугарску даље од Црне Горе и Албаније, јер би њено спуштање у јужни Јадран потпуно заокружило италијанску, географски изложену, обалу. Албанију је видео као простор за експанзију и капију за економски и културни продор на Балкан. Други циљ је требало остварити освајањем колонија и стварањем упоришта на Медитерану.[52]

Након Анексионе кризе 1908–1909. године, Сонино је схватио да не постоји сагласност око тумачења одредби уговора о савезу са Бечом и Берлином. Након формирања свог другог кабинета децембра 1909. године, Сонино је подржао иницијативу министра спољних послова, Франческа Гуичардинија да у Бечу покрене питање о ближем дефинисању примене и значења члана VII Уговора о Тројном савезу. Циљ је био да се унапред одреди шта се тачно подразумева под компензацијама. Сонино је Србију посматрао кроз призму односа са Аустроугарском. Стога је било прихватљиво да Аустроугарска окупира Србију уколико би Италија за такву акцију добила Трентино. По паду Сониновог кабинета, преговоре је неко време наставио Сан Ђулијано, нови министар спољних послова у Луцатијевој влади. Сицилијански политичар је делио ставове Сонина и Гуичардинија, али је прекинуо преговоре након отпора италијанског амбасадора у Бечу, Ђузепеа Аварне. Наиме, италијански амбасадор је саветовао да се питање тумачења члана VII уговора реши приликом следеће обнове Тројног савеза.[53]

Наредна фаза је наступила по избијању Првог балканског рата и доласку српске војске на албанску обалу. При расправи у Парламенту, Сонино је истицао да је за Италију неприхватљиво да било која држава оствари директну контролу над Албанијом. Другим речима, за њега је било неприхватљиво да улаз у Јадранско море пређе у туђе руке. Постојање аутономне Албаније је видео као гаранцију очувања италијанских стратегијских интереса у односу на друге државе и као средство за продор у унутрашњост Балкана. Србији је само признао право изласка на Јадран.[54]

[52] G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 297–310, 355–361.
[53] L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 86–91; A. A. Mola, *Giolitti*, 374–375.
[54] *Ibid*, 86–91.

2.1.10. Сонинова политика од избијања рата до преузимања Консулте

На самом почетку рата, 1914. године, Сидни Сонино је био за локализовање сукоба. Међутим, као убеђени триплициста, сматрао је да Италија, у случају његовог ширења, треба да испуни обавезе према својим савезницима. Био је оштар противник неутралности, јер је сматрао да би неутрално држање ослободило савезнике обавеза и довело Италију у опасност. Стога је бурно реаговао када му је саопштена вест да је италијанска влада прогласила неутралност у сукобу. Уверен у брзу победу Немачке и Аустроугарске, страховао је да ће Беч и Берлин, изиритирани држањем владе у Риму, предузети казнени поход против Италије. Сматрао је да су Италијански интереси на Медитерану у сагласности више са Аустроугарском него са Француском. Аустроугарску је видео као кључну за одржавање равнотеже у Европи, због чега је био противник њеног растурања. По проглашењу неутралности, Сонино заговара политику наоружане неутралности. Међутим, за разлику од Сан Ђулијана августа и почетком септембра још не разматра могућност рата против Аустроугарске. Настојао је да кроз упутства уредницима листова ублажи тон штампе према Бечу. Уместо запаљивих наслова, предлаже да у центру пажње буде наоружавање и јасно истицање италијанских интереса.[55]

Француска победа на Марни и критичан положај Аустроугарске, након руских победа, су створили утисак у Риму да је Антанта ближа коначној победи. Под утиском дешавања на фронтовима Сонино коригује своје ставове. Схвата да, у случају аустроугарског пораза, Италија неће добити ништа уколико не уђе у рат на страни Антанте. Управо из тих разлога, од 23. септембра узима у обзир рат против Аустроугарске као средство за постизање италијанских циљева. Три дана касније је предлагао да се окупира острво Сазено и Валонски залив док се не заврши Битка на Ени и док Русија не порази аустроугарску војску. Веровао је у том тренутку да би заузимање стратешких

[55] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 4, 29. jul 1914. godine, *Sonino Bergaminiju*; *Ibid*, d. 5, 1. avgust 1914. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 7, 5. avgust 1914. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 8, 5. avgust 1914. godine, *Sonino Bergaminiju*; *Ibid*, d. 17, 28. avgust 1914. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 18, 29. avgust 1914. godine, *Sonino Bergaminiju*; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 92; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 62; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 398; – Сонино је у првој половини септембра по питању држања Италије задржао исти став што се најбоље види из његовог писма Бергаминију од 4. септембра 1914. године: „Програм треба да буде: наоружавати се и наоружавати се! Остати хладан, требамо бити спремни на добре прилике које се могу јавити, како бисмо их потенцијално искористили, или да бисмо избегли било какве штете по Италију. Треба се уздати у сопствене снаге, а не у обећања других. Дакле, требамо остати неутрални и у исто време се наоружавати.“, (S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 19, 4. septembar 1914. godine, *Sonino Bergaminiju*).

тачака у Албанији пружило могућност за компромис Италије са Србијом и Грчком, док би њима пружило могућност помирења са Бугарима. Истовремено би се Италија са таквом гаранцијом на Јадрану могла посветити питању Трентина. Окупација Сазена би према Сониновом мишљењу спречила револуцију у Италији и решила унутрашње проблеме. Са друге страна, такав потез би дао велику политичку снагу Саландри да марта 1915. године уведе земљу у рат. С обзиром на то да је војска била против интервенције, Сонино је предлагао да се за искрцавање у Валони искористи морнарица.[56]

Сонино је од самог почетка рата простор за деловање видео у Албанији. Страховао је да би Србија и Грчка могле заузети њене делове. Са друге стране, Аустроугарска би окупацијом Ловћена и Црне Горе одлучила судбину Албаније. Како би осигурао интересе Италије у Албанији, средином септембра је предложио Саландри окупацију острва Сазено и полуострва које формира Валонски залив. Таквим потезом је требало осигурати улаз у Јадранско море у случају да Албанија буде окупирана од стране друге силе. У том тренутку још није спомињао окупацију саме Валоне.[57] Приликом дискусије о италијанским аспирацијама, Сонино је средином октобра изнео мишљење да би се могла одржати независна Албанија након рата. Залагао се да италијанска окупација осим Валоне и острва Сазено обухвати полуострво Акрокераун, рт Гросо и читаву обалу око залива.[58]

Погоршање Сан Ђулијановог здравственог стања је отворило простор Сонину да преко Саландре утиче на спољнополитичка питања. У својим предлозима и коментарима на Сан Ђулијанову базу за преговоре, Сонино је октобра прихватио нацрт и проширио претензије Италије у Истри, обухватајући Пулу. У Далмацији је осим Кварнера и Палагруже узео у обзир Вис са околним мањим острвима. Напослетку, прихватио је идеју о ограниченом рату Италије (само против Аустроугарске), остављајући могућност евентуалне сарадње против Турске. Како би се проширен програм спровео у дело, Сонино је саветовао Саландри да избегне питање Сан Ђулијановог наследника и преузме вођење спољне политике земље. Иако је у почетку прихватио, Саландра је крајем октобра тај ресор ипак понудио Сонину. Надао се да ће његовим именовањем изоловати Ђолитија и

[56] *Ibid*, d. 26, Rim, 26. septembar 1914. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 27, Rim, 29. septembar 1914. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 28, Rim, 30. septembar 1914. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 29, Rim, 2. oktobar 1914. godine, *Salandra Soninu*; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 94;
[57] S. Sonnino, *Diario II*, 9–10; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 22, 17. septembar 1914. godine, *Sonino Salandri*.
[58] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 42, 8. novembar 1914. godine, *Salandra Soninu*.

задржати утицај на спољну политику земље. Министарска криза је окончана 4. новембра формирањем новог кабинета. Сонино је преузео вођење спољне политике Италије и у току наредних месеци потиснуо Саландру.[59]

2.1.11. Сонино у Консулти

По ступању на дужност, Сонино је преиспитао дотадашње потезе италијанске дипломатије. У том погледу је 15. новембра потврдио да ће поштовати тајни италијанско–румунски споразум од 23. септембра 1914. године. Истовремено је анализирао материјал који се односио на формирање италијанских захтева према Антанти. Поменути материјал се састојао из Сан Ђулијановог нацрта упућеног Империјалију и сугестија које су током октобра упућене Саландри. Посебно је важна Де Мартинова анализа нацрта. Генерални секретар Консулте је закључио да програм успостављања природних граница Италије може бити минимални програм. Међутим, такав програм, према његовом мишљењу, никако није могао бити довољан за улазак Италије у рат. За ступање у акцију, Италија је је поред обезбеђивања поседа над италијанским територијама морала остварити превласт на Јадрану. У супротном, њој се улазак у рат не би исплатио. Нагласио је да постизање доминације на Јадрану треба уравнотежити узимајући у обзир опасности од будућег словенског иредентизма, посебно у погледу Далмације. Питање Кварнера и Далмације је посматрао са претежно политичког и стратешког аспекта. Сонино је потпуно усвојио став да се Италији не исплати да уђе у рат уколико то не значи остварење њене доминације на Јадрану, а то је подразумевало да на супротној обали Аустроугарску не сме да замени јака словенска држава.[60]

На формирање Сонинових ставова о источној обали Јадрана је значајно утицао Меморандум италијанске морнарице о истарској и далматинској обали од 15. новембра

[59] DDI, V–II, d. 1, Rim, 17. oktobar 1914. godine, *Salandra italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 26, Rim, 22. oktobar 1914. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 41, Rim, 26. oktobar 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 54, Rim, 28. oktobar 1914. godine, *Salandra Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, doc. 35, 27. oktobar 1914. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 36, 28. oktobar 1914. godine, *Slandra Soninu*; *Ibid*, d. 37, 30. oktobar 1914. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 38, 31. oktobar 1914. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 42, 8. oktobar 1914. godine, *Salandra Soninu*; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 94–95; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 36; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 407–408; A. A. Mola, *Giolitti*, 423.

[60] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 42, 8. novembar 1914. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 45, 15. novembar 1914. godine, *Sonino Fašotiju*;

1914. године. У документу је истакнуто да би успостављање контроле над источном обалом Италији обезбедило доминацију у Јадранском мору. Међутим, уколико би залеђе прешло у посед државе која нема други излаз на море, притисак становништва на обалу би угрозио италијанску доминацију. Поред тога, ако би се Ловћен и Котор нашли у саставу исте државе, Котор би могао постати поморска база будуће балканске морнарице. Из тих разлога је саветовано да се таква могућност спречи уговором. Оваква одредба је била у потпуној супротности са српским плановима за јадранско приморје и унију са Црном Гором.[61]

На састанку одржаном 28. новембра Империјали, Саландра и Сонино су уређивали коначан текст предлога за преговоре у Лондону. Под несумњивим утицајем запажања генералног директора сектора трговине у Консулти, Прима Левија, белешки министра колонија Фердинанда Мартинија и извештаја италијанске морнарице, избачене су одредбе о успостављању природних граница Италије. Уклоњен је и параграф о гаранцијама за Словене који би остали укључени у италијанске поседе. Када је реч о Албанији, Сонино је кориговао идеју о њеној подели и предвидео успостављање мале неутралисане албанске муслиманске државе у чији састав би ушао Драч. Разлог за промену става је било уверење да се Италија мора заштитити подједнако од германске и словенске опасности. Промена по питању Албаније је била мотивисана уверењем да албанска држава не би могла да функционише без Валоне, док за Италију залеђе није била довољна гаранција за безбедан посед над валонском луком. Узевши у обзир ове факторе, Сонино је италијански утицај над малом албанском државом, видео као базу за ширење утицаја унутар Балкана и тампон зону за заштиту Валоне од агресивних балканских суседа. За Црну Гору је предвидео Скадар у северној Албанији, док је за Србију предвидео Сан Ђовани ди Медуа и Босну и Херцеговину са приморјем. По питању острва на источној обали Јадрана прихватио је предлоге из извештаја Морнарице од 15. новембра.[62]

---

[61] *Ibid*, d. 44, 15. novembar 1914. godine, *Viale Soninu*.

[62] DDI, V–II, d. 272, Rim, 23. novembar 1914. godine, *Levi Soninu*; *Ibid*, d. 292, Rim, 27. novembar 1914. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 293, 27. novembar 1914. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 294, Rim, 27. novembar 1914. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 297, Rim, 27. novembar 1914. godine, *Martini Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 53, 28. novembar 1914. godine, *Sonino Salandri*; – Доминација на Јадрану би се остварила поседовањем Истре до иза Волоске и спољних острва од Истре до Шибеника и острва Хвар, Вис, Корчула, Ластово и Мљет. Када је реч о стратегијској сигурности, за обезбеђење Истре и Пуле је требало контролисати острва Црес, Лошињ и Крк, док су за обезбеђење Задра била значајна острва Мелада и Дуги оток. Од јужних острва требало би заузети Корчулу, Вис и Лесину. Ријека би требало да остане Мађарска. Хрватска обала до краја канала Морлака није представљала никакав интерес или вредност за Италију, јер

Српски програм, прокламован 7. децембра 1914. године је био у потпуној колизији са италијанским тежњама. Влади у Риму није одговарало да се на источној обали Јадрана појави јака словенска држава, са друге стране Србима није одговарало да на том простору Аустроугарску замени Италија. Истовремено Сонино је био против политике *Delenda Austria*, сматрајући да је зарад одржавања равнотеже потребно сачувати Двојну монархију у умањеном облику. Италијанима је крајем 1914. године почело да смета присуство српске и хрватске емиграције која је под покровитељством владе из Ниша пропагирала словенски карактер Далмације.[63]

2.1.12. Заштита италијанских интереса у Албанији и окупација Валоне

Непосредно након формулисања италијанске политике у Албанији, јавила се вест да је Тројна Антанта северни део Албаније обећала Србији, а Грчкој њен јужни део. Иницијатива је представљала континуитет политике која је за циљ имала обнову Балканског савеза. Распарчавање Албаније, требало је да подмири Србију и олакша њен пристанак да Македонију уступи Бугарској. Са друге стране, Грчка је у замену за јужну Албанију требало да помогне Србији против Аустроугарске. Такви гласови су узнемирили политичке кругове у Риму. Сонино је истакао интерес Италије за Албанију и тражио да се испита веродостојност вести о планираној подели. Није имао намеру да се упушта у договарање са балканским државама, сматрајући договоре са њима неодрживим и непоузданим. Титони је у Паризу пренео Сонинове ставове и иницирао окупацију Валоне.[64]

Сазонов је потврдио постојање идеје о подели албанске територије, наводећи да су одлуке Лондонске конференције беспредметне, јер Албанија више није постојала. Поред тога, силе Тројног споразума су потврдиле спремност да признају Италији посед над

тамо није било погодности за успостављање поморских база. У меморандуму је наведено да је географски положај Далмације био другачији, јер је њено залеђе било одвојено од Динарског масива, Венеција је успевала вековима да одржи посед над том територијом, због чега је морнарица предлагала да се узме у обзир и посед над Далмацијом. Шибеник и Рогозница у непријатељском поседу не би били опасни уколико би Италија држала острва. На последњем делу обале од Дубровника до Спича најважнија је била Бока Которска (S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, doc. 44, 15. novembar 1914. godine, *Viale Soninu*);

[63] L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 97; M. Radivojević, *Serbia, Italy's entrance*, 186.

[64] DDI, V–II, d. 359, Rim, 9. decembar 1914. godine, *Sonino ambasadorima u Parizu, Londonu i Petrogradu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 55, 9. decembar 1914. godine, *Sonino ambasadorima u Parizu, Londonu i Petrogradu*; *Ibid*, d. 57, 11. decembar 1914. godine, *Titoni Soninu*; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 64–68; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 96; M. Radivojević, *Serbia, Italy's entrance*, 186;

Валоном. Идеја о подели Албаније је произашла из потребе да се подмире бугарска потраживања у Македонији и испуни услов Србије и Грчке о заједничкој граници. Сонино је заузео став да се, пре било каквих обећања балканских држава, мора постићи споразум са Италијом. Упозоравао је да би се у супротном италијанско јавно мњење окренуло против Антанте. Истакао је италијански интерес над средишњим муслиманским делом Албаније и јасно ставио до знања да се та област не може доделити ниједној од суседних држава. Суочен са снажним отпором, Сазонов је прихватио да се албанско и јадранско питање не разматрају без Италије и исказао спремност да се Италији призна уговором посед над Валоном са залеђем.[65]

У међувремену је у потпуности завршена дипломатска припрема за упућивање италијанских снага у Валону. Сонино је 17. децембра обавестио посланика у Драчу, Карла Алберта Алиотија и конзула у Валони, Лорија да је донета одлука о окупацији. На основу италијанских инструкција, влада у Драчу је 20. децембра затражила од Италије хитне мере за заштиту јавног реда и мира. Окупацију је требало извршити након унапред припремљеног инцидента, а под изговором очувања јавног реда и мира. Након вести о грчком напредовању у јужној Албанији, италијански морнари су се 25. децембра 1914. године искрцали у Валони и заузели град. Иако је операција извршена успешно, Саландру и Сонина су бринули Алиотијеви потези, који је носећи се грандиозним плановима за Албанију тражио окупацију Драча и територије у залеђу Валоне до Војуше. Италијански министар спољних послова није прихватио ове предлоге, јер је италијанска влада намеравала да своје интересе на том подручју остварује преко Есад–паше. Алиоти је обећавајући италијанску помоћ и подршку донекле подстакао Есада на офанзивна дејства. Међутим, услед пораза пашиних снага, побуњеници су угрозили Есадов положај у Драчу. Незадовољан Алиотијевом независном политиком, Саландра је разматрао његову смену.[66]

---

[65] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 60, 12. decembar 1914. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 61, 62, 12. decembar 1914. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 69, 15. decembar 1914. godine, *Sonino Karlotiju*; *Ibid*, d. 76, 18. decembar 1914. godine, Petrograd, 18. decembar 1914. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–II, d. 370, Petrograd, 12. decembar 1914. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 376, London, 12. decembar 1914. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 405, Rim, 15. decembar 1914. godine, *Sonino italiajnskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 422, Petrograd, 18. decembar 1914. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 426, London, 18. decembar 1914. godine, *Imperijali Soninu*.

[66] DDI, V–II, d. 313, Rim, novembar 1914. godine, *napomena Soninu*; *Ibid*, d. 366, Bordo, 11. decembar 1914. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 382, Atina, 14. decembar 1914. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 392, Drač, 14. decembar 1914. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 398, Drač, 15. decembar 1914. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 416, Drač, 17. decembar 1914. godine, *Sonino Aliotiju i Loriju*; *Ibid*, d. 442, Drač, 20. decembar 1914. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 449, Rim, 21. decembar 1914. godine, *Sonino Aliotiju i Loriju*; *Ibid*, d. 449, Rim, 22. decembar

Након погоршања Есадове позиције, Сонино је због моралног ефекта тражио да се један брод пошаље у Драч са стриктним наредбама да не врши искрцавање. Према процени адмирала Патриса, Есад је драматичније представљао догађаје у намери да добије подршку од Италије за учвршћивање своје власти. Како је окупација Валоне изазвала негативне реакције у Србији и Црној Гори, Италијани су преко Руса настојали да спрече исхитрене акције из Ниша и са Цетиња. Свестан значаја Италије за Антанту, Сонино је силе Тројног споразума користио за легитимизацију италијанске политике уз истовремено вршење притиска на Србију и Црну Гору. Италијанска акција у Албанији је успоставила преседан који су током 1915. године примењивале балканске државе за спровођење своје политике у Албанији. Такви потези су их доводили у сукоб са Италијом.[67]

2.2. Од казнене експедиције до рата за уједињење

У први мах, рат Хабзбуршке монархије против Краљевине Србије планиран је као локализовани сукоб, односно казнена експедиција. Стога Срби све своје снаге усмеравају на одбрану. Оног тренутка када је рат прерастао у европски, отвара се питање опстанка

1914. godine, *Sonino Loriju*; *Ibid*, d. 460, Valona, 22. decembar 1914. godine 1914. godine, *Lori Soninu*; *Ibid*, d. 461, Drač, 22. decembar 1914. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 479, Valona, 25. decembar 1914. godine, *Lori Soninu*; *Ibid*, d. 481, Rim, 25. decembar 1914. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 482, Valona, 25. decemabr 1914. godine, *Lori Soninu*; *Ibid*, d. 483, Rim, 25. decembar 1914. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 484, Rim, 25. decembar 1914. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 551, Rim, 5. januar 1915. godine, *Salandra Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 55, 9. decembar 1914. godine, *Sonino ambasadorima u Parizu, Londonu i Petrogradu*; *Ibid*, d. 57, 11. decembar 1914. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 84, 25. decembar 1914. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 85, Rim, 25. decembra 1914. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 86, Rim, 29. decembra 1914. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 93, Rim, 5. januar 1914. godine, *Salandra Soninu*; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 64–68; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 96; M. Radivojević, *Serbia, Italy's entrance*, 186; – Алиоти је почетком децембра покушавао да иницира италијанску акцију потписујући се као адмирал Тифари, иако је поменути адмирал био стациониран већ неко време у Таренту (DDI, V–II, d. 341, Rim, 5. decembar 1914. godine, *ministar mornarice Soninu*) – Италијански члан Међународне контролне комисије за Албанију Карло Гали и конзул у Валони Лори су писали Сонину да није довољно да се окупира Валона са неколико стратешких тачака око града. Предложили су да се окупира цело залеђе града са реком Војушом као границом на северу и истоку, са стратешким тачкама на југу од Дукатија до Салијарија на Војуши, (DDI, V–II, d. 443, Drač, 20. decemabr 1914. godine, *Gali Soninu*; *Ibid*, d. 444, Valona, 20. decembar 1914. godine, *Lori Soninu*).

[67] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, doc. 55, 9. decembar 1914. godine, *Sonino ambasadorima u Parizu, Londonu i Petrogradu*; *Ibid*, d. 57, 11. decembar 1914. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, doc. 88, Rim, 30. decembra 1914. godine, *Salandra Soninu*; DDI, V–II, d. 472, 24. decembar 1914. godine, *Sonino Loriju*; *Ibid*, d. 486, Rim, 25. decembar 1914. godine, *Sonino Aliotiju*; *Ibid*, d. 488, 26. decembar 1914. godine, *Sonino Loriju*; *Ibid*, d. 589, Drač, 7. januar 1915. godine, *admiral Patras Soninu*; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 64–68; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 96; M. Radivojević, *Serbia, Italy's entrance*, 186; Dragoljub R. Živojinović, „The war aims od Serbia and Italy (1917)", in: *Italy's Balkan Strategies 19th and 20th Century*, edited by Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan Studies, 2015), 141.

Аустроугарске. Српска влада након првих победа над непријатељем користи прилику да у оквиру опште борбе Антанте против Централних сила истакне свој програм којим је било предвиђено стварање велике словенске државе на Балкану. Рат је представљао јединствену прилику за српску политичку елиту да отклони архинепријатеља и осигура несметан развој у будућности. У борби за аустроугарско наслеђе Србија је морала да се носи са надмоћнијим опонентом у виду Италије.

2.2.1. Успостављање принципа размене територија и територијалних компензација

Исцрпљена током балканских ратова, Србија се усмерила на консолидовање нових територија. Пред лето 1914. године, није била спремна да се упусти у нови рат. Сарајевски атентат је дошао у тренутку изборне кампање и унутрашње кризе. Српска влада се након атентата држала одмерено у настојању да не провоцира свог суседа. Првих дана јула није било никакве званичне комуникације из Беча у вези атентата. Званичне кругове у Београду је бринуло да ће истрага о атентату у Сарајеву бити искоришћена за напад на Србе. Са италијанске стране је средином јула процурела вест да у Бечу припремају текст демарша за Србију. Када је 23. јула српској влади упућен аустроугарски ултиматум у 10 тачака, његов садржај и тежина су шокирали европске државнике. Упркос тежини одредби, српска влада је при формулисању одговора показала максималну попустљивост у намери да избегне сукоб. То међутим, није било довољно за Беч. Аустроугарски посланик Владимир Гизл фон Гизлинген је по пријему српског одговора 25. јула напустио Београд. Дипломатски односи су прекинути, а Србија је превентивно отпочела са мобилизацијом трупа. Криза је ушла у терминалну фазу. Како је претходно од Берлина добила одрешене руке, влада у Бечу је овај пут намеравала да иде до краја. Покушаји посредовања су остали без резултата, Аустроугарска је 28. јуна 1914. године објавила рат Србији и покренула механизме међународних уговора који су у првим данима августа изазвали општи сукоб.[68]

[68] За више види: Фердо Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914–1919*, (Нови Сад: Прометеј, 2024); Чедомир Антић, *Неизабрана савезница, Србија и Велика Британија у Првом светском рату*, (Београд: Завод за уџбенике, 2012); М. Екмечић, *Стварање Југославије II*; Х. Вендел, *Борба Југословена*; Д. Фромкин, *Последње лето Европе*; Ž. Avramovski, *Ratni ciljevi Bugarske*; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*; Д. Фундић, *Аустроугарска и настанак Албаније*; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*; В. Стојанчевић, *Србија 1908–1918*; Ђ. Ђ. Станковић, *Никола Пашић I*; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 223; Ж. П. Блед, *Агонија*, 90–94; Олег Рудолфович Ајрапетов, „Русија између

Избијање рата је створило нову околност. Територије Двојне монархије су, како је већ приказано, постале предмет територијалних претензија Италије. Истовремено је први пут постало могуће да се општи сукоб искористи ради проширења Србије на рачун Аустроугарске. Пашић је одмах видео простор за деловање. Дан након објаве рата је, на неформалном састанку, са српским научником Јованом Цвијићем разматрао питање будућих граница. Управо под Цвијићевим утицајем је приликом одређивања граница, осим националних узео у обзир географске, стратегијске и економске факторе. На основу таквих принципа је предложио да се северозападна граница нове државе протеже линијом Клагенфурт–Марибор–Сегедин. Идеју је додатно разрадио са Јованом М. Јовановићем Пижоном из чега је настао нацрт према којем би будућа држава обухватила: Србију, Босну, Херцеговину, Војводину, Далмацију, Хрватску, Истрију и Словенију. Остварење овако конципираног програма је било условљено распадом Двојне монархије, чиме се Пашић још на почетку рата определио за политику *Delenda Austria*.[69]

У савезничким круговима се разматрају српске тежње, али се оне посматрају као компензација за територијалне уступке које би од Србије требало тражити. Сергеј Сазонов, руски министар спољних послова почетком августа настоји да спречи исхитрене потезе Бугарске. Истовремено, испитује ставове њене владе о евентуалним територијалним уступцима, на рачун Србије, који би задовољили аспирације Софије. Територијални уступци Бугарској су се према Сазоновљевој стратегији делили на два дела: „неспорну“ и „спорну“ зону у Македонији. У случају да остане неутрална Бугарска би од Србије након рата добила „неспорну“ зону која је обухватала српски део Македоније источно од Вардара. Међутим, Сазоновљев главни циљ је превазилазио жељу да задржи Бугарску у неутралности. Силе Антанте су биле свесне да балканске државе располажу значајним војним потенцијалом који је демонстриран током ратова 1912–1913. године. Већ у првим данима рата, ствара се идеја да се обнови балкански савез чије би војске заједно ударile на Аустроугарску и евентуално Турску, уколико се одлучи за рат. Сазонов је уз подршку француске и енглеске дипломатије настојао да измири балканске

Србије и Бугарске у Првом светском рату“, *Годишњак за друштвену историју*, X, 1–3, (2003), 51–52; V. Vidotto, *nav. delo*, 225–227; Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану*, 8–9.

[69] Архив Југославије (=АЈ), Фонд 80, Јован Јовановић Пижон, фасцикла 43, број јединице описа 199 (=80–43–199), Лични радови Ј. Јовановића, I светски рат – О узроцима рата и одговорности за рат, 434–435; Ђ. Ђ. Станковић, *Никола Пашић I*, 186; V. G. Pavlović, *Italy and the creation of Yugoslavia*, 245; Н. П. Габрић, *нав. дело*, 191–192; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 147; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 87

државе и обнови њихову сарадњу. Остварење таквог циља је подразумевало улазак Бугарске у рат на страни Тројног споразума.[70]

Како би остварио своју замисао, Сазонов је предвидео да се Бугарској на рачун Србије додели „неспорна“, али и „спорна“ зона у Македонији која је обухватала Прилеп, Монастир и Преспу. Истовремено са овом акцијом, руски министар, како је већ истакнуто, испитује могућност уласка Италије у рат на страни Тројног споразума. Вођен идејом обнове Балканског савеза и увлачења Италије у рат, Сазонов настоји да задовољи Бугарску проширењем на рачун Србије, а Италију на рачун аустроугарских територија несељених Словенима. Када је идеја о територијалним уступцима 5. августа саопштена Пашићу, није било конкретних обећања за Србију. Сазоновљева иницијатива је потврдила српској влади да су савезници прихватили идеју о територијалним уступцима на рачун Хабзбуршке монархије. Ипак, зарад општих интереса, Сазонов настоји да спута српске аспирације. Стога се 12. августа изјаснио против Пашићеве идеје о стварању Велике Србије.[71]

Даља дискусија је на неко време одложена услед аустроугарске офанзиве на Србију. Међутим, победа у Церској бици и протеривање аустроугарске војске са српских територија дали су нов полет српској влади. Савезници у међувремену воде разговоре са Италијом у Лондону. Прекид преговора са Римом и иницијатива председника грчке владе, Елефтериоса Венизелоса да прикључи своју земљу Антанти, крајем августа, усмерава поново силе Тројног споразума ка Балкану. На британски предлог о укључивању Грчке у савез који би био усмерен против Турске, Сазонов, због руских интереса у мореузима, поново покреће иницијативу за сређивање односа између Београда и Софије, са циљем увлачења Бугарске у рат на страни Антанте. Овај пут, Сазонов је осим српских био спреман да понуди Софији и грчке територије. Принцип размене територија међу савезничким државама у замену за компензације на рачун непријатељских држава је изворно била идеја француског министра спољних послова, Теофила Делкасеа.

[70] Ante Mandić, *Fragmenti za historiju ujedinjenja*, (Zagreb: JAZU, 1956), d. 4, Petrograd, 5. avgust 1914. godine, *Sazonov Strandtmanu*, 103; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 224–225; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 232–234; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 57; Јован М. Јовановић Пижон, *Дневник (1896–1920)*, (Нови Сад: Прометеј, 2015), 123; Юрий Алексеевич Писарев, *Тайны Первой мировной войны*, (Москва: Наука, 1990), 130–133.

[71] A. Mandić, *Fragmenti*, d. 5, Petrograd, 7. avgust 1914. godine, *Sazonov Krupenskom*; *Isto*, d. 6, Petrograd, 12. avgust 1915. godine, *Sazonov Strandtmanu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 225; Ю. А. Писарев, *Тайны*, 132–135; Ј. М. Јовановић, *Дневник*, 123.

Сазоновљева иницијатива, базирана на поменутом принципу је отворила питање наслеђа аустроугарских јужнословенских поседа и питање међусобних територијалних уступака балканских држава. Прво питање је створило предуслове за сукоб Србије са Италијом, а друго је водило ка међусобним размирицама балканских држава.[72]

Руски министар је убедио владе у Лондону и Паризу да прихвате његов концепт. Већ 29. новембра, руски, енглески и француски посланик у Нишу предају Пашићу захтеве и траже да Србија уступи Бугарској „неспорну“ и „спорну“ зону у Македонији. Овакав захтев је за српску владу био неприхватљив. Пашића је нарочито узнемирила чињеница да Србији у замену за поменуте уступке није понуђено ништа конкретно на западу. Како је Сазонов још 12. августа споменуо италијанске аспирације, председник српске владе почиње да стрепи од италијанских претензија. Дан након пријема колективног захтева за уступке Бугарској, Пашићеве стрепње су потврђене информацијама из Рима. Према извештају српског отправника послова у Риму Љубомира Михаиловића, Савезници су нудили Италији Трентино, Трст и Валону. Иако није било потврда да се разговара о Далмацији, писање штампе је наводило на закључак да италијанске претензије могу превазићи географске границе Италије.[73]

Суочен са бугарским и италијанским претензијама, Пашић је настојао да одговор на ноту од 29. августа формулише тако да истовремено заштити српске интересе и формално не одбије савезничку иницијативу. У одговору српске владе од 1. септембра, пред Савезнике су практично изнети контрапредлози. Принцип територијалних уступака Бугарској је само условно прихваћен. Влада се оградила од одлучивања и истакла да је такво питање у надлежности Народне скупштине. Пашић у одговору настоји да наведе савезнике да детаљније говоре о територијалним компензацијама на западу. Тражио је да Србија по окончању рата добије територије насељене Србима и Хрватима са пратећом обалом на Јадранском мору. Стварањем велике државе на Балкану, желео је да осигура

[72] DDI, V–I, d. 674, Petrograd, 14. septembar 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; *Ibid*, doc. 694, 16. septembar 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; ПСР I, д. 191, Ниш, 15. август 1914. године, *Пашић Балугџићу*; *Исто*, 196, Ниш, 15. август 1914. године, *МИД Бошковићу*; *Исто*, д. 277, Софија, 1. септембар 1914. године, *Чолак–Антић МИД–у*; V. G. Pavlović, *Italy and the creation of Yugoslavia*, 250; Н. П. Габрић, *нав. дело*, 193; Драгољуб Р. Живојиновић, *Невољни ратници – Велике силе и Солунски фронт 1914–1918*, (Београд: Завод за уџбенике, 2008), 28–29; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 226; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 234–237; – О наступању аустроугарске војске августа 1914. године видети: Алфред Краус, *Узроци нашег пораза, успомене и расуђивања из светског рата*, (Београд: Геца Кон, 1938), 143–159.

[73] Ч. Антић, *Наизабрана савезница*, 57; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 227–228; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 105.

несметан развој и унутрашњу консолидацију. Новоуспостављени принцип поделе непријатељских територија, са прокламованим принципом националности при одређивању граница будућих држава је пресудно утицао на формирање ратних циљева Србије. На тај начин је Пашић комбинацијом два принципа, уместо прихватања савезничких понуда, упорно формулисао српске захтеве. Овакво деловање и одбијање наметања решења арбитражом великих сила, било је у складу са принципом „Балкан балканским народима“, који је подразумевао да државе Балкана самостално одлучују о међусобним питањима. Српски одговор је привремено отклонио савезнички притисак.[74]

2.2.2. Формулисање југословенског програма српске владе

Промена расположења савезника након битке на Марни и руских победа против Аустроугарске је охрабрила српску владу да ближе дефинише свој програм. Руси су показивали већу спремност да прихвате проширење Србије у Босни, Херцеговини и северној Албанији уз шири излаз на Јадранско море у Далмацији.[75] Међутим, то више није могло задовољити српске аспирације. Српска влада је још 4. септембра формулисала програм којим се за главни циљ проглашава стварање велике словенске државе као фактора стабилност на Балкану. Прокламован је територијални опсег који би осим Србије обухватио Босну, Херцеговину, Војводину, Далмацију, Хрватску, Истру и Словенију. Нова, велика словенска држава је након рата требало да представља бедем против германског продора ка Балкану и гаранцију за одржање равнотеже на Јадранском мору.

[74] Архив Србије, Збирка Војислава Јовановића – Марамбоа (=АС, Марамбо), Фасцикла 82, 1914(II), *Пашићев циркулар о ситуацији на Балкану одмах после огласа рата*, септембар 1914; AJ, 80–4–24, д. 672–683, *Пашићеве инструкције српским дипломатским представницима*; ПСР I, д. 191, Ниш, 15. август 1914. године, *Пашић Балугџићу*; *Исто*, 196, Ниш, 15. август 1914. године, *МИД Бошковићу*; *Исто*, д. 244, Петроград, 24. август 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 285, Ниш, 4. септембар 1914. године, *МИД Спалајковићу*; *Исто*, д. 295, Лондон, 6. септембар 1914. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 296, Бордо, 7. септембар 1914. године, *Весниħ МИД–у*; *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917*, Серия III, том V (=МО, III–V), (Москва–Ленинград, 1935), д. 205, Ниш, 1. септембар 1914. године, *Штрандтман Сазонову*; V. G. Pavlović, *Italy and the creation of Yugoslavia*, 250–251; Н. П. Габрић, *нав. дело*, 195–196; Dragoslav Janković, *O Niškoj deklaraciji, u: Naučni skup povodom 50–godišnjice raspada Austro–Ugarske monarhije i stvaranja jugoslovenske države*, (Zagreb: JAZU, 1969), 135; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 101; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 87–89; Ђ. Ђ. Станковић, *Никола Пашић I,* 148; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 226–231; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 236–237.

[75] DDI, V–I, d. 674, Petrograd, 14. septembar 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 694, 16. septembar 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; Ibid, d. 710, London, 17. septembar 1914. godine, *Imperijali San Đulijanu*; ПСР I, д. 285, Ниш, 4. септембар 1914. године, *МИД Спалајковићу*; G. P. Ferraioli, *L'Italia all'appuntamento*, 412; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 6; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 12.

Пашић је сматрао да формулисањем таквог концепта може интересе Србије учинити интересом Савезника. Покушавао је да на тај начин обезбеди Србији важно место у послератном поретку у Европи и заштити је од претензија суседних држава. Оставио је могућност да се Бугарска веже за нову државу кроз федерацију или конфедерацију.[76]

Прокламовање циљева је створило потребу да се они образложе. Јован М. Јовановић је од Пашића добио задатак да у сарадњи са најугледнијим српским научницима југословенску идеју стави у политички, историјски и етнографски оквир.[77] До средине септембра, српска влада је израдила детаљнији нацрт будућих граница на северу и западу. Пашић је 21. септембра информисао српске дипломатске представнике да ће граница на северу ићи од утоке Мориша до Суботице, обухватајући Бају до Дунава и Барању до утоке Рињe у Драву па до Муре, потом би наставила током Муре до Лајбница, Крањске и Истре. Када је реч о Истри, предвиђена је могућност договора и поделе са Италијом уколико она уђе у рат против Централних сила. Истовремено је дефинисана будућа граница према Румунији, где је углавном примењен стратегијски принцип са нарочитим акцентом на потребе за одбрану Београда. Српско–румунска гранична линија би се према пројектованом плану из септембра 1914. године протезала од Дунава, код Оршаве, ка северу, обухватајући Темишвар, до реке Мориш, пратећи њен ток до ушћа у реку Тису.[78]

До српске владе је 24. септембра стигла информација да у Италији није благонаклоно примљена идеја о уједињењу Јужних Словена. Према добијеним информацијама Италијани су Хрватску и Далмацију видели као аутономне области. Пашић је о томе известио престолонаследника и додао да је Италија почела активно да се интересује за судбину Далмације. То су потврђивали натписи у италијанској штампи.[79] Након сазнања да савезници нуде Италији део јадранске обале насељене Словенима, Пашић је показао спремност да поред Трста и Трентина препусти Италијанима целу Истру

[76] ПСР I, д. 285, Ниш, 4. септембар 1914. године, *МИД Спалајковићу*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 231–234;
[77] За више види: В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 234–235; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 45–46.
[78] AJ, 80–1–2, 152–153, Стр. Пов. 2 од 8. септембра 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; Ђ. Ђ. Станковић, *Никола Пашић и југословенско питање I*, 188–189; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 13; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 45–46.
[79] ПСР I, д. 374, Ниш, 24. септембар 1914. године, *МИД–Пашићу*; *Исто*, д. 398, Ниш, 28. септембар 1915. године, *Пашић регенту Александру*, *Исто*, д. 404, 30. септембар 1914. године, *Пашић регенту Александру*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 6; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 77.

са Пулом, али је остао изричито противан уступању делова Далмације. Уверен да постоје активни тајни преговори, покреће акцију за заштиту српских интереса у Далмацији. У ту сврху је 28. септембра наложио српском посланику у Петрограду, Мирославу Спалајковићу да се код царске владе заложи против уступака Италији на штету Словена.[80]

Уласком Турске у рат, расте значај Бугарске, те последично отпочињу нови притисци за договор са Софијом. Крајем новембра се јавља вест о могућем бугарском нападу на Србију. Савезници настоје да спрече бугарски напад и приволе је да уђе у рат на страни Антанте. На српску владу су непријатан утисак изазвале вести да Италијани предлажу уступање Битоља и Охрида Бугарима. Такве сумње су потврђивали натписи у италијанској штампи, где се писало о потреби стварања савеза балканских држава. У српским и руским круговима су се јавили страхови да Италија жели обнову савеза балканских држава без Србије. Руска дипломатија је реаговала, јер јој није било у интересу да се ствара савез без Србије. Михаиловић објашњавао Италијанима да је Србији од Бугарске једину сигурност за будућност могло пружити стварање велике словенске државе. Након нових притисака за територијалне уступке Бугарској, Спалајковић је предложио Пашићу да се компензације за Србију не траже само из чисто српских, хрватских и словеначких области, већ и територијалним уступцима у Албанији.[81]

2.2.3. Југословенски програм – ратни циљ Србије

С краја лета и на јесен 1914. године у Италији се почела окупљати хрватска и српска политичка емиграција из Двојне монархије, попут Николе Стојановића, Франа Супила, Анта Трумбића, Ивана Мештровића и других. По доласку у Рим, Супило и Трумбић, преко Мештровића, долазе у контакт са тамошњим српским отправником послова Михаиловићем. Септембра на иницијативу Михаиловића отпочиње сарадња југословенских емиграната са Посланством Краљевине Србије у Риму. То је био зачетак пропагандног рада на упознавању савезника са јадранским и југословенским питањем.

[80] М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 353; Ђ. Ђ. Станковић, *Никола Пашић I*, 189; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 104; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 18; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 13–14.
[81] ПСР I, д. 532, Ниш, 5. новембар 1914. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 537, Рим, 6. новембар 1914. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 573, Петроград, 14. новембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 574, Софија, 14. новембар 1914. године, *Чолак–Антић МИД–у*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 252–253; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 237–238, 284–285; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 78–80.

Поред активности римског посланства, Пашић се у Нишу више пута састао са српским политичким емигрантима из Аустроугарске. Са Николом Стојановићем и Душаном Васиљевићем је разматрао питање унутрашњег уређења нове државе. Пред опасношћу од италијанских претензија, Пашић је 7. октобра изнео идеју о оснивању Југословенског одбора са седиштем у Лондону. Одбор је према његовом виђењу требало да буде пропагандно тело под покровитељством српске владе. На основу те идеје Пашић на састанку у Нишу, 27. октобра, саопштава Васиљевићу и Стојановићу своје идеје о функционисању Одбора. За циљ Одбора је одређен рад на формирању јединствене југословенске или српско–хрватске државе. Васиљевић и Стојановић су добили задатак да југословенским емигрантима у Риму представе Пашићеву концепцију. Предлог о оснивању Одбора је прихваћен 8. новембра, на заједничком састанку са хрватским емигрантима.[82]

Савезници на јесен 1914. године, нису благонаклоно гледали на југословенски програм, јер су га сматрали претераним. Крајем септембра, југословенски емигранти у Риму наилазе на хладан пријем код савезничких амбасадора када говоре о словенском карактеру источне обале Јадрана и питању уједињења. Уместо тога, Французи потенцирају идеју о стварању две засебне словенске државе, што се поклапало са ранијим руским предлогом о стварању Велике Србије. Међутим, као што је Пашић 4. септембра одбио Сазоновљев предлог, тако су сада учинили југословенски емигранти са француским предлогом. Основни мотив за такво поступање је био страх од иатлијанских претензија према хрватским и словеначким земљама. Српска влада је у стварању југословенске државе видела заштиту од Немаца, док је у реализацији истог циља југословенска емиграција видела заштиту од Италијана. Немачки продор ка Балкану и италијанске претензије на Јадрану су ставиле интересе српске владе и југословенских емиграната у исту раван. Италијани сазнају за деловање југословенских емиграната, због чега је италијански посланик у Нишу, Никола Сквити добио налог да прикупи информације о српским аспирацијама на Јадранском мору. Међутим, италијански посланик није успео да

[82] AJ, 80–4–573, Ниш, 16. септембар 1914. године, *Белешка под називом „Ако рат буде успешан*"; *Исто,* 80–2–256–259, Пов. бр 5571, Рим од 17. септембра 1914. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто,* 80–4–24–574, Ниш, 14. октобар 1914. године, *Белешка под називом „Утврђено у Нишу*" – Д. Јанковић наводи погрешан број документа (514 уместо 574); Никола Стојановић, *Југословенски одбор*, (Загреб: Нова Европа, 1927), 8–11; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 445–456; V. G. Pavlović, *Italy and the creation of Yugoslavia,* 256; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 235–252; М. Паулова, *Југословенски одбор,* 21–51.

оствари поверени задатак. На низу састанака одржаних у Фиренци крајем новембра, југословенски емигранти одређују циљеве будућег Југословенског одбора и одлучују да његово седиште буде у Лондону.[83]

Током непријатељске офанзиве против Србије, Савезници врше нове притиске на српску владу за уступке Бугарској. Међутим, у преломном тренутку српске контраофанзиве на Сувобору, односно у Колубарској бици, српска Народна скупштина је 7. децембра усвојила познату Нишку декларацију. Овим документом је за српски ратни циљ прокламовано ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Иако није било никаквих детаља о будућем устројству државе, из самог текста декларације се јасно види да ослобођење треба да изврши српска војска а уједињење спроведе српска влада. Југословенски програм српске владе је био супротан Сониновим концептима о уређењу Балкана и источне обале Јадрана. Сама Декларација није привукла већу пажњу Савезника, али јесте изазвала негодовање у Црној Гори која претходно није консултована.[84]

Нови руски посланик у Србији, гроф Григориј Николајевич Трубецки је 9. децембра писао Сазонову да би за уступке Бугарској требало ближе дефинисати компензације Србији. Он разматра да се Србији осим Босне, Херцеговине и дела Далмације додели и Банат за потребе одбране Београда. Веснић је 14. децембра рекао Титонију да су Делкасе и руски амбасадор у Паризу, Александар Петрович Изволски вршећи притисак за територијалне уступке Бугарској нудили Србији значајно проширење на Јадрану. Српски посланик је уверавао италијанског амбасадора да ће Србија при

---

[83] D. Šepić, Italija, *Saveznici*, 21–22; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 238–249; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 26–32; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 14–15.

[84] ПСР I, д. 688, Ниш, 7. децембар 1914. године, *Нишка декларација*; Ф. Шишић, *Документи о постанку*, д. 8, Ниш, 7. децембар 1914. године, *Изјава краљевске српске владе у Народној скупштини*; Ђ. Ђ. Станковић, *Никола Пашић I*, 206; Владимир Стојанчевић, „Стварност Србије 1915. године“, у: *Србија 1915. године*, уредник: Даница Милић, 1986, књ. 4, (Београд, Историјски институт, 1986), 10; Бранка, Прпа–Јовановић, „Југословенска идеја у листу Политика“, у: *Србија 1915. године*, уредник: Даница Милић, 1986, књ. 4, (Београд, Историјски институт, 1986), 133; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 97; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 58; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 68, 84; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 37–38; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 15; M. Bucarelli, *Il problema dell'intervento*, 556–557; Станислав Сретеновић, *Француска, Србија и настанак Краљевине СХС*, (Нови Сад: Прометеј, 2023), 107–108; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 77–78; – За детаљније податке о Колубарској бици видети: Саво Скоко, „Руковођење борбеним операцијама српске војске у колубарској бици“, у: *Колубарска битка, ратни напори Србије 1914. године*, уредник: Даница Милић, (Београд, Историјски институт, 1985); Митар Ђуришић, „Аустроугарска новембарска офанзива 1914. године“, у: *Колубарска битка, ратни напори Србије 1914. године*, уредник: Даница Милић, (Београд, Историјски институт, 1985); Петар Опачић, „Операције на београдском правцу у колубарској бици“, у: *Колубарска битка, ратни напори Србије 1914. године*, уредник: Даница Милић, (Београд, Историјски институт, 1985); Арналдо Фракароли, *Србија у свом трећем рату*, (Нови Сад: Прометеј, 2017), 129–135; *Francuzi o Srbima*, 346; А. Краус, *Узроци нашег пораза*, 176–182.

остваривању својих тежњи узети у обзир легитимне интересе Италије. Под утиском тог разговора, Титони је 15. децембра изјаво Делкасеу да се регулисање односа у Јадранском мору не може вршити без италијанске интервенције и сагласности. Француски министар је био сагласан са оваквим гледиштем. Паризу је било важније да придобије Рим, него да подржи југословенски програм српске владе.[85]

Пашић је крајем 1914. године, на основу карте коју је израдио Нико Жупанић, исправио западну границу будуће државе. Према новој верзији у нова држава би обухватила Марибор, Целовец, целу Истру и Трст. Овим је одређен максимум тежњи српске владе на западу према Италији.[86] Сазонов 12. јануара предлаже савезницима да се Србији у замену за уступке Бугарској доделе Босна, Херцеговина, део Албаније којим би се обезбедила граница са Грчком и јужна Далмација са Сплитом. Из обзира према Италијанима, Делкасе је одбио иницијативу. Сматрајући да је Италија на прагу да преломи за рат против Аустроугарске, француски министар саветује да се не предузимају кораци који је могу испровоцирати. На тај начин је дефинисање територијалних уступака Србији одложено до маја 1915. године. То не спречава Пашића да јануара на позив историчара Роберта Ситона Вотсона пошаље Цвијића у Лондон. Цвијићева мисија је имала за циљ да заједно са југословенским емигрантима ближе упозна британску јавност са ратним циљевима Србије.[87]

2.2.4. Питање уједињења Србије и Црне Горе

Почетком XX века, под утицајем студената и омладинаца, јавља се покрет за уједињење Црне Горе са Србијом. Један њихов део, окупљен око Народне странке, добио је назив „клубаши“, док је други део просто носио назив „Омладинци“. Краљ Никола

[85] DDI, V–II, d. 287, Pariz, 14. decembar 1914. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 402, Pariz, 15. decembar 1914. godine, *Titoni Soninu*; A. Mandić, *Fragmenti*, d. 24, Niš, 9. decembar 1914. godine, *Trubecki Sazonovu*, 116; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 254–255; С. Сретеновић, *Француска, Србија*, 108; Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану*,64–89.

[86] Ђ. Ђ. Станковић, *Никола Пашић и југословенско питање I*, 190–191; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 257;

[87] АС, Никола Пашић (=НП), кутија III/ документ бр. 200, *Божа Марковић Пашићу*; A. Mandić, *Fragmeni*, d. 28, Petrograd, 12. januar 1915. godine, *Sazonov Izvoljskom i Bekendorfu*, 118; *Isto*, d. 29, Pariz, 16. januar 1915. godine, *Izvoljski Sazonovu*, 119; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 255; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 90; – На Балкану је током јануара боравила незванична британска мисија коју су чинили научници Џорџ Травелијен и Роберт Ситон Вотсон. Мисија је послала извештај Српском потпорном фонду о приликама у Србији, (Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 90)

Петровић је такав покрет видео као претњу. Јављају се оптужбе на рачун званичног Београда за деловање против црногорске династије. Под утицајем таквих околности, односи Београда и Цетиња су пред Први балкански рат били затегнути. Црна Гора је након Анексионе кризе добила у посед део јадранске обале. Током балканских ратова 1912–1913. године стекла је значајна проширења, иако је толико жељени Скадар остао у саставу Албаније. Добијањем заједничке границе са Србијом створени услови за уједињење две државе. Достигнућа српске војске и државе у току балканских ратова ојачала су покрет за уједињење. Како би спречио да се тај процес деси мимо њега, краљ Никола је фебруара 1914. године први понудио Србији унију.[88]

У Риму се није благонаклоно гледало на могућност уједињења, због опасности од јачања словенског утицаја на Јадрану. Како је већ раније речено, Сан Ђулијано, министар спољних послова Италије се током 1914. године, изјаснио против уједињења. Страховао је да би Аустроугарска то искористила као повод да заузме Ловћен и црногорску обалу, чиме би стекла копнену границу са Албанијом. Ситуација око Црне Горе се додатно заоштрила током Јулске кризе и аустроугарске објаве рата Србији. Са италијанске је стране било покушаја да се Црна Гора задржи у неутралности. Краљ Никола се колебао због династичког питања, стања војске и става Русије. Ипак под утицајем јавног мњења, Црна Гора је почетком августа објавила рат Аустроугарској.[89]

Преговори о унији су настављени у првим месецима рата. Према концептима српске владе уједињење се имало извршити на бази реалне уније, на основу чега би војска, спољна политика, финансије, трговина и комуникације били заједнички. Рат са Аустроугарском је започете преговоре ставио у други план и створио перспективу да се

[88] Архив Србије, Министарство иностраних дела – Политичко одељење (=АС, МИД ПО), р. 458, Ф XII, д. 4, Пов. но 7550 од 28. јуна 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Први светски рат у документима Архива Србије* (=ПСР II), том 2, приредили: Љубинка Шкодрић, Александар Марковић&Бранко Богдановић, (Београд: Државни архив Србије, 2016), д. 612, Цетиње, 11. јул 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 31, 405–415; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 189–190; Д. Р. Живојиновић, *Петар I Карађорђевић* II, 502; Н. П. Габрић, *нав. дело*, 74–75, 185–187; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 64; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 134–137; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свијетском рату*, 25–27, 57–62.

[89] Д. Р. Живојиновић, Италија и Црна Гора, 16–34; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 49; Н. П. Габрић, *нав. дело*, 74–75, 185–187; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 64; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 134–137

Црна Гора може ојачати и увећати, самим тим и ослободити утицаја Србије. Услед поменутих околности, идеја о унији се на двору у Цетињу почела постепено напуштати.[90]

Црногорска војска је била организована на племенском принципу и неподесна за савремен начин ратовања. Како би се обезбедила кооперација између Црне Горе и Србије је склопљена војна конвенција, односно Заједнички план дејства српске и црногорске војске у рату против Аустроугарске који је 6. августа израдио начелник Штаба српске Врховне команде, војвода Радомир Путник. Према том споразуму на Цетиње је 21. августа стигла српска војна мисију састављена од пет официра под командом српског генерала Божидара Јанковића. Два дана касније образован је Штаб Врховне команде црногорске војске. За начелника Штаба је именован шеф српске мисије генерал Јанковић, а за његовог заменика пуковник Петар Пешић. На тај начин је требало обезбедити правилну употребу и кооперацију црногорске војске. Према уговору је било предвиђено да Црна Гора уступи српској Врховној Команди за заједничке операције 2/3 црногорске војске. У време операција у на јесен 1914. године, ова одредба је делимично испуњена, јер је Црна Гора уступила половину своје војске.[91]

Међусобни односи Србије и Црне Горе били су током јесени обележени политичким и војним проблемима. У једном тренутку, крајем октобра, је чак црногорски војни представник напустио српски Генералштаб. Атмосферу је обележила лоша кооперација приликом операција у Босни, када је црногорска војска изненадним повлачењем угрозила бок Ужичкој војсци. Касније током аустроугарске офанзиве новембра и децембра се десила слична ситуација при одбрамбеним операцијама на Дрини. Усвајање Нишке декларације у којој се ниједном речју не спомиње Црна Гора је додатно

[90] АЈ, 80–4–24–574, Ниш, 14. октобар 1914. године, концепт под називом „Утврђено у Нишу“ са састанка Пашића, Марковића, Стојановића, Васиљевића и Ј. М. Јовановића; АС, МИД ПО, р. 458, Ф XII, д. 4, Пов. но 7550 од 28. јуна 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; ПСР II, д. 612, Цетиње, 11. јул 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 409–414; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 190–191; Новица Ракочевић, „Црна Гора и Србија 1915. године“, у: *Србија 1915. године*, уредник: Даница Милић, 1986, књ. 4, (Београд, Историјски институт, 1986), 257–258; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 49–50, 67.

[91] Н. Ракочевић, *Црна Гора и Србија 1915. године*, 257; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 83–85; Новица Ракочевић, „Политичка и војна сарадња Србије и Црне Горе у рату 1914. године“, у: *Колубарска битка, ратни напори Србије 1914. године*, уредник: Даница Милић, (Београд, Историјски институт, 1985), 91–97; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 414; Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 108–109; Велимир Иветић, *Начелници Генералштаба 1876–2000*, (Београд: Новинско–информативни центар Војска, 2000), 23–24.

допринело заоштравању односа. Побројани неспоразуми и нарушавање ланца командовања, наговестили су будући сукоб који је кулминирао на лето 1915. године.[92]

Краљ Никола је још крајем августа споменуо британском посланику могућност да црногорске трупе окупирају Скадар. Таква иницијатива није била прихваћена. Црна Гора је почетком децембра у јеку аустроугарске офанзиве на Србију поново показала намеру да заузме Скадар. Представници Тројног споразума су саветовали влади на Цетињу да се уздржи од такве акције. Међутим, Црногорци су се позивали на потребу окупације десне обале рек Бојане, како би осигурали пловидбу и заштитили се од албанских напада. Поред сила Тројног споразума и Сонино је током јануара настојао да спречи балканске државе да спроведу војне операције у Албанији.[93]

2.2.5. Српска политика у Албанији

Након повлачења српске војске са албанске обале, влада у Београду је из страха од могућих упада наоружаних чета намеравала да појача гарнизоне на граници са Албанијом. Одлука се показала исправном, јер су чете Албанаца уз подршку албанске владе и подстицаје из Беча непрестано узнемиравале српску територију. У једном јачем нападу заузети су чак Струга, Охрид и Ђаковица. Како би отклонила опасност из Албаније српска влада је намеравала да тајно помаже Есад паши против Вилхелма од Вида. Таква акција је била потенцијално опасна, јер би омогућила мешање страног фактора у албанско питање и могла је изазвати озбиљну реакцију у Бечу.[94]

Из Беча су још пре почетка рата дате инструкције Албанцима да почну са узнемиравањем српске границе. Када је рат против Србије званично отпочео аустроугарски агенти су покушали да измире Вилхелма од Вида са албанским побуњеницима и усмере их против Србије. Међутим, пубуњеници су наставили борбу

[92] Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 77–78, 90; Н. Ракочевић, *Црна Гора и Србија 1915. године*, 263; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 420–422; Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 190–193; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 65–66.

[93] AJ, 80–7–416, 1. септембар 1914. године, Пашић Бошковићу; DDI, V–II, d. 340, Cetinje, 5. decembar 1914. godine, *Kambijaso Soninu*; *Ibid*, d. 732, Rim, 29. januar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 66, 76–77.

[94] З. Бајин, *Спалајковић*, 127–130; Ђ. Ђ. Станковић, *Никола Пашић I*, 135; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 398; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 160–164.

против Вида, нарочито након аустроугарског пораза у Србији.[95] У плановима Беча, Албанци су имали двоструки значај, са једне стране су намеравали да их користе за напад на Србију и Црну Гору, отварајући фронт у позадини. Осим тога, акција у Албанији је имала за сврху да сузбије утицај Италијана, који су то настојали да спрече одржавањем албанске неутралности.[96]

Питање уступања делова Македоније Бугарској, отворило је питање одржавања везе Србије са Солуном. Уступци Бугарској су по инерцији гурали српско–грчку границу на запад, односно у Албанију. Сквити је јављао о намери Срба да окупирају Албанију до Драча. Пашић је обећао италијанском посланику да ће српска влада радити споразумно са Италијом и изјавио да жели споразум са владом у Риму по питању Албаније. Септембра се постављало питање, да ли се Албанија уопште може одржати као независна држава. Сазонов је био скептичан. Питање одржања је наметнуло идеју о подели Албаније, која је суштински представљала враћање на планове из периода Првог балканског рата. Према пројектованој подели Грчкој би припала јужна Албанија, италијански интереси би били заштићени у Валони, док би централна Албанија са луком Драч припала Србији и напослетку северна са Скадром и Медовом Црној Гори. Доласком Сонина за министра спољних послова Италије, идеја о подели Албаније је модификована. Нови министар је за Србију и Црну Гору предвидео само крајњи северни део Албаније.[97]

Услед погоршања положаја у Албанији, Есад–паша је још маја 1914. године прешао у Италију. Сан Ђулијано је био против расипања италијанских снага у Албанији, али је био вољан да подржи Есада и користи његове снаге за постизање италијанских

[95] R. Milano, *The Albanian Question*, 162–163; Д. Фундић, *Аустроугарска и настанак Албаније*, 298–301; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 167–184; Д. Т. Батаковић, *Српска влада и Есад–паша Топтани*, 41–43; Богумил Храбак, „Стање на српско–албанској граници и побуна Арбанаса на Косову и Метохији“, у: *Србија 1915. године*, уредник: Даница Милић, 1986, књ. 4, (Београд, Историјски институт, 1986), 63.

[96] DDI,V–I, d. 511, 30. avgust 1914. godine, *San Đulijano Avarni*; *Ibid*, d. 529, 1. septembar 1914. godine, *San Đulijano Imperijaliju*; А. Митровић, Албанци у политици Аустро–Угарске, 81–82; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 182–183; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 63; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 167–168

[97] *Ibid*, d. 194, Petrograd, 11. avgust 1914. godine, *Karloti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 201, Rim, 11. avgust 1914. godine, *San Giuliano a Imperiali*; *Ibid*, d. 215, Niš, 12. avgust 1914. godine, *Skviti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 218, Niš, 12. avgust 1914. godine, *Skviti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 434, London, 24. avgust 1914. godine, *Imperijali San Đulijanu*; *Ibid*, d. 618, Rim, 8. septembar 1914. godine, *San Đulijano italijanskim diplomatskim predstavnicima*; DDI, V–II, d. 604, Pariz, 11. januar 1915. godine, *Titoni Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 53, *Sonino Salandri*; *Ibid*, doc. 60, *Karloti Soninu*; Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и Италијанске претензије*, 312–313; V. G. Pavlović, *Italy and the creation of Yugoslavia*, 252–253; Miroslav Radivojević, *Serbia, Italy's entrance into World War I*, 184; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 404–405; Н. П. Габрић, *нав. дело*, 196; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 401–404; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 34–36; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 97.

циљева.[98] Отказивање обећаног зајма великих сила и заузимање Валоне од стране побуњеника 1. септембра приморали су Вилхелма од Вида да напусти Албанију, чиме је политика Аустроугарске на том простору доживела крах, а земља остала без управе. Есад–паша је уз сагласност италијанске владе 27. августа кренуо из Бриндизија за Солун, са намером да се пребаци у Албанију и преузме власт. Он је ступио у контакт са српском владом и 17. септембра у Нишу састао са Пашићем. Непосредно пре поласка за Србију паша је изјављивао верност Италији и договорио се да у Нишу прими инструкције италијанске владе о свом даљем деловању. При сусрету Пашића и Есад–паше постигнут договор у 15 тачака. Одредбама тог споразума дефинисана је српска политика у Албанији, према чему је требало Есад–паши помоћи да дође на власт у Албанији, док би он сузбијањем побуњеничког покрета окончао непријатељства према Србији и отклонио опасност са те стране.[99]

Српска влада је наоружала Есад пашине присталице, након чега се он пробио кроз Албанију, ушао Драч и до средине октобра успоставио своју власт у централној Албанији. Алиоти је закључио да се Есад може искористити за успостављање реда и консолидације границе уколико добије италијанску подршку. Но, по уласку Турске у рат и објављивању џихада, јавља се јак покрет у Албанији. Есад–паша није пристао да се придружи акцијама албанских побуњеника против Србије. Такав став је окренуо побуњенике против њега. Есадова власт је запала у кризу и у наредном периоду је била ограничена на Драч са ужим подручјем. Погоршање положаја је приморало пашу да у више наврата затражи помоћ

[98] *Ibid*, d. 260, Rim, 15. avgust 1914. godine, *San Đulijano Salandri*; Душан Т. Батаковић, „Есад–паша Топтани и Србија 1915. године“, у: *Србија 1915. године*, уредник: Даница Милић, 1986, књ. 4, (Београд, Историјски институт, 1986), 303; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 166.

[99] *Ibid*, d. 638, Beč, 10. septembar 1914. godine, *Avarna San Đulijanu*; *Ibid*, d. 639, Drač, *Otpavnik poslova u Draču San Đulijanu*; *Ibid*, d. 645, Drač, 10. septembar 1914. godine, *Otpravnik poslova u Draču San Đulijanu*; *Ibid*, d. 665, 13. septembar 1914. godine, *San Đulijano Skvitiju*; *Ibid*, d. 666, 13. septembar 1914. godine, *San Đulijano Garoniju, De Bozdariju i Aliotiju*; *Ibid*, d. 688,Niš, 15. septembar 1914. godine, *Skviti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 695, Niš, 16. septembar 1915. godine, *Skviti San Đulijanu*; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 168–172; Д. Фундић, *Аустроугарска и настанак Албаније*, 301–303; Д. Т. Батаковић, *Српска влада и Есад–паша Топтани*, 43; Душан Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско–арбанашким односима*, (Београд: Чигоја, 2006), 209; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 182–183; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша Топтани и Србија 1915. године*, 305–306; Fabio Bego, „La fine della Grande guerra nelle riflessioni degli albanesi“, in: *Il Sud–Est Europeo e L'Adriatico. Studi italiani*, a cura di: Francesco Guida, (Roma: AISSE, 2019), 120–121: – Сквити је известио да Пашић има лепо мишљење о Есад–паши. Изјавио је да ће Србија одбијати албанске нападе, али ће поштовати територијални интегритет Албаније. Намеравао је да искористи пашу за избегавање сукоба са Албанијом. Сквити је закључио да су интереси Србије, Италије и Есада исти, (DDI, V–I, d. 679, Niš, 14. septembar 1914. godine, *Skviti San Đulijanu*);

Србије, Црне Горе али и италијанске морнарице. Непрестана криза Есадовог режима окончана је тек српским продором у Албанију јуна 1915. године.[100]

Почетком децембра Михаиловић је обавестио Сонина да Есад позива на српску интервенцију против побуњеника и тражи да српске трупе окупирају Драч. Међутим, српска влада је изјавила да ће поштовати одлуке Лондонске конференције и да ће акцију предузети само у самоодбрани у случају напада на границу. Есад–паша је негирао да је упутио такав захтев Србији, али је Србима признавао право да се бране. Алиоти је закључио да се српски посланик такву изјаву протумачио као позив Србији да заузме Елбасан. Под утицајем ових вести Сонино је издао наредбу да се трупе предвиђене за окупацију Валоне држе у приправности.[101]

2.2.6. Окупација Валоне

У српској јавности је италијанска акција у Валони створила извесну бојазан да се Италија ту неће зауставити. Владало мишљење да Италија жели да преузме од Аустроугарске доминантну улогу у Албанији. Долазак италијанског брода у Драч и деловање Алиотија су подстакли на сумњу да би могло доћи до искрцавања италијанских трупа и окупације града. Сонино је уверавао Михаиловића да Италија нема намеру да

---

[100] *Ibid*, d. 695, Niš, 16. septembar 1914. godine, *Skviti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 731, Niš, 18. septembar 1914. godine, *Skviti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 765, 21. septembar 1914. godine, *Gali San Đulijanu*; *Ibid*, d. 871, Drač, 3. oktobar 1914. godine, *Alioti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 902, Drač, 6. oktobar 1914. godine, *Alioti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 907, Drač, 6. oktobar 1914. godine, *Alioti San Đulijanu*; *Ibid*, V–II, d. 326, Drač, 2. decembar 1914. godine, *admiral Tifari Soninu*; *Ibid*, d. 414, 17. decembar 1914. godine, *Sonino Garoniju*; *Ibid*, d. 436, Drač, 20. decembar 1914. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 526, Drač, 31. decembar 1914. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 546, Rim, 4. januar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 549, Drač, 4. januar 1914. godine, *Alioti Soninu*; ПСР I, д. 374, Ниш, 24. септембар 1914. године, *МИД–Пашићу*; *Исто*, д. 446, Ниш, 14. октобар 1914. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, 1, д. 721, Ниш, 13. децембар 1914. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 804, Ниш, 2. јануар 1915. године, *Пашић регенту Александру*; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 181; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 64; *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914–1918*, (=ВРС, VIII) књ. VIII, (Београд: Уједињење, 1926), 25; Исто, 172; Душан Т. Батаковић, *Есад–паша Топтани и Србија 1915. године*, 306–309; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 64–68; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 96; M. Radivojević, *Serbia, Italy's entrance into World War I*, 186; Саво Скоко, „Србија и велике силе у периоду оперативног затишја на српско–црногорском ратишту", у: *Србија 1915. године*, уредник: Даница Милић, 1986, књ. 4, (Београд, Историјски институт, 1986), 169; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 80–82; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 172–175; – Саландра је по преузимању Министарства спољних послова одобрио Есад–паши зајам од 50.000 франака у злату, (DDI, V–II, d. 12, Rim, 20. oktobar 1914. godine, *Salandra Pjačentiniju*; *Ibid*, d. 53, 27. oktobar 1914. godine, *Alioti Salandri*).

[101] DDI, V–II, d. 329, Rim, 2. decembar 1914. godine, *Sonino Skvitiju i Aliotiju*; *Ibid*, d. 331, Drač, 3. decembar 1914. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 332, Rim, 3. decembar 1914. godine, *Sonino, Salandri, Zupeliju i Vialu*; *Ibid*, d. 355, Rim, 8. decembar 1914. godine, *Sonino Zupeliju i Vialu.*

искрца трупе у Драчу, нити да шири своју окупацију. И заиста, влада у Риму се на том простору попут српске владе ослањала на Есад–пашу.[102]

По пријему вести о окупацији Валоне, у Србији је постала актуелна идеја да се на евентуални напад Албанаца на српску границу одговори заузимањем стратегијских тачака. Јовановић је изјавио Сквитију да ће Србија у албанском питању деловати споразумно са Италијом. До Сонина су из српских извора дошли гласови о могућем аустроугарском нападу на Србију и Црну Гору из Албаније. Влада у Риму је упозорила Беч да би таква акција била противна интересима Италије. Међутим, Аустроугари су тврдили да немају намеру да спроводе операције у Албанији.[103]

Почетком јануара 1915. године Михаиловић је обавестио Сонина о нападима на српску границу и захтевима појединих племена да их Србија заштити од побуњеника. Када је српска влада о начину поступања тражила савет од Рима, Сонино је остао при свом ранијем ставу да се треба уздржати од упада на територију Албаније. Силе Тројног споразума су почетком 1915. године из обзира према Риму саветовале Србију да не предузима акцију у Албанији, али се нису противиле да она у самоодбрани заузме стратешке тачке.[104]

Међутим, до Италијана су долазиле вести о припреми српских трупа за упућивање на албанску границу. Српска влада је била спремна да у случају албанског напада брани границу и заузме стратегијске тачке неопходне за ефективну одбрану. Италијански министар је био уверен да ће српска војска искористити наредни сукоб са Албанцима да окупира делове средишње Албаније, могуће и Драч. Веснић је признао Титонију да Србија жели да модификује одлуке Лондонске конференције и обезбеди излаз на море, али уз споразум са Италијом. Има основа да се верује да је српска влада искрено намеравала да се споразуме са Римом по питању Албаније, јер су Италијани готово све вести о могућим компликацијама добијали од српских званичника.[105]

---

[102] *Ibid*, d. 552, Niš, 5. januar 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 673, Drač, 22. januar 1915. godine, *Pjačentini Soninu*; *Ibid*, d. 613, Rim, 12. januar 1915. godine, *Sonino Skvitiju*.

[103] *Ibid*, d. 497, Niš, 27. decembar 1914. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 498, Rim, 27. decembar 1914. godine, *Sonino Avarni*; *Ibid*, d. 514, Beč, 29. decembar 1914. godine, *Avarna Soninu*.

[104] *Ibid*, d. 541, Rim, 3. januar 1915. godine, *Sonino Aliotiju i Skvitiju*; *Ibid*, d. 708, London, 25. januar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 732, Rim, 29. januar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*.

[105] *Ibid*, d. 552, Niš, 5. januar 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 581, Pariz, 8. januar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 649, Rim, 18. januar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; – Карлоти је 20. јануара известио да српска влада Елбасан убраја у једну од стратешких тачака које је намеревала да окупира

3. НА ПУТУ ДО (НЕ)СПОРАЗУМА

3.2. Од савезништва до рата

Италијанска дипломатија је децембра 1914. године отпочела низ разговора са Бечом. Од марта наредне године, Рим води упоредне разговоре са обе зараћене стране. За главног архитекту италијанске спољне политике у овом периоду се наметнуо Сидни Сонино. У преговорима са Аустроугарском, Италијани настоје да у замену за неутралност доврше национално уједињење и обезбеде јаку источну границу. Преговори су готово од првог тренутка наишли на непремостиве препреке. Основу проблема је чинила разлика у тумачењу члана VII уговора о Тројном савезу. Напослетку, Немачка и Аустроугарска, уз сва попуштања, нису могле да парирају понудама Антанте и пруже Италији задовољење које би је задржало у неутралности.[106]

3.2.1. Новембарска офанзива на Србију и пропуштена шанса за споразум

Италијанима није одговарало претерано ширење Србије, због притиска који би након увећања вршила на јадранску обалу. Са друге стране, није им ишао у прилог ни потпун слом Србије и продор Аустроугарске до Солуна. Подршка руским напорима да измире Србију и Бугарску крајем новембра била је Сонинов начин да спречи слом Србије. Уколико би пак до таквог сценарија дошло, очекивао је да Македонија у бугарским рукама буде препрека Аустроугарској ка Солуну. Вести о италијанским иницијативама створиле су у српској јавности утисак да Италија потпомаже бугарске захтеве и жели да створи савез балканских држава без Србије. Сквити је то демантовао и уверавао српску владу да Италија жели савез свих балканских држава.[107]

у сврху заштите од албанских напада. Евентуалну окупацију града је видео као штетну по српско–италијанске односе, (DDI, V–II, d. 662, Petrograd, 20. januar 1915. godine, *Karloti Soninu*).

[106] Lothar Höbelt, „Only the Dead do not avenge themselves: The Austro–Italian Negotiations of 1914/1915“, in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Roma, Rodrigo editore, 2016), 454–456; L. Riccardi, *La politica estera*, 393–398; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 256–263; Emilio Gentile, *La Grande Italia. Ascesa e declino del mito della nazione nel ventesimo secolo*, (Milano: Mondadori, 1997), 106; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 286; Antonio Salandra, *L'intervento (1915), ricordi e pensieri*, (Roma: Mondadori, 1930), 77–209.

[107] DDI, V–II, d. 272, Rim, 23. novembar 1914. godine, *Levi Soninu*; *Ibid*, d. 291, Rim, 26. novembar 1914. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 321, Rim, 2. decembar 1914. godine, *Skviti Soninu*; Ж. П. Блед, *Агонија*, 144; – Фашоти је у разговору са Радевим бугарским послаником у Букурешту демантовао

Упркос неутралном статусу Италије, на почетку рата су повремено вођени разговори о односима унутар Тројног савеза. Како је већ споменуто, у једном таквом разговору од 26. августа, амбасадори Немачке и Аустроугарске су експлицитно изјавили да се признаје италијанско тумачење члана VII уговора. Међутим, у Берлину и Бечу је током јесени 1914. године владало мишљење да би Италија могла добити компензације само у замену за учешће у рату. Ствари су посматране другачије у Риму. Италијани су тумачили да из сваког ширења Аустроугарске на Балкану произилазе накнаде за Италију независно од тога да ли учествује у сукобу. Уступање хабзбуршких територија је за Беч било неприхватљиво. Са друге стране Немци су показали већу склоност за попуштање када је постало јасно да се рат неће брзо завршити.[108]

Улазак аустроугарске војске на српску територију новембра месеца и пад Београда 2. децембра су створили нови моменат у односима Рима и Беча. Окупација је наметнула питање међусобних уговорних обавеза. Де Мартино је предложио Сонину да се офанзива на Србију искористи за почетак преговора са Бечом и Берлином. Као правни основ за преговоре је требало искористити: текст члана VII, тумачење поменутог члана утврђено аустро–италијанским споразумом из 1909. године и тумачење примене одредби уговора из времена рата у Либији 1911–1912. године. На основу садржаја ових докумената, Италији су следиле компензације чак и за привремену окупацију или другу (нетериторијалну) добит. Сонино је прихватио готово све предлоге и 9. децембра званично покренуо питање о компензацијама које је Беч имао доделити на основу члана VII уговора о Тројном савезу. Међутим, у датом тренутку коначна одлука о даљем путу Италије није била донета. У Риму су чекали развој ситуације због уверења да се на крају рата Италија не сме наћи на губитничкој страни. Према таквој концепцији у случају извесне победе Централних сила, Италија би остала неутрална, док би у супротном сценарију морала да ступи у рат против Аустроугарске. Како би до пресудног момента обе варијанте истовремено биле на столу, преговоре са Бечом је требало одуговлачити. Стратегија одлагања коначне одлуке омогућавала је Италији да се у кључном моменту одрекне ширих претензија и склопи

вести о италијанској намери да створи балкански савез без Србије (DDI, V–II, d. 399, Bukurešt, 15. decembar 1914. godine, *Fašoti Soninu*).

[108] *Ibid*, d. 266, Berlin, 22. novembar 1914. godine, *Bolati Soninu*.

споразум са Бечом око најважнијих уступака или да постави немогуће услове и искористи одбијање као изговор за прекид односа са Аустроугарском.[109]

У недостатку акутне словенске претње на Јадрану, Италијани су користили тренутну аустроугарску претњу њиховим интересима на Балкану да започну, а касније евентуално прекину преговоре са Бечом. Дакле, офанзива на Србију је послужила као средство за почетак разговора о територијалним компензацијама. Из иницијативе се може закључити да су Италијани у процесу били донекле спремни да жртвују суверенитет и независност Србије, у замену за територијално обештећење на рачун аустроугарских територија. Међутим, Берхтолд није прихватио предлоге истичући да није постојала формално–правна основа. По одбијању, Италијани су почели да врше притисак на Беч преко Берлина.[110] Изјавом с почетка децембра, да ће неутралност бити условљена заштитом виталних интереса Италије и задовољењем њених легитимних тежњи, Саландра је јасно истакао принцип условне неутралности.[111]

У својој аргументацији Берхтолд је истакао да Аустроугарска није привремено окупирала територију Србије, нити је намеравала да трајно припоји њене делове. Како би избегао примену члана VII користио је израз „тренутна окупација као резултат војних операција“, правећи на тај начин разлику између привремене и тренутне окупације. Овакво гледиште Сонино није прихватао, наводећи да је Аустроугарска приликом

---

[109] *Италианска Зелена књига – дипломатска преписка*, (Ниш: Српска Краљевска Државна Штампарија, 1915), д. 1, Рим, 9. децембар 1914. године, *Сонино Аварни*; *Исто*, д. 2, Рим, 9. децембар 1914. године, *Сонино Болатију*; DDI, V–II, d. 311, Rim, 30. novembar 1914. godine, *De Martino Soninu*; *Ibid*, d. 360, Rim, 9. decembar 1914. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 361, Berlin, 9. decembar 1914. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*, d. 367, Berlin, 11. decembar 1914. godine, *Bolati Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 56, Rim, 9. decembar 1914. godine, *Sonino ambasadama u Beču i Berlinu*; D. Šepić, *Italija, saveznici i jugoslovensko pitanje*, 37; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 96; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 412; L. Riccardi, *La politica estera*, 393; L. Höbelt, *Only the Dead do not avenge themselves*, 456–457; Ж. П. Блед, *Агонија*, 144; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 208–211; A. Salandra, *L'intervento*, 81; *Il diario di Salandra*, a cura di: G. B. Gifuni, (Milano: Pan editrice, 1969), 18–19; F. Martini, *Diario*, 273–275; – Уговор је појашњен и употпуњен белешкама из 1909. године којима је отклоњена свака сумња у погледу његовог тумачења када је реч о Балканским државама, (S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 56, Rim, 9. decembar 1914. godine, *Sonino ambasadama u Beču i Berlinu*; DDI, V–II, d. 311, Rim, 30. novembar 1914. godine, *De Martino Soninu*).

[110] DDI, V–II, d. 254, Berlin, 20. novembar 1914. godine, Bolati Soninu; *Ibid*, d. 311, Rim, 30. novembar 1914. godine, *De Martino Soninu*; *Ibid*, d. 367, Berlin, 11. decembar 1914. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*, d. 371, 12. decembar 1914. godine, *Avarna Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 56, Rim, 9. decembar 1914. godine, *Sonino ambasadama u Beču i Berlinu*; *Ibid*, d. 59, Beč, 12. decembar 1914. godine, *Avarna Soninu*; *Зелена књига*, д. 3, 12. децембар 1914. године, *Аварна Сонину*; L. Höbelt, *Only the Dead do not avenge themselves*, 457; A. Salandra, *L'intervento*, 81–82.

[111] *Ibid*, d. 352, Berlin, 7. decembar 1914. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*, d. 364, Beč, 10. decembar 1914. godine, *Avarna Soninu*; Ferdinando Martini, *Diario 1914–1918*, a cura di Gabriele De Rosa, (Milano: Arnoldo Mondadori Editore, 1966), 247, 269; Д. Р. Живојиновић, *У потрази за Империјом*, 53; Ж. П. Блед, *Агонија*, 144–145; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 208–209.

заузимања територије Србије поставила војног гувернера Београда. Одбацио је тврдњу да није постојала намера да се Србија уништи и оспоравао поређење са ситуацијом насталом током рата у Либији, јер на основу истих одредби Италији није било дозвољено да бомбардује европске луке Турске. Према Сониновом тумачењу, све делимичне, сталне и привремене територијалне окупације или било које стечене предности нетериторијалне природе, па чак и економских привилегија, морале су бити предмет претходног споразума између Беча и Рима. У Берлину нису веровали да ће Берхтолд попустити по питању уступања хабзбуршких територија.[112]

Неуспех аустроугарске офанзиве на Србију је отклонио формалне разлоге за италијанска потраживања и окончао прилику за преговоре између Италије и Аустроугарске на основу одредби уговора о Тројном савезу. Међутим, непопустљивост и аргументација из Беча су приморале Сонина да промени тактику. Према новом концепту, свака будућа окупација српске или црногорске територије је могла наступити тек када се Беч и Рим договоре око одговарајућих компензација за Италију.[113] Ова идеја је оживела поново од средине јануара 1915. године, јер је Сонино стекао мишљење да нову офанзиву против Србије спутава страх од напада Италије и Румуније на Аустроугарску у тренутку док је њена војска ангажована на српском фронту.[114]

Саландру је међутим забринуло да би оваква Сонинова политика довела до превремене конфронтације са Бечом и Берлином. Страховао је да би Аустроугарска могла искористити италијанску окупацију Валоне за превентивни напад на Италију. Овакав страх није био основан, јер је Аустроугарска претрпела пораз на Балкану и није имала

[112] S. Sonino, *Carteggio 1914–1916*, d. 66, Beč, 14. decembar 1914. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 56, Rim, 9. decembar 1914. godine *Sonino ambasadama u Beču i Berlinu*; *Ibid*, d. 58, Berlin, 11. decembar 1914. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*, d. 70, Rim, 16. decembar 1914. godine, *Sonino Avarni*; *Ibid*, d. 380, Beč, 13. decembar 1914. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 407, Beč, 15. decembar 1914. godine, *Avarna Bolatiju*; *Ibid*, d. 408, Rim, 16. decembar 1914. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; DDI, V–II, d. 367, Berlin, 11. decembar 1914. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*, d. 391, Beč, 14. decembar 1914. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 380, Beč, 13. decembar 1914. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 407, Beč, 15. decembar 1914. godine, *Avarna Bolatiju*; *Ibid*, d. 408, Rim, 16. decembar 1914. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 423, Berlin, 18. decembar 1914. godine, *Bolati Avarni*; *Ibid*, d. 434, Beč, 20. decembar 1914. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 445, Beč, 20. decembar 1914. godine, *Avarna Bolatiju*; *Зелена књига*, д. 3, Беч, 12. децембар 1914. године, *Аварна Сонину*; *Исто*, д. 4, Беч, 13. децембар 1914. године, *Аварна Сонину*; *Исто*, д. 6, Рим, 16. децембар 1914. године, *Сонино Аварни*; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 413; S. Sonnino, *Diario II*, 34–37; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 208–209; A. Salandra, *L'intervento*, 82–83.

[113] DDI, V–II, d. 417, Rim, 17. decembar 1914. godine, *Sonino Avarni*; S. Sonino, *Carteggio 1914–1916*, d. 66, Beč, 14. decembar 1914. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 74, Rim, 17. decembar 1914. godine, *Sonino Avarni*.

[114] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 99, Rim, 16. januara 1914. godine, *Sonino Salandri*; DDI, V–II, d. 644, 16. januar 1915. godine, *Sonino Salandri*.

снаге за такав подухват. Међутим, Саландра је закључио да би превремени прекид са Централним силама онемогућио да италијанска влада извуче максимум из преговора са Антантом, јер би у том случају Италија морала да тражи помоћ уместо да је нуди.[115]

Како би се отклониле противречности на релацији Беч–Рим, Немци шаљу Бернарда фон Билова, некадашњег канцелара, за новог амбасадора у Италији. На састанку са Биловим 19. децембра, Сонино је истакао да се прекинути разговори са Бечом на истој бази могу наставити у будућности. Немачки амбасадор је критиковао Берхтолдову политику истичући да би председник угарске владе, гроф Иштван Тиса вероватно био флексибилнији у преговорима. Немци нису били сагласни са политиком Аустроугарске, нарочито након пораза у Србији и евакуације Београда. Због тога су почели да утичу на Беч да прихвати преговоре са Римом.[116]

3.2.2. Компензације или вето

Када је гроф Тиса 5. јануара у разговору са италијанским генералним конзулом у Будимпешти изјавио да би се офанзива у Србији могла наставити кроз неколико недеља, створен је повод за италијанску дипломатску акцију. Сонино је по пријему ове вести закључио да је настао тренутак да се службено постави питање о примени члана VII Уговора о Тројном савезу. На основу исхода тих преговора требало је донети коначну одлуку о будућој улози Италије у конфликту.[117]

Са Валоном у италијанским рукама, позиција Рима је била јача јер је окупацијом отклоњена могућност да се град нуди Италији као компензација. Након разговора са аустроугарским амбасадором 7. јануара, Сонино је званично поновио иницијативу за наставак преговора. Овакав развој догађаја је довео до политичке кризе у Бечу, која је

[115] *Ibid*, d. 420, Rim, 18. decembar 1914. godine, *Salandra Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 75, Rim, 18. decembar 1914. godine, *Salandra Soninu*; A. Salandra, *L'intervento*, 85–88.
[116] *Ibid*, d. 433, Rim, 20. decembar 1914. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 439, Berlin, 20. decembar 1914. godine, *Bolati Soninu*; *Зелена књига*, д. 8, Рим, 20. децембар 1914. године, *Сонино Болатију и Аварни*; *Исто*, д. 9, Берлин, 6. јануар 1915. године, *Болати Сонину*; L. Riccardi, *La politica estera*, 393–394; L. Höbelt, *Only the Dead do not avenge themselves*, 456; За више о Биловљевој мисији видети: Christian Blasberg, „Mission imposibile? – Germany, Public Opinion and the belated decision to send Prince von Bülow to Rome in July–December 1914", in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di: Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Rome, Rodrigo editore, 2016), 469–489; Ж. П. Блед, *Агонија*,144–145; A. Salandra, *L'intervento*, 83–84.
[117] *Ibid*, d. 568, Beč, 6. januar 1915. godine, *Avarna Soninu*; Ibid, d. 572, Rim, 7. januar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 94, Rim, 9. Januar 1915. godine, *Sonino Salandri*; F. Martini, *Diario*, 298–300.

окончана Берхтолдовим падом 11. јануара. Иако се очекивало да га наследи гроф Тиса, на његово место је на крају именован Иштван Буриан. Задатак новог министра спољних послова је био да одржава добре односе са Римом, развлачи преговоре и задржи Италију у неутралности. Исту политику је заступао нови немачки амбасадор у Риму који је веровао у могућност одвраћања Италије од интервенције.[118] Дипломате из Беча и Берлина су припремале терен да наведу Италију да прецизира своје минималне захтеве. Међутим, како је Билов ограничио могуће понуде на Трентино искључујући Трст и Истру, шансе за договор су биле мале.[119]

Влада у Риму је такође желела да одуговлачи са преговорима како би на основу јаснијих параметара донела коначну одлуку. Према мишљењу Де Мартина требало је прорачунати дипломатску акцију тако да се Италија на крају рата нађе на победничкој страни. Предлагао је да се у преговорима инсистира на Трентину и Трсту, рачунајући да ће Беч под притиском Немачке пристати на Трентино, али не и на Трст. Стварањем заплета око Трста је требало држати преговоре отвореним, док се не укаже прилика за коначно опредељење. Де Мартино је сматрао да, у случају крајње победе Централних сила, Италији минимално треба да припадну Трентино, Валона, Тунис и исправка границе на Сочи. У том случају би питање иредентистичких територија била изгубљена ствар препуштена евентуалном будућем распаду Двојне монархије.[120]

Разговор Аварне са Бурианом од 18. јануара није довео до помака, јер је он на сваки италијански аргумент имао контрааргумент и није пристајао да се расправља о територијалним компензацијама на рачун Двојне монархије. Када је Буриан споменуо

---

[118] *Ibid*, d. 592, Rim, 9. januar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 593, Beč, 9. januar 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 594, Beč, 9. januar 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 607, Berlin, 11. januar 1915. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*, d. 622, Beč, 13. januar 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 624, Beč, 13. januar 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 625, Beč, 13. januar 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 630, Berlin, 14. januar 1915. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*, d. 631, Berlin, 14. januar 1915. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*. d. 632, Rim, 15. januar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 635, *Beč*, 15. januar 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 643, Beč, 16. januar 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Зелена књига*, д. 9, Рим, 7. јануар 1915. године, *Сонино Аварни*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 37; L. Höbelt, *Only the Dead do not avenge themselves*, 458–459; Ж. П. Блед, *Агонија*,145–148; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 217–227; A. Salandra, *L'intervento*, 88–92.

[119] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 89, Rim, 30. decembra 1914. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 97, Rim, 14. januara 1914. godine, *Sonino Bolatiju*; *Ibid*, d. 99, Rim, 16. januara 1914. godine, *Sonino Salandri*. DDI, V–II, d. 632, Rim, 15. januar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 634, 15. januar 1915. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*, d. 640, 16. januar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 644, 16. januar 1915. godine, *Sonino Salandri*; Зелена књига, д. 11, Рим, 15. јануар 1915. године, *Сонино Болатију и Аварни*; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 413; A. Salandra, *L'intervento*, 96–98.

[120] DDI, V–II, d. 596, Rim, 9. januar 1915. godine, *De Martino Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 95, Rim, 9. januar 1915, *De Martino Soninu*;

евентуалне компензације у Албанији, Аварна је одбацио такву могућности истичући да Италија није желела да успостави своју доминацију у Албанији већ да спречи учвршћивање неке друге силе на том простору. Уместо тога, предлагали су да се на простору централне Албаније формира мала муслиманска држава. Није прихваћен ни предлог територијалних уступака на рачун непријатеља Аустроугарске, јер је Италија била неутрална страна у сукобу. На основу Аварниног извештаја, Сонино је оценио да је могућност компромиса са Бечом минимална. Уместо тога, све више је нагињао обнављању преговора у Лондону. Видео је два разлога за прекид преговора. Први би зависио од Беча и наступио би услед одбијања пружања територијалног обештећења Италији. Други је произилазио из процене италијанске владе, да ли би се могла задовољити Трентином и границом на Сочи. Осетивши да је настао преломни период, Сонино је поручио Саландри да се до средине фебруара мора донети одлука да ли наставити с притиском на Беч и Берлин или отпочети преговоре у Лондону и евентуално у Букурешту. На убрзавање одлуке утицали су и гласови о могућем сепаратном миру између Аустроугарске и Русије.[121]

Уместо преговора о територијалним уступцима, Рим и Беч су током јануара тек покушавали да се усагласе око основе за договор. Суштина неслагања је лежала у томе што су у Бечу сматрали да преговоре треба само започети пре било какве офанзиве на Србију, док је Сонино захтевао да договор око компензација Италији до тада мора да буде постигнут. Поред тога, Италијани су одбијали да прецизирају своје захтеве док Аустроугарска не прихвати принцип да се уступци врше на рачун хабзбуршких територија.[122]

---

[121] *Ibid*, d. 648, Beč, 18. januar 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 659, Beč, 19. januar 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 672, Rim, 22. januar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 676, Berlin, 22. januar 1915. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*, d. 681, Rim, 23. januar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 684, Rim, 23. januar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 693, Rim, 24. januar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 697, Rim, 25. januar 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 712, Rim, 26. januar 1915. godine, *Sonino Salamndri*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 100, Beč, 18. januar 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 104, Rim, 22. januar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 105, Rim, 23. januar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 108, Rim, 24. januar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 781, Rim, februar 1915. godine, *Sonino Avarni*; *Зелена књига*, д. 11, Рим, 15. јануар 1915. године, *Сонино Болатију и Аварни*; *Исто*, д. 12, Беч, 18. јануар 1915. године, *Аварна Сонину*; *Исто*, д. 14, Рим, 23. јануар 1915. године, *Сонино Аварни*; Ж. П. Блед, *Агонија*, 149–150; – О покретању преговора у Лондону више на странама 81–89.

[122] *Ibid*, d. 716, Rim, 26. januar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Зелена књига*, д. 15, Рим, 26. јануар 1915. године, *Сонино Болатију и Аварни*; *Исто*, д. 17, Рим, 2. фебруар 1915. године, *Сонино Болатију*.

До промене Бурјановог става није дошло ни након посете Немачкој, због чега се његов разговор са Аварном од 28. јануара окончао са сличним исходом. Буриан начелно јесте прихватио принцип компензација, али је и даље одбијао да се оне чине на рачун аустроугарских територија. Цар Франц Јозеф II је био изричито против давања територијалних уступака. Аустријанци су нарочито затезали око Трста који су називали плућима Монархије. У Бечу су оклевали због дезинтегративних процеса који би се након уступања аустроугарских територија Италији могли покренути у мултинационалној царевини. Поред тога, потискивање Руса од стране немачке војске је улило ново самопоуздање и отклонило тренутни притисак.[123]

Приликом дефинисања обима уступака за Италију, Сонино је одредио да би њихов минимум требало да чине Трентино и етнографска граница на истоку. Овакав програм би побољшао инфериоран положај Италије на Јадрану, али га не би отклонио. Међутим, за потребе трајног регулисања односа између Рима и Беча, инсистирао је на уступању Трентина према граници из 1811. године и исправци границе на Сочи укључивањем Горице и Градишке у италијански посед. Поред тога, тражио је групу острва око Корчуле и палату Венеција у Риму, као и признање италијанског суверенитета над острвом Сазено и Валоном са зелеђем. Изричито је захтевао да се окупација свих уступљених територија изврши одмах по потписивању споразума. Независно од побројаних уступака, сматрао је да Трст са залеђем треба да постане слободан независтан град.[124]

Како ни до половине фебруара није дошло до утврђивања основа за компензације, више није било илузија о могућем договору. Сонино је 11. фебруара повлачењем свих дотадашњих предлога и иницијатива отпочео наредну фазу у односима између Беча и Рима. Овај чин је пратила изјава да ће Италија, скидајући са себе одговорност, сваку аустроугарску војну акцију на Балкану против Србије или Црне Горе сматрати кршењем

[123] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 118, Beč, 28. januar 1915. godine, *Avarna Soninu*; DDI, V–II, d. 677, Berlin, 22. januar 1915. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*, d. 681, Rim, 23. januar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 684, Rim, 23. januar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 702, Berlin, 25. januar 1915. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*, d. 730, Beč, 28. januar 1914. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 734, Berlin, 29. januar 1915. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*, d. 751, Rim, 2. februar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 753, Berlin, 2. februar 1915. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*, d. 764, Rim, 4. februar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 773, Beč, 5. februar 1915. godine, *Avarna Bolatiju*; *Ibid*, d. 798, Berlin, 11. februar 1915. godine, *Bolati Avarni*; *Ibid*, d. 833, Beč, 19. februar 1915. godine, *Avarna Bolatiju*; *Ibid*, d. 875, Berlin, 27. februar 1915. godine, *Bolati Soninu*; *Зелена књига*, д. 16, Беч 28. јануар 1915. године, *Аварна Сонину*; *Исто*, д. 17, Рим, 2. фебруар 1915. године, *Сонино Болатију*; *Исто*, д. 18, Рим, 4. фебруар 1915. године, *Сонино Аварни*; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 413–414; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 228–229; F. Martini, *Diario*, 308–310.

[124] DDI, V–II, d. 781, Rim, februar 1915. godine, *Sonino Avarni*; A. Salandra, *L'intervento*, 116–120.

члана VII уговора о Тројном савезу. На основу развоја догађаја, Сонино је 16. фебруара изјавио Фердинанду Мартинију, италијанском министру колонија, да је Биловљева посредничка мисија пропала. Због забринутости да би превремени прекид могао убрзати рат, Аварна је предложио да се сачека неколико дана док Буриан не донесе коначну одлуку у вези италијанских предлога. Сонино је међутим остао при своме и већ 19. фебруара је преломио да уведе Италију у рат против Аустроугарске.[125]

Стављајући апсолутни вето на сваку војну операцију против Србије и Црне Горе пре закључења споразума о компензацијама, Сонино је, на основу тумачења члана VII, истакао принцип – споразум пре радње. Како би избегли отворени сукоб, у Бечу су прихватили да не предузимају нове акције на Балкану пре постигнутог договора са Италијом. Међутим, Италијани су одбијали даљу дискусију док Аустроугарска не прихвати принцип уступања тренутних територија монархије. Другим речима, Србија није могла бити нападнута док се не потпише споразум, а споразум није било могуће потписати док се не прихвати основа за споразум коју су предлагали Италијани.[126]

---

[125] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 124, Rim, 7. februar 1915. godine, *Sonino Avarni*; *Ibid*, d. 125, Beč, 9. februar 1915. godine, *Avarna Soninu*; Ibid, d. 127, Rim, 11. februar 1915. godine, *Sonino Avarni*; *Ibid*, d. 131, Rim, 15. februar 1915. godine, *Salandra Soninu*; DDI, V–II, d. 786, Rim, 7. februar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 791, Beč, 9. februar 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 799, Rim, 12. februar 1915. godine, *Sonino Avarni*; *Ibid*, d. 802, Beč, 12. februar 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 805, Beč, 13. februar 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 810, Rim, 10. februar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 818, Rim, 17. februar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 833, Beč, 19. februar 1915. godine, *Avarna Bolatiju*; *Ibid*, d. 832, Rim, 19. februar 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; *Зелена књига*, д. 19, Рим, 7. фебруар 1915. године, *Сонино Аварни*; *Исто*, д. 20, 9. фебруар 1915. године, *Аварна Сонину*; *Исто*, д. 23, Беч, 14. фебруар 1915. године, *Аварна Сонину*; *Исто*, д. 22, 12. фебруар 1915. године, *Сонинно Аварни*; *Исто*, д. 24, 17. фебруар 1915. године, *Сонино Аварни*; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 415; L. Riccardi, *La politica estera*, 394; L. Höbelt, *Only the Dead do not avenge themselves*, 459; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 228–229; A. Salandra, *L'intervento*, 100–107; F. Martini, *Diario*, 327; – Како Буриан није одмах разумео да су Италијани ставили вето на сваку акцију против Србије и Црне Горе, Сонино је наложио Аварни да понови и додатно појасни саопштење, (*Зелена књига*, д. 26, Рим, 21. фебруар 1915. године, *Сонино Аварни*).

[126] *Ibid*, d. 140, Rim, 21. februar 1915. godine, *Sonino Avarni*; *Ibid*, d. 142, 22. februar 1915. godine, *Sonino Bolatiju*; *Ibid*, d. 157, Rim, 27. februar 1915. godine, *Sonino Avarni*; *Ibid*, d. 134, Rim, 17. februara 1915. godine, *Sonino Avarni*; *Ibid*, d. 141, Berlin, 21. februar 1915. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*, d. 148, Rim, 24. februar 1915. godine, *Sonino Avarni*; DDI, V–II, d. 840, Rim, 21. februar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 841, Rim, 21. februar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 844, Berlin, 21. februar 1915. godine, *Bolati Soninu*; *Ibid*, d. 849, Rim, *Sonino Avarni*; *Ibid*, d. 849, Beč, 22. februar 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 861, Rim, 25. februar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 862, Rim, 25. februar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 878, Rim, 27. februar 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Зелена књига*, д. 26, Рим, 21. фебруар 1915. године, *Сонино Аварни*; *Исто*, д. 27, Беч, 22. фебруар 1915. године, *Аварна Сонину*; *Исто*, д. 28, Рим, 25. фебруар 1915. године, *Сонино Аварни*; *Исто*, д. 29, Рим, 25. фебруар 1915. године, *Сонино Болатију*; *Исто*, д. 31, Берлин, 26. фебруар 1915. године, *Болати Сонину*; *Исто*, д. 32, Беч, 26. фебруар 1915. године, *Аварна Сонину*; *Исто*, д. 33, Рим, 27. фебруар 1915. године, *Сонино Аварни*; *Исто*, д. 34, Беч, 3. март 1915. године, *Аварна Сонину*; *Исто*, д. 35, Рим, 4. март 1915. године, *Сонино Аварни*; Д.

Крајем фебруара је постало јасно да Аустроугарска није озбиљно разматрала Сонинове захтеве. Такво уверење у комбинацији са отпочетом Дарданелском операцијом против Турске преломило је да Италијани почетком марта уруче британској влади свој нацрт договора и отпочну преговоре за улазак у рат на страни Тројног споразума. У даљим преговорима између Рима, Беча и Берлина обе стране су куповале време. Централне силе у нади да ће преокренути стање на фронтовима у своју корист, а Италија како би у међувремену постигла споразум са Антантом и припремила земљу за рат.[127]

3.2.3. Ка распаду Тројног савеза

Последња фаза преговора између Рима и Беча трајала је од почетка марта до раскида уговора о Тројном савезу 4. маја 1915. године. У овом периоду се, сходно раније датим изјавама, појачало интересовање Италијана за аустроугарске операције против Црне Горе и Србије. Двојна монархија је током марта и априла у више наврата прекршила италијанску забрану војног деловања на Балкану, због чега италијански министар није пропуштао прилику да реагује и тражи обуставу таквих активности. Када се у Нишу и Цетињу јавила забринутост да Аустроугарска планира освајање Ловћена, Италијани су утврдили да таквих планова није било, нити је аустроугарска балканска војска имала снаге за нови подухват против Србије и Црне Горе.[128]

Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 72; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 228–229; A. Salandra, *L'intervento*, 100–107.

[127] *Ibid*, d. 151, Rim, 26. februar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 155, Rim, 27. februara 1915. godine, *Saladnra Soninu*; DDI, V–II, d. 868, Rim, 26. februar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 873, Beč, 26. februar 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 874, Rim, 27. februar 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 880, Pariz, 28. februar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 883, Berlin, 28. februar 1915. godine, *Bolati Avarni*; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 97; Mario Toscano, *Il patto di Londra. Storia diplomatica dell'intervento italiano (1914–1915)*, (Bologna: Zanichelli, 1934), 82; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 415; A. Salandra, *L'intervento*, 107.

[128] DDI, V–II, d. 869, Rim, 26. februar 1915. godine, *Sonino Paternu*; *Ibid*, d. 892, Cetinje, 2. mart 1915. godine, *Paterno Soninu*; *I documenti diplomatici Italiani*(=DDI), Quinta serie 1914–1918, Vol. III (=V–III), (Roma: Istituto poligrafico dello stato, 1985), d. 9, Rim, 3. mart 1915. godine, *Sonino Paternu*; *Ibid*, d. 20, Rim, 4. mart 1915. godine, *Sonino Avarni i Bolatiju*; *Ibid*, d. 28, 6. mart 1915. godine, *Paterno Soninu*; *Ibid*, d. 34, Niš, 6. mart 1915. godine, *Sonino Avarni, Skvitiju i Paternu*; *Ibid*, d. 37, Beč, 7. mart 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 52, Cetinje, 8. mart 1915. godine, *Paterno Soninu*; *Ibid*, d. 53, Niš, 8. mart 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 80, Beč, 11. mart 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 81, Beč, 11. mart 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 289, Rim, 8. april 1915. godine, *Sonino Avarni i Bolatiju*; *Зелена књига*, д. 36, Рим, 4. март 1915. године, *Сонино Аварни*; *Исто*, д. 59, Рим, 1. април 1915. године, *Сонино Аварни*; *Исто*, д. 8, Рим, 8. април 1915. године, *Сонино Аварни*; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 72. – Бурјан је почетком марта изјавио да Аустроугарска није у стању да спроведе војну акцију против Србије, (S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 163, Beč, 2. mart 1915. godine, *Avarna Soninu*).

Сонино је упозоравао владу у Бечу да ће свако кршење италијанског вета за акцију на Балкану представљати повреду уговора о Тројном савезу и повод да Италија врати слободу акције. Притом је одбијао да обнови дискусију о компензацијама за већ предузету акцију на Балкану уколико не буде речи о уступању територија Двојне монархије. По прихватању овог принципа, Италијани су намеравали да одмах након потписивања споразума окупирају уступљене територије, независно од резултата даљих ратних операција Аустроугарске.[129]

Иако је почетком марта деловало да се Буриану није журило да настави преговоре, већ 7. марта је било назнака о промени става. На такав развој догађаја утицали су притисци из Берлина, који су пали у време када се у Бечу састао Крунски савет под председништвом цара. Истовремено је Билов апеловао на Сонина да ублажи италијанске захтеве, нарочито за Трст. Под утицајем немачке дипломатије, у Бечу је 8. марта коначно признато Сониново тумачење, чиме је прихваћено начело да уступање аустроугарских територија буде основа за споразум са Италијом.[130]

Због чињенице да су преговори у Лондону већ били отворени, Сонино је тражио да се разговори са Бечом воде у строгој тајности. У жељи да избегне притиске из Берлина и убрза процес, предлагао је да се договор постигне у року од две недеље, билатералним преговорима, без мешања треће стране. Међусобна трвења, у погледу обавеза проистеклих из примене члана VII уговора о Тројном савезу, је требало избећи давањем одрешених руку уговорним странама до краја рата. Указујући на деликатну унутрашњу ситуацију у земљи, Сонино је истицао потребу да постигнути споразум ступи на снагу одмах, како би се влади обезбедила политичка снага за ратификацију и спровођење одредби.[131]

---

[129] Зелена књига, д. 35, Рим, 4. март 1915. године, *Сонино Аварни*; DDI, V–III, d. 18, Rim, 4. mart 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 228–229; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 116–117; F. Martini, *Diario*, 374.

[130] DDI, V–III, d. 1, Beč, 3. mart 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 63, Rim, 9, mart 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 163, Beč, 2. mart 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, doc. 176, Rim, 10. mart 1915. godine, *Sonino Avarni*; *Ibid*, d. 50, Beč, 7. mart 1915. godine, *Avarna Bolatiju*; *Ibid*, d. 55, Rim, 8. mart 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Зелена књига*, д. 37, Беч, 7. март 1915. године, *Аварна Сонину*; *Исто*, д. 38, Рим, 8. март 1915. године, *Сонино Болатију и Аварни*; *Исто*, д. 39, Рим, 9. март 1915. године, *Сонино Болатију и Аварни*; *Исто*, д. 40, Берлин, 9. март 1915. године, *Болати Сонину; Исто*, д. 41, Беч, 9. март 1915. године, *Аварна Сонину*; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 72; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 416; L. Höbelt, *Only the Dead do not avenge themselves*, 461; Ж. П. Блед, *Агонија*, 150; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 228–230; A. Salandra, *L'intervento*, 108–109.

[131] *Ibid*, d. 70, Rim, 10. mart 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Зелена књига*, д. 42, Рим, 10. март 1915. године, *Сонино Аварни*; Ж. П. Блед, *Агонија*, 150.

Пар дана касније, Буриан је прихватио да споразум буде постигнут у тајним преговорима, али је затезао око питања закључења споразума пре акције на Балкану. Није прихватао одредбу о предаји територија монархије пре закључења мира и задржао је право на компензације за окупацију Валоне и Додеканеза. Бурианови одговори показали су да Беч и Рим имају дијаметрално супротне ставове у погледу међусобног споразумевања. Средином марта, Италија се убрзано кретала у правцу раскида са Бечом и Берлином, Саландру је бринуло што се то чинило без изричите сагласности краља, подршке Парламента, спремне војске и постигнутог договора са Антантом. Како би се избегло да Италија буде нападнута пре него што се окончају преговори са Антантом и војска буде спремна, предлагао је да се наставе преговори са Централним силама. На основу процене да Немачка и Аустроугарска немају интереса да убрзавају догађаје и због опасности да преговори са њима угрозе текуће преговоре у Лондону, министар спољних послова се у почетку није сложио са предлогом.[132]

Кроз Сонинову аргументацију, може се видети да је он моментално уступање аустроугарских територија Италији видео као правичну превентивну компензацију за дотадашњу акцију и све евентуалне предности које би Двојна монархија стекла слободним деловањем на Балкану до краја рата, без обзира на његов исход. Насупрот томе, Бурианновом концепцијом уступци Италији су били подређени могућим бенефитима Аустроугарске на крају рата. Оваква концепција је за Италијане била неприхватљива због опасности да Беч након победе не одржи дату реч или да, у случају пораза, позиције на Јадрану прећу у руке Словена. Билова је забринуло да би услов о тренутном уступању договорених територија онемогућио договор, јер такав преседан није постојао у историји.[133]

[132] *Зелена књига*, д. 43, Беч, 13. март 1915. године, *Аварна Сонину*; *Исто*, д. 44, Рим, 13. март 1915. године, *Сонино Аварни*; *Исто*, д. 45, Беч, 16. март 1915. године, *Аварна Сонину*; S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 185, Rim, 16. mart 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 186, Rim, 16. mart 1915. godine, *Sonino Salandri*; DDI, V–III, d.115, Rim, 16. mart 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 119, Rim, 16. mart 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 120, Rim, 16. mart 1915. godine, *Salandra Soninu*; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 416; Ж. П. Блед, *Агонија*, 150–151; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 228–230.

[133] DDI, V–III, d. 124, Rim, 17. mart 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 126, Rim, 17. mart 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Ibid*, d. 130, Rim, 17. mart 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; *Зелена књига*, д. 46, Рим, 17. март 1915. године, *Сонино Болатију и Аварни*; *Исто*, д. 47, Рим, 17. март 1915. године, *Сонино Аварни*; *Исто*, д. 48, Рим, 17. март 1915. године, *Сонино Болатију и Аварни*; *Исто*, д. 49, Рим, 20. март 1915. године, *Сонино Болатију и Аварни*.

Поред немачког притиска, пад Пшемисла је утицао на Беч да прихвати основу за споразум и покаже већу иницијативу. Међутим, Аустријанци нису могли да прихвате тренутну имплементацију због нарушавања престижа царства, подстицања националних покрета и ефекта који би то имало на морал у војсци. Ограничавајући се од даљег предузимања иницијативе и формулисања предлога, Сонино је као услов за наставак преговора тражио да Буриан изнесе прецизне и конкретне предлоге. Договор око времена имплементације је оставио за касније. На овај начин је избегнут тренутни, одложен изненадни и отворен пут за контролисани раскид са Аустроугарском. Италијани су могли у било ком тренутку да прекину односе под изговором да предлози Беча нису адекватни јер не задовољавају националне аспирације.[134]

Буриан је 24. марта добио одобрење од цара да сачини прецизне предлоге за споразум са Римом. У оквиру меморандума који је уручен Аварни три дана касније, Аустроугарска је показала спремност да тајним споразумом уступи Италији јужни Тирол и град Трентино са нејасно утврђеним границама. Заузврат, Италија би до краја рата задржала благонаклону неутралност према Бечу и Берлину и признала слободу деловања Аустроугарске на Балкану, одричући се компензација за евентуалне стечене предности. Тај услов се не би односио на Албанију, где би остали на снази ранији споразуми и одредбе Лондонске конференције. За Италијане су ови предлози били неприхватљиви, јер су били неодређени и недовољни да задовоље јавно мњење и основне националне аспирације. Важније је било питање Јадрана о којем није било никаквих детаља у предлозима Беча.[135]

На Бурианово инсистирање, Сонино је 8. априла упутио контрапредлоге. Италијани су тражили Трентино у границама из 1811. године и корекцију источне границе, тако да Италији припадну Градишка и Горица. Када је реч о средњем Јадрану, тражена је група корчуланских острва: Вис, Хвар, Корчула, Ластово, Сушац, Молат и Палагружа. Све

[134] *Ibid*, d. 148, Rim, 20. mart 1915. godine, *Sonino Avarni i Bolatiju*; *Ibid*, d. 181, Rim, 24. mart 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 211, Rim, 29. mart 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Зелена књига*, д. 50, Рим, 20. март 1915. године, *Сонино Болатију и Аварни*; *Исто*, д. 51, Беч, 21. март 1915. године, *Аварна Сонину*; *Исто*, д. 52, Рим, 22. март 1915. године, *Сонино Аварни*; *Исто*, д. 53, Рим, 23. март 1915. године, *Сонино Болатију и Аварни*; *Исто*, д. 54, 24. март 1915. године, *Аварна Сонину*.

[135] *Зелена књига*, д. 55, Беч 24. март 1915. године, *Аварна Сонину*; *Исто*, д. 56, Беч, 27. март 1915. године, *Аварна Сонину*; *Исто*, д. 58, Рим, 31. март 1915. године, *Сонино Аварни*; *Исто*, д. 60, Беч, 2. април 1915. године, *Аварна Сонину*; DDI, V–III, d. 219, Rim, 29. mart 1915. godine, *De Martino Soninu*; DDI, V–III, d. 220, Rim, 30. mart 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Isto*, d. 236, Rim, 1. april 1915. godine, *Salandra Soninu*; L. Höbelt, *Only the Dead do not avenge themselves*, 461–462.

поменуте територије је одмах по закључењу уговора требало уступити Италији. Поред наведеног, Сонино је предвидео да се територија Трста прошири на залеђе и одвоји у засебну државу са слободном луком. У оквиру чланова VI и VII, од Беча је тражено да се одрекне свог утицаја у Албанији и призна пун италијански суверенитет над Валоном са залеђем укључујући и острво Сазено. Заузврат, Италија би Аустроугарској исплатила 200 милиона лира у злату и обавезала се на неутралност до краја рата. Предложио је да одрицање од права позивања на члан VII важи за Италију на Балкану и Аустроугарску по питању Додеканеза.[136]

За Аустроугарску су овако формулисани захтеви били неприхватљиви. У Бурионовом одговору од 16. априла, усвојене су само корекције предлога за границе јужног Тирола. Као нарочито спорна истакнута су питања корекције источне границе Италије, конституисања Трста у аутономну државу, уступања корчуланских острва и потпуног одрицања монархије од утицаја у Албанији. До 20. априла, у Бечу су показали спремност да признају Валону под условом да интереси Аустроугарске на Балкану буду заштићени. Уступци нису задовољили ни минимум Сонинових предлога, чиме су створени услови да Италија напусти Тројни савез.[137]

Преговори са Бечом су дошли у безизлазну ситуацију баш у време када је Италија у Лондону успела да постигне споразум са силама Антанте. Након обављених припрема и консултација у оквиру владе, Сонино је 3. маја овластио Аварну да раскине уговор о савезу са Аустроугарском. Сутрадан је, уручивањем званичног саопштења Буриану, Тројни савез престао да постоји. Иако је 26. априла потписала уговор у Лондону са силама

[136] *Исто*, д. 62, Беч, 6. април 1915. године, *Аварна Сонину*; *Исто*, д. 64, Рим, 8. април 1915. године, *Сонино Аварни*; DDI, V–III, d. 293, Rim, 8. april 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 71; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 417; L. Riccardi, *La politica estera*, 394; L. Höbelt, *Only the Dead do not avenge themselves*, 462; Ж. П. Блед, *Агонија*, 150–152; A. Salandra, *L'intervento*, 116–120; – Аварна је Сонинове контрапредлоге саопштио Бурјану 10. априла, (*Зелена књига*, д. 65, Беч, 10. април 1915. године, *Аварна Сонину*)

[137] *Исто*, д. 71, Беч, 16. април 1915. године, *Аварна Сонину*; Исто, д. 72, Рим, 21. април 1915. године, *Сонино Аварни*; *Исто*, д. 73, Беч, 21. април 1915. године, *Аварна Сонину*; DDI, V–III, d. 389, Beč, 20. april 1915. godine, *Avarna Soninu*; *Ibid*, d. 401, Rim, 21. april 1915. godine, *Sonino Bolatiju i Avarni*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 71; С. Скоко, *Србија и Велике силе у периоду оперативног затишја*, 163; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 417–418; L. Höbelt, *Only the Dead do not avenge themselves*, 463–464; Ж. П. Блед, *Агонија*, 150–152; A. Salandra, *L'intervento*, 124–131, 291–299.

Тројног споразума, Италија је до 4. маја паралелно имала уговоре о савезу са обе зарађене стране.[138]

Два дана након саопштења о раскиду савеза, у Бечу су били спремнији да признају Италији додатне уступке. У последњем предлогу од 19. маја, прихваћено је уступање Тирола, исправка границе на Сочи, суверенитет над Валоном, одрицање Монархије од утицаја у Албанији и одрицање од компензација на основу италијанске окупације Додеканеза. Предлагано је да Трст добије статус слободног царског града са универзитетом и аутономијом. Уместо тренутног уступања аустроугарских територија, испуњење предузетих обавеза је требало да гарантује Немачка. Међутим, било је касно и ништа од понуђеног више није било довољно да спречи неизбежно. Како би оправдао поступке и обезбедио подршку Парламента за своју политику, Сонино је израдио Зелену књигу која је садржала дипломатску преписку о току преговора са Бечом. Ни максимални уступци Аустроугарске нису се могли мерити са оним што је Италија успела да добије у Лондону.[139]

3.3. Савез по мери Велике силе

Коначан резултат сложеног комплекса дипломатске активности Консулте био је Лондонски уговор, потписан 26. априла 1915. године. У замену за ступање у рат Енглеска, Француска и Русија су писаним споразумом гарантовале Италији национално уједињење, задовољење њених интереса на Медитеран и остварење доминације на Јадранском мору. Влада у Риму је успела да добије гаранције за остварење максималног програма, којим је Италији пружена могућност да постане велика сила у правом смислу те речи. Уз Саландрину подршку, италијански министар спољних послова успева, маја 1915. године, да уведе своју земљу у рат на страни Тројног споразума. Међутим, тежњом да успостави доминацију на Јадрану и утицај у Албанији, италијанска дипломатска акција се нашла у

[138] DDI, V–III, d. 391, Rim, 20. april 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Зелена књига*, д. 76, Рим, 3. мај 1915. године, *Сонино Аварни*; *Исто*, д. 77, Беч, 4. мај 1915. године, *Аварна Сонину*; A. Salandra, *L'intervento*, 213; F. Martini, *Diario*, 396–401; A. A. Mola, *Giolitti*, 433–434; L. Höbelt, *Only the Dead do not avenge themselves*, 464; Alexander Watson, *Ring of Steel, Germany and Austria–Hungary at War 1914–1918*, (London: Penguin books, 2015), 246; A. Salandra, *L'intervento*, 134–141.

[139] *Ibid*, d.464, Rim, 6. maj 1915. godine, *Soninov dnevnik*; *Ibid*, d. 614, Rim, 7. maj 1915. godine, *Sonino Avarni*; *Ibid*, d. 653, Rim, 11. maj 1915. godine, *Soninov dnevnik*; *Ibid*, d. 682, Beč, 13. maj 1915. godine, *Avarna Bolatiju*; *Ibid*, d. 721, Rim, 19. maj 1915. godine, *Makio Soninu*; Ж. П. Блед, *Агонија*, 152–154.

конфликту са програмом српске владе, којим је предвиђено преуређење територија Балкана на националном принципу, уклањањем Аустроугарске. Споразум који је Италија постигла са силама Антанте, постао је основа „Гордијевог чвора“ српско–италијанских односа за време, али и по окончању Великог рата.[140]

3.3.1. Зашто рат уз Тројни споразум?

Развојем нових техника ратовања, Јадран је постао преуско море да обезбеди коегзистенцију два господара. Овакав закључак с краја новембра 1914. године у крајњој линији је појачао тезу италијанских националиста за проширење тежњи на простор Далмације. Поред тога, могућност аустроугарске победе, са пратећом експанзијом на Балкану је створила извесну бојазан у Риму. Италијани су у повећању моћи Беча видели опасност од потискивања италијанског утицаја и промену балканског *statusa quo* на штету Италије. Такав развој догађаја би несумњиво за последицу имао нарушавање равнотеже у Јадранском мору. Могућност потчињавања Србије, изолације Црне Горе и успостављање аустроугарског протектората над Албанијом били су у супротности са политичко–економским интересима Италије.[141]

Крајем 1914. године настала су два концепта за остварење италијанских претензија. Први је подразумевао споразумно добијање територијалних уступака од Беча, а други је наметао употребу оружја као средства за остваривање циљева. Иако су у Риму разматрали покретање преговора о компензацијама, постављало се питање: да ли се може очекивати да ће Беч након победе у рату, када оствари доминацију на Балканском полуострву, испунити дату реч. Са друге стране, било је упитно да ли би територијални уступци дати Италији били довољна компензација за несразмеран пораст моћи Аустроугарске. Као најслабија од Великих сила, Италија није могла самостално да заштити своје интересе у

[140] Luca Riccardi, „Italy And The Entente In The First World War: The policy of Sidney Sonnino“: in: *Serbia and Italy in The Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2019), 44; V. Vidotto, *nav. delo*, 233–239; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 83; A. Salandra, *L'intervento*, 149–213; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 256–257; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 26–32; A. Watson, *Ring of Steel*, 246; Ж. П. Блед, *Агонија*, 151–152; Milan Basta, Vjekoslav Klišanić, *Italija*, (Beograd: Kultura, 1960), 97; Dragoljub R. Živojinović, „Serbia and the 1915 Threaty od London“, in: *Serbia and Italy in The Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade, Institute for Balcan studies SASA, 2019), 121–138; Ђ. Ђ. Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 132–133; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 282–283; P. G. Halpern, *nav. delo*, 201–202.

[141] DDI, V–II, d. 273, Rim, 23. novembar 1914. godine, *Levi Soninu*; *Ibid*, d. 311, Rim, 30. novembar 1914. godine, *De Martino Soninu*

директном сукобу са Аустроугарском као победницом. Све ове недоумице и страхови упућивали су италијанску владу на потребу да се споразуме са силама Антанте. Међутим, ни такву одлуку није било могуће донети олако.[142]

Могућност да Италија пропусти шансу да на крају рата оствари бар неке претензије, изазивала је код либералних политичара бојазан да би услед незадовољства могле ојачати екстремне партије у земљи. Управо због тога је за њих задовољење националних тежњи било питање опстанка. Са друге стране, у случају пораза у рату против Централних сила, Италија је ризиковала да се изнутра суочи са револуцијом, а споља са губитком положаја у Јадранском мору и источном Медитерану. Такав ризик је наметнуо закључак да програм остварења природних граница Италије није довољан разлог за улазак у рат. Под утицајем свих наведених фактора у Риму се формирало мишљење да цена за напуштање неутралности мора бити доминација Италије на Јадрану и обезбеђење њеног положаја у Медитерану.[143]

Минималан услов за остварење доминације на Јадрану био је посед над острвима Далмације. Међутим, могућност распада Двојне монархије у случају пораза отварала је пут за стварање нових националних држава од њених остатака, што је код Италијана будило страх од словенске опасности. Према Де Мартиновом уверењу прелазак источне обале Јадрана у руке Словена би од Италије начинио другоразредну силу на Јадрану упркос поседовању Валоне, јер би Пула, Котор и Далматинска острва припали Словенима. Анимозитет према српским претензијама је настао из уверења да би Србија у будућности уз руску подршку била већа претња на Јадрану од Аустроугарске. У комбинацији са тим, појава руске флоте у Медитерану и подела територија Мале Азије без италијанског учешћа би измениле односе снага у источном Медитерану на штету Италије. Сви ови страхови били су резултат чињенице да Италија као најслабија међу великим силама није могла да ризикује да остане изолована, нити да пропусти шансу за одсудно деловање. Иако је Сонино био свестан поменутих опасности, своје деловање је крајем новембра и почетком децембра усмерио на задовољење националних тежњи дипломатским путем у преговорима са Бечом. Приоритет преговора је у овом случају био одређен наизглед

[142] *Ibid*, d. 407, Beč, 15. decembar 1914. godine, *Avarna Bolatiju*; *Ibid*, d. 311, Rim, 30. novembar 1914. godine, *De Martino Soninu*

[143] *Ibid*, d. 311, Rim, 30. novembar 1914. godine, *De Martino Soninu*; *Ibid*, d. 407, Beč, 15. decembar 1914. godine, *Avarna Bolatiju*; Ibid, d. 596, Rim, 9. januar 1915. godine, *De Martino Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 95, Rim, 9. januar 1915, *De Martino Soninu*; L. Monzali, Sidney Sonnino and Serbia, 94.

успешном аустроугарском офанзивом и очекиваним сломом Србије. Међутим, у случају да Беч одбије захтеве Рима, италијански министар је био спреман да започне преговоре у Лондону и сачека погодну прилику за прекид односа са Аустроугарском.[144]

Иако се Сонино од децембра посветио преговорима са Бечом, одржавани су срдачни односи са Енглезима. Италијани нису инсистирали на поновном покретању разговора са Тројним споразумом јер су избегавали да створе утисак да им се жури. Добри односи са Британцима су били од значаја због Медитерана и могуће поделе османских територија. Са друге стране за Енглезе и њихове савезнике је италијанска интервенција била пожељна због уверења да би увукла Румунију у акцију и тиме скратила рат.[145]

Гласови о мировним иницијативама и могућем сепаратном миру Аустроугарске са Тројним споразумом изазвали су живо интересовање код италијанских дипломата. Склапање сепаратног мира и излазак Аустроугарске из рата у тренутку када Италија нема договор о компензацијама ни са једном од зараћених страна је био најгори могући сценарио за владу у Риму. Де Мартино је италијанско–румунски споразум видео као противтежу сепаратном миру. Идеја се састојала у томе да се, отварањем могућности истовременог уласка у акцију Италије и Румуније, створи већи бенефит за силе Тројног споразума од могућих бенефита проистеклих из сепаратног мира. Другим речима, њихов улазак у рат би потенцијално отворио могућност за потпуну победу, насупрот окрњеном успеху који би произашао из потписивања сепаратног мира.[146]

У жељи да осигура будући положај Италије и њену доминацију у Јадранском мору, Сонино је проширио италијанске захтеве на целу Истру и Далмацију. Пресудан утицај на одлуку италијанског министра да истакне увећане претензије извршио је адмирал Таон ди Ревел. Адмирал је у својој преписци са Сонином тврдио да би западна неутврђена обала Јадрана због своје конфигурације увек остала инфериорна у односу на супротну обалу. У случају да се Пула и Котор нађу у поседу исте државе, лако би се могла угрозити

[144] *Ibid*, d. 306, Petrograd, 30. novembar 1914. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 311, Rim, 30. novembar 1914. godine, *De Martino Soninu*; *Ibid*, d. 407, Beč, 15. decembar 1914. godine, *Avarna Bolatiju*; Ibid, d. 596, Rim, 9. januar 1915. godine, *De Martino Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 95, Rim, 9. januar 1915, *De Martino Soninu*; Ж. П. Блед, *Агонија*, 151–152.

[145] *Ibid*, d. 373, London, 12. decembar 1914. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 394, London, 15. decembar 1914. godine, *Imperijali Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 114, Rim, 27. januara 1915. godine, *Salandra Soninu*.

[146] *Ibid*, d. 722, Rim, 27. januar 1915. godine, *De Martino Soninu*.

италијанска обала. Због тога је предлагао да Пула пређе у посед Италије, а да се неутрализација Котора обезбеди споразумом.[147]

3.3.2. Циљеви Италије на преговорима у Лондону

Средином фебруара, Сонино је постао наклоњенији поновном отварању преговора са Тројним споразумом. На то су утицали Империјалијеви извештаји да Британци постају скептични по питању држања Италије. Ипак, основни разлози су биле вести о сепаратном миру, немогућност договора са Бечом и процена да ће до априла италијанска војска бити спремна за акцију. У том духу, италијански министар је 16. фебруара проследио Империјалију на испитивање нацрт италијанских захтева за преговоре са Антантом. Текст је био састављен на основу ранијих консултација и представљао је надоградњу нацрта који је израђен октобра 1914. године. Основни разлог за напуштање неутралности била је могућност да Италија обезбеди испуњење националних тежњи и оствари војну доминацију на Јадрану. Предност у преговорима се састојала се у томе што Италију нико није напао, нити испровоцирао, те није имала других разлога да уђе у рат и изложи се ризику осим жеље да ослободи своје сународнике и задовољи легитимне националне интересе. Другим речима, Италија је намеравала да уђе у рат искључиво ради задовољења сопствених тежњи, чиме се определила за концепт *sacro egoismo* (свети егоизам). Међутим, како се Антанта водила другачијим политичким идеалима и интересима, било је императивно да се сва питања од важности за Италију унапред уреде споразумом. Југословени су идентификовани као препрека остварењу оваквог италијанског програма.[148]

Преговоре са Савезницима је требало отпочети у тренутку који би омогућио да се за кратко време постигне споразум на основу којег би Италија средином априла напустила неутралност. Током размене мишљења је требало водити рачуна да се не створи утисак да

[147] *Ibid*, d. 750, Rim, 1. februar 1915. godine, *Taon di Revel Soninu*; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 26; – О утицају Таона ди Ревела на италијанску политику видети: Д. Р. Живојиновић, *У потрази за империјом*, 51–118.

[148] *Ibid*, d. 804, London, 13. februar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 816, Rim, 16. februar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 829, Rim, 19. februar 1915. godine, *Sonino Salandri*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 133, Rim, 16. februra 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 415; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 258; L. Riccardi, *La politica estera*, 395; Ж. П. Блед, *Агонија*, 151–152; Guglielmo Imperiali, *Diario 1915–1919*, a cura di: Emilia Campochiaro, Patrizia Fantauzzi, Elisabezza Lantero e Caterina Miralli, (Soveria Mannelli: Rubettino Editore, 2006), 123–126; A. Salandra, *L'intervento*, 149.

Италијани жели договор по сваку цену, јер би таква позиција онемогућила озбиљно разматрање и прихватање свих захтева. Након што је 21. фебруара примио текст нацрта, Империјали је пар дана касније кроз своје сугестије упозорио Сонина да могу настати проблеми по питању члана V, због нарушавања националног принципа и чињенице да су захтеви увећани у односу на потраживања истакнута на јесен 1914. године. Међутим, са јавним мњењем које је било за неутралност и Парламентом у којем су доминирали неутралисти са Ђолитијем, ступање у рат се могло оправдати само испуњењем националних тежњи. На тај начин је Сонино проширење захтева поставио у корелацију са ризицима којима се имала изложити Италија у будућем рату.[149]

Кључан утицај на доношење одлуке о отварању преговора у Лондону је имао почетак Дарданелске операције 19. фебруара. Потенцијални успех Савезника у мореузима је претио да драстично погорша преговарачку позицију Рима. Наиме, пад Цариграда пре постизања договора са Италијом, омогућио би силама Антанте да без ње изврше поделу Мале Азије. Постојала је опасност да тако стечен капитал повећа шансе за обнову Балканског савеза увлачењем Грчке, Бугарске и Румуније у сукоб. Такав развој догађаја би умањио значај италијанске интервенције и омогућио Србији и Грчкој да угрозе интересе Италије на Јадрану. Под утицајем наведених могућности, италијански министар је 26. фебруара преломио и донео одлуку да се до краја месеца отпочну преговори у Лондону. Саландра је предлагао да се пре коначне одлуке организују консултације са краљем и војском. Било је важно да краљ донесе коначну одлуку о промени спољнополитичког курса на основу војне ситуације и јасно представљених аргумената владе.[150]

---

[149] G. Imperiali, *Diario*, 125; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 137, Rim, 19. februara 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 144, London, 22. februar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 147, Rim, 23. februara 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–II, d. 851, London, 22. februar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 856, Rim, 23. februar 1915. godine, *Sonino Imeprijaliju*; *Ibid*, d. 859, London, 24. februar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 864, Rim, 25. februar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*;

[150] DDI, V–II, d. 852, London, 22. februar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 868, Rim, 26. februar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 874, Rim, 27. februar 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 880, Pariz, 28. februar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 884, Rim, 1. mart 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 885, Rim, 1. mart 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 888, Atina, 2. mart 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 151, Rim, 26. februar 1915. godine, *Sonino Salandri*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 158, Pariz, 28. februara 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 155, Rim, 27. februara 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 160, Rim, 1. marta 1915. godine, *Sonino Salandri*; DDI, V–III, d. 10, London, 3. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 27, Carigrad, 6. mart 1915. godine, *Garoni Soninu*; *Ibid*, d. 46, Pariz, 7. mart 1915. godine, *Titoni Soninu*; Rosario Milano, Italia e Gran Bretagna, 532–534; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 113–114; Andrea Ungari, *La Guerrra del Re, Monarchia, Sistema politio e forze armate nella Grande Guerra*, (Milano: Luni editrice, 2018), 76–79; Đ. Đ. Stanković, Nikola Pašić Saveznici, 130–131; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 286; F. Martini, *Diario*, 335–338; Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану*, 111; Петар Опачић, *Србија*

Тек по окончању консултација са Саландром, војском и краљем, Сонино је 3. марта наложио Империјалију да покрене тајне преговоре само са Грејем. Инсистирало се на тајности, због страха да цурење информација не доведе до преране конфронтације са Централним силама. Када је италијански амбасадор 4. марта британском министру саопштио захтеве, исти је обећао да ће их размотрити пре него што их подели са Французима и Русима. Након испитивања документа, Грej је италијанске захтеве оценио као претеране и знатно изнад оних из августа 1914. године.[151] Са Валоном у италијанским рукама, главни додатак августовским захтевима представљала је Далмација. Сонино није видео ништа спорно у томе, истичући да је Сазонов у изјавама од 8. и 11. августа 1914. године признао Италијанима Далмацију од Задра до Дубровника.[152]

У односу на раније разговоре, новину је представљало и питање успостављања мале неутралне муслиманске државе у централној Албанији. Према Сониновом виђењу, основна улога ове државице је била да делује као тампон зона са циљем заштите Валоне од експанзије Србије и Грчке. Новим концептом је негирана могућност да балканске државе изврше поделу албанских територија. Италијански министар је признао право уједињења Србије са Црном Гором и проширења српске државе на јадранску обалу. Међутим, како је уједињење значило да ће Србији у крајњој линији припасти Котор и Бар,

---

између Антанте и Централних сила 1915–1917., (Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања, 2009), 40–41; Paul G. Halpern, *La Grande Guerra nel Mediterraneo 1914–1916*, vol. I, (Bologna: Leg, 2009), 123–184; – На Саландрин предлог, Сонино је упутио Империјалију, Титонију и Карлотију упутство да се распитају да ли су склопљени неки споразуми међу чланицама Антанте или са неутралним државама Балкана у вези могућег пада Цариграда (S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 170, Rim, 6. mart 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*).

[151] S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 164, Rim, 3. marta 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 166, London, 4. marta 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 175, London, 9. marta 1915. godine, *Imperijali Soninu*; DDI, V–III, d. 3, 4, Rim, 3. mart 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 67, London, 9. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 95, Rim, 13. mart 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; S. Sonnino, Diario II, 99; G. Imperiali, *Diario*, 84–85, 129–130; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 40; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 79; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 415; L. Riccardi, *La politica estera*, 396; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 26; A. Ungari, *La Guerra del Re*, 76–77; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić Saveznici*, 131–132; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 286; F. Martini, *Diario*, 335–338; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 41; A. Salandra, *L'intervento*, 149–151, 155–161.

[152] *Ibid*, d. 178, Rim, 12. mart 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 196, Rim, 20. marta 1915. godine, *Sonino Titoniju*; *Ibid*, d. 200, Rim, 21, marta 1915, godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–III, d. 86, London, 12. mart 1915. godine, Sonino Imeprijaliju; *Ibid*, d. 152, Rim, 20. mart 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 164, Rim, 21. mart 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 419; S. Sonnino, *Diario II*, 99; G. Imperiali, *Diario*, 131–132; A. Salandra, *L'intervento*, 155–161; – У Карлотијевој преписци са Сан Ђулијаном из августа 1914. године, италијански амбасадор је у два наврата навео да Сазонов нудио Италијанима и Далмацију. У италијанској дипломатији није владао консензус по питању Далмације, Титони је био против припајања Далмације Италији, сматрајући да она има словенски карактер, (DDI, V–III, d. 86, London, 12. mart 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 111, Pariz, 15. mart 1915. godine, *Titoni Soninu*).

српско проширење на Јадрану је сведено на минимум уступањем Дубровника на северозападу и Сан Ђовани ди Медуа у Албанији. Дакле, посед над Медовом није посматран кроз српске интересе у Албанији, већ у контексту будућег уједињења са Црном Гором као крајњи јужни део српске обале.[153]

Према Сониновој визији, споразумом је требало обезбедити националне, стратегијске и империјално–колонијалне интересе Италије, без којих би њен статус велике силе био доведен у питање. Формулисањем захтева на Јадрану, настојао је да Италији осигура доминантан положај и спречи учвршћивање Словена на источној обали. Ослобођењем Италијана и обезбеђивањем алпске границе био би довршен ризорђименто и осигурана стратегијска граница, док би успостављање зоне утицаја у Малој Азији учврстило позицију Италије као медитеранске силе. Италијани су од почетка заузели став да без испуњења сва четири циља, договор није могућ. Захтеви су се темељили на историјским и националним разлозима и представљали су одраз тежње Италијана за обезбеђењем сигурне поморске ситуације на Јадрану, која до тада није постојала. Вредност интервенције за савезнике била је повећана уверењем да је улазак Италије у рат од кључне важности за коначан исход сукоба.[154]

Дарданелска операција није утицала само на Рим да истакне своје претензије. Енглези су још 23. јануара понудили Грчкој могућност проширења у Малој Азији. Иницијатива је, упркос германофилском држању грчког краља Константина, одмах прихваћена. Операције савезничке морнарице крајем фебруара су учврстиле председника грчке владе Елефтериоса Венизелоса да уведе Грчку у рат на страни Савезника. Сазонов је изнео резерве по питању грчких копнених операција око Цариграда, али није искључио могућност акције грчке флоте. Упркос чињеници да је 5. марта добио подршку Крунског савета, Венизелос сутрадан није добио одобрење краља Константина, те је поднео оставку.[155]

---

[153] DDI, V–III, d. 104, Rim, 14. mart 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; A. Salandra, *L'intervento*, 155–161; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 79; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 259; M. Bucarelli, *Il problema dell'intervento*, 570–571.

[154] *Ibid*, d. 196, Rim, 20. marta 1915. godine, *Sonino Titoniju*; *Ibid*, d. 175, London, 9. marta 1915. godine, *Imperijali Soninu*; DDI, V–III, d. 67, London, 9. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 152, Rim, 20. mart 1915. godine, *Sonino Titoniju, Imperijaliju i Karlotiju*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 256–258.

[155] АС, МИД ПО, 1915, p. 449, Ф V, д. 7, пов. бр. 1882, 20. фебруар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; Лукијанос Хасиотис, *Српско–грчки односи 1913–1918, Савезничке предности и политичка ривалства*, (Нови Сад: Прометеј, 2017), 117–120; Миладин Милошевић, *Србија и Грчка 1914–1918, из историје дипломатских односа*, (Нови Сад: Прометеј, 2021), 92–100; R. Milano, *Italia e Gran Bretagna*, 532–536; В. Г. Павловић, *Од*

Венизелосова оставка и застој операција у Дарданелима је учинио италијанску интервенцију пожељном за Енглезе и убрзао преговоре са Римом. Са друге стране, грчка иницијатива је подстакла Русе на акцију. Стога је Сазонов покренуо питање Мореуза. На Ратном савету у Лондону, одржаном 10. марта, одлучено је да се прихвати руски захтев за заузимање Цариграда. У оквиру исте седнице је начелно прихваћена италијанска иницијатива за улазак у рат на страни Антанте. Са Цариградом у својим рукама, руска дипломатија је била спремнија да попусти Италији по питању источне обале Јадрана. Сазоновљевом држању је допринела његова одбојност према југословенској идеји.[156]

3.3.3. Италијанске аспирације у Истри и Далмацији

Сонино није намеравао да се задовољи исправљањем границе на Сочи и поделом Истре. Уместо тога, претензије на северном Јадрану су према члану IV нацрта од 16. фебруара обухватале Трст са Горицом и Градишком у залеђу, али и целу Истру до Кварнера са Волоском и свим острвима. На основу члана V документа, Италији би била додељена територија Далмације према административним границама које је имала у оквиру Хабзбуршке монархије. Овај посед би према томе обухватио обалу од Трибња на северу до реке Неретве и полуострва Пељешац на југу, заједно са острвима која се простиру на северу и западу Далмације.[157] Обала од Волоске на Истри до северне границе Далмације са лукама Ријеком, Новим и Карлобагом и острвима Крк, Првић, свети Гргур, Голи оток и Раб је требало да остане у поседу засебне Хрватске или Мађарске (у оквиру Аустроугарске или засебно). Експанзију Србије и Црне Горе видео је у доњем Јадрану, одвајајући за ту сврху приморје од Неретве до Дрима, са лукама Дубровник, Котор, Бар, Улцињ и Сан Ђовани ди Медуа и острвима Јакљан, Шипан, Лопуд, Колочеп. Из предлога се види да Сонино настоји да онемогући уједињење Југословена. Дакле, Италијани на преговорима у Лондону нису имали за циљ само да обезбеде компензације за Италију, већ

Србије до Југославије, 259–260; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 96–116; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 258–259; F. Martini, *Diario*, 338–341; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 58–60.

[156] R. Milano, *Italia e Gran Bretagna*, 533–536; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 259–261; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 115–116; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 260, 286; З. Бајин, *Спалајковић*, 148; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 94–100.

[157] Острва које је потраживала Италија, простирала су се од Премуде, Силбе, Олиба, Мауна, Пага и Вира на северу до Молата на југу, укључујући острва Св. Андрија, Бишево, Вис, Хвар, Корчулу, Кациол, Ластово и Палагружу, (S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 133, Rim, 16. februar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*).

да, по завршетку рата, уреде простор Балкана. Сонино се при формулисању италијанских захтева руководио мешавином стратешких и етничких разлога.[158]

Србија о преговорима није била обавештена, због чега је њене интересе у начелу заступала Русија. Сазоновљев почетни став у односу на италијанске захтеве може се реконструисати на основу његовог писма руском цару Николају II Романову од 15. марта. Руски министар није имао ништа против да Италија добије Трентино, Цисалпински Тирол, Валону са припадајућом обалом, Додеканезе и проширење у Малој Азији са Адалијом. Међутим, није био спреман да у име Русије прихвати да се Италији жртвује читава источна обала Јадрана насељена Словенима. У крајњем случају је узео у обзир да се Италији уступе Трст, цела Истра и Кварнерска острва. Сматрао је да би целу обалу од Волоске до Црне Горе требало да поделе Србија и Црна Гора. Овакав сценарио је подразумевао да Хрватска уђе у састав будуће државе. Уколико би пак Хрватска након рата остала изван нове државе, Сазонов је предвиђао да Србија и Црна Гора треба да поделе обалу са припадајућим острвима од ушћа реке Крке до границе Црне Горе. У крајњој мери је предвидео да, уколико прилике то захтевају, Италија добије северни део Далмације са градовима Задар и Шибеник. У случају да се прихвати неутрализација обале од Химаре до рта Стилос, Сазонов је намеравао да тражи исту меру за обалу независне Албаније. Никако није прихватао неутрализацију Боке Которске и остатка обале који би припао Црној Гори. У даљем току преговора, Сазонов је излазак Србије на Јадран видео у појасу који се простирао од реке Крке до Дубровника, укључујући и сам град. Предео од Дубровника до Котора наменио је за Црну Гору, док је у Албанији инсистирао на одвајању простора за српско–грчку границу, како би створио услове за уступање делова Македоније Бугарској.[159]

---

[158] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 133, Rim, 16. februar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 196, Rim, 20. marta 1915. godine, *Sonino Titoniju*; DDI, V–III, d. 152, Rim, 20. mart 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; S. Sonnino, *Diario II*, 99; G. Imperiali, *Diario*, 131–132; A. Salandra, *L'intervento*, 156–161; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 258; M. Bucarelli, *Il problema dell'intervento*, 570–572; Ж. П. Блед, *Агонија*, 151–152; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 117; Милош Ковић, *Једини пут: Силе Антанте и одбрана Србије 1915. године*, (Београд: Филип Вишњић, 2019), 52–53; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić Saveznici*, 132–133.

[159] *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917*, Серия III, том VII, часть 1 (=МО, III–VII/1), (Москва, Ленинград, 1935), д. 373, 15. март 1915. године, *Сазонов Николају II*; DDI, V–III, d. 139, Pariz, 19. mart 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 143, Pariz, 19. mart 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 157, Pariz, 20. mart 1915. godine, *Titoni Soninu*; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 111–112; Ж. П. Блед, *Агонија*, 151–152; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 287; – Титони је од Солдатенкова сазнао за преговоре у Лондону, пре тога није био обавештен

Грej је још 16. марта повољно оценио све италијанске предлоге осим тачке о далматинској обали и захтева о успостављању мале албанске државе у чији је опстанак сумњао. У међувремену су се силе Тројног споразума усагласиле и 20. марта саопштиле Италијанима да захтеви у Далмацији и предлог неутрализације источне обале Јадрана ограничавају Србији предности од њеног изласка на море. Влади у Риму је указано на потребу да се уваже интереси Јужних Словена. Након Грејеве напомене да се Србији не би могао гарантовати ефикасан излазак на море без Сплита и обале дуж Херцеговине, Империјали је сугерисао Сонину да би се могло попустити са Сплитом и обалом око града. У том случају би Италија, зарад обезбеђивања стратешке надмоћи, сачувала најважнија острва.[160]

Британски амбасадор у Риму, сер Ренел Род, је покушао да промени Сонинов став по питању Далмације, истичући да би могло доћи до реакције Југословена због нарушавања националног принципа. Италијански министар није био против независне Хрватске, али је веровао да ће она остати у заједници са Мађарском или Аустроугарском. У сваком случају Хрватска би задржала обалу од Волоске до Далмације, са острвима Крком, Рабом и Пагом. Имали би Ријеку као главну луку и друге мање у Морлачком каналу. Имајући у виду заједничке интересе Енглеске и Италије након рата, Сонино је изнео идеју да се подунавски простор реконструише тако да формира један велики румунско–мађарско–словеначки појас од Црног Мора до Јадрана. На тај начин, Словени би остали одвојени од Германа и Југословени од Руса. Примарни циљ Италије била је превласт на Јадрану, због чега је главни разлог италијанског приближавања Антанти била жеља да се ослободи инфериорности у односу на Аустроугарску. Управо из тог разлога је за Сонина било неприхватљиво да аустроугарску доминацију замени опасност од

о почетку преговора. Он и Карлоти су званично упознати са ситуацијом тек након што је Саландра 20. марта предложио Сонину да их информише. (S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 195, Rim, 20. marta 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 196, Rim, 20. marta 1915. godine, *Sonino Titoniju*; DDI, V–III, d. 146, Rim, 20. mart 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 152, Rim, 20. mart 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*).

[160] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 191, London, 16. marta 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, *Carteggio 1914–1916*, d. 197, London, 20. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; DDI, V–III, d. 121, London, 16. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 161, London, 21. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; A. Salandra, *L'intervento*, 163–165; G. Imperiali, *Diario*, 134–135; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 117; Империјали је према Грeју наступио нешто оштрије истичући да Италија није нека Балканска држава да би се погађала. Нагласио је да италијански захтеви не штете француским, енглеским ни руским интересима, па чак ни српским и југословенским, (S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 202, London, 22. marta 1915. godine, *Imperijali Soninu*; DDI, V–III, d. 169, London, 22. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*).

амбициозних јужнословенских држава. Став о замени аустроугарске претње словенском се готово у потпуности поклапао са Сан Ђулијановом изјавом Карлотију од 16. септембра 1914. године.[161]

Разматрајући српске интересе, Сонино је начелно прихватао могућност уједињења Србије са Црном Гором у будућности. У том случају њој би остала обала од Неретве до Дрима, са важним лукама Дубровник и Котор и мањим Бар, Улцињ, Сан Ђовани ди Медуа и ушће Бојане. За Котор је предвиђао неутрализацију због уверења да би у рукама младе словенске државе представљао сталну опасност за Јадран. Није прихватао могућност уједињења Србије и Хрватске и стварање велике јужнословенске државе на Балкану. Осим тога, оспоравао је Србији поседе у Далмацији и одустао од Сан Ђулијановог концепта о подели целе Албаније између Србије, Црне Горе и Грчке.[162]

Његово мишљење по овим питањима није делио амбасадор у Паризу. Титони је закључио да би се Србија тешко одрекла и претензија на северну Албанију са Драчом и Далмације. Веровао је да ће теже ићи са Далмацијом, јер ће силе Тројног споразума морати да награде Србију за дотадашњи отпор. Уместо кршења националног принципа на штету Срба и Хрвата, предлагао је да за стратешке потребе Италија обезбеди полуострво Пељешац са острвима Вис, Корчула, Молада и Ластово.[163]

Руси су се успротивили неутрализацији Боке Которске и црногорског приморја и захтеву да Далмација до Неретве припадне Италији, аргументујући да је посед над Трстом, Пулом и Валоном довољан да обезбеди доминантан положај на Јадрану. Према мишљењу Сазонова, Италија није требало да преузме улогу Аустроугарске у потискивању Словена, већ да посматра Балкан као простор за трговину. Проблем се суштински састојао

---

[161] *Ibid*, d. 199, London, 21. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 200, Rim, 21, mart 1915, godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–III, d. 160, Rim, 21. mart 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 163, London, 21. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 164, Rim, 21. mart 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; S. Sonnino, *Diario II*, 114, 123; A. Salandra, *L'intervento*, 166–167; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 98–99; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 257; – Сан Ђулијано је поручио Карлотију следеће: „Као што Ваша Екселенција зна, главни разлог зашто би Италија могла да одлучи да преоријентише своју спољну политику јесте претња коју аустроугарска политика представља њеним интересима на Јадрану. Не можемо прећи из кошмара аустроугарске претње у ноћну мору словенске и зато је потребно обезбедити јасне гаранције.“, (DDI, V–I, d. 703, Rim, 16. septembar 1914. godine, *San Đulijano Karlotiju*)

[162] *Ibid*, d. 183, Rim, 14. mart 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 200, Rim, 21, mart 1915, godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–III, d. 104, Rim, 14. mart 1915. godine, Sonino Imperijaliju; *Ibid*, d. 164, Rim, 21. mart 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; A. Salandra, *L'intervento*, 168.

[163] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 203, Pariz, 23. mart 1915. godine, *Titoni Soninu*; DDI, V–III, d. 172, Pariz, 23. mart 1915. godine, *Titoni Soninu*.

у томе што се политика Тројног споразума ослањала на одбрану националног принципа, док је договор са Италијом захтевао нарушавање овог принципа на рачун Немаца, Словенаца, Хрвата, Срба и самих Италијана. Савезници нису могли занемарити српске интересе због притиска јавног мњења. Међутим, уважавајући заслуге Србије, Италијани су јасно ставили до знања да се њени доприноси у рату не могу мерити са онима које би Италија могла да пружи савезницима уколико би јој се обезбедило оно што тражи. Другим речима, услед неизвесног исхода рата и из тога проистекле појачане потребе за увлачењем неутралних држава у сукоб, силе Тројног споразума су стављене пред избор да зарад победе у рату погазе начело народности у корист стратегијских интереса. Узалуд је Сазонов уверавао Италијане да не постоји опасност од Србије, која би са проширењем имала релативно мали број становника без јаке флоте. Дајући пример Грчке, Италијани тврдили да и мала држава попут Србије може у будућности да створи јаку флоту.[164]

3.3.4. Подела Далмације

Како су се руски и италијански аргументи сударили по питању Далмације, Британци су 25. марта изнели помирљивије решење. Предлагали су да се изврши подела Далмације, тако да Шибеник и Задар остану у поседу Италије, док би Сплит припао Србији. Такво решење је прихватио Делкасе, постављајући границу између српског и италијанског поседа на рту Плоча. На основу разговора са Солдатенковим и Делкасеом, Титони је закључио да би такво решење било прихватљиво и за Русе.[165]

У време предлагања помирљивијег решења у руској штампи се писало о Далмацији. У текстовима је указивано на потенцијални сукоб између Италије и Србије, који би био узрокован словенским иредентизмом у случају да територије настањене јужним Словенима припадну Италији. Штампа је вршила притисак на руску дипломатију да Србији обезбеди поседе на Јадрану и спречи српско–италијанске противречности. У

[164] *Ibid*, d. 204, Petrograd, 24. mart 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–III, d. 173, Petrograd, 23. mart 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 178, Petrograd, 24. mart 1915. godine, *Karloti Soninu*; G. Imperiali, *Diario*, 136; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 79–81.
[165] G. Immperiali, *Diario*, 136–139; DDI, V–III, d. 187, Pariz, 25. mart 1915. godine, *Titoni Soninu*; A. Salandra, *L'intervento*, 169.

руској јавности је проширење Србије посматрано као кључ за решавање српско–бугарског спора око Македоније и обнављање савеза балканских држава.[166]

Закључивши да је идеја о подели Далмације потекла од Сазонова, иако је Грej представио као своју, Карлоти је 26. марта саветовао да се прихвати понуђено компромисно решење. Питање Далмације и неутрализација црногорског приморја били су од примарног значаја за Сазонова, због чега није била прихватљива граница на Неретви, Пељешац у поседу Италије и неутрализација Котора и црногорског приморја. Карлоти је претпостављао да територијални уступци Србији треба да створе Тројном споразуму капитал за компензације Бугарској. Другим речима, кључ за решавање македонског питања се налазио у рукама Италије, због потребе да се задовољи Србија ликвидацијом далматинског питања.[167]

Грej је 25. марта скренуо пажњу Империјалију да је од свих лука на доњем Јадрану, једино до Сплита било могуће релативно лако изградити исплативу пругу. Веровао је да Руси неће попустити по питању Далмације, јер би жртвовање интереса Србије било схваћено као издаја Словена. Због тога је предложио да се у случају руског одбијања, Сплит препусти Србима и Југословенима, са неутрализованом обалом од Сплита до Војуше. На тај начин би Задар, Шибеник и острва неопходна за стратешку одбрану остали Италији. Империјали је правилно закључио да је дошло до преломне тачке у преговорима.[168]

Узевши у обзир аргументе у корист српских интереса, Сонино је 27. марта показао спремност да удовољи Грeју и Сазонову прихватањем помирљивог предлога. У измењеној верзији, италијански посед на обали би се завршио код рта Плоча, остављајући Србији и Црној Гори на располагању цело неутрализовано приморје од рта Плоча до Дрима. На тај начин би лука Сплит са острвима, другим мањим лукама и залеђем долине Цетине ушла у састав Србије, чиме би се осигурао њен привредни развој. Италији би, поред полуострва Пељешац и осталих далматинских острва, припала корчуланска острва (Ластово, Хвар, Корчула и Мљет), осим оних насупрот сплитске луке. Измене су предате Грeју 29. марта и

[166] DDI, V–III, d. 198, Petrograd, 26. mart 1915. godine, *Karloti Soninu*.
[167] *Ibid*, d. 200, Petrograd, 26. mart 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 216, Petrograd, 29. mart 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 202, Petrograd, 26. mart 1915. godine, *Karloti Soninu*; S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 222, Petrograd, 29. mart 1915. godine, *Karloti Soninu*;
[168] S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 212, London, 25. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; DDI, V–III, d. 193, London, 25. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; G. Imperiali, *Diario*, 139; A. Salandra, *L'intervento*, 169.

у њима се нарочито инсистирало на полуострву Пељешац, које је имало стратегијски интерес за Италију. Сазонов се 30. марта оштро успротивио уступању Пељешца и корчуланских острва Италији.[169]

3.3.5. Полуострво Пељешац и питање неутрализације обале

Нови камен спотицања у преговорима постала је неутрализација обале и посед над полуострвом Пељешац. У разговору са Родом 30. марта, Сонино је образложио да је неутрализација обале и острва приписаних Србији неопходан предуслов за обезбеђење превласти на Јадрану, без чега Италија не би имала разлога да се излаже ратним ризицима. Како би се уважили интереси Србије, предлагао је неутрализацију Пељешца под условом да остане у поседу Италије. Међутим, Камбон је скренуо пажњу Империјалију да би неутрализовано полуострво било бескорисно Италији, јер не би могло да се користи као одбрамбена база. Са друге стране, уколико би припало Србији, његов стратешки значај би умањила италијанска острва која га окружују.[170]

Нови модел решења подразумевао је да се неутрализација прошири на појас од Сплита до Дрима, док би Италији била додељена острва неопходна за стратешку одбрану. Русија због јавног мњења није могла да прихвати продужење неутрализације будуће српске обале и уступање Пељешца Италији. Карлоти је закључио да је за Сазонова било најважније да Србији из моралне дужности обезбеди Пељешац који доминира

[169] *Ibid*, d. 205, Rim, 27. mart 1915. godine, *Sonino Imeprijaliju, Titoniju i Karlotiju*; *Ibid*, d. 213, Rim, 29. mart 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; *Ibid*, d. 215, London, 29. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 215, Rim, 27. mart 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 220, Rim, 29. mart 1915. godine, Sonino Imperijaliju; S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 221, London, 29. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; A. Salandra, *L'intervento*, 169–171; G. Imperiali, *Diario*, 140; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 82; D. Šepić, *Italija, saveznici i jugoslovensko pitanje*, 58; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 262; Ж. П. Блед, *Агонија*, 151–152.

[170] S. Sonnino, *Diario II*, 118–119; DDI, V–III, d. 225, Rim, 30. mart 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 226, London, 30. mart 1915. godine, Imperijali Soninu; Неутрализација обале је суштински подразумевала забрану градње војних утврђења и одбране и држања јаких поморских снага, (S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 199, London, 21. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 200, Rim, 21, mart 1915, godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–III, d. 160, Rim, 21. mart 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; *Ibid*, d. 163, London, 21. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 164, Rim, 21. mart 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniu i Karlotiju*; S. Sonnino, *Diario II*, 114; G. Imperiali, *Diario*, 142.

Метковићем. Руски министар је истакао да је неопходно пронаћи правично решење између италијанских и српских аспирација на Јадрану.[171]

У јеку преговора, текстови у руској и италијанској штампи су попримили агресивнији тон. Натписи о словенском карактеру Трста и читаве источне обале Јадрана иритирали су италијанску јавност. Како се расправа пренела на питање Далмације, Сонино је посумњао да су информације о преговорима у Лондону процуриле у јавност. Међутим, то није био случај. Интензивирање новинских чланака по питању Далмације почело је у време када су Југословени стигли у Петроград и отпочели пропаганду о југословенским тежњама у Далмацији. Званични руски кругови су показали резерву према овим активностима и настојали су да умире забринутост код Срба. У једном од текстова, Руско Слово критикује италијанске аспирације у Далмацији и тражи за Србију Дубровник, Котор и Албанију до Драча.[172]

Силе Тројног споразума су 1. априла изашле са предлогом да Италија за обезбеђивање стратешке одбране добије Далмацију, од северне границе до рта Плоча, са острвима Вис, Бишево, Сушац, Ластово и Палагружа. Остатак далматинске обале од рта Плоча до црногорске границе са полуострвом Пељешац и суседна три острва припао би Србији. Према овом нацрту, извршила би се неутрализација италијанске обале од Задра до рта Плоча и српске од рта Плоча до ушћа Неретве. Сазонов је сматрао да је италијански посед над Трстом, Пулом и Валоном довољан за успостављање доминације на Јадрану. Није видео разлога да се Италија плаши Србије којој је излаз на море економска потреба.[173]

Преговори су запали у кризу. Сонино је бурно реаговао, претио прекидом преговора и изјавио да неће бити даљих уступака уколико силе Тројног споразума не престану са изменама. Овако децидиран став је проистицао из страха да ће Русија након

[171] DDI, V–III, d. 218, London, 29. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 235, London, 31. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 244, Petrograd, 2. april 1915. godine, *Karloti Soninu*; S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 226, London, 31. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*;

[172] *Ibid*, d. 244, Petrograd, 2. april 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 255, Rim, 2. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 258, Napulj, 3. april 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 263, Petrograd, 3. april 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 271, Petrograd, 5. april 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 272, Petrograd, 5. april 1915. godine, *Karloti Soninu*.

[173] S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 229, London, 1. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; DDI, V–III, d. 242, London, 1. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 250, London, 2. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; A. Salandra, *L'intervento*, 170–171; G. Imperiali, *Diario*, 142–143; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 59; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 120.

отварања Дарданела постати медитеранска сила. Као таква, Русија би могла да искористи српску обалу за успостави поморске базе на Јадрану. Такав развој догађаја би био у супротности са италијанским интересима, јер је било неприхватљиво да било која друга сила осим Италије поседује базе на Јадрану. Одбијао је да пристане на неутрализацију целе далматинске обале, јер би такав италијански посед окружен Словенима био угрожен са мора и са копна. Понуда је била неприхватљива нарочито због дела српске обале који не би подлегао неутрализацији. Само то је Сонину било довољан разлог да одбије предлоге сила Тројног споразума и прекине преговоре.[174]

Према Саландрином мишљењу Пељешац није био неопходан за италијанску војну надмоћ у Јадрану, али је било кључно да се са Јадрана искључи било која друга војна сила, како би се избегло да ривалство са Аустријом замени ривалством са Србијом. Империјали је изнео предлог да се Италија одрекне Пељешца у замену за острва Хвар, Корчула и Мљет. Поред тога, из неутрализације би се изузела италијанска далматинска обала са свим острвима уз ту обалу, док би сва италијанска и српска далматинска острва од рта Плоча ка југу била неутралисана заједно са целом српском обалом до црногорске границе укључујући Пељешац, Дубровник и Котор. Саландра се сложио са одрицањем од Пељешца, али је био противан неутрализацији Корчуле, јер би се тиме изгубила могућност да се тамо створи поморска база.[175]

Кључна промена је настала 5. априла, када је Сазонов ублажио став упркос мишљењу да су италијански захтеви преувеличани. Руски министар је видео Пељешац у саставу Србије, као део неутрализоване обале. У међувремену је одустао од неутрализације италијанских поседа у Далмацији, тражећи да се изузме из неутрализације и део српске обале између Пељешца и црногорске границе, изузев Боке Которске. Карлоти је сматрао да се поменутим одрицањем може добити неутрализација свих будућих српских острва, док би Вис, Палагружа и Ластово гарантовали Италији стратешку

[174] *Ibid*, d. 231, Rim, 2. april 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 234, Rim, 3. april 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–III, d. 248, Rim, 2. april 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 252, Rim, 2. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 260, Rim, 3. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; G. Imperijali, *Diario*, 143.

[175] *Ibid*, d. 232, Napulj, 2. april 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 235, London, 2. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 237, Napulj, 5. april 1915. godine, *Salandra Soninu*; DDI, V–III, d. 257, Napulj, 2. april 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 264, London, 3. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; A. Salandra, *L'intervento*, 171–172; – Слично помирљиво решење је понудио Делкасе. Француски министар је предложио компромис према којем би полуострво Пељешац припало Србији, док би острва припала Италији, (В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 262).

контролу над архипелагом. Асквит је потврдио да би се Русија задовољила уколико Италијани не би више инсистирали на Пељешцу. Наишавши на чврст отпор Италијана и притисак Делкасеа, Сазонов је тражио од цара одобрење за промену политике. Николај II је 6. априла прихватио усклађивање политике, те се руски министар од 8. априла ограничио да за Србију тражи само Пељешац. Међутим, велики кнез је инсистирао да се Дубровник изузме из неутрализације, што је довођено у везу са његовим родбинским везама на црногорском двору.[176]

Како Сонино упорно није прихватао предлог за неутрализацију Корчуле, Асквит је предложио да се сва острва уступљена Италији изузму из неутрализације. У замену за то, неутрализацији би подлегло полуострво Пељешац и српска обала ка северу, док би обала од крајње јужне границе Пељешца до Херцег Новог (са Дубровником) била изузета из неутрализације.[177]

Средином априла је и Сонино попустио, показавши спремност да у начелу прихвати Асквитов предлог, уз измену да део српске обале који би био изузет из неутрализације почне од јужне базе полуострва Пељешац и заврши се 10 километара испод Цавтата. Ова измена је унета због уверења да би изузеће обале до Херцег Новог из неутрализације омогућило да утврђење на Превлаци (рт Оштро) или у Херцег Новом поништи неутрализацију Боке Которске. Италијански министар се надао да ће таквим изменама задовољити легитимна српска права и отклонити Сазоновљев. Међутим, у замену за ове уступке проширио је потражњу у Албанији, захтевајући да се Италији додели право дипломатског представљања будуће албанске државе. Делкасе и Грej су 14. априла прихватили измене, док је Сазонов то учинио два дана касније, уз примедбу да ће бити изложен срамоти због жртвовања српских интереса.[178]

---

[176] *Ibid*, d. 238, Petrograd, 6. april 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 240, London, 6. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; DDI, V–III, d. 270, 278, 282, 288; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 70–71; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 82–83; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 262–263; Ж. П. Блед, *Агонија*, 151–152.

[177] DDI, V–III, d. 291, Rim, 8. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 298, London, 9. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 244, London, 9. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 242, Rim, 8. april 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; G. Imperiali, *Diario*, 145.

[178] S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 250, Rim, 14. april 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 253, London, 14. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 260, Petrograd, 16. april 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–III, d. 323, Rim, 14. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 325, Pariz, 14. april 1915. godine, Titoni Soninu; *Ibid*, d. 330, London, 14. april 1915. godine, Imperijali Soninu; *Ibid*, d. 350, Petrograd, 16. april 1915. godine, *Karloti Soninu*; G. Imperiali, *Diario*, 146–147; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 71; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 83–84

3.3.6. Питање Албаније

До фебруара, Сонино је прихватио идеју о проширењу италијанске окупације на залеђе Валоне, иако се при окупацији града изричито изјашњавао против тога. Главни разлог за промену става је била опасност од једностраних потеза балканских држава у Албанији. У нацрту од 16. фебруара италијански министар спољних послова је предвидео да Италији припадну острво Сазено и Валона са територијом у залеђу од реке Војуше на северу и истоку до Химаре на југу. На италијански посед би се наслањала мала муслиманска држава образована у средишњој Албанији са центром у Драчу. Ранија идеја о подели Албаније је замењена могућношћу поделе њеног северног дела између Србије и Црне Горе и доделу њеног јужног дела Грчкој. Компензације балканским државама биле су условљене испуњењем чланова IV, V, VI споразума и неутрализацијом обале од Боке Которске до ушћа Војуше и од Химаре до рта Стилос. Стварање муслиманске државе у централној Албанији под италијанским утицајем је требало да делује као тампон зона која би одвајала Валону од Србије и Грчке. Сонино је сматрао да то не угрожава интересе Србије, јер би њој остале луке Дубровник и Сан Ђовани ди Медуа.[179]

Још приликом првих разговора Солдатенкова са Титонијем могло се закључити да Сазонов није имао примедби по питању Валоне и неутрализације обале од Химаре до рта Стилос. Пристао је на успостављање мале аутономне албанске државе под условом да њено разграничење на истоку остави довољно простора за одржавање српско–грчке границе. Ово указује на то да је Сазонов и даље рачунао на концесије Бугарској у Македонији на рачун Србије. Иако је сумњао у опстанак мале муслиманске државе, сматрајући да ће брзо потпасти под италијански утицај, његов став по питању подршке италијанској политици у Албанији није се мењао до краја преговора.[180]

Сазонов није пружао отпор Италијанима да преузму дипломатско представљање Албаније, иако је било јасно да ће тиме практично бити успостављен италијански протекторат. Једино на чему су Руси упорно инсистирали у Албанији јесте остављање простора за српско–грчку границу. Овај захтев су подржали Грај и Делкасе. Руски

[179] *Ibid*, d. 133, Rim, 16. februar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 183, Rim, 14. mart 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–III, d. 104, Rim, 14. mart 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; М. Ковић, *Једини пут*, 55.
[180] *Ibid*, d. 210, Petrograd, 25. marta 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 221, London, 29. marta 1915. godine, *Imperijali Soninu*; DDI, V–III, d. 139, Pariz, 19. mart 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 143, Pariz, 19. mart 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 157, Pariz, 20. mart 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 188, Petrograd, 25. mart 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 215, London, 29. mart 1915. godine, *Imperijali Soninu*.

министар није прецизирао тачне димензије територије која би припала Србији, али је простор за успостављање српско–грчке границе видео западно од Охрида у оном делу Албаније који се уз горњи Епир граничи са Србијом на крајњем југу. Услов за успостављање овакве граничне линије имао је за циљ да затвори Бугарској излазак на Јадран и спречи њен додир са Албанијом. Карлоти је инсистирао да се Елбасан сачува за будућу Албанију, заједно са планинама које доминирају реком Шкумбом и штите град. Закључио је да Антанта штити интересе Србије у Далмацији како би олакшала компромис по питању Македоније.[181]

Прихватајући да се у залеђу нове албанске државе разграничење изврши тако да Србија и Грчка добију заједничку границу, Сонино је поставио услов да она не буде јасно дефинисана у уговору. Међутим, под утицајем Карлотијевих аргумената, тражио је да планине које доминирају Шкумбом и Елбасан остану Албанији. При одговору на ове измене, Савезници су предлагали да се ипак задржи само изјава о разграничењу Србије и Грчке у залеђу Албаније, без одређивања детаља око границе. Грej је објаснио да би у супротном Сазонов могао тражити да се дефинишу унутрашње границе Далмације, чиме би се одужили преговори. Италијани су на крају прихватили да тачан простор за границу између Србије и Грчке остане неодређен.[182]

3.3.7. Финализирање споразума

При финализирању споразума се углавном говорило о модалитетима за сам чин ступања у рат. У складу са тим, Империјали је предложио да се израде два споразума,

[181] *Ibid*, d. 253, London, 14. april 1915. *godine*, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 260, Petrograd, 16. april 1915. godine, Karloti Soninu; *Ibid*, d. 267, Pariz, 17. aprila 1915. godine, *Titoni Soninu*; DDI, V–III, d. 33, Rim, 6. mart 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 350, Petrograd, 16. april 1915. godine, *Karloti Sonino*; Ibid, d. 351, Pariz, 16. april 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 353, Rim, 16. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 365, Pariz, 17. april 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 377, Petrograd, 18. april 1915. godine, *Karloti Soninu*.

[182] *Ibid*, d. 255, Rim, 15. april 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 262, London, 16. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 275, Rim, 20. april 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 278, London, 21. aprila 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 280, London, 21. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 283, Rim, 22. aprila 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–III, d. 337, Rim, 15. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 356, London, 16. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 402, Rim, 21. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 414, London, 21. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 419, London, 22. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 424, Rim, 22. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 428, London, 22. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 454, London, 24. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 86–87; М. Ковић, *Једини пут*, 55.

један тајни којим би Петроград, Париз и Лондон прихватили италијански меморандум (уговор о савезу). По потписивању овог документа приступило би се изради поморских и војних споразума из чланова II и III, као и закључења зајма из члана XIV уговора. Другим документом, Италија би се придружила изјави савезника од 5. септембра 1914. године, обавезујући се да неће потписивати сепаратни мир. У страху од превременог напада Аустроугарске и Немачке, Италијани су тражили да овај део споразума остане тајна до италијанске објаве рата. Сонино је 18. априла прихватио предлог за израду два засебна документа и пријему текста нацрта на француском. Примио је обавезу да Италија уђе у рат месец дана од потписивања уговора у Лондону. Споразум је у потпуности обезбеђивао апсолутну италијанску доминацију на Јадрану и гарантовао њене позиције у Медитерану.[183]

У последњем часу, 20. априла, Руси су унели наизглед нове исправке. Сматрајући да би била неправда одузети Црној Гори права и привилегије у вези са луком Бар изборене 1909. године током Анексионе кризе, Сазонов је тражио да се ова лука изузме из неутрализације обале. Узимајући у обзир посебне односе између Црне Горе и Италије, Камбон је предлагао да се дода једна реченица којом би се уредило ово питање. Сматрајући да би се тиме показале симпатије према Црној Гори и учинила услуга Сазонову, Сонино је прихватио измену везану за Бар. Међутим, инсистирао на томе да се одредба о сувереним правима Црне Горе ограничи само на територију коју она тренутно заузима, како би се у будућности избегло примењивање ове одредбе за Котор или друге делове обале обухваћене неутрализацијом.[184]

---

[183] DDI, V–III, d. 333, London, 14. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 338, Rim, 15. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 378, London, 18. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 379, London, 18. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 381, Rim, 18. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 254, London, 14. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 256, Rim, 15. april 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 268, London, 18. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 269, Rim, 18. april 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; G. Imperiali, *Diario*, 148.

[184] S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 276, London, 20. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 277, Rim, 21. april 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 278, London, 21. aprila 1915. godine, *Imperijali Soninu*; Ibid, d. 283, Rim, 22. april 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–III, d. 399, London, 20. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 408, Rim, 21. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 424, Rim, 22. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 428, London, 22. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 446, London, 24. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 454, London, 24. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; G. Imperiali, *Diario*, 149–150; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 84–87; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 72;– Тек 24. априла је разјашњено да је Сазонов од почетка инсистирао на овом питању, али је превидом

Након превазилажења свих потешкоћа, сумирајући резултате преговора, Сонино је закључио да је у Лондону учињен компромис којим су италијанске тежње усклађене са превеликим аспирацијама Срба, подржаних од стране Русије. Како је потписивање споразума било питање тренутка, почео је размишљати о симултаном уласку у акцију са Румунијом око 20. маја.[185] Потписивање је одложено још неколико дана услед преписке о потреби евентуалног објављивања да Италија приступа декларацији од 5. септембра. Италијани су ово упорно одбијали, сматрајући да би такав чин био раван објави рата. На крају је прихваћено да се декларација о сепаратном миру објави тек када Италија напусти неутралност, чиме је створена коначна форма споразума. Сонино је 25. априла одобрио Империјалију да потпише уговор, што је и учињено сутрадан.[186]

Тајни уговор склопљен у Лондону 26. априла 1915. године у 15 часова, био је крајњи резултат преговора Италије са силама Тројног споразума. Споразум су потписали Гуљелмо Империјали (у име Италије), сер Едвард Грej (у име Енглеске), Пол Камбон (у име Француске) и Александар Бекендорф (у име Русије). Територијални уступци обухваћени одредбама уговора требало је да обезбеде италијанску границу на североистоку, превласт у Јадранском мору, утицај на Балкану, позицију на Медитерану и колонијалне интересе. Са друге стране, остављен је простор за опстанак окрњене Аустроугарске монархије на штету Словенских интереса. Другим речима, одредбама Лондонског уговора је остварење југословенске идеје постало готово немогуће. Руска дипломатија је била донекле задовољна, јер је Србији обезбедила проширење на Босну и Херцеговину, излаз на Јадранско море и могућност будућег уједињења са Црном Гором.[187]

руског дипломате и Асквита у време Грејевог одсуства оно изостављено све до 20. априла, (DDI, V–III, d. 446, London, 24. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*)

[185] DDI, V–III, d. 423, Rim, 22. april 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 282, 22. april 1915. godine, *Sonino Fašotiju*.

[186] S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 286, Petrograd, 23. april 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 287, London, 23. aprila 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 288, Rim, 24. april 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 295, Rim, 25. april 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 296, Rim, 25. april 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–III, d. 435, Petrograd, 23. april 1915. godine, *Karloti Sonino*; *Ibid*, d. 437, London, 23. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 441, Rim, 24. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 445, London, 24. april 1915. godine, *Imperijali Sonino*; *Ibid*, d. 454, London, 24. april 1915. godine, *Imperijali Sonino*; *Ibid*, d. 461, Rim, 25. april 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 463, Rim, 25. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; G. Imperiali, *Diario*, 150–151; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 88; Ж. П. Блед, *Агонија*, 152.

[187] DDI, V–III, d. 456, Pariz, 25. april 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 470, London, 26. april 1915. godine, *Londonski ugovor*; *Ibid*, d. 471, London, 26. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 476, London, 26. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; Ibid, d. 479, Rim, 27. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnciima*; G. Imperiali, *Diario*, 151; F. Martini, *Diario*, 397; A. Salandra, *L'intervento*, 178–180; L. Monzali,

3.4. Рат по мери Италије

Склопивши споразум по мери Велике силе, Италија је ипак морала да води рат у складу са својим могућностима. Војне обавезе, проистекле из политичког уговора, током маја су додатно дефинисане посебним поморским и војним конвенцијама. Иако је 4. маја раскинула уговор о савезу са Бечом, италијанска влада је морала да припреми земљу за рат. То није био лак задатак, јер је јавно мњење већински било против рата, нарочито против Немачке. Узевши у обзир ове околности и реалну снагу своје војске, Италија је одлучила да води ограничен рат само са Аустроугарском, док се не стекну повољни услови за објаву рата Немачкој и Турској. Како су одредбе склопљеног споразума биле тајне, влада је имала задатак да увери италијанско јавно мњење и Парламент у исправност своје политике.[188]

3.4.1. Подршка политици „ужег кабинета“

Поред чињенице да Сонино и Саландра још од јесени нису информисали италијански Парламент о правцима вођења спољне политике. Са детаљима преговора у Бечу и Лондону нису били у потпуности упознати ни чланови кабинета. Тек почетком маја, министри су обавештени о две настале чињенице: Италија је потписала споразум са силама Антанте и отказала уговор о савезу са Бечом и Берлином. Ове две важне одлуке донео је „ужи кабинет“ (Сонино и Саландра), стављајући остатак владе пред *fait accompli*.[189]

Sidney Sonnino and Serbia, 97–98; D. Šepić, *Italija, saveznici i jugoslovensko pitanje*, 72; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 40, 88; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 115; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 262–263; A. Watson, *Ring of Steel*, 246; М. Ковић, *Једини пут*, 50–53; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić Saveznici*, 132–133; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 289–291; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 61; Лука Горголини, *Проклети са Азинаре*, (Нови Сад: Прометеј, 2014), 79.

[188] АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 5017 од 5. маја 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Стр. Пвр. бр 5042 од 7. маја 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; ПСР II, д. 419, Цетиње, 18. мај 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 423, Рим, 19. мај 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Il diario di Salandra*, a cura di Gian Battista Gifuni, (Milano: Pan Editrice, 1969), 31–41; DDI, V–III, d. 550, Rim, 3. maj 1915. godine, *Sonino Avarni*; *Ibid*, d. 561, Beč, 4. maj 1915. godine, *Avarna Soninu*; A. Salandra, *L'intervento*, 213–336; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 425; A. A. Mola, *Giolitti*, 434–435; A. Ungari, *La Guerra del Re*, 76–86; Л. Горголини, *Проклети са Азинаре*, 80.

[189] DDI, V–II, d. 269, Rim, 23. novembar 1914. godine, *Sonino Fašotiju*; A. Salandra, *L'intervento*, 236–238; F. Martini, *Diario*, 407–409; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 425; – На седници владе одржаној 1. маја, Сонино је делимично информисао министре о резултатима преговора са Бечом. Том приликом су њему и

У намери да спроведе у дело нови спољнополитички курс, влада је морала да обезбеди подршку краља и придобије јавно мњење земље. Ово питање било је уско повезано са освајањем подршке Парламента у којем је Ђолити са неутралистима имао већину. Задатак владе је био тежак због чињенице да су се Италијани обавезали да најкасније до 26. маја ступе у рат, док је заседање Парламента било померено за 20. мај. Другим речима, Сонино и Саландра су морали до 20. маја да преокрену јавно мњење и мишљење Парламента у своју корист. На почетку овог процеса влада је могла да рачуна на подршку свега 150 посланика. У таквим околностима, изненадна оставка целог кабинета 13. маја је изазвала унутрашњу политичку кризу у земљи.[190]

Оставка кабинета је имала за циљ да произведе реакцију јавног мњења, како би се потом та реакција искористила за притисак на Парламент. Врење које је већ постојало у Италији, довело је до експлозије незадовољства на улицама италијанских градова. Габриеле Д'Анунцио који је стигао у Рим 12. маја, укључио се готово одмах у проратне демонстрације. О овим покретима у престоници Италије, српски посланик Ристић је извештавао са узбуђењем. Демонстранти су позивали на рат против Беча и отворено критиковали Ђолитијеву неутралистичку политику. Пашић је настанак министарске кризе у Италији доводио у везу са залагањем Ђолитија да Италију задржи од акције. Иако је већ био упознат са програмом владе и лично га подржао, краљ Виктор Емануел III је одиграо кључну улогу. Он је још 10. маја у разговору са Ђолитијем споменуо могућност своје абдикације и на тај начин поколебао његов отпор политици владе. Потом је 16. маја, под покрићем расположења јавног мњења, поново указао поверење Саландрином кабинету. На тај начин је круна одобрила нови спољнополитички курс Италије и планирани рат против

Саландри дате одрешене руке да у погодном тренутку раскину савез са Аустроугарском. Ово потраживање је образложено потребом да се изађе из савеза пре него што се постигне споразум са Антантом. Међутим, Лондонски уговор је већ био потписан и одлука о прекиду је била донета. Из тога се може закључити да је кабинет само дао пуномоћје, односно легитимитет за реализацију, (F. Martini, *Diario,* 400–401).

[190] АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. но 1602 од 25. априла 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 4719 од 28. априла 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр. 5108, од 1. маја 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 4876 од 2. мај 1915. године, *Министар војни МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 4984 од 2. мај 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. но 4980 од 5. маја 1915. године, *министар војни Пашићу*; *Исто*, д. 4, Пов. но 4982 од 5. мај 1915. године, *министар војни Пашићу*; ПСР II, д. 391, Рим, 8. мај 1915. године, *Ристић МИД–у*; Исто, д. 400, Париз, 11, мај 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 418, Ниш, 18. мај 1915. године, *Министар војни МИД-у*; A. A. Mola, *Giolitti*, 435; F. Martini, *Diario*, 416–418; S. Sonnino, *Diario II*, 150–151; A. Haywood, *Failure of a Dream*, 426–427; L. Riccardi, *La politica estera*, 387; Andrea Ungari, „La scelta di un Re“, in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di: Giovanni Orsini e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 101–102; Л. Горголини, *Проклети са Азинаре*, 80–83; A. Ungari, *La Guerra del Re*, 76–86

Аустроугарске. Демонстранти су примили ову одлуку са одушевљењем, усмеравајући сву критику на Ђолитија и неутралисте.[191]

Ђолити је на овај начин био ухваћен у клопку. Стављен је у позицију да уколико не подржи политику владе и круне, потенцијално изазове оштру подељеност у друштву, абдикацију краља и револуцију. Са друге стране, отказивањем уговора из Лондона, Италија би се нашла у опасном положају, усамљена између два блока сила, са ризиком да изгуби тренутне поседе и одрекне се свих будућих претензија. У датим околностима Ђолити би носио пуну политичку одговорност за такав развој догађаја. Уколико би пак прихватио политику владе, бојао се да би Италија ушла неспремна у један неизвестан и дуг рат, ризикујући пораз и освету Немачке и Аустроугарске.[192]

Под притиском јавности Ђолити је напустио Рим 17. маја, чиме су неутралисти остали без вође. У таквим спољним и унутрашњим околностима отворено је заседање италијанског Парламента 20. маја 1915. године. Сонино је посланицима представио

[191] *Исто*, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 4800 од 30. априла 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 4854 од 1. маја 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 5106 од 3. маја 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов. бр 5107 од 4. мај 1915. године, *Ристић МИД–*у; ПСР II, д. 412, Ниш, 16. мај 1915. године, *Пашић престолонаследнику Александру*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 329, Rim, 16. maj 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; DDI, V–III, 686, Pariz, 14. maj 1915. godine, *Titoni Soninu*; Ibid, d. 690, Rim, 14. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 698, Rim, 16. maj 1915. godine, *Sonino Salandri*; A. Salandra, *L'intervento*, 247–256; A. A. Mola, *Giolitti*, 436; *Diario Salandra*, 35; F. Martini, *Diario*, 418–423; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 427–43; L. Riccardi, *La politica estera*, 397–398; Andrea Guiso, „La Camera dei deputati dalla neutralità all'intervento", in: *L'Italia neutrale* 1914–1915, a cura di: Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 132–133; A. Ungari, *La Guerra del Re*, 79–82; *Краљевина Србија и Краљевина Италија – документа* (=КСКИ), део збирке: Мала библиотека Архива Србије, књ 5, приредили: Мирослав Перишић, Јелица Рељић, Александар Марковић, (Београд: Архив Србије, 2019), д. 148, Рим, 3. мај 1915. године, *Ристић МИД–у*; – Демонстранти су испред српског посланства приредили овације Србији. Ристић је предвиђао да ће Саландрина влада опстати, што је за Италију значило ступање у рат, (АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 4926 од 3. маја 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 5106 од 3. маја 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов. бр 5107 од 4. мај 1915. године, *Ристић МИД–у*).

[192] АЈ, 80–1–11, Стр.Пвр.бр. 4919, Петроград, 3. мај 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 4862 од 1. маја 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 4960 од 4. маја 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. но 4963 од 5. мај 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Diario Slandra*, 35; F. Martini, *Diario*, 423–424; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 426–430; A. Ungari, *La scelta di un Re*, 102–105; A. Guiso, *La Camera dei deputati*, 132–133; – Према Ристићевим извештајима италијански краљ није био наклоњен Ђолитијевом доласку на власт. Саландра је изазвао министарску кризу како би изиграо Ђолитија који је господарио Парламентом. Криза је требало да послужи Саландри да добије изјаву поверења круне, како би имао јак инструмент у борби са неутралистима у Парламенту. Да је Саландрин кабинет прво пао у парламенту, краљу би било тешко да се одупре притиску парламентарне већине. На овај начин је створена атмосфера у којој је Парламенту било тешко да му да ускрати подршку програму владе. Ристић је имао извесна сазнања да је краљ, који је био наклоњен Тројном споразуму, намерно одбио реконструкцију владе како би истакао солидарност са досадашњом политиком Саландриног кабинета. Иако је краљу по уставу припадало право објаве рата, било је важно да се обезбеди подршка Парламента због усвајања ратних кредита, (АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 4960 од 4. маја 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, Пов. но 4963 од 5. мај 1915. године, *Спалајковић МИД–у*).

унапред припремљену „Зелену књигу“, како би оправдао иступање Италије из Тројног савеза. Парламент је 21 маја са 407 гласова ЗА и 74 гласа ПРОТИВ подржао политику владе, дајући јој ванредна овлашћења у случају избијања рата. На овај начин, Саландрин кабинет је без откривања садржаја Лондонског уговора успео да обезбеди подршку јавног мњења и Парламента за рат против Аустроугарске, који је формално објављен 23. маја 1915. године. Одлуком да објави рат само Бечу, Италија је настојала да локализује сукоб.[193]

Било је више фактора политичке, финансијске и војне природе који су пресудили да се Немачкој не објави рат све до 1916. године. Јавно мњење Италије јесте било за рат са Бечом, али није било наклоњено сукобу са Берлином. Избегавање сукоба са Немачком је пружало могућност Италији да након рата настави са политиком добрих односа. Поред финансијског фактора, односно немачког капитала у Италији, на доношење одлуке је у значајној мери утицао војни фактор. За Италијане је немачка војска била савршена машинерија, коју нису желели да виде на свом фронту, нарочито због уверења да се услед пораза Руса велики контингенти Немаца могу пребацити на италијански фронт. Одлагање објаве рата Турској било је мотивисано превасходно жељом владе да избегне компликације по италијанске интересе у Либији и Албанији. На овај начин Италија је у оквиру Великог рата, настојала да води свој засебни рат против Аустроугарске.[194]

[193] АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 5119 од 8. маја 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 5139 од 9. маја 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 5152 од 9. маја 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 5186 од 10. маја 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 5202 од 10. маја 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 5232 од 10. маја 1915. године, *ђенерал Јанковић министру војном*; *Исто*, д. 4, КаПов. Бр 5205 од 10. маја 1915. године, *Ристић МИД–у*; ПСР II, д. 430, Рим, 21. мај 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 437, Ниш, 22. мај 1915. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 440, Рим, 23. мај 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 447, Цетиње, 26. мај 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; Sidney Sonnino, *Scritti e discorsi extraparlamentari 1903–1920*, vol. II, a cura di Benjamin F. Brown, (Bari: Editori Laterza, 1972), 1629–1636; S. Sonnino, *Diario II*, 153–155; F. Martini, *Diario*, 425–429; A. Salandra, *L'intervento*, 298–307; A. A. Mola, *Giolitti*, 437–438; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 430; A. Ungari, *La scelta di un Re*, 102–105; L. Riccardi, *La politica estera*, 397–398; A. Guiso, *La Camera dei deputati*, 133–135; Vincenzo G. Pacifici, „Il Parlamento italiano: il Senato del Regno tra neutralità e intervento“, in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di: Giovanni Orsini e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 114; A. Watson, *Ring of Steel*, 246; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, 239–240; F. de Chaurand, *Come L'Esercito Italiano Entrò*, 310–312; A. Ungari, *La Guerra del Re*, 84–86; Л. Горголини, *Проклети са Азинаре*, 79, 84.

[194] G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 431–435

3.4.2. Србија и савезничка војна конвенција

У оквиру одредби уговора из Лондона било је прописано да силе Тројног споразума са Италијом потпишу поморску и војну конвенцију. Поменуте конвенције којима би се уредила међусавезничка сарадња требало је да буду закључене пре него што Италијани напусте неутралност. За Србију је од непосредног значаја била војна конвенција, којом је била дефинисана и њена улога у ратним операцијама од краја маја. Поморска конвенција у прво време није директно додиривала интересе Краљевине Србије, али када је српска војска у јесен и зиму 1915/16. године избила на обале Албаније, њене одредбе се јесу одразиле на италијанско–српске односе.[195]

Крајем априла Италијани су послали у Париз своје делегате на преговоре за потписивање поморске и војне конвенције. Почетком маја вођени су интензивни разговори о савезничким поморским питањима. Споразумом који је потписан у Паризу 10. маја одређено је да се на Јадрану, поред постојеће италијанске, формира и у Бриндизију стационира једна савезничка флота, подређена врховном команданту италијанске флоте. Према одредбама конвенције, Французи су се обавезали да за потребе савезничке јадранске флоте одвоје 12 разарача и неодређен број торпедних чамаца, подморница, специјалних пловила за чишћење мина и хидроавиона. На ово би Британци додали 4 бојна брода и 4 крстарице, након што их код Дарданела замене 4 француске крстарице. У случају потребе, предвиђено је формирање друге савезничке флоте, која би била стационирана у Таренту, на Малти или у Бизерти. У случају да прва флота мора да крене за Венецију, друга флота би прешла у Бриндизи. На овај начин, Италијани су конвенцијом од 10. маја обезбедили свој положај у Јадранском мору и остварили контролу над свим поморским операцијама.[196]

---

[195] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 315, Rim, 7. maj 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–III, d. 470, London, 26. april 1915. godine, *Londonski ugovor*; Постојала је и обавеза потписивања финансијске конвенције, којом је требало уредити исплату 50 милиона фунти Италији за улазак у рат. Релативно мали износ исплате указује на чињеницу да Италијани нису очекивали дуг рат.

[196] DDI, V–III, d. 503, Rim, 29. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 622, 8. maj 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 637, Rim, 9. maj 1915. godine, *Sonino Titoniju*; *Ibid*, d. 644, Pariz, 10. maj 1915. godine, *Pomorska konvencija*; *Ibid*, d. 647, Pariz, 10. maj 1915. godine, *Titoni Soninu*; A. Salandra, *L'Intervento*, 156–160; Antonello Biagini, „La neutralità italiana e la Russia", in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Roma, Rodrigo editore, 2016), 495–496; P. G. Halpern, *nav. delo*, 201–218.

Непосредно пре потписивања Лондонског уговора Титони је предлагао да се поред савезничке војне конвенције изради једна засебна између италијанске, руске, румунске и српске војске. Таква одредба није унета у споразум од 26. априла, али јесте инкорпорирана кроз члан IV опште војне конвенције између Русије и Италије од 21. маја (уз изузеће Румуније). Међутим, то није изворно била Титонијева идеја, сам Пашић се средином априла интересовао о могућој офанзиви српске војске против Аустроугарске. Руси су прихватили ову иницијативу и велики кнез Николај Николајевич је 17. априла писао престолонаследнику Александру да би српска војска требало да пређе у офанзиву. Регент је 29. априла одговорио великом кнезу да су предузете припремне мере да српска војска у договорено време предузме офанзиву против непријатеља. Овакав став потврдио је још једном почетком маја.[197]

Основни циљ потписивања војне конвенције био је да се растерети италијански фронт везивањем аустроугарских и немачких снага на свим фронтовима, са посебним акцентом на руски. Како је то суштински подразумевало руско–италијанску војну сарадњу, Руси су 29. априла предложили да се преговори о закључењу војне конвенције воде у Главном штабу руске војске. Противан таквом предлогу, Сонино је инсистирао да се преговара у Паризу, где је већ био послат италијански делегат.[198]

Прелиминарни састанак савезничких делегата за преговоре о војној конвенцији одржан је 1. маја у Паризу под председништвом француског министра рата Александра Милерана. Руси су изашли са предлогом да се специјални споразум између Италије и Русије постигне у Главном штабу руске војске, након чега би текст конвенције био послат у Париз ради уграђивања у општу конвенцију о сарадњи савезничких армија. Сутрадан је на пленарном састанку усвојена општа савезничка војна конвенција, којом су се све савезничке војске обавезале да олакшају улазак Италије у рат. У циљу постизања боље

[197] AJ–80–4–24, 606–607, од 22. априла 1915. године, *нацрт престолонаследниковог одговора великом кнезу*; *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917*, Серия III, том VII, часть 2 (=МО, III–VII/2), (Москва, Ленинград, 1935), д. 538, 16. април 1915. године, *Сазонов Кудашеву*; *Исто*, д. 549, 17. април 1915. године, *Николај Николајевич регенту Александру*; DDI, V–III, d. 456, Pariz, 25. april 1915. godine, *Titoni Soninu*; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 190.

[198] DDI, V–III, d. 456, Pariz, 25. april 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 503, Rim, 29. april 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 540, Rim, 2. maj 1915. godine, *Sonino Karlotiju*; Alessandro Gionfrida, „Estate 1914: Il piano Cadorna e il coordinamento strategico italo–russo–serbo", in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di: Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 316–317; A. Biagini, *La neutralità italiana e la Russia*, 496–497.

оперативне сарадње, размењени су војни делегати са Италијом. Поред поменутог, одлучено је да се договор о заједничкој акцији Италије и Русије препусти великом кнезу и италијанском војном аташеу у Русији.[199]

Пуковник Едуардо Рополо, италијански војни аташе у Русији, стигао је 4. маја у руски Генералштаб, где је одмах одржан састанак са великим кнезом и начелником генералштаба, генералом Николајем Јанушковичем. Италијани и Руси су били потпуно сагласни да је неопходно предузети истовремену офанзиву на свим фронтовима. Према првобитном плану, руске снаге би предузеле акцију против непријатеља на карпатској линији са циљем да избију на мађарску равницу. Било је планирано да овај подухват подрже српска и италијанска војска истовременом акцијом на својим фронтовима. На састанку је Рополо добио информацију да ће и српска војска бити спремна за офанзиву са 200.000 људи у првој линији и око 200.000 у другој и трећој линији. Ово је била важна чињеница за Италијане, који су почели да гледају на српску офанзиву као на средство за задржавање дела аустроугарских снага. Под утицајем потребе да се обезбеди сарадња српских трупа са италијанским, Сонино је настојао да умири Пашића и спречи пад његовог кабинета. Потреба за српском акцијом нарочито је порасла када је постало јасно да Румунија неће напустити неутралност.[200]

Под утиском погоршања стања на руском фронту, Гирс је пожуривао Италијане да потпишу војну конвенцију и прогласе мобилизацију до 15. маја. Међутим, како је 7. маја због унутрашњих питања заседање италијанског Парламента померено са 12. на 20. мај, Сонино је одговорио да се мобилизација не може прогласити пре отварања Парламента.[201] У међувремену је оставка Саландриног кабинета онемогућила италијански Генералштаб

[199] Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito (AUSSME), Carteggio Guerra Mondiale Comando Supremo, busta 13, n. 125, Pariz, 1. maj 1915. godine, *Ruspoli Vrhovnoj komandi*; *Ibid*, b. 13, n. 287, Pariz, 2. maj 1915. godine, *Ruspoli Vrhovnoj komandi*; *Ibid*, b. 13, n. 288, Rim, 2. maj 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; DDI, V–III, d. 531, Pariz, 1. maj 1915. godine, *Ruspoli Soninu*; *Ibid*, d. 541, Rim, 2. maj 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d, 545, Pariz, 2. maj 1915. godine, *Ruspoli Soninu*; A. Gionfrida, *Estate 1914*, 316–318; A. Biagini, *La neutralità italiana e la Russia*, 497.

[200] DDI, V–III, d. 568, Pariz, 4. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 589, Petrograd, 6. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 623, Rim, 8. maj 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 611, Pariz, 7. maj 1915. godine, *Titoni Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 317, Rim, 8. maj 1915. godine, *Sonino Skvitiju*; A. Biagini, *La neutralità italiana e la Russia*, 499–500.

[201] S. Sonnino, *Diario II*, 148–149; DDI, V–III, d. 639, Petrograd, 9. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 666, Rim, 12. maj 1915. godine, *Salandra Soninu*.

да објави мобилизацију и изда пуковнику Рополу наређење за потписивање војне конвенције.[202]

Већи део питања у оквиру војне конвенције био је завршен до 7. маја, али је Сонино пролонгирао потписивање. Прелиминарним нацртом је било одређено да Италија ступи у акцију најкасније до 26. маја. Поред руске и италијанске војне сарадње, било је предвиђено да српска војска директно допринесе заједничким операцијама. На Сонинов предлог, за правац њеног деловања је одређена северна Босна, са циљем да се ослања на десно крило италијанске војске која би наступала према Љубљани. Француска и енглеска војска добиле су задатак да истовремено предузму енергичну офанзиву на Западном фронту. На овај начин је требало спречити непријатеља да премешта своје снаге и концентрише их на једном фронту. Остварење сарадње руске, италијанске, српске и црногорске војске имало је за крајњи општи циљ пораз Аустроугарске.[203]

Приметивши да Италијани током преговора посматрају црногорске трупе као засебну целину, Велики кнез је објаснио да се оне налазе под командом српског Генералштаба. Поред тога, морао је да појасни Италијанима да иако прихвата правац деловања српских трупа, он не може да говори у име Србије, јер њена војска није под руском командом. Како би разрешио ово питање, Николај је затражио сагласност регента Александра за прихватање обавезе о истовременим војним операцијама у задатом оперативном правцу.[204]

Престолонаследник Александар је 14. маја телеграфисао да је српска војска спремна за офанзиву и пристаје да сарађује са италијанском војском, али је изнео извесне резерве по питању оперативног правца. Због велике концентрације непријатељске војске у Срему, предложио је да српске трупе прво напредују ка северу. Тек након потискивања ових снага и обезбеђивања десног бока, војска је могла да маршира на запад долином

[202] *Ibid*, d. 684, Rim, 14. maj 1915. godine, *Sonino Kadorni*; S. Sonnino, *Diario II*, 151.
[203] АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 4636 од 26. априла 1915. године, *Ристић МИД–у*; AUSSME, Carteggio Guerra mondiale–Comando supremo, b. 13, Petrograd, 10. maj 1915. godine, *Ropolo Soninu i Vrhovnoj komandi*; *Ibid*, Petrograd, 14. maj 1915. godine, *Ropolo Soninu i Vrhovnoj komandi*; DDI, V–III, d. 639, Petrograd, 9. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 687, Petrograd, 14. maj 1915. godine, *Karloti* Soninu; S. Sonnino, *Diario II*, 148–149; A. Biagini, *La neutralità italiana e la Russia*, 500–501.
[204] DDI, V–III, d. 639, Petrograd, 9. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; S. Sonnino, Diario II, 148–149.

Саве. Велики кнез је одобрио такав план и инсистирао код Италијана да се што пре потпише војна конвенција.[205]

Највеће компликације при усаглашавању око текста споразума изазвало је питање снабдевања српске војске. Иако су Руси почетком маја преузели на себе допремање хране Србији, велики кнез је од 7. маја почео ову обавезу да пребацује на Италијане. Карлоти је саветовао Сонину да прихвати иницијативу како би олакшао одлуку Србије, што је у крајњој линији било повољно за Италију. Међутим, истичући да су залихе неопходне за потребе домаћег становништва и војске, италијански министар је одбио ову иницијативу. То ипак није био крај овог питања, јер је регент Александар покретање српске офанзиве директно условио допремањем хране Србији. У верзији конвенције коју је Карлоти послао италијанском министру 14. маја, члан IV, који се односио на Србију, је у себи садржао обавезу Италије да снабдева српску војску. По повратку Саландриног кабинета на власт, Сонино је 17. маја прихватио да Рополо потпише војну конвенцију под условом да се из члана IV избрише клаузула која се односи на снабдевање Србије.[206]

Руски цар и велики кнез су у почетку пружили отпор, наводећи да клаузула која се односила на снабдевање није апсолутно обавезивала Италију, јер је Русија покривала трошкове снабдевања. Како би се избегле даље компликације, предложили су укидање целог члана који се односио на Србију и Црну Гору. Међутим, како то није било у интересу владе у Риму, Рополо се успротивио, аргументујући да је српска акција свима од користи. Због општег стања на Источном фронту, руска страна је на крају попустила и кориговала поменуту клаузулу уклонивши део којим се Италија обавезује да снабдева српску војску. Цар је предложио да Италијани у циљу избегавања несугласица објасне Србима разлог брисања спорног дела текста и изјаве да ће италијански генералштаб, када војске дођу у контакт, уколико буде у могућности, послати залихе.[207]

---

[205] АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 5017 од 5. маја 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, Стр. Пвр. бр 5042 од 7. мај 1915. године, Михаиловић Пашићу; DDI, V–III, d. 688, Petrograd, 14. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; ПСР II, д. 419, Цетиње, 18. мај 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 423, Рим, 19. мај 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 427, Петроград, 20. мај 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 435, Цетиње, 22. мај 1915. године, *Михаиловић МИД–у*.

[206] DDI, V–III, d. 568, Pariz, 4. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 639, Petrograd, 9. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 684, Rim, 14. maj 1915. godine, *Sonino Kadorni*; *Ibid*, d. 687, Petrograd, 14. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 688, Petrograd, 14. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 700, Rim, 17. maj 1915. godine, *Sonino Karlotiju*; S. Sonnino, *Diario II*, 151; A. Biagini, *La neutralità italiana e la Russia*, 501–502.

[207] *Ibid*, d. 727, Petrograd, 19. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; – Карлоти је 24. маја изнео Спалајковићу разлоге због којих Италија није могла да преузме на себе обавезу снабдевања Србије. Притом, је

Отклањањем последње препреке, војна конвенција је потписана 21. маја 1915. године. Поред представника Русије, Италије, Енглеске и Француске, документ су у форми сведока потписали потпуковник Лонткијевић у име Србије и генерал Мартиновић у име Црне Горе. Војну конвенцију треба посматрати као саставни део комплекса споразума насталих на основу обавеза проистеклих из Лондонског уговора, који заједно са њим чине једну компактну целину. У делу текста уговора од 26. априла, који се односи на војну конвенцију и сарадњу савезничких војски (Члан I), нема помена Србије. Другим речима, Сонино је случајно или не, избегао да тражи сарадњу српске војске у документу којим су обезбеђене италијанске претензије науштрб српских интереса. Поред тога, познато је да Србија није била обавештена о току преговора, времену потписивања и садржини политичког споразума. Међутим, ништа од наведеног није представљало препреку италијанском министру да од почетка маја оберучке прихвати идеју о српској офанзиви и одреди њен оперативни правац тако да одговара интересима италијанске војске. Дакле, потенцијално деловање српске војске против Аустроугарске је представљало додату вредност у односу на већ договорено. Са друге стране Руси, који су заступали српске интересе на преговорима у Лондону и приликом преговора о војној конвенцији нису успели да за српску офанзиву као додату вредност обезбеде од Италијана чак ни обавезу снабдевања Србије. На овај начин су Италијани уз сагласност Руса дипломатски обавезали Србе на покретање офанзиве без пружања било какве накнаде заузврат. Разлоге за овакво држање Русије можемо тражити у тешком положају руске војске и хитној потреби да Италија ступи у акцију.[208]

прихватајући савет Руса изјавио да ће се снабдевање извршити уколико српска војска дође у контакт са Италијанском. Спалајковић је показао разумевање према италијанским разлозима и потврдио намеру српске војске да пређе у Срем, а потом на запад, (DDI, V–III, d. 772, Petrograd, 24. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*).

[208] АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 485 од 28. априла 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; Исто, д. 4, Пов. бр 5156 од 10. маја 1915. године, Спалајковић МИД–у; ПСР II, д. 432, Петроград, 21. мај 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 423, Цетиње, 19. мај 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 399, Ниш, 11. мај 1915. године, *Пашић Бошковићу*; МО, III–VII/2, д. 802, 21. мај 1915. године, *Војна конвенција између Италије и Русије*; A. Gionfrida, *Estate 1914*, 316–318; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 61–62; Mario Caracciolo, *L'Italia e i suoi Alleati nella Grande Guerra*, (Milano: Mondadori, 1932), 73–76.

3.5. Неравноправни савезник

Уместо зараћене стране у локалном рату Хабзбуршке монархије, Србија се нашла на страни сила Тројног споразума у њиховом Великом рату против Централних сила. Иако фактички савезник, српска држава није имала формално регулисан савезнички статус. Са друге стране, Италија је као велика сила јасно формулисала своју базу за преговоре и Лондонским уговором добила адекватно задовољење својих аспирација. Основна разлика између ове две државе јесте њихов војни, људски и економски потенцијал. Србија је била мала држава и Силе су се према њој у складу са тим и опходиле. Њен југословенски програм, истакнут у Нишкој декларацији, наишао је на хладан пријем Савезника и одлучан отпор Сонина. Са друге стране, територијални уступци Италији су створили неповерење Србије према Антанти и нетрпељивост између српске и италијанске владе током рата.

3.5.1. Југословенска акција

Југословенски емигранти су релативно брзо развили своју активност у савезничким државама. Како је већ споменуто, у том послу су добили подршку Српског посланства у Риму и српске владе. Разговори са савезничким дипломатама у Италији су их уверили да је акцију потребно пренети у Париз и Лондон. За прву мисију је одабран Франо Супило. Он је октобра стигао у Бордо, где је уз помоћ Миленка Веснића ступио у контакт да француским министром спољних послова Делкасеом и руским амбасадором Извољским. Посета је пала у потпуно погрешно време, јер су се на Западном фронту водиле одсудне борбе за опстанак Француске. Супилова мисија је имала за циљ да упозна Савезнике са идејом уједињења и отклони опасност од италијанских претензија на источну обалу Јадрана. Након посете Француској, Супило је средином октобра стигао у Лондон. У Енглеској је изостала директна подршка тамошњег српског посланика Матеје Бошковића, те се акција мисије свела на Супилову приватну иницијативу. Држање српског посланика може се објаснити жељом да се не иритира британско јавно мњење. За разлику од Француске која је већ неко време била у савезничким односима са Русијом, у британским политичким круговима и јавном мњењу је упркос тренутном савезништву била присутна русофобија. Из тих разлога је требало избећи да Енглези у југословенској акцији виде

српску и руску умешаност. Дакле, Супило приликом своје прве посете Лондону није, преко српског посланика, успео да ступи у контакт са члановима британског кабинета. Уместо тога, срео се са својим предратним познаницима, пријатељима Југословена, новинаром Тајмса, Хенријем Викхемом Стидом и историчарем Робертом Вилијамом Ситоном–Вотсоном.[209]

Иако сам Супило није био у потпуности задовољан резултатима своје мисије, његов сусрет са Стидом и Ситоном–Вотсоном је отворио пут за даље активности. Југословени су добили простор у енглеској штампи и Супилу је, током наредних месеци, омогућен директан контакт са званичницима британске владе. По повратку из Лондона, новембра се састао са Извољским и предао му реферат под називом „Решење југословенског питања". На основу наведеног документа, Извољски је предложио Сазонову да Русија подржи разарање Аустроугарске и стварање југословенске државе на њеним рушевинама. Нова држава је према речима Извољског требало да послужи као противтежа Румунији, Мађарској и Италији. Оваква политика је била у потпуној супротности са Сониновом идејом о стварању појаса држава у Подунављу које би раздвајале Русију од Балкана.[210]

У време доношења Нишке декларације, Супило се налазио у Француској. Обавештења о српској победи и прокламацији ратних циљева је добио од Трумбића. Средином децембра, из Француске је поново отпутовао за Лондон. Пун оптимизма, намеравао је да овај пут отвореније наступи са заступањем југословенских интереса. Уз посредство Стида, јануара је добио прилику да југословенски проблем изнесе директно председнику британског кабинета Херберту Хенрију Асквиту и министру спољних послова Сер Едварду Грељу. Ипак, ни ови разговори, због уздржаности Британаца, нису дали конкретне резултате. У циљу упознавања британске јавности са Југословенима, српска влада је на Супилов захтев одобрила средства за одржавање Мештровићеве изложбе у Лондону. У међувремену је у Лондон стигао и Јован Цвијић на челу мисије која

[209] Dragovan Šepić, „Iz korespondencije Frana Supila", *Arhivski vjesnik*, vol. 2, 1, (1958), d. 2, Bordo, 6. oktobar 1914. godine, *Supilo Trumbiću*, 254–255; *Isto*, d. 3, Bordo, 11. oktobar 1914. godine, *Supilo Meštroviću*, 255–256; Isto, d. 4, London, 20. oktobar 1914. godine, *Supilo Pašiću*, 256–260; Dragan Bakić, „The Serbian Minister in London, Mateja Bošković, the Yugoslav Committee, and Serbia's Yugoslav Policy in the Great War 1914–1916", *Balcanica*, L, (2019), 179–181; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 28–34; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 248–249;

[210] D. Šepić, *Iz korisponedncije I*, d. 8, Bordo, 15. novembar 1914. godine, *Supilo Trumbiću*, 269–273; D. Šepić, *Italija, Saveznici i jugoslovensko pitanje*, 31; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 250–251;

је имала за циљ заштиту српских интереса. Он је у пропагандне сврхе током наредних месеци окупио групу пројугословенских личности коју су поред раније поменутих Стида, Ситона Вотсона чинили археолог сер Артур Еванс и историчар Џорџ Маколеј Тревелиан. Ова група је током рата инсистирала на начелу народности при одређивању будућих граница.[211]

Супило се, након Лондона, преко Италије упутио у Србију. Фебруара је у Нишу о југословенском питању разговарао са регентом Александром Карађорђевићем, Пашићем, и другим српским политичарима. Како је планирао да након Србије крене за Петроград, Супило изнео своје ставове руском посленику Трубецком, у нади да ће он о томе известити Петроград и на тај начин припремити Сазонова за дискусију. У свом извештају Сазонову, руски посланик закључује да је Супилов долазак добра ствар, јер је он заступао идеју да Србија, уместо ка Егеју, треба да се окрене Јадрану. Трубецки је очекивао да ће усмеравање Србије ка западу омогућити договор са Бугарском по питању Македоније. Супило се средином фебруара заједно са Васиљевићем упутио у Русију.[212]

Мисија је 22. фебруара стигла у Петроград. Супило се 27. фебруара састао са Сазоновим. Од руског министра је добио савет да рад на југословенском питању настави у Паризу и Лондону. Иако је у почетку био задовољан исходом посете и пријемом, Супило је почетком марта приметио извесну уздржаност са руске стране. Када је енглески амбасадор Бјукенен 11. марта саопштио Сазонову да су Италијани изнели услове за улазак у рат, Супило је и даље боравио у Петрограду. Васиљевић је претходно 7. марта отпутовао за Ниш како би известио Пашића о резултатима мисије. Италијански амбасадор Карлоти је након разговора са Супилом, ставио до знања Морису Шилингу, секретару Министарства спољних послова Русије, да Италија не може дозволити да нова држава уједињених Срба и Хрвата буде експонент Русије на Јадрану. Добио је одговор да Русија неће наметати такво

[211] Dragovan Šepić, Iz korispondencije Frana Supila (nastavak), *Arhivski vjesnik*, Vol. 2, 1, (1959), d. 2, London, 3. januar 1915. godine, *Supilo Vasiljeviću*, 340–342; *Isto*, d. 4, London, 7. januar 1915. godine, *Koncept promemorije Ser Edvardu Greju*, 348–351; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 35–36; Васа Казимировић, *Никола Пашић и његово доба 1845–1926*, књ. 1, (Нови Сад: Прометеј, 2019), 362; D. Bakić, *The Serbian Minister*, 181, 186–187.
[212] МО, III–VII/2, д. 202, Ниш, 15. фебруар 1915. године, *Трубецки Сазонову*; A. Mandić, *Fragmenti*, d. 33, Niš, 15. februar 1915. godine, *Trubecki Sazonovu*; D. Šepić, *Iz korispondencije II*, d. 5, Salerno, 28. januar 1915. godine, *Supilo Trumbiću*, 352–353; *Isto*, d. 7, Niš, 14. februar 1915. godine, *Supilo Trumbiću*, 358; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 43; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 361–362.

решење, али ће подржати вољу поменутих народа. Руси су сматрали да ће опасност од италијанских претензија све више гурати Хрвате и Србе у заједницу.[213]

Док је Супило боравио у Русији, до српске владе је дошла информација да поједини југословенски емигранти (Хрвати), зарад уједињења, заступају тезу о жртвовању Македоније Бугарској. Југословенски емигранти су Македонију сматрали секундарним питањем и уско српским интересом. Ова информација је узнемирила српску владу. Нарочито су оштро реаговали Цвијић и браћа Богдан и Павле Поповић, који су у међувремену послати у Лондон са мисијом заштите српских интереса у односу на Бугарску. Схватајући опасност оваквог деловања по саме Хрвате, Супило је почетком априла осудио идеју о уступању Македоније. Након неуспелих покушаја српске мисије да одврати југословенске емигранте од овакве политике, Цвијић је закључио да је њихов рад штетан за српске интересе. Стога је предложио да се они искористе за директно супротстављање италијанским претензијама. На тај начин је истовремено желео да спречи везивање питања уједињења за питање уступања Македоније Бугарској. Цвијићев став је подржао и српски посланик у Лондону Матеја Бошковић.[214]

Према Цвијићевој стратегији, силе Тројног споразума би интересе јужних Словена могле узети у обзир уколико се озбиљно схвати опасност од оружаног сукоба између Словена и Италијана. За те потребе у Тајмсу су објављивани текстови, а преко симпатизера Србије и Југословена су информисани чланови британске владе.[215] Организовано ширење вести са српске стране о снажној реакцији јужнословенског становништва Аустроугарске на италијанске претензије, имало би за циљ да одврати силе Тројног споразума од вршења уступака на штету српских интереса. Упозоравање савезничких влада на могућност оружаног отпора против италијанске војске уколико

[213] A. Mandić, *Fragmenti*, d. 34, Petrograd, 25. februar 1915. godine, *Supilo Trumbiću*; *Isto*, d. 35, Petrograd, 28. februar 1915. godine, *Supilo Trumbiću*; *Isto*, d. 40, Petrograd, 11. mart 1915. godine, *Bjukenen Sazonovu*; *Isto*, d. 41, Petrograd, 12. mart 1915. godine, *Šiling Sazonovu*; D. Šepić, *Iz korespondencije II*, d. 8, Petrograd, 3. mart 1915. godine, *Supilo Trumbiću*, 358–359; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 260; З. Бајин, Спалајковић, 147–149.

[214] АЈ, 80–2–10, док. бр. 310, од 17. марта 1915. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, док. бр. 489, 30. априла 1915. године, *Бошковић Пашићу*; *Исто*, док. бр. 387, од 4. априла 1915. године, *Бошковић Пашићу*; *Исто*, док. бр. 430, од 15. априла 1915. године, *Бошковић Пашићу*; A. Mandić, *Fragmenti*, d. 66, Petrograd, 2. april 1915. godine, *Spalajković Pašiću*; D. Bakić, *The Serbian Minister*, 182.

[215] *Исто*, док. бр. 432, од 16. априла 1915. године, *Бошковић Пашићу*.

ступи на територије насељене јужнословенским народима је требало да спречи Италијане да за време рата запоседну територије на које су претендовали.[216]

3.5.2. Увод у неспоразум

Српска влада је крајем јануара закључила да Италија због јавног мњења у земљи неће допустити да Аустроугарска прегази Србију. Међутим, није могла да претпостави када ће Италија ући у акцију. Сличан закључак је донет за држање Румуније. Иако су током јануара у Риму вођени преговори између Италије и Централних сила, Италијани су у разговорима са српским послаником у Риму негирали такве активности. О планираном почетку преговора са силама Тројног споразума могло се наговестити из разговора принца Ђорђа и италијанског краља 10. фебруара 1915. године, када је Виктор Емануел III саопштио да ће Италија бити скромна у својим претензијама. Није било разлога да италијански монарх спомиње принцу Ђорђу обим претензија из преговора са Централним силама, пре ће бити да је нехотице наговестио намеру о почетку преговора са силама Антанте.[217]

Овакав закључак потврђују информације из Веснићевог извештаја, да у Паризу влада општи утисак о позитивној промени дипломатске ситуације, нарочито у погледу балканских држава и Италије. Самопоуздање савезника је на почетку ратне 1915. године било на високом нивоу, а вера у успех и победу је била потпуна. У Министарству иностраних послова Француске су уверавали српског посланика да је улазак Италије и Румуније у акцију известан. Веснић је стрепео по питању жртава које би се могле тражити од Србије, иако су га Французи умиривали да нема разлога за бригу.[218]

Поред тога, у српским политичким круговима је крајем фебруара и почетком марта владало мишљење да се Аустроугарска устручавала од напада на Црну Гору само због Италије. Овакав закључак је био основан, јер су Италијани заиста инсистирали у Бечу да се не узнемирава Црна Гора, али ни Србија. Српске дипломате је на такво резоновање могло да наведе распитивање Италијана о могућем наступању аустроугарских трупа у

[216] AJ, 80–1–2, Пов. но. 4057, од 25. априла 1915. године, *Пашић посланствима у Лондону, Паризу, Петрограду и Риму*; M. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 39–40.
[217] АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 4301 од 13. јануара 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 450 13. јануара 1915. године, *Михајловић Пашићу*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 1008 од 28. јануара 1915. године, *Михајловић Пашићу*.
[218] *Исто*, р. 457, Ф XI, д. 5, Пов. бр 807 од 24. јануара 1915. године, *Веснић МИД–у*.

правцу Црне Горе. На основу тих информација српски посланик на Цетињу је констатовао да се Италијани ломе за улазак у рат.[219]

Прве назнаке будућих компликација могле су се назрети када је почетком марта француски посланик у Риму изјавио Ристићу да ће Италијани приликом упућивала предлога за улазак у рат изнети претеране захтеве у Јадранском и Средозменом мору. Сматрао је да ће се то десити у кључном тренутку који би им омогућио да неокрњеном војском и флотом брзо осигурају своје претензије. Иако није ништа могао сазнати од званичних италијанских кругова, Ристић је био уверен да ће Дарданелска операција оставити јак утицај на Италијане, јер их је бринула могућност да дође до окупације мореуза у тренутку када они још нису ступили у рат.[220]

До Србије су у првој половини марта долазиле вести да Италија преговара са Централним силама, које су јој нудиле Трентино и територијалне концесије у Турској. Карлоти је Спалајковићу демантовао такве вести, наводећи да су то интриге из Берлина, док су Руси покушавали да умире српску владу уверењима да Италија сигурно неће ући у акцију против Тројног споразума. Из разговора кнеза Павла са италијанским краљем српска влада је сазнала да је Италија заиста преговарала са Бечом, али да није била задовољна тим преговорима.[221]

Тек средином марта су се јавиле конкретније назнаке да Италија намерава да напусти неутралност у корист Антанте. Такво тумачење потврђује изјава италијанског посланика на Цетињу који је говорио да је улазак Италије у рат питање дана. На закључке о намерама Италије да ступи у акцију је наводило и распитивање Сонина о тврђавама у Боки Которској. Међутим, италијански министар је тражио информације, не у сврху планирања будућих ратних операција, већ за потребе текућих преговора у Лондону.[222]

---

[219] *Исто*, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 1730 од 16. фебруара 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, Пов. бр 1769 од 17. фебруара 1015. године, *Балугџић МИД-у*; Пов. бр 1846 од 20. фебруара 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; – До Србије су долазиле вести да су Италијани изјавили Бечу да се противе новом походу Аустроугарске на Србију, наводећи да би таква акција узрујала јавно мњење и приморала Италију да напусти неутралност, (АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 2224 од 24. фебруара 1915. године, *Балугџић МИД–у*).

[220] *Исто*, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 1852 од 20. фебруара 1915. године, *Ристић МИД–у*.

[221] *Исто*, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. но 2123 од 28. фебруара 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, Пов. но 2374 од 2. марта 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, Пов. бр 2552 од 8. марта 1915. године, *Ристић МИД–у.*

[222] *Исто*, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 2392 од 7. марта 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, Пов. но 2502 од 10. марта 1915. године, *Гавриловић МИД–у*;

По пријему италијанских захтева почетком марта, Силе Тројног споразума о томе нису обавестиле Краљевину Србију. На изричито инсистирање Италијана, то није учињено ни у процесу преговора. Након боравка у Риму, Веснић је стекао утисак да се Италија спрема за рат, али је сматрао да још није преломила. Иако није имала информације о текућим преговорима између Италије и Тројног споразума, српска влада је очекивала да, након немачких, уследе понуде Антанте.[223]

Сонино је Михаиловићу 16. марта у општим цртама изнео обим италијанских претензија. Одбор је о овом разговору сутрадан известио Супила. Италијански министар није прихватао да разговара о уједињењу Срба и Хрвата и изјавио да Далмацију јужно од Неретве препушта Србији, остатак са острвима је наменио Италији, док би хрватско приморје остало Хрватима. Поред тога, Трст и цела Истра би припали Италији. На основу понашања Италијана и расположења тамошње јавности Пашић је 26. марта донео закључак да ће се они дефинитивно прикључити акцији против Аустроугарске. Истог дана је Супило из Петрограда обавестио Пашића да се воде преговори са Италијом на рачун територија насељених Словенима. Информацију је добио од Сазонова.[224]

Сутрадан је и Веснић потврдио да је Италија у Лондону изашла са формалним предлогом да уђе у акцију уз Тројни споразум у замену за задовољење својих потраживања. Према његовим сазнањима, италијански захтеви на рачун српских интереса су били велики, јер су између осталих уступака на Јадрану обухватали и Далмацију. Из истих извора је српски посланик сазнао да су се гледишта у Петрограду и Риму разилазила, што је он тумачио као доказ да Руси активно бране српске интересе. Пашића је саветовао да у Лондону и Петрограду укаже на начело народности и објасни Сазонову да би италијанска владавина над Словенима била опаснија од аустроугарске. На основу таквих навода, Ристићу је наложено да провери да ли у Риму има назнака о текућим преговорима између Италије и сила Тројног споразума. Поред тога, њему су издате инструкције да демантује вести о постојању преговора између Србије и Италије, јер

[223] *Исто*, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. но 2517 од 10. марта 1915. године, *Веснић МИД–у*; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 26.
[224] ПСР II, д. 234, 26. март 1915. године, *Пашић регенту Александру*; A. Mandić, *Fragmenti*, d. 43, Rim, 17. mart 1915. godine, *Odbor Supilu*; *Isto*, d. 47, Petrograd, 25. mart 1915. godine, *Zabeleška o razgovoru Sazonova sa Supilom*; *Isto*, d. 48, Petrograd, 26. mart 1915. godine, *Supilo Pašiću*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 265; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 69–75; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 36; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 362; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 117–120; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 132–134; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 288; D. Bakić, *The Serbian Minister*, 185.

српска влада заступа национални принцип при успостављању будућих граница. Ристић није успео да прибави било какве информације о преговорима у Риму, што га је навело на претпоставку да се они воде тајно. Поред тога, известио је о жустрој препирци између италијанских и руских новина по питању Далмације.[225]

Супило је 28. марта известио Пашића да је руско јавно мњење против уступања источне обале Јадрана Италији. Са друге стране, руска влада је трпела притиске због остварења својих интереса у Мореузима. Стога, су у руском Министарству спољних послова саветовали Супила да своју акцију пренесе у Лондон. Иако је у почетку пристао, одлучио је да прво посети руског цара. Из његовог писма Пашићу, јасно се примећује да су италијанске претензије заиста зближиле Хрвате и Србе. Супило је као главну мисију југословенских емиграната видео паралелну акцију са мисијом Србије за ослобођење и уједињење на основу националног принципа. Из разговора са Сазоновим, закључио је да ће Истра и Далмација бити предате Италији. Било му је јасно да су Савезници попустљивији према Риму, због чињенице да Италија има велики људски, односно војни потенцијал.[226]

3.5.3. Узалудни протести

Италијанске тежње у Далмацији и Албанији су озбиљно забринуле политичке кругове у Србији, јер је програм истакнут у Нишкој декларацији био угрожен. Пашић је 29. марта упозорио Трубецког да би жртвовање Далмације изазвало сукоб између Италијана и Словена у будућности. Два дана касније и престолонаследник Александар је о истом питању разговарао са руским послаником. Трубецки је известио Сазонова, да је регент забринут због вести о италијанским тежњама у Далмацији. Александар је нагласио да би било кобно да територије насељене Словенима прећу из аустријских у италијанске

[225] АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 2698 од 14. марта 1915. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, Пов. бр 2702 од 15. марта 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, Пов. бр 2897 од 18. марта 1915. године; ПСР II, д. 236, 27. март 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 238, 28. март 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 247, 31. март 1915. године, *Ристић МИД–у*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 65; Ђ. Ђ. Stanković, *Nikola Pašić Saveznici*, 134.

[226] A. Mandić, *Fragmenti*, d. 49, Petrograd, 27. mart 1915. godine, *Memorandum o razgovoru baron Šiling–Supilo*; *Isto*, d. 52, Petrograd, 28. mart 1915. godine, *Supilo Pašiću*; *Isto*, d. 53, Petrograd, 29. mart 1915. godine, *Zabeleška o razgovoru barona Šilinga sa Supilom*; *Isto*, d. 55, Petrograd, 29. mart 1915. godine, *Supilo Trumbiću*; Isto, d. 60, Petrograd, 30. mart 1915. godine, *Supilo Ristiću*.

руке. Како би се несугласице отклониле, предложио је да Пашић отпутује за Петроград на разговоре. Иницијатива међутим није прихваћена. Трубецки је изнео Сазонову мишљење, да би италијанске аспирације требало ограничити до Пуле, јер би проширење уступака Србији ка западу омогућило договор са Бугарском. Међутим, уместо подршке, руска влада је почетком априла почела да попушта пред савезничким притиском за уступке Италији. Прво је донета одлука да се на 12 дана забрани објављивање текстова о питањима која могу пореметити преговоре са Италијом. Коначно, цар Николај II је 6. априла одобрио Сазонову да прихвати француски предлог за решење далматинског питања.[227]

Гомилање трупа и ратног материјала Италије и Централних сила на италијанско–аустријској граници, почетком априла, најављивало је скори почетак ратних операција. Српској влади је постало јасно да преговори са Италијом добијају одређенији облик. Након неуспешног покушаја да добије подршку Руса за заштиту словенских интереса, Пашић је одлучио да питање изнесе пред све Савезнике. Нотом од 6. априла је упозоравао да би уступање словенских земаља, нарочито Истре и Далмације, у будућности могло да доведе до отвореног непријатељства између Југословена и Италије. Изјаснио се против постављања основа за будући сукоб и указивао силама Тројног споразума на постојање такве опасности и могуће последице. Међутим, Пашић је полазио од погрешне претпоставке да се италијанска политика заснивала на успостављању и одржању равнотеже на Јадрану. Према његовом виђењу, Италијани и Југословени су имали заједнички интерес у заустављању немачког продора ка југу. Супротно његовом мишљењу, Сонино је инсистирао на успостављању и одржању искључиве италијанске доминације на Јадрану и није био за прекид са Немачком.[228]

Супило је са одобравањем примио вест о ноти коју је српска влада упутила Савезницима. Хрватски политичар је у међувремену постао трн у оку Сазонову. Руско

---

[227] *Isto*, *Fragmenti*, d. 63, Niš, 31. mart 1915. godine, *Trubecki Sazonovu*; *Isto*, d. 66, Petrograd, 4. april 1915. godine, *Spalajković Pašiću*; Isto, d. 68, Petrograd, 6. april 1915. godine, *Zabeleška o pristanku cara Nikolaja II na koncesije Italiji*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 65, 75; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 27–28; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić Saveznici*, 135; D. Bakić, *The Serbian Minister*, 185.

[228] АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 3085 од 24. марта 1915. године, *Пашић Бошковићу*; AJ–80–1–2, Пов. бр. 3085, од 24. марта 1915. године, *Пашић престолонаследнику и посланствима у Риму, Лондону, Петрограду и Паризу*; ПСР II, д. 280, Ниш, 6. април 1915. године, *Пашић Бошковићу*; A. Mandić, *Fragmenti*, d. 70, Petrograd, 9. april 1915. godine, *Pašićeva nota Saveznicima*; Isto, d. 71, Petrograd, 9. april 1915. godine; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 28–29; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 363; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 135–137; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 288–289; D. Bakić, *The Serbian Minister*, 185.

Министарство спољних послова је на све начине покушавало да га убеди да своју акцију пренесе у Лондон. Приликом аудијенције код главнокомандујућег руске војске, великог кнеза, Николаја Николајевича, добио је исте препоруке. Сазонов је настојао да спречи Супила да од цара добије гаранције за решавање јужнословенског питања. Напослетку, је хрватски политичар одустао од аудијенције и упутио се у Француску, а потом у Лондон.[229]

Писање руске штампе је средином априла привукло Пашићеву пажњу. У текстовима је преовладавала критика на рачун италијанских претензија о успостављању потпуне превласти на Јадрану на штету Словена. У том тренутку је већ имао сазнања да су Италијани имали велике захтеве у Далмацији, Медитерану и Малој Азији. Ступање Италије у рат се очекивало средином маја. Свестан да су близу договору са Италијом, Пашић је припремио нови апел Савезницима против уступања српско–хрватско–словеначких територија. Настојао је да увери силе Тројног споразума да би словенске државе уколико остану распарчане постале предмет трзавица. Са друге стране, истицао је да би уједињене у југословенску државу представљале фактор стабилности новог поретка у Европи и брану од немачког продора ка Јадрану и Медитерану. Пашићеви аргументи ипак нису могли да се мере са потенцијалом италијанске војне помоћи. Савезницима је било најважније да актуелни рат прво добију.[230]

У српској штампи је 18. априла започета жестока кампања против италијанских претензија у Далмацији. Италија је оптуживана да би окупацијом Далмације и Истре према Словенима преузела улогу Аустроугарске. На тај начин би стварањем непријатељства и иредентизма било онемогућено економско зближавање две земље. У војним круговима се могло чути да ће се право Србије на Далмацију бранити оружјем.

[229] A. Mandić, *Fragmenti*, d. 72, Petrograd, 11. april 1915. godine, *Sazonov Kudaševu*; *Isto*, d. 73, Petrograd, 11. april 1915. godine, *Supilo Pašiću*; *Isto*, d. 74, Petrograd, 13. april 1915. godine, *Supilo Pašiću*; *Isto*, d. 76, Petrograd, 15. april 1915. godine, *Supilo Pašiću*; *Isto*, d. 85, London, 27. april 1915. godine, *Trumbić Supilu*; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 27–32; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 364.

[230] АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. но 3974 од 25. марта 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 3422 од 30. марта 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 3503 од 1. априла 1915. године, *Пашић регенту Александру*; ПСР II, д. 317, Ниш, 14. април 1915. године, *Пашић Престолонаследнику*; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 362–363; – Ратне припреме су обухватиле утврђивање области Венеције и уклањање предмета од вредности из целог пограничног подручја. У Падови је извршена евакуација уметничких дела и драгоцености из музеја. Ристић је 15. априла известио о извршеним припремама да Болоња, у случају рата, буде седиште Врховне команде. Ренел Род је потврдио српском посланику да ће Италија брзо ући у акцију. Истог дана је Спалајковић известио о војним припремамам у Италији и кретањима аустроугарске војске са српског фронта према италијанској граници, (АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 3422 од 30. марта 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. но 3510 од 2. априла 1915. године, *Ристић МИД*–у; ПСР II, д. 333, Петроград, 18. април 1915. године, *Спалајковић МИД–у*)

Због информација о напретку у преговорима са Италијом, у Тајмсу је 22. априла изашао уводни чланак у корист Срба, пар дана касније 27. априла, објављен је текст сер Артура Еванса. Појачана пројугословенска агитација у штампи је изазвала протесте Италијана. Грај је обећао Империјалију да ће обратити лорду Нортклифу, који је контролисао четири важна листа у земљи, и сугерисати му да ограничи Стидову активност. Британској влади је било важно да не узнемири јавно мњење у Италији пред њен улазак у рат.[231]

Председник српске владе се прибојавао да би силе Тројног споразума, због тежине коју носи рат и жеље да се он што пре оконча, могле постати попустљивије према италијанским захтевима. Било му је јасно да би тако постигнут споразум, без консултовања Србије био штетан по њене интересе. У ноти упућеној силама Тројног споразума, 24. априла, Пашић је признао италијанске аспирације за остварење националног јединства. Овако формулисан став је значило да би италијанске тежње базиране на начелу народности за Србију биле прихватљиве. Другим речима, признао је да Италија на источној обали Јадранског мора може остварити легитимне економске и неке стратегијске интересе. Међутим, за Србију је било неприхватљиво да Италија у случају деобе Аустроугарске, изнад поменутог начела истакне и неке специјалне политичке и војне разлоге за присвајање већег дела источне обале Јадрана. Пашићу није било пресудно да ли ће Србија добити шири или ужи излаз на Јадранско море, већ да се будући односи на том мору уреде на стабилној и правичној основи. Био је спреман да попусти по питању стратегијских позиција на обали Јадранског мора, уколико би се односи уредили тако да се избегну будући сукоби. То је био предуслов да уједињена југословенска држава добије на времену за унутрашњу консолидацију. Тек након тога би нова држава заједно са Италијом могла да се одупре немачком продору у правцу Јадранског мора.[232]

Према свим извештајима, уступци Италијанима су подразумевали жртвовање интереса јужнословенских народа. Пашић је осудио силе, да су зарад споразума са Италијом биле спремне да погазе начела која су саме истакле на почетку рата. Замерао је Италији, што је занемаривала начело народности на којем је настала. Српска дипломатија

[231] AJ–80–2–10, Стр. Пов. бр. 3868, од 9. априла 1915. године, *Бошковић Пашићу*; DDI, V–III, d. 376, Niš, 18. april 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 583. London, 5. maj 1915. godine, *Imperijali Soninu*

[232] AJ–80–1–2, Пов. но. 3932, од 10. априла 1915. године, *Пашић Посланству у Риму*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 266–267; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić Saveznici*, 137–139; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 288–292.

је упозоравала да би уступци Риму довели до незадовољства јужнословенских народа, којима би у том случају више одговарала аустроугарска власт од италијанске. Међутим, упркос упућеним апелима, српска влада није имала механизме којима би спречила савезничке силе да одобре уступке Италији. Пашић није могао да пристане на споразум којим би се ишло против ослобођења и уједињења јужнословенских народа, нити би Србија могла да прихвати било какве обавезе из таквог споразума.[233]

3.5.4. Споразум без Србије

Српска дипломатија на сам дан потписивања Лондонског уговора није имала никаквих сазнања о том догађају. Током целог процеса преговора са Италијом, Силе Тројног споразума нису ниједног тренутка укључиле српску владу, нити су тражиле њено мишљење. На тај начин је Србији било јасно стављено до знања, да она није равноправан савезник и да њени интереси по важности нису у истој равни са италијанским. Српска дипломатија, је тек на основу фрагмената и полуинформација покушавала да спречи формулисање неповољних одредби у споразуму са Италијом. Силе су и након потписивања уговора наставиле да скривају од Србије да је споразум постигнут, те је Николсон је 27. априла изјавио Бошковићу да силе Тројног споразума воде рачуна о интересима Србије. Узалуд је српски посланик упозоравао на опасност од сукоба између јужних Словена и Италијана.[234]

Почетком маја, до владе у Нишу долазе опречне вести о споразуму. Пашић је 1. маја известио српске дипломатске представнике да се преговори сила Тројног споразума са Италијом и даље воде у Лондону. Уверен да договор тек предстоји, издао је инструкције да се у разговорима са савезничким званичницима инсистира на националном принципу и опасности од будућих сукоба са Италијом. Сутрадан је Бошко Чолак–Антић, српски посланик у Софији известио да преговори са Италијом теку врло повољно и да се очекује њен улазак у рат. Ни Бошковић није могао да добије званичне информације, али је

[233] *Исто*, Пов. но. 4057, од 25. априла 1915. године, *Пашић посланствима у Лондону, Паризу, Петрограду и Риму*; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 39–40.
[234] АЈ–80–2–10, док. бр. 417, од 15. априла 1915. године, *Бошковић Пашићу*; *Исто*, док. бр. 430, од 16. априла 1915. године, *Бошковић Пашићу*; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić Saveznici*, 140.

из приватних извора сазнао да је Француска узела иницијативу да се Италији учине уступци, док је Енглеска је приволела Русију која се дуго опирала.[235]

У српској штампи су Енглеска и Француска оптуживане да жртвују виталне интересе Србије уступањем Италији већег дела Далмације. Тон је далеко блажи био према Русији, за коју се писало да још није дала свој пристанак на уступке Италији. О судбини Далмације се говорило и у српској Народној скупштини, Русија је позивана да се заузме против уступања Далмације Италијанима. Јован Јовановић је Сквитију саопштио да српска влада зна да је између Антанте и Италије склопљен споразум према којем је Далмација заједно са Задром додељена Италијанима. Показао је забринутост да ће аустроугарску доминацију у Далмацији преузела Италија кршењем националног принципа на којем је почивало њено уједињење. Италијански посланик се није упуштао у дискусију, јер му детаљи споразума нису били познати, али је на основу разговора са Јовановићем закључио да српска влада дели мишљење јавног мњења и штампе.[236]

Након сазнања да су Енглеска и Француска деле новац Италији, Веснић је 8. маја закључио да она више не може назад. Балугџић је непосредно пре тога, преко руског посланика сазнао да је, осим појединих формалности, споразум са Италијом готов. Руски посланик је под формалностима вероватно сматрао потписивање поморских и војне конвенције. Тврдио да су тачни наводи листова о дефинисаним границама Италије. На основу истог извора Италија је имала обавезу да уђе у акцију три недеље након потписивања споразума. Бошковић је пак стекао погрешно уверење да је Италији остављен рок до 27. маја да се изјасни о коначном споразуму.[237]

Средином маја је из Петрограда стигла вест да је споразум са Италијом био постигнут посредством Русије. Исти извор је тврдио да је већ донета одлука за стварање аутономне Хрватске. Пашић је наложио Спалајковићу да испита такве наводе. Конкретне

[235] АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. но 4350 од 19. априла 1915. године, *Чолак–Антић Пашићу*; АЈ–80–2–10, док. бр. 237, од 20. априла 1915. године, *Бошковић Пашићу*; ПСР II, д. 363, Лондон, 2. мај 1915. године, *Бошковић МИД–у*; A. Mandić, *Fragmenti*, d. 97, Niš, 1. maj 1915. godine, *Pašić srpskim diplomatskim predstavnciima*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 121.

[236] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916,* d. 310, Niš, 3. maj 1915. godine, *Skviti Soninu*; DDI, V–III, d. 530, Niš, 1. maj 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 553, Niš, 3. maj 1915. godine, *Skviti Soninu*; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić Saveznici*, 140–141.

[237] АЈ–80–2–10, Стр. Пов. бр. 4798, од 30. априла 1915. године, *Бошковић Пашићу*; ПСР II, д. 389, Париз, 8. мај 1915. године, *Веснић МИД–у*; Руски посланик у Атини је ове информације добио од Крупенског, дотадашњег руског амбасадора у Риму, који је на повратку за Русију прошао кроз Атину, (АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 4406 од 20. априла 1915. године, *Балугџић МИД–у*).

и поуздане информације о времену и месту потписивања споразума између Италије и Тројног споразума је тек 14. маја донео Бошковић. Према његовим сазнањима Италији је дат рок од месец дана да ступи у рат са Централним силама. Тек тада је српска влада први пут добила тачне информације о датуму и месту потписивања уговора са Италијом и роком за њен улазак у рат. Држање споразума у тајности је требало да омогући Италији да спроведе мобилизацију трупа и припреми се за акцију. Бошковић је сазнао и за постојање писаног споразума између Румуније и Италије, због чега је закључио да ће Румунија кренути за Италијом.[238]

3.5.5. Југословенски одбор

Вести о уступцима у Далмацији су појачали пројугословенску акцију српске владе. Веснић је на конференцији у Париском географском друштву критиковао силе Тројног споразума. Подсетио је да су оне на почетку рата, прокламујући национални принцип као основу будућих територијалних промена, за свој циљ прогласиле борбу за правду и права свих народа. Српски посланик је упозоравао да се поменути принципи крше жртвовањем српских интереса у корист Румуније и Италије. Србија је управо на националном принципу заснивала своје легитимно право да наследи позиције Аустроугарске на источној обали Јадранског мора. Сукоб који је током рата настао између Србије и Италије у основи је имао борбу за аустроугарско наслеђе.[239]

Опасност од италијанских претензија створила је потребу да се формално оснује тело које ће заступати интересе и идеје југословенског покрета. У ту сврху је 30. априла у Паризу основан Југословенски одбор под председништвом Трумбића. Делкасе је пристао да 1. маја, у Веснићевој пратњи прими делегацију чланова новооформљеног Одбора. На пријему је представљен југословенски програм и најављена израда меморандума о југословенском питању. Чланови делегације су упозорили Делкасеа о ефектима које су италијанске претензије имале на српску и југословенску јавност. Према уверењу француског министра, узбуђење је било изазвано погрешним мишљењем да су уступци Италији већи него што су заиста били. Чланови делегације су га замолили да интереси

[238] АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 4801 од 30. априла 1915. године, *Ристић МИД–у*; ПСР II, д. 409, Лондон, 14. мај 1915. године, *Бошковић МИД-у.*
[239] DDI, V–III, d. 544, Pariz, 2. maj 1915. godine, *Ruspoli Soninu*; ПСР II, д. 362, Париз, 1. мај 1915. године, *Веснић МИД–у*;

јужних Словена не буду оштећени договором између Тројног споразума и Италије. Не откривајући детаље споразума са Италијом, Делкасе је изјавио да ће супротстављени италијански и српско–хрватски интереси бити правично решени. Веснић је искористио прилику да приговори на кршење начела народности у преговорима са Италијом. Поред тога, замерио је што Србија у том процесу није била консултована.[240]

Француски министар спољних послова је више пута изјавио да нема разлога за бригу. Тврдио је да Југословени неће имати разлога да се жале, иако је говорио само о територијалном проширењу Србије. За Французе, који су на фронту трпели страховите губитке је било најважније да се рат што пре оконча. Делкасе је о преговорима са Италијом говорио као да и даље трају, иако је Веснићу било јасно да је уговор потписан и да се вест о томе држи у највећој тајности. До истог закључка је дошао и Жупанић, али је погрешно за датум потписивања одредио 28. април.[241]

На вести о деоби Далмације, Веснић је саветовао Пашићу да влада, Народна скупштина и војска остану хладнокрвне и предложио да се акција предузме преко Југословенског одбора и штампе. Жеље и ставове Србије је савезничким владама требало исказивати преко српских дипломата, уз истовремено приказивање расположења јавног мњења посланицима сила у Нишу. Погрешно је закључио да ће корист коју би Италија могла остварити зависити од успеха њене војске. Рим је у рукама имао конкретан споразум, док са друге Србија није имала никаквих гаранција, нити формално признање статуса савезника.[242]

Непосредно након пријема код Делкасеа, Југословени су израдили и 6. маја предали меморандум о југословенском питању. Сутрадан је донета одлука да Југословенски одбор пређе у Лондон. Измештање центра југословенске акције у Лондон, било је мотивисано уверењем да се у енглеској престоници доносе кључне одлуке. Представници Одбора у намеравали да предају исти меморандум и Британцима. Поред

[240] ПСР II, д. 362, Париз, 1. мај 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 364, Париз, 2. мај 1915. године, *Веснић МИД–у*; DDI, V–III, d. 565, Pariz, 4. maj 1915. godine, *Titoni Soninu*; A. Salandra, *L'intervento*, 182–183; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 267–268; М. Ковић, *Једини пут*, 50–53; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 107–111; D. Bakić, *The Serbian Minister*, 186.

[241] AJ–80–4–21, док. бр. 313, од 2. маја 1915. године, *Жупанић Пашићу*; ПСР II, д. 362, Париз, 1. мај 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 364, Париз, 2. мај 1915. године, *Веснић МИД–у*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 268; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 114–128; Ф. Шишић, *Документи о постанку*, д. 20, Париз, 6. мај 1915. године, *Мемоар Југословенског одбора предат француској влади*.

[242] ПСР II, д. 364, Париз, 2. мај 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 389, Париз, 8. мај 1915. године, *Веснић МИД–у*.

тога, под утицајем Стида, југословенски емигранти по доласку у Лондон 12. маја објављују Манифест Југословенског одбора. Међутим, Одбор о тексту документа нису упознали Бошковића, а Цвијић је имао увид у Манифест тек по потписивању. Српски посланик је исказао резерве према документу због концептуалних разлика у односу на српско гледиште. Замерао је што се умањивала улога Србије у раду на уједињењу. Манифест је суштински пратио програм српске владе, али је садржао извесна одступања у погледу назива Југославија за будућу државу и питања припадности Далмације. Суштина проблема са називом Југославија се састојала у томе што се тај назив везивао за пројекат Беча за реконструкцију Монархије на тријалистичкој основи. Са друге стране, Хрвати су у поменутом називу видели гаранцију да Србија неће доминирати у новој држави. За разлику од Пашића, Бошковић са извесном дозом резерве и опреза посматрао акцију Југословенског одбора. Био је чак спреман да због садржаја Манифеста члановима Одбора ускрати посету Грејју. Исте аргументе је користио Цвијић, те је Пашић напослетку тражио да се пре пријема код британског министра спољних послова усагласе ставови. Како је неспоразум потрајао, чланове Одбора је тек 2. јула у пратњи Бошковића у име Греја примио председник Крунског савета, лорд Роберт Кру.[243]

3.5.6. Реакције Србије на уступке Италији

Натписи у српској и савезничкој штампи су изазвали реакције политичких кругова у Нишу. Народни посланик др Драгољуб Павловић је на 34. седници Народне Скупштине, 28. априла 1914. године, затражио од Пашића да се изјасни о гласовима да су Савезници, као компензацију за улазак у рат, доделили Италији територијалне уступке на штету Словена. Председник српске владе је потврдио да су претходном периоду из различитих извора долазили гласови о италијанским преговорима са обе зараћене стране. Међутим, није било званичних потврда, нити деманта таквих информација. Пашић је пред Скупштином изразио сумњу у могућност да Италија погази начело народности на основу којег се ујединила, јер би у супротном негирала своје уједињење и оспорила другим

[243] ПСР II, д. 389, Париз, 8. мај 1915. године, *Веснић МИД–у*; DDI, V–III, d. 583. London, 5. maj 1915. godine, *Imperijali Soninu*; Ф. Шишић, *Документи о постанку*, д. 20. Париз, 6. мај 1915. године, *Момоар Југословенског одбора предат француској влади*; *Исто*, д. 21, Лондон, 12. мај 1915. године, *Манифест Југословенског одбора британском народу и парламенту*; М. Ковић, *Једини пут*, 50–53; D. Bakić, *The Serbian Minister*, 186, 192–196; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 112; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 369–370.

народима исте тежње које има италијански народ. Закључио је да би такав развој догађаја неминовно довео до сукоба између Словена и Италијана у будућности и онемогућио их да се заједно супротставе германском продору. Посланик Павловић је затражио да се Народна скупштина изјасни да се то питање не може решавати без споразума са Југословенима и Србијом која није формални, али јесте била фактички савезник.[244]

Како је у српској јавности дошло до велике узнемирености, због вести о уступцима Италији, Пашић је 29. априла изнео Трубецком жељу да отпутује у Петроград. Исто је сутрадан саопштио Спалајковићу. Руска влада је поново одбила предлог да Пашић дође у Русију. Уместо председника владе, у Петроград је ради заштите српских интереса упућена мисија коју су чинили: бивши председник владе, Љубомир Стојановић и професор Београдског Универзитета, Александар Белић. Сазонов је покушао да спречи упућивање мисије, али је закаснио. Стојановић и Белић су имали инструкције да не отежавају положај руској влади. Добили су задатак да саставе карту о распрострањености православног словенског становништва и поделе је међу руским званичницима. Циљ је био да се руска влада спречи да жртвује српске интересе у Далмацији.[245]

Њихова акција је подразумевала ширење вести о томе да би наступање Италијана кроз области насељене Словенима наишло на отпор. Гулкиевич је прихватио могућност таквог сценарија и саветовао Карлотија да италијанска војска, како би се избегло провоцирање Србије, не предузима операције у Далмацији. Овакво деловање Гулкиевича показује да је мисија Стојановића и Белића у одређеној мери утицала на руску владу. Када је неколико дана касније Спалајковић разговарао на исту тему са Сазоновим, руски министар му је побројао шта је све Русија учинила за Србију. По савету италијанског

[244] Ф. Шишић, *Документи о постанку*, д. 18, Ниш, 28. април 1915. године, *Изјава г. Пашића у Народној Скупштини*; A. Mandić, *Fragmenti*, d. 83, Niš, 27. april 1915. godine, *Pašić Narodnoj Skupštini*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 76; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 33–34; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić Saveznici*, 140; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 291.

[245] A. Mandić, *Fragmenti*, d. 87, Niš, 28. april 1915. godine, *Pašić Spalajkoviću*; *Isto*, d. 88, Niš, april 1915. godine, *Pašić Spalajkoviću*; *Isto*, d. 89, Niš, 29. april 1915. godine, *Trubecki Sazonovu*; *Isto*, д. 92, Niš, 30. april 1915. godine, *Pašić Spalajkoviću*; *Isto*, d. 93, Petrograd, 30. april 1915. godine, *Spalajković Pašiću*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 75; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 34–43; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 364–368; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić Saveznici*, 140–141; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 291–292; З. Бајин, *Спалајковић*, 149.

амбасадора, Сазонов је умиривао српског посланика и обећавао да ће српски интереси бити остварени након коначне победе.[246]

Потреба да се задовољи Италија је постојала јер се њено учешће у рату међу Савезницима сматрало пресудним. Поред значајног војног доприноса, вредност италијанске интервенције је лежала у економском притиску, односно у потпуној изолацији и обустави снабдевања Аустроугарске и Немачке. Напослетку, Савезници су веровали да ће интервенција Италије олакшати одлуку других неутралних држава да ступе у акцију. Зарад победе у рату, силе Тројног споразума су прекршиле раније усвојене декларације о заштити интереса малих народа и жртвовале национални принцип. У очима српске јавности, политика уцене према зараћеним странама је била награђивана. Са друге стране, настао је утисак да се верно држање Србије кажњава. Српски кабинет је доведен у незавидан положај, јер се постављало питање да ли је вредело подносити даље жртве у рату.[247]

Вести о кризи Пашићевог кабинета су навеле Французе да предложе Италијанима да што пре упознају Србију са одредбама Лондонског уговора које су се односиле на Далмацију. Поред тога, Поенкаре је приговорио Титонију да тон италијанске штампе доприноси кризи. Прихвативши сугестију италијански амбасадор је саветовао Сонину да се прекине са натписима који узнемиравају српско јавно мњење. У настојању да умири Србе, Титони је уверавао Веснића да се приликом преговора водило рачуна о оправданим интересима Србије. Попут Француза и Грej је увиђао потребу да се умири Пашић. Међутим, за разлику од Поенкареа, није био за то да се открију одредбе споразума са Италијом. Грej се бојао да би то учврстило Србију да не попусти по питању уступака Бугарској и Румунији.[248]

Настанак министарске кризе у Србији међутим није забринуо Сквитија. Он једноставно није веровао да ће Скупштина ускратити подршку Пашићевој влади због држања по питању Далмације. Претпостављао је да стварање такве атмосфере има за циљ

[246] DDI, V–III, d. 580, Petrograd, 5. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 641, Petrograd, 10. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; M. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 43;
[247] AJ–80–4–24, док. бр. 611–613, од 22. априла 1915. године, *концепт за разговор са посланицима сила Тројног споразума*; M. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 39–47; M. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 282–293.
[248] DDI, V–III, d. 554, Pariz, 3. maj 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 565, Pariz, 4. maj 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 583. London, 5. maj 1915. godine, *Imperijali Soninu*; ПСР II, д. 389, Париз, 8. мај 1915. године, *Веснић МИД–у*.

да подстакне Русију на супротстављање италијанским аспирацијама у Далмацији. Италијане је највише бринуло да би српска акција, усмерена на постизање решења супротних одредбама Лондонског уговора, могла имати негативних утицаја на будућу италијанско–српску војну сарадњу. Гулкиевич је 6. маја обећао Карлотију да ће тражити од Париза и Лондона да саветују Србима усмеравање фокуса на аустроугарски фронт.[249]

Натписима у руској штампи, влада у Петрограду је покушавала да смири страсти у Нишу. Тешили су српску владу да неће имати разлога да се жали на део територија који ће јој бити додељен, док би за део Словена који остане у Италији биле гарантоване пуне слободе. Поред тога, створен је утисак да је италијанска интервенција пресудна у сукобу, јер би поред везивања дела Аустроугарских снага увела у рат Румунију и Бугарску. То је имало за циљ да оправда уступке Италијанима на рачун јужних Словена, али је истовремено откривало да је улазак Италије у рат био предуслов за обнову сарадње балканских држава. Иако се писало о оправданости успостављања италијанске доминације на Јадранском мору, истовремено је одбацивана тврдња да Италија жели да заузме место Аустроугарске у прогону Словена.[250]

Сонина је стање у Србији ипак забринуло. Сматрајући да би било лоше за Италију да Пашић оде с власти, настојао је да му олакша позицију. Прихватио је Поенкареов савет везан за штампу, али је одбио предлог о откривању одредби Лондонског уговора. Заузео је став да Италија о уређењу интереса Италије и Србије на Јадрану може да разговара само са Русијом и другим силама Антанте. Признајући искључиво ауторитет великих сила, Сонино је искључио могућност директног договора са Србијом, која као мала држава није била равноправан партнер.[251] Пашићу је поручио да италијанска влада има у виду српске интересе. Оградио се од писања продалматинског италијанског комитета и појединих листова, тврдећи да то не одговара мишљењу и ставовима италијанске владе. Показао је спремност да забрани скупове продалматинског италијанског комитета, јер му због будуће

[249] *Ibid*, d. 571, Niš, 5. maj 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 589, Petrograd, 6. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; – Ристић је известио Пашића да се у Риму говори о томе да је његов кабинет поднео оставку. Као разлог се наводила чињеница да су силе Тројног споразума уредиле питање о Далмацији без икаквог претходног споразума са српском владом, (АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 5084 од 8. маја 1915. године, *Ристић Пашићу*).
[250] *Ibid*, d. 588, Petrograd, 6. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*.
[251] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 312, Rim, 5. maja 1915. godine, *Sonino Skvitiju*; DDI, V–III, d. 574, Rim, 5. maj 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

војне сарадње није одговарало компликовање односа са Србијом. Надао се да ће овакав потез наићи на позитиван пријем код сила Тројног споразума.[252]

На основу Сквитијевог извештаја, Пашић је прихватио иницијативу истичући да је у интересу српске владе да одржава добре односе са Италијом. Признао је италијанске интересе у Јадранском мору, али није био спреман да прихвати претеране аспирације. Он је ову иницијативу схватио као жељу Италије да се споразуме са Србијом о спорним питањима, те је изнео предлог о закључењу италијанско–српског споразума. Сквити је пристао на размену мишљења, али се оградио да би за конкретније деловање морао да тражи упутства из Рима. Покретање иницијативе за споразум је представљало Пашићев покушај да Јадранско питање врати за преговарачки сто. Истовремено је настојао да извуче од Сквитија додатне информације о Лондонском уговору. На основу извора српске провенијенције, италијански посланик је својом изјавом да ће Италија са Србијом „ступити у споразум чим се све сврши“ први иницирао склапање споразума. Он међутим, није никада добио такве инструкције од Сонина. По свему судећи, Сквити, коме је текст Лондонског уговора био непознат је могао изнети лични став да ће постизање споразума бити могуће по завршетку рата. На основу писања српских листова, италијански посланик је средином маја закључио да влада у Нишу настоји да добије од сила Тројног споразума конкретна обећања у погледу изласка на Јадранско море. Претпоставио је да српска влада жели да искористи изјаву Сила како би потом постигла засебан договор са Италијом. Међутим, тумачења српске владе су била потпуно погрешна, Сонино није имао намеру да прихвати споразум којим би се нарушиле одредбе Лондонског уговора.[253]

Према Сониновим инструкцијама, Сквити је непосредно пред улазак Италије у рат настојао да умири тон српске штампе. Јавно мњење у Србији је требало умирити тврдњама да Италија није имала за циљ да оштети српске интересе на Јадрану, већ да задовољи легитимне потребе две земље. Позивајући се на Зелену књигу, Сонино је наложио да се нарочито потенцира наратив о настојању Италије да, при разговорима са

[252] DDI, V–III, d. 611, Pariz, 7. maj 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, 623, Rim, 8. maj 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 317, Rim, 8. maj 1915. godine, Sonino Skvitiju; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 367.

[253] AJ, 80–4–23, д. 558об–559, *Забелешке Ј. М. Јовановића о изјавама барона Сквитија*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 321, Niš, 10. maj 1915. godine, *Skviti Soninu*; DDI, V–III, d. 645, Niš, 10. maj 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 678, Niš, 13. maj 1915. godine, *Skviti Soninu*; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 367; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 294–295; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 145–146; D. Šepić, *Italija, saveznici*, 93–105.

Бечом, одбрани политичку и економску независност Србије. Основни интерес за смиривање српске јавности лежао је у чињеници да је Италијанима била неопходна српска офанзива против Аустроугарске. Српска штампа је позитивно известила о италијанској објави рата, а српски краљ Петар I Карађорђевић је преко италијанског посланика поздравио ступање у борбу против заједничког непријатеља. Ипак, већ од првих дана рата се показало да односи између супротстављених савезника неће бити нимало срдачни.[254]

3.6. Питање територијалних уступака Србији

Поред чињенице да је Србија била мала земља, њена несрећа је додатно лежала у томе што је прва нападнута. Друге мале државе, попут Грчке, Румуније и Бугарске су о задржавању благонаклоне неутралности или уласку у рат могле да преговарају. Србија није могла да рачуна на такав капитал при преговорима за дефинисање свог статуса у односу на Савезнике и остварење територијалних компензација. Позиција у којој се нашла, отварала могућност да се другим државама нуде територије у њеном поседу или оне на које је претендовала. Пред српску владу су од маја до септембра 1915. године постављена два основна циља: да очува постојеће територије и осигура максимум будућих територијалних тековина неопходних за стварање велике словенске државе. Главне препреке на путу ка остварењу ових циљева били су интереси сила Тројног споразума да увуку неутралне државе у рат и настојање Италије да очува нетакнутим одредбе Лондонског уговора.

3.6.1. Прихватање југословенског програма

Подстакнута деловањем Италије, румунска влада је 3. маја поново покренула разговоре са Савезницима о уласку Румуније у рат. Српска влада је сутрадан сазнала да се преговори са Румунима воде у Петрограду и претпоставила да ће они ући у рат одмах након Италијана. Истог дана су подсекретар Форин Офиса, сер Артур Николсон и Бекендорф, руски амбасадор у Лондону известили Бошковића да Србија минимално може очекивати да добије Босну и Херцеговину и шири појас Далматинског приморја.

[254] DDI, V–III, d. 753, Niš, 22. maj 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, V–IV, d. 17, Niš, 26. maj 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 26, Niš, 27. maj 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 29, Rim, 28. maj 1915. godine, *Sonino Skvitiju*.

Изјављујући да Русија и Савезници брину о интересима Србије, руски амбасадор је замолио Бошковића да делује у правцу умиривања српске јавности. Супротно споразуму са Италијанима, задржао је могућност да Србија добије други излаз на море уједињењем са Хрватима.[255]

Територијални уступци неутралним државама од стране Тројног споразума поставили су на дневни ред питање о осигурању будућих тековина за Србију која је већ била учесник у рату. На седници Министарског савета 3. маја је донет закључак да је ради поправљања политичке ситуације у земљи неопходно изаћи пред народ са извесним сигурним националним тековинама које би се као добит могле супротставити гласовима о уступљеним земљама. Будуће територијалне тековине Краљевине Србије је требало означити и осигурати споразумом између Србије и савезника, како би се учврстила позиција владе и оправдало њено држање уз силе Тројног споразума. Српска влада је усвојила закључак да Италија због великог нерасположења јужнословенског становништва не би смела да ступи на територије насељене Словенима док се посебно не споразуме са Србијом. На тај начин је српска дипломатија отворила два могућа правца споразумевања, један са савезницима и други директно са Италијом.[256]

По окончању министарских седница, Пашић се 4. маја састао са представницима Тројног споразума, како би их упознао са ситуацијом. У разговору се жалио да су вести о споразуму са Италијом створиле утисак да Савезници немају поверења у српску владу. На тај начин је доведен у питање програм који је децембра објављен у Нишкој декларацији. Како би извукао ближе информације о Лондонском уговору, испитивао је представнике сила да ли је питање уступака Италијанима неповратно решено или постоји простор да се српска влада споразуме са Римом. Осим тога, користећи моралну предност, предложио је три мере које би обезбедиле стабилност његовог положаја и повратиле веру у силе Тројног споразума: учешће Србије у одређивању граница у Банату и на другим местима, давање

[255] АЈ–80–2–10, д. 240–243, 23. април 1915. године, *Бошковић Пашићу*; *Исто*, д. 257, 25. април 1915. године, *Бошковић Пашићу*; ПСР II, д. 377, Париз, 5. мај 1915. године, *Весник МИД–у*; *Исто*, д. 379, Лондон, 5. мај 1915. године, *Бошковић МИД–у*; Исто, д. 422, Рим, 19. мај 1915. године, *Ристић МИД–у*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије,* 268; D. Bakić, *The Serbian Minister*, 185; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 273–274; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 109; – За више о преговорима са Румунијом видети стране 236–248.

[256] АЈ–80–4–24, док. бр. 611–613, од 22. априла 1915. године, *концепт за разговор са посланицима сила Тројног споразума*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 268; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 53; М. Радивојевић, *Велики покровитељ,* 292–293.

гаранција за будуће уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу и ограничавање италијанских војних операција изван територија насељених Словенима.[257] Пашић је издао инструкције посланствима у Паризу и Лондону да инсистирају да се о северној граници не преговара без Србије, уз образложење да је узбуђење настало због Далмације претило да поремети стање у парламентарним круговима и војсци.[258]

Савезници су настојали да умире Србију како би обезбедили њену сарадњу за привлачење Бугарске и Румуније. Након што је Пашић упознао посланике Француске, Енглеске и Русије са закључцима владе, они су и даље тврдили да немају никаквих информација о споразуму са Италијом и обећали да ће известити своје владе. Француски и енглески посланик су нагласили Јовану М. Јовановићу да не треба заборавити услуге које су силе пружиле Србији. Исте аргументе је Сазонов користио при разговору са Белићем и Стојановићем. Овакво држање је додатно узнемиравало Србе и стварало одбојност према уступцима у корист Румуна и Бугара. Срби су оправдано страховали да ће Румунија за ступање у рат тражити целу леву обалу Дунава од Оршаве до Београда.[259]

Уздајући се у подршку Русије, регент Александар је 5. маја великом кнезу Николају Николајевићу скренуо пажњу да је Србија свесна да би улазак Румуније и Италије у акцију скратио трајање рата. Међутим, указивао је на чињеницу да су Савезници кршењем прокламованог начела народности, у корист претераних италијанских аспирација на источној обали Јадранског мора, довели Србију у тежак положај. Услед нарушавања српских интереса постављало се чак питање да ли би српска војска била спремна да настави борбу. Потврдио је раније успостављен аргумент владе да се Италијани и Срби морају држати заједно зарад супротстављања германској опасности. Међутим, тренутно расположење је довело у питање могућност сарадње са италијанском војском на терену и створило предуслове за италијанско–српски сукоб у будућности.

---

[257] ПСР II, д. 388, Ниш, 6. мај 1915. године, *Пашић Веснићу*; МО, III–VII/2, д. 690, Ниш, 6. мај 1915. године, *Трубецки Сазонову*; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 51–53; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 365–366; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*,121–122; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić Saveznici*, 140–143; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 292–295; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 117–118; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 76–77.

[258] AJ–80–2–10, д. 240–243, 23. април 1915. године, *Бошковић Пашићу*; ПСР II, док. 380, Ниш, 5. маја 1915. године, *Пашић посланствима у Паризу и Лондону*.

[259] AJ–80–4–24, док. бр. 606, 607, 22. априла 1915. године, *нацрт престолонаследниковог одговора великом кнезу*; *Исто*, док. бр. 611–613, од 22. априла 1915. године, *концепт за разговор са посланицима сила Тројног споразума*; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 52–54; – За више о преговорима Савезника са Бугарском видети стране 214–235.

Регент је замерао што се споразум који су Силе постигле са Италијом крије од Србије. Закључио је да се то чини јер су Италијани добили најбоље стратегијске тачке и трговачке луке на Јадрану, чиме би постали потпуни господари над Јужним Словенима.[260]

Белић и Стојановић су 5. маја примљени у аудијенцију код Сазонова. Наишавши на одлучан и оштар став српских политичара, руски министар је настојао да их умири изјавом, да ће Србија након рата бити три пута увећана, ујединити се са Црном Гором и добити: Босну, Херцеговину и излаз на Јадранско море у Далмацији, укључујући и луку Сплит. Обећања о уједињењу са Хрватима није било. Ипак, како је сутрадан Делкасе усвојио гледиште о могућем уједињењу по вољи Хрвата, Сазонов је одмах наложио Трубецком да саопшти Пашићу да се руска влада неће противити уједињењу уколико то прихвате сами Хрвати. Суочени са отпором српске владе, Савезници су 7. маја, први пут званично саопштили Пашићу да Србија може да рачуна на Босну и Херцеговину и излаз на море, док ће о будућности Хрватске одлучивати сами Хрвати. Ипак, он није желео обећања, већ конкретан споразум.[261]

Бекендорф је 13. маја информисао Цвијића да Ријека није припала Италији и да је ствар Срба и Хрвата како ће уредити своје односе, док је за северну Далмацију тврдио да ништа није решено неповратно. Међутим, Бошковић је, из разговора које је истог дана водио са Грејем и руским и француским амбасадором, закључио да је Тројни споразум упркос изјави о могућем уједињењу ипак наклоњенији независној Хрватској. Приписивао је то инсистирању Италијана, којима би расцепканост словенских држава омогућила да се учврсте на источној обали Јадрана. Закључио је да ће ипак уједињење зависити од народних маса и да силе Тројног споразума па ни Италија то неће моћи на силу да спрече.[262]

[260] *Исто*; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 49–50; – За питање покретања српске офанзива види на страни 166–174.
[261] МО, III–VII/2, д. 689, Петроград, 6. мај 1915. године, *Сазонов Трубецком*; Исто, д. 705, Ниш, 7. мај 1915. године, *Трубецки Сазонову*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 269; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 54–60; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 364–366; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 293–294; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 82–83; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 366–367.
[262] АЈ–80–2–10, Стр. Пов. бр. 4798, од 30. априла 1915. године, *Бошковић Пашићу*; *Исто*, док. бр. 489, од 30. априла 1915. године, *Бошковић Пашићу*.

3.6.2. Наставак стратегије територијалних уступака балканским државама

Изјава од 7. маја је имала за циљ да ублажи отпор Србије према уступцима Румунији и Бугарској. Како је српска влада и даље била сумњичава, Бекендорф је 9. маја обећао Бошковићу да ће при одређивању северне границе према Угарској и Румунији бити задовољени српски интереси. Исто је потврдио и по питању српско–грчке границе, истичући да је главно да се рат добије. Поклевски је пак уверавао Маринковића да Русија неће попустити по цену да Румунија остане неутрална.[263]

Ипак, српску владу су средином маја узнемиравала сазнања да Румунија за улазак у рат тражи између осталог Банат до Панчева, док Бугарска показује тежње ка Кавали и Битољу. У Атини су сматрали да тежак савезнички положај у Дарданелима утиче на попустљивост сила према Бугарској. Балугџић је донео вести да се Италија заузела за уступке Бугарској, која се због помоћи приближила Румунији. У грчким круговима се могло чути да Италија подржава Румунију и Бугарску, рачунајући да би се њиховом интервенцијом рат скратио. Међутим, ова стратегија није била италијанска. Савезници су још 1914. године водили преговоре са балканским државама у циљу постизања компромиса који би омогућио њихов улазак у рат на страни Антанте. Дакле, реч је о дугорочној стратегији.[264]

Србија је тражила да њена граница према Румунији крене од Трајанове табле са југа, вододелницом западно од Тамиша, право на север до Мориша и његове утоке у Тису. Како је проширење Србије било условљено поразом Двојне монархије, Британци су упозоравали на опасност да би неуспех споразума са Румунијом око Баната могао коштати Србију проширења на Босну и изласка на море. Међутим, Бошковића то није узнемирило, јер је закључио да улазак Италије у рат смањује значај румунске акције, чиме је силама Тројног споразума пружена могућност да не удовољавају превише захтевима Букурешта. Веровао је да ће италијанска објава рата неминовно утицати на Румунију да смањи потраживања и ступи у акцију, због чега је закључио да не треба журити са пристанком на Братијануове захтеве. Предлагао је да се тренутак када Румунија и Италија затраже помоћ српске војске искористи за наметање исправки са обе стране. Бошковић је закључио да ће

[263] ПСР II, д. 394, Букурешт, 9. мај 1915. године, *Маринковић МИД–у*.
[264] АС, МИД ПО, р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 5034 од 7. маја 1915. године, *Балугџић МИД–у*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 269.

након споразума о граници са Румунијом, Силе сав притисак усмерити на Србију да се споразуме са Бугарском. Стога је саветовао Пашићу да задржи чврст и непоколебљив став.[265]

Суочени са дијаметрално супротним ставовима српске и румунске владе по питању Баната, Савезници траже помирљивије решење. У том духу, Французи прихватају Веснићев аргумент о значају Баната за одбрану Београда и 18. маја предлажу поделу ове територије између Србије и Румуније. Савезници су имали све мање стрпљења према политици балканских држава. Грej се 22. маја жалио Империјалију на незајажљиву похлепу балканских држава. Није му било јасно зашто је српска влада била узнемирена када је било извесно да ће након рата, у случају победе, добити велика територијална проширења, чиме ће ослободити више од 6 милиона Југословена.[266]

Крајем маја преговори са Румунијом су обустављени, јер Братијану није пристао на поделу Баната. Његов предлог „компромиса“, који је подразумевао забрану градње утврђења око Београда није био прихватљив за Сазонова. Пашић је закључио да се руски министар у случају Румуније више залагао за српске интересе због расположења које је настало у Србији након споразума са Италијом. Поред тога, претпостављао је да се српски интереси у Румунији бране како би се касније на Србију вршио притисак за уступке Бугарској у Македонији. Бошковић је делио Пашићеве страхове, да ће се након преговора са Румунијом кренути са притисцима за договор са Бугарском. Овакве претпоставке су се обистиниле, када су силе Тројног споразума 29. маја понудиле Радославову испуњење бугарских територијалних захтева у целини.[267]

Када су сутрадан сазнале за садржај савезничке ноте, српска и грчка влада су оштро протестовале. Пашић се усмено пред савезничким посланицима изјаснио негативно о уступцима Софији. Понуда Бугарској је према речима Спалајковића изазвала већи шок од аустроугарског ултиматума, јер су савезници тражили да располажу српском државном

[265] AJ, 80–2–10, Пов. бр. 5199, 10. маја 1915. године, *Бошковић Пашићу*; DDI, V–III, d. 759, London, 22. maj 1915. godine, *Imperijali Soninu*; D. Bakić, *The Serbian Minister*, 183–184.
[266] AJ, 80–2–9, Стр. Пвр. бр. 5036, Париз, 19. мај 1915. године, *Веснић Пашићу*; DDI, V–III, d. 759, London, 22. maj 1915. godine, *Imperijali Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 269; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 275.
[267] ПСР II, д. 443, Букурешт, 24. мај 1915. године, *Маринковић МИД–у*; *Исто*, д. 451, Ниш, 27. мај 1915. године, *Пашић Маринковићу*; *Исто*, д. 463, Лондон, 31. мај 1915. године, *Бошковић Пашићу*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 269; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 246, 275–276; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 393; Ђ. Ђ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 148–149; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 128–129; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 47.

територијом. Овај потез је дошао у погрешно време, јер се српско јавно мњење тек умирило након вести о уступцима Италији и могао се одразити негативно на покретање српске офанзиве против Аустроугарске. Италијане су мање бринуле српске жалбе од грчких, јер је Србија већ била у рату и морала је да настави у том правцу. Са друге стране, Грчка је имала германофилског владара и њена коначна одлука се није могла очекивати пре завршетка парламентарних избора, а предлози Софији су могли утицати неповољно на Венизелосов положај.[268]

Јовановић је 4. јуна изјавио Сквитију да српска влада није могла да уступи Бугарској територије пре краја рата. Таквом ставу је допринело непријатељско држање Бугарске, нарочито након Валандовског инцидента. Пашић се сложио да рат треба скратити, али не само на штету српских интереса. Свестан да Србија на западу неће добити све територије на које је претендовала, јер су поједине већ биле обећане Италији, изјавио је да су Србији тренутне територије значајније од проширења које јој се нуди. Поред тога, бринуло га је да Србија након рата може остати изолована у случају сарадње Бугарске и Италије. Наиме, са Бугарима у Македонији и Италијанима у Валони, Србија би била одсечена од Солуна и затворена у Јадранском мору. Страх од окруживања је наметао потребу да се Србији обезбеде сигурне границе које би јој у будућности гарантовале независност.[269]

Позивајући се на одредбе устава, српска влада је 9. јуна одбила предлог за давање територијалних уступака Бугарској у Македонији. Србија није могла озбиљно да узме у разматрање то питање без чврстих гаранција да ће добити српско–хрватско–словеначке земље. Пашић је био раздражен чињеницом да су поред понуда Бугарској, без знања Србије и на штету њених интереса прављени споразуми са Италијом и покушај споразума са Румунијом. Српски посланици су тек 20. јуна информисани о његовом разговору са савезничким посланицима. Како су Силе биле само усмено обавештене, Бошковић је сугерисао Пашићу да треба писмено саопштавати ставове због потреба доказивања на будућој мировној конференцији. Комешање Срба је бринуло Италијане, којима је

[268] *I documenti diplomatici Italiani*(=DDI), Quinta serie 1914–1918, Vol. IV (=V–IV), (Roma: Istituto poligrafico dello stato, 1973), d. 92, London, 4. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; ПСР II, д. 467. Петроград, 2. јун 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 502, Ниш, 10. јун 1915. године, *Пашић Бошковићу*; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 148–149.

[269] ПСР II, д. 562, Ниш, јуна месеца 1915. године, *Пашић дипломатским представницима*; *Ibid*, d. 94, Niš, 4. jun 1915. godine, *Skviti Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 269–270; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 149; За више о Валандовском инциденту видети страну 215–216.

примарни интерес била српска офанзива у правцу Љубљане. Страховали да незадовољство у Нишу ствара ризик да српска војска не предузме операције против Аустроугарске.[270]

Како су Бугари 15. јуна тражили додатна појашњења о савезничкој понуди, преговори су запали у кризу. Титони је једини излаз балкански чвор видео у српском прихватању румунских или бугарских аспирација. Психолошки тренутак је био повољан, јер је Веснић након руских пораза намеравао да скрене пажњу Пашићу да се двострука румунско–бугарска уцена може избећи прихватањем оне која је за Србију мање штетна. С обзиром на то да је допринос Бугарске за Србију, али и Италију имао мањи значај од војне помоћи Румуније, предлагао је да се Србија одрекне Баната и задржи Македонију. Међутим, проблем се састојао у томе што се, услед промене расположења у Букурешту, није могло поуздано рачунати на румунску акцију чак и у случају да јој се обећа цео Банат.[271]

3.6.3. Враћање на југословенски проблем

Након негативног одговора бугарске владе и тврдоглавог држања Братијануа, Савезници су се крајем јуна ломили да ли да преговарају са Бугарском или Румунијом. Преговори са Грчком нису долазили у обзир због одржавања парламентарних избора. Поред тога, француски посланик у Нишу је стекао утисак да превелики притисак за уступке ствара ризик да Србија, која није била формално везана за Савезнике, промени свој спољнополитички курс. У таквим околностима, Делкасе је закључио да Србија може пристати на уступке Румунима у Банату уколико јој се открију поједини делови Лондонског уговора. Сонино се изјаснио против таквог решења јер је било у супротности са духом Лондонског уговора. Поред тога, није веровао да ће уступање Баната натерати Братијануа да уведе Румунију у акцију, нити да ће откривање делова Лондонског уговора задовољити Србе. Закључио је да су порази Руса подједнако били кочница за Румуне и

[270] *Исто*, д. 490, Ниш, 8. јун 1915. године, *Одговор српске владе на савезничку ноту о територијалним концесијама Бугарској у Македонији*; *Исто*, д. 500, Ниш, 9. јун 1915. године, *Пашић Ристићу*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 246; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 393; Ђ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 150; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 130; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 47–48; – Империјали је закључио да је немогуће озбиљно разговарати са балканским државама, чији менталитет не може да схвати потребу за трансакцијама и жртву у садашњости зарад веће користи у будућности, (DDI, V–IV, d. 262, London, 24. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*).

[271] DDI, V–IV, d. 203, Pariz, 18. jun 1915. godine, *Titoni Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 247; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 47–57.

Србе. Једина држава коју би руски порази могли подстаћи на акцију била је Бугарска, јер њој није претила директна опасност од аустро–немачког напада.[272]

Империјали је 1. јула начуо за идеју да се Србији као компензација за губитак Македоније гарантује посед Хрватске. То је било супротно италијанским интересима, јер би италијанску територију у Далмацији потпуно окружила јединствена и јака српска држава. Поред тога, давање Хрватске је онемогућавало тајно споразумевање са Угарском, јер би она лишена Хрватске, Трансилваније и Баната била мотивисанија да се бори до краја. Сматрао је да би такво обећање Србији отежало склапање мира што би се могло избећи уколико би се независној Угарској или у заједници са Аустријом оставио излаз на море кроз Хрватску. Нарочито је сматрао да одуговлачење Румуније оставља слободу деловања да се Угарској оставе Трансилванија, Банат и Хрватска.[273]

Делкасеов предлог је подразумевао да се Србија одрекне претензија на Банат и Македонију, док би се силе обавезале да олакшају уједињење са Хрватима, под условом да они то желе. Овакав нацрт је још једном потврдио да су Французи, у жељи да привуку Бугарску и Румунију, прихватили југословенски програм српске владе. Оваква Делкасеова политика је подстакла расправу о питању југословенског уједињења. Сонино је из више разлога био против таквог предлога. Постојао је страх да ће компензације Србији, неопходне за решавање питања Баната, вратити Јадранско питање за преговарачки сто на штету Лондонског уговора. Поред тога, одбацила би се могућност сепаратног мира са Мађарском и општег мира са Аустроугарском. Италијански министар је указивао на чињеницу да замена дела Торонталског округа за Хрватску није била пропорционална. Тврдњом да се о вољи Хрвата не може судити по изјавама мањине, Сонино је оспорио легитимитет хрватске емиграције окупљене у Југословенском одбору. Сазонову се допао француски предлог јер је омогућавао да се Србији компензују уступци учињени Румунији без нарочитог обавезивања Сила за њено уједињење са Хрватском.[274]

Империјали је Николсону у присуству Камбона изнео негативан став о уступању Хрватске Србији. Камбон се бранио да је то нејасна идеја која није конкретизована нити формулисана као предлог, те о њој нема смисла ни расправљати. Карлоти је сматрао да

[272] *Ibid*, d. 306, Rim, 29. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 270–271.
[273] *Ibid*, d. 322, London, 1. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 114.
[274] *Ibid*, d. 347, Petrograd, 5. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 270–272; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 112.

Британци нису били присталице концепта да се Србији за одрицање од Баната олакша заједница са Хрватском. Француски предлог је, према мишљењу Титонија, требало да задовољи Србију несигурним уверењима о присаједињењу Хрватске. Након Сонинових аргумената, Делкасе више није инсистирао, али је тражио други начин да се задовољи Србија која је под утиском учињених предлога Румунији и Бугарској и даље одбијала да пређе у офанзиву.[275]

Делкасе и Кру су били склони предлогу да се влади у Нишу, уместо давања гаранција, упути изјава да савезници неће бити противни уједињењу Хрватске и Србије након рата. Упорно се држећи својих ставова, Сонино се успротивио и тој идеји. Сумњајући у румунску решеност да напусти неутралност упркос великим концесијама у Банату, био је схватања да су обећања Србији у вези Хрватске непотребна. Хрватску је видео као уступак Мађарима, који би се могао искористити у тренутку када се рат окрене у корист Антанте, да се они преговорима одвоје од Немаца. Поред тога, уступање Хрватске Србији би наметнуло питање Ријеке, што би у Италији изазвало снажну реакцију јавности.[276] Кру је прихватио Сонинове резерве по питању Хрватске и Ријеке, уз примедбу да би било добро да силе задрже право одлучивања о њиховој судбини након рата. Веровао је да би то, заједно са откривањем делова Лондонског уговора који се тичу Србије, било довољно да се придобије поверење Срба и Југословена и приволи српска влада на уступке Бугарској.[277]

Под притиском из Рима, Париза и Лондона, Сазонов је попустио и прихватио предлог да се цео Банат препусти Румунији. Пристао је да силе у случају договора са Румунијом упуте Србији исправљен Делкасеов предлог којим ће јој гарантовати Срем са Земуном и благонаклон став по питању уједињења са Хрватском, под условом да хрватско становништво пристане на унију. У замену за то, Румунија не би градила утврђења ка Београду, држала би на поменутој територији само полицијске снаге и преузела обавезу да исплати Србима имовину. Била би дужна да оним Србима који би остали гарантује национална права. Руске сугестије по питању обавеза Румуније у Банату су одмах

[275] *Ibid*, d. 348, London, 5, jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 349, Petrograd, 5. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 365, Pariz, 7. jul 1915. godine, *Titoni Soninu*.
[276] *Ibid*, d. 372, Rim, 8. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 400, Rim, 11. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 271–272; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 114.
[277] *Ibid*, d. 382, London, 9. jul 1915. godine, Imperijali Soninu; *Ibid*, d. 412, London, 12. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*.

прихваћене, јер су савезници сматрали да би то било довољно да гарантује положај Београда. Међутим, Сониново противљење је довело до промене става у погледу Хрватске. У новом предлогу није било помена могућег уједињења по вољи Хрвата. Уместо тога је српској влади требало изјавити да активна сарадња Румуније у рату има велику корист за савезнике, јер би она могла најлакше и најефикасније да помогне Србији у одвраћању аустро–немачког напада.[278]

Пашића су узнемириле вести о новим понудама Румунији у Банату, због чега је 8. јула наложио српским представницима да саопште владама код којих су акредитовани да се таква ситуација понавља већ трећи пут и то уочи српске офанзиве за коју је одушевљење ионако опало после мајских понуда Бугарској.[279] Срби и Југословени су били огорчени због чињенице да се њима ништа не говори у вези одлука о судбини територија за које су директно заинтересовани, док се Румунији и Бугарској дају јасне и прецизне понуде. То је навело лорда Круа на закључак да би Србија свој пристанак на уступке Бугарској подредила експлицитном одређивању територија које ће припасти Југословенима на крају рата. Под утицајем те идеје, Делкасе и Кру су предложили да се Пашићу дају прецизнија обавештења о будућим територијалним добицима. Међутим, Сонино се и даље опирао откривању делова Лондонског уговора, јер је страховао да би Срби и Југословени након сазнања о обиму уступака намењених за њих истакли нове увећане захтеве како би имали изговор да одбију уступке Бугарској. Постојала је опасност да се уступци српској влади у Италији схвате као претерани, а у Србији као недовољни. Такав развој догађаја са међусобним трвењима је за последицу могао имати одбијање Срба да предузму офанзиву. Италијани су веровали да Пашић свакако неће променити мишљење јер је у Србији генерално постојао непопустљив став према Бугарској. Британци су пак, уверени да такво расположење јењава, очекивали да ће мали притисак бити довољан да Србија донесе одлуку у складу са политиком сила Споразума.[280]

Сазонов је 10. јула предложио додатак тексту декларације Бугарској у коме би стајало да ће се Србији за уступке Бугарској гарантовати Босна, Херцеговина и излаз на

[278] *Ibid*, d. 373, London, 8. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 387, Petrograd, 10. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 408, Rim, 12. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 412, London, 12. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 399, Rim, 11. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; M. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 114–117.
[279] ПСР II, д. 602, Ниш, 8. јул 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*.
[280] DDI, V–IV, d. 382, London, 9. jul 1915. godine, Imperijali Soninu; *Ibid*, d. 420, London, 13. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; M. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 118–119.

Јадранско море. Сонино је прихватио додатак тексту, сложивши се да је то компатибилно са Круовим предлогом. Потпуно сагласан са ставовима италијанског министра, Империјали је предложио да се Србија додатно умири додавањем нејасне формулације да ће жртве које се од ње очекују касније бити надокнађене територијалним компензацијама које надмашују њена надања.[281]

Потпуно другачију формулу је осмислио италијански амбасадор у Паризу. Како би се избегло покретање хрватског питања, Титони је предложио да се без жртвовања италијанских стварних интереса направе уступци у Албанији. Тамо су Грци наваљивали на Берат, Црногорци на Скадар, а Срби су били у Елбасану и Тирани. Постојала је велика вероватноћа да ће Србија, Грчка и Црна Гора желети да задрже окупиране територије или ће за напуштање тражити немогућу компензацију на другом месту. У том случају Италија би могла да рачуна на дипломатску акцију савезника, али не и на њихов допринос материјалној принуди, те би принуду морала спровести сама или се задовољити другом територијалном трансакцијом. Предложио је да се Драч неутралише и препусти Србији. Одрицање од стварања независне Албаније, Италија би надокнадила ширењем залеђа Валоне у свим правцима. Сонино није прихватио овакву сугестију, јер је био сигуран да српска војска неће озбиљно напасти аустроугарску ма какви уступци били дати Србији.[282]

3.6.4. Уступци за уступке

У другој половини јула, стање на фронтовима се погоршало. Очекивао се пад Варшаве и даље повлачење Руса. Операције у Дарданелима се нису одвијале повољно, због чега се појачала потреба за бугарском акцијом, како би се направио напредак до јесени. Владало је опште мишљење, да је заузимање Цариграда било немогуће без учешћа Бугара. Стога се, поред територијалних уступака Србији, међу савезницима почела водити дискусија о гаранцијама влади у Софији да ће Македонија заиста бити уступљена Бугарској на крају рата. Како се окупација поменуте територије није могла извршити у току рата, силе Тројног споразума су разматрале могућност да привремену савезничку окупацију понуде као гаранцију Бугарској. Предлог о окупацији су 17. јула формулисали и

[281] *Ibid*, d. 390, Rim, 10. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 420, London, 13. jul 1915. godine, Imperijali Soninu.
[282] *Ibid*, d. 395, Rim, 11. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

својим владама представили савезнички посланици у Софији. Како је за овај корак био неопходан пристанак Србије, Савезници су морали да јој заузврат понуде нешто опипљиво. Сонино је сумњао да ће Савезници успети да убеде Пашића и био је против понуђене привремене окупације Македоније пре добијања српске сагласности.[283]

Силе су крајем јула на Грејеву иницијативу отпочеле два паралелна процеса. Први је подразумевао формулисање ноте која би била упућена бугарској влади, док је другим требало дефинисати предлог уступака намењених за Србију. Савезници су намеравали да опасност од комбинованог напада аустро–немачких и бугарских снага искористе као притисак на Пашића. Сонино је био уверен да ће Пашић одбацити идеју о савезничкој окупацији линије до Вардара, јер чак и кад би хтео не би могао то да учини због унутрашњег стања. Италијански министар је упозоравао да би у таквим околностима Србија под притиском могла склопити сепаратни мир. Са друге стране чврст став српске владе мотивисао Бугаре да траже веће гаранције. Насупрот британском предлогу предлагао је да се Србији само упути изјава да неће добити никакво проширење уколико Македонију не уступи Бугарској.[284]

Према Грејевој идеји, проширење Србије на западу, условљено уступцима Бугарској, би влади у Софији било представљено као гаранција сила да ће Бугарска након рата добити Македонију. Поред тога, савезничке силе су настојале да обезбеде српски пристанак за уступке Бугарској и прихватање привремене савезничке окупације Македоније као гаранције да ће поменута територија на крају рата заиста бити уступљена Бугарској. У замену за то, Грај је предложио да силе обећају српској влади да ће Србија, Црна Гора и Хрватска моћи да поделе читаву територију западно и јужно од линије Драве

[283] *Први светски рат у документима Архива Србије* (=ПСР III), том 3, приредили: Љубинка Шкодрић&Александар Марковић, (Београд: Државни архив Србије, 2018), д. 1, 1. август 1915. године, *Белешка Јована Јовановића Пижона*; DDI, V–IV, d. 444, London, 19. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 455, Rim, 21. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 456, London, 21. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 459, Petrograd, 22. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 468, Rim, 24. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 133–134; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 57.

[284] DDI, V–IV, d. 462, Rim, 23. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 491, Rim, 29. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 492, Rim, 29. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 496, London, 29. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 502, London, 30. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; – Италијански министар је одбио Сазоновљеву идеју да се Сплит и Дубровник окупирају као залог да Србија препусти Македонију Бугарској, јер би на тај начин Србија сазнала које ће јој луке припасти на Јадрану, (DDI, V–IV, d. 491, Rim, 29. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 508, London, 31. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 508, London, 31. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 514, Petrograd, 2. avgusta 1915. godine, *Karloti Soninu*).

и Дунава, обухватајући Загреб на западу са приморјем од Ријеке до границе Далмације и делом јадранске обале који укључује Сплит, Дубровник, Котор, Сан Ђовани ди Медуа и њихово залеђе. Предлог је садржао напомену да ће део или цела обала Албаније и Далмације намењена за Србију потенцијално бити неутрализована. Уједињење са Хрватима је било условљено пристанком хрватског народа. Поред наведених територијалних уступака, Грej је предложио да се Србија придружи изјави од 5. септембра и постане чланица савеза.[285]

Сонино је био непријатно изненађен Грејевим предлогом, оценивши да је у потпуној супротности са духом и садржајем Лондонског уговора. Оштро се успротивио идеји уједињења Србије са Хрватском, јер је то питање у уговору од 26. априла било другачије регулисано, како би се избегло да Словени окруже италијанске поседе у Далмацији. Поред тога, италијански министар је настојао да задржи опцију да се Хрватска искористи као залог за постизање сепаратног мира са Мађарима. Тврдио је да би Грејев предлог онемогућио не само сепаратни већ и општи мир, јер би мотивисао Мађаре да пружају отпор до краја. Уверен у опстанак окрњене Аустроугарске, Сонино је у жељи да смањи притисак на италијанске поседе у Истри и Трсту, усмеравао њене тежње ка Ријеци и хрватском приморју. Успостављање јединствене словенске државе је претило да створи препреку и преусмери Германе и Мађаре ка будућим италијанским поседима. Поред тога, постојала је опасност да Истра и залеђе Трста у суседству велике словенске државе буду угрожени словенским иредентизмом. Италијански министар није био задовољан што је Грej, супротно Лондонском уговору, доводио у питање неутрализацију српског дела далматинске обале и предвидео гаранције за Србију у делу Албаније.[286]

Српска влада је 1. августа са руске стране добила информације о планираном савезничком кораку у Софији. Трубецки је тражио од Србије да преда линију из српско–бугарског уговора из 1912. године, како Силе Тројног споразума не би нудиле Бугарима читаву Македонију. У замену за овај уступак Србија би добила Босну и Херцеговину, широк излазак на Јадранско море, део Баната, Бачку и Срем. Када је реч о Хрватској и

[285] *Ibid*, d. 505, Rim, 31. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 510, Rim, 1. avgust 1915. godine, *Sonino ambasadorima u Londonu, Parizu i Petrogradu*; ПСР III, д. 1, 1. август 1915. године, *Белешка Јована Јовановића Пижона*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 272–273; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 248–249; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 126–128; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 152–153; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 148–149.

[286] *Ibid*, d. 510, Rim, 1. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 173–174; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 134–137, 150–151.

Славонији, уколико се народ тамо не успротиви, и те области би припале српским земљама. Према речима руског посланика, овакав аранжман је имао за циљ да се Србија сачува и након рата створи велику државу. Суочен са оваквим ставом, Јовановић је убеђивао Трубецког да на Балкану треба створити јаку централну државу која би обухватила Хрватску, Словенију, али и Македонија. Све је било узалуд, Русији је била потребна српска жртва у Македонији.[287]

Уместо да претходно консултују српску и грчку владу, Силе Тројног споразума су одлучиле да прво изнесу понуде Софији. У ноти, предатој бугарској влади 3. августа, Силе су предложиле следеће:

> „Силе су вољне уступити после рата Бугарској у Македонији неспорну зону онакву каква је предвиђена додатком српско–бугарског уговора од 1912. године. Силе дају Бугарској гарантију да неће признати Србији никаква територијална проширења на другој страни, ако и Србија не уступи Бугарској означену територију. Силе не могу одговорити на питање Бугарске, колике ће бити концесије Грчкој у Малој Азији и према томе колики ће бити сразмерни део оног хинтерланда који ће се иза Кавале уступити Бугарској. Али ће се Силе озбиљно трудити да тај хинтерланд буде што знатнији. Силе су већ раније изјавиле да су вољне одобрити да се Бугарска одмах прошири на исток заузимањем линије Енос - Мидија. Ако после тога утврђеног рока Бугарска не уђе у акцију, престаће заједничким споразумом да важе обећања дата Бугарској.“[288]

Следећи задатак Сила је био да од српске и грчке владе изнуде покриће за обећања дата Бугарској. Влади у Атини је 3. августа увече предата колективна нота у вези концесија које су обухватале Кавалу. Грци су били противни уступцима Бугарској и посматрали су то питање одвојеним од грчких аспирација на другој страни. Поред тога, нису веровали да ће Бугарска прихватити понуду. По пријему вести из Атине, Пашић је информисао српске дипломатске представнике да ће се од Србије тражити уступање

[287] ПСР III, д. 1, 1. август 1915. године, *Белешка Јована Јовановића Пижона*.
[288] *Исто*, д. 7, 3. август 1915. године, *Балугџић Пашићу*; *Исто*, д. 11, 4. август 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 13, 4. август 1915. године, *Балугџић МИД–у*.*Исто*, д. 18, 6. август 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*;

неспорне зоне из 1912. године уз обећање Сила да ће се осигурати један део заједничке српско–грчке границе.[289]

Делкасе је сугерисао да се влади у Нишу предложи да уступи Бугарској делове Македоније. У замену за то, Србији је гарантовано успостављање заједничке границе са Грчком, посед над Босном и Херцеговином, излаз на Јадранско море и друге широке компензације. Међутим, Сонино је указао на опасност да би помен недефинисаних компензација мотивисао Пашића да затражи од савезника да прецизирају на које се територије мисли. Прихвативши сугестију, Делкасе је предложио да се текст модификује тако да се уместо дела „и друге широке компензације“ наведе „и Срем“. Италијански министар је овако измењен текст одмах прихватио.[290]

Ипак у савезничкој ноти која је предата Пашићу 4. августа, из непознатих разлога је ипак задржана прва верзија у оквиру које су понуде Србији на западу дефинисане на следећи начин:

> „Ценећи високо храброст, искреност и лојалност Србије, савезници су принуђени да траже од Србије пристанак да уступи, при закључку мира, неспорну зону од Маћедоније Бугарској, ако ова пружи одмах ефективну оружану кооперацију. Савезници су готови да се обавежу да Србија при закључку мира добије у Јадранском мору, у Босни и Херцеговини и на другим странама простране компензације, које су јој биле резервисане и са којима ће се задовољити у пуној мери њене најважније политичке и економске аспирације.“[291]

Размотривши предлоге, Пашић је формулисао став да накнаде предвиђене за Србију морају бити подједнако прецизне као жртва која се од ње тражи. Међутим, задржао је право да одговори на савезничке предлоге тек када му се појасни да ли по

---

[289] *Исто*, д. 7, 3. август 1915. године, *Балугџић Пашићу*; *Исто*, д. 11, 4. август 1915. године, *Балугџић МИД-у*, *Исто*, д. 18, 6. август 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 12, 4. август 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 16, 5. август 1915. године, *Балугџић МИД–у*; Исто, д. 17, Атина, 6. август 1915. године, *Балугџић МИД–у*.

[290] DDI, V–IV, d. 512, Rim, 2. avgust 1915. godine, *Sonino ambasadorima u Londonu, Parizu i Petrogradu i poslaniku u Nišu*; *Ibid*, d. 518, Rim, 3. avgust 1915. godine, *Sonino ambasadorima u Londonu, Parizu i Petrogradu i poslanstvu u Nišu*; *Ibid*, d. 542, Niš, 6. avgust 1915. godine, *Skviti Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 273; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 393–394; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 153–154.

[291] ПСР III, д. 18, Ниш, 6. август 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; DDI, V–IV, d. 542, Niš, 6. avgust 1915. godine, *Skviti Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 58–59.

питању уступака Бугарској линија одређена уговором из 1912. године може бити подложна модификацијама. Српској влади је било нејасно шта се тачно подразумева под заједничком границом између Србије и Грчке, колики би обим те границе био и где би се она успоставила. Тражио је брз одговор од савезника, како би се о свим питањима могло благовремено расправљати и одлучити пре него што информације изађу у јавност. Грци су одбили предлог сила, а из Софије није било никаквог одговора. Трубецки је пренео Сквитију да Пашићу, који показује склоност за споразум са савезницима, треба олакшати задатак.[292]

Тражењем додатних објашњења, српска влада је купила време да добије мишљење својих дипломатских представника. Спалајковић је под утиском руских пораза и од страха да Србија не буде одговорна за бугарско одбијање предложио Пашићу да Србија прихвати територијалне уступке Бугарској под условом да се при закључењу мира становништво уступљене области сложи да припадне Бугарској. Поред тога је предлагао да се за услов постави добијање северне Албаније и српско–хрватско–словеначке земље. Српски посланик је предложио овакво решење из страха да би, у случају додатног погоршања руске позиције или неуспеха у Дарданелима, Бугарска могла да изнесе теже услове. Руси су очекивали да српска влада прихвати савезничку ноту.[293] Због чињенице да Савезници уступке Бугарској условљавају остварењем српских аспирација, Веснић је предложио да се понуда прихвати. Сматрао је да Србија због тешке ситуације Савезника не може на себе преузети одговорност за даљи развој догађаја. Уверен да Бугарска неће прихватити понуде, сматрао је да треба спречити да се српско одбијање касније искористи као изговор за напад на Србију.[294]

Српски посланик у Риму, Михаило Ристић се одлучно изјаснио за одбијање уступака, наводећи да се Савезници све време ценкају српским интересима са Италијом, Бугарском и Румунијом. Још један разлог за одбијање видео је у непријатељском понашању Бугарске. Није веровао у могућност одржавања добре границе са Грчком и везу

[292] DDI, V–IV, d. 531, Niš, 5. avgusta 1915. godine, *Skviti Soninu*; ПСР III, д. 18, Ниш, 6. август 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 273; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 394; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 152–153; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 59; Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану*, 126–127.

[293] ПСР III, д. 20, 8. август 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 22, 9. август 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 28, 11. август 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 32, 13. августа 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 36, 15. августа 1915. године, *Лонткијевић министру војном*.

[294] *Исто*, д. 24, 10. август 1915. године, *Веснић Пашићу*.

са Солуном уколико би се Бугарима уступила цела зона из 1912. године.[295] Бошковић је сматрао да жртвовање животних интереса Србије ради успеха акције у Дарданелима не гарантује одржање српске независности, јер њој прети опасност са севера. Сматрао је да би концесије Бугарској биле морална и политичка катастрофа. Због тога је предлагао да се нота не прихвати у целости, већ да се да начелни пристанак у зависности од исхода рата.[296]

Пашићев одговор је захтевао наставак дискусије о понудама Србији и откривању делова Лондонског уговора. Сонино је још 3. августа званично саопштио Роду да одбија прејудицирање коначног решења будућности Хрватске и Ријеке мимо онога што је већ било дефинисано Лондонским уговором. Уколико српска влада пристане да Бугарској уступи Македонију, Сонино је био спреман да Србији призна приступ Јадранском мору у делу далматинске обале која обухвата Дубровник и неутралисан Сплит. Поред уступака Бугарској, Сонино је настојао да проширење Србије услови и евакуацијом српске војске из Елбасана и Тиране, односно са територије на којој је предвиђено формирање мале муслиманске албанске државе. Предлагао је да се обећања српској влади дају на такав начин да услове њено понашање у македонском питању.[297]

Британски министар спољних послова је прихватио Сонинов предлог да се Пашићу саопшти да под условом уступака у Македонији и повлачења из Албаније, Србија може добити Сплит и Дубровник. Ипак, због неповерења Срба према италијанским тежњама, предлагао је да се садржај члана V Лондонског уговора у којем се спомињу Котор, Медова и Драч у потпуности саопшти српској влади, док би се о Хрватској, Ријеци и обали северно од Сплита упутила апстрактна изјава. Сонину се то чинило опасним у неколико аспеката. Сматрајући да Црна Гора има веће право на Котор и Медову од Србије, узимао је у обзир да би се свака комуникација према Србији морала учинити и према Црној Гори, што је услед актуелних тензија у односима Ниша и Цетиња представљало ризик и могло је водити до даљих компликација. Није видео користи у томе да се Србији саопште одредбе Лондонског уговора, нарочито део о приступу мору који је за њу резервисан, јер је то морало да буде условљено привременом окупацијом Македоније. Пристао је једино да

[295] *Исто*, д. 21, 8. август 1915. године, *Ристић Пашићу*.
[296] *Исто*, д. 30, 12. август 1915. године, *Бошковић Пашићу*.
[297] DDI, V–IV, d. 513, London, 2. avgust 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 517, Rim, 3. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavncima*; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 131–132; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 136–137.

Грej умири Србе изјавом у своје име да Италија нема за циљ окупацију Албаније даље од Валоне и испод Дубровника. Искористио је прилику да одбаци и предлог да Србија приступи обавезама из заједничке декларације од 5. септембра, како би се избегло да Пашић у будућности постави преувеличане захтеве за склапање мира. На овај начин Сонино се успротивио идеји да се Србији званично призна статус савезника.[298]

Приликом припреме одговора на Пашићева питања Сонино је прихватио да силе Четворног споразума у замену за уступке Бугарској открију српској влади делове члана V Лондонског уговора, који се односе на Србију. Међутим, свој пристанак је условио гаранцијама да се не дозволи уједињење Хрватске са Србијом. Поред тога, уступке из поменутог члана је условио евакуацијом српске војске из окупираних делова Албаније. Није имао примедби да се у одговору дода и податак да ће обала јужно од Цавтата до реке Војуше, намењена Црној Гори и Албанији, такође бити неутралисана – са изузетком територија које је већ поседовала Црна Гора. Потврдио је ранији став да Србија треба да добије Босну, Херцеговину и део у Срему као залеђе Земуну. Када је реч о Пашићевом питању везаном за уговор из 1912. године, Сонино је оставио могућност да се Србија и Бугарска другачије међусобно договоре о линији разграничења, под условом да њихов билатерални споразум не штети интересима треће стране. Говорећи о трећој страни, италијански министар је имао у виду интересе Албаније. Суштински, он није прихватао да се српско–бугарски споразум постигне уступцима Србији на рачун Албаније. Управо због тога је и предложио да силе без прецизирања обећају Пашићу да ће успоставити српско–грчку границу западно од српско–бугарске границе у Македонији. Искључивањем Србије из Албаније и задржавањем негативног става по питању уједињења Срба и Хрвата, Сонино је договор Антанте са Србијом учинио немогућим.[299]

Пашић је у разговору са руским послаником показао забринутост да ће српско–грчка граница бити само коридор између Бугарске и Албаније, који не би пружио никакву сигурност. Под утицајем разговора, руски посланик је предложио савезницима да отклоне такве сумње како би се повећале шансе да Срби пристану на уступке Бугарској. Французи

[298] *Ibid*, d. 537, Rim, 6. avgust 1915. godine, *Sonino ambasadama u Londonu, Parizu i Petrogradu*; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 133–135; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 394; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 172–173.

[299] *Ibid*, d. 551, Rim, 8. avgust 1915. godine, *Sonino ambasadama u Londonu, Parizu i Petrogradu*; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 135; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 394–395; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 172–175.

и Енглези су прихватили предлог да се код српске владе без конкретних обећања створи утисак да ће бити спроведена подела Албаније између Срба и Грка, при чему би за Србију било резервисано албанско приморје са Драчом. Пашићу би експлицитно било обећано да ће Србија добити целу Босну и Херцеговину са приморјем. Када је реч о Хрватској, предложено је да силе изјаве да ће уједињење бити извршено под условом да се Хрвати сложе. Поред раније утврђеног предлога за уступање Срема, изнет је нови предлог да силе признају Србији Славонију и Бачку. Уколико Румунија ступи у акцију, савезници би од ње обезбедили гаранције за стратешку одбрану Београда. У случају да остане неутрална Србима би припао и Банат. Сквити је посумњао да је руски посланик идеју добио од Пашића.[300]

Узимајући у обзир дотадашњу дискусију, Грej је у меморандуму од 11. августа изнео предлог одговора на Пашићева питања. Усвојио је руску идеју да се понуде Србији прошире на Славонију и Бачку. Поред тога, уврстио је у предлог делове обале и острва из члана V Лондонског уговора, уз ограничење да ће обала Јадрана почев 10 километара јужно од Цавтата све до Дрима бити резервисана за споразум између Србије и Црне Горе након рата. Решавање питања будућности албанске обале од реке Дрим до реке Војуше са централном Албанијом било би остављено за период након рата, са обавезом успостављања заједничке српско–грчке границе западно од територије која би се у Македонији уступила Бугарској. Силе би задржале право да одреде крајњу западну тачку српско–грчке границе, док би одлука о самој граничној линији била препуштена Србији и Грчкој. О судбини Хрватске и Ријеке би се одлучивало при склапању мировног уговора. На идентичан начин би се одлучивало о питању Баната, уколико Румунија остане неутрална до краја рата. Евентуалне измене линије разграничења у Македонији биле би препуштене директним преговорима између Србије и Бугарске.[301] Делкасе и Сазонов су били спремни да прихвате британски предлог. За разлику од Британаца Руси су предложили да се од Пашића експлицитно тражи да граница између Србије и Бугарске у Македонији буде одређена на основу уговора из 1912. године.[302]

[300] *Ibid*, d. 548, Niš, 7. avgust 1915. godine, *Skviti Soninu*; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 134–135.
[301] *Ibid*, d. 570, Rim, 11. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 172–177.
[302] *Ibid*, d. 575, Rim, 12. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 596, Rim, 15. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 155–156.

Међутим, када је Гирс 9. августа упитао Сонина да ли би пристао да се Србији осим Срема понуде Бачка и Славонија, добио је негативан одговор. Италијански министар је као основ за сарадњу искључиво узимао одредбе Лондонског уговора и био је противан свим променама или додацима. Није био спреман да прихвати допунске уступке, јер је сматрао да се није разговарало о одређивању максималног проширења Србије након рата, већ о утврђивању минималних компензација у замену за уступање Македоније.[303]

По пријему Грејевог меморандума, Сонино је заузео став да гаранције Србији морају бити у складу са одредбама уговора од 26. априла, јер је будућност појединих територија њиме већ била изричито одређена. Када је реч о територијама које нису биле обухваћене словом и духом Лондонског уговора, тврдио је да се оне не могу навести као гаранције, нити се могло искључити да ће их Србија добити на крају рата. Другим речима, истакао је разлику између давања гаранција тј. преузимања обавезе да се обезбеди посед и хипотетичке могућности за тако нешто. Овакав став је правдао опасношћу од отварања бескрајне дискусије у тренутку када је исход рата још неизвестан. Управо због тога се противио да се и Славонија уврсти међу загарантоване накнаде. Није се сложио са идејом да се прејудицира румунско учешће у рату зарад покретања питања Баната, док је предлог дефинисања границе између Србије и Грчке одбио уз аргумент да је то питање већ било довољно дефинисано Лондонским уговором. Још приликом преговора у Лондону Сонино је инсистирао на неутрализацији Боке Которске, узимајући у обзир могућност уједињења Србије и Црне Горе након рата. Међутим, сада је у страху од остварења југословенског програма српске владе, почео да брани интересе Црне Горе у односу на Србију. Италијански министар није могао да пристане на стварање велике словенске државе од Опатије до Дрима, јер је то било у супротности са Лондонским уговором и условима који су одредили разлоге због којих је Италија ушла у рат.[304]

Италијански дипломатски представници су различито реаговали на Грејев предлог. Империјали је пребацио Николсону да ће силе, ако се настави са дотадашњим темпом, понудити Србији целу Мађарску. Упозорио је да ће се након катастрофе у преговорима са Румунијом исто завршити и преговори са Србијом уколико се дозволи Пашићу да увек

[303] *Ibid*, d. 559, 9. avgust 1915. rodine, *Sonino ambasadama u Londonu, Parizu i Petrogradu*; M. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 134–135.
[304] *Ibid*, d. 570, Rim, 11. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; M. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 135–136.

тражи још. Према његовом виђењу, обећања Србији су превазилазила вредност уступања Македоније. Предложио је да се као база за постизање решења узму запажања која је Сонино изнео Гирсу. Италијански амбасадор је био изненађен што савезници по овим питањима за која је Италија била директно заинтересована настоје да се договоре са Пашићем без учешћа Италијана.[305]

Титони је заузео потпуно другачији став. Схвативши да ће коначна победа зависити од дипломатског успеха или неуспеха Антанте на Балкану, он је узео у обзир да би неуспех преговора са Румунијом и Бугарском за последицу имао пролонгирање рата и финансијске потешкоће за Италију. Сматрао је да Италија не сме да преузме на себе одговорност за неуспех преговора. Подржао је Сонинову политику везану за Хрватску и Ријеку, јер се то директно тицало италијанских интереса, али није видео интерес у Албанији изузев њене обале. У околностима када је требало обезбедити бугарску интервенцију, како би се на крају рата на Јадрану добило све оно дефинисано Лондонским уговором, Титони је предложио да се попусти Србији у албанском питању. Првенствено, био је против тражења нове изјаве за Елбасан и Тирану, јер је Србија већ званично изјавила да не прејудицира статус заузетих територија, остављајући да се то питање реши након рата. Сматрао је да ту српску изјаву треба искористи када дође време, уместо да се сада тражењем нове изјаве изиритира Србија и отежа споразум са Бугарском. У замену за уступке у Албанији, предлагао је да се од Руса за Бугарску тражи лука Родосто у Мраморном мору.[306]

Сонино је поновио Бареру и Гирсу примедбе које је Роду изнео на текст Грејевог предлога. Поред чврстог става по питању Славоније, италијански министар се оштро успротивио остављању могућности да Србија добије било који део обале јужно од Цавтата. Није веровао да ће Пашић, чак и уз најшира обећања, пристати да уступи Македонију Бугарској на крају рата. Уместо тога је предлагао да Четири силе, независно од сагласности Србије, преузму на себе експлицитну гаранцију да ће Бугарска добити неспоран део Македоније. Поред тога, Бугарској би се на рачун Турске, уместо линије Енос–Мидија, понудио и посед над луком Родосто у Мраморном мору. Руски амбасадор

[305] *Ibid*, d. 572, London, 11. avgust 1915. godine, *Imperijali Soninu*.
[306] *Ibid*, d. 573, Pariz, 11. avgust 1915. godine, *Titoni Soninu*.

се сложио за концепт гаранције Македоније, али је био против понуде Родоста, јер је лука била неопходна за одбрану Цариграда.[307]

Под притиском Италијана, Грај је изменио текст предлога за одговор Пашићу тако да одговара одредбама Лондонског уговора. Према новом концепту Славонија би била додељена Србији уколико би на крају рата била у рукама савезника. При додељивању јадранске обале која почиње 10 километара јужно од Цавтата и завршава се код ушћа Дрима, силе би узеле у обзир интересе Црне Горе, због чега се нагодба о том питању није могла вршити пре краја рата. Прихватајући Сониново гледиште, Грај је део обале од реке Дрим до реке Војуше резервисао за независну државу централну Албанију. За разграничење између Србије и Грчке је дефинисана само почетна тачка која би ишла од најзападнијег дела бугарског поседа у Македонији. Будућност Хрватске са обалом залива Волоска на граници Далмације укључујући Ријеку, остала би да се реши на крају рата. Иако су прихваћене готово све примедбе, Сонино је био спреман да усвоји нови текст искључиво под условом да се избрише цела реченица која се односи на Славонију. Противио се било каквој двосмисленој изјави у вези са судбином Славоније и тражио је да се у одговору Пашићу та територија не спомиње, како не би дошло до нових потраживања. Уколико би савезници инсистирали на Славонији, Сонино је тражио да се онда део где се спомиње Хрватска измени тако да гласи: „будућност Славоније и Хрватске, са обалом залива Волоска на граници Далмације укључујући Ријеку, остаје да се реши на крају рата“.[308]

Изненада у току преговора о тексту ноте посланици Русије, Енглеске и Француске су 15. августа упутили Пашићу саопштења у име својих влада на питања која је он поставио 4. августа. Савезничка нота је била израђена на основу Грејевог модификованог предлога од 13. августа. Сквити се није придружио заједничкој комуникацији јер није имао такве инструкције. Када је сазнао да су савезници деловали независно од Италије,

[307] *Ibid*, d. 575, Rim, 12. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 580, Rim, 13. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 596, Rim, 15. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 250–251.

[308] ПСР III, д. 38, Лондон, 16. август 1915. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 42, Лондон, 17. август 1915. године, *Бошковић Пашићу*; DDI, V–IV, d. 583, Rim, 13. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 274–275; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 250–251; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 135–147; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 395; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 155; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 172–177; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 155–156.

Сонино је реаговао бурно. Не размишљајући о последицама, наложио је Сквитију да саопшти Пашићу исправљено саопштење, брисањем дела текста који се односи на Славонију и модификацијом дела саопштења који се односи на обалу од тачке 10 километара јужно од Цавтата до реке Дрим. Видно љут, италијански министар је протестовао код савезника због чињенице да су упутили одговоре Пашићу без сагласности Италије. Нарочито због делова око којих се водила расправа а тицали су се Славоније и додељивања права Србима на обалу јужно од Цавтата.[309]

Грej се бранио да је изостављање Сонинових примедби било резултат превида. Журбу је објаснио потребом да се одговори савезника упуте Пашићу пре заседања Скупштине. Британци су сматрали да се по сваки цену мора удовољити захтевима Бугарске, јер би јој у супротном Централне силе могле понудити Македонију. Енглески посланик је добио инструкције да умири Пашића изјавом да је за Хрватску све било резервисано за будућност и да ће Ријека можда постати слободан град. У разговору са Родом, Сонино је приговарао да је метод додавања обећања на већ дата обећања који је примењиван у преговорима погрешан, јер је подстицао повећање захтева. Италијански министар није пристајао да учествује у процесу који је подразумевао да Италија накнадно учини уступке на штету различитих интереса који су јој били загарантовани Лондонским уговором. Сматрао је да је то био погрешан начин да се Бугарска подстакне на акцију и предложио да се она директно притисне, без сагласности Србије и Грчке на жртве које се од њих траже. У складу са тим би силе Четворног споразума колективно свечано гарантовале да ће Македонија припасти Бугарској на крају рата у границама споразума из 1912. године. Позивајући се на Лондонски уговор, Сонино је одбио и Делкасеов предлог да се Србија умири додавањем Драча у понуду.[310]

[309] DDI, V–IV, d. 598, Niš, 15. avgust 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 602, Rim, 16. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*,148–150; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 395; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 155; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 176–177; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 155–156; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 59–61; Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану*, 130–134.

[310] *Ibid*, d. 609, London, 17. avgust 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 613, 18. avgust 1915. godine, *Sonino italiajnskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 624, London, 19. avgust 1915. godine, *Imperijali Soninu*.

3.6.5. Заоштравање односа са Италијом и крах политике територијалних уступака

Супротно примљеним инструкцијама, Сквити се суздржао да упути измењену изјаву у име Италије због сазнања да је саопштење савезника узнемирило српску владу. Пашића су нарочито погодили делови о стварању независне државе у централној Албанији и неутрализација далматинске обале резервисане за Србију. У таквим околностима, српска влада није могла да додели сагласност за уступање Македоније Бугарској. Након учињене комуникације Пашић се саветовао са краљем и регентом. Саопштење је држано у тајности, али је влада намеравала да обавести Народну Скупштину 17. августа. Пред Србијом су, према речима Јована Јовановића, била два избора: да се суочи са комбинованим нападом Бугарске и Централних сила или да закључи сепаратни мир са Аустроугарском. Нарочито се жалио на држање Италије, јер му је било јасно да је идеја о независној Албанији и неутрализацији далматинске обале потекла из Рима ради заштите од умишљене српске опасности на Јадрану. Заборављајући на дипломатски речник изјавио је Сквитију да је у том тренутку прави непријатељ Србије била Италија. Сазнавши за негативан утисак који је настао након упућивања савезничког одговора, Сонино је хитно поручио Сквитију да не упућује Пашићу измењену засебну изјаву у име Италије. Међутим, телеграм је стигао касно, италијански посланик је у међувремену према ранијим инструкцијама ипак предао српској влади измењену вербалну ноту. Пашић је потиштено изјавио да још не зна шта ће Србија одлучити.[311]

Непосредно након уручивања ноте, Сквити се поново састао са Јовановићем, који му је саопштио да се Италија од тог тренутка више не може сматрати пријатељем Србије, јер је заузела место Аустроугарске. Како је постало очигледно да су српски и италијански интереси били различити, Јовановић је искључио могућност било какве војне сарадње или другог чина солидарности. Италијански посланик је био забринут да ће штампа, која је под утицајем његових активности током маја месеца престала са нападима на Италију због Далмације, сада обновити нападе. Поред италијанске, ни савезничка нота није наишла на

[311] *Ibid*, d. 603, Niš, 16. avgust 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 604, Niš, 16. avgust 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 606, Rim, 17. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 610, Niš, 17. avgust 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 613, 18. avgust 1915. godine, *Sonino italiajnskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 615, Niš, 18. avgust 1915. godine, *Skviti Soninu*.

добар пријем због чињенице да Силе нису нудиле решење српског, а још мање југословенског питања.[312]

Према Империјалијевом тумачењу, Пашићеве реакције су показале да је Сонино био у праву када се противио откривању делова Лондонског уговора. Једини практичан резултат постигнут таквим деловањем било је стварање још већег анимозитета у Србији против Италије. Овакав развој догађаја је био супротан италијанским интересима, јер је Рим имао политичке и економске интересе да у будућности са Србијом одржава срдачне односе. Како је успостављање централноалбанске државе стварало терен за сукоб између Србије и Италије, Империјали је предложио Сонину да, узимајући у обзир тренутне и будуће интересе Италије, процени да ли би одрицање од концепта предвиђеног за Албанију било корисније од инсистирања на њему. Ова разматрања су била инспирисана ранијим Титонијевим запажањима и критеријуму који је поставио Сонино 11. јула, када је наговестио да би у правом тренутку пристао на концесије на рачун Албаније. Империјали је био уверен да би уступак у Албанији учинио услугу Србији и олакшао остваривање савезничког циља. Како би се спречило да Пашић крене Братијануовим стопама, констатовало би се да ће Србија добити поменуту концесију ако дефинитивно и целовито прихвати све захтеве сила. На тај начин би Србија добила уступак који је Пашић прогласио кључним. Такав уступак се могао условити неутрализацијом Драча и суседне обале, сагласношћу Русије за уступање Родоста Бугарској, проширењем залеђа Валоне и узимањем у обзир те жртве Италије приликом поделе зона утицаја у Малој Азији и исправки граница у колонијама.[313]

Под утицајем Италијана, у савезничким круговима се формирало мишљење да су ставови Србије неоправдани јер су јој за сразмерно мању жртву обећане веће територије које не би могла сама да освоји. Титони је покушавао да објасни Веснићу да се Пијемонт нашао у истом положају као Србија када није могао да победи Аустрију сопственим снагама, те је прихватио жртву зарад француске подршке. Предлагао је Веснићу да покаже као пример Пашићу како је Кавур одбранио своје деловање пред Парламентом. Истовремено је Грај упозорио Бошковића да би пропаст савезничке дипломатске акције на Балкану изложила Србију опасности од нове инвазије. На тај начин би била доведена у

[312] *Ibid*, d. 617, Niš, 18. avgust 1915. godine, *Skviti Soninu*; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 156–157.
[313] *Ibid*, d. 395, Rim, 11. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 623, London, 19. avgust 1915. godine, *Imperijali Soninu*.

питање Македонија, могућност проширења, али и сам опстанак Србије. Истакао је да се силе нису обавезале да обезбеде Србији територијалне претензије, те у случају остварења услова за компромисни мир без коначне победе не би имале разлога да наставе рат за испуњење интереса балканских држава. Делкасе је био сагласан са гледиштем да Србија не би могла без савезника да оствари претензије, али је предлагао Италијанима да попусте по питању српско–грчке границе, јер се према његовом мишљењу једино то питање међу српским захтевима заснивало на ваљаним аргументима.[314]

Након увида у дневни ред који је изгласала Народна скупштина, Сонино је закључио да Србија поставља основ за деловање против италијанских интереса. Очекивао је да ће Пашић давање сагласности за савезничку окупацију Македоније подвргнути новим условима и гаранцијама. У вестима о концентрацији бугарских снага на српској граници је видео покушај Србије да вештачки створеном напетом ситуацијом примора силе Тројног споразума да попусте и притисну Италију да се одрекне својих резерви базираних на одредбама Лондонског уговора. Сонино је закључио да је такво деловање имало за циљ да примора силе на два компромиса. Први да постављањем питања проширења српско–грчке границе на запад створи околности у којима би независна Албанија била жртвована. Док би другим компромисом намеравала да добије обећања за формирање будуће српско–словеначко–хрватске заједнице. Италијански министар није могао пристати на тако нешто, јер су сва ова питања од интереса за Италију већ намерно била остављена отворена или другачије решена уговором од 26. априла.[315]

По окончању жустре расправе, Скупштина је 23. августа изгласала поверење Пашићевом кабинету. Међутим, Сквити је упозорио да то није значило да влада има овлашћење да уступи Македонију, нити да ће одговорити позитивно на савезничке предлоге. Одговор се очекивао тек након што се Пашић консултује са регентом Александром у Крагујевцу. Према Сквитијевим сазнањима, постојала је сагласност о одбијању уступања читаве неспорне зоне Македоније према уговору из 1912. године. Срби

[314] *Ibid*, d. 614, Pariz, 18. avgust 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 627, London, 19. avgust 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 629, Pariz, 19. avgust 1915. godine, *Titoni Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 60–62; – Николсон је сматрао да је српски менталитет неспособан да оствари истинске националне интересе, (DDI, V–IV, d. 631, London, 20. avgust 1915. godine, *Imperijali Soninu*).
[315] *Ibid*, d. 660, Rim, 25. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

су замерали Италији да жели да их жртвује у Далмацији, ускрати им заједницу са Хрватском и Славонијом и искључи их из Албаније.[316]

Према британским сазнањима од 23. августа, српска влада је показивала знаке попуштања по питању привремене савезничке окупације. Енглеском посланику је наложено да упути нову изјаву Пашићу у којој силе привремену савезничку окупацију Македоније представљају као гаранцију Србији од бугарског напада, док би за Бугаре то била опипљива гаранција да ће јој уступци бити мирно предати након рата. Пашић је тражио да се предлог за окупацију упути Србији као формалном савезнику, јер је по уставу окупацију било ког дела националне територије могла одобрити само Народна скупштина и таква сагласност се могла доделити само савезничкој држави. Грej и Сонино су прихватили предлог да се од Србије у својству савезника захтевају тражени уступци.[317]

На основу промене руског става по питању савезничке окупације Македоније, италијански министар је закључио да је и Пашић почео да попушта. Такав могући заокрет је навео италијанског министра да прихвати Грејево тумачење о двострукој гаранцији. Међутим, како Сонино није могао да пристане на изјаву у којој се спомиње Славонија, Род је на његово инсистирање изменио предлог текста. Уместо набрајања територијалних накнада, додатак је преформулисан тако да гласи: „осим ако и док Србија трајно не добије компензације“. Иако је Сонино прихватио измену, Грej је то одбио и предложио да Енглеска, Француска и Русија упуте Пашићу оригиналну изјаву, док је Италија то могла учинити са измењеним текстом. На основу тога је Сонино одлучио да се Италија не изјашњава док не види какав ће бити српски одговор на већ упућене предлоге. На тај начин је настојао да избегне наглашавање разлика између италијанске и савезничких декларација.[318]

Након Сквитијевог извештаја да је италијанска објава рата Турској смањила незадовољство према Италији, Сонино није желео да погорша расположење у Србији.

---

[316] *Ibid*, d. 647, Niš, 23. avgust 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 667, Niš, 26. avgust 1915. godine, *Skviti Soninu*; Ф. Шишић, *Документи о постанку*, д. 26, Ниш, 23. август 1915. године, *Закључак тајне седнице Народне скупштине*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 251; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 157–158; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 179–180; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 162–163

[317] *Ibid*, d. 645, London, 23. avgust 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 653, Rim, 24. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

[318] *Ibid*, d. 674, Petrograd, 26. avgusta 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 680, Rim, 28. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 688, Rim, 31. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

Овај догађај је према тумачењу Италијана повољно утицао на Србе, јер су очекивали да ће се италијанске трупе укључити у Дарданелску операцију. У Нишу су очекивали да ће слабљење турског отпора учинити бугарску сарадњу мање неопходном. Међутим, Сквити је 31. августа јавио да су текстови из италијанских новина усмерени против Србије оставили лош утисак. Очекујући реакцију српске штампе, упозорио је да ће без деманта бити тешко да се умире страсти у Србији.[319]

Још почетком августа на иницијативу енглеског краља, суверени Италије, Русије и Енглеске су писали краљу Петру са циљем вршења притиска на Пашића да пристане на савезничке предлоге и подржи њихову политику на Балкану. У писму италијанског суверена, Србија је позивана на политичку мудрост и сарадњу са савезницима. Од Србије је тражена жртва за увлачење нових држава у рат на страни Антанте. Краљ је посебно истакао да документи објављени у Зеленој књизи сведоче да је Италија пријатељ Србије и да је њена политичка и економска независност била база италијанске политике на Балкану још пре ступања у рат. Краљ Петар I је у одговору италијанском краљу 31. августа истакао да је српски народ спреман да поднесе жртву у нади да ће прокламовани принцип националности тријумфовати. Држећи се устава, обавестио је Виктора Емануела III да ће српска влада доносити све важне одлуке које су савезници тражили од Србије.[320]

Сутрадан, 1. септембра ујутру, Пашић је уручио савезничким посланицима први део одговора своје владе. Србија је прихватила да из захвалности према Русији и њеним савезницима са извесним ограничењима прихвати линију из српско–бугарског уговора из 1912. године, коју су савезнице предложиле. Пашић је тражио да се Скопље са Овчим пољем заштити од бугарског напада успостављањем стратешко–географске границе. Поред тога, град Прилеп би остао на територији Краљевине Србије. Заједничка српско–грчка граница обећана нотом савезничких сила почела би на врху Перистера и Суве планине, настављајући на запад до тачке која ће се касније одредити. На тај начин би се задржао део постојеће српско–грчке границе у циљу избегавања контакта бугарске са

[319] *Ibid*, d. 667, Niš, 26. avgust 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 689, Niš, 31. avgust 1915. godine, *Skviti Soninu*.
[320] *Ibid*, d. 530, Rim, 5. avgust 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 539, Rim, 6. avgust 1915. godine, Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima; *Ibid*, d. 540, Petrograd, 6. avgust 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 546, London, 7. avgust 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 549, Rim, 8. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 691, Niš, 31. avgust 1915. godine, *Skviti Soninu*; – Иницијални план је био да се пише престолонаследнику Александру. Међутим након Сквитијеве сугестије да би то било опасно за његов положај, јер је чин уступања Македоније Бугарима био непопуларан, савезници су одлучили да пишу краљу Петру, (DDI, V–IV, d. 533, Niš, 5. avgust 1915. godine, *Skviti Soninu*);

албанском територијом. Исправку је правдао чињеницом да линија из српско–бугарског уговора из 1912. године није била етнографска, стратешка ни географска.[321]

Други део одговора предат у току дана, садржао је услове под којима би се извршили уступци. Српска влада је пристала да уступи назначену територију са већ поменутим ограничењима, под условом да Бугарска нападне Турску у најкраћем могућем року и пружи помоћ савезницима при освајању Цариграда. Тражено је да се поред гаранција садржаних у ноти од 3. августа, српској влади формално обећа уједињење са Хрватском, право на самоопредељење Словенаца и уступање Србији западног дела Баната. Предаја Македоније би била извршена тек када се одреди стратешко–географска линија и чим Србија добије раније обећане и горенаведене територије. Пашић је тражио да се Србија формално призна за савезника, да као таква добије гаранцију активног учешћа и право гласа на мировном конгресу и при закључивању мира. Због животне важности комуникације са Солуном, тражене су гаранције да ће Србија задржати привилегије за коришћење железнице. Поред тога, савезници би се обавезали да обезбеде безбедност, независност и пуни суверенитет Србије. Споразум је требало држати у тајности како би се избегле унутрашње компликације. Пашић је изјавио да ће поднети оставку уколико силе нису задовољне одговором.[322]

Српски одговор је суштински представљао одбијање савезничке иницијативе. Сонину је садржај одговора сугерисао да Пашићу недостаје осећај за тренутак, јер занемарује потребу да се делује брзо и одлучно пред опасношћу новог напада и могућег преласка Бугарске на страну Беча и Берлина. Била му је несхватљива чињеница да влада у Нишу поставља низ нових питања чије би решавање захтевало месеце. Одуговлачење је привремену савезничку окупацију и притисак на Бугарску да се одлучи за акцију чинило немогућим. Према његовом мишљењу српска влада је тражила од сила колективне гаранције за Србију у будућности, а да притом није показивала намеру да се одрекне права

[321] *Ibid*, d. 695, Niš, 1. septembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 276; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 251–252; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 164–165; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 395–396; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 158–159; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 180–181; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 171–173; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 60–63; Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану*, 134–135.

[322] *Ibid*, d. 695, Niš, 1. septembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 276; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 251–252; М. Тоскано, *Србија и улазак Италије у рат*, 164–165; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 396; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 158–159; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 180–181; Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану*, 134–135.

на пуну слободу деловања. Италијанском министру је све то деловало детињасто пред трагичном озбиљношћу ситуације која је налагала потребу за брзим решењима. Био је убеђен да је упућивање прецизне и одлучне понуде Бугарској са свечаним гаранцијама за посед над Македонијом и проширењем границе изван линије Енос–Мидија на рачун Турске, једини начин да силе спрече опасност по Србију. Није видео практичну сврху у томе да се преговори са Пашићем наставе повећавањем обећања Србији.[323]

Супротно ранијем ставу, Сонино је известио Сквитија да је упућивање колективног захтева Србији као савезници у вези привремене савезничке окупације Македоније било неблаговремено и застарело. Како би се избегло чекање одговора српске владе на захтев о привременој савезничкој окупацији, предложио је да се окупација затражи са роком за одговор од максимално три дана. Италијански министар је по сваку цену желео да избегне наметање било каквог споразума за добијање српске сагласности за окупацију, како се не би пружила могућност Пашићу да прошири потраживања на штету италијанских интереса. Насупрот Сонину, Империјали је закључио да формулисани услови попут оног о уједињењу Хрватске са Србијом укључујући и Ријеку, затим о ослобађању Словенаца и додели дела Баната Србији, углавном не укључују важне италијанске интересе, већ у потпуности додирују тачке које су решене Лондонским уговором.[324]

Сонино и Делкасе су закључили да је српски одговор написан са намером да се губи време, јер су се постављена питања прво морала размотрити међу савезницима, а потом и са Србијом. Француски министар је прихватио Сонинов став да не треба расправљати о садржају српске ноте. Уместо тога Србији би се као савезници упутио захтев за привремену окупацију Македоније, са инсистирањем на брзом одговору. Британски посланик је добио инструкције да изјави Пашићу да ће силе док разматрају српске одговоре, у међувремену спровести привремену војну окупацију Македоније. Грej се надао да ће на тај начин добити дозволу или одбачај без компромитовања дискусије о питањима изнетим у српском одговору. Италијански министар је пак сматрао да ће Пашић прво тражити разрешење појединих питања чиме би се изгубило време за колективну изјаву Софији. Српска влада је почетком септембра било какве преговоре са Бугарском

[323] *Ibid*, d. 706, Rim, 3. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.
[324] *Ibid*, d. 699, Rim, 2. septembar 1915. godine, *Sonino Karlotiju i Boasu*; *Ibid*, d. 703, Rim, 3. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 704, London, 3. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 713, 5. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 718, 7. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*;

сматрала беспредметним. У Нишу су закључивање споразума између Бугарске и Турске тумачили као сврставање уз Централне силе.[325]

У таквим околностима, Британци су предложили да силе у замену за уступке и савезничку окупацију Македоније понуде Србији признање савезничког статуса и учешће у склапању мира. Наклоњен британском предлогу, Сазонов је свој пристанак условио Пашићевим одобрењем међународне окупације. Сонино је узимао у разматрање британски предлог само под условом да се при одређивању привремене окупације не расправља о питањима из српске ноте. На овај начин је италијански страх од српских претензија, учинио немогућим пристанак Србије на савезничку окупацију. Сонинов предлог да силе, заједно са Бугарском изјаве Србији да ће окупирана неспорна зона бити уступљена Бугарској тек на крају рата није могао да задовољи српску владу. У међувремену, Пашић је 15. септембра објаснио Сквитију да према члану 199. Устава из 1913. године, за савезничку окупацију Македоније мора добити сагласност краља, Врховне команде и Народне скупштине. Такав поступак је условио прихватањем резерви из српске ноте у целини за сваки појединачан део. Дијаметрално супротна гледишта Сонина и Пашића су онемогућила било какво споразумевање.[326]

Сонинов отпор свакој иницијативи Савезника да постигну споразум са Србијом, био је мотивисан настојањем да спречи нарушавање духа и слова Лондонског уговора. Са друге стране, током преговора са неутралним државама једино се од Србије тражило да се одмах одрекне дела своје територије у замену за потенцијално уступање других територија на крају рата. Истовремено су претензије неутралних држава ограничавале Силе при дефинисању потенцијалних територијалних уступака Србији. Низ недовољно јасних савезничких иницијатива изазивао је незадовољство код Срба и стварао неповерење у намере Савезника. Пашићев југословенски пројекат је подразумевао стварање велике словенске државе која би била довољно јака да се више никад не нађе у положају у коме је била према Аустроугарској. Остварење југословенског програма српске владе, било је у супротности са Сониновим концептом о Балкану, састављеном од малих држава под политичким и економским утицајем Италије. Иако је тврдио да Италија

[325] *Ibid*, d. 710, Rim, 4. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid,* d. 712, Pariz, 4. septembar 1915. godine, *Titoni Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 276–277.
[326] *Ibid*, d. 714, 5. septembar 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 715, Rim, 6. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 751, 15. septembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 252–253.

жели да се реши несигурног положаја на Јадранском мору, италијански министар је суштински желео да његова држава преузме позиције Аустроугарске на Балкану. Стога, се сукоб између Пашићевих и Сонинових концепата може окарактерисати као борба за аустроугарско наслеђе и превласт на Балкану.

4. ИЗМЕЂУ СПОРЕДНОГ И ГЛАВНОГ ФРОНТА

4.2. Питање српске офанзиве

Савезници су током зиме и раног пролећа вршили процене оперативне способности српске војске. Британски генерал Артур Пеџет, који је јануара послат у специјалну мисију на Балкан, известио је своју владу о санитарним, здравственим и логистичким изазовима са којима се суочавала српска војска. У поднетом извештају је проценио да би, уз адекватне мере, српска војска могла маја 1915. године да пређе у офанзиву. Процена генерала Пеџета је била поприлично поуздана, јер је и српско руководство априла проценило да ће трупе током маја бити спремне. Идеја о српској офанзиви је подразумевала да она буде само један сегмент општег наступања. Савезници су очекивали да ће по уласку Италије у рат исто учинити и Румунија. У тако пројектованим плановима, Русија би везала главне непријатељске снаге на свом фронту и омогућила брз продор Италијанима. Наступање српске војске је имало за циљ да спречи слање појачања на италијански фронт и у крајњој линији омогући додир и кооперацију са Италијанима. Румунија би имала задатак да штити десно крило српској војсци и осигура благонаклоно држање Бугарске.[327]

4.2.1. У измењеним околностима

Како је већ приказано, Србија се, пристанком на садржај Војне конвенције, обавезала да ће преузети истовремену офанзиву са Савезницима – првенствено Русијом и Италијом. Циљ таквог плана је био да се непријатељске снаге развуку и онемогући пребацивање трупа са једног фронта на други. Међутим, у време уласка Италије у рат, руска војска је трпећи поразе отпочела повлачење. Стање на руском фронту је озбиљно поколебало Румунију, те је она одлучила да остане неутрална. У таквим околностима је план о истовременој општој офанзиви Савезника пропао. Српска војска се нашла удаљена више стотина километара од руске и италијанске војске, те је њено напредовање постало у

[327] Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Archivi di personalità, Fondo Andrea Carlotti 1913–1916 (=ASDMAE, AP–AC), N. 1474, Petrograd, 14. maj 1914. godine, *Preliminarni tekst Vojne konvencije*; *Isto*, N. 1667, Petrograd, 29. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 109–119; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 205–207, 228–229; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 189–190; Никола Поповић, *Односи Србије и Русије у Првом светском рату*, (Београд: Народна књига, 1977), 67–69; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 61–63; С. Скоко, *Србија и Велике силе*,158–169.

најмању руку небезбедно. Пашић је ипак чекао да Италијани понуде Србији војну кооперацију. Намеравао је да искористи италијанску иницијативу за покретање преговора, са циљем откривања обима концесија датих Италији. На основу сазнања да ли ти уступци задиру у виталне српске интересе требало је одредити даље држање према Риму.[328]

Дан након уласка Италије у рат против Аустроугарске, из Штаба српске Врховне команде је стигла информација да водостај на Сави онемогућава покрете трупа. Такво стање је определило војводу Путника да се изјасни против спровођења офанзивних операција српске војске. Одлагање наступања против Аустроугарске, поклопило се са покретањем операције српских трупа у Албанији. Обе чињенице су погађале италијанске интересе. Узнемирен оваквим деловањем, Сонино је критиковао Србију да неопортуно троши снаге у Албанији, док планирана офанзива на главном фронту изостаје. Од почетка јуна, он активно настоји да уз помоћ Савезника подстакне српску офанзиву против Аустроугарске. Овакво деловање је имало за циљ да одврати Србе од Албаније и олакша операције на италијанском фронту одвлачењем аустроугарских снага. У том смислу Савезници су више пута током јуна интервенисали код владе у Нишу. Како појединачни апели нису дали резултате, Империјали је предлагао да силе Четворног споразума колективно затраже од српске владе да преусмери своје операције. Италијански војни врх је предлагао исто. Сонино је прихватио идеју и отпочео деловање у том смеру.[329]

---

[328] АС, МИД ПО, 1915, р. 458, Ф XII, д. 2, Пов. бр 5279 од 12. маја 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; ПСР II, д. 445, Цетиње, 25. мај 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 566, Ниш, 1. јул 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 582, Крагујевац, 4. јул 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; *Исто*, д. 613, Крагујевац, 11. јул 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 206–209, 228–229; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 190–191; Живко Г. *Павловић, Рат Србије са Аустроугарском, Немачком и Бугарском*, (Београд: Одбрана, 2017), 10–12; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 61–64; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 75; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 165–168.

[329] ASDMAE, AP–AC, N. 1798, Petrograd, 8. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 67, Rim, 1. jun 1915. godine, *Sonino Karlotiju, Aliotiju, De Fačendisu i Loriju*; *Isto*, d. 68, Drač, 1. jun 1915. godine, *Alioti Soninu*; *Isto*, d. 72, Niš, 1. jun 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Isto*, d. 96, Niš, 5. jun 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Isto*, d. 105, Rim, 5. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; *Ibid*, d. 110, Rim, 6. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; *Ibid*, d. 115, London, 7. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 118, Rim, 8. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 339, Rim, 8. juna 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; ПСР II, д. 452, Крагујевац, 27. мај 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; *Исто*, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*.*Исто*, д. 479, Скопље, 5. јун 1915. године, *Команда трупа Нове области министру војном*; *Исто*, д. 491, Скопље, 8. јун 1915. године, *Команда трупа Нове области министру војном*; *Исто*, д. 492, Битољ 8. јун 1915. године, *писмо Николе М. Ракића министру просвете*; *Исто*, д. 509, Скопље, 11. јун 1915. године, *Команда трупа Нове области министру војном*; М. Ковић, *Једини пут*, 70–71; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 207–208; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 64; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 123–124; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 101; Filippo Cappellano, Alessandro Gionfrida, „Italy and Serbia in The First World War: The Role of The Serbian

Како би појачао притисак на Србију, Сонино је, користећи се лошим положајем руске војске, истицао да покретање српске офанзиве представља примарни интерес Русије и Италије. Поред тога, предложио је да Енглеска и Француска изврше притисак на Србију претњама о обустави испоруке хране и муниције. Под утицајем Италијана, велики кнез Николај Николајевић је 7. јуна тражио од регента Александра покретање српске офанзиве. Гирс је повишеним тоном изјавио Ристићу да му није јасно зашто је предузета офанзива у Албанији када се у априлу говорило о офанзиви према Аустроугарској. У разговору са Веснићем, Титони је нагласио потребу да се истовремено са италијанским операцијама предузме и српска офанзива у правцу Загреба. Незадовољство Савезника пасивношћу српске војске било је евидентно.[330]

Додатну забуну је изазвао телеграм краља Николе италијанском краљу Виктору Емануелу III у којем тврди да је Србија испразнила свој фронт према Аустроугарској. Под утицајем тога, италијански краљ је инсистирао да се изврши притисак на владу у Нишу за покретање офанзиве. Сагласан са краљевим ставом, Сонино је настојао да преко Русије утиче на Србију. Иако је италијански министар из политичких разлога повезивао продор у Албанију са питањем српске офанзиве, Саландра је закључио да су на неактивност Срба највише утицали порази Руса и незадовољство настало услед савезничких понуда Италији, Бугарској и Румунији.[331]

Упркос ставу председника италијанске владе, Сонино је наставио са притиском. Оптуживао је Србију да је поступила као савезница Аустроугарске, јер, користећи њену заузетост на италијанском фронту, није у складу са преузетим обавезама из војне конвенција предузела офанзиву на главном фронту, већ је искористила прилику да

Army in Cadorna's War", in: *Serbia and Italy in The Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan studies SASA, 2019), 144–148; Federico Imperato, „The Albanian Golgotha", in: *Serbia and Italy in The Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan studies SASA, 2019), 206. Саво Скоко, *Војвода Радомир Путник*, књ. 2, (Београд: БИГЗ, 1985), 224–225; – Више о операцији српске војске у Албанији видети на странама 175–182.

[330] *Isto*, N. 1798, Petrograd, 8. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1811, Petrograd, 9. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1843, Petrograd, 12. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; ПСР II, д. 505, Париз, 11. јун 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 506, Рим, 11. јун 915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 566, Ниш, 1. јул 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 340, Rim, 9. jun 1915. godine, *Sonino Titoniju*; DDI, V–IV, d. 130, Rim, 9. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; М. Ковић, *Једини пут*, 70–71.

[331] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 341, 11. jun 1915. godine, *Viktor Emanuel III Soninu*; *Ibid*, d. 342, Rim, 12. jun 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 343, Rim, 12. jun 1915. godine, *Sonino Viktoru Emanuelu III*; *Ibid*, d. 345, Rim, 16. juna 1915. godine, *Salandra Soninu*; DDI, V–IV, d. 153, 11. jun 1915. godine, *Viktor Emanuel III Soninu*; *Ibid*, d. 159, Rim, 12. jun 1915. godine, *Sonino Viktoru Emanuelu III*.

окупира Албанију. Насупрот италијанским аргументима о расипању снага, Пашић је тврдио да је поход у Албанију отклонио претњу од напада побуњеника и омогућио да се 12.000 до 15.000 војника са албанске границе упути на главни фронт као појачање за предстојећу офанзиву. Ипак, Енглези су средином јуна под утицајем Италијана прихватили став да српска акција у Албанији, заједно са могућом акцијом Црне Горе у Скадру, умањује снагу офанзиве на главном српском фронту. Кру је прихватио италијанско гледиште о потреби упућивања идентичне колективне ноте Србији тек када је од Империјалија добио информације да се аустроугарске снаге пребацују са српског на италијански фронт.[332]

Како су Италијани упорно захтевали српску офанзиву, Род је у складу са Кичинеровим ставом скренуо пажњу Ристићу да би српска војска могла да изведе бар војну демонстрацију у циљу одвраћања аустроугарске војске са италијанског фронта. Из Рима су тражили да српска војска напредује у правцу севера, преко Саве и Дунава или, уколико то због водостаја поменутих река није могуће, да трупе крену на запад, дуж Саве, у правцу Загреба. Италијани су српску офанзиву посматрали као средство растерећивања сопственог фронта. Притисак се нарочито повећао након неуспеха италијанске офанзиве на Сочи и забринутости због непријатељске контраофанзиве. Ситуацију је додатно подгрејала поменута тврдња да услед неактивности, непријатељске трупе одлазе са српског на италијански фронт. Аустроугарска је заиста корпусе под генералом Боројевићем концентрисала према Италијанима. Међутим, те трупе су на српском фронту замењене немачким.[333]

Српска влада је била свесна да Италија у савезничким престоницама активно ради на томе да Србија што пре предузме офанзиву. То је међутим било опасно, јер је Русија била у повлачењу, а италијанска војска је сувише споро напредовала да би дошло до

[332] DDI, V–IV, d. 133, London, 9. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 177, Niš, 13. jun 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 188, Rim, 15. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 189, Rim, 15. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 191, London, 15. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; ПСР II, д. 566, Ниш, 1. јул 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*.

[333] АС, МИД ПО, 1915 р. 457, Ф 11, д. 5, Пов. бр 349, од 3. јуна 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 566, Ниш, 1. јул 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; ASDMAE, AP–AC, N. 2015, Petrograd, 27. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; ПСР II, д. 516, Крагујевац, 13. јун 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; *Исто*, д. 520, Лондон, 15. јун 1915. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 566, Ниш, 1. јул 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 345, Rim, 16. juna 1915. godine, *Salandra Soninu*; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 167–168.

комбиноване српско–италијанске акције. У Србији се јавио страх да би одсуство српске војске током офанзиве могли да искористе Бугари за окупацију Македоније. Захтев Италије да српске трупе крену у офанзиву тумачен је као намера да Србија својом акцијом привуче снаге које би из Русије могле отићи на Италијански фронт. Пашић је обећао Русима да ће српска офанзива кренути 24. јуна. Међутим, српски министар војни је 15. јуна известио да се не може оперисати у Босни и Херцеговини, због лошег стања путева, прекида железничке мреже и недостатка средстава за прелазак Дрине.[334]

У међувремену није било озбиљног помака на италијанском фронту. Као разлоге за споро напредовање на свом сектору, током битке на Сочи (од 23. јуна до 7. јула), Италијани наводе постојање низа јаких утврђења на аустроугарској граници и српску неактивност. Под утицајем застоја на војном и дипломатском плану, Делкасе је подржао италијанско гледиште и тврдио да је офанзива на српском фронту могућа. На основу Пашићевих упутстава, Веснић је покушавао да објасни француском министру да Србија, која је мобилисала читаво војно способно становништво, нема других људских резерви те би, у случају неуспеха или великих губитака, довела у питање свој опстанак. Како би купио време и умирио Французе, Веснић је уверавао Делкасеа да је српска офанзива у припреми. Српском посланику је постало јасно да одсуство акције може угрозити српске политичке интересе, те је саветовао Пашићу да офанзива крене што пре. Поред тога, предложио је да се изјава против уступања територија Бугарској саопшти истог дана када се нареди опште наступање српске војске. Таквим чином би српска офанзива била искоришћена да неутралише утисак који би оставио негативан одговор на савезничку ноту.[335]

Под утицајем италијанске дипломатске акције и лоше војне ситуације на свом фронту, Руси су усвојили гледиште да би српска офанзива одвукла довољно аустроугарских снага са руског фронта. Како је држање Србије изазивало све веће неповерење, француски и руски војни изасланици су затражили да се српска влада изјасни

[334] ASDMAE, AP–AC, N. 1843, Petrograd, 12. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; Isto, N. 1872, Petrograd, 15. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; ПСР II, д. 523, Ниш, 15. јун 1915. године, *министар војни Пашићу*; *Исто*, д. 528, Атина, 16. јун 1915. године, *Балугџић МИД–у*; М. Ковић, *Једини пут*, 70–71; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 208; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 64–66.

[335] ПСР II, д. 530, Петроград, 18. јун 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 539, Париз, 23. јун 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 566, Ниш, 1. јул 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 124; Roberto Bencivenga, *La Campagna del 1915*, (Udine, Gaspari, 2015), 46–56.

о својим намерама за покретање офанзиве. Српска Врховна команда је одговорила да се активно врше припреме и да ће Савезници бити обавештени седам дана пре почетка операција. Аргументи за пролонгирање офанзиве били су водостај на Дрини, Сави и Дунаву, недостатак материјала за прелаз, лоши путеви, прекид железнице на прузи Зајечар–Прахово и недовољне залихе хране.[336]

Како би се уверили у тврдње српске владе, савезнички војни изасланици су 19. јуна изашли на терен како би осмотрили водостај Саве. Британски војни аташе је прихватио став српске Врховне команде да је прелазак немогућ, док су руски и француски тврдили да је прелазак уз извесне препреке могућ. Приликом расправе међу савезничким војним изасланицима, енглески аташе је изнео мишљење да ће се водостај смањити за недељу до две. Поред тога, осврнуо се на нејасно држање Румуније и Бугарске, као и чињеницу да Србија нема резервну војску у случају пораза. Због тога је предлагао да се изврши само демонстрација и успротивио се даљем вршењу притисака на Србију. У комбинацији са другим факторима, одсуство српске офанзиве је последично код Италијана произвело утисак о Србији као неискреном савезнику.[337]

Пашић је 1. јула одговорио Савезницима да је идеја о покретању српске офанзиве настала у околностима када је планирана општа офанзива на свим фронтовима. Због тога је дато саопштење да тражено наступање српских трупа у одсуству опште савезничке офанзиве не би било опортуно. Малобројна српска војска, развучена при наступању на широком простору, дошла би у опасност да буде уништена, опкољена или заробљена. Српска влада је истакла забринутост због чињенице да њена војска није имала могућност попуне јединица. Поред тога, постојала је опасност да немачке трупе преусмерене са руског фронта изврше напад на Србију са севера у тренутку када се српске трупе налазе у офанзиви на западу. Такав развој догађаја је, према Пашићевом мишљењу, могао да осујети пад Цариграда, промени држање Румуније и Бугарске и пресече везу коју је Русија преко Србије имала са Европом. Као важан фактор председник српске владе је изнео лош морал у војсци након савезничких понуда Бугарској на рачун Србије. Услед наведених

[336] ASDMAE, AP–AC, Peotrograd, 22. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; ПСР II, д. 530, Петроград, 18. јун 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 566, Ниш, 1. јул 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 124.
[337] ПСР II, д. 533, Крагујевац, 19. јун 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; *Исто*, д. 540, Крагујевац, 23. јун 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; *Исто*, д. 541, Рим, 25. јун 1915. године, *Ристић МИД–у*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 208–209; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 77.

чињеница, српска влада је предложила да до опште савезничке офанзиве Србија предузима само операције за одбрану своје територије.[338]

Веснић је предочио Британцима да је тешко покренути српску војску у офанзиву након уступака Италији и понуда Бугарској и Румунији. Предлагао је да енглеска пошаље један корпус војске који би се употребио за одбрану границе од напада из Бугарске. Кру је одговорио да ће то бити могуће тек након заузећа Цариграда. Схвативши да би у случају пада Србије цео Балкан био изгубљен за Антанту, Британци су прихватили српске аргументе и престали са вршењем притисака. Кичинер је 3. јула изјавио да Срби не треба да се излажу опасности срљањем у офанзиву. У Лондону су страховали да би у случају пораза српских трупа, британски положај у Дарданелима постао неодржив. Због тога су почели да посматрају Србију као брану за спајање Централних сила са Турском.[339]

Главнокомандујући руске војске, велики кнез Николај Николајевић је још пре Пашићевог одговора Савезницима тражио од регента Александра покретање српске офанзиве. Пашић је сматрао да постоје политички разлози који говоре у прилог офанзиви, али је тражио мишљење Врховне команде. Војвода Путник није препоручивао офанзиву, али се 4. јула изјаснио да је из политичких потреба могуће организовати такав подухват. Због прекинутих железничких и путних комуникација, проценио је да би се наступање могло очекивати кроз три недеље.[340] У одговору великом кнезу, регент Александар је преузео аргументацију војводе Путника и српске владе. Поправљање ситуације на руском

---

[338] *Исто*, д. 566, Ниш, 1. јул 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 613, Крагујевац, 11. јул 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 208; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 64–66; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 170; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 124.

[339] *Исто*, д. 559, Париз, 30. јун 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 603, Лондон, 9. јул 1915. године, *Бошковић Пашићу*; *Исто*, д. 556, Лондон, 29. јун 1915. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 651, Крагујевац, 28. јул 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*.

[340] *Исто*, д. 581, Крагујевац, 4. јул 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*. – Писмо великог кнеза је послато регенту 30. јуна, али му је уручено тек 4. јула 1915. године; ПСР II, д. 582, Крагујевац, 4. јул 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; *Исто*, д. 596, Крагујевац, 7. јул 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 208; Ж. Г. Павловић, *Рат Србије*, 10–12; Н. Поповић, *Односи Србије и Русије*, 69–71; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 64–66; З. Бајин, *Спалајковић*, 152; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 170; С. Скоко, *Војвода Радомир Путник II*, 225; – Према мишљењу Војводе Путника ситуација није била погодна за офанзиву, јер је постојала опасност од привлачења великих непријатељских снага, чиме би тај подухват био осуђен на пропаст. У том случају би непријатељ спајањем са Бугарском и Турском угрозио Дарданелску операцију. Страховао је да би такав развој догађаја навео Бугарску да окупира Македонију. Други проблем се састојао у томе што стотинама километара није није постојала савезничка војска на коју би се Србија могла ослонити. Предвиђајући да ће се рат одужити и на наредну годину, предлагао је да Србија треба да чува снагу како би ефективно деловала у правом тренутку. Проценио је да Румунија неће ући у рат док је држање Бугарске доживљавао као непријатељско, (ПСР II, д. 582, Крагујевац, 4. јул 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*).

фронту је утицало на великог кнеза да прихвати српске аргументе и дâ сагласност да се офанзива не предузима. На одлуку је утицао неуспех француске офанзиве код Араса и чињеница да Французи и Енглези нису могли отпочети напредовање.[341]

Сазонов је 6. јула прихватио гледиште да би предузимање српске офанзиве било ризично због опасности од аустро–немачке офанзиве. У разговору са руским министром, Спалајковић је критиковао држање Италије. Објаснио је да деловање италијанске дипломатије изазива нерасположење у Србији, јер угрожава српске интересе у Далмацији, противи се уједињењу Хрватске са Србијом, подржава сепаратистичке тежње Црне Горе, претензије Румуније у Банату и Бугарске у Македонији и протестује против проширења Србије у Албанији. Истовремено из Рима су непрекидно захтевали да српска војска пређе у офанзиву и заштити италијанско десно крило. Српски посланик је сматрао да Србија нема рачуна да својом офанзивом потпомаже остваривању италијанских аспирација. Сазонов је закључио да Италија из претеране обазривости према свом будућем положају на Јадрану остаје крајње необазрива и у жељи да себе што боље обезбеди, ствара опасности за своју будућност.[342]

Почетком јула, Савезници се враћају на идеју о истовременој офанзиви на свим фронтовима. У Шантијиу је 7. јула одржан Ратни савет са циљем утврђивања плана заједничке акције. Одлучено је да сви Савезници треба да раде споразумно. Према утврђеном плану, италијанска војска би наступала у правцу Љубљане и Клагенфурта, а потом ка Бечу и Будимпешти. За српску војску је било предвиђено да наступа долином Саве, али полако да не би угрозила своју безбедност. Као предуслов за наступање италијанских трупа, Кадорна је тражио одлучну сарадњу српске војске. Међутим, пуковник Стефановић је одговорио да је српској војсци претила опасност због чињенице да су италијанска и руска војска стотинама километара удаљене од српских армија. Донета је одлука да Италија спроведе своју офанзиву, при чему би Срби дејствовали у

[341] *Исто*, д. 574, Крагујевац, 3. јул 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; *Исто*, д. 577, Париз, 3. јул 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 578, Париз, 4. јул 1915. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, д. 606, Крагујевац, 9. јул 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; *Исто*, д. 621, Крагујевац, 14. јул 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; *Исто*, д. 627, Петроград, 18. јул 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 208; – У настојању да промени држање Руса, српска Врховна команда је аргументе којима се водила при формирању својих ставова у вези офанзиве послала српском војном изасланику у Русији, потпуковнику Лонткијевићу, (ПСР II, д. 613, Крагујевац, 11. јул 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*).

[342] АС, МИД ПО, 1915 р. 457, Ф XI, д. 5, Пов. бр 6971 од 24. јуна 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; ПСР II, д. 585, Петроград, 6. јул 1915. године, *Спалајковић Пашићу*.

споразуму са њом. На основу тога је требало израдити ратни план за заједничке операције. То је подразумевало успостављање ближег контакта између српске и италијанске Врховне команде.[343]

Италијански генерал Поро је средином јула предложио пуковнику Стефановићу да се због лакше координације пошаље један српски официр у италијанску Врховну команду. Подсетио је да Србија треба да предузме офанзиву у правцу Загреба и Љубљане, а Црна Гора ка Неретви. Српски војни аташе је поновио аргумент о удаљености руске и италијанске војске и додао да се малобројна српска војска није могла користити за веће ратне операције ван сопствене територије. Убрзо је постало јасно да италијанска војска неће предузети озбиљнију офанзиву уколико се српска војска не покрене истовремено са њом. Генерал Поро је 11. јула изјавио да ће офанзива бити успешна, само уколико се предузме заједнички на свим фронтовима. Српски став су убрзо прихватили Руси, те је велики кнез средином јула одобрио да српска војска остане у одбрани. Неактивност Италијана и Срба је појачала притисак Савезника за споразум са Бугарском.[344]

С обзиром на то да су Французи највише инсистирали на српској офанзиви, Спалајковић је упитао француског амбасадора у Петрограду зашто Италија и Француска као велике силе не крену у офанзиву. Добио је одговор да Француска испред себе има утврђену линију, док Италија чека наступање српске војске, која треба да се приближи њеном десном крилу. Спалајковићу је било логичније да се италијанска војска као већа приближи српској. Међутим, Сазонов се сложио са мишљењем Француза, пребацујући да Србија не прелази у офанзиву нити врши уступке Бугарској.[345]

У јавном мњењу Француске, критикована је пасивност српске војске. Србима се почело пребацивати да се не придржавају потписане војне конвенције. Жофр је сматрао да се српска акција, предузета десном обалом Саве, може зауставити уколико то војна

[343] ПСР II, д. 574, Крагујевац, 3. јул 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; *Исто*, д. 577, Париз, 3. јул 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 578, Париз, 4. јул 1915. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, д. 600, Париз, 8. јул 1915. године, *Веснић МИД–у*; М. Ковић, *Једини пут*, 70; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 208–209; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 141–144; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 191–195; Ж. Г. Павловић, *Рат Србије*, 12–22; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 64–66; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 77, 94; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 170; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 124; F. Cappellano, A. Gionfrida, *Italy and Serbia*, 149.

[344] *Исто*, д. 611, Париз, 11. јул 1915. године, *Веснић Пашићу*; ПСР III, д. 8, Ниш, 3. август 1915. године, *Министарство војно МИД–у*; М. Ковић, *Једини пут*, 70; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 209; С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 226.

[345] *Исто*, д. 637, Петроград, 21. јул 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 210; З. Бајин, *Спалајковић*, 152.

ситуација буде захтевала. Српска Врховна команда је 22. јула предлагала да се једним делом војске брани граница на Дунаву и Сави, док би оперативна војска могла прећи у Босну под условом да Црна Гора оперише према Херцеговини. Међутим, како су се у том периоду јавили проблеми око командовања црногорским трупама, није се могло озбиљно рачунати на Црну Гору. То је стварало ризик да се српска војска при наступању уз Саву, кроз Босну, нађе између две непријатељске војске. Веснић је излаз из кризе видео у предузимању офанзиве или слању молбе Русима да одложе српску офанзиву до подеснијег тренутка. Жофру је споменуто да би упућивање енглеског одреда да чува српску границу према Бугарској могло олакшати покретање офанзиве.[346]

Руси су 3. августа у строгом поверењу известили српску владу и престолонаследника да Русији не треба српска офанзива. Влада у Нишу је информисана да се на покретању српске војске инсистирало због уговора са Италијом која је вршила притисак да се тражи офанзива. Како би се умирили Италијани, велики кнез је предложио да се на српском фронту изведу демонстративне акције. Откривање територија које би припале Србији у замену за уступке Бугарској, погоршало је односе са Савезницима, нарочито са Италијом. Такав развој догађаја је скинуо са дневног реда српску офанзиву против Аустроугарске. Уместо тога, опасност од немачко–аустријског, а потом и бугарског напада је преусмерила целокупне снаге српске војске на одбрану.[347]

4.3. Српска акција у Албанији

Италијанска окупација Валоне је створила преседан и подстакла балканске државе да по угледу на Италију посегну за својим интересима у Албанији. Међутим, Србија није одмах спровела акцију због опасности од нове непријатељске офанзиве, неслагања Савезника, здравствених прилика у земљи, али и неслагања војводе Путника са Пашићевим плановима. Преговори Савезника са Италијом, додатно су одложили

[346] *Исто*, д. 639, Ниш, 22. јул 1915. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 657, Париз, 31. јул 1915. године, *Веснић МИД–у*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 210–211; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 182–186; А. Митровић, *Продор на Балкан*, 364–378; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 171–173; Ђ. Ђ. Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 77–79, 262.

[347] ПСР III, д. 9, Крагујевац, 3. август 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; *Исто*, д. 93, 7. септембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; М. Ковић, *Једини пут*, 70–71; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 209–210; Ж. Г. Павловић, *Рат Србије*, 24–25; Н. Поповић, *Односи Србије и Русије*, 76–78; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 92–93.

интервенцију против побуњеника. По ступању Италије у рат, Србија више није више морала, из обзира према Савезницима и Италији, да толерише албанске упаде на своју територију. Акција је постала неминовна и због чињенице да је до лета 1915. године, услед деловања аустро–турских агената, ситуација у Албанији постала сложена и неповољна по Србију.[348]

4.3.1. Погоршање Есад–пашиног положаја у Драчу и припрема српске интервенције

На прелазу из 1914. у 1915. годину, Есад–паша се налазио у сложеном положају. Уживао је логистичку подршку Србије (са којом је имао споразум) и начелну подршку Рима. За Србију је очување Есадовог положаја представљало меру осигурања од упада албанских побуњеника на њену територију, те је још током децембра 1914. године разматрана војна интервенција. Пашић је почетком јануара донео одлуку да српске трупе у повољном тренутку помогну паши. Италијанима није одговарала српска интервенција, али им је било у интересу да Есад опстане као противтежа јачању аустријског утицаја. протурских побуњеника, подржаних и наоружаних од стране Аустроугарске. Албански побуњеници, подржани и наоружани од стране Аустроугарске, одлучили су 22. јануара 1915. године на скупу у Тирани да се сруши Есад–паша, а потом, по инструкцијама из Цариграда, нападне Србија. Одлука о нападу на Драч, учинила је пашин положај критичним, те је он појачао апеле српској влади да својим трупама заузме стратешке тачке, Елбасан и евентуално Тирану. Бошковић је 26. јануара известио да руска влада одобрава заузимање стратешких тачака уколико се не ослаби северни фронт. Сличан став су заузели Енглези и Французи. Међутим, из обзира према Италијанима, Енглези су информисали Рим да ће Србија због Есадовог положаја и деловања аустро–турских агената морати, у одбрамбене сврхе, да запоседне стратегијске тачке у Албанији.[349]

---

[348] За више видети: Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Великих сила*; М. Ковић, *Једини пут,* 55–62; М. Радивојевић, *Велики покровитељ,* 211–220; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 63–70; С. Скоко, *Србија и Велике силе,* 169; R. Milano, *The Albanian question,* 173.

[349] АС, МИД СПА, Стр.По. 917, Драч, 12. јануар 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, Стр.По. 974, Драч, 13. јануар 1915. године, *Гавриловић Пашићу*; *Исто*, Стр.Пвр. 976, Драч, 13. јануар 1915. године, *Гавриловић Пашићу*; *Исто*, Стр.Пвр. 977 ½, Драч, 16. јануар 1915. године, *Гавриловић Пашићу*; *Исто*, Стр.Пвр. 1003, Цетиње, 27. јануар 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, Стр.Пвр. 926, Драч, 30. децембар 1914. године, *Гавриловић Пашићу*; *Исто*, Стр.Пвр. 933, Солун, 12. јануар 1915. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, Стр.Пвр. 938, Драч, 6. јануар 1915. године, *Гавриловић Пашићу*; *Исто*, Стр.Пвр.бр. 957, Лондон, 14. јануар 1915. године, *Бошковић Пашићу*; *Исто*, Стр.Пвр. 1155, Ниш, 1. март 1915. године, *Циркуларна депеша*

Иако су Срби показивали вољу за сарадњом са Римом, Италијани су зазирали од могуће српске интервенције и настојали да је спрече. Средином фебруара, Алиоти се по налогу своје владе распитивао код Есад–паше о стратегијским тачкама неопходним за одбрану јужног дела српско–албанске границе. Паша је објаснио да је главна стратегијска тачка Хаџи Бећиров мост у близини Елбасана, те да српска граница не може бити сигурна док Срби не окупирају ову тачку заједно са Елбасаном. То је био аларм за Италијане.[350]

Влада у Риму је затражила од Сила Тројног споразума да спрече балканске државе у намерама које би за циљ имале да наруше *status quo* у Албанији. Поред Србије, Сонина је забрињавало држање Црне Горе, која је слала Есаду наоружање. Страховао је да би то могло дати повода Аустроугарској да интервенише у Албанији. Из обзира према Италији, Силе Тројног споразума су почетком фебруара тражиле од Србије, Грчке и Црне Горе да не предузимају ништа у Албанији, већ да након рата, у договору са Римом, реше албанско питање. Тиме је малим балканским државама ускраћена могућност да задовоље своје интересе у Албанији на начин на који је то претходно, уз дозволу Сила, учинила Италија у Валони. Поред притиска Савезника, Пашић за албански подухват није имао подршку војводе Радомира Путника, те је почетком 1915. године српска војна интервенција у Албанији изостала.[351]

Средином фебруара, Сонино је у разговору са Михаиловићем тврдио да се Есадов положај поправио, те да из Албаније не прети озбиљна опасност. Међутим, Пашић одмах демантује такве вести и извештава српског посланика да је неколико хиљада Албанаца, у више наврата, вршило нападе на српску границу. У једном јачем налету, побуњеници су прешли границу и заузели неколико села у околини Призрена. Напади су настављени

МИД–а о стању у Албанији; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 168–170; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 98–99; М. Ковић, *Једини пут*, 62; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 172–175; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 212; А. Митровић, *Албанци у политици Аустроугарске*, 87; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 64; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 169; С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 225–226; R. Milano, *The Albanian question*, 173–175; – Алиоти је 27. јануара изјавио Гавриловићу да је Италија и даље вољна да потпомаже Есада због Србије, како би спречила да уједињени Арнатути узнемиравају српску границу, (АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 977, Драч, 14. јануар 1915. године, *Гавриловић Пашићу*).

[350] *Исто*, Стр.Пвр. 1083, Драч, 6. фебруар 1915. године, *Гавриловић Пашићу*; *Исто*, Стр.Пвр. 1166, Ниш, 15. март 1915. године, *Извештај о стању у Албанији од јануара до марта*; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 170–171; М. Ковић, *Једини пут*, 62.

[351] DDI, V–II, d. 760, Rim, 3. februar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 763, Pariz, 4. februar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 769, Atina, 5. februar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 172–174; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша Топтани и Србија*, 308; Д. Т. Батаковић, *Српска влада и Есад–паша Топтани*, 43–45; М. Ковић, *Једини пут*, 62; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 212–213; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 384–392; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 166–169; Н. Поповић, *Односи Србије и Русије*, 82–84; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 64–68.

током марта и априла, када је дошло до измирења младотурске странке у Албанији са националистима. Удруженим снагама, побуњеници су отпочели опсаду и бомбардовање Драча. У таквим околностима, Есад–паша је поново затражио од Срба интервенцију и позивао их да заузму Љуму и Елбасан. Надао се да ће деловање побуњеника изазвати српску акцију.[352]

Владу у Нишу су забринуле вести о уједињењу албанских вођа за предстојеће нападе на српску границу. Код Срба се, након Валандовског покоља, јавља страх од могућег двоструког координисаног напада из Бугарске и Албаније, којим би се пресекле везе са Солуном и остварила потпуна изолација Србије. Од две акутне опасности, лакше је било уклонити ону из Албаније. Српски министар војни је 27. марта наложио да се припреме трупе за интервенцију. Трупе су до 1. маја биле спремне. Вести о постигнутом споразуму Савезника са Италијом појачали су потребу за деловањем. Стога је Пашић одмах наложио српским посланицима да испитају ставове Савезника о упућивању 10.000 српских војника у помоћ Есаду и могућности заузимања стратегијских тачака у Албанији. Српска влада је проценила да се паша може одржати сам у Драчу до 8. маја, те је предлагала да се интервенција изврши пре тога.[353]

Прихватање иницијативе је било отежано услед чињенице да су се Савезници у то време обавезали према Италији у вези Албаније. По пријему Пашићевог упита, Сазонов је наложио руским дипломатским представницима да Србе, уместо у Албанију, усмеравају на аустроугарски фронт. Његово држање одредило је тешко стање на руском фронту. Подсетио је на раније Пашићеве изјаве да је за одбрану српске територије било довољно, без дубљих продора, заузети стратегијске тачке на граници. Другим речима, Руси су и даље одобравали заузимање стратегијских тачака, али су били против дубљег продора. Из Париза није било конкретних саопштења, јер се чекао извештај француског посланика из Албаније. Са друге стране, српски посланик у Лондону је упозоравао Савезнике да ће

[352] АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1018, Рим, 4. фебруар 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, Стр.Пвр. 1166, Ниш, 15. март 1915. године, *Извештај о стању у Албанији од јануара до марта 1915. године*; *Исто*, Стр.Пвр. 1179, Драч, 12. март 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 99–100; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 212–213; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша Топтани*, 212–218; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 188–195; А. Митровић, *Албанци у политици Аустроугарске*, 87; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 65–70.

[353] *Исто*, Стр.Пвр. 1352, Солун, 3. мај 1915. године, *Винтровић Пашићу*; МО, III–VII/2, д. 683, Петроград, 5. мај 1915. године, *Сазонов руским дипломатским представницима*; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 170–173; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 99–100, 123–124; М. Ковић, *Једини пут*, 62; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 68–69; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 112.

Србија, уколико не сачува Есада, касније морати да одвоји значајне снаге за смиривање ситуације у Албанији. Тражене су одрешене руке за акцију против побуњеника или војна помоћ уколико они касније ојачају. Бекендорф је саопштио Бошковићу да је северна Албанија била намењена Србији, те је закључио да сигурносне мере које би предузела српска војска не би наишле на противљење Савезника. На каснију војну помоћ Сила се није могло рачунати.[354]

Током прве половине маја, Италијани добијају извештаје о значајној концентрацији српских војних формација у граничном појасу према Албанији. Српске трупе на албанској граници бројале су 1. маја око 17.000 људи распоређених у три одреда: Призренски, Подримски и Охридски на крајњем југу. Према сазнањима Консулте, те снаге су биле концентрисане за наступање кроз Албанију у правцу Драча. Међутим, таквих наређења није било. Писање српске штампе о албанским упадима на српску територију имало је за циљ да припреми јавност за предстојећу интервенцију. Схватајући намере српских владајућих кругова, Сонино је тражио од савезничких влада да поново одврате Србију од напредовања у Албанији јер је то, између осталог, било у супротности са уговором који је у међувремену склопљен у Лондону 26. априла.[355]

Након италијанске интервенције, Руси су саветовали Србији да не одваја војску за друге циљеве, већ да војне напоре концентрише против Аустроугарске. Руска влада је обећала Италијанима да ће предложити Паризу и Лондону да упуте сличне инструкције својим представницима у Нишу. У настојању да осигура југозападну границу, Пашић је са руским послаником разговарао о могућности окупације стратешких тачака у Албанији, уз обећање да Србија неће тражити територијално проширење на том подручју. Иако је британска влада већ упутила хитне савете Србији да се уздржи од било какве акције у Албанији, Империјали је инсистирао да се такви савети обнове. Италијани су неколико

[354] ASDMAE, AP–AC, N. 1443, Petrograd, 11. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1296, Петроград, 22. април 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, Стр.Пвр. 1300, Париз, 21. април 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, Стр.Пвр. 1306, Лондон, 24. април 1915. године, *Бошковић МИД–у*; 174–175; МО, III–VII/2, д. 683, Петроград, 5. мај 1915. године, *Сазонов руским дипломатским представницима*; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 174–175; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 172; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 124; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 69; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 112–113.

[355] DDI, V–III, d. 643, Rim, 10. maj 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; BPC, VIII, 117–118; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 175; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 169.

пута српској влади изјавили да се одлуке Лондонске конференције по питању Албаније морају поштовати док их силе након рата не измене.[356]

У складу са тим, британски министар рата, лорд Кичинер, је 13. маја одвраћао Србе од акције у Албанији и инсистирао на томе да се не слаби главни фронт на северу. Из обзира према Британцима, Пашић је 18. маја наредио да се планирани напад на Албанију обустави. Ипак, задржао је могућност да се у случају новог побуњеничког напада предузме енергична акција и запоседну стратегијске тачке. У складу са тим, одредима на терену је дато упутство како да делују приликом наредног већег напада на границу. Председник српске владе је наложио Бошковићу да упозна лорда Кичинера са стањем на терену и саопшти му да постоји опасност од здруженог напада са албанске и бугарске стране. Из Пашићевог саопштења отправнику послова у Драчу, Панти Гавриловићу, од 19. маја, види се да су трупе биле спремне да уђу у Албанију. Чекало се на одобрење свих Савезника. Међутим, Силе Тројног споразума су саветовале Србији да не предузима акције у Албанији, које би могле иритирати Рим, док Италија не напусти неутралност.[357]

Како Бошковић није успео раније да се састане са Кичинером, одлука о акцији је одложена за десетак дана. На састанку одржаном 27. маја, британски министар је саветовао да се Србија суздржи од војне акције у Албанији, јер би јој се могло замерити да користи ратне прилике како би заузела један њен део. Тврдио је да Србима не прети непосредна реална опасност из тог правца. Бошковић је закључио да су на овакво држање пресудан утицај имали Италијани. Закључивши да ће будућа политика Италије на Балкану бити усмерена против развоја и јачања Србије, предлагао је Пашићу да српска војска не троши снагу за садејство са Италијом, већ да је чува за одбрану српских интереса. Бошковић је упозорио Кичинера да ће српске трупе у случају поновљених албанских напада заузети стратегијске положаје и спровести гоњење нападача. Британски министар је то прихватио као оправдано. Како се по питању Албаније нико из Форин офиса није

[356] ASDMAE, AP–AC, N. 1443, Petrograd, 11. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; ПСР II, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*; DDI, V–III, d. 659, Petrograd, 11. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 664, London, 11. maj 1915. godine, *Imperijali Soninu*.

[357] АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1350, Ниш, 5. мај 1915. године, *Пашић Министарству војном*; *Исто*, Стр.Пвр. 1351, Ниш, 6. мај 1915. године, *Пашић Гавриловићу*; *ВРС*, VIII, 127–128, 132; ПСР II, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 172–174; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 233–234; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 75; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 72; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 169; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 113.

обратио српском посланику, он је предложио Пашићу да се та чињеница искористи као тумачење да постоји прећутно одобравање британске дипломатије за српску акцију.[358]

На основу италијанских преговора са Аустроугарском, објављених у Зеленој књизи, Пашић је учврстио свој став да је Италија најозбиљнији противник Србије у албанском питању. Закључио је да она тежи да преузме место Аустроугарске у Албанији. Српска влада је уверавала Силе да је из Албаније претила опасност, нарочито у околностима могућег пада Есад–паше у Драчу. Из комуникације са Силама Тројног споразума Пашић је закључио да, у случају понављања јачег напада Албанаца, српске трупе могу да окупирају стратешке тачке повољне за одбрану границе. Велике силе су или одобриле идеју (Русија) о запоседању стратегијских тачака или су прешле ћутке преко тога (Француска и Енглеска). Српска влада је током маја стрпљиво подносила повреде на српско–албанској граници, са намером да по ступању Италије у рат одговори на први јачи напад Албанаца. Идеја је подразумевала да се стратегијске тачке у Албанији окупирају у тренутку када се Италија толико ангажује против Аустроугарске да више не може назад. У складу са таквом стратегијом, Пашић је и Црногорцима саветовао да буду стрпљиви и не предузимају поход на Скадар.[359]

Како је Италија у међувремену ушла у акцију, а није било чврстог отпора Савезника, Пашић се одлучио да дела. Приликом новог напада албанских побуњеника на српску границу 28. маја, одобрио је трупама да, при сузбијању напада, побуњенике гоне и преко границе. Одмах су пресбироу прослеђене информације о великом нападу Албанаца и бројним жртвама са обе стране. Већ сутрадан је начелник Охридског округа, Ћирковић, известио да су српске трупе прешле границу код Ћафа Сане и Св. Наума, заузеле Подградац и наставиле да гоне побуњенике. Српски одреди су имали наређење да у правцу Елбасана дођу до села Ћукус, а у крајњем јужном правцу до Малић језера и Мокре планине изнад Подградеца. Извештавајући да се тај циљ могао лако испунити без жртава, Ћирковић је предлагао да се операције наставе и да Дебарски одред заузме Малесију и Пишкопеју са свим стратегијским тачкама према Мату. Пашић је 30. маја, под утиском Гавриловићевих извештаја о Есадовом положају, Ћирковићевих вести о успешном

[358] АЈ–80–2–10, док. бр. 541, 18. маја 1915. године, *Бошковић Пашићу*; АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1350, Ниш, 15. мај 1915. године, *Бошковић Пашићу*; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 72; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 113.
[359] ПСР II, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*; М. Ковић, *Једини пут*, 62.

напредовању трупа, али и савезничких понуда Бугарској, одлучио да прошири операције српске војске у Албанији. Наредио је да Дебарски одред заузме стратегијске тачке преко Црног Дрима са Пишкопејом. Охридски одред је добио наређење да заузме Елбасан, ступи у контакт са Есад–пашом и чека даље наредбе.[360]

Призренски одред је на северном сектору операције осигурао област око Везировог моста и Љум Куле, заузевши цео Хас. Трупе Охридског одреда су 4. јуна ушле у Елбасан, након чега су се остаци непријатеља повукли према Тирани. Трупама које су наступале према Пишкопеји, наредног дана су у сусрет кренуле албанске вође да предају град. Окупацијом Елбасана ситуација Есад–паше се није поправила јер је дошло до спајања побуњеничких чета око Драча са онима које су се повлачиле пред српском војском. У таквим околностима, Есад је био приморан да затражи напредовање српских трупа до Тиране. Трупе Нових области су у наступању ка Тирани наилазиле на жилав отпор Албанаца. Ипак, град је заузет 9. јуна, након чега је стигао и Есад, како би се састао са српским представницима. Војне јединице које су извршиле акцију у Албанији, биле су састављене из локалних гарнизона углавном са територије Нових области. По завршеној операцији, од српских трупа, које су остале као гарнизони, оформљена је засебна војна јединица под називом *Албански одред*.[361]

Иако су Силе Тројног споразума одобриле заузимање стратегијских тачака, а неке то примиле прећутно, по предузетој акцији су, на инсистирање Италије, тражиле да српска војска прекине наступање и повуче трупе из Елбасана и Тиране, јер су се ови градови

---

[360] АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1382, Охрид, 16. мај 1915. године, *Ћирковић Пашићу*; *Исто*, Стр.Пвр. 1383, 16. мај 1915. године, *Ћирковић Пашићу*; *ВРС,* VIII, 142–144; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 175; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 68–69; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 343; Н. Ракочевић, *Црна Гора,* 103–104; М. Ковић, *Једини пут*, 62; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 213; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*,71–73; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 169; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 113; R. Milano, *The Albanian question*, 194.

[361] *Исто*, Стр.Пвр. 1431, Ниш, 25. мај 1915. године, *Циркуларна нота о српској акцији у Албанији*; *Исто*, Стр.Пвр. 1436, Париз, 25. мај 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, Стр.Пвр. 1443, Цетиње, 24. мај 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; ПСР II, д. 479, Скопље, 5. јун 1915. године, *Команда трупа Нове области министру војном*; *Исто*, д. 491, Скопље, 8. јун 1915. године, *Команда трупа Нове области министру војном*; *Исто*, д. 492, Битољ, 8. јун 1915. године, *писмо Николе М. Ракића министру просвете*; *Исто*, д. 509, Скопље, 11. јун 1915. године, *Команда трупа Нове области министру војном*; *Исто*, д. 532, Скопље, 18. јун 1915. године, *Команда трупа Нове области министру војном*; *Исто*, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*; DDI, V–IV, d. 96, Niš, 5. jun 1915. godine, *Skviti Soninu*; ВРС, VIII, 154–155, 172–173; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 175; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 68–69; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 174–175; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 104; М. Ковић, *Једини пут*, 62; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 213; А. Митровић, *Албанци у политици Аустроугарске*, 87; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 72–73; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 169; С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 226; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 113; R. Milano, *The Albanian question*, 194.

налазили изван стратегијског рејона неопходног за одбрану српске територије. Уместо наступања у Албанији, Србији је саветовано да све своје снаге усмери на рат против Аустроугарске. Србе је иритирало понашање Италијана, јер су сматрали да поред претензија на Јадрану усмерених против српских интереса, обећавају делове српске територије Бугарској и бране Србији да се штити од напада из Албаније. Тек након реакције Сила, Веснић је указивао Пашићу да је улазак у Албанију био грешка. Изнео је бојазан да би улазак у Албанију могао значити губитак делова Далмације. Међутим, председник српске владе је објаснио да је постојала реална потреба за такву акцију и умирио српског посланика у Паризу да Србија неће прихватити размену Албаније за Далмацију.[362]

4.3.2. Реакције на српско напредовање у Албанији

Италијани су током маја добијали обавештења да се на албанској територији гомилају побуњеници непријатељски расположени према Србији. Почетком јуна, влада у Риму је имала сазнања да се из Албаније припрема озбиљна акција према српској граници. На основу информација са терена, побуњеници у Тирани су уз помоћ бугарских и аустријских официра планирали да регрутују 26 батаљона на територији Албаније, са планом да средином јуна из Елбасана крену против Србије. Српска акција је пресекла ову организацију.[363]

Када је издато наређење о наступању српске војске кроз Албанију, Пашић се састао са Сквитијем. Изјавио је да Србија нема намеру да напредује до Драча и уверавао италијанског посланика да ће се трупе ограничити на одбијање агресије албанских побуњеника на граници. Информисао је Сквитија о борбама код Охрида и опасности од албанских напада у правцу Призрена и Дебра. Према Пашићевим речима, српска војска је

[362] ASDMAE, AP–AC, N. 1799, Petrograd, 8. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1436, Париз, 25. мај 1915. године, *Веснић МИД–у*; Исто, Стр.Пвр. 1464, Ниш, 29. мај 1915. године, *Енглеска нота поводом српске акције у Албанији*; ПСР II, д. 465, Лондон, 1. јун 1915. године, *Бошковић Пашићу*; *Исто*, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 173–176; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 124–125; М. Ковић, *Једини пут*, 63; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 213; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 74–75.

[363] Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Rappresentanze diplomatiche e consolari, Ambasciata Londra 1861–1950 (=ASDMAE, RD–AL), Busta 360, No. 1797, Rim, 4. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–IV, d. 67, Rim, 1. jun 1915. godine, *Sonino Karlotiju, Aliotiju, De Fačendisu i Loriju*; *Ibid*, d. 68, Drač, 1. jun 1915. godine, *Alioti Soninu*; А. Митровић, *Албанци у политици Аустроугарске*, 87–88.

била упућена на те три тачке како би спречила да Албанци, на подстицаје из Беча, нападну у већем броју. Објаснио је да за ове потребе нису узимани контингенти намењени за рат са Аустроугарском, јер се између осталог и војвода Путник томе противио. Пашић је напоменуо да ће, после одбијања непријатеља, трупе заузети стратешке тачке које ће осигурати да, током офанзиве против Аустроугарске, Србија не буде нападнута с леђа. Пашић је акцију у Албанији представио као припремну радњу и неопходан предуслов за несметано предузимање српске офанзиве против Аустроугарске. Италијански посланик је позвао на уздржавање од било какве територијалне окупације у Албанији.[364]

Током првих дана операције, није било никаквих протеста. Међутим, када су 6. јуна у Рим стигле информације да је напредовање српских трупа у Албанији имало обим већих размера, Италијани су закључили да Србија окупацијом жели да стави Силе Четворног споразума пред *fait accompli*. Сонино је почео да везује српску акцију у Албанији за неактивност њене војске на аустроугарском фронту. Владу у Риму је узнемирило српско напредовање јер је било у супротности са одредбама Лондонског уговора и угрожавало је извршење једног његовог дела. Због тога је Сонино енергично тражио од Савезника да изврше хитан притисак на владу у Нишу.[365]

Јовановић је 8. јуна потврдио Сквитију окупацију Пишкопеје, Подградеца и Елбасана, истичући да не постоји намера наступања до Драча. Незадовољан српским потезом, италијански посланик је изјавио да ће се Србија наћи у лошој позицији према Италији и Тројном споразуму уколико њене трупе наставе продор кроз Албанију и не напусте окупирану територију. Сонино је наложио Сквитију да исте изјаве изнесе Пашићу и настоји да спречи заузеће Елбасана, наводећи да то није стратешка позиција која оправдава српску акцију. У том тренутку је град већ био у српским рукама. Пашић је саопштио да је окупација албанских територија била привремена мера, диктирана ратним потребама. Потврдио је правац операција српских трупа, додајући да су оне уз сагласност

[364] DDI, V–IV, d. 72, Niš, 1. jun 1915. godine, *Skviti Soninu*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 68–69; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 71–75.
[365] ASDMAE, RD–AL, b. 360, No. 1852, Rim, 7. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; ASDMAE, RD–AL, b. 360, No. 6031, Rim, 8. jun 1915. godine, *Memorandum o srpskoj akciji u Albaniji*; ASDMAE, AP–AC, N. 1799, Petrograd, 8. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 105, Rim, 5. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; *Ibid*, d. 110, Rim, 6. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 173–176; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 124–125; М. Ковић, *Једини пут*, 63; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 213; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 74; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 113–114; L. Monzali, *Sidney Sonino and Serbia*, 107.

Есад–паше и Биб Доде продрле и на територију Мирдита. Уверавао је Сквитија да српска војска неће ићи даље од Тиране и изјавио да ће Албанија бити евакуисана на дан када Велике силе, на крају рата, приступе дефинитивном решавању албанског питања.[366]

У разговорима са италијанским послаником, Есад је негирао постојање споразума са Србијом, али није крио да му је Србија новчано помагала за олакшавање положаја Дибрана и спречавање формирања албанских група на српској граници. Поред тога, признао је да је више пута изјавио Гавриловићу да би српске трупе требало да сузбију нападе на граници. Изразио је сумњу да су извештаји српског посланика подстакли упад у унутрашњост Албаније. Негирајући да је тражио српску експедицију ка Тирани, Есад је уверавао Алиотија да би се на захтев Италије оружјем супротставио српским трупама. Обећао је да ће затражити српско повлачење из Тиране чим организује своје снаге за одржавање реда. Варка је успела, јер је Алиоти заиста поверовао у погоршање односа између српског посланика и Есад–паше. У настојању да се, насупрот новоствореном српском утицају и престижу, задржи италијански утицај, Алиоти је предлагао Сонину проширење италијанске окупације на Берат и Драч, саветујући истовремено самог пашу да одржава пријатељске односе са Србима. Сонино није видео користи у оружаном супротстављању свршеном чину и успротивио се проширењу италијанске окупације на Драч или Берат. Како би спречили сукобе у региону Берата и на територијама иза Војуше, Италијани су тражили од тамошњег становништва да се потчини Есад–паши. Овај савет је прихваћен и старешине Берата су послале своје изасланике у Драч.[367]

Алиоти је установио да су Есад–паша и Гавриловић тражили од Пашића казнену експедицију против устаника у Тирани. Есад је тврдио да му је председник српске владе у Нишу обећао да Србија неће следити пример Грчке у Епиру и да неће толерисати успостављање грчке власти у Албанији. Италијански посланик је те Пашићеве речи видео као основу српске политике у Албанији до успостављања мира. Поред тога, Алиоти извештава о одређеним показатељима да Србија посредно признаје уступање Валоне и њене околине Италији. Закључио је да би за Србију било прихватљиво да се од остатка

[366] *Isto*, b. 360, No. 1824, Rim, 5. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Isto*, b. 360, Gab. 548/242, 8. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–IV, d. 117, Rim, 8. jun 1915. godine, *Sonino Imprijaliju, Titoniju, Karlotiju i Skvitiju*; *Ibid*, d. 125, Niš, 8. jun 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 135, Niš, 9. jun 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 156, Niš, 11. jun 1915. godine, *Skviti Soninu*; ПСР II, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*.
[367] DDI, V–IV, d. 160, Rim, 12. jun 1915. godine, *Sonino Aliotiju i Loriju*; *Ibid*, d. 167, Drač, 12. jun 1915. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 174, Valona, 13. jun 1915. godine, *Lori Soninu*; *Ibid*, d. 176, Drač, 13. jun 1915. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 178, Rim, 14. jun 1915. godine, *Sonino Aliotiju*.

Албаније, изузев неких модификација граница, успостави независна држава под влашћу Есад–паше. За разлику од њега, Сквити је био скептичан због сумње да Срби имају прикривену намеру да ипак задрже заузете територије. Упркос Есад–пашиним везама са Србијом, Сонино је закључио да је за италијанске интересе у том тренутку било најбоље да га подржи и ојача његов положај. Чињеница је да Италијани нису имали боље решење да задрже Драч са пратећом обалом изван српских руку, без ангажовања сопствених снага и додатног компликовања ситуације.[368]

Према Империјалијевом закључку, српску акцију су подстакле понуде које су силе Антанте 29. маја предале влади у Софији. Ради заштите италијанских интереса, предложио је Сонину да се у договору са Савезницима, српска влада упозна са размерама територијалних добити предвиђених за Србију на основу одредби Лондонског уговора. То би се имало учинити под условом да српска војска предузме офанзиву против Аустроугарске и обавеже се на поштовање ограничења према Албанији и Далмацији. Очекивао је да таква изјава умири српско јавно мњење након лошег утиска који је произвело упућивање савезничке декларације Бугарској.[369]

Сонино није прихватио Империјалијеву идеју. Како није био спреман да призна српску окупацију спроведену без сагласности владе у Риму, италијански министар је одлучио да уз помоћ савезничких влада примора Србију на поштовање одлука у вези са Албанијом. Поред тога, сматрао је да српској влади треба указати да своје снаге, уместо у Албанији, употреби против Аустроугарске. Како би то постигао, предложио је да представници Четворног споразума учине заједнички протест у Нишу. Иако је оштро реаговао, Сонино је ипак био мишљења да је српска акција била узрокована учесталим албанским непријатељствима, што се јасно види из његове поруке Биб Доди од 8. јуна.[370]

Титони је саветовао италијанском министру да се при реакцији на српску акцију унутар Албаније, ограничи на дипломатска средства. Међутим, када је реч о албанској

[368] *Ibid*, d. 128, Rim, 9. jun 1915. godine, *Sonino Aliotiju*; *Ibid*, d. 140, Drač, 10. jun 1915. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 156, Niš, 11. jun 1915. godine, *Skviti Imperijaliju*; *Ibid*, d. 167, Drač, 12. Jun 1915. godine, *Alioti Soninu*; – Сквити није променио свој став ни када га је Јовановић током јула уверавао да ће српска војска евакуисати Елбасан и Тирану кроз неколико недеља, (DDI, V–IV, d. 452, Niš, 20. jul 1915. godine, *Skviti Soninu*).

[369] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 337, London 7. juna 1915. godine, *Imperijali Soninu*; DDI, V–IV, d. 112, London, 7. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 123, London, 8. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*.

[370] ASDMAE, AP–AC, N. 1799, Petrograd, 8. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 118, Rim, 8. jun 1915. godine, Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju; *Ibid*, d. 122, Rim, 8. jun 1915. godine, *Sonino De* Fačendisu; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 339, Rim, 8. juna 1915. godine, Sonino Imperijaliju; М. Ковић, *Једини пут*, 62; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 213.

обали, заступао је став да се њена окупација мора спречити по сваку цену. Другим речима, уколико би се јавила опасност да Срби заузму Драч, Италијани су морали бити спремни да га окупирају први. Заузимање би пратила изјава да италијанска окупација, попут српске у унутрашњости, не прејудицира решавање албанског питања. Сонино је међутим страховао да јавно мњење у Италији, због тешке ситуације на аустроугарском фронту, не би прихватило одвлачење снага у Албанију. Осим тога, сматрао је да би се искрцавање и снабдевање експедиционих снага у Драчу, због близине Котора, вршило отежано.[371]

Из разговора са Титонијем, Веснић је закључио да Италијане највише брине могућност да српска војска заузме Драч. Како такав план није постојао, он је уверавао италијанског амбасадора да српске трупе неће наступати даље од Тиране. На то је Титони узвратио да Италија из обзира према Србији неће вршити војне операције у Далмацији, већ на северу, у нади да ће српска војска кренути ка Загребу. Видео је простор за српско–италијански споразум и уверавао српског посланика да италијанска штампа не заступа гледиште меродавних кругова.[372]

Када су Италијани тражили од британске владе да савезничке силе Нишу хитно упуте заједничку протестну ноту поводом српске акције, иницијатива није одмах прихваћена. У почетку је лорд Кру показивао склоност да прихвати аргументе српске владе за војну интервенцију у Албанији. Међутим, након Империјалијевих тврдњи да деловање Србије угрожава извршење Лондонског уговора, Кру је обећао да ће интервенисати у складу са италијанским саветима. Николсон је био присталица умеренијег приступа и предлагао да се учине засебне представке српској влади. На основу добијених инструкција, британски посланик у Србији је подсетио српску владу на поштовање обећања датих у вези Албаније и указао јој на потребу да војне напоре усмери према Аустроугарској. Свесни тренутне српске осетљивости због преговора са Румунијом и Бугарском, Британци су сматрали да заједничку изјаву треба упутити тек у случају неуспеха појединачних комуникација. Према тумачењу Форин офиса, италијански аргумент о кршењу одредби Лондонског уговора од стране Србије није се могао узети као база за приговор јер српска влада није била упућена у његов садржај. Због тога су

[371] *Isto*, b. 360, Gab. No. 549/243, Rim, 9. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 338, Pariz, 8. Juna 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 340, Rim, 9. jun 1915. godine, *Sonino Titoniju*; DDI, V–IV, d. 130, Rim, 9. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima.*
[372] ПСР II, д. 505, Париз, 11. јун 1915. године, *Веснић МИД–у*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 114.

Италијани предложили да се за основу приговора Србији узму одлуке Лондонске конференције којима је била уређена политика у Албанији до краја рата.[373]

Руски амбасадор у Риму је закључио да је Србија акцију у Албанији спровела у договору са Грчком и љутито је говорио Ристићу да није требало наступати без претходног договора са силама Антанте. Све српске аргументе је означио као изговор. Према Ристићевој оцени, Род је у односу на Гирса гледао мирније на српски упад и није водио превише рачуна о гледишту Италије. Овакво држање британског посланика у Риму поклапа се са Круовим почетним ставом. Међутим, оптужбе Италијана на рачун Србије, да акцијом у Албанији задржава офанзиву према Аустроугарској, неповољно су утицале на држање Савезника.[374]

Након почетних операција на граници, у Паризу је владало опште мишљење да српска акција има одбрамбени карактер и да представља одговор на албанску агресију коју су подстицале Аустроугарска и Турска. Делкасе је лоше примио вест о окупацији Елбасана. Француски министар је нарочито био изиритиран због чињенице да је акција спроведена у тренутку када Србија не предузима офанзиву на главном фронту. Поред тога, упозоравао је да деловање Србије може изазвати Италију да прошири своју окупацију на Драч. Овакво уверење је стекао из разговора са Титонијем. Делкасе је закључио да је српска акција била мотивисана уступцима Италији на Јадрану. Стога је предложио да се, уз Сонинову сагласност, српској влади открију територије које ће припасти Србији и Хрватској. Италијански министар није прихватио ову идеју. Након сазнања о дубљем продору у унутрашњост Албаније и протеста Италијана, француски посланик у Нишу, Огист Боп се, попут свог британског колеге, у име своје владе обратио

[373] АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1464, Ниш, 29. мај 1915. године, *Енглеска нота поводом српске акције у Албанији*; ASDMAE, RD–AL, b. 360, No. 70355/15, London, 4. jun 1915. godine, *Kru Imperijaliju*; DDI, V–IV, d. 115, London, 7. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 123, London, 8. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 133, London, 9. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 124–125.

[374] *Исто*, Стр.Пвр. 1513, Рим, 29. мај 1915. године, *Ристић МИД–у*; АС, МИД ПО, 1915 р. 457, Ф 11, д. 5, Пов. бр 349, од 3. јуна 1915. године, *Ристић МИД–у*; ПСР II, д. 506, Рим, 11. јун 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 530, Петроград, 18. јун 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 338, Pariz, 8. juna 1915. godine, *Titoni Soninu*; – Гирс је и касније задржао негативан став према српској акцији у Албанији, те је 25. јуна поново одбацивао српске аргументе и тврдио да се употребљена војска са главног фронта, (АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1597, Рим, 12. јун 1915. године, *Ристић МИД–у*).

Пашићу. Саветовао је да се трупе не користе за окупацију територија које након рата можда неће припасти Србији, већ да се уместо тога упуте на север.[375]

Пашић је британском и француском посланику одговорио идентично. Држао се аргумената да су стратегијске тачке окупиране тек након сузбијања албанских чета које су напале територију Србије. Српска влада није желела да ствара компликације већ да осигура границу и разбије центре аустро–турских присталица. У складу са тим, дато је обећање да ће Србија поштовати одлуке Лондонске конференције. Другим речима, Пашић се позивао на исте принципе које су Италијани истакли приликом окупације Валоне. У даљој комуникацији са Савезницима је истицао да акција нема за циљ прејудицирање будућег статуса Албаније. Решавање питања њеног статуса је остављао европским силама на крају рата. Заузимање Елбасана је правдао потребом да се осигура Хаџи Бећиров мост који је заједно са градом чинио једну од стратегијских тачака. Са друге стране, поход на Тирану је према Пашићевим речима предузет као мера спречавања устаника да поразе Есад–пашу, преузму власт у читавој земљи и постану озбиљна опасност. Посланици су добили уверење да у Албанији није употребљена војска са главног фронта. Након упућивања појединачних, Пашић је очекивао колективни протест Сила.[376]

У Русији је српска акција прво изазвала негативан утисак. Због тврдњи из Сазоновљевог извештаја да Србија главне операције води у Албанији, руска Врховна команда је дошла до закључка да је Србија одвојила део снага са главног фронта. За Русе и Французе, који су били заузети тешким борбама, најважније је било да војска употребљена за поход у Албанији није преусмерена са главног фронта. Тиме се може објаснити зашто су се распитивали о локацији два пука војске која су одвојена са главног фронта након Валандовског инцидента. Српска влада их је известила су за експедицију употребљене искључиво локалне трупе одређене за чување границе према Албанији. Два

[375] *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917*, Серия III, том VIII, часть 1, (=МО, III–VIII/1), д. 93, Париз, 10. јун 1915. године, *Извољски МИД–у*; АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1464, Ниш, 29. мај 1915. године, *Енглеска нота поводом српске акције у Албанији*; *Исто*, Стр.Пвр. 1471, Ниш, 30. мај 1915. године, *Јовановић Пашићу*.

[376] ASDMAE, AP–AC, N. 1799, Petrograd, 8. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; Isto, N. 1798, Petrograd, 8. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1436, Париз, 25. мај 1915. године, Веснић МИД–у; *Исто*, Стр.Пвр. 1464, Ниш, 29. мај 1915. године, *Одговор на енглеску и француску ноту поводом српске акције у Албанији*; *Исто*, Стр.Пвр. 1481, Ниш, 31. мај 1915. године, *Пашић Михаиловићу*; *Исто*, МИД ПО, 1915 р. 443, Ф I, д. 1, Пов. бр 5860 од 26. маја 1915. године, *Пашић за регента Александра*; ПСР II, д. 508, Крагујевац, 11. јун 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 125; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 214; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 114–115.

пука која су послата у Нове области, после упада бугарских чета код Валандова, нису употребљена за акцију и требало је да се врате на главни фронт чим операције почну. Штрандман је закључио да су понуде Бугарској и преговори са Румунијом подстакли српску владу на акцију. Након разговора са Спалајковићем, 9. јуна, Сазонов и руска Врховна команда су ублажили став према српској акцији у Албанији. Српски посланик је руској влади ставио до знања да ће Србија до краја рата задржати Елбасан као стратегијски кључ за одбрану Охрида и Дебра.[377]

Иако је српска влада окупацију у Албанији прогласила привременом, Сонино у то није веровао, због чега је настојао да преко Русије поново изврши притисак на Ниш. Чак је изразио сумње у постојање споразума између Србије и Аустроугарске. Сазонов је 13. јуна обећао да ће упозорити Ниш и Цетиње, да неће подржавати њихове интересе на другим местима уколико не послушају савете у вези Албаније. Поред већ поменутих разлога, Сонино се противио српском напредовању јер је оно подстицало грчку акцију у Албанији. Посланик Грчке је, испитујући у Риму терен о могућој окупацији Берата, констатовао да су Италијани први погазили одлуке Лондонске конференције заузимањем Валоне. Сонино се држао тумачења да Италија са тренутним Савезницима чини већину потписника одлука некадашње конференције у Лондону и на томе темељио право да предузима мере које диктирају италијански интереси. Тумачећи потезе Рима, Балугџић је закључио да Италија жели да задржи Албанију како би је касније понудила Србији као накнаду за Далмацију.[378]

---

[377] АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1436, Париз, 25. мај 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, Стр.Пвр. 1466, Петроград, 27. мај 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, МИД ПО, 1915 1915, р. 443, Ф I, д. 1, Пов. бр 5860 од 26. маја 1915. године, *Пашић за регента Александра*; ПСР II, д. 487, Крагујевац, 7. јун 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; *Исто*, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*; *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917*, Серия III, том VIII, часть 1, (=МО, III–VIII/1), (Москва, Ленинград, 1935), д. 96, Ниш, 10. јун 1915. године, *Штрандтман Сазонову*; ASDMAE, AP–AC, H. 1798, Petrograd, 8. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1811, Petrograd, 9. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 125; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 214; З. Бајин, *Спалајковић*, 151–152; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 74.

[378] ASDMAE, AP–AC, N. 1799, Petrograd, 8. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1852, Petrograd, 13. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1855, Petrograd, 14. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; АС, МИД ПО, 1915 р. 457, Ф XI, д. 5, Пов. бр 12566 од 3. јуна 1915. године, *Балугџић МИД*–у; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 340, Rim, 9. jun 1915. godine, *Sonino Titoniju*; *Ibid*, d. 343, Rim, 12. jun 1915. godine, *Sonino Viktoru Emanuelu III*; DDI, V–IV, d. 130, Rim, 9. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 156, Niš, 11. jun 1915. godine, *Skviti Imperijaliju*; *Ibid*, d. 159, Rim, 12. jun 1915. godine, *Sonino Viktoru Emanuelu III*; ПСР II, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*; МО, III–VIII/1, д. 100, Петроград, 12. јун 1915. године, *Сазонов Штрандтману*; *Исто*, д. 101, Рим, 12. јун 1915. године, *Гирс Сазонову*; S. Sonnino, *Diario II*, 162; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 114–115; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 169–170.

Како појединачне интервенције Сила нису давале резултате, Империјали је 11. јуна поново инсистирао да се уложи максимална енергија за хитно заустављање српског напредовања у Албанији. Кру је на крају прихватио италијанско гледиште и 15. јуна известио Империјалија да ће Лондон, Париз и Петроград упутити Србији идентично саопштење, којим ће захтевати ограничавање акције у Албанији и концентрисање напора против Аустроугарске. У нацрту од 15. јуна, Британци су предложили да Силе информишу владу у Нишу да ће одређене луке на Јадрану бити остављене на располагање Србији, Хрватској и Црној Гори. Италијански министар се изјаснио против откривања делова Лондонског уговора и овластио Сквитија да заједно са представницима Енглеске, Француске и Русије упути саопштење српској влади, изостављајући поменути део. У међувремену су 13. јуна српски посланици добили инструкције од Пашића да савезничким владама саопште да су операције у Албанији обустављене и да, при заузимању стратешких тачака, није употребљена војска са главног фронта. Саопштење је очигледно умирило Савезнике, јер до колективног саопштења није дошло.[379]

Силе Антанте ипак нису према Србији заузеле онакав став на каквом је Сонино инсистирао. Италијански министар је још 12. јуна писао италијанском краљу да се српска акција одвија упркос снажним протестима Италије и благим протестима Савезника. Британски посланик у Нишу крајем јуна није износио неко посебно мишљење, француски је сматрао да је Србија, свесна опасности из Албаније, реаговала превентивно. Закључио је да су ефекти акције повољни, јер Србија није више морала да одваја јаке снаге за чување албанске границе и задовољио се изјавом да ће окупиране територије бити евакуисане. Руски представник је акцију у Албанији видео као нужну потребу, чијим је остварењем Србија ослободила своје снаге за офанзиву према Аустроугарској. Њега је бринуло да би сувише оштро поступање према Србији могло навести њену владу да закључи сепаратни мир са Аустроугарском. Све силе осим Италије су до краја јуна прећутно прихватиле српску окупацију у Албанији, јер им је било важније да придобију

[379] АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1477, Ниш, 31. мај 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; ASDMAE, AP–AC, N. 1888, Petrograd, 16. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 155, London, 11. jun 1915. godine, *Imperijali* Soninu; *Ibid*, d. 191, London, 15. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 189, Rim, 15. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju Karlotiju Titoniju i Skvitiju*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 125–126.

Србију за предузимање офанзиве против Аустроугарске и постизање споразума са Румунијом и Бугарском.[380]

По пријему италијанских приговора на даље српско напредовање, Пашић је умиривао Сквитија да ће Србија пацификовану и разоружану Тирану вратити под контролу Есад–паше, када он довољно ојача да преузме управу над градом. Истакао је да би се на тај начин стекли услови да српска Врховна команда пребаци снаге са албанског на главни фронт. Међутим, нагласио је да се, због безбедности Србије, евакуација не би односила на Елбасан и појас територије иза њега до српске границе. Иако је Пашић тврдио да је окупација била привремена, у циљу спречавања поновног формирања банди и ефикасне заштитите Есадовог положаја, Сквити је упозоравао да задржавање окупације Елбасана није мудра одлука.[381]

У Риму је заузимање Елбасана и Тиране схваћено као непријатељски чин Србије усмерен против Италије. Сонино је био уверен да српски продор изазива акцију Црногораца према Скадру и буди грчке аспирације према Берату. Наводећи да је увек признавао права Србије на слободан приступ Јадрану, није могао да се сложи са применом политике *fait accompli* у Албанији. Са Лондонским уговором у рукама, Рим није могао да дозволи покретање оних питања која су већ била регулисана. Пашић је био става да је Италија прва изазвала *fait accompli* окупацијом Валоне. Направио је разлику између српске акције која је представљала меру одбране и италијанске којој није претходио напад.[382]

Напредовање до Тиране је италијанског министра наводило на закључак да Срби неће лако напустити окупиране територије. Био је свестан да су Есадови договори са Србијом погодовали српском напредовању и довели до резултата супротних италијанским интересима. Међутим, упркос томе, није намеравао да одустане од свог концепта за будућност централне Албаније и био је противан ширењу италијанске окупације на Драч

[380] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 343, Rim, 12. jun 1915. godine, *Sonino Viktoru Emanuelu III*; DDI, V–IV, d. 159, Rim, 12. jun 1915. godine, *Sonino Viktoru Emanuelu III*; *Ibid*, d. 220, Niš, 19. jun 1915. godine, *Skviti Soninu*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 125; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 214; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 170.

[381] DDI, V–IV, d. 128, Rim, 9. jun 1915. godine, *Sonino Aliotiju*; *Ibid*, d. 140, Drač, 10. jun 1915. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 156, Niš, 11. jun 1915. godine, *Skviti Imperijaliju*; *Ibid*, d. 167, Drač, 12. Jun 1915. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 177, Niš, 13. jun 1915. godine, *Skviti Soninu*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 125.

[382] АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1597, Рим, 12. јун 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Стр.Пвр. 1618, Драч, 16. јун 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; DDI, V–IV, d. 188, Rim, 15. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju, Karlotiju, Aliotiju i Skvitiju*; ПСР II, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*.

или Берат. У комуникацији са Ристићем, Саландра је знатно блаже изјавио да Италији српски поход у Албанију није драг, јер је ишао у прилог Аустроугарској. До краја јуна, Србију су у Риму почели да доживљавају као неискреног савезника.[383]

Тумачећи намере српске владе, Алиоти је закључио да је она настојала да суптилно искорени утицај Есад–паше, који је, према његовом мишљењу, једини био у стању да уведе ред у Албанији. Иако је првобитно оптуживао пашу за сарадњу са Србијом, средином јуна је променио тактику, те је настојао да код Есада посеје сумњу у намере Србије. Гавриловић је редовно извештавао Пашића о оваквом деловању. Тумачећи српске апсирације као освајачке, Алиоти је закључио да ће Срби одлагати евакуацију и ометати успостављање Есадове власти над Тираном. Знак за то, биле су вести о постављању српских цивилних службеника. Есад–паша је у то време боравио у Тирани, где је 20. јуна преговарао са командантом Охридског одреда о питањима администрације, разоружања и пацификације. Како би прикрио ту чињеницу, паша се жалио италијанском посланику на држање Срба, истичући да је добио уверавања о евакуацији Тиране. Есадова варка је била успешна, јер је Алиоти донео закључак да Есад–паша не мења страну под притиском и лојално се држи према Италији. Међутим, Сонино је сумњао да он има договоре са Србијом мимо знања Италије. Сумње су биле основане, јер је паша 28. јуна 1915. године са српским министром унутрашњих дела, Љубомиром Јовановићем у Тирани потписао нови споразум.[384]

Тирански протокол је представљао допуну споразуму који је, септембра 1914. године, Есад–паша постигао са Пашићем у Нишу. Новим споразумом је Србија дефинисала своје циљеве према Албанији. Српска влада је гарантовала целовитост Албаније и обавезала се да јој пружи заштиту од претензија других држава. Територијалне гаранције се међутим нису односиле на саму Србију, која је стекла право да изврши исправку границе од Подградеца на југу до Хаса на северу. Поред тога, Паша је прихватио

[383] АС, МИД ПО, 1915 р. 457, Ф XI, д. 5, Пов. бр 6538, од 13. јуна 1915. године, *Ристић МИД-у*; *Исто*, д. 5, Пов. бр 7701 од 15. јула 1915. године, *Ристић МИД–у*; ПСР II, д. 541, Рим, 25. јун 1915. године, *Ристић Пашићу*; DDI, V–IV, d. 178, Rim, 14. jun 1915. godine, *Sonino Aliotiju*.

[384] DDI, V–IV, d. 286, Drač, 27. jun 1915. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 304, Rim, 29. jun 1915. godine, *Sonino Aliotiju*; АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1579, Драч, 2. јун 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, Стр.Пвр. 1588, Ниш, 11. јун 1915. године, *министар војни Пашићу*; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 177; R. Milano, *The Albanian question*, 192; Dušan T. Bataković, „La Serbie dans La Grande Guerre 1914–1918: Les Objectifs, les Defis, la Liberation, dans“: in: *Une Alliance Bâtie dans La Grande Guerre*, éd: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute des Études Balkaniques ASSA, 2019), 48.

да му српска влада помогне при организацији администрације, војске и жандармерије. У замену за верност, Есад–паша би постао владар Албаније са титулом принца. Међутим, обавезао се да ће по добијању владарске титуле радити на стварању реалне уније са Србијом.[385]

Такав концепт је подразумевао да две државе имају заједничку војску, финансије, дипломатију, установе за трговину и саобраћај, царине и Народну банку. Завршним одредбама је регулисано да српска војска, ради пружања подршке Есаду на терену, до извршења споразума остане у Елбасану и по потреби у Тирани. Члан 16. је посебно значајан, јер се односио на заштиту од италијанских претензија. Паша је пристао да благовремено пријави сазнања о намери Италијана да прошире своју окупацију на Драч. Обавезао се да ће у том случају позвати српску војску да у његово име изврши окупацију града пре Италије. Поменути члан је израђен на основу Есадовог разговора са командантом Охридског одреда 20. јуна, када је, сумњајући у намеру Италијана да освоје Драч, рекао да ће бранити град и на свом двору истаћи српску и албанску заставу. Поредећи ову одредбу са италијанским ставом, може се закључити да су Србија и Италија, свака из свог угла, имале слично гледиште на учвршћивање једне од њих у Драчу са пратећом обалом. Обе државе су решење за будућност Албаније виделе у успостављању мале албанске државе под влашћу локалног принца. Према одредбама Лондонског уговора, таква држава би била везана за Италију, док би према Тиранском протоколу била под доминантним утицајем Србије. Основна разлика је лежала у чињеници да је прва за остварење свог концепта добила сагласност Савезника, док се друга за решавање албанског питања ослањала на политику *fait accompli* према Савезницима и договор са Есадом као локалним политичким чиниоцем. Изјаве дате савезничким посланицима у Нишу, у вези намера Србије према Албанији, нису биле у сагласности стварним плановима српске владе.[386]

---

[385] Д. Т. Батаковић, *Српска влада и Есад–паша Топтани*, 46–47; – За цео текст споразума видети: Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 177–179; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша и Србија 1915. године*, 309–311; М. Ковић, *Једини пут*, 62; D. T. Bataković, La Serbie dans La Grande Guerre 1914–1918, 48; R. Milano, *The Albanian question*, 192.

[386] АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1589, Драч, 11. јун 1915. године, *Министар војни Пашићу*; *Исто*, Стр.Пвр. 1625, Ниш, 17. јун 1915. године, *Пашић Гавриловићу*; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 177–179; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша и Србија 1915. године*, 309–311; Д. Т. Батаковић, *Српска влада и Есад–паша Топтани*, 46–47; R. Milano, *The Albanian question*, 192–193.

Када је Спалајковић 7. јула известио Сазонова да ће Србија дефинитивно задржати Елбасан, руски министар је изјавио да се Италија томе противила, јер је намеравала у централној Албанији да формира мању област са аутономним гувернером попут Есад–паше. Том приликом је открио да је Италија признавала Србији право на северну Албанију. Сазонов је предложио Спалајковићу да Србија прихвати формирање аутономне области под влашћу Есада са којим је у добрим односима. Са једне стране у личности Есад–паше видео је прилику да се потенцијално помире интереси Србије и Италије у Албанији, док је са друге отварао простор да Србија лакше прихвати успостављање мале албанске државе уколико на њеном челу буде Есад–паша. Сазонов није откривао да ће та држава бити под утицајем Италије. Међутим, Пашић је у том тренутку већ владао информацијама о решењу које је у Лондону уговорено за Албанију. Учвршћивање италијанског утицаја у Албанији, предвиђено Лондонским уговором, било је у суштој супротности са одредбама Тиранског протокола о реалној унији Србије и Албаније. Супротстављени ставови су током лета 1915. године онемогућили договор Србије и Италије по питању Албаније. Пашић је успостављањем контроле на терену настојао да ојача преговарачку позицију Србије и осигура опипљиве тековине. Сонино пак није осећао потребу да разговара о различитим модалитетима потенцијалног решења, јер је у рукама имао Лондонски уговор. Почетком септембра је јасно ставио до знања да никакве измене поменутог споразума не долазе у обзир, јер је Италија ушла у рат како би осигурала доминацију у Јадранском мору.[387]

Акција у Албанији је у погледу планираних ефеката представљала потпуни успех српске владе. Војска је за свега десетак дана, уз минималне жртве, разбила окупљене побуњеничке групе, њихове вође послала Есаду и отпочела са разоружавањем и пацификацијом окупираног подручја. Пашин положај је био учвршћен, а проблем одбране југозападне српске границе у потпуности отклоњен. Користећи се ојачаним положајем на

[387] *Исто*, Стр.Пвр. 1676, Драч, 18. јун 1915. године, *Гавриловић Пашићу*; *Исто*, МИД ПО, 1915 р. 457, Ф XI, д. 5, Пов. бр 6971 од 24. јуна 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 5, Пов. бр 8092 од 23. јула 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 5, Стр.Пов. бр 9646 од 5. септембра 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 5, Стр.Пов. но 9906 од 10. септембра 1915. године, *Ристић Пашићу*; *Исто*, д. 5, Пов. бр 9857 од 8. септембра 1915. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, д. 5, Пов. бр 9832 од 8. септембра 1915. године, *Ристић Пашићу*; ПСР II, д. 593, Петроград, 7. јул 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 214; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање,* 169–177; Н. Поповић, *Односи Србије и Русије,* 84–87; – Српска влада је од Грка почетком јула добила поприлично тачне и детаљне информације о уговореном решењу за Албанију. Сазнања су се темељила на извештају грчког посланика у Петрограду из априла месеца, (АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1676, Драч, 18. јун 1915. године, *Гавриловић Пашићу*).

терену, Србија је редефинисала свој однос са Есад–пашом и новим споразумом га чвршће везала за себе. Српска влада је, по предузетој акцији, успела да добије информације о италијанским плановима за Албанију. Стечене позиције су на јесен 1915. године пружиле могућност српској влади да са војском потражи спас на албанској обали. Међутим, српска војна операција у Албанији је имала и негативних последица. Подстакнута српском акцијом, Црна Гора је ушла у северну Албанију и окупирала Скадар. То је отворило питање командовања над црногорским трупама и изазвало енергичне протесте Савезника. Под утицајем операција српске војске у унутрашњости Албаније, додатно су заоштрени односи са Римом. Сонино је бурно реаговао и тражио од Савезника да заштите италијанске интересе у Албанији, осигуране Лондонским уговором, и притисну Србију да изврши офанзиву на аустроугарској територији. Вишеструко оптерећени односи на релацији Рим–Ниш, допринели су настанку нових неспоразума када се српска војска на јесен 1915. године нашла на албанској обали.[388]

4.4. Црногорска акција у Албанији

Како је већ раније истакнуто, у односима на релацији Цетиње–Ниш се још од јесени 1914. године јављају извесне потешкоће. Тенденције краља Николе да због династичких интереса делује самосталније постају све израженије. Рат је био прилика за проширење и опстанак Црне Горе. Јесења офанзива против Србије је изазвала извесна колебања код Црногораца. Међутим, Колубарска битка је оставила велики утисак, те је црногорска влада покренула код Савезника иницијативу за окупацију Скадра. Иако су силе Тројног споразума одговориле негативно, Пашић је сматрао да би до заузећа Скадра могло доћи, јер је Есад због тешког положаја позивао краља Николу да уђе у северну Албанију. Настојања Црногораца да заузму Скадар, нарочито су појачана након искрцавања Италијана у Валони.[389]

---

[388] Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 53–54, 175–179, 229–260; Д. Т. Батаковић, *Српска влада и Есад–паша Топтани*, 45–47; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша и Србија 1915. године*, 308–314; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 228–229, 295; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 68–69; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 174–175; М. Ковић, *Једини пут*, 62–64; А. Митровић, *Албанци у политици Аустроугарске*, 87–88; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 72–76; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 170.

[389] DDI, V–I, d. 765, Cetinje, 20. septembar 1914. godine, Kambijaso San Đulijanu; ПСР I, д. 701, 10. децембар 1914. године, Пашић регенту Александру; Исто, д. 721, 13. децембар 1914. године, Пашић регенту Александру; Исто, д. 798, Ниш, 30. децембар 1914. године, Пашић регенту Александру; Исто, д. 804, Ниш, 2.

4.4.1. Окупација Скадра – од намере до извршења

Када се током јануара 1915. године јављају вести о могућем искрцавању италијанских трупа у северној Албанији, краљ Никола је покренуо код српске владе питање окупације Тарабоша и Скадра. Пашић је акцију одобрио, под условом да се спроведе искључиво у случају проширења италијанске окупације у Албанији. Црногорци нису били задовољни оваквим ограничавањем, јер су у томе видели намере српске владе да им ускрати окупацију Скадра. Пашић је даље саветовао да се при извођењу операције црногорска влада позове на исте аргументе као Италија при заузећу Валоне. Другим речима, оградила би се изјавом да поштује одлуке Лондонске конференције и да је окупација привремен чин којим се не прејудицира будући статус Скадра.[390]

Почетком 1915. године јасније се примећује жеља Црне Горе да наступа независније у односу на Србију. Црногорци су показивали амбиције да прошире свој утицај на северну Албанију са Скадром, Херцеговину и потенцијално на Далмацију уколико она не припадне Италији. У покушају да делују самосталније, Црногорци су послали дипломатске мисије у Америку, Енглеску, Француску и Русију. Међутим, код Савезника је претежно владао став да је Црна Гора као држава завршила своју улогу. У складу са таквом политиком, Силе Тројног споразума су одуговлачиле са одобрењем кредита за Црну Гору и подредиле његово коришћење одобрењу Србије.[391]

Током марта, српска влада почиње да види посредне знаке зближавања између Рима и Цетиња. Међутим, утисак је био погрешан. Црна Гора, попут Србије није

јануар 1915. године, Пашић регенту Александру; За више видети: Н. Ракочевић, *Црна Гора*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*; Драгољуб Р. Живојиновић, *Црна Гора у борби за опстанак 1914–1922*, (Београд: Војна књига, 1996), 11–14; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 148–156; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 215–218.

[390] АС, МИД ПО, 1915 р. 458, Ф XII, д. 1, Пов. но 625 од 18. јануара 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, Пов. бр 802 од 23. јануара 1915. године, *Гавриловић МИД–у*.

[391] *Исто*, 1915 р. 458, Ф XII, д. 2, Пов. бр 1259 од 3. фебруара 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, д. 2, Бр. 732 од 23. априла 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 2, Пов. бр 4603 од 25. априла 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 2, Пов. бр 4961 од 4. маја 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 2, Пов. бр 5424 од 14. маја 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 3, Пов. бр 5469 од 16. маја 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, Пов. но 5623 од 20. маја 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 5, Пов. бр 6371 од 8. јуна 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, Пов. но 948 од 12. јуна 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 3, Пов. бр 7116 од 12. јуна 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 4, Пов. но 7550 од 28. јуна 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; ПСР II, д. 457, Париз, 29. мај 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 449, Цетиње, 27. мај 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 542, Цетиње, 25. јун 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 612, Цетиње, 11. јул 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 80–81, 93–95, 124–125; Д. Р. Живојиновић, *Црна Гора у борби за опстанак*, 11–13; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 155–157; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 218–219.

обавештавана о току преговора нити о одредбама Лондонског уговора. Приликом преговора у Лондону, Сонино је будућност Црне Горе, по окончању рата, видео у саставу Србије. Управо је будуће уједињење користио код Савезника као аргумент за неутрализацију дела обале која би на крају припала увећаној и уједињеној српској држави.[392]

Значајна етапа је наступила почетком маја када је већ постало извесно да постоји договор између Италије и сила Тројног споразума. Црногорци су настојали да искористе постојеће стање у Албанији како би остварили своју замисао. Са тим циљем су 8. маја од генерала Јанковића и српске Врховне команде тражили одвајање трупа за окупацију Бојане и Скадра. Јанковић није био противан, под условом да се не издваја Санџачка војска која је требало да наступа према Босни. Краљ Никола и Пламенац су тврдили да је Пашић одобрио окупацију албанске области до Дрима, па и сам Скадар, након што Италија напусти неутралност. Он се заиста није противио томе, под условом да се не слаби планирана заједничка офанзива. Поновио је да при окупацији треба користити аргументацију коју је раније употребила Италија.[393]

Према Пашићевој замисли, црногорска влада би требало да изврши окупацију Скадра онда када то не би изазвало компликације са Римом. Страховао је да би се окупацијом града пружио повод Италији да одуговлачи са уласком у рат и тиме уцени Тројни Споразум на штету српских интереса или искористи прилику да прошири своју окупацију у Албанији. Зато је Црној Гори саветовано да чека и предузме акцију тек у тренутку када се Италија војно ангажује против Аустроугарске. На тај начин, Пашић је ставио до знања Црногорцима да је тренутак похода на Скадар питање времена.[394]

Црна Гора је током маја, у више наврата, безуспешно покушавала да добије сагласност Сила Тројног споразума за окупацију Скадра. Савезници нису били за то јер су

[392] АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1148, Драч, 24. фебруар 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; АС, МИД ПО, 1915 р. 458, Ф XII, д. 2, Пов. бр 1814 од 18. фебруара 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, д. 2, Пов. бр 2344 од 5. марта 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора,* 79–92; Д. Р. Живојиновић, *Црна Гора у борби за опстанак*, 14; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање,* 157.

[393] АС, МИД ПО, 1915 р. 458, Ф XII, д. 2, Пов. бр 4421 од 20. априла 1915. године, *Гавриловић Пашићу*; *Исто*, д. 2, Пов. бр 4454 од 21. априла 1915. године, *Гавриловић Пашићу*; ПСР II, док. 367, Цетиње, 2. мај 1915. године, *Божидар Јанковић Министру војном*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 95, 102; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 97–99; Д. Р. Живојиновић, *Црна Гора у борби за опстанак*, 13; Б. Храбак, *Стање на српско–албанској граници*, 72.

[394] *Исто*, 1915 р. 458, Ф XII, д. 4, Пов. бр 7456 од 8. јула 1915. године, *Пашић Михаиловићу*; ПСР II, д. 636, Ниш, 21. јул 1915. године, *Пашић Михаиловићу*; ПСР II, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*; Н. Ракочевић, *Црна Гора,* 102.

крајем априла у споразуму са Италијом већ уредили односе у Албанији. Поред тога, страховали су да ће акција у северној Албанији скренути црногорске трупе са аустроугарског фронта. У сврху одвраћања од окупације, Руси су предлагали да се црногорском кабинету дају гаранције да ће Скадар по завршетку рата припасти Црној Гори. Са друге стране, француски амбасадор у Лондону, Пол Камбон је изнео Империјалију идеју да се дозволи црногорска окупација Скадра како би се неутралисала непријатељска упоришта. Италијански амбасадор се оштро успротивио акцији којом би се прекршиле одлуке из Лондона.[395]

Ограничење о одвајању трупа са главног фронта је био нови аргумент, настао у околностима планиране опште офанзиве на свим фронтовима. С обзиром на то да се учешће српске и црногорске војске планирало у договору са Русима, о намерама црногорског краља је извештен и Сазонов. На аргументе за ограничавање црногорске акције посредно су утицали Италијани, јер је одлука о предузимању опште офанзиве произашла из одредби Лондонског уговора. Велики кнез Николај Николајевич је у међувремену добио пристанак краља Николе за споразумно деловање са савезничким војскама и предузимање српско–црногорске акције ка Босни и Херцеговини. У складу са краљевим пристанком, црногорски генерал Митар Мартиновић је потписао савезничку војну конвенцију.[396]

Одушевљење црногорских дворских кругова и изјаве краља Николе поводом уласка Италије у рат, изазвале су код Срба сумњу да између Рима и Цетиња постоји тајни споразум. До српске владе су долазили гласови да Црна Гора са Италијом преговара о политичком и војном споразуму који би подразумевао искрцавање италијанских трупа. Пашић је из предострожности наложио да се провери тачност оваквих вести. Како Камбијасо није знао ништа о споразуму, Михаиловић је посумњао да се преговара преко италијанске краљице Јелене.[397]

---

[395] ASDMAE, AP–AC, N. 1569, Petrograd, 21. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–III, d. 716, London, 18. maj 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 731, London, 19. maj 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 750, Petrograd, 22. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 103.

[396] АС, МИД ПО, 1915 р. 458, Ф XII, д. 2, Пов. бр 4421 од 20. априла 1915. године, *Гавриловић Пашићу*; *Исто*, д. 2, Пов. бр 4454 од 21. априла 1915. године, *Гавриловић Пашићу*; *Исто*, д. 2, б.б. од 9. маја 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; ПСР II, док. 367, Цетиње, 2. мај 1915. године, *Божидар Јанковић Министру војном*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 95; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 91–94.

[397] *Исто*, 1915 р. 458, Ф XII, д. 2, Пов. бр 5194 од 10. маја 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 2, Пов. бр 5205 од 10. маја 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. но 7550 од 28. јуна 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 2, Пов. бр 5309 од 13. маја 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 3,

Пашић је страховао да италијанско–црногорско зближење има за циљ стварање веће Црне Горе као препреке њеном уједињењу са Србијом. Упозоравао је да би Црна Гора погрешила уколико би сама приступила преговорима без претходног споразума са српском владом и истакао да о томе треба разговарати тек када Италија затражи војну сарадњу. Узалуд је црногорски министар иностраних дела убеђивао Михаиловића да не постоје преговори, нити се планира искрцавање италијанских трупа у Бар. Српски посланик је претпостављао да улазак Италије у рат, ствара код Црногораца наду да ће се уз њену помоћ ослободити зависности од Србије. Стога је српска влада тражила од Савезника да не дају засебна обећања Црној Гори, како не би дошло до неслоге.[398]

Вести о споразуму Црне Горе са Италијом у комбинацији са краљевим изјавама, створиле су неповерење код Срба. Краљево инсистирање да се издвоји део црногорских снага, тумачено је као тежња да се црногорске трупе извуку из команде српске војске и искористе за сарадњу са Италијанима. До тог тренутка, одредбе из српско–црногорског споразума нису биле потпуно примењене, јер је српска Врховна команда, уместо две трећине, располагала половином црногорских трупа. Подстакнута сумњама у намере Цетиња, српска страна није дозволила одвајање трупа и затражила је испуњење уговорних обавеза црногорске стране у целости. Са друге стране, одбијање генерала Јанковића да одвоји 10.000 војника и потражња за новим трупама створили су, код црногорске стране, неповерење према намерама Србије.[399]

Пов. бр 5724 од 22. маја 1915. године, *Веснић МИД–у; Исто*, Пов. бр 7116 од 12. јуна 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; ПСР II, д. 439, Атина, 23. мај 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 542, Цетиње, 25. јун 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 612, Цетиње, 11. јул 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора 1914–1925*, 92; Н. Ракочевић, *Црна Гора,* 95–96, 102–103; Д. Р. Живојиновић, *Црна Гора у борби за опстанак,* 12–14; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање,* 157–159.

[398] АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1439, Цетиње, 25. мај 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; АС, МИД ПО, 1915 р. 458, Ф XII, д. 2, Пов. бр 5279 од 12. маја 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, Пов. бр 5424 од 14. маја 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; ПСР II, д. 445, Цетиње, 25. мај 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 449, Цетиње, 27. мај 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; Н. Ракочевић, *Црна Гора,* 95–96, 102–103; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање,* 157–160; – Пашићев концепт уједињења са Црном Гором, заснивао се на реалној унији у оквиру које би се очувао црногорски престо, док би династија Петровић–Његош била материјално обезбеђена. Питање српско–црногорске границе је посматрао као унутрашње српско питање из којег је желео да искључи силе Тројног споразума и Италију. С обзиром на то да је народ био за заједничку државу, Пашић је заступао идеју да се народ сам определи о својој будућности, (ПСР II, д. 450, Ниш, 27. мај 1915. године, *Пашић Спалајковићу*).

[399] АС, МИД ПО, 1915 р. 458, Ф XII, д. 3, Пов. но 5470 од 16. маја 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, Пов. бр 5724 од 22. маја 1915. године, *Веснић МИД–у; Исто*, Пов. бр 7116 од 12. јуна 1915. године, *Михаиловић Пашићу;Исто*, д. 4, Пов. бр 7785 од 18. јула 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; ПСР II, д. 477, Цетиње, 4. јун 1915. године, *генерал Јанковић министру војном*; *Исто*, д.

Српски страхови су били неосновани, јер заиста није постојао никакав споразум између Рима и Цетиња. Напротив, Италијани су, сматрајући да она сарађује са Аустроугарском, били неповерљиви према Црној Гори. Претпостављали су да везе између Беча и Цетиња по објави рата нису биле потпуно прекинуте. Камбијасо је почетком јуна писао Сонину да су Црногорци имали три тајна састанка са Аустроугарима. На последњем састанку одржаном 11. јуна, кнез Петар је разговарао са мајором Густавом Хубком, некадашњим аустроугарским војним представником у Црној Гори. У својим извештајима, Хубка наводи да се са црногорском страном преговарало о обустави бомбардовања цивилних циљева. Поред тога, спомиње да је Црна Гора страховала од експанзије Србије по завршетку рата. Састанци су код Италијана изазвали сумњу да је између Беча и Цетиња постигнут споразум, према којем би Црна Гора, у замену за окупацију Скадра, ометала акцију Савезника на својој територији и испразнила фронт према Аустроугарској. Такав договор би омогућио Бечу да трупе и артиљерију са црногорске границе пребаци против Италијана. Иако није било доказа за постојање споразума, потези Црногораца су све више изазивали сумњичавост код Савезника.[400]

Силе су биле свесне да се Црна Гора крајем маја налазила у сложеном положају. По уласку Италије у рат, отежана пловидба Јадраном је довела у питање снабдевање мале балканске државе. Стање су погоршали Албанци који су ометали транспорт реком Бојаном. Несташица хране доводи до кризе и пораста незадовољства у Црној Гори. Влада се више пута жалила Савезницима да Албанци не дозвољавају транспорт хране из Медове за Црну Гору. Локална савезничка комисија из Скадра је неуспешно покушавала да реши ове проблеме. Италијански конзул Де Фачендис предлагао слање италијанског одреда у Медову. Сонино није благовремено реаговао јер је Де Фачендис, очекујући да ће сам

542, Цетиње, 25. јун 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; DDI, V–IV, d. 163, Cetinje, 12. jun 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 95–96, 102–103.

[400] *Исто*, 1915 р. 458, Ф XII, д. 4, Пов. бр 3291 од 13. јуна 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 4, Пов. но 7118 од 19. јуна 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; SP, 5, Gab. Tel. No. 755, Cetinje, 11. jun 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; DDI, V–IV, d. 152, Cetinje, 11. jun 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 92–95; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 96–101, 106–107; Д. Р. Живојиновић, *Црна Гора у борби за опстанак*, 14; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 160–161; Дејан Микавица, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Историја Срба у Црној Гори 1496–1918*, (Нови Сад: Прометеј, 2013), 282; – Српска влада је од Енглеза сазнала да су ипак били нетачни гласови о сарадњи италијанске и црногорске војске, (АС, МИД ПО, 1915 Ф XI, д. 5, Пов. бр 6216 од 4. јуна 1915. године, *Ристић МИД–у*).

решити потешкоће, касно известио о реалном стању на терену. Под утицајем поменутих догађаја и уласка Италије у рат, црногорски краљ је поново покренуо питање Скадра.[401]

Неспоразумима је додатно допринела и српска акција у Албанији, о којој Црна Гора није била обавештена. Дошло је до спора око окупације стратегијских тачака у Хасу, које су за Србију биле значајне због одбране Призрена. У страху од српских намера, црногорска влада је 6. јуна тражила од Врховне команде да припреми трупе за окупацију Скадра, Медове и осигурање пловидбе Бојаном. Михаиловић је предложио српској влади да се Црногорцима одобри окупација Тарабоша и леве обале Бојане, али је био против окупације Скадра. Пашић 8. јуна одобрио да Црногорци уз утврђену аргументацију предузму потребне мере за осигурање пловидбе Бојаном. У међувремену је краљ Никола одобрио акцију у Албанији и поход на Скадар. Црногорски министар војни, Ристо Поповић је 9. јуна наредио Старосрбијанском одреду да заузме земљиште до Дрима.[402]

Незадовољан деловањем Србије, краљ Никола се код италијанског краља жалио на њене поступке и распитивао да ли је Италија била упозната са позадином српске акције. Тврдио је да се српска акција одвијала без претходног договора са Црном Гором, што је било тачно. Међутим, црногорски суверен је у свом писму изнео нетачне податке да српска војска од 50.000 људи напредује у правцу Скадра. Поред тога, навео је да су Срби испразнили фронт према Аустроугарској, што је пружило Италијанима још један аргумент за тврдњу да је српска влада одвојила војску са главног фронта. Црногорски краљ у српској акцији тражио код Италијана оправдање за сопствене планове. Међутим, Сонино

[401] ASDMAE, AP–AC, N. 1683, Petrograd, 30. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1816, Petrograd, 10. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; АС, МИД ПО, 1915 р. 458, Ф XII, д. 3, Пов. бр 5469 од 16. маја 1915. године, *Веснић МИД–у*; ПСР II, д. 457, Париз, 29. мај 1915. године, *Веснић МИД–у*; DDI, V–IV, d. 19, Cetinje, 27. maj 1915. godine, *Negroto Kambiaso Soninu*; *Ibid*, d. 120, Skadar, 8. jun 1915. godine, *De Fačendis Soninu*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 101–102; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 99–102, 110–111; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 219.

[402] АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1439, Цетиње, 26. мај 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, Стр.Пвр. 1440, Цетиње, 25. мај 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, Стр.Пвр. 1443, Цетиње, 24. мај 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, Стр.Пвр. 1444, Цетиње, 26. мај 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, Стр.Пвр. 1445, Цетиње, 26. мај 1915. године, *Пламенац Мијушковић*; *Исто*, Стр.Пвр. 1446, Цетиње, 26. мај 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, Стр.Пвр. 1488, Петроград, 30. мај 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, Стр.Пвр. 1497, Цетиње, 28. мај 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; ПСР II, д. 496, Цетиње, 9. јун 1915. године, *генерал Јанковић министру војном*; *Исто*, д. 497, Цетиње, 9. јун 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 103–105; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 100–106.

је саветовао краљу Виктору Емануелу III да одврати краља Николу од продора у Албанију.[403]

Црногорци су уз одобрење Србије окупирали Тарабош и десну обалу Бојане. Међутим, одлука Црногораца, да мимо одлука Врховне команде уђу дубље у Албанију, довела је у питање ланац командовања, те је генерал Јанковић претио оставком. Притисак Савезника, савети српске владе и отпор генерала Јанковића одложили су на неко време окупацију Скадра. Пашић је 13. јуна известио црногорску владу о обиму српске акције у Албанији и даљим плановима. Поручио је црногорској влади да се тренутно задовољи чињеницом да је осигурала пловидбу Бојаном и саветовао да због реакције Сила не предузима даље акције.[404]

Упркос саветима, средином јуна је постало извесно да је краљ озбиљан у својим намерама да заузме Скадар – неповерење достигло врхунац. Када је италијански посланик Пламенцу указао на неопортуност албанског подухвата, он је био неискрен и обећао да ће окупацију ограничити на десну обалу Бојане. Истовремено је Французима и Русима изнео могућност заузимања стратешких тачака на левој обали реке. У нади да ће одвратити Црногорце из Албаније, Италијани су 12. јуна испред Сан Ђовани ди Медуа извели демонстрацију торпедњачама. Камбијасо је закључио да српско напредовање у Албанији није изазвало, већ убрзало црногорску акцију, јер је искоришћено као повод за спровођење већ раније планиране акције.[405]

---

[403] SP, 5, Gab. Tel. No. 754, Cetinje, 11. jun 1915. godine, *kralj Nikola Viktoru Emanuelu III*; Ibid, 32, Gab. Tel. No. 370, Rim, 12. jun 1915. godine, *Sonino Viktoru Emanuelu III i italijanskim diplomatskim predstavnicima*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 341, 11. jun 1915. godine, *Viktor Emanuel III Soninu*; *Ibid*, d. 343, Rim, 12. jun 1915. godine, *Sonino Viktoru Emanuelu III*; DDI, V–IV, d. 153, 11. jun 1915. godine, *Viktor Emanuel III Soninu*; *Ibid*, d. 159, Rim, 12. jun 1915. godine, *Sonino Viktoru Emanuelu III*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 109–110.

[404] АС, МИД СПА, Стр.Пвр. 1457, Цетиње, 28. мај 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, Стр.Пвр. 1473, Цетиње, 29. мај 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, Стр.Пвр. 1481, Цетиње, 31. мај 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, Стр.Пвр. 1488, Петроград, 30. мај 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, Стр.Пвр. 1497, Цетиње, 28. мај 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, Стр.Пвр. 1499, Цетиње, 29. мај 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; ПСР II, д. 496, Цетиње, 9. јун 1915. године, *генерал Јанковић министру војном*; *Исто*, д. 497, Цетиње, 9. јун 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 104–105; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 100, 106–109.

[405] SP, 5, Gab. Tel. No. 758, Cetinje 13. jun 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; DDI, V–IV, d. 141, Cetinje, 10. jun 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; *Ibid*, d. 162, Rim, 12. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 175, Cetinje, 13. jun 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; *Ibid*, d. 163, Cetinje, 12. jun 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 106–113.

Пламенац је 14. јуна обавестио савезничке представнике да је црногорској војсци издата наредба да заузме стратешке тачке. Као циљеве окупације Црногорци су истакли окончање анархије уз ограничење да акција нема за циљ освајање, већ се води истим разлозима које су навеле друге државе приликом заузимања делова аутономне Албаније. Поред тога, изјављено је да ће се Црна Гора прилагодити вољи Савезника и окончати окупацију када нестану узроци који су је изазвали. Иако Скадар није споменут, границе најављене окупације нису биле јасно дефинисане. Италијани и Срби су настојали да спрече даљи развој догађаја. У том смислу Камбијасо је предлагао да силе Антанте упуте снажан колективни протест Цетињу како би спречиле окупацију Скадра. Генерал Јанковић је запретио да ће поднети оставку ако краљ настави да инсистира на самосталној акцији црногорске војске.[406]

Сонино је настојао да спречи црногорску акцију решавањем несугласица између католичких националистичких елемената и муслиманског представника Алуша Лоје. Саветовао је старешину католика, Биб Доду, да прати Есадов пример и спречи непријатељства против Црне Горе. Сонино је предлагао да Есадови људи, врше полицијски надзор у Медови и обезбеђују трговину са Црном Гором, док би италијанска морнарица надгледала те воде. Католицима у Скадру је дат избор да прихвате Есада у Медови или да изгубе своју земљу. Суочено са црногорском претњом, становништво Скадра је 15. јуна прихватило италијанске савете и признало Есадову власт у Медови. Представници католичких округа су тражили да Биб Дода подржан италијанским средствима настави да управља Скадром уз подршку италијанског саветника. Албанци су очекивали италијанску заштиту, због чега су били спремни да прихвате њихове савете и пристану на компромисе.[407]

У Риму и Нишу су били свесни да је краљу Николи питање снабдевања било само изговор. Упозоравали су црногорску владу да је међународни режим у Скадру још био на

[406] ASDMAE, RD–AL, b. 360, Gab. No. 397/204, Rim, 16. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Isto*, b. 360, Gab. No. 401/206, Rim, 17. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–IV, d. 184, Cetinje, 14. jun 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; *Ibid*, d. 186, Rim, 15. jun 1915. godine, *Sonino Kambijasu*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 104; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 113–114.

[407] DDI, V–IV, d. 122, Rim, 8. jun 1915. godine, *Sonino De Fačendisu*; *Ibid*, d. 129, Rim, 9. jun 1915. godine, *Sonino De Fačendisu*; *Ibid*, d. 138, Rim, 10. jun 1915. godine, *Sonino De Fačendisu*; *Ibid*, d. 171, Skadar, 13. jun 1915. godine, *De Fačendis Soninu*; *Ibid*, d. 181, Rim, 14. jun 1915. godine, *Sonino De Fačendisu*; *Ibid*, d. 190, Skadar, 15. jun 1915. godine, *De Fačendis Soninu*; *Ibid*, d. 195, Skadar, 16. jun 1915. godine, *De Fačendis Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 113.

снази, због чега Црна Гора акцијом улази у сукоб са Савезницима. Камбијасо је закључио да услед изостанка колективне реакције савезничких сила, Црногорци имају погрешно уверење да Русија и Француска нису противне акцији. Због тога је поновио да Силе морају тражити писмено обећање да ће се обуставити даља акција и повући трупе. Сагласан са Италијанима, Грej је предложио да се краљу Николи и црногорској влади саопшти да су силе Тројног споразума против скретања црногорске војске са главног фронта и напада на Албанију. Сонино и Сазонов су прихватили иницијативу, али још није било сагласности из Париза.[408]

Савезници нису били задовољни деловањем Црне Горе. Међутим, операције у Албанији су настављене јер је одсуство колективне реакције на прокламацију од 14. јуна уверило црногорску владу да неће бити озбиљнијих санкција. Како их се албанско питање директно тицало, Италијани су 20. јуна упутили црногорској влади оштар протест због упада у Албанију и могућег заузимања Медове. Пламенац је умиривао Камбијаса да ће војска, без дубљег продора, само осигурати неколико стратешких тачака на северној граници.[409]

Свесна да би акција према Скадру трајно одвојила црногорске снаге са главног фронта и додатно закомпликовала ситуацију, Србија је саветовала краља Николу да не предузима окупацију града. Ипак, српска влада није показала намеру да пружи јачи отпор.[410] Пашић је прихватио Михаиловићев предлог да генерал Јанковић поднесе оставку уколико краљ нареди покрет на Скадар. Српски посланик је поред тога предлагао да се повуку официри и топови. Потом би се упутио захтев за одвајање 2/3 војске, остављајући Црној Гори да са остатком војске управља по нахођењу. Михаиловић је закључио да Црна Гора жели да искористи нерасположење великих сила према Србији због акције у Албанији, како би пребацила на њу одговорност и за црногорску акцију. Оставка генерала

[408] SP, 35, Gab. Tel. No. 2038, Rim, 16. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ASDMAE, AP–AC, N. 1886, Petrograd, 16. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 193, Rim, 16. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 199, Rim, 17. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; DDI, V–IV, d. 201, Cetinje, 17. jun 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; H. Ракочевић, *Црна Гора*, 105; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 115.

[409] DDI, V–IV, d. 190, Skadar, 15. jun 1915. godine, *De Fačendis Soninu*; *Ibid*, d. 195, Skadar, 16. jun 1915. godine, *De Fačendis Soninu*; *Ibid*, d. 208, Rim, 18. jun 1915. godine, *Soninio Kambijasu i De Fačendisu*; *Ibid*, d. 215, Rim, 19. jun 1915. godine, *Sonino Kambijasu*; *Ibid*, d. 227, Cetinje, 20. jun 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; H. Ракочевић, *Црна Гора*, 105; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 114–117.

[410] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 343, Rim, 12. jun 1915. godine, *Sonino Viktoru Emanuelu III*; DDI, V–IV, d. 159, Rim, 12. jun 1915. godine, *Sonino Viktoru Emanuelu III*; *Ibid*, d. 177, Niš, 13. jun 1915. godine, *Skviti Soninu*; H. Ракочевић, *Црна Гора*, 104–105.

Јанковића је требало пред Савезницима да скине са Србије одговорност. Од Пашића су Јанковићу стигла упутства да се држи уговора и препусти краљу Николи да га сам раскине и напусти ако жели.[411]

Црногорске трупе су 21. јуна из правца севера стигле пред Скадар. Суочени са том опасношћу, муслимани из Скадра су тражили од Есада да прошири своју власт са Медове и на Скадар. Међутим, пратећи Алиотијеве инструкције, паша се уздржао од слања жандарма. Уместо тога, саветовао је скадарске Албанце да се разоружају и прате директиве италијанске владе. Алиоти се надао да ће Есад уз помоћ Италије моћи да искористи ситуацију у Скадру. Губитак града је носио опасност да паша изгуби подршку муслимана за формирање владе у Албанији. Због тога је уз Алиотијеву подршку предложио Сонину да се Скадар повери гувернеру којег би послала влада из Драча.[412]

Два дана пре окупације, краљ Никола је пружао уверења Савезницима да црногорска војска неће улазити у Скадар. Супротно ранијим изјавама, Црногорци су 25. јуна заузели Медову и кренули на Љеш, због чега је Есад морао одустати од слања својих жандарма. Црногорски конзул у Скадру је обавестио Де Фачендиса да ће црногорске трупе 27. јуна ући у град. То је разљутило Сонина, који није намеравао да пристане на свршен чин.[413] Протести Италијана били су узалудни. Реакција Сила је уместо пре, дошла дан након окупације, јер су француском посланику касниле инструкције. То је код Италијана изазвало сумњу да Французи прећутно прелазе преко црногорских акција.

[411] АС, МИД ПО, 1915 р. 458, Ф XII, д. 3, Пов. бр 6034 од 30. маја 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 3, Пов. бр 6188 од 3. јуна 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, Пов. бр 6034 од 2. јуна 1915. године; ПСР II, д. 512, Цетиње, 12. јун 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 119.

[412] SP, 35, Gab. Tel. No. 418, Rim, 21. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; DDI, V–IV, d. 228, Skadar, 21. jun 1915. godine, *De Fačendis Soninu*; *Ibid*, d. 229, Skadar 21. jun 1915. godine, *De Fačendis Soninu*; *Ibid*, d. 231, Drač, 21. jun 1915. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 242, Drač, 22. jun 1915. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 258, Drač, 24. jun 1915. godine, *Alioti Soninu*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 104–105; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 116–118.

[413] ASDMAE, AP–AC, N. 1952, Petrograd, 23. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; ASDMAE, RD–AL, b. 360, Gab. No. 432/231, Rim, 25. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Isto*, b. 360, No. 2261, Rim, 26. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Isto*, b. 360, No. 2304, Rim, 27. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–IV, d. 253, Skadar, 23. jun 1915. godine, *De Fačendis Soninu*; *Ibid*, d. 271, Rim, 25. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 276, Drač, 25. jun 1915. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 285, Rim, 27. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 330, Rim, 3. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 105; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 116–121; М. Ковић, *Једини пут*, 62.

Сонино је претио црногорској влади да ће Италија због операција у Албанији прекинути снабдевање Црне Горе.[414]

Не обазирући се на потенцијалне протесте Савезника, Старосрбијански одред, под командом бригадира Вешовића, је 27. јуна 1915. године, без знања и одобрења српске Врховне команде и генерала Јанковића, заузео Скадар. Црногорске трупе су у наступању заузеле читав простор до ушћа Дрима. По пријему ових вести, генерал Јанковић је поднео оставку на место начелника штаба Врховне команде. Његову функцију је преузео пуковник Петар Пешић. Србија је задржала своју мисију у Црној Гори, а одлука о оставци је требало да буде протест за држање црногорске владе у скадарском питању.[415]

4.4.2. Српске реакције на окупацију Скадра

Окупација Скадра и оставка генерала Јанковића су оставиле негативан утисак на Савезнике. Међутим, овај догађај је скренуо пажњу са српске акције у Албанији. За Србију је то била погодна прилика да нанесе ударац престижу династије Петровић и преузме потпуну команду над црногорском војском. Према мишљењу пуковника Пешића, новог начелника штаба, разлог за сукоб са Црном Гором не би смела да буде окупација Скадра, јер би такав став био непопуларан у народу. Предлагао је да се искористи прво следеће мешање у војна питања за повлачење српске војне мисије. Пашић је међутим саветовао да се не прекидају односи са Цетињем, већ да се делује у складу са развојем ситуације. Упутио је на Цетиње протест због понашања Црне Горе, истичући да се војна

[414] SP, 5, Gab. Tel. No. 800, Cetinje, 20. jun 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; ASDMAE, AP–AC, N. 2081, Petrograd, 1. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 230, Rim, 21. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 233, Cetinje, 21. jun 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; *Ibid*, d. 284, Rim, 27. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 300, Cetinje, 28. jun 1915. godine, *Kambijaso Soninu*.

[415] АС, МИД ПО, 1915 р. 458, Ф XII, д. 3, Пов. но 6594 од 13. јуна 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 7550 од 28. јуна 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 3, Пов. Д. Бр 1000 од 14. јуна 1915. године; *Исто*, д. 4, Пов. бр 7785 од 18. јула 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; ASDMAE, AP–AC, N. 2057, Petrograd, 30. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; ASDMAE, RD–AL, b. 360, Gab. No. 456/245, Rim, 29. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; ПСР II, д. 545, Цетиње, 26. јун 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 553, Ниш, 28. јун 1915. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 557, Цетиње, 29. јун 1915. године, *генерал Јанковић министру војном*; *Исто*, д. 658, Ниш, јун 1915. године, *МИД Михаиловићу*; DDI, V–IV, d. 290, Skadar, 28. jun 1915. godine, *De Fačendis Soninu*; *Ibid*, d. 305, Skadar, 29. jun 1915. godine, Kambijaso Soninu; *Ibid*, d. 324, Cetinje, 1. jul 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 105–106; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 122–123; М. Ковић, *Једини пут*, 62; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 161; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 219–220; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 169; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 115–116; F. Cappellano, A. Gionfrida, *Italy and Serbia*, 150; Д. Микавица, Г. Васин, Н. Нинковић, *Историја Срба у Црној Гори*, 282.

дејства морају водити споразумно. Правдао се да је српска акција у Албанији спроведена споразумно са Есад–пашом.[416]

Пашић је усвојио гледиште пуковника Пешића да питање Скадра треба одвојити од питања начелника штаба, због чега је српска влада заузела став да је повод за уклањање генерала Јанковића нарушавање ланца командовања. Савезници су информисани да је Скадар заузет без знања Србије и противно њеним саветима. Велике силе су биле против оставке генерала Јанковића јер су сматрале да због предстојећих операција црногорска војска треба да остане под српском командом.[417]

Због става Савезника, црногорски краљ и влада су на све начине настојали да задрже српске официре. Михаиловић је предлагао да Силе затраже формирање управе над црногорском војском како би се обезбедила њена правилна кооперација са српском војском. С обзиром на то да ни Италија није била задовољна понашањем Црне Горе, сматрао је да неповерење Рима треба искористити. Предложио је да се, на основу ранијих предлога краља Николе, са владом на Цетињу постигне споразум, којим би се уредила војна, финансијска и политичка питања. Михаиловић је закључио да је Скадарско питање изазвало нерасположење код италијанске владе и уклонило могућност за споразум између Рима и Цетиња.[418]

---

[416] АС, МИД ПО, 1915 р. 458, Ф XII, д. 3, Пов. бр 6644 од 16. јуна 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 3, Пов. бр 6735 од 18. јуна 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 3, Пов. О. бр 6 од 22. јуна 1915. године, *Пешић министру војном*; *Исто*, д. 3, Пов. но 6961 од 24. јуна 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 3, Пов. но 7003 од 26. јуна 1915. године, *Пашић министру војном*; ПСР II, д. 558, Цетиње, 29. јун 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 565, Цетиње, 1. јул 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 588, Ниш, 5. јул 1915. године, *Министарство војно МИД*–у; Исто, д. 594, Цетиње, 7. јул 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; Н. Ракочевић, *Црна Гора,* 106–111; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 161; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 219–220; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 117.

[417] *Исто*, 1915 р. 458, Ф XII, д. 3, Пов. О. бр 6 од 22. јуна 1915. године, *Пешић министру војном*; *Исто*, д. 3, Пов. бр 6735 од 18. јуна 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 3, Пов. но 6961 од 24. јуна 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 7456 од 8. јула 1915. године, *Пашић Михаиловићу*; ПСР II, д. 556, Лондон, 29. јун 1915. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 565, Цетиње, 1. јул 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 588, Ниш, 5. јул 1915. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 594, Цетиње, 7. јул 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 636, Ниш, 21. јул 1915. године, *Пашић Михаиловићу*; DDI, V–IV, d. 308, London, 29. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; Н. Ракочевић, *Црна Гора,* 106–111; М. Радивојевић, *Велики покровитељ,* 220.

[418] *Исто*, 1915 р. 458, Ф XII, д. 3, Пов. бр 7116 од 12. јуна 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 3, Пов. но 6961 од 24. јуна 1915. године, *Михаиловић МИД–у*. *Исто*, д. 4, Пов. но 7550 од 28. јуна 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 7456 од 8. јула 1915. године, *Пашић Михаиловићу*; ПСР II, д. 542, Цетиње, 25. јун 1915. године, *Михаиловић* Пашићу; *Исто*, д. 612, Цетиње, 11. јул 1915. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 636, Ниш, 21. јул 1915. године, *Пашић Михаиловићу*; *Исто*, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*; Н. Ракочевић, *Црна Гора,* 110–113.

По наредби војводе Путника, пуковник Пешић је тражио да се, зарад предузимања заједничких операција у Босни, Санџачки одред стави под управу команданта Ужичке војске. Михаиловић је очекивао да ће Савезници утицати на краља Николу да преда команду над војском. Како би постигао жељени ефекат, Михаиловић је изјавио Камбијасу да Србија може да предузме офанзиву на главном фронту само под условом да има ефективну контролу над црногорским трупама. Краљ Никола је одбацио српски захтев наводећи да му препуштање главне команде и подређивање црногорске војске, уместо сердару Јанку Вукотићу једном од српских генерала, вређа достојанство. Црногорци су тврдили да би се војници деморалисали, а црногорска војска изгубила карактер самосталне јединице у рату. Српска влада није одступала од свог става и била је спремна да повуче свог делегата и официре из Црне Горе. Међутим није попуштао ни краљ Никола. Његов коначан 25. јула, био је – не. Отпор краља је проистицао из страха да би, уступањем команде над војском, питање уједињења било неповратно решено у корист Србије.[419]

Обећање краља Николе да се он и влада неће мешати у војне операције и да ће са војском комуницирати само преко пуковника Пешића било је кратког века. Краљ је наставио са оваквим деловањем због чега је Пешић претио оставком. Српска влада је искористила окупацију Скадра да покрене и питање уједињења са Црном Гором. Спалајковић је предао Сазонову мемоар о црногорском питању, а Ристић је о томе разговарао са руским и енглеским амбасадором у Риму. Руски министар је био мишљења да треба сачекати за решавање тог питања. На сличан начин су Ристићу одговорили Род и Гирс.[420]

---

[419] *Исто*, 1915 р. 458, Ф XII, д. 4, Пов. бр 7327 од 4. јула 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 7356 од 5. јула 1915. године, *Мијушковићева изјава*; *Исто*, д. 4, Пов. бр 7785 од 18. јула 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; ПСР II, д. 624, Цетиње, 17. јул 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 625, Цетиње, 17. јул 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 629, Ниш, 18. јул 1915. године, *изјава црногорског посланика у Нишу Лазара Мијушковића*; DDI, V–IV, d. 442, Cetinje, 18. jul 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; *Ibid*, d. 453, Podgorica, 20. jul 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; *Ibid*, d. 475, Cetinje, 26. jul 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 111–114; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 162; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 220–221; Димитрије Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, (Цетиње: Обод, 1962), 112–115; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 94–95.

[420] АС, МИД ПО, 1915 р. 458, Ф XII, д. 3, Пов. но 6851 од 21. јуна 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 3, Пов. О. бр 6 од 22. јуна 1915. године, *пуковник Пешић министру војном*; *Исто*, д. 3, Бр. 6972 од 24. јуна 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; ПСР II, д. 570, Рим, 2. јул 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 592, Петроград, 7. јул 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 618, Цетиње, 13. јул 1915. године, *пуковник Пешић министру војном*; *Исто*, д. 658, Ниш, јул 1915. године, *МИД Михаиловићу*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 116.

Средином августа, краљ Никола је упитао да ли би се српска врховна команда противила да Италијани искрцају неколико бригада код Бара и Дубровника, како би са црногорским трупама оперисале против Боке или преко Сарајева на север. Пуковник Пешић је одбио ту иницијативу, јер су се тражене црногорске трупе налазиле под српском командом. На основу овога, Пашић је закључио да Италија, бојећи се јаке Србије, настоји да ојача Црну Гору на штету Србије, како би наспрам Италије уместо једне постојало више мањих словенских држава. Под утицајем таквог закључка, наложио је да се без изричитог одобрења Србије не предузимају војне операције у сарадњи са Италијом. Иницијатива краља Николе је довела до ширења лажне вести да Италија у споразуму са црногорском владом намерава да пошаље две дивизије у Црну Гору. Такве вести су у српским круговима обновиле сумње да постоји споразум између Рима и Цетиња. Тек након подробних испитивања, српска влада је 22. септембра утврдила да се радило о лажним вестима.[421]

4.4.3. Савезници и окупација Скадра

Италијани су након окупације говорили да је Црна Гора непријатељска земља, јер је њена власт италофобна и аустрофилска. Двор је био подељен, али је највећи утицај имала принцеза Ксенија која је била аустрофил. На сумњу за сарадњу са Аустријанцима је наводила чињеница да црногорска експедиција у Албанији није наилазила на отпор локалног становништва. Проширила се вест да су Албанци остали мирни због савета које им је дао аустроугарски конзул. Поред тога, јавила се теорија да је на састанцима са Хубком договорена размена Ловћена за Скадар. Теза о сарадњи са Аустроугарском се провлачила кроз натписе у италијанској штампи. Због једностраних потеза са Цетиња, Камбијасо је поручио Сонину да италијанска влада, узимајући у обзир какав би ефекат на рат имало црногорско одвајање од Савезника, мора хитно да преиспита у којој мери се може ослонити на Црну Гору у будућности. Италијани су, као Србију у првој половини јуна, оптуживали Црну Гору да допушта пребацивање аустроугарских трупа на

[421] *Исто*, 1915 р. 458, Ф XII, д. 4, Пов. бр 8477 од 1. августа 1915. године, *Пашић Михаиловићу*; *Исто*, д. 5, Пов. бр 9482 од 31. августа 1915. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, 1915 р. 457, Ф XI, д. 5, Пов. бр 9885 од 9. септембра 1915. године, *Ристић Пашићу*; *Исто*, 1915 р. 457, Ф XI, д. 5, Пов. бр 9899 од 9. септембра 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 143–144.

италијански фронт. Сумњичили су је да сарађује са Бечом из страха да не буде абсорбована од стране Србије.[422]

На закаснели протест Савезника, црногорска влада је 1. јула одговорила да ће се придржавати савета Сила. У изјави је коришћена готово иста аргументација коју је Србија употребила приликом продора до Тиране. Пламенац је уверавао Савезнике да за операције у Албанији нису коришћене снаге са аустроугарског фронта. Напротив, нагласио је да је акцијом омогућено да снаге на главном фронту буду ојачане трупама које су биле стациониране на албанској граници. Ове тврдње нису биле тачне, јер је ловћенски сектор био ослабљен и није било доказа да су трупе на главном фронту ојачане. Поред наведеног, влада се обавезала да неће настављати војне операције у Албанији, осим у крајње непредвиђеним околностима.[423]

Заузимањем Скадра, Црна Гора је изгубила симпатије Савезника. Нарочиту штету су изазвале сумње да је акција учињена у договору са Аустроугарском. Енглески и италијански посланици на Цетињу су тврдили да постоји уговор Црне Горе са Аустроугарском. Краљ Никола је узалудно покушавао да скине сумњу са себе тврдњама да није био информисан о предузетој акцији. Истичући интересе Рима у Албанији, италијанска штампа је негативно извештавала о црногорском заузећу Скадра. Упркос видном незадовољству у Консулти, Ренел Род је очекивао да ће се Италија ограничити само на протест и изјаву да не признаје окупацију.[424]

Сазонова је посебно увредило што краљ Никола о окупацији није обавестио руског конзула, али јесте аустријског. Због тога је одлучио да не прихвати акредитовање црногорског посланика. Руска влада је оштро реаговала и поручила Црногорцима да ће бити озбиљних последица уколико се не покоравају вољи српске команде. Сазонов је

[422] *Исто*, 1915 р. 458, Ф XII, д. 4, Пов. бр 8485 од 7. јула 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; DDI, V–IV, d. 302, Skadar, 28. jun 1915. godine, *De Fačendis Soninu*; *Ibid*, d. 305, Skadar, 29. jun 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 106–107; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 125–127.

[423] DDI, V–IV, d. 300, Cetinje, 28. jun 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; *Ibid*, d. 324, Cetinje, 1. jul 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 107; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 127, 134.

[424] АС, МИД ПО, 1915 р. 458, Ф XII, д. 3, Пов. бр 6735 од 18. јуна 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 3, Пов. но 6851 од 21. јуна 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 3, Пов. О. бр 6 од 22. јуна 1915. године, *Пешић министру војном*; *Исто*, д. 3, Пов. но 6961 од 24. јуна 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; ПСР II, д. 556, Лондон, 29. јун 1915. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 565, Цетиње, 1. јул 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 570, Рим, 2. јул 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 588, Ниш, 5. јул 1915. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 594, Цетиње, 7. јул 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 106–109; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 126–128; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 220.

рекао Мартиновићу да Црна Гора мора остати под утицајем Србије и да без ње не сме ништа радити. Српској влади су из Петрограда саветовали да се не прекидају односи са Црном Гором како се не би угрозило српско лево крило. Руска интервенција је можда једини разлог, због чега на лето 1915. године није дошло до прекида сарадње Србије са Црном Гором.[425]

Како би спречио политику свршеног чина, Сонино је инсистирао код Савезника да се црногорској влади упути идентична протестна нота. Руси су израдили нацрт ноте којом би силе Четворног споразума изјавиле да су примиле к знању изјаву црногорске владе од 1. јула. Предлог је садржао изјаву да ће Силе реаговати блаже ако се црногорска војска потчини Врховној команди и усмери се против заједничког непријатеља. Страхујући да би Црна Гора поменуту одредбу могла искористити да уценом од сила добије признање свршеног чина у Скадру, Сонино је тражио њено брисање. Представници Четворног споразума су тек 30. јула уручили заједничку изјаву црногорској влади. Нота није постигла никакав практичан ефекат.[426]

Поред саме окупације, односе Рима и Цетиња су нарушавали сукоби између црногорских војних власти и италијанских поданика у Скадру. Афера Маруби је довела до сукоба између Црногораца и Италијана, а потом и осталих савезничких конзула у Скадру. Како би се уредили међусобни односи и избегли сукоби, дипломатски представници Сила су 19. јула уручили заједничку ноту Пламенцу. Црногорци су одмах издали наредбе о поштовању поданика пријатељских и савезничких земаља у Скадру, чиме је и афера Маруби завршена.[427]

---

[425] ASDMAE, AP–AC, N. 2294, Petrograd, 22. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; АС, МИД ПО, 1915 р. 458, Ф XII, д. 3, Бр. 6972 од 24. јуна 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; ПСР II, д. 573, Петроград, 3. јул 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 592, Петроград, 7. јул 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 106–109; Д. Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, 108–112, 146–147; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 409–422; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 107–138; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 199–204; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 162–163; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 220–221;

[426] АС, МИД ПО, 1915 р. 458, Ф XII, д. 4, Пов. бр 7327 од 4. јула 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; ПСР II, д. 625, Цетиње, 17. јул 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 573, Петроград, 3. јул 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; DDI, V–IV, d. 340, Rim, 4. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 370, Rim, 8. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 391, Rim, 10. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 504, Cetinje, 30. jul 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 107; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 134–136; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 162.

[427] DDI, V–IV, d. 341, Skadar, 4. jul 1915. godine, *De Fačendis Soninu*; *Ibid*, d. 356, Skadar, 6. jul 1915. godine, *De Fačendis Soninu*; *Ibid*, d. 359, Skadar 6. jul 1915. godine, *De Fačendis Soninu*; *Ibid*, d. 363, Rim, 7. jul 1915. godine, *Sonino Kambijasu*; *Ibid*, d. 369, Rim, 8. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*;

Директна последица окупације Скадра била је одлука Италије од 6. јула, којом је проширена блокада Јадранског мора на сва подручја северно од Отрантских врата. Ова мера је директно погодила све луке под влашћу Црне Горе. Било је дозвољено да пристану само бродови са теретом који је био намењен Црној Гори. Намена је утврђивана контролом терета у италијанским лукама. Сва пловила без дозволе је требало конфисковати, а црногорска влада је о терету намењеном за Црну Гору морала прво да обавести владу у Риму, која би потом информисала италијанску морнарицу. Званично је ова мера имала за циљ да спречи кршење албанске неутралности. Међутим, у Црној Гори се ова одлука тумачила као одмазда Италијана за окупацију Скадра. Мера је показала да потпуна италијанска контрола над Отрантским вратима ограничава предности које би словенске државе имале изласком на Јадран. Управо због тога је за Србију од животне важности било да одржи границу са Грчком и директну везу са Солуном.[428]

Ibid, d. 404, Cetinje, 11. jul 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; *Ibid*, d. 410, London, 12. jul 1915. godine, Imperijali Soninu; *Ibid*, d. 416, Rim, 13. jul 1915. godine, *Sonino Kambijasu*; *Ibid*, d. 445, Cetinje, 191. jul 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; *Ibid*, d. 461, Cetinje 23. jul 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; *Ibid*, d. 466, Rim, 24. jul 1915. godine, *Sonino Titoniju*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 138–142.

[428] *Ibid*, d. 355, Rim, 6. jul 1915. godine, *Sonino Kambijasu*; *Ibid*, d. 362, Rim, 7. jul 1915. godine, *Sonino Aliotiju*; *Ibid*, d. 474, Cetinje, 26. jul 1915. godine, *Kambijaso Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 152–154; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 169.

5. ПОЛИТИКА ХИПОТЕТИЧКИХ ТЕРИТОРИЈАЛНИХ УСТУПАКА И СУДАР СА СТВАРНОШЋУ

5.2. Софија између сопствених интереса и очекивања Антанте

Након постигнутог споразума за осигурање позиција у Јадрану, Титони је закључио да Италија треба да подржи политику Антанте на Балкану у смислу увлачења неутралних балканских држава у рат. Иницијатива за придобијање балканских држава коју су силе Тројног споразума током 1914. и почетком 1915. године показивале, пала је у други план услед почетка преговора са Италијом. Увођење још једне велике силе у рат за Савезнике је било вишеструко значајније од склапања споразума са било којом балканском државом. Осим војног потенцијала, италијанска интервенција је имала и економску компоненту, јер је омогућавала да се Централне силе у потпуности изолују. Владајући кругови у Петрограду, Паризу и Лондону су чврсто веровали да ће улазак Италије у рат преокренути стање ствари до те мере, да ће утицати на балканске државе да се определе за учешће у рату на страни сила Тројног споразума. Са Бугарском и Румунијом су током лета 1915. године уследили преговори о територијалним уступцима, који су у највећој мери погађали интересе Србије, али и Грчке.[429]

5.2.1. Бугарска у политици Савезника почетком 1915. године

Председник бугарске владе Радославов је био свестан да Србија, након победе у Колубарској бици, неће бити спремна на концесије, те није било опортуно да се у таквим околностима преговара са Савезницима. Са друге стране, улазак у рат на страни Централних сила, након пораза аустроугарске војске, још увек није био опција. Српска победа је учврстила став Бугарске да остане неутрална. Крајем јануара 1915. године, Делкасе поново врши притисак да цео Балкан уђе у акцију уз силе Тројног споразума. Питање о концесијама Бугарској поново избија у први план. Савезници су у Бугарској видели главну карику за опредељење других балканских држава и избацивање Турске из рата. Влади у Софији су у замену за рат против Турске били спремни да обећају уступке

[429] S. Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 267, Pariz, 17. april 1915. godine, *Titoni Soninu*; DDI, V–III, d. 351, Pariz, 16. april 1915. godine, Titoni Soninu; Д. Живојиновић, *Невољни ратници*, 45; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 105–125.

на рачун Србије, Грчке и Турске. У Делкасеовом предлогу су као компензација Србији за уступке Софији неодређено споменуте већ обећане аустроугарске територије и излазак на Јадранско море. Сазонов је томе додао да ће Србија добити део Албаније којим би се осигурала граница са Грчком. На основу такве формулације, српска влада је тумачила да Србија неће добити излазак на море у Далмацији, већ у Албанији. Иницијатива је тумачена као резултат жеље Савезника да неутралишу живу дипломатску акцију Немачке на Балкану и скрате рат увођењем неутралних држава у акцију.[430]

Руски порази током јануара су озбиљно пољуљали иницијативу о приступању балканских држава Антанти. Бугарска је подигла улог, након што је почетком фебруара склопила финансијски аранжман са Немачком. Савезници су очекивали да ће покретање раније поменуте Дарданелске операције бити прекретница за балканске државе. Испоставило се да је процена била погрешна, јер је операција највише утицала на Италију. Међу Савезницима су се јавиле несугласице у погледу почетка преговора са Софијом. Због тешке ситуације на бојишту, Руси су предлагали да се преговори са Бугарском отворе у тренутку покретања операције у Дарданелима. Насупрот томе, Британци, који нису веровали да ће Бугарска напустити неутралност су предлагали да се са Софијом ступи у преговоре тек након првих успеха у Дарданелима. Елиминисање Грчке, након Венизелосове оставке је само повећало значај бугарске интервенције. У таквим околностима Британци су почетком марта понудили Бугарској као уступке: „неспорну зону“ у Македонији и линију Енос–Мидија на рачун Турске. Влада у Софији је одлучила да чека исход савезничке акције у Дарданелима. Неуспех Савезника да, током марта и априла, овладају Мореузима умањио је значај предузете савезничке операције на даље држање Бугарске. Почетком априла, код Француза се формулише став да ће улазак Италије у рат бити пресудан за опредељење балканских држава.[431]

Нове потешкоће су настале када је 2. априла већа оружана група из Бугарске прешла српску границу и извршила напад на карауле и место Валандово у Македонији, са циљем да пресече железничку везу са Солуном. Сонино је сумњао да су упади на српску

[430] АС, МИД ПО, 1915 р. 457, Ф XI, д. 7, Пов. бр 11483 од 16. јануара 1915. године, *Балугџић МИД–у*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 36–39; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 106–109; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 240–242; В. Стојанчевић, *Стварност Србије*, 9–16; Ljubinka Škodrić, „Srbija i pitanje ratnog angažovanja Rumunije tokom 1915. godine“, u: *Rumuni i Srbi u Velikom ratu*, urednik: Momčilo Pavlović, (Cluj–Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2018), 85–86;

[431] Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 39–45; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 112–115, 118–121; Ž. Avramovski, *Ratni ciljevi Bugarske*, 63–64

територију из Бугарске последица страних утицаја. Савезници су упозорили Бугаре да повреде српске границе само отежавају договор са Србијом. Напад на Валандово је неповољно утицао на српску владу. Упркос ранијем расположењу да уступи одређене територије Бугарској, Пашић је заузео чвршћи став према договору са Софијом. Паралелно са падом расположења за уступке у Србији, почетком маја, под утиском немачких понуда, руских пораза у Галицији и неуспеха операције у Дарданелима, бугарски апетити расту. Радославов је 9. маја тражио обе зоне у Македонији, Серез, Драму и Кавалу. За разлику од оштрог става према Румунији, Сазонов је био спремнији да удовољи Бугарској. Предосећајући нове притиске за договор са Софијом, Пашић у циљу одбране српских интереса у Македонији, упућује у Лондон мисију браће Богдана и Павла Поповића.[432]

Ступање Италије на сцену изазвало је бојазан код српске владе. Поред угрожавања српских интереса на источној обали Јадрана, Срби су стекли уверење да ће Рим подржавати интересе Софије и Букурешта на штету Србије. Владу у Нишу узнемирила информација о залагању Италије да се Бугарској уступи територија Македоније до Битоља. Са друге стране и Бугари су били опрезни према Италијанима. Саландрине изјаве о интересу Италије да сачува територијални интегритет, политичку и економску независност Србије схватили као противљење уступању Македоније Бугарској. Желећи да отклони неповерење и сумње, Сонино је поручио влади у Софији да су добри односи између балканских држава у интересу Италије. У том смислу је изразио наду да ће Србија добити излаз на Јадранско море и проширење на Босну и Херцеговину. Како то није било у супротности са Лондонским уговором, није имао ништа против да се Македонија уступи Бугарској као средство измирења две државе.[433]

---

[432] ASDMAE, AP–AC, N. 1512, Petrograd, 18. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1610, Petrograd, 24. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1654, Petrograd, 27. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; AJ–80–2–10, док. бр. 489, 30. априла 1915. године, *Бошковић Пашићу*; АС, МИД ПО, 1915 р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. но 3510 од 2. априла 1915. године, *Ристић МИД*–у; DDI, V–III, d. 259, Niš, 3. april 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 290, Niš, 8. april 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 708, Petrograd, 18. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, doc. 306, Rim, 29. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР II, д. 421, Атина, 19. мај 1914. године, *Балугџић МИД–у*; Д. Живојиновић, *Невољни ратници*, 46–47; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 39–47; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 128–129; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 245–247; О. Р. Ајрапетов, *Русија између Србије и Бугарске*, 55.

[433] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 332, Rim, 24. maja 1915. godine, *Sonino Kuki Boasu*; DDI, V–IV, d. 2, Rim, 25. maj 1915. godine, *Sonino ambasadama u Parizu, Petrogradu i Londonu i poslanstvu u Sofiji*.

Одредбама Лондонског уговора није експлицитно дефинисано питање територијалних уступака Бугарској. Међутим, приликом преговора са Италијом, руска дипломатија је инсистирала да се источно од муслиманске државе у централној Албанији остави довољно простора за српско–грчку границу. Руси настојали да омогуће испуњење ранијег Пашићевог услова да се, у случају уступака Бугарској у Македонији, гарантује одржање заједничке српско–грчке границе. Уношењем овакве одредбе у споразум је створен простор за договор са Бугарском на рачун Србије. Политика гурања Србије на запад, настала још почетком рата као средство за придобијање Бугарске уствари је озваничена Лондонским уговором. Наравно не у обиму и на начин како је то желела српска влада.[434]

Бугари су италијанску објаву рата Аустроугарској видели као преломни догађај. Преговарачка позиција Софије и тренутак за акцију су били повољни, јер је Савезницима била неопходна помоћ за освајање Цариграда. Међутим, уколико би Савезници сами заузели град док Бугарска још не ступи у рат, значај њене акције за Антанту би опао. Како би се то избегло, Империјали је преко бугарског посланика у Лондону пожуривао владу у Софији да што пре постигне договор. Италијанима је одговарало да Бугари уђу у акцију и помогну при окупацији Дарданела, јер би онда Италија била ослобођена обавезе и терета да објављује рат Турској и издваја трупе за савезничку операцију у Дарданелима.[435]

Савезници су крајем маја постали крајње нестрпљиви због руских пораза, потешкоћа у преговорима са Румунијом и компликовања ситуације у Дарданелима. Чинило се да је улазак Италије у акцију створио повољан тренутак, те су Силе пожуриле да отпочну преговоре са Софијом. Као нова чланица коалиције, Италија је прихватила већ формулисану политику Антанте, те је 29. маја Радославову свечано предата савезничка нота о уступцима. Предлогом је предвиђено да се Бугарској уступи Македонија, али на крају рата, када Србија добије део јадранске обале и Босну и Херцеговину. Поред тога, понуђено је проширење границе у Тракији до линије Енос–Мидија, на рачун Турске. Напослетку, Грчка би Бугарској предала Кавалу у замену за обештећење у области Смирне у Малој Азији. Идеја је подразумевала да се на рачун турских и аустроугарских

[434] ASDMAE, AP–AC, N. 1654, Petrograd, 27. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–III, d. 470, London, 26. april 1915. godine, *Tekst Londonskog ugovora*.
[435] DDI, V–IV, d. 9, London, 26. maj 1915. godine, *Imperijali Soninu*; Luca Riccardi, *Alleati non amici*, (Brescia: Morcelliana, 1992), 113

територија обезбеде компензације за уступке Бугарској. Основна мана оваквог предлога био је хипотетички карактер понуда и непостојање гаранција за њихово испуњење.[436]

Империјалија је изненадила свечана форма комуникације, јер је план био да се, изношењем хипотеза, опрезно испитају ставови бугарске владе. Према његовом виђењу, прво је требало постићи споразум са Румунијом, чија би одлука за ступање у рат утицала и на Бугарску. Иако Италија није имала истакнуту улогу при дефинисању предлога, Цвијић је непосредно пре упућивања савезничке ноте тврдио да Италијани потпомажу бугарске тежње. Из Атине су пак у исто време долазиле вести да Бугари покушавају да покрену македонско питање преко Француске. Како Савезници о својим плановима нису обавештавали српске дипломате, до владе у Нишу су долазиле опречне информације, које су потом тумачене и стављане у контекст који се често сводио на нагађања.[437]

Српска и грчка влада су одбиле предложени концепт за уступке Софији. У Риму су проценили да, услед дволичног држања Бугарске, Пашић неће променити став. Империјали је закључио да би Бугарска ступила у рат на страни Антанте тек након одлучујуће победе француско–енглеских трупа против Турске. Бугарска акција изнуђена на тај начин умањила би потребу за територијалним уступцима и омогућила лакше склапање споразума. Овакав закључак, поклапао се са Делкасеовим ставом с почетка априла. Међутим, како је штета већ била учињена, а бугарског одговора није било, Силе су међу собом тражиле кривца за исхитрену акцију. Енглески краљ је тврдио да су преурањени предлози учињени Софији по жељи Сазонова. Руси су пак тврдили да је бугарска интервенција била од највеће вредности за Енглезе због операција у Дарданелима.[438]

---

[436] ASDMAE, AP–AC, N. 1668, Petrograd, 29. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 23, Rim, 27. maj 1915. godine, *Sonino ambasadama u Parizu, Petrogradu i Londonu i poslanstvima u Atini, Nišu i Sofiji*; *Ibid*, d. 54, Sofija, 30. maj 1915. godine, *Boaso Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 110–111; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 47; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 269; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 246, 275–276; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 393–394; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 147–149; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 128–129, 143; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 122–123; L. Riccardi, *Alleati*, 110–111; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 122; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 67; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 173; D. Šerić, *Italija, Saveznici*, 118–119.

[437] AJ–80–2–10, док. бр. 540, 17. маја 1915. године, *Бошковић Пашићу*; DDI, V–IV, d. 86, London, 3. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; ПСР II, д. 455, Атина, 29. мај 1915. године, *Балугџић МИД-у*.

[438] ASDMAE, AP–AC, N. 1733, Petrograd, 2. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; Isto, N. 1836, Petrograd, 11. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 131, London, 9. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 262, London, 24. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 130; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 122–124; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 393; L. Riccardi, *Alleati*, 112; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 122–124; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 149–150.

Бугарска влада је 15. јуна одговорила на савезничку ноту. Радославов је приговарао да понуда није била довољно прецизна, јер је територијално проширење Бугарске било условљено могућим проширењем Србије. Тражио је прецизирање понуде. Проблем је био у томе што су дата несигурна обећања која су зависила од неизвесног исхода рата. Са друге стране, Централне силе су 5. јуна проширile гаранције и понудиле Софији обе зоне у Македонији и створиле услове за почетак формулисања уговора о савезу. Немачка понуда је улила самопоузадње Бугарима у односу на понуде Антанте. Након потешкоћа Савезника у Дарданелима, Бугари су постали свесни да би њихов улазак у рат омогућио заузимање Цариграда. Кључна позиција Бугарске је уверила владу у Софији да улазак у акцију мора са собом носити и адекватну надокнаду. Италијани од краја маја упозоравају Бугаре на ризик да изгубе идеалан преговарачки положај. Нови бугарску посланик у Риму, Станчов је наговестио Сонину да би се Софија могла одлучити за акцију уколико јој се пруже тајне гаранције за уступке које би добила на крају рата. Сонино се није упуштао у дискусију, јер није веровао да се такви предлози могу држати у тајности. Њихово откривање би могло озбиљно уздрмати Србију, једину савезницу Антанте на Балкану.[439]

5.2.2. Наставак преговора

Упркос неповољном одговору бугарске владе, Делкасе је, због нових пораза Руса, инсистирао да се без обзира на цену постигне договор са балканским државама. Сазонов се упркос негативном ставу Србије, Грчке и Бугарске изјаснио за наставак преговора на бази Делкасеовог предлога. Француско–руска иницијатива је подразумевала да се искористи крајњи притисак на Ниш и Атину за уступке Софији. Међутим, Британци су оклевали. Наиме, они, због положаја својих трупа у Дарданелима, нису били спремни да притискају Србију и Грчку до крајњих граница и ризикују да их изгубе. Сазонов је предложио да део Македоније који би био уступљен Бугарској прати линију разграничења предвиђену ставом 3. чланом II Анекса српско–бугарског уговора из 1912. године. Уколико би прихватила предлоге, влада у Софији би се обавезала да до 14. јула покрене

[439] DDI, V–IV, d. 144, Sofija, 10. jun 1915. godine, *Boaso Soninu*; *Ibid*, d. 198, Sofija, 16. jun 1915. godine, *Boaso Soninu*; *Ibid*, d. 307, Rim, 29. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 47; Н. Поповић, *Односи Србије и Русије*, 159–163; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić, saveznici*, 147–151; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 270; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 247; Ž. Avramovski, *Ratni ciljevi Bugarske*, 74–97; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 122–125; L. Riccardi, *Alleati*, 111–115.

ратне операције против Турске. Делкасе и Кру су били против орочавања предлога, јер на тај начин добија форму ултиматума.[440]

Сматрајући да давање неограниченог рока не би подстакло Бугаре на акцију, Сонино је био ближи руском предлогу. У циљу спречавања дуплих преговора са оба блока по принципу „ко понуди више“, Сонино је предложио да се Бугарима не одговори одмах. На тај начин би се купило време и олакшао Венизелосов положај на изборима у Грчкој. Веровао је да би се италијанском објавом рата Турској и доласком Венизелоса на власт створио нов психолошки подстицај за преговоре у Софији. Гирс се сложио са Сониновим мишљењем и додао да не треба давати нове писмене захтеве Бугарској, већ изјаву да раније изнети предлози представљају гаранцију да ће она добити обећане уступке. На основу разговора са италијанским послаником, Балугџић је пренео Пашићу да Силе неће журити са давањем одговора бугарској влади. Стекао је погрешан утисак да да Италијани одуговлачењем желе да изазову прекид преговора са Софијом.[441]

Напротив, Сонино је, анализирајући стање, само бугарску акцију сматрао могућом. Према његовом мишљењу, последице настале руским поразима се, за разлику од Румуније, нису могле директно одразити на Бугарску. Јер њој није претио напад. Стога је влада у Софији имала јединствену прилику да олакша подухват у Дарданелима и учини услугу Савезницима. Међутим, Бугаре је, поред обима уступака, бринуло да хипотетичка обећања Антанте, у вези Македоније, могу остати неиспуњена по завршетку рата. Због тога се међу Савезници у наредном периоду настоје да обезбеде механизме за пружање гаранција Бугарској.[442]

Како би уверио Бугаре у озбиљност намера Савезника, Сазонов је предлагао да се влади у Софији открије која су територијална проширења планирана за Србију и Грчку. Сонино се оштро противио откривању делова Лондонског уговора и покретању питања

[440] ASDMAE, AP–AC, N. 1922, Petrograd, 18. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1929, Petrograd, 20. jun 1915. godine, Karloti *Soninu*; *Isto*, N. 1936, Petrograd, 21. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1982, Petrograd, 24. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 218, Pariz, 19. jun 1915. godine, *Titoni Soninu*; DDI, V–IV, d. 232, Rim, 21. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; DDI, V–IV, d. 243, Petrograd, 22. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 270, Petrograd, 25. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 54–56; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 271; L. Riccardi, *Alleati*, 115.

[441] ПСР II, д. 551, Петроград, 28. јун 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 563, Атина, 1. јул 1915. године, *Балугџић Пашићу*; DDI, V–IV, d. 272, Rim, 25. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju.*

[442] DDI, V–IV, d. 313, Rim, 30. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju Titoniju i Karlotiju*; DDI, V–IV, d. 331, Pariz, 3. jul 1915. godine, *Titoni Soninu*; ПСР II, д. 569, Атина, 2. јул 1915. године, *Балугџић МИД-у*.

Хрватске. Италијански интереси су се испречили општим савезничким интересима за увлачење неутралних држава у рат. У новом нацрту одговора Бугарској експлицитно су споменуте територије попут Кавале, Сера и Драме. Сазонов је додао да се посед над Македонијом може гарантовати Бугарској тек на крају рата. Италијани су страховали да би, по угледу на председника румунске владе Јона Братијануа, бугарски краљ Фердинанд, тражењем нових уступака, могао одложити улазак у рат на неодређено време. У циљу избегавања таквог сценарија, Сонино је предложио да Бугарска сама прецизира у ком тренутку ће бити спремна да уђе у акцију и каквим ће гаранцијама ће подвргнути ову обавезу.[443]

Британци су усвојили Сонинове погледе по питању одређивања конкретног датума за улазак Бугарске у рат и додали клаузулу којом се омогућавало бугарској влади да сама формулише своје тежње. Италијански министар се успротивио таквом решењу, јер је страховао да би бугарска влада истицањем немогућих и преувеличаних захтева отежала споразум. Прихватајући сугестије, Род је предложио да се бугарској влади усмено изјави да обећања престају да важе након успеха савезничке операције у Мореузима. За Сонина је и такав предлог био неприхватљив, јер су изјаву о Дарданелима могле дати само Силе које су тамо имале своје трупе. Са друге стране Бугарима би се омогућило да одуговлаче и уђу у рат тек уочи савезничке победе. У томе су лежали разлози за инсистирање на одређивању тачног рока.[444]

На седници Ратног савета 6. јула је коначно напуштена руско–француска стратегија о насилном спровођењу одлуке о уступцима Бугарској. Усвојен је концепт о гаранцијама Софији по принципу „уступци након остварених уступака“. Односно, проширење Србије и Грчке као услов за проширење Бугарске. Посланици Сила у Софији су разматрали механизме којима би се гарантовало да ће територијални уступци од 29. маја, заиста бити

[443] ASDMAE, AP–AC, N. 1939, Petrograd, 22. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–VI, d. 218, Pariz, 19. jun 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 232, Rim, 21. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; *Ibid*, d. 243, Petrograd, 22. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 270, Petrograd, 25. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 334; London, 3. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 339, Rim, 4. jul 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; *Ibid*, d. 331, Pariz, 3. jul 1915. godine, *Titoni Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 115–120; – Услед непредвидивог понашања Бугарске, Титони је саветовао да се не дају прецизни уступци на штету Грчке и Србије док не буде апсолутно сигурно да ће Бугарска објавити рат Турској, (DDI, V–IV, d. 331, Pariz, 3. jul 1915. godine, *Titoni Soninu*).

[444] DDI, V–IV, d. 375, London, 8. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 407, Rim, 12. jul 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju, Karlotiju i Boasu*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 134–135; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 58.

предати Бугарској након рата. На столу су биле две могућности: бугарска или савезничка окупација Македоније. Извршење окупације би уследило чим Бугарска објави рат Турској. Како је предлог о тренутном уступању Македоније био неприхватљив за Србију, савезнички посланици у Софији су 17. јула изнели предлог да четири силе окупирају зону до Вардара. Против предлога су били Сазонов, Делкасе и Сонино. Италијански министар се противио због уверења да Србија не би пристала на такво решење, нити би се оно од ње могло изнудити. Предложио је да силе Четворног споразума, уместо ценкања, само обавесте балканске државе о својим одлукама. Према том концепту, Србија би била обавештена да неће добити никакво проширење, уколико Македонију не уступи Бугарској на крају рата. Са друге стране, Бугарску је требало обавестити о садржају уступака који би важили само уколико се обавеже да до одређеног рока уђе у рат. Италијански министар је веровао да се само на тај начин балканске државе могу навести на акцију, иначе би свака од њих пружањем отпора покушавала да осигура веће концесије за себе.[445]

Британци су инсистирали на предлогу о привременој савезничкој окупацији неспорне зоне у Македонији. Због уштеде у времену, Грej је инсистирао да се предлози Софији учине пре пристанка српске владе. Уверен да Пашић због унутрашњег стања не би пристао на окупацију Македоније, Сонино се успротивио предлогу, јер би српско одбијање ускратило могућност за уступке Бугарској.[446]

Под притиском Британаца, Сазонов постаје одлучнији у намери да увуче Бугарску у рат. У том циљу је предложио да се присаједињење Босне и Херцеговине и излазак Србије на Јадран услове уступањем „неспорне зоне“ Бугарској. Као средство притиска на Србију, руска флота би блокирала Сплит и Дубровник. Предлог није наишао на добар пријем код Италијана, због страха да би Срби могли посегнути за Драчом. Сазоновљев

[445] ASDMAE, AP–AC, N. 2166, Petrograd, 9. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 2175, Petrograd, 9. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 2184, Petrograd, 10. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 2295, Petrograd, 22. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 409, Sofija, 12. jul 1915. godine, *Boaso Soninu*; *Ibid*, d. 444, London, 19. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 455, Rim, 21. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 456, London, 21. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 459, Petrograd, 21. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 462, Rim, 23. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 468, Rim, 24. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 146; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 54–58.

[446] DDI, V–IV, d. 367, London, 7. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 462, Rim, 23. jul 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; *Ibid*, d. 463, London, 23. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 468, Rim, 24. jul 1915. godine, *Sonino Imperijaliju, Titoniju i Karlotiju*; *Ibid*, d. 491, Rim, 29. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 492, Rim, 29. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima.*

предлог је у пракси значило да ће се Пашићу открити које ће луке Србија добити на Јадрану. Како је већ раније приказано, основ за неспоразуме на релацији Рим–Ниш је био отпор Италијана да се Србији саопште одредбе уговора из Лондона.[447]

Вести о могућем потписивању бугарско–турског споразума о железницама, наговестиле су зближавање Софије са Централним силама. Такав развој догађаја је убрзао акцију Савезника. Међутим, након пада Варшаве, Боасо није више веровао у постизање споразума са Бугарском, чак и у случају повећања уступака. Према његовом мишљењу, неутралност Бугарске више није постојала као опција – Софија се морала определити између два блока. Такво држање су одредили неуспеси у Русији и Дарданелима, али и изостанак одговора на бугарску ноту од 15. јуна. Савезници су били свесни да би прилазак Бугарске Централним силама продужио рат на 1916. годину. Завладало је уверење да само успех Антанте у Дарданелима може изменити ситуацију. Делкасе је сматрао да бугарско учешће против Турске може избалансирати ефекат руских пораза.[448]

У међувремену је усвојен Грејев предлог блаже изјаве за Србију, којом је прецизирано да Савезници окупирају „неспорну зону“ тек када Бугарска објави рат Турској. Сонино је предлагао да се влади у Софији упуте утврђене тачке споразума и чека развој ситуације. Предлоге, које су Силе изнеле 3. августа влади у Софији, је посматрао искључиво као начин да се одрже преговори са Бугарском и евентуално, на основну њених контрапредлога, постигне бољи договор. Уколико би Бугарска експлицитно тражила савезничку окупацију Македоније до Вардара, то би се онда могло представити Србији као бугарска идеја.[449]

---

[447] ASDMAE, AP–AC, N. 2352, Petrograd, 26. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 2354, Petrograd, 27. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; ASDMAE, RD–AL, b. 364, Gab. No. 784/413, Rim, 3. avgust 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–IV, d. 480, Petrograd, 26. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 491, Rim, 29. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 492, Rim, 29. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavncima*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 146, 152; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 271–272; L. Riccardi, *Alleati*, 121.

[448] *Isto*, N. 2237, Petrograd, 18. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 2350, Petrograd, 26. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 398, Atina, 11. jul 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 478, Sofija, 26. jul 1915. godine, *Boaso Soninu*; *Ibid*, d. 479, Petrograd, 26. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 484, Sofija, 27. jula 1915. godine, *Boaso Soninu*; ПСР II, д. 645, Крагујевац, 25. јул 1915. године, *Штаб Врховне команде министру војном*.

[449] ASDMAE, RD–AL, b. 364, Gab. No. 755/389, Rim, 29. jun 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Isto*, b. 464, Gab. No. 798/423, Rim, 5. avgust 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–IV, d. 491, Rim, 29. Jula 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 510, Rim, 1. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 513, London, 2. avgust 1915. godine, *Imperijali Soninu*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 146–148, 158; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 58–59; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 273; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 248–249; Ž. Avramovski, *Ratni ciljevi*

Из ноте, предате бугарској влади 3. августа, изостављен је помен савезничке окупације. У њој се говори само о бугарском проширењу на рачун, Србије, Грчке и Турске. Радославов по пријему ноте није давао коментаре, те је преовладао је утисак да ће на одлуку Бугарске пресудно утицати успех Савезника против Турске. Италијане је бринуло да би се у тим околностима могло поставити питање италијанске објаве рата Османском царству. Још током јула, Род је Сонину скренуо пажњу да би италијанска објава рата Турској могла повољно утицати на Бугарску. Потреба да се изврши психолошки ефекат на Бугарску, заштите италијански интереси и покаже јединство Савезника приморала је италијанску владу да 21. августа објави рат Османском царству. Потез Рима, није постигао жељени ефекат у Софији. Приликом објаве рата, Савезници нису открили Сонину претходно склопљене аранжмане везане за будућности Турске.[450]

Током августа, код Италијана расте забринутост да би Немци, након успеха на руском фронту, могли преусмерити војску за постизање својих циљева на Балкану. Сонино је веровао да би се трајни споразум између балканских држава могао постићи искључиво договорима о међусобним уступцима. У том циљу је покушавао да изврши притисак на Софију преко Братијануа, истичући да је Бугарска уздржавањем губила могућност да утиче на судбину Цариграда. Са друге стране, интервенцијом би дала пример другим балканским државама и олакшала победу Антанте.[451]

Како Пашићеве реакције, по пријему нове савезничке ноте од 15. августа, нису уливале наду да ће Србија прихватити предлоге, Сонино је изнео идеју да се Софији упути

---

bugarske, 65–67; Милан П. Ђорђевић, *Србија и Југословени за време рата 1914–1918*, (Нови Сад: Прометеј, 2020), 72–73; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 126–127; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 393–394; L. Riccardi, *Alleati*, 121–123; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 76–79; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 153; В. Стојанчевић, *Стварност Србије*, 13.

[450] DDI, V–IV, d. 358, Rim, 6. jul 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 505, Rim, 31. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 506, Rim, 31. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 510, Rim, 1. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 563, London, 9. avgust 1915. godine, *Imperijali Salandri*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 58–59; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 148–150; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 273; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 248–249; Ž. Avramovski, *Ratni ciljevi bugarske*, 65–67; М. П. Ђорђевић, *Србија и Југословени*, 72–73; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 126–127; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 393–394; L. Riccardi, *Alleati*, 121–123; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 76–79; В. Стојанчевић, *Стварност Србије*, 13; – Садржај ноте видети на страни 148.

[451] ASDMAE, RD–AL, b. 364, Gab. No. 798/423, Rim, 5. avgust 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–IV, d. 568, Pariz, 10. avgust 1915. godine, *Titoni Salandri*; *Ibid*, d. 590, Rim, 14. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim* predstavnicima; *Ibid*, d. 595, 15. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 614, Pariz, 18. avgust 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 641, Rim, 22. avgust 1915. godine, *Sonino Fašotiju i Boasu*.

свечана декларација којом би Силе једноставно гарантовале да ће Бугарска на крају рата добити Македонију. Свечану декларацију је видео као начин да спречи прекид преговора са владом у Софији. Сазонов је прихватио Сонинов предлог о колективном упућивању свечане савезничке изјаве. Након вести о бугарским припремама за окупацију Македоније, Руси су, ради спречавања непријатељства између Србије и Бугарске, пристали и на привремену савезничку окупацију Македоније, али нису планирали да учествују у њој.[452]

У Паризу, Лондону и Петрограду су давање свечаних гаранција Бугарској подређивали одговору српске владе. Насупрот таквом мишљењу, Сонино није видео препреку у томе да се већ датим гаранцијама, касније, када Србија то прихвати, придода одредба о привременој савезничкој окупацији Македоније. Био је уверен да се изјава о гаранцијама може уручити пре одговора српске владе и без помена савезничке окупације. Експлицитна декларација о гаранцијама, независно од става Србије, имала би за циљ да задовољи бугарски народ и одузме влади у Софији изговор за прекид преговора. Уместо одређивања фиксног рока за одговор, Савезници би усмено инсистирали да се Бугарска изјасни о питању покретања ратних операција против Турске.[453]

Супротно Сониновој замисли, Боасо је схватио да се у новој декларацији мора споменути савезничка окупација леве обале Вардара, јер су гаранције за Македонију већ дате у претходној декларацији, због чега би Бугарска нову, окрњену, декларацију доживела као повлачење. Поред тога, погрешно је разумео да су Силе биле спремне на крајње мере против Србије уколико би се она успротивила њиховим одлукама. Увидевши да је посланик лоше интерпретирао инструкције, Сонино је још једном објаснио да је његов циљ био да се Бугарској стави до знања да ће територије добити на крају рата. Како се не би губило време док се чека Пашићев пристанак, свечану изјаву Софији је требало учинити тако да делује као да је споразум са Србијом већ постигнут. Нагласио је да Силе нису могле понудити привремену савезничку окупацију Македоније као гаранцију, док не

[452] *Isto*, b. 364, Gab. No. 685/279, Rim, 15. avgust 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Isto*, b. 364, Gab. No. 764/341, Rim, 26. avgust 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–IV, d. 641, Rim, 22. avgust 1915. godine, *Sonino Fašotiju i Boasu*; *Ibid*, d. 642, Petrograd, 22. avgust 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 651, Rim, 24. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 660, Rim, 25. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim* predstavnicima; *Ibid*, d. 674, Petrograd, 26. avgusta 1915. godine, *Karloti Soninu*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 158–161; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 273–276; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 394–395; L. Riccardi, *Alleati*, 127–129; V. G. Pavlović, *Italy and the Creation of Yugoslavia*, 263.

[453] DDI, V–IV, d. 682, Rim, 28. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 699, Rim, 2. septembar 1915. godine, *Sonino Karlotiju i Boasu*.

добију за то сагласност Србије, јер је било неприхватљиво да ратују против савезничке земље зарад спровођења насилне окупације.[454]

Пашићева нота од 1. септембра није испунила очекивања Савезника, јер је начелни пристанак био условљен низом комплексних питања. Сазонов је закључио да је било опасно оставити Бугарску у стању незнања или сумње, те је предложио да се Радославову изјави да је српска влада начелно дала потврдан одговор. Таква изјава није спречавала Силе да Бугарској гарантују Македонију на крају рата, под условом да она, без нових предлога, уђе у акцију против Турске у складу са нотом од 3. августа. Представници четири силе би истовремено изјавили да ће, након ступања Бугарске у акцију, одред савезничких трупа, у споразуму са Србијом, заузети македонске територије са леве стране Вардара.[455]

Уверен да се мора хитно деловати, Сонино је предложио да Силе, уместо дискусије о питањима која је покренула Србија и чекања новог Пашићевог одговора, упуте Софији свечану декларацију, не спомињући српску ноту и привремену окупацију. Због опасности да Србија одбије предлог, италијански министар се опирао идеји о помену савезничке окупације без претходног споразума са владом у Нишу. Такав развој догађаја би онемогућио Силе да испуне обећано, чиме би ефекат свечаних гаранција датих бугарској влади био поништен. Уколико би у међувремену прибавиле пристанак Србије, Силе би тек онда додале обећање о привременој савезничкој окупацији. Такав уступак је био условљен претпоставком да се у том тренутку окупација чини као предност Бугарима, а не као мера гаранције Србији. Уколико би српски одговор до назначеног рока изостао или био негативан, Силе би својим интегритетом пружиле гаранције Софији. Другим речима,

[454] *Ibid*, d. 699, Rim, 2. septembar 1915. godine, *Sonino Karlotiju i Boasu*; *Ibid*, d. 718, 7. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 710, Rim, 4. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

[455] ASDMAE, RD–AL, b. 364, Gab. No. 842/402, Rim, 3. septembar 1915. godine, *Sonino Imperijalijau*; *Isto*, b. 364, Gab. No. 859/ 419, Rim, 6. septembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–IV, d. 709, Petrograd, 4. septembar 1915. godine, *Karloti Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 60–62; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 171–173; Н. Поповић, *Односи Србије и Русије*, 173–175; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 276–277; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić, saveznici*, 158–159; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 251–252; М. П. Ђорђевић, *Србија и Југословени*, 74–75; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 129–131; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 395–397; L. Riccardi, *Alleati*, 128–130; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 127–128; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 76–79; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 158–159; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 175–176; З. Бајин, *Спалајковић*, 154; Ж. П. Блед, *Агонија*, 162–163; V. G. Pavlović, *Italy and the Creation of Yugoslavia*, 263–264.

Бугарску је требало уверити да су Савезници решени да спроведу своје намере и без пристанка Србије.[456]

Бугари су у међувремену приводили крају своје преговоре са Централним силама. За разлику од Антанте, која није могла да гарантује уступке у Македонији без претходног пристанка Србије, друга заинтересована страна је Бугарима могла да понуди целу Македонију и широке компензације на рачун остатка српске територије. Споразумом који је Софија 6. септембра склопила са Бечом и Берлином, задовољени су максимални захтеви Бугарске и озваничена деоба Србије. Истог дана је између Бугарске и Турске потписан споразум о исправци граничне линије на рачун турских територија. Никакве даље понуде Антанте нису могле бити довољне да задовоље бугарске апетите.[457] Централне силе су биле у позицији да нуде непријатељску територију Бугарима, на сличан начин на који су раније силе Антанте биле у позицији да нуде Италијанима делове Аустроугарске за улазак у рат.

5.2.3. Узалудни напори

Иницијатива Савезника је настављена упркос индицијама да је Бугарска близу споразума са Немачком. Британци предлажу да се гаранција уступака Бугарској услови њеним ступањем у акцију против Турске најкасније до 20. септембра. Уместо тога, Сонино је 7. септембра тражи да се одреди апсолутни први рок за одговор, након чега би се одредио рок за објаву рата Турској. Грej је у међувремену прихватио, ранији италијански предлог, да се одмах упути изјава Софији о гаранцијама, без обзира на пристанак Србије. Међутим, оставио је део о привременој окупацији. Сонино је инсистирао да се таква одредба уклони, како Силе, у случају српског одбијања, не би доживеле понижење. Упозоравао је да би декларација могла послужити Бугарској као повод да, суочена са српским противљењем, преузме правду у своје руке и изврши

[456] *Ibid*, d. 713, 5. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 718, 7. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 710, Rim, 4. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; L. Riccardi, *Alleati*, 130–131.

[457] Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 62; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 277, 289–290; Milan Skakun, *Jugoslovensko–bugarski odnosi*, (Beograd: Zadruga, 1984), 54; Ž. Avramovski, *Ratni ciljevi bugarske*, 136–171; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 386–387; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 129; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 73–74; Ж. П. Блед, *Агонија*, 162–163; V. G. Pavlović, *Italy and the Creation of Yugoslavia*, 264; С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, 228; Милош Ковић, „Силе Антанте и пораз Србије 1915. године“, у: *Први светски рат и уједињење*, ур: Ђорђе Ђурић, (Нови Сад: Матица српска, 2018), 35–39.

инвазију на Србију. Нагласио је да Италија не може учествовати у војној акцији која би за циљ имала насилну окупацију неспорне зоне Македоније против воље Србије. Французи и Руси су попустили и 9. септембра прихватили да се у комуникацији са Бугарском изостави помен привремене савезничке окупације. Сутрадан је овакво гледиште прихватио и Грej.[458]

Према модификованом британском предлогу, гаранције о територијалним уступцима Бугарској су обавезивале владу у Софији да у року од 15 дана изјави да је спремна да у кратком року, са Антантом, закључи војну конвенцију за акцију против Турске. Грej је осим ороченог предлога предложио и алтернативу, према којој би Бугарска пружила чврсте гаранције да је спремна да за кратко време уђе у рат против Турске. Након тога би Савезници одвојено усмено тестирали став бугарске владе у вези привремене савезничке окупације територије до Вардара. Сонино је у потпуности прихватио Грejеву формулу за свечану декларацију, њему је више одговарала прва верзија, али није био противан ни другој. Међутим, како би избегао српске оптужбе за непријатељско држање, није прихватио да Италија учествује у испитивању ставова бугарске владе. Истовремено је Сквитију наложио да се у разговорима са српским званичницима не изјашњава о питањима везаним за савезничку окупацију.[459]

Представници Четворног споразума су 14. септембра свечано уручили Радославову ноту са гаранцијама које су биле условљене изјавом Бугарске да је спремна да што пре са Антантом закључи војни аранжман. Уколико би таква изјава изостала, понуда би се сматрала неважећом. Потом су савезнички посланици, са изузетком италијанског, усмено изјавили да постоји могућност да Силе предузму мере за извршење међународне окупације Македоније. Уверен да ће Бугарска кренути против Србије, Пашић је сматрао да присуство малог савезничког контингента у Македонији неће ништа променити –

[458] DDI, V–IV, d. 714, 5. septembar 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 710, Rim, 4. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 717, 7. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 719, 7. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim* predstavnicima; *Ibid*, d. 726, 9. septembar 1915. godine, *Sonino ambasadama u Petrogradu, Parizu i Londonu i poslanstvima u Sofiji i Nišu*; *Ibid*, d. 727, 9. septembar 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 729, 10. septembar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 730, 10. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 62–63; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 87–88; L. Riccardi, *Alleati*, 132–134.

[459] *Ibid*, d. 730, 10. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 733, 11. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 743, 14. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 750, 15. septembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 62–63; L. Riccardi, *Alleati*, 134–135.

Србији је требало веће појачање. Није рачунао на помоћ Румуније, али се надао да ће се Грчка држати одредби српско–грчког савеза.[460]

На седници Савета министара у Софији од 18. септембра, предложено је да се одбије савезничка нота. Дан пре тога, опозиција је безуспешно покушала да утиче на краља. Бугари су Савезницима замерали недостатак објашњења за Кавалу и чињеницу да Силе дају обећања независно од воље Србије. Италијански посланик је сматрао да би присуство савезничких трупа у Македонији радикално променило став Бугарске и окренуло ситуацију на Балканском полуострву у корист Антанте. Поред демонстрације силе, која би имала карактер помоћи Србији, окупација би показала Бугарима да је Антанта спремна да спроведе своје одлуке. Веровао је да би се тек онда Бугарска могла навести на акцију против Турске, како би заслужила Македонију. Поред тога, позиционирање савезничких трупа између Срба и Бугара би спречило опасност од сукоба и одржало комуникацију Русије са Медитераном. Предлози су изнети под погрешном претпоставком да је Бугарска и даље била неопредељена.[461]

5.2.4. Бугарска мобилизација

Крајем августа Немачка полако шаље своје трупе на српски фронт. У Србији настаје велика нервоза коју прати уверење да су Бугари одабрали страну. Маринковић је 16. септембра јавио да је одлука о нападу на Србију донета. Према српској граници је у том тренутку било концентрисано преко 350.000 немачких и неколико хиљада аустроугарских војника. Немачки напад је очекиван код Шапца. Након вести о предстојећем нападу са севера, очекивало се да почне бугарска мобилизација 21. или 22. септембра. Радославов је известио бугарске посланике да српски уступци и савезничке понуде нису били довољни за улазак Бугарске у рат са Турском. Савезницима је 21. септембра саопштено да Бугарска одбија понуду о уступцима.[462]

---

[460] *Ibid*, d. 747, 14. septembar 1915. godine, *Boaso Soninu*; *Ibid*, d. 751, 15. septembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 62; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 277; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 253; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 129; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 160; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 176.

[461] *Ibid*, d. 759, 18. septembar 1915. godine, *Boaso Soninu*.

[462] ПСР III, д. 122, 16. септембар 1915. године, *Маринковић МИД–у*; *Исто*, д. 123, 16. септембра 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 133, 20. септембра 1915. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 134, 20. септембар 1915. године, *Чолак–Антић МИД–у*; *Исто*, д. 140, 21. септембра 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 141, 21. септембар 1915. године, *Чолак–Антић МИД–у*; Д. Р.

Када је 22. септембра потписан указ о бугарској мобилизацији, Боасо није имао дилему да Бугарска под маском наоружане неутралности припрема интервенцију против Србије. На овакав закључак је наводила и чињеница да је, истовремено са проглашењем мобилизације, најављено да ће Бугарска, у договору са Турском, заузети железнице код Једрена. Уступањем турских територија, биле су задовољене бугарске аспирације према Османском царству и отклоњена потреба за рат против султана. Дипломатска акција Антанте у Софији је пропала због немогућности сила Четворног споразума да обезбеде апсолутне гаранције за своје понуде и чињенице да су Централне силе понудиле више. Као хитну меру на овакав развој ситуације, Боасо је саветовао да силе Четворног споразума спроведу окупацију Македоније уз изјаву да ће сваки напад на Србију сматрати за *casus belli*. Свесни озбиљности ситуације, савезнички посланици су упутили апел својим владама да пошаљу помоћ Србији. Сонино није гајио илузије да ће било какве претње Бугарској, осим блокаде Дедеагача и бугарске обале имати ефекта. Предложио је да се разговори о Бугарској пренесу у Лондон, где ће их заједно размотрити сви представници сила. Упркос изјавама Бугара да ће прибећи оружаној неутралности, Пашић је очекивао напад, те је од Савезника 23. септембра затражено да упуте своје трупе у помоћ Србији [463]

Живојиновић, *Невољни ратници*, 62; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 163–165, 175; М. Ковић, *Једини пут*, 28–29; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 129–130; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 160; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 176–177.

[463] DDI, V–IV, d. 771, 21. septembar 1915. godine, *Boaso Soninu*; *Ibid*, d. 779, 22. septembar 1915. godine, *Boaso Soninu*; *Ibid*, d. 780, 22. septembar 1915. godine, *Sonino italijansim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 784, 22. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 792, 23. septembar 1915. godine, *Boaso Soninu*; ПСР III, д. 140, 21. септембра 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 141, 21. септембар 1915. године, *Чолак–Антић МИД–у*; *Исто*, д. 165, 23. септембар 1915. године, *Балугџић Пашићу*; *Исто*, д. 170, 24. септембар 1915. године, *Чолак–Антић Пашићу*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 62–63, 93; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 175; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 277; Ž. Avramovski, *Ratni ciljevi bugarske*, 141–142; М. Ковић, *Једини пут*, 71–73; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 397–399; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 160; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 176–177; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 289–290; – Бугарске новине су 22. септембра објавиле да је Турска пристала да изврши исправку границе према Бугарској и преда јој железницу 6. октобра. Граница између две државе би ишла током Марице, пролазећи између Једрена и Карагача до мора, држећи се километар до два од леве обале Марице. Енос би остао на турској територији, (DDI, V–IV, d. 778, 22. septembar 1915. godine, *Boaso Soninu*). Сонино је закључио да споразум са Турском, који гарантује благонаклону неутралност Бугарске према Османском царству у комбинацији са мобилизацијом, суштински представља негативан одговор на комуникацију од 14. септембра. Оваква претпоставка је потврђена чињеницом да је турски комесар потписао протокол о уступању територија Бугарској, тек након објаве декрета о мобилизацији, (DDI, V–IV, d. 812, 27. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 827, 28. septembar 1915. godine, *Karloti Soninu*).

Како Бугарска у међувремену није одговорила на савезнички предлог од 14. септембра, Сазонов је предложио да четири силе затраже њено изјашњење. Неодређен одговор би значио да се Бугарска припрема за напад на Србију. У том случају Сазонов се залагао да посланици Антанте напусте Софију и при одласку изјаве Радославову да не прекидају односе са бугарским народом, већ са краљем и његовом владом. Сонино је подржао идеју да се затражи одговор од бугарске владе, али је био против напуштања Софије и давања предложене изјаве, верујући да би то окренуло јавно мњење у корист краља Фердинанда.[464]

Италијански посланик у Софији је први упозорио да би Србија, пред опасношћу од комбинованог напада, могла предузети иницијативу да прва нападне Бугарску. Српска Врховна команда је заиста разматрала предузимање превентивног напада, али су се Савезници од првог тренутка томе енергично успротивили. Веснић је упозорио Пашића да јавно мњење у савезничким земљама не би разумело ни одобрило превентивни напад са српске стране. Савезници су саветовали српску владу да уместо напада на Бугарску усмери своје снаге на одбрану од аустро–немачког напада са севера. Камбон је признао да је жеља Србије, да отпочне офанзиву против Бугарске, оправдана са војне тачке гледишта. Међутим, са политичке тачке гледишта, такав чин је видео као грешку која би ујединила Бугаре.[465]

Председник српске владе је био потпуно сигуран да је Бугарска већ пришла Централним силама. Одбијао је да разговара о привременој савезничкој окупацији Македоније, јер је веровао да би то само ојачало положај бугарске владе. На састанку са руским послаником 24. септембра, Пашић је поново затражио војну помоћ Савезника и предложио да, под претњом рата, затраже од Бугарске опозивање наредбе за мобилизацију у року од 24 часа. Како би га умирио, Трубецки је изјавио да ће Савезници послати у

[464] АС, МИД ПО, 1915 р. 457, Ф XI, д. 5, Пов. бр 9989 од 10. септембра 1915. године, *Балугџић Пашићу*; DDI, V–IV, d. 789, 23. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

[465] *Исто*, 1915 р. 457, Ф XI, д. 7, Пов. бр 10014 од 10. септембра 1915. године, Веснић Пашићу; DDI, V–IV, d. 779, 22. septembar 1915. godine, *Boaso Soninu*; DDI, V–IV, d. 817, 27. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; DDI, V–IV, d. 841, 30. septembar 1915. godine, Imperijali Soninu; ПСР III, д. 148, 22. септембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 166, 23. септембар 1915. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, д. 169, 24. септембар 1915. године, *Пашићева белешка о разговору са Трубецкојем*; *Исто*, д. 173, 24. септембар 1915. године, *Чолак–Антић МИД–у*; *Исто*, 192, 25. септембар 1915. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, д. 176, 24. септембар 1915. године, *Пашић Веснићу*; *Исто*, д. 196, 25. септембар 1915. године, *Пашић министру војном*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 64, 93; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 179; М. Ковић, *Једини пут*, 74–78; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 91; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 178–179; З. Бајин, *Спалајковић*, 154–155; Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану*, 146–147.

Србију помоћ од око 100.000 војника. Руски посланик је искористио прилику да упути савет за поправљање нарушених односа са Италијанима. Иако је показао резерве по том питању, Пашић је ипак пристао да, у тренутној нужди, поправи односе са Римом.[466]

Савезници су у међувремену прихватили Сонинов предлог да се у Лондону испита ситуација и одреде даљи кораци. Међутим, након Пашићевог разговора са руским послаником, Сазонов 25. септембра предлаже да се Бугари званично упозоре да ће Силе напад на Србију сматрати непријатељским актом. Пашић се надао да би такав потез, у комбинацији са грчком мобилизацијом, утицао на држање Румуније. Руски предлог се није свидео Италијанима, јер се поред прекида дипломатских односа наговештавало и непријатељство. Сматрајући да Бугари неће још напасти, Сонино је предложио да се одлука одложи док се не сазнају резултати разговора у Лондону. На савезнички упит против кога је уперена мобилизација, Радославов је изјавио да оружану неутралност не треба тумачити као припрему за рат, јер Бугарска нема агресивне намере против својих суседа.[467]

Пашићева влада је 21. септембра од Атине затражила да испуни савезничке обавезе према Србији. Венизелос је прво морао да се консултује са краљем Константином и Генералштабом. У жељи да помогне Србији убедио је краља да нареди општу мобилизацију. Као предуслов за акцију и средство вршења моралног ефекта на Бугарску, Венизелос је 23. септембра затражио да Француска и Британија пошаљу у Србију 150.000 војника. Грej је истог дана изјавио да ће Енглеска и Француска послати трупе. Вивијани је одмах издао наређење о упућивању дела француских трупа са Галипоља. Исто су учинили Британци. Могућност за поправљање општег стања, Империјали је видео у пружању подршке Венизелосу у Атини, и подстицању Братијануа да нареди мобилизацију

[466] ПСР III, д. 169, 24. септембар 1915. године, *Пашићева белешка о разговору са Трубецкојем*; *Исто*, д. 176, 24. септембар 1915. године, *Пашић Веснићу*; *Исто*, д. 207, 26. септембар 1915. године, *Бошковић Пашићу*; *Исто*, д. 208, 26. септембар 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 237, 29. септембар 1915. године, *Пашић Штабу Врховне команде*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 64–65, 93; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 178; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 253; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 79–80; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 161; L. Riccardi, *Alleati*, 134–136.

[467] DDI, V–IV, d. 796, 24. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 797, 24. septembar 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 798, 24. septembar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 799, 24. septembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 800, 25. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 802, 25. septembar 1915. godine, *Ruspoli Soninu*; *Ibid*, d. 803, 25. septembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 805, Petrograd, 26. septembar 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 806, Petrograd, 26. septembar 1915. godine, *Ruspoli Soninu*; *Ibid*, d. 807, 26. septembar 1915. godine, *Ruspoli Soninu*; *Ibid*, d. 809, 26. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 812, 27. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 816, 27. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*.

румунских трупа. Оценио је да Савезници треба да купују време и суздржавају се од преурањених наглих потеза. Британци и Италијани су покушавали да користе Грчку и Румунију како би спречили избијање сукоба између Србије и Бугарске. Ипак, било је мало вероватно да ће Савезници обезбедити сарадњу Букурешта и Атине.[468]

У разговору са Ристићем од 26. септембра, Сонино је критиковао српски одговор на савезничку ноту, наводећи да се ту изгубило доста времена, због чега Силе нису могле да преговарају са Бугарском на одговарајућ начин. Силе су генерално скидале са себе одговорност и пребацивале сву кривицу на Србију. Италијански министар је обавестио српског посланика да се међу Силама воде разговори за слање помоћи Србији ради одвраћања бугарског напада у Македонији. Ипак, није искључивао да током аустро–немачке офанзиве неће доћи до бугарског напада на североистоку. За италијанског министра је било кључно да Савезници не губе драгоцено време за искрцавање у Солуну, јер је веровао да би вест о доласку савезничких трупа спречила Бугарску да крене у рат. Надао се да ће у Софији искрцавање осим као меру одбране Србије, посматрати и као гаранцију Бугарској по питању Македоније.[469]

Иако је било јасно да Бугари врше ратне припреме, сматрајући да би понижење краља и владе погоршало ситуацију, Сонино се успротивио упућивању ултиматума за прекид мобилизације. Уместо тога, предложио је да се Савезници ограниче на захтев да се Србија не напада. Италијански министар је ултиматум са претњом прекида односа оценио као преурањен, јер до 1. октобра, услед компликација са Грцима, савезничке трупе нису отпочеле са искрцавањем у Солуну. Водећи рачуна о јавном мњењу, истакао је као значајно да Бугарска изврши агресију и буде одговорна за напад. Такав развој догађаја био би онемогућен упућивањем ултиматума, јер би бугарско одбијање пружило Србији

[468] АС, МИД ПО, 1915 р. 457, Ф XI, д. 5, Пов. бр 12993 од 13. септембра 1915. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–IV, d. 779, 22. septembar 1915. godine, *Boaso Soninu*; *Ibid*, d. 793, 24. septembar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 796, 24. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 798, 24. septembar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 809, 26. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 817, 27. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; ПСР III, д. 170, 24. септембар 1915. године, *Чолак–Антић Пашићу*; *Исто*, д. 177, 24. септембар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, 191, 25. септембар 1915. године, *Веснић Пашићу*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 64–65, 93; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 178; М. Ковић, *Једини пут*, 73–74; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 141–152; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 91–95; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 131–132; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 287–289.

[469] АС, МИД ПО, 1915 р. 457, Ф XI, д. 5, Пов. бр 12993 од 13. септембра 1915. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–IV, d. 812, 27. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 813, 27. septembar 1915. godine, *Sonino ambasadama u Petrogradu, Parizu i Londonu i poslanstvima u Atini, Bukureštu, Nišu i Sofiji*; ПСР III, д. 203, 26. септембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 62–64.

оправдање да прва нападне. Упркос овим резервама, Сонино је наложио Боасу да делује заједно са савезничким посланицима уколико остале чланице Четворног споразума подрже Сазоновљеве идеје.[470]

Ставови Греја и Сонина су се поклапали у погледу поступања према Бугарској. Они су били против усвајања предлога који би могли убрзати догађаје. За разлику од њих, Делкасе и нарочито Сазонов су били наклоњени радикалнијим решењима. Таква подвојеност у савезничком табору, онемогућавала је заузимање заједничког става и отежала предузимање координисане акције Савезника на Балкану.[471]

Предлог најближи Сониновим ставовима изнели су Британци. Према Грејевом концепту, силе Тројног споразума би изјавиле Бугарској да се њена мобилизација, у одсуству одговора на савезничку ноту од 14. септембра, може само сматрати као претња Србији у договору са Аустроугарском и Немачком. У таквим околностима Силе нису могле да спрече Србију да предузме акцију за одбрану свог постојања. Уколико би услед бугарске мобилизације дошло до непријатељства на Балкану, четири силе би најавиле прекид односа са Бугарском. Сонино је прихватио већи део текста, али је сугерисао да се уклони реченица која се односи на акцију Србије, јер би српска влада тај део могла протумачити као директан позив да нападне Бугарску. Поред тога што је то било у супротности са иницијативом Савезника у Нишу да спрече превентивни напад, Бугарској би пружило оправдање да убрза акцију против Србије. Такво оправдање би Венизелосу пред Парламентом и краљем отежало аргументацију за пружање грчке војне помоћи Србији.[472]

Иако је првобитно прихватио Грејев предлог, Сазонов је пресекао и 3. октобра наложио Савинском да преда ултиматум влади у Софији. Уручивањем ултиматума наредног дана, Русија је, под претњом прекида односа, од Бугарске захтевала да у року од 24 часа раскине односе са Централним силама. Наклоњенији Грејевом предлогу, Сонино

[470] DDI, V–IV, d. 812, 27. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim* predstavnicima; *Ibid*, d. 813, 27. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 844, 1. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР III, д. 248, 30. септембар 1915. године, *Лонткијевић министру војном*; *Исто*, д. 253, 1. октобар 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 93–95; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 131–132.

[471] *Ibid*, d. 829, 28. septembar 1915. godine, *Imeprijali Soninu*; *Ibid*, d. 835, 29. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 838, 29. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; ПСР III, д. 253, 1. октобар 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 253, 1. октобар 1915. године, *Спалајковић Пашићу*.

[472] *Ibid*, d. 845, Rim, 1. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; DDI, V–IV, d. 849, 1. oktobar 1915. godine, *Karloti Soninu*; ПСР III, д. 265, 2. октобар 1915. године, *Чолак–Антић МИД–у*.

је наложио Боасу да прати догађаје и заузме исти став као посланици Француске и Енглеске. Био је задовољан што руско саопштење није понизило бугарског краља и владу, јер није садржало захтев да се изврши демобилизација. Ипак, није видео разлоге да се Грејев предлог не спроведе. Према његовом схватању, руски ултиматум се бавио само прекидом дипломатских односа за опште понашање Бугарске. Са друге стране, у Грејевом предлогу се говори о савезничкој помоћи Србији уколико, услед бугарске мобилизације, дође до рата између балканских држава.[473]

Ипак, руски ултиматум је онемогућио наставак расправе о Грејевом предлогу. Дан након руског посланика, ултиматуму се придружио и француски посланик. Британски посланик је добио инструкције да 24 часа након истека рока из руског саопштења напусти Софију. Боасо је од Сонина добио упутства да се солидарише са британским послаником. Када су Бугари 5. октобра одговорили негативно на руски ултиматум, представник Енглеске је затражио пасоше. Придржавајући се Сонинових упутстава и водећи се понашањем својих колега, италијански посланик је од бугарске владе затражио пасоше 6. октобра. Сутрадан су бугарском посланику у Риму уручени пасоши, чиме су прекинути дипломатски односи између Италије и Бугарске.[474]

У јеку аустро–немачке офанзиве против Србије, Бугарска је 11. октобра отпочела са нападима на српску границу. Рат је формално објављен три дана касније. Британска влада је, на захтев Адмиралитета, објавила рат Бугарској 16. октобра. Наиме, морнарици се журило да започне блокаду Дедеагача, како би спречила да се ту формира база за немачке подморнице. Британце су пратили Французи. Због започетих непријатељстава против Србије, Италија је 19. октобра објавила рат Софији. Русија је у својој објави рата

[473] *Ibid*, d. 856, 3. oktobar 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 857, Rim, 3. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 860, Rim, 4. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 862, Rim, 4. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР III, д. 232, 29. септембар 1915. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, 236, 29. септембар 1915. године, *Чолак–Антић Пашићу*; *Исто*, д. 265, 2. октобар 1915. године, *Чолак–Антић МИД–у*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 63.

[474] АС, МИД ПО, 1915 р. 457, Ф XI, д. 5, Пов. бр 10637 од 22. септембра 1915. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–IV, d. 864, London, 4. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 868, London, 4. oktobar 1915. godine, *Imperijali* Soninu; *Ibid*, d. 869, Rim, 5. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 870, Sofija, 5. oktobar 1915. godine, *Boaso Soninu*; *Ibid*, d. 876, Rim, 7. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 63; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 181–185.

од 21. октобра за избијање сукоба окривила краља Фердинанда, правећи на тај начин разлику између бугарског народа и његовог суверена.[475]

Дипломатска акција Савезника, започета још Сазоновљевом иницијативом августа 1914. године, доживела је пораз када је Бугарска, упркос савезничким понудама, одлучила да уђе у рат на страни Централних сила. Показало се да је концепт обнављања балканског савеза био неостварив. Спалајковић је за неуспех савезничке политике на Балкану кривио Сазонова и његов страх од проширења Грчке у правцу Цариграда и благонаклоност према Софији. У разговору са Ристићем почетком октобра, Гирс је за исход дипломатске акције у Софији кривио изгубљено време. Енглеска јавност је подвргла оштрој критици Грејеву политику на Балкану, замерајући обим уступака и губитак времена. Поред тога, главне замерке су упућене премијеру Асквиту због пасивности. Временски фактор јесте био значајан, али је Саландра лепо приметио да је суштина била у томе што је балканске државе било немогуће привући хипотетичким понудама. Нарочито се то није могло у околностима када, услед страховитих пораза Руса и неуспеха Француза и Енглеза у Дарданелима, балканске државе нису више веровале у победу Антанте. Насупрот томе, долазак јаких аустро–немачких снага, ослобођених са руског фронта, на српску границу је неутралним државама показао снагу Централних сила. За разлику од хипотетичких понуда Савезника, ослабљених њиховим неуспесима на фронту, Немачка је, уз приказ снаге, могла да одврати Грке и Румуне од мешања, додели одмах турске територије Бугарима и обећа им много више од територије Македоније на рачун Србије.[476]

5.3. Румунија између амбиције и страха

Од почетка рата држање Румуна је било колебљиво. Иако је румунски краљ Карол Хоенцолерн заступао учешће у рату на страни Немачке, проглашење неутралности

[475] DDI, V–IV, d. 919, London, 16. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 927, London, 18. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 933, Rim, 19. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim* predstavnicima; *Ibid*, d. 946, Petrograd, 21. oktobar 1915. godine, *Karloti Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 290; Đ. Đ Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 163.

[476] АС, МИД ПО, 1915 р. 457, Ф XI, д. 5, Пов. бр 10637 од 22. септембра 1915. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–IV, d. 879, Petrograd, 7. oktobar 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 881, Rim, 8. oktobar 1915. godine, *Salandra Imperijaliju*; *Ibid*, d. 918, London, 16. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; ПСР III, д. 234, 29. септембар 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 187–191; M. Skakun, *Jugoslovensko–bugarski odnosi*, 54; С. Скоко, *Србија и Велике силе*, 175–181; Ж. П. Блед, *Агонија*, 162–163; V. G. Pavlović, *Italy and the Creation of Yugoslavia*, 264.

Италије је пресудило да се и Букурешт определи за политику неутралности. Када је неутралност једном проглашена, Румуни нису озбиљно разматрали да је напусте у корист својих савезника из Беча и Берлина, већ искључиво у корист сила Тројног споразума. Пашић на почетку рата врло благонаклоно гледао на могуће ангажовање Букурешта. Међутим, Румуни током августа 1914. године не прихватају прве понуде Антанте које долазе од Руса.

5.3.1. Румунија у политици Тројног споразума и неутралне Италије

Попут Италије, став Румуније је одређивала чињеница да у саставу Двојне монархије постоје области на које је полагано историјско, стратегијско или право по националној основи. Септембарски успеси руске војске против Аустроугарске су поново актуелизовали могуће ступање Румуније у акцију, њима се нуди Трансилванија и део Буковине. Међутим руски порази у Источној Пруској наводе владу у Букурешту да поново устукне. Тако се већ у раној фази светског сукоба показало да на расположење Румуна пресудно утиче стање на фронтовима. „Компромисно“ решење је био споразум о неутралности који је Румунија склопила са Русима 1. октобра. Одредбама уговора је Румунији дата могућност да „благонаклону неутралност“ наплати уступцима у Буковини и Трансилванији и касније повећа улог за улазак у рат.[477]

Заједнички интереси Румуније и Италије, две државе које су се налазиле у сличном положају у односу на Двојну монархију, наводе Рим да средином септембра отвори преговоре са Букурештом. У светлу могуће сарадње, Сан Ђулијано је споразумом од 23. септембра 1914. године учврстио везе са Румунијом. Како је раније већ појашњено, поменутим документом су владе у Риму и Букурешту формулисале политику истовременог ступања у акцију против Аустроугарске. Када је новембра 1915. године

[477] Momčilo Pavlović, „Rumunija i Srbija 1914. godine, izveštaji srpskog poslanstva iz Bukurešta jun–decembar 1914. godine“, u: *Rumuni i Srbi u Velikom ratu,* urednik: Momčilo Pavlović, (Cluj–Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2018), 11–22; Ioan Scurtu, „Stav Rumunije o napadu Austrougarske nad Srbijom 1914. godine“, u: *Rumuni i Srbi u Velikom ratu,* urednik: Momčilo Pavlović, (Cluj–Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2018), 79–83; A. Mitrović, Prodor na Balkan, 288–289; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 266–269; Lj. Škodrić, *Srbija i pitanje ratnog angažovanja Rumunije*, 86; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 32, 48–49; Ж. П. Блед, *Агонија*, 155–159.

преузео Консулту, Сонино је прихватио Сан Ђулијанов концепт о истовременој акцији са Румунима и наставио са неговањем добрих односа.[478]

Након смрти краља Карола, почетком октобра, Пашић је безуспешно настојао да игра са Румунима на карту заједничких интереса у односу на Аустроугарску и Бугарску. Напад Турске на Русију је додатно поколебао владу у Букурешту. У току припрема и реализације новембарско–децембарске офанзиве против Србије, силе Антанте су безуспешно покушавале да приволе Румуне да притекну у помоћ и нападну аустроугарску војску с бока. Предуслов за то је био договор Румуније и Бугарске, јер су се у Букурешту плашили напада с леђа. Наизглед неминован пад Србије је поново поколебало Братијануа, те до ангажовања Румуније није дошло. Међутим, чим је српска војска децембра потукла непријатеља, Братијану мења расположење и предлаже Италијанима покретање истовремене акције у циљу брзог окончања сукоба. Очекујући да би рат могао довести до распарчавања Аустроугарске, Румуни су предлагали да Рим и Букурешт узму учешћа у томе. Понуда је дошла у погрешном тренутку, јер је Сонино тек покренуо преговоре са Бечом. Поред тога, он јесте био за умањење и слабљење Аустроугарске, али не и за њено уништење.[479]

Крајем јануара 1915. године, Румуни су, због уверења да Рим води засебну политику, постали видно нервозни. Братијану је од Италије тражио подршку у случају аустроугарског ултиматума или њеног напада на Румунију. Влади у Риму није одговарало да Румунија непромишљено уђе у рат пре него што Италија буде спремна, нити јој је одговарало да се Румуни, у случају пораза, избаце из могућих калкулација у будућности. Из тих разлога је, поред предлога да се обе државе придржавају уговора од 23. септембра, Сонино понудио Румунима нови споразум којим би се две државе солидарисале у случају неизазване агресије треће стране. Поред наведених разлога, овакав потез је требало да

[478] DDI, V–I, d. 705, 16. septembar 1914. godine, *San Đulijano Fašotiju*; *Ibid*, d. 712, Bukurešt, 17. septembar 1914. godine, *Fašoti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 763, 21. septembar 1914. godine, *San Đulijano Fašotiju*; *Ibid*, d. 773, Bukurešt, 22. septembar 1914. godine, *Fašoti San Đulijanu*; *Ibid*, d. 774, Bukurešt, 22. septembar 1915. godine, *Fašoti San Đulijanu*; *Ibid*, doc. 775, 22. septembar 1914. godine, *San Đulijano Imperijaliju i Titoniju*; Д. Живојиновић, *Сан Ђулијано и Италијанске претензије*, 314–315; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 405–406; L. Riccardi, *La politica estera dell'Italia*, 391; Lj. Škodrić, *Srbija i pitanje ratnog angažovanja Rumunije*, 86; M. Pavlović, *Rumunija i Srbija 1914*, 11–12; Ж. П. Блед, *Агонија*, 157.

[479] DDI, V–II, d. 451, Bukurešt, 21. decembar 1914. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 462, Rim, 22. decembar 1914. godine, *Sonino Fašotiju*; *Ibid*, d. 522, Bukurešt, 30. decembar 1914. godine, *Fašoti Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 90, Bukurešt, 30. decembar 1914. godine, *Fašoti Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 270–272; M. Pavlović, *Rumunija i Srbija 1914*, 22–27.

увери Братијануа у искрене намере Италије. Након релативно кратке размене мишљења, Братијану и Фашоти су 6. фебруара у Букурешту потписали нови споразум.[480]

Када је средином фебруара постало извесно да неће бити договора са Бечом, Сонино је одобрио да се, о евентуалној заједничкој акцији против Аустроугарске (са планом реализације најкасније до априла), наставе преговори са Букурештом. Сматрајући да нема сукоба интереса, готово истовремено је у Лондону отворио преговоре са силама Тројног споразума. Братијану је готово истовремено у разговору са генералом Пецетом предлагао слање савезничких трупа као појачање Србији. Ова мера је суштински имала за циљ да охрабри саме Румуне. Међутим, под утицајем концентрације аустроугарске војске близу румунске границе, руских пораза у Источној Пруској и процене да до лета неће бити предузета већа офанзива на Западном фронту, Братијану је устукнуо и одложио акцију за мај. Покретање Дарданелске операције није било довољно да утиче на држање Румуније, те су Савезници у ту сврху настојали да искористе улазак Италије у рат. Идеја Савезника се поклапала са Сан Ђулијановом стратегијом о симултаном уласку Италије и Румуније у рат.[481]

5.3.2. Тројни преговори

Када је априла из Лондона стигла вест да постоје тајни преговори Италије са силама Тројног споразума, у Букурешту настаје незадовољство. Комешања Румуна су навела српску владу да пред Енглезе изнесе свој максималистички пројекат будуће границе према Румунији. Братијану је бурни реаговао, јер је страховао да ће засебан договор Италије ослабити позицију Румуније. Био је у праву. Међутим, у настојању да то избегне, тражио је да се Италија обавеже за улазак у рат тек када и Румунија постигне

[480] *Ibid*, d. 681, Rim, 23. januar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 758, Bukurešt, 3. februar 1915. godine, Sonino Fašotiju; *Ibid*, d. 776, Bukurešt, 6. februar 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 778, Bukurešt, 6. februar 1915. godine, *Fašoti Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 112, Rim, 26. januar 1915. godine, *Sonino Salandri; Ibid*, d. 81, Rim, 22. decembar 1914. godine, *Sonino Fašotiju*; *Ibid*, d. 113, Rim, 26. januar 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; *Ibid*, d. 119, Rim, 29. januar 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; Lj. Škodrić, *Srbija i pitanje ratnog angažovanja Rumunije*, 86–87.

[481] S. Sonnino, *Carteggio 1914–1916*, d. 135, Pariz, 18. februar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 138, Rim, 19. februar 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; *Ibid*, d. 137, Rim, 19. februar 1915. godine, *Sonino Salandri*; DDI, V–II, d. 832, Rim, 19. februar 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; *Ibid*, d. 842, Bukurešt, 21. februar 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 855, Bukurešt, 23. februar 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 863, Rim, 25. februar 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; *Ibid*, d. 872, Bukurešt, 26. februar 1915. godine, *Fašoti Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 272–273; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 40–41; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 111–112.

споразум са Антантом. Међутим, према Братијануовом концепту, међусобни уговори у погледу рата са Аустроугарском би претходили регулисању засебних питања са Антантом. Ово је био несумњив знак да Румунија покушава да пронађе ослонац у Италији, али истовремено постаје терет за италијанску дипломатију.[482]

Текуће преговоре са Антантом, Сонино је правдао потребом да се утврде питања која се стриктно тичу Италије, попут Јадрана, уређивања односа са Словенима и интереса у источном Медитерану. То је ставио у раван са румунским настојањима да засебним преговорима реше питања која су се тицала Буковине и Баната. Потврдио је начелни договор о евентуалном заједничком уласку у рат против Аустроугарске током маја месеца, али је био противан идеји о спајању италијанских преговора са румунским. Уместо тога, предложено је да се Италија заложи код сила Антанте за постизање договора са Букурештом. Упркос обећаној подршци, процењујући да су Братијануови захтеви претерани, Сонино је сугерисао Румунима да изнесу умеренија потраживања.[483]

Супротно саветима, Братијану је заузео чврст став да Румунија неће ући у акцију уколико не добије цео Банат и Буковину до Прута. Како би то остварио, тражио је од Италије да се код сила Тројног споразума заузме за румунске интересе. Фашоти је ово доживео као блеф, сматрајући да ће, чим Италија објави рат Аустроугарској, румунско јавно мњење, влади у Букурешту, наметнути улазак у акцију. Упркос таквом ставу, Сонино се заиста заузео за румунску интервенцију и упутио у Букурешт иницијативу за размену идеја у домену војне сарадње.[484]

---

[482] *Ibid*, d. 273, Rim, 20. april 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; *Ibid*, d. 281, Bukurešt, 21. april 1915. godine, *Fašoti Soninu*; DDI, V–III, d. 444, Bukurešt, 24. april 1915. godine, *Fašoti Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 48.

[483] *Ibid*, d. 273, Rim, 20. april 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; *Ibid*, d. 282, 22. april 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; *Ibid*, d. 283, 22. april 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 293, 25. april 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 297, 25. april 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; *Ibid*, d. 298, 25. april 1915. godine, Sonino Fašotiju; DDI, V–III, d. 393, Rim, 20. april 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; *Ibid*, d. 460, Rim, 25. april 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 462, Rim, 25. april 1915. godine, *Sonino Fašoti*.

[484] *Ibid*, d. 299, 28. april 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 300, 28. april 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 301, 28. april 1915. godine, *Fašoti Soninu*; DDI, V–III, d. 492, Bukurešt, 28. april 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 493, Bukurešt, 28. april 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 512, London, 29. april 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 522, Rim, 30. april 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; L. Riccardi, *Alleati*, 137; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 126–127; – Карлоти се заузео за румунске интересе код Сазонова, истичући ефекат који би истовремена италијанско–румунска интервенција мола да произведе. Како Сазонов није показивао спремност да попусти по питању Баната, Карлоти му је скренуо пажњу да некад треба одступити од принципа националности и узети у обзир неке друге факторе, (DDI, V–III, d. 513, Petrograd, 30. april 1915. godine, *Karloti Soninu*).

Средином априла Савезницима постаје јасно да ће Румунија тражити више. Због уверења да би Србија лакше асимиловала румунско становништво, Братијану је био против преласка Баната из мађарских у српске руке. Упорно је захтевао да Дунав и Тиса буду граница Румуније на западу и оспоравао право Срба да осигурају територију неопходну за стратешку одбрану Београда. Уместо тога, тврдио је да се уступањем Земуна са околином може осигурати српска престоница. У случају проширења Србије преко Дунава, Братијану је био спреман да се окрене Бугарској. Италијани су морали да сагледају интересе Румуна због сарадње у току рата, али и због чињенице да је, према Сониновим плановима, Румунија, по окончању рата, требало да игра важну улогу у италијанској политици у Подунављу.[485]

Иако су Италијани, унапред утврђеном стратегијом, на све начине настојали да обезбеде румунску интервенцију, потписивање споразума у Лондону је погоршало преговарачку позицију Букурешта. Обезбеђивањем италијанске интервенције, румунска је за Савезнике постала секундарна. Услед тога и чињенице да су при преговорима са Римом направљени уступци на рачун Словена, Енглези и Французи су придобијање Румуније препустили Русима. Са већ гарантованим уступцима, на основу уговора о неутралности, у рукама, Братијану је 3. маја, за ступање у у акцију, захтевао проширење Румуније до Прута на истоку и Тисе на западу. Тиме је званично отворено питање Баната. Након уступака Италији на Јадрану, Сазонов је одлучније заступао српске интересе у Банату. Међутим, Савезници и овај пут одлучују да српску владу не укључују у преговоре, нити је обавештавају о њиховом току. Увидевши да почетне позиције не обећавају споразум, Поенкаре је настојао да избегне прекид преговора. Предложио је Титонију да француска и италијанска влада заједно утичу на Русију. Према његовој процени, Братијану би се могао одрећи дела Баната у корист Србије, уколико би Руси попустили и уступили Румунима линију на Пруту у Буковини.[486]

---

[485] DDI, V–II, d. 843, Bukurešt, 21. februar 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 297, Bukurešt, 9. april 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 387, Bukurešt, 19. april 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 394, Bukurešt, 20. april 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 450, Bukurešt, 24. april 1915. godine, *Fašoti Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 273; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 126–127, 141–142.

[486] DDI, V–III, d. 525, Pariz, 30. april 1915. godine, *Ruspoli Soninu*; *Ibid*, d. 554, Pariz, 4. maj 1915. godine, *Titoni Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 273–275; Lj. Škodrić, *Srbija i pitanje ratnog angažovanja Rumunije*, 92–94; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 268; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 49; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 118–120; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 118; V. G. Pavlović, *Italy and the Creation of Yugoslavia*, 269.

Разматрајући значај румунске акције са дипломатске тачке гледишта, Италијани су рачунали да би истовремени улазак Румуније у рат повећао шансе за победу и усмерио Бугарску и Грчку против Турске. Са војне тачке гледишта, очекивали су да ће деловање румунских трупа растеретити италијански и руски фронт. Одвлачење снага са Саве и Дунава би заштитило бок српској војсци и омогућило јој да предузме офанзиву у сусрет Италијанима. У Риму су били свесни да би српска офанзива ка западу без осигурања помоћи Румуније била ризична. Међутим, повлачење Руса иза Карпата је уверило владу у Риму да ће Братијану, као и у ранијим ситуацијама, доносити одлуке у зависности од ситуације на фронтовима. Овакву промену у држању Румуна приметили су и Срби.[487]

Поред разлога насталих из војне ситуације, преговори са Румунима су запали у кризу и услед непопустљивости Руса, који су, у предлогу од 14. маја, за Србију одредили цео Торонталски округ са Темишваром, чији је само јужни део био претежно насељен Србима. Суочени са отпором Руса и Британаца, Румуни су подршку за добијање границе до Тисе у Банату затражили од Италијана. Сонино је још 6. маја изнео компромисно решење, према којем би Србији припала трећина Торонталског округа. Ова територија би обухватила леву обалу Дунава окренуту ка Београду, на западу до реке Тисе, са северном границом која би ишла линијом од Зрењанина до Партоша, одакле би се спуштала назад до Дунава. Поделу Баната између Румуније и Србије и уступање Буковине до линије Серета, до средине маја је, под Веснићевим утицајем, прихватио и Делкасе. Након француске интервенције, Сазонов је 19. маја обећао да ће учинити тражене уступке уколико Румуни, као основу за преговоре, прихвате руски контра–предлог од 14. маја. Једини услов је био да Букурешт уђе у рат против Аустроугарске до 26. маја. Иницијатива је пребачена на румунску страну.[488]

---

[487] Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 319, 9. maj 1915. godine, *De Martino Soninu*; DDI, V–III, d. 554, Pariz, 4. maj 1915. godine, *Titoni Soninu*; ПСР II, д. 421; АС, МИД ПО, 1915 р. 457, Ф XI, д. 4, Пов. бр 5034 од 7. маја 1915. године, *Балугџић МИД–у*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 49: L. Riccardi, *Alleati*, 137–138.

[488] AJ–80–2–10, док. бр. 489, од 30. априла 1915. године, *Бошковић Пашићу*; DDI, V–III, d. 556, London, 3. maj 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 558, Petrograd, 4. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 570, London, 5. maj 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 598, Rim, 6. maj 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 670, Petrograd, 12. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 671, Bukurešt, 12. maj 1915. godine, *Fašoti Soninu*; DDI, V–IV, d. 11, Bukurešt, 26. maj 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 73, Bukurešt, 1. jun 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 106, London, 6. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 194, Petrograd, 16. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; МО, III/VII–2, д. 753, Букурешт, 13. мај 1915. године, *Поклевски Сазонову*; *Исто*, д. 757, Петроград, 14. мај 1915. године, *Сазонов Поклевском*; *Исто*, д. 758, Петроград, 14. мај 1915. године, *Сазонов Поклевском*; *Исто*, 763, Букурешт, 14. мај 1915. године, *Поклевски Сазонову*; *Исто*, д. 774, Петроград, 17. мај 1915. године, *Белешка МИД–а*; *Исто*, д. 777, Петроград, 18. мај

Румуни су остали непоколебљиви. На основу Братијануових захтева да границе Румуније чине велике реке, Сонино је закључио да његова непопустљивост произилази из потреба стратешке природе. Италијански министар није искључивао могућност да се успоставе добре стратегијске границе и одступањем од појединих територија. Предострожност према Србима сматрао је бескорисном, јер би Румунија за источног суседа свакако имала Русију. Компликацијама у Банату, Румунија би створила српски иредентизам, који је, у комбинацији са лошом позицијом Београда, имао потенцијала да у будућности представља сталну претњу.[489]

Услед пропуста руске дипломатије, Братијану је постао уверен да упорношћу може добити испуњење свих захтева. Стање руске војске у Галицији је, са једне стране лоше утицало на решеност Румуније да уђе у рат, док је са друге стране уверило владу у Букурешту да је интервенција Румуније незаменљива. Италијани су уздржавањем од нових понуда настојали да измене такав став, пребацивањем иницијативе на румунску страну. Сонино је јаку Румунију видео као кључан елемент равнотеже за балканске државе. У замену за препуштање дела Торонталског округа Србији, Италија, Енглеска и Француска су биле спремне да подрже румунска потраживања у областима између Серета и Прута изузимајући Черновец. Сонино је био уверен да неће бити договора уколико Руси не попусте по питању Буковине или Румуни по питању српског Баната.[490]

Крајем маја и почетком јуна Карлоти и Бјукенен су неуспешно вршили притисак на Сазонова да попусти. Руски цар Николај II Романов је 29. маја објаснио Карлотију да

1915. године, *Белешка о разговору са француским амбасадором Палеологом*; *Исто*, д. 783, Букурешт, 18. мај 1915. године, *Поклевски Сазонову*; *Исто*, д. 788, Петроград, 19. мај 1915. године, *Сазонов Поклевском*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 274–275; Lj. Škodrić, *Srbija i pitanje ratnog angažovanja Rumunije*, 94–95; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 269; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 50–51; ; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 119–121; – Настојање Британаца да сачувају део Торонталског округа за Србе било је мотивисано ратним заслугама Србије. Овакав став се у Лондону одржао до краја јуна, када је постало актуелно такозвано „средње решење“ за Банат, (DDI, V–IV, d. 261, London, 24. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 281, London, 26. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*).

[489] DDI, V–IV, d. 5, Rim, 25. maj 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; MO, III/VII–2, д. 814, Букурешт, 22. мај 1915. године, *Поклевски Сазонову*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 276; L. Riccardi, *Alleati*, 136.

[490] *Ibid*, d. 11, Bukurešt, 26. maj 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 13, Rim, 26. maj 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 69, Rim, 1. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 73, Bukurešt, 1. jun 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 97, Rim, 5. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 109, Rim, 7. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Lj. Škodrić, *Srbija i pitanje ratnog angažovanja Rumunije*, 94–95; ; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 119–121; L. Riccardi, *Alleati*, 139; – Из разговора са Круом и Камбоном, Империјали је стекао утисак да би Сазонов могао попустити и за Черновец уколико би Румунија након тог уступка ушла у рат без даљих потраживања, (DDI, V–IV, d. 86, London, 4. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*)

Русија и Србија не могу жртвовати своју браћу Румунима. Упозоравао је да Братијану треба неком другом да препусти владу како његова земља не би остала неиспуњених интереса. У разговору са Карлотијем, Спалајковић је изразио незадовољство према савезничкој политици уступака према Румунији и Бугарској. Међутим, Сазонов је од 6. јуна, под утиском стања на фронту, показао спремност да препусти линију Серета и Черновец Румунији уколико Братијану прихвати измене у Банату и гарантује брзо ступање у акцију. Италијани су искористили повољно расположење Руса како би убедили Братијануа да се одрекне дела Баната предвиђеног за Србију и одреди датум за улазак у рат. Међутим, Братијануово одлучно одбијање и инсистирање да граница буде на Пруту, навело је Италијане на закључак да Румунија не оклева због територијалних уступака, већ због руских пораза и пада Пшемисла. Тиме је још једном потврђена теза да се Братијануов став мењао у складу са ситуацијом на ратишту. Утисак који је на Румунију иницијално оставио италијански улазак у рат, спласнуо је због спорости војних операција и руских пораза.[491]

Под утиском тешке војничке ситуације Антанте, Братијану је у одговору од 18. јуна остао при ставу да се захтеви морају прихватити у целини. У међувремену су и Италијани изменили држање. Сада су предлагали да се уместо трећине Торонталског округа, Србији уступи неколико десетина километара испред Београда са ограничењем у погледу утврђивања и градње мостова преко Дунава. Овакво решење су прихватили Руси а потом Енглези и Французи. Решење је уз извесна ограничења био спреман да прихвати и

[491] ASDMAE, AP–AC, N. 1677, Petrograd, 29. maj 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1733, Petrograd, 2. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1731, Petrograd, 2. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1757, Petrograd, 5. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1755, Petrograd, 5. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1810, Petrograd, 9. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1814, Petrograd, 10. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1845, Petrograd, 12. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; Isto, N. 1853, Petrograd, 13. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 102, Petrograd, 6. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 106, London, 6. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 109, Rim, 7. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 114, Bukurešt, 7. jun 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 131, London, 9. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 134, Bukurešt, 9. jun 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 168, Bukurešt, 12. jun 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 173, London, 13. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 194, Petrograd, 16. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; Sonnino, Carteggio 1914–1916, d. 345, Rim, 16. jun 1915. godine, *Salandra Soninu*; ПСР II, д. 484, Букурешт, 7. јун 1915. године, *Маринковић МИД–у*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 277; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 273; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 52; L. Riccardi, *Alleati*, 140.

Братијану. Међутим, како су Британци тражили да се ни румунска територија у јужном Банату не утврђује, преговори су запали у кризу.[492]

Суочени са поразима, Руси попуштају и 21. јуна прихватају да Румунији уступе Черновец и линију до Прута у Буковини. Очекивали су да ће им то омогућити да за Србију траже део Баната, неопходан за одбрану Београда. Братијану је 25. јуна прихватио линију Прута у Буковини и Тисе у Мармарошу и потврдио да се пет недеља рачуна од дана потписивања политичког споразума. Међутим, и даље је инсистирао на целом Банату и предложио да Румунија на спорној територији не подиже утврђења, не држи гарнизоне и откупи имовину Срба који одлуче да напусте тај крај. На овај начин је створен утисак да уступци у Банату представљају последњу препреку на путу до споразума са Румунијом. Сазонов је и даље чврст став према румунским захтевима правдао моралном одговорношћу према Србији. Уз подршку Бјукенена, Карлоти је покушавао да поколеба руског министра изјавом да преузима на себе сву одговорност за пропаст договора којим би се решило балканско питање.[493]

Како преговори са Бугарском нису текли добро, Титони је 28. јуна предложио да се сви напори усмере ка Букурешту и признају сви румунски захтеви. Према његовом мишљењу пре пада Пшемисла, линија на Пруту је могла задовољити Румунију, међутим, после заузимања Лавова било је неопходно доделити и Банат. Уколико се не би пошло тим путем, Румунији би се могла предложити размена, да добије компензацију у Бесарабији једнаку територијалном уступку Србији у Банату. Свега неколико дана касније, италијански амбасадор је потпуно променио мишљење. Закључивши да је питање румунске интервенције пропало, предложио је да се сав фокус усмери на Бугарску и Грчку.[494]

---

[492] *Isto*, N. 1928, Petrograd, 19. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 212, Bukurešt, 18. jun 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 265, Bukurešt, 24. jun 1915. godine, *Fašoti Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 52–53.

[493] *Isto*, N. 1928, Petrograd, 19. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1925, Petrograd, 19. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 1935, Petrograd, 21. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 236, Petrograd, 21. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 255, London, 23. jun 1915. godine, Imperijali Soninu; *Ibid*, d. 265, Bukurešt, 24. jun 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 268, Petrograd, 25. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 273, London, 25. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 277, Bukurešt, 25. jun 1915. godine, *Fašoti Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 277–278; Lj. Škodrić, *Srbija i pitanje ratnog angažovanja Rumunije*, 95; L. Riccardi, *Alleati*, 140–141.

[494] DDI, V–IV, d. 295, Pariz, 28. jun 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 331, Pariz, 3. jul 1915. godine, *Titoni Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 277–278.

У италијанским дипломатским круговима је крајем јуна и почетком јула преовладао став да Румуни неће ући у акцију уколико не дође до промене на руском фронту или успеха у Дарданелима. Упркос таквом уверењу, настављени су италијански притисци на Русе. Након разговора са Карлотијем 28. јуна, Сазонов је показивао прве знаке попуштања. Како због јавног мњења није могао директно да жртвује српске интересе у Банату, руски министар је узео у обзир могућност да се уздржи од одлучивања по том питању и скине одговорност са себе. Руски став се променио под утицајем Делкасеове идеје да се Србији обезбеде додатни уступци и олакша уједињење са Хрватима. Територије које би српска држава добила у замену за губитак јужног дела Баната биле су несразмерно веће.[495]

Пат позиција са Бугарима је све више Антанту окретала ка Румунији. Конференција у Калеу, одржана 5. јула, убрзала је преговоре са Букурештом. Основна идеја Енглеза и Француза, усвојена на конференцији, била је да се Румунији додели цео Банат уколико уђе у рат кроз пет недеља. До 9. јула и руска влада је прихватила све румунске предлоге под условима који су изнети у Калеу. У руском предлогу је додата клаузула да оним Србима који остану у Банату буде обезбеђена пуна слобода у погледу језика и националних обележја. Сонино је у целости усвојио текст руских предлога. Слутећи да се преговара иза леђа Србије, Пашић је 13. јула интервенисао код Сазонова. Два дана касније, руски министар је посланику у Букурешту изненада проследио инструкције да не предаје одговор о уступцима пре него што се фиксира датум за улазак Румуније у рат. До промене става дошло због уверења да Румунија ни након одобрења свих уступака неће ступити у рат. Сонино се залагао да се задржи првобитни концепт, јер је постојала опасност да оваква измена даље пролонгира постизање договора.[496]

---

[495] ASDMAE, AP–AC, N. 2094, Petrograd, 3. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 2110, Petrograd, 5. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 277, Bukurešt, 25. jun 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 301, Petrograd, 28. jun 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 328, Bukurešt, 2. jul 1915. godine, *Fašoti Soninu*.

[496] *Isto*, N. 2110, Petrograd, 5. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 2152, Petrograd, 7. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 2174, Petrograd, 9. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 2165, Petrograd, 9. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 2179, Petrograd, 10. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 2207, Petrograd, 12. jul 1915. godine, Petrograd, 12. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 2217, Petrograd, 14. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–IV, d. 397, Rim, 11. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 429, Rim, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 431, Bukurešt, 15. jul 1915. godine, *Fašoti Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 278–279; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 66–67; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 120–122; L. Riccardi, *Alleati*, 143–145.

У одговору од 24. јула, Братијану је пристао на закључење политичког споразума у оквиру којег би се Румунија обавезала на војну сарадњу. Међутим, није могао да прихвати захтев да одреди рок за улазак у акцију. Под утицајем таквих околности Фашоти је саветовао својој влади да преговоре са Румунијом настави тек када се поправи руска војна ситуација. Стање преговора се није променило ни након што су Руси 7. августа одговорили Румунима да прихватају све захтеве. Италијани су за исход преговора са Букурештом кривили Русију, која је паралисала дипломатску акцију Антанте на Балкану. Саландра је 5. августа изразио незадовољство према начину вођења преговора са Румунијом, Србијом и Бугарском. Уверен да Румунија неће напустити неутралност, проценио је да ће се рат продужити до лета 1916. године. Пораз руских армија је створио страх од пребацивања јаких непријатељских снага са Источног фронта. Ова могућност није задржавала само Румуне од уласка у рат и Србе од предузимања офанзиве. У Риму су такође стрепели да ће пребацивање непријатељских трупа, са руског на италијански фронт, отежати положај италијанске војске.[497]

У немогућности да уведу Румунију у рат, Савезници су 13. августа обуставили преговоре. Уместо тога, били су спремни да се задовоље обећањем да ће Румунија забранити транзит ратног материјала за Турску, преко своје територије. У одговору од 21. августа Братијану је пристао да се преговори одложе и изјавио да ће његова влада спречавати пролаз муниције и наоружања. Савезници су били сагласни да овај одговор не захтева даљу комуникацију према Букурешту, али су били сагласни да треба одржавати добре односе са Румунима. У међувремену је Румунија потписала споразум са Берлином,

[497] *Isto*, N. 2366, Petrograd, 27. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 2390, Petrograd, 30. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 2388, Petrograd, 30. jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Isto*, N. 3981/982, Pariz, 8. avgust 1915. godine, *Titoni Soninu*; DDI, V–IV, d. 469, Rim, 24. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 471, Bukurešt, 24. jul 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 509, Bukurešt, 31. jul 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 520, London, 3. avgust 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 522, Bukurešt, 3. avgust 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 525, Rim, 5. avgust 1915. godine, *Salandra italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 526, Bukurešt, 5. avgust 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 555, Pariz, 8. avgust 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 556, Pariz, 8. avgust 1915. godine, *Titoni Salandri*; *Ibid*, d. 573, Pariz, 11. avgust 1915. godine, *Titoni Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 279–280; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 53–54; L. Riccardi, *Alleati*, 145–146; – Фашотијево уверење је учврстила изјава румунског министра финансија, који је рекао да задатак Румуније не може бити спашавање Русије, већ помоћ Русији када крене у контраофанзиву, (DDI, V–IV, d. 509, Bukurešt, 31. jul 1915. godine, *Fašoti Soninu*). Преговори са Румунијом су према Империјалијевом мишљењу били компромитовани Сазоновљевом кривицом и попустљивошћу британске владе према Русији. Делом и због претеране сентименталности енглеског јавног мњења према Србији, (DDI, V–IV, d. 563, London, 9. avgust 1915. godine, *Imperijali Salandri*).

којим је дозвољена размена немачке робе са Бугарском, Грчком и Турском. На држање Братијануа је пресудно утицала ратна срећа Савезника, нарочито Руса.[498]

Италијани су се током септембра интересовали како би поступила Румунија у случају инвазије Аустро–Немаца на Србију. На основу Братијануових одговора, Фашоти је закључио да Румунија неће ступити у рат, уколико се не поправи ситуација на фронтовима. Румуни су страховали да би могли остати потпуно изоловани и изложени приливу јаких непријатељских снага са руског фронта. Процена српске владе поклапала се са савезничком. Због колебљивог Братијануовог држања почетком септембра, Пашић није рачунао на румунску подршку. Иако нису јасно одредили своје држање, Румуни су од Британаца тражили зајам. Сонино је предложио да се одобрење зајма искористи за добијање неких обавеза од Букурешта.[499]

Када је 22. септембра дошло до бугарске мобилизације, било је нерелно очекивати да ће Румуни одговорити мобилизацијом својих трупа. Упркос грчкој мобилизацији, Братијану се није усудио на сличан корак. Поредак успостављен Букурешким миром 1913. године, био је озбиљно уздрман, а Бугарској олакшан напад на Србију. Саландрине песимистичне прогнозе су се остварile. Хипотетичке понуде нису биле довољне да привуку неутралне државе. За повољан исход преговора је од пресудног значаја било да оне буду сигурне у коначну победу Антанте. Искрцавање савезничке војске у Солуну је дошло исувише касно да би променило одлуку Букурешта. Несигуран у савезничку победу, Братијану је 14. октобра на дан бугарске објаве рата Србији организовао састанак са опозицијом. Процењујући општу ситуацију као неповољну, изјаснио се против рата. Како је било јасно да све зависи од могућности слања већих снага на Балкан, Титони је предложио повећање броја војника у Солуну. Међутим, како је Солун био далеко од Румуније, сматрао је да на њену одлуку може утицати само слање 200.000 до 300.000 војника из Русије. Братијану је 16. октобра изјавио да Румунија не може да се обавеже на

[498] DDI, V–IV, d. 589, Rim, 14. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 633, Bukurešt, 20. avgust 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 637, Bukurešt, 21. avgust 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 652, Rim, 24. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 736, Bukurešt, 11. septembar 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 744, London, 14. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 838, London, 29. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 280; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 273; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 54; V. G. Pavlović, *Italy and the Creation of Yugoslavia*, 262–263.

[499] *Ibid*, d. 707, Bukurešt, 3. septembar 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 734, Rim, 11. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 751, Niš, 15. septembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 281; Lj. Škodrić, *Srbija i pitanje ratnog angažovanja Rumunije*, 96–97.

акцију с обзиром на то да савезничке трупе у Солуну нису достигле број од 200.000 људи. Савезнички преговори са Румунијом су доживели крах.[500]

5.4. Неутрални савезник

Као медитеранска земља, Грчка је попут Италије била изложена с мора, те након уласка Енглеске у рат није могла да ризикује да се сврста уз Централне силе. Са друге стране, Савезници су схватали да Грчка, због свог положаја, представља потенцијално упориште савезничке флоте за операције у Источном Медитерану. Добри односи са Грчком били су од животне важности за Србију због снабдевања преко Солуна. Савез који је имала са Грчком представљао је осигурање од непромишљених потеза Бугарске. За Атину је општи рат био прилика да оствари своје амбиције у северном Епиру и Малој Азији. На самом почетку рата, српска влада је од Атине тражила да на основу постојећег уговора о савезу испуни своје војне обавезе. Иницијатива за слање трупа није прихваћена и Грчка је прогласила да ће у сукобу између Аустроугарске и Србије задржати благонаклону неутралност. Како не би дошло до раскида савеза са Београдом и како би се обезбедила према Софији, грчка влада је задржала могућност да реагује у случају повреде Букурешког уговора или бугарског напада на Србију. За Атину је, ради осигурања од Бугара, од кључне важности било да одржи заједничку српско–грчку границу. Са друге стране, за Србију су веза са Грчком и приступ солунској луци представљали гарант независности.[501]

---

[500] *Ibid*, d. 791, Bukurešt, 23. septembar 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 817, London, 27. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 832, Sofija, 28. septembar 1915. godine, *Boaso Soninu*; *Ibid*, d. 838, London, 29. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 881, Rim, 8. oktobar 1915. godine, *Salandra Imperijaliju*; *Ibid*, d. 905, Atina, 13. oktobar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 909, Bukurešt, 14. oktobar 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 920, Pariz, 16. oktobar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 921, Bukurešt, 16. oktobar 1915. godine, *Fašoti Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 280–282; Lj. Škodrić, *Srbija i pitanje ratnog angažovanja Rumunije*, 97–99; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 94–98; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 183–187.

[501] АС, МИД СПА, 1917, Стр.Пвр. 416, *Реферат о српско–грчким односима од јула 1914. године до маја 1916. године*; ПСР II, д. 60, Ниш, 31. јануар 1915. годинем, *МИД регенту Александру*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 254; George B. Leon, *Greece and the Great Powers 1914–1917*, (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1974), 16–30; Н. Поповић, Односи Србије и Русије, 242–245; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 104–105; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 21–33; L. Riccardi, *Alleati*, 148, 153; Александра М. Пећинар, *Српско–грчки дипломатски и савезнички односи (1912–1918)*, (Београд: Одбрана, 2016), 97–101.

5.4.1. Грчка на почетку сукоба и прве иницијативе за интервенцију

Грчки краљ Константин I Гликсбург је због породичних веза био наклоњен Немцима. Имао је снажно упориште у војсци и код појединих чланова кабинета. Насупрот прогерманској струји, налазио се времешни председник владе, Елефтериос Венизелос, који је одржавао срдачне односе са Пашићем и нагињао сарадњи са силама Тројног споразума. Стога, средином августа излази са идејом да уведе Грчку у рат на страни Антанте. Руси, који су већ покренули своју акцију за укључивање Италије, Бугарске и Румуније у сукоб, радо прихватају иницијативу. У Петрограду су били уверени да би прилазак Грчке савезничком табору олакшао преговоре са Софијом на бази територијалних компензација. Тако је и Атина укључена у савезничке калкулације за поновно формирање савеза балканских држава. Венизелос пак не пристаје да врши било какве уступке и усредсређује се на јачање сопствене позиције унутар кабинета.[502]

Помно је пратио ситуацију на фронтовима и чекао повољан тренутак за деловање. Прилика указала се почетком новембра када је Османско царство ушло у рат на страни Беча и Берлина. Овај догађај је био од значаја за Атину, јер је створена могућност поделе турских територија. Са друге стране, за Савезнике расте вредност сарадње грчке морнарице. Свестан измењене ситуације, Венизелос поново нуди Антанти сарадњу под условом да се Румунија укључи у српско–грчки блок. Улазак Османског царства у сукоб, због евентуалних операција у Тракији, повећава значај Бугарске. Услед тога, преговори се поново ломе око невољности владе у Атини да врши уступке Бугарској. Србија и Грчка износе пред Савезнике јединствен став и услов о одржању заједничке границе у случају територијалних уступака Бугарској у Македонији. Као што је већ раније приказано, идеја

[502] ПСР I, д. 173, Атина, 11. август 1914. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 183, Ниш, 14. август 1914. године, *Пашић Балугџићу*; *Исто*, д. 190, Атина, 15. август 1914. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 191, Ниш, 15. август 1914. године, *Пашић Балугџићу*; *Исто*, д. 196, Ниш, 15. август 1914. године, *МИД Бошковићу*; Исто, д. 230, Букурешт, 21. август 1914. године, *Станојевић МИД–у*; *Исто*, д. 245, Софија, 24. август 1914. године, *Чолак–Антић МИД–у*; *Исто*, д. 285, Ниш, 4. септембар 1914. године, *МИД Спалајковићу*; *Исто*, д. 315, Солун, 12. септембар 1914. године, *Винтровић МИД–у*; Исто, д. 338, Атина, 18. септембар 1914. године, *Посланство КС у Атини МИД–у*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 255–256; Н. Поповић, *Односи Србије и Русије*, 246–248; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 136–140; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 105–108; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 36–57; G. B. Leon, *Greece and the Great Powers*, 28–76; А. М. Пеђинар, *Српско–грчки дипломатски и савезнички односи*, 101–109; L. Riccardi, *Alleati*, 148–149.

о одржању српско–грчке границе је касније, на инсистирање Руса, унета у текст Лондонског уговора.[503]

Новембарска офанзива на Србију је закомпликовала започете разговоре и ставила могућу сарадњу на тест. Српска влада је узалуд тражила помоћ од Атине и Букурешта. Савезници су Грчкој, у замену за сарадњу, понудили проширење у јужној Албанији, изузев Валоне. Међутим, Румунија је 6. децембра устукнула а Венизелос није добио пристанак краља и Генералштаба. Победа у Колубарској бици и преокрет стања на српском фронту отклонили су потребу за слањем помоћи, те Грци нису ни морали да се изјашњавају. Услед неуспеха савезничке политике на Балкану, крајем 1914. и почетком 1915. године, код Енглеза сазрева идеја о савезничкој војној интервенцији. Операција би имала за циљ да помогне Србији, отвори пут ка Русији и увуче неутралне државе у рат. Као се могло видети, Дарданелска експедиција није постигла жељени ефекат. Венизелосова влада је пала и актуелност грчке интервенције губи на значају до почетка маја 1915. године.[504]

[503] ПСР I, д. 510, Ниш, 1. новембар 1914. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 530, Атина, 5. новембар 1914. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 532, Ниш, 5. нвоембар 1914. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 541, Лондон, 7. новембар 1914. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 549, Бордо, 9. новембар 1914. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 551, Ниш, 10. новембар 1914. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 556, Атина, 11. новембар 1914. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 561, Бордо,12. новембар 1914. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 630, Петроград, 26. новембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 631, Атина, 26. новембар 1914. године, *Балугџић Пашићу*; Исто, д. 645, Ниш, 29. новембар 1914. године, *Пашић регенту Александру*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 256–257; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 58–62; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 109–112; G. B. Leon, *Greece and the Great Powers*, 82–97.

[504] *Исто*, д. 553, Ваљево, 10. новембар 1913. године, *Пашић српским дипломатским представниима*; *Исто*, д. 612, Ниш, 21. новембар 1914. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 699, Ниш, 9. децембар 1914. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 706, Атина, 10. децембар 1914. године, *Балугџић МИД–у*; ПСР II, д. 64, Ниш, 1. фебруар 1915. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 128, Атина, 22. фебруар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 158, Атина, 4, март 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 160, Петроград, 5. март 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 163, Рим, 5. март 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 166, Атина, 6. март 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 167, Атина, 6. март 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 170, Париз, 7. март 1915. године, *Веснић МИД–у*; G. B. Leon, *Greece and the Great Powers*, 84–139; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 257–259; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 112–117; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 62–101; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 95–96; Н. Поповић, *Односи Србије и Русије*, 251–254; А. М. Пеђинар, *Српско–грчки дипломатски и савезнички односи*, 110–122; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 113–116; – Више о Дарданелској експедиији видети на странама 86–89.

5.4.2. Гунарисов кабинет и савезничке понуде Бугарској

Нови кабинет формирао је Димитрис Гунарис, који је начелно задржао политику сарадње са Србијом. Преговори са Антантом су, без већих успеха, настављени током априла и почетком маја. У међувремену су Савезници са Италијом склопили Лондонски уговор, којим су, због одредби о Албанији, створени предуслови за антагонизам на линији Атина–Рим. Вести о савезничком искрцавању на Галипољском полуострву произвеле су снажан утисак у Атини. Упркос вољи Гунарисове владе да приђе Антанти, услед деловања краља Константина, иницијатива доживљава неуспех. Италијанска објава рата и нове савезничке понуде нису промениле став Грка. За Савезнике, нарочито Русе и Енглезе, је од већег значаја било да увуку Софију у свој табор. Стога, крајем маја упућују бугарској влади већ поменуту ноту. Отпочети преговори са Софијом, изазвали су велико незадовољство у Атини. Уступање Кавале, у замену за хипотетичке уступке у Малој Азији, за Грчку је било неприхватљиво. Поред тога, Грци су били сигурни да је бугарски краљ Фердинанд саопштио Бечу и Берлину садржај савезничке ноте и ток преговора.[505]

Гунарисова влада није испунила очекивања. Савезници су све наде полагали на Венизелоса, јер су очекивали да ће прихватити размену Кавале за уступке у Малој Азији. Сонина је бринуло да би незадовољство према Антанти могло неповољно утицати на исход избора у Грчкој. Предстојеће изборе је видео као преломну тачку, јер би се, након Венизелосове победе, стекли услови за почетак тајних преговора. Сматрао је да му треба дати довољно времена да убеди краља и грчко јавно мњење о потреби жртвовања Драме и Кавале. У међувремену је 13. јуна, Венизелос остварио победу на парламентарним изборима. Како је, под утицајем краља Константина, формирање новог кабинета пролонгирано, Сонино крајем јуна предлаже да Савезници дају Бугарској гаранције по питању Кавале, чак и по цену изазивања незадовољства и протеста у Атини. Титонија је

[505] ПСР II, д. 176, Атина, 8. март 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 191, Атина, 13. март 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 282, Атина, 6. април 1915. године, *Балугџић Пашићу*; *Исто*, д. 13. април 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 315, Ниш, 13. април 1915. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 464, Атина, 1. јун 1915. године, *Балугџић Пашићу*; *Исто*, д. 470, Атина, 2. јун 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 472, Ниш, 2. јун 1915. године, *МИД Пашићу*; G. B. Leon, *Greece and the Great Powers*, 140–190; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 260–261; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 119–122; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 105–128; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 130–132; L. Riccardi, *Alleati*, 149.

бринуло стварање антагонизма код Грка. Упозорио је Сонина да би прилазак Грчке Централним силама, због њене позиције на Медитерану, био штетан по Италију.[506]

Стање је током јула остало непромењено. Савезници су били уверени да ће Венизелос, по повратку на власт, остати присталица грчке интервенције на страни Савезника. Сам Венизелос је потврдио Де Боздарију да ће његов повратак на власт значити излазак Грчке из неутралности. Међутим, остаје проблем отпора Атине за вршење територијалних уступака Бугарској. Стога Савезници без сагласности Грчке, 3. августа предају нову ноту Бугарској. Вест о томе изазива велико незадовољство у Атини. Антанта је овим потезом изгубила симпатије Грка. Поред чињенице да је корак учињен без пристанка, грчка влада је задржала непромењен став у вези уступака Бугарској. Уз све то, Грци су потез сматрали погрешним, јер су проценили да Бугарска неће прихватити савезничку понуду. За разлику од Пашића, Гунарис је 12. августа одбацио савезничке предлоге. Нешто пре тога, 6. августа грчка штампа је осудила учешће Италијана у колективном предлогу Бугарској. Сонино узнемирење у Атини објашњава лошим тумачењем савезничке комуникације у Софији. Није видео ништа спорно, јер није било говора о насилном наметању решења, већ су Силе само обавестиле Србију и Грчку о ономе што их се могло тицати. Иако је презирао „незајажљиве апетите“ балканских држава и био скептичан по питању политике хипотетичких уступака, Сонино је био уверен да трајни споразум између балканских држава није могућ без договора о међусобним уступцима.[507]

---

[506] ASDMAE, Gabinetto politico e ordinario 1915–1918, Grecia (=ASDMAE, GP–GR 1915–1918), busta 88, Gab. No. 797, Atina, 19. jun 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; ПСР II, д. 470, Атина, 2. јун 1915. године, *Балугџић МИД–у*; DDI, V–IV, d. 97, Rim, 5. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 131, London, 9. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 331, Pariz, 3. jul 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 239, Atina, 22. jun 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 262, London, 24. jun 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 313, Rim, 30. jun 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 331, Pariz, 3. jul 1915. godine, *Titoni Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 262; G. B. Leon, *Greece and the Great Powers*, 190–195; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 125–126; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 130–132; L. Riccardi, *Alleati*, 150–151; Frédéric Le Moal, *La France et L'Italie dans les Balkans 1914–1919, Le contentieux adriatique*, (Paris: L'Harmattan, 2006), 116.

[507] *Isto*, b. 88, Gab. No. 859, Atina, 30. jun 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Isto*, b. 88 No. 461, Rim, 1. jul 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Isto, b. 88, No. 1811/399, Atina, 18. avgust 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Isto*, b. 88, No. 1739/389, Atina, 13. avgust 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Isto*, b. 88, No. 1677/382, Atina, 5. avgust 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Isto*, b. 88, No. 1658/380, Atina, 4. avgust 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Isto*, b. 88, No. 1654/378, Atina, 4. avgust 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; ПСР III, д. 7, 3. август 1915. године, *Балугџић Пашићу*; *Исто*, д. 11, 4. август 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 12, 4. август 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 13, Атина, 4. август 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 16, 5. август 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 18, 6. август 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 39, Атина, 16. август 1915. године, *Балугџић Пашићу*; *Исто*, д. 50,

5.4.3. Повратак Венизелосовог кабинета и позив у помоћ

Када се 23. августа вратио на власт у Грчкој, Венизелос је показао решеност за споразумно деловање у циљу обнове балканског савеза. Међутим, није имао исту снагу као раније, јер је у међувремену ојачао утицај двора. Као германофил, краљ Константин је, упркос притисцима своје владе и Савезника, покушавао да сачува грчку неутралност. Италијани су пак стрепели да би Грчка могла да приђе Немачкој. Крајем августа, краљ Константин је изјавио италијанском посланику да су предлози Антанте били замка за Грчку, јер би она, након окупације Србије од стране Централних сила и Бугарске, морала сама да се суочава са Аустроугарском, Немачком, Бугарском и Турском.[508]

Германофилска струја је осудила Пашићев одговор Савезницима од 1. септембра, са циљем да његове начелне уступке Бугарској искористи као аргумент за избегавање савезничких обавеза према Србији. Са друге стране, Венизелос је и даље показивао снажну иницијативу да промени краљев став и подстакне Грчку на сарадњу са Антантом. Упркос претходним неуспешним покушајима, враћа се на стару стратегију и истиче да би се околности промениле уколико би Румунија приступила већ постојећем грчко–српском одбрамбеном споразуму. Савез је требало да држи Бугарску под контролом. Надао се да би и краљ Константин прихватио савез ограничен на Балкан, без експлицитне обавезе Грчке да се определи за једну од зараћених страна.[509]

Атина, 20. август 1915. године, *Балугџић МИД–у*; DDI, V–IV, d. 501, Petrograd, 30. Jul 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 502, London, 30. jul 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 536, Atina, 6. avgust 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 560, London, 9. avgust 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 595, 15. avgust 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 262–263; G. B. Leon, *Greece and the Great Powers*, 195–196; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 124–125; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 126–131; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 148–162; L. Riccardi, *Alleati*, 152–154; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 117–118.

[508] ASDMAE, RD–AL, b. 360, No. 12482, Rim, 14. avgust 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Isto*, No. 43826, Rim, 16. avgust 1915. godine, *Borsareli Imperijaliju*; *Isto*, No. 3118, Rim, 21. avgust 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Isto*, No. 1882/408, Atina, 25. avgust 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; ПСР III, д. 60, 23. август 1915. године, *Балугџић МИД–у*; DDI, V–IV, doc. 536, Atina, 6. avgust 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, doc. 678, Atina, 27. avgust 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; G. B. Leon, *Greece and the Great Powers*, 195–196, 207–208; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 263; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 125–127; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 130–137; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 80–81; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 163–164; L. Riccardi, *Alleati*, 155.

[509] ASDMAE, GP–GR 1915–1918, b. 88, No. 1937/419, Atina, 1. septembar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; DDI, V–IV, doc. 748, 15. septembar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, doc. 764, 19. septembar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; ПСР III, д. 168, 24. септембар 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 169, 24. септембар 1915. године, *Пашићева белешка о разговору са кнезом Трубецкојем*; *Исто*, д. 194, 25. септембар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 263–264; G. B. Leon, *Greece and the Great Powers*, 199–217; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 129–139; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 127–

Објава бугарске мобилизације 22. септембра, променила је дипломатске циљеве Савезника. Силе су уместо постизања договора са Бугарима за заједничку акцију, покушавале да спрече или одложе њен улазак у рат против Србије. Сама могућност да Бугари приђу Бечу и Берлину пред Савезнике је поставила два изазова. Требало је истовремено упутити помоћ Србији и донети одлуку о судбини операције у Дарданелима. Схватајући ниво опасности која је претила да потпуно уруши положај Антанте на Балкану, посланици сила Четворног споразума у Софији, од својих влада су затражили да пошаљу помоћ Србији. Савезници су, поред акције спашавања Срба, имали у виду стварање могућности за увлачење Румуна и Грка у рат. Пашић је упутио захтев да Руси пошаљу једну дивизију Дунавом, а Енглези и Французи 150.000 војника преко Солуна. Сазонов се није противио да Французи и Енглези пошаљу трупе, али је сумњао да ће то бити довољно. Како се Русија још није опоравила од тешких пораза, било је упитно да ли ће бити у стању да пошаље тражене дивизије. Српска влада је покушавала да преко осталих Савезника утиче на Русе да упуте бар једну дивизију.[510]

У датим околностима, Пашић је од Грчке затражио поштовање одредби савезничког уговора. Венизелос 22. септембра сазива састанак са краљем Константином и начелником Генералштаба Метаксом. Обојица су заступали становиште да је Грчка ослобођена сваке обавезе из тајног српско–грчког уговора против Бугарске. Наиме, Србија је, према одредбама поменутог уговора, била дужна да, за заједничке операције са Грчком, обезбеди 150.000 војника на јужном сектору. Због предстојеће непријатељске офанзиве на Сави и Дунаву она није била у стању да обезбеди контингент одговарајуће величине. У намери да убеди грчког краља и начелника штаба да наложе грчку мобилизацију, Венизелос је изложио Савезницима идеју да у Србију пошаљу 150.000 војника. На тај начин би силе Антанте формално испуниле одредбу из српско–грчког споразума уместо

129; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 84–85; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 165–166.

[510] ПСР III, д. 140, 21. септембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 141, 21. септембар 1915. године, *Чолак–Антић МИД–у*; *Исто*, д. 148, 22. септембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 151, 22. септембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 161, 23. септембар 1915. године, *Пашић Бошковићу*; *Исто*, д. 166, 23. септембар 1915. године, *Веснић Пашићу*; ПСР III, д. 169, 24. септембар 1915. године, *Пашићева белешка о разговору са Трубецкојем*; *Исто*, д. 170, 24. септембар 1915. године, *Чолак–Антић Пашићу*; *Исто*, д. 176, 24. септембар 1915. године, *Пашић Веснићу*; *Исто*, д. 192, 25. септембар 1915. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, д. 201. 26. септембра 1915. године, *Балугџић Пашићу*; *Исто*, д. 214, 27. септембар 1915. године, *Лонткијевић министру војном*; *Исто*, д. 219, 27. септембар 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; М. Ковић, *Једини пут*, 72–73; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 301–302, 308–309.

Србије. Због потребе брзог деловања, грчки премијер је затражио од Енглеза и Француза да хитно одобре овакву акцију. На разговор није позвао италијанског посланика, нити је споменуо Италију. Де Боздари је из тога закључио да Венизелос не жели италијанске трупе на Балкану.[511]

Сонино је обавестио министра рата Виктора Зупелија о Венизелосовом захтеву да Савезници пошаљу војну помоћ Србији. Грчки премијер се надао да ће савезничке трупе у Солуну задржати Бугарску у неутралности, омогућити интервенцију Румуније и олакшати опредељење Грчке. Сонино је подржао упућивање енглеских и француских трупа, али је био резервисан по питању италијанског учешћа. Сматрао је да је од највеће важности да се не губи време. Ради даљег оријентисања, италијански министар је преко Зупелија тражио да му Кадорна изнесе своје мишљење са војног аспекта. Министар рата није био одушевљен оваквим предлогом, због страха да би Италија, прихватајући обавезу, морала непрестано да ојачава снаге на Балкану на штету главног фронта.[512]

По званичној објави бугарске мобилизације, Венизелос је 23. септембра од краља Константина добио декрет о објави опште мобилизације грчких трупа. Краљ је мобилизацију видео као стање оружане неутралности, наметнуто потребом да се одговори на бугарску мобилизацију. Није намеравао да иде даље од тога, јер није желео раскид са Централним силама у тренутку када су припремиле масивну војску за балканску експедицију. Италијански посланик је проценио да је, након указа о мобилизацији, на краља извршен притисак са аустро–немачке и бугарске стране. Како је постало евидентно

[511] АС, МИД ПО, 1915, р. 457, Ф. XI, д. 8, Пов. бр. 10458, Лондон, 18. септембар 1915. године, Бошковић МИД–у; DDI, V–IV, doc. 777, 22. septembar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; ASDMAE, GP–GR 1915–1918, b. 88, No. 1013, Rim, 23. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Isto*, b. 88, No. 1017, Rim, 24. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Isto, b. 88, BB, 24. septembar 1915. godine, *Soninova beleška o razgovoru sa Barerom*; ПСР III, д. 151, 22. септембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 161, 23. септембар 1915. године, *Пашић Бошковићу*; *Исто*, д. 203, 26. септембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 202, 26. септембар 1915. године, *Пашић војводи Путнику*; Јован М. Јовановић, *Дневник (1896–1920)*, (Нови Сад: Прометеј, 2015), 130–132; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 264; G. B. Leon, *Greece and the Great Powers*, 199–215; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 139–150; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 129–131; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 84–85; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 400–402; М. Ковић, *Једини пут*, 73–74, 93; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 287–289; Никола Марковић, „Велика Британија и искрцавање савезничких трупа у Солуну“, у: *Србија 1915. године*, уредник: Даница Милић, (Београд: Историјски институт, 1986), 241–242; L. Riccardi, *Alleati*, 161–163.

[512] ASDMAE, GP–GR 1915–1918, b. 88, No. 1013, Rim, 23. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Isto*, b. 88, No 1017, Rim, 24. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; DDI, V–IV, doc. 966, Rim, 25. septembar 1915. godine, *Zupeli Kadorni*; *Ibid*, doc. 813, 27. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; L. Riccardi, *Alleati*, 163–164.

да ће Румунија остати по страни, Венизелос је у жељи да помогне Србији, одврати Бугарску и убеди краља, тражио од Савезника изјаву да ће што пре послати 150.000 војника у Србију. Претио је да ће поднети оставку уколико му се не помогне. Лист Хестија тих дана драматично извештава да је разлика између Венизелосових и краљевих ставова толика, да можда актуелни кабинет неће остати на власти. Свесни да би након Венизелосовог пада могао доћи прогермански кабинет, француски и енглески посланик су 24. септембра потврдили да ће упутити тражени контингент, преко Грчке, у Србију. Међутим, краљ Константин је, истичући неутралност Грчке, настојао да отежа реализацију.[513]

Српска Врховна команда је 25. септембра проценила да би за успешну одбрану било довољно да се пошаље 120.000 савезничких војника. Поред Солуна, као рута за слање помоћи први пут је споменут и Драч. Када је Сонино сутрадан разговарао са Ристићем, српски посланик је протумачио да се савезничка помоћ планира у форми привремене окупације Македоније. Предложио је да се иницијатива прихвати како би се олакшао положај Француској и Енглеској. До краја септембра је постало уочљиво да се италијанско учешће у солунској експедицији не спомиње. Ристић је стекао утисак да се Италија устручава од интервенције како би, након рата, у својој балканској политици могла да рачуна на Бугарску. Жалио се да писање италијанске штампе поводом бугарског држања није одлучно колико би требало да буде и проценио је да би италијанска војна интервенција на Балкану била штетна за српске интересе.[514]

---

[513] *Isto*, b. 88, No. 1013, Rim, 23. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Isto*, b. 88, No. 1022, Rim, 24. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР III, д. 177, 24. септембар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, 191, 25. септембар 1915. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, д. 193, 25. септембар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 202, 26. септембар 1915. године, *Пашић војводи Путнику*; *Исто*, д. 203, 26. септембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; Исто, д. 206, 26. септембар 1915. године, *Бошковић Пашићу*; DDI, V–IV, doc. 793, 24. septembar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, doc. 798, 24. septembar 1915. godine *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 802, 25. septembar 1915. godine, *Ruspoli Soninu*; *Ibid*, d. 806, Petrograd, 26. septembar 1915. godine, *Ruspoli Soninu*; *Ibid*, d. 807, 26. septembar 1915. godine, *Ruspoli Soninu*; *Ibid*, doc. 966, Rim, 25. septembar 1915. godine, *Zupeli Kadorni*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 264–265; G. B. Leon, *Greece and the Great Powers*, 210–222; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 145–153; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 130–131; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 91–95; L. Riccardi, *Alleati*, 162–163.

[514] АС, МИД ПО, 1915, р. 457, Ф XI, д. 5, Пов. бр 10338 од 17. септембра 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 5, Пов. бр 10492 од 18. септембра 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 5, Пов. бр 10637 од 22. септембра 1915. године, *Ристић МИД–у*; ПСР III, д. 195, 25. септембар 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; *Исто*, д. 203, 26. септембар 1915. године, *Ристић МИД–у;* DDI, V–IV, d. 824, 28. septembar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 828, 28. septembar 1915. godine, *Titoni Soninu*; – Савезници су уверавали српску владу да савезничке трупе немају никакве скривене намере према Македонији, већ долазе искључиво као помоћ Србији, (ПСР III, д. 282, 4. октобар 1915. године, *Пашићева белешка*).

Несигуран у свој положај, Венизелос је 25. септембра препоручио да се, док не добије одобрење краља, англо–француске трупе уместо у Солун прво упуте на острва Митилену и Лемнос. Ратни материјал је ипак могао бити послат у Солун под изговором да је намењен Србији. Сонино је предлагао Савезницима да игноришу овај предлог, јер би одуговлачењем експедиција изгубила своју моралну и политичку делотворност као средство присиљавања Грчке да донесе одлуку, кочница за превентивни напад Срба и опомена Бугарима.[515]

У Француској штампи се јављају текстови да пут за Цариград не иде више преко Галипоља, већ кроз Србију и Бугарску. Французи и Енглези су у почетку били спремни да искрцају трупе у Солун каква год била одлука Грчке. Директор политичког одељења Министарства спољних послова Француске, Пјер Жакин де Маржери, предложио је британском амбасадору у Паризу, Сер Френсису Бертију да Савезници блокирају грчку обалу и преусмере француско–британске снаге са Галипоља за Србију. Како је ова идеја одмах усвојена, Венизелос изјављује да ће се он у случају искрцавања задовољити про форме протестима. На тај начин би се формално очувала грчка неутралност и задовољио краљ Константин. Венизелос је према Де Боздаријевим проценама искрено желео савез са Антантом и рат са Бугарском. Дајући пристанак за искрцавање, грчка влада је поставила услов да је Савезници поверљиво известе о томе писаном изјавом, 24 сата раније, наводећи и циљ искрцавања трупа. На тај начин се Енглеској и Француској није могло приписати кршење грчке неутралности јер би се искрцавање вршило на захтев грчке владе. Како би спречили превентивни српски напад на Бугарску, Британци су убеђивали Венизелоса да Србији обећа помоћ у случају бугарске агресије.[516]

Силе су имале интерес да одложе српско–бугарска непријатељства, како би добиле на времену за искрцавање у Солуну. Такво деловање је за крајњи резултат требало да има

[515] ASDMAE, GP–GR 1915–1918, b. 88, No. 1068, Rim, 27. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; DDI, V–IV, doc. 814, 27. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomaskim predstavnicima*; ПСР III, д. 169, 24. септембар 1915. године, *Пашићева белешка о разговору са кнезом Трубецкојем*; *Исто*, д. 194, 25. септембар 1915. године, *Балугџић МИД–у*.

[516] *Isto*, b. 88, No. 1105, Rim, 30. septembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Isto*, b. 88, No. 1132, Rim, 2. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Isto*, b. 88, No. 2228/462, Atina, 1. oktobar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; ПСР III, д. 191, 25. септембар 1915. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, д. 255, 1. октобар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 279, 4. октобар 1915. године, *Маринковић МИД–у*; *Исто*, д. 232, 29. септембар 1915. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, д. 236, 29. септембар 1915. године, *Чолак–Антић Пашићу*; DDI, V–IV, doc. 802, 25. septembar 1915. godine, *Ruspoli Soninu*; *Ibid*, doc. 806, Petrograd, 26. septembar 1915. godine, *Ruspoli Soninu*; *Ibid*, d. 817, 27. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 836, 29. septembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*,164–165.

обезбеђивање грчке помоћи, која је према Сониновом мишљењу била значајнија од српске офанзиве. Руси, Французи и Италијани су заступали став да треба што пре отпочети са искрцавањем савезничких трупа у Солуну. Насупрот томе, Грej је настојао да прво обезбеди експлицитну сагласност Грчке за пролазак трупа преко њене територије. На основу овакве промене става, Империјали је посумњао да Британци желе да искрцају трупе у Дедеагачу, како би пресекли турско–бугарске комуникације. Док су Савезници чекали на одобрење из Атине, у Србији је, због спорог деловања Савезника, владала нестрпљивост.[517]

У жељи да ублаже неповерење у Атини, Грej и Делкасе су припремили понуду према којој би Грчка, за учешће у рату на страни Антанте, добила Смирну са залеђем и гаранцију тренутних територија. Наводећи пример преговора са Србијом, Румунијом и Бугарском, Сонино је упозоравао да је стално додавање нових територија погрешно, јер се дају хипотетичка обећања која Силе можда неће моћи да испуне на крају рата. Страховао је да ће Грчка, уместо подстицаја за акцију, савезничку иницијативу доживети као погодан начин да оклевањем добије више. Уместо тога, предложио је да Савезници, пре искрцавања у Солуну, прогласе све условне понуде ништавим и увере Грчку да ће заједно са њом водити рат против Бугарске. Сонино је био задовољан руским ултиматумом Софији јер је служио да умири Грке и олакша искрцавање у Солуну.[518]

5.4.4. Ускраћена помоћ

Преломни тренутак је настао 4. октобра када је Венизелос обавестио Парламент да су силе Антанте повукле своје понуде Бугарској. У даљој дискусији, изјавио је да ће од Србије тражити дозволу да објави уговор о савезу, према којем је Грчка била у обавези да објави рат свакој држави која би у савезу са Бугарском напала Србију. Овакав наступ је

[517] *Isto*, b. 88, No. 1132, Rim, 2. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Isto, b. 88, Gab. No. 1147, Rim, 3. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; DDI, V–IV, doc. 832, 28. septembar 1915. godine, *Boaso Soninu*; *Ibid*, d. 847, London, 1. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 849, 1. oktobar 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 844, 1. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 845, Rim, 1. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР III, д. 219, 27. септембар 1915. године, Штаб Врховне команде МИД–у; *Исто*, д. 223, 28. септембар 1915. године, Бошковић Пашићу; *Исто*, д. 232, 29. септембар 1915. године, Веснић Пашићу; *Исто*, д. 236, 29. септембар 1915. Године, *Чолак–Антић Пашићу*.

[518] DDI, V–IV, d. 858, Rim, 3. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 863, London, 4. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*.

уверио Савезнике да се Грци припремају да помогну Србији. Међутим, краљ Константин је замерио Венизелосу да је у говору пред Парламентом изнео превише. У покушају да изврши притисак, грчки премијер је понудио оставку. Међутим, краљ је супротно очекивањима прихватио оставку и замолио га да остане на власти до именовања новог кабинета. У разговору са савезничким посланицима од 5. октобра, Венизелос је обећао да његов одлазак са власти неће спречити даљу мобилизацију и искрцавање англо-француских трупа у Солуну.[519]

Промена владе у Атини је ипак значила да Грчка, у случају бугарског напада, неће војно помоћи Србији. Силе су се нашле у дилеми, да ли да већ приспеле снаге повуку или да наставе са искрцавањем. Француски посланик у Атини је добио инструкције да са својим колегама тражи од нове владе потврду раније одлуке о искрцавању. Сонино се оштро противио томе. Тврдио је да промена владе суштински не мења планове о савезничком искрцавању. Према његовом тумачењу, правни статус савезничке експедиције се заснивао на изјавама грчке владе одобреним од стране Парламента. На основу тога, Сонино предлаже Французима и Енглезима да, независно од тога да ли ће добити изричиту или прећутну сагласност нове грчке владе, наставе искрцавање трупа у Солуну и пролазак кроз Македонију.[520]

У циљу разјашњења ситуације, британски посланик у Атини, Елиот је подсетио грчког краља да је савезничко искрцавање изазвано захтевом грчке владе. Константин је потврдио да ће се Грчка задовољити протестом и одобрио наставак искрцавања. О даљим корацима су расправљали француски и британски војни и политички званичници од 5. до

[519] ASDMAE, GP–GR 1915–1918, b. 88, Gab. No. 1167, Rim, 6. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Isto*, No. 2285/472, Atina, 5. oktobar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; DDI, V–IV, d. 865, Atina, 4. oktobar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 871, Petrograd 6. oktobar 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 873, Rim, 6. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР III, д. 299, 6. октобар 1915. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 302, 6. октобар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 265; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 132; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 153–155, 172–174; G. B. Leon, *Greece and the Great Powers*, 243–244; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 95–97; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 180; Ж. Г. Павловић, *Рат Србије*, 42–51; М. Ковић, *Једини пут*, 144–145; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 290; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 402; А. М. Пећинар, *Српско–грчки дипломатски и савезнички односи*, 126–129; Ј. М. Јовановић, *Дневник*, 137; L. Riccardi, *Alleati*, 170.

[520] *Isto*, b. 88, Gab. No. 1167, Rim, 6. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Isto*, b. 88, No. 1198, Rim, 11. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР III, д. 299, 6. октобар 1915. године, *Винтровић МИД–у; Исто*, д. 300, 6. октобар 1915. године, *Пашић посланицима у Лондону, Паризу и Петрограду*; DDI, V–IV, doc. 873, Rim, 6. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 872, Rim, 6. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

9. октобра, прво у Калеу, потом Лондону и напослетку Шантијиу. Французи су били за напуштање Галипоља и пребацивање целе експедиционе групе из Дарданела у Солун, без обзира на евентуално грчко противљење. Била је то погодна прилика да се сачува образ након пораза против Турака. Са друге стране, Британци су били против напуштања Галипоља и нарушавања грчке неутралности, јер су у рат иницијално ушли бранећи принцип очувања белгијске неутралности. Решења су се кретала од идеје да се Србија потпуно напусти до тога да се пошаље 400.000 војника у помоћ. Тек 9. октобра, у директној дискусији између генерала Жофра и Кичинера, одлучено је да се остане на првобитном плану.[521]

Свесна измењених околности, српска влада је 9. октобра упитала новог грчког премијера Александроса Заимиса, да ли ће Грчка поступити у смислу члана 1. српско–грчког савезног уговора и члана 1. војне конвенције истог уговора. Односно, да ли ће ступити у рат против Бугарске и успоставити заједничко деловање српске и грчке Врховне команде. Заимис је сутрадан обавестио Балугџића и савезничке посланике да се Грчка не сматра обавезном да ратује против Аустроугарске. Грчка влада и краљ су сматрали да *casus foederis* не постоји, јер Бугарска улази у акцију споразумно са Немачком. Заузели су став да српско–грчки уговор има чисто балкански карактер, због чега се није могао применити на општи сукоб. На седници Парламента 11. октобра, Заимис је прогласио да ће Грчка заступати политику наоружане неутралности.[522]

Савезници ни након промене владе у Атини нису одустали од грчке интервенције. Поред понуда на рачун Турске, Грчкој је сада, у замену за сарадњу, понуђена цела (бугарска) обала Тракије и (британски) Кипар. Италијански посланик у Атини се успротивио давању нових територијалних понуда Грчкој. Међутим, руски посланик му је

[521] DDI, V–IV, doc. 874, Rim, 6. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР III, д. 303, 6. октобар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; G. B. Leon, *Greece and the Great Powers*, 246; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 94–97; М. Ковић, *Једини пут*, 145–146.

[522] ASDMAE, GP–GR 1915–1918, b. 88, No. 7076, Rim, 21. oktobar 1915. godine, *Memoar sadrži srpski poziv u pomoć i grčki odgovor*; ПСР III, д. 300, Ниш, 6. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 303, 6. октобар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 334, 9. октобар 1915. године, *Пашић Балугџићу*; *Исто*, д. 335, 9. октобар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 343, 10. октобар 1915. године, *Балугџић Пашићу*; *Исто*, д. 353, 11. октобар 1915. године, *Пашић посланицима у Лондону, Паризу, Петрограду и Риму*; *Исто*, д. 397, 15. октобар 1915. године, *Одговор грчке владе*; DDI, V–IV, doc. 888, Atina, 10. oktobar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, doc. 898, Atina, 12. oktobar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, doc. 914, Atina, 15. oktobar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 265–266; G. B. Leon, *Greece and the Great Powers*, 247–249; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 176–182; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 153–156; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 95–96; Ј. М. Јовановић, *Дневник*, 138–139.

прочитао телеграм из Петрограда у којем се наводи да је Сонино, упркос супротном ставу, пристао да се солидарише са Савезницима. Де Боздари је прихватио нове инструкције, али је задржао негативан став. Сматрао да ће грчки одговор бити негативан, највише због држања краља и немогућности Антанте да испуни обећања. Бринуо је да ригорозне мере против Грчке могу довести до дипломатског прекида.[523]

Сазонов је до 20. октобра прихватио предлог да се Грчкој уступи и Тракија. Међутим, тражио је да се влади у Атини упути обавештење да ће, уколико се одмах не придружи Савезницима, све што је обећано бити повучено. У Риму су такав потез, док се не прикупе знатније савезничке снаге у Солуну, сматрали ризичним. Притом, Сонино није веровао да се Грчка може покренути декларацијом. Коначно је и Грej 21. октобра прихватио да нуђење нових територија показује слабост. Британски министар је објаснио Империјалију да понуда Кипра треба да послужи Србији као пример да је Британија, зарад општег циља, била спремна да жртвује један од својих поседа. Нова влада у Атини је 20. октобра одбила понуде јер је став грчког Генералштаба био да улазак у рат у датим околностима значи самоубиство. Грци су проценили да Савезници неће стићи на време да се супротставе Бугарима. Одбијање отвара код Савезника дискусију о могућем преласку Грчке у табор Централних сила. Де Боздари је претпостављао да ће Централне силе понудити Грчкој Битољ и Албанију за улазак у рат. Империјали одбацује такву идеју, наводећи да је за Битољ била заинтересована Бугарска. Поред тога, сматрао је да се Грчка, због изложености с мора, не би упуштала у сукоб са Антантом. У Атини су проценили да је у датом тренутку било најбоље задржати неутралност. То је за Србију значило да се могла ослонити једино на своје снаге и најављену савезничку помоћ која је пристизала сувише споро.[524]

---

[523] *Isto*, b. 88, No. 1276, Rim, 21. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Isto, b. 88, No. 1337, Rim, 27. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnciima*; DDI, V–IV, d. 905, Atina, 13. oktobar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 943, Rim, 20. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 949, Rim, 21. oktobar 1915. godine, *Sonino ambasadama u Petrogradu, Parizu i Londonu i poslanstvu u Atini*; ПСР III, д. 425, 21. октобар 1915. године, *Бошковић Пашићу*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 183–184.

[524] *Isto*, b. 88, No. 1276, Rim, 21. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; DDI, V–IV, d. 944, Atina, 20. oktobar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 949, Rim, 21. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 951, Atina, 21. oktobar 1915. godine, *De Bozdari Soninu; Ibid*, d. 953, London, 21. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu; Ibid*, d. 964, London, 23. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 965, London, 23. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 184–191.

6. ОД НЕБЛАГОВРЕМЕНЕ ПОМОЋИ ДО ЗАКАСНЕЛЕ ЕВАКУАЦИЈЕ

6.2. Уз отпор до Албаније

Суочене са троструким непријатељским нападом, српске трупе се, очекујући помоћ, повлаче уз борбу. Савезници, уз потешкоће и одлагања, почетком октобра искрцавају део својих трупа у Солуну. У немогућности да зауставе продор Бугара, траже начине да уз помоћ Италије обезбеде други правац помоћи преко Албаније. Одступање српске војске и њен, наизглед, неминован слом изазивају колебања у Лондону. Ипак, Енглези остају уз Французе који су били одлучни у намери да помогну Србима. Са друге стране, Италијани, водећи се сопственим интересима, у почетку оклевају. Када је одлука за упућивање италијанске експедиције у Албанију коначно донета, за Србију је било касно. Уздајући се у помоћ Савезника, српска влада 25. новембра одлучује да повуче војску на албанску обалу и тамо је реорганизује.

6.2.1. Прикупљање савезничког контингента у Солуну

Након српских и грчких апела, Енглези и Французи чини се олако дају обећања да ће на време послати тражену војну помоћ. Планирано је да две државе упуте контингенте од по 75.000 војника, који би формирали Источни експедициони корпус. Грej и Милеран су својим изјавама створили утисак да се озбиљно ради на упућивању помоћи. Србија је на основу савезничких обећања очекивала брзу и одлучну акцију, те је према томе извршила ратни распоред и обуставила припреме за превентивни напад на Бугаре. Међутим, реалност је била другачија. Французи и Енглези су, крајем септембра 1915. године, значајне снаге усмерили на неуспешан покушај пробоја фронта у Шампањи и Артоа. Поред приоритета Западног фронта у односу на српски, Савезници нису били сагласни око тога одакле треба довести трупе у Србију. Кичинер, Грej и Асквит су пружали отпор према идеји о напуштању Дарданела. Дуге расправе о начину и сврсисходности слања помоћи Србији одложиле су искрцавање. За команданта савезничких трупа у Солуну именован је француски генерал Морис Пол Емануел Сарај. Због антагонизма са генералом Жофром, он је до децембра уживао аутономију у односу на Врховну команду француске војске. Британски генерал Јан Хамилтон искрцао се 30. септембра у Солуну. Сутрадан је најављено да ће Британци у Солун преусмерити

појачања упућена у Мореузе и део трупа који је већ био распоређен тамо. Два дана касније искрцани су први француски војници.[525]

До 6. октобра, када је кренула аустро–немачка офанзива са севера, у Солуну је искрцано свега двадесетак хиљада савезничких војника. Према утврђеном плану, контингент је требало одмах транспортовати од Солуна до Ниша, како се не би задржавао на неутралној грчкој територији. Међутим, због недостатка материјала, трупе нису биле у стању да одмах продуже ка Србији. Искрцавање је додатно закомпликовано падом Венизелосовог кабинета. Промена владе у Атини је приморала Савезнике да одложе планирани покрет ка Србији. Контингент је задржан у Солуну како би, до доласка остатка трупа, створио базу и осигурао искрцавање. Суочен са неминовним двоструким ударом са севера и истока, Пашић непрестано врши притисак на Савезнике да пожуре са слањем трупа. Упозоравао је да би у случају прекида железнице у Македонији, Србија била одсечена од Солуна, а Русија и Румунија од свих веза са западом.[526]

Док су Савезници са потешкоћама искрцавали трупе у Солуну, непријатељска војска је са севера прелазила Саву и Дунав. У таквим околностима, Бугари су 11. октобра у 6 часова ујутру извршили прве нападе у сектору Коритске главе и Власине. Сазонов је, на то гледао као на погранични инцидент. Међутим, Бугари су 13. октобра извршили неколико напада на граници од Зајечара до Радовишта и тиме отпочели непријатељства.

---

[525] ПСР III, д. 240, 29. септембар 1915. године, *Балугџић Пашићу; Исто*, д. 244, 30. септембар 1915. године, *Бошковић Пашићу; Исто*, д. 252, 1. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 255, 1. октобар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 258, 1. октобар 1915. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 270, 3. октобар 1915. године, *Штаб Врховне команде министру војном*; *Исто*, д. 292, 5. октобар 1915. године, *Стефановић министру војном*; Дејвид Лојд Џорџ, *Ратни мемоари I*, (Београд: Штампарија Драг. Грегорића, 1937), 202–204; М. Ковић, *Једини пут*, 85–98, 143; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 299–307; С. Скоко, *Војвода Путник*, 277–278; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 99–102; Милош Ковић, Силе Антанте и пораз Србије, 35–51.

[526] ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 13905, Rim, 6. oktobar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; ПСР III, д. 299, 6. октобар 1915. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 328, 9. октобар 1915. године, *Пашић посланицима у Петрограду, Паризу и Лондону*; *Исто*, д. 329, 9. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 332, 8. октобар 1915. године, *потпуковник Недић министру* војном; *Исто*, д. 368, 12. октобар 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; *Исто*, д. 417, 20. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 429, 22. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; J. M. Јовановић Пижон, *Дневник*, 138–140; Х. Вендел, *Борба Југословена*, 638–639; Alfonso Magro, *La Grande Guerra*, Le Operazioni in Italia e All'Estero, (Torino: Magis Vitae, 2016), 120; М. Ковић, *Једини пут*, 94–99, 143; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 99–108; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 308–309; Зоран Вељановић, *Југославија, потреба или заблуда*, (Нови Сад: Музеј Војводине, 2017), 79; С. Скоко, *Војвода Путник*, 238–262; Ђ. Ђ. Stanković, *Nikola Pašić*, 126–127; Петар Опачић, „Борба за Балкан у јесен 1915. године", у: *Србија 1915. године*, ур: Даница Милић, (Београд: Историјски институт – Београд, 1986), 213–217; Vojislav G. Pavlović, „L'Esodo dell'Esercito Serbo attraverso L'Albania nel Quadro dei Rapporti Alleati 1915–1916", in: *La guerra di Cadorna 1915–1917*, a cura di: Pietro Negile e Andrea Ungari, (Roma: Ufficio storico SME, 2018), 405–406.

Пашић је обавестио Савезнике да се Србија налази у ратном стању са Бугарском која је отпочела рат без званичне објаве. Из Петрограда су долазиле информације да ће Савезници објавити рат Бугарској тек када у Солун стигне довољан број трупа. Како снага српске војске није била довољна да одоли двострукој непријатељској офанзиви, српска влада упућује нове апеле за помоћ.[527]

У међувремену, генерал Сарај 12. октобра стиже у Солун. Одмах доноси одлуку да француску војску употреби, на крајњем јужном делу бојишта, у Македонији. Први контингент од око 3.000 француских војника распоређен је 14. октобра у рејону Струмице. Дипломатски дебакл на Балкану и споро слање трупа изазива министарску кризу у Француској. Операције на Западном фронту, страх од немачке офанзиве и идеја о преусмеравању трупа у Египат, додатно одлажу слање помоћи. До 21. октобра на Балкану је било свега 40.000 савезничких војника. Очекивало се да тај број кроз две недеље нарасте до 100.000 људи. Британске трупе у почетку нису деловале у координацији са француским. Тек 22. октобра, Британци наређују свом контингенту да дејствује споразумно са генералом Сарајем. Међутим, било је већ касно. Док су Савезници превазилазили потешкоће при искрцавању и у командовању, Бугари су продрли у Македонију и окупирали Кочане, Велес, Куманово, Штип, Криву Паланку и Врање. Веза са Солуном била је прекинута. Бугари су истовремено успели да се учврсте на Тимоку у рејону Краљевог села, чиме је прекинута комуникација са Румунијом и Русијом преко Дунава. За овакав развој догађаја, Пашић је кривио Савезнике који нису благовремено упутили обећане трупе.[528]

---

[527] ПСР III, д. 352, 11. октобар 1915. године, *Штаб Врховне команде министру војном*; *Исто*, д. 354, 11. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 357, 11. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 377, 13. октобар 1915. године, *Спајалковић МИД–у*; *Исто*, д. 377, 13. октобар 1915. године, *Спајалковић МИД–у; Исто*, д. 378, 14. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 380, 14. октобар 1915. године, *Пашић Веснићу*; J. M. Јовановић Пижон, *Дневник*, 140–141; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 404; С. Скоко, *Војвода Путник*, 261–263; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 308–309; A. Magro, *La Grande Guerra*, 120; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 405;– Бугарска влада је изјавила холандском отправнику послова у Софији да се од 6 часова ујутру 14. октобра, због повреде бугарске територије од стране српских трупа налази у ратном стању са Србијом, (ПСР III, д. 405. 17. октобар 1915. године, *Бошковић МИД–у*).

[528] АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 53, 9. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 8, Пов. бр. 114, Париз, 11. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Б.пов.бр. 210, Париз, 22. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; ПСР III, д. 387, 14. октобар 1915. године, *Капетан Маринковић министру војном*; *Исто*, д. 389, 14. октобар 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; *Исто*, д. 396, 15. октобар 1915. године, *Команда трупа Нове области министру војном*; *Исто*, д. 404, 16. октобар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 422, 21. октобар 1915. године, *Штаб Врховне команде министру војном*; *Исто*, д. 423, 21. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским*

Како би сачувала људство, Савезници су саветовали Србији да постепеним одступањем купује време. Стога је, уз непрестану борбу, вршено стратегијско повлачење ка југу, са идејом да се, макар и губитком терена, одржава целина српске војске док се у Солуну не прикупе савезничке трупе у већем броју. Одлука сила Четворног споразума да објаве рат Софији и обећање војне помоћи подижу морал српске војске и дају наду. Српске трупе до краја октобра успешно одолевају притиску бројнијег непријатеља. Међутим, бугарска војска је почетком новембра, наступајући преко Калне, заузела Дервен (Сврљиг), избила на Грамаду и угрозила Ниш, који пада у руке Бугара 5. новембра. Нешто пре тога, 28. октобра српска влада прелази у Краљево. Српске трупе се повлаче ка југу са идејом да осигурају везу са Солуном, одакле би касније, наслоњене на Французе и Енглезе, предузеле офанзиву. Пашић није био задовољан бројем и држањем савезничких трупа. Жалио се Савезницима да Сарај није добио наређење за почетак операција.[529]

представницима; *Исто*, д. 425, 21. октобар 1915. године, *Бошковић Пашићу*; *Исто*, д. 428, 22. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 438, 23. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; F. Martini, *Diario*, 556–557; J. M. Јовановић Пижон, *Дневник*, 140–141; М. Ковић, *Једини пут*, 143–159; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 308–311; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 101–126; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 208–212; З. Бајин, *Спалајковић*, 155–156; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 126–131; З. Вељановић, *нав. дело*, 81; Krunoslav Spasić, „Neprijateljska ofanziva protiv Srbije 1915. prema jednom francuskom izvoru“, *Vojno istorijski glasnik*, 3, (1986), 326–351; С. Скоко, *Војвода Путник*, 263–265; П. Опачић, *Борба за Балкан у јесен 1915. године*, 214–217; Анри Барби, *Српска епопеја*, (Београд: Ником, 1990), 5–15; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 135; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 406–407; Огист Боп, „За српском владом од Ниша до Крфа 20. октобра 1915 – 19. јануара 1916.“, у: *Српско повлачење у 1915/16. – француска сведочанства*, приредио: Станислав Сретеновић, (Нови Сад: Прометеј, 2016), 41–46.

[529] *Исто*, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов. бр. 114, Париз, 11. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов. бр. 182, Рим, 21. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 261, Рим, 23. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; Исто, д. 8, Б.Пов.бр. 268, Рашка, 24. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, р. 477, Ф XXVIII, д. 8, Б.Пов.бр. 245, Цетиње, 22. октобар 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; ПСР III, д. 425, 21. октобар 1915. године, *Бошковић Пашићу*; *Исто*, д. 440, 24. октобар 1915. године, *Пашић Веснићу*; *Исто*, д. 441, 24. октобар 1915, године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 447, 27. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у; Исто*, д. 450, 28. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским* представницима; *Исто*, д. 483, 4. новембар 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 489, 5. новембар 1915. године, *Пашић Чолак–Антићу; Исто*, д. 483, 4. новембар 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 486, 4. новембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 489, 5. новембар 1915. године, *Пашић Чолак–Антићу*; *Исто*, д. 498, 6. новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 501, 6. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *I documenti diplomatici Italiani*(=DDI), Quinta serie 1914–1918, Vol. V (=V–V), (Roma: Istituto poligrafico dello stato, 1988), d. 12, Atina, 26. oktobar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 22, London, 28. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Записници седница Министарског савета Србије 1915–1918* (=Записници), приредили: Д. Јанковић и Б. Храбак, (Београд: Архив Србије, 1976), 184–187; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić*, 163; Гордон Гордон–Смит, *Са Србима у рату*, (Београд: Досије студио, 2016), 61–74; С. Скоко, *Војвода Путник*, 265–267; М. Ковић, *Једини пут*, 152–177, 183–187; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 313–315; О. Боп, *За српском владом*, 45–49; – Код Британаца су постојале две струје, једна која је била за слање трупа на Балкан и друга која је била за ојачавање позиција на другим местима, (DDI, V–V, d. 30, Petrograd, 30. oktobar 1915. godine, *Karloti Soninu)*.

На састанку у Краљеву 29. октобра, Пашић је упознао савезничке посланике са стањем на фронту и упозорио их да Србији прети опасност од војне катастрофе. У први мах, разматра повлачење у Црну Гору. Међутим, посланик Михаиловић саветује против тога, те је идеја напуштена. Влада 30. октобра одлучује да пређе у Рашку, где се налазила и Врховна команда. Сутрадан је Пашић обавестио савезничке посланике да крену за Косовску Митровицу. Италијански посланик у том тренутку, већ 11 дана, није имао никаквих вести од своје владе. Када се ситуација у Рашкој погоршала, српска влада се 12. новембра придружила савезничким посланицима у Косовској Митровици. Према првобитном плану, одатле је влада требало да крене за Битољ, те Пашић тамо упућује и савезничке посланике. Ова одлука је, због наступања Бугара, на крају преиначена, те је влада 16. новембра прешла у Призрен. Почетни планови о снабдевању на тлу Србије, преображени су, након неуспелог продора ка Савезницима, у планове о реорганизацији српских трупа на албанској обали.[530]

6.2.2. Путеви снабдевања за Србију

Брз продор Бугара на македонском сектору, оставио је северни део српске војске заједно са државним институција у полуокружењу. Пут до Солуна као једини правац снабдевања Србије био је озбиљно угрожен, те настаје потреба да се отвори други правац снабдевања храном и муницијом. У Паризу од 23. септембра озбиљно размишљају о отварању алтернативног правца снабдевања преко Албаније. Прва рута коју је Пашић узео у обзир била је она од Драча преко Охрида према Скопљу, те је тражио да се уреде путеви снабдевања од Санта Кваранти до Драча и нарочито пут Солун–Битољ–Кичево. У овој фази, Пашић је још увек веровао да ће се српска војска пробити до Савезника и својих јужних трупа. Французи и Енглези су предлагали хитну организацију путева преко Албаније и Црне Горе. Барер је током октобра, у више наврата, тражио од Сонина да се

[530] DDI, V–V, d. 32, Kraljevo, 30. oktobar 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 43, Kraljevo, 2. novembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 73, Skadar, 7. novembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Записници*, 187–209; A. Magro, *La Grande Guerra*, 121; М. Ковић, *Једини пут*, 185–205, 214; А. Барби, *Српска епопеја*, 14–48; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 319–323; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 217–211; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 123; С. Скоко, *Војвода Путник*, 268–271; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 143–151; Г. Г. Смит, *Са Србима у рату*, 61–111; Милан Ђ. Недић, Српска војска на албанској Голготи, (Београд: Министарство војске и морнарице, 1937), 1–8; О. Боп, *За српском владом*, 51–67; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 139.

Италија ангажује на пословима поправке и обезбеђења путева, али није било позитивног одговора. Почетком новембра, Французи су послали мисију у Санти Кваранти да организује поправке пута за Корчу и Охрид. Грци су, у намери да преусмере Савезнике ка северу, предлагали да се снабдевање врши преко Драча и Сан Ђовани ди Медуа (Медове).[531]

Током октобра, Сонино се није званично изјашњавао о могућем слању помоћи преко Албаније. У међувремену, Савезници траже од Италијана да уступе конфисковане немачке бродове за снабдевање и пренос трупа. Италија је раније уступила 7 ових бродова. Међутим, Сонино сада одбија иницијативу, наводећи да се остали конфисковани бродови користе за италијанске потребе. Уместо тога, начелно је прихватио да италијанска морнарица сарађује у надгледању и пратњи бродова који иду за Албанију. На основу савета Грка и због страха да ће Срби остати одсечени на северу, Французи крајем октобра одређују да правац снабдевања иде преко Медове и Црне Горе. Сонину се није свидела ова идеја. Италијани, из обзира према Грчкој, нису желели да формирају базу у Санти Кваранти (како је предлагао Пашић), нити у Медови и Црној Гори због близине непријатељске флоте у Котору. Упркос томе, до српске владе стижу информације да ће се снабдевање вршити француским бродовима из Марсеја до Бриндизија, а потом, уз пратњу италијанске морнарице, до Медове.[532]

---

[531] АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, пов. бр. 114, Париз, 11. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов. бр. 179, Лондон, 21. октобар 1915. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Б.Пов.но. 180, Лондон, 21. октобар 1915. године, *Бошковић МИД–у*; ПСР III, д. 429, 22. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 449, 27. октобар 1915. године, *Пуковник Николајевић министру војном*; *Исто*, д. 450, 28. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 481, 4. новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 485, 4. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 504, 7. новембар 1915. године, *Пашић Чолак–Антићу*; DDI, V–IV, doc. 926, Rim, 18. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, doc. 934, Rim, 19. oktobar 1915. godine, *Sonino Kadorni*; *Ibid*, d. 30, Petrograd, 30. oktobar 1915. godine, *Karloti Soninu*; Берислав Висковић, „Савезничке морнарице и снабдијевање српске војске јадранским правцем“, у: *Србија 1915. године*, ур: Даница Милић, (Београд: Историјски институт–Београд, 1986), 271. F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 132–133; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 313–315.

[532] *Исто*, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов. бр. 20, Париз, 7. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; Исто, д. 8, Пов.бр. 261, Рим, 20. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; SP, R 53, Spedizioni Balcaniche 1915–1918, No. 216, Rim, 30. oktobar 1915. godine, *Zupeli Soninu*; ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 14414, Rim, 31. oktobar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–IV, doc. 926, Rim, 18. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 947, Rim, 21. oktobar 1915. godine, *Sonino Kadorni*; *Ibid*, d. 961, Rim, 23. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnciima*; DDI, V–V, d. 42, Rim, 1. novembar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 48, Verona, 2. novembar 1915. godine, *Salandra Soninu*; ПСР III, д. 458, 30. октобар 1915. године, *Спајаковић МИД-у*; *Исто*, д. 464, 31. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 500, 6. новембар 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 170–171.

Ни Пашић није био задовољан оваквом одлуком. Упорно је одбацивао иницијативу да се снабдевање врши преко Медове, јер је пут преко северне Албаније, с обзиром на зимске услове, теренске прилике и дужину био неупотребљив. Упозоравао је да успешно снабдевање преко Медове захтева да морнарица истовремено штити медовско пристаниште и конвоје транспортних бродова приликом пловидбе. У случају неуспеха продора до Савезника, одредио је да се центар за снабдевање формира у Битољу, где би се помоћ слала железницом од Солуна или путевима преко Санти Кваранти и Драча. Алиоти је био сагласан са Пашићевим проценама. Међутим, он је поред Медове, због плитке и изложене луке, одбацио и Драч.[533]

Упркос српским и италијанским аргументима, Савезници су инсистирали да се снабдевање врши преко Медове, Скадра и северне Албаније. Сонино је као предуслов за италијанску акцију тражио од Енглеза и Француза да пошаљу појачања за флоту. Нарочито је инсистирао на 12 разарача који су раније, одредбама поморске конвенције, били уступљени Италији, а потом повучени. Међутим, Савезници настављају да дају нереална обећања Србима, да ће ради бржег снабдевања: изградити уске железнице, поправити путеве, послати аутомобиле и друга средства за превоз робе. Пашић је био свестан да такав подухват захтева време којег више није било. Стога није одустајао од идеје да се храна шаље у Битољ. Тек од 12. новембра, због застоја савезничке офанзиве у Македонији, узима у обзир и пут преко Скадра као помоћни правац снабдевања.[534]

---

[533] АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 261, Рим, 20. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Б.Пов.бр. 268, Рашка, 24. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 8, Пов. бр. 444, Косовска Митровица, 1. новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; ПСР III, д. 498, 6. новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 504, 7. новембар 1915. године, *Пашић Чолак–Антићу*; *Исто*, д. 505, 7. новембар 1915. године, *Чолак–Антић МИД–у*; *Исто*, д. 508, 7. новембар 1915. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 525, 11. новембар 1915. године, *Михаиловић МИД–*у; DDI, V–V, d. 112, Drač, 16. novembar 1915. godine, *Alioti Soninu*; Б. Висковић, *Савезничке морнарице*, 272–275.

[534] *Исто*, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов. бр. 257, 24. октобар 1915. године, *Пашићев апел Савезницима да упуте помоћ*; Исто, д. 8, Пов.бр. 260, 24. октобар 1915. године, *Јовановић Чолак–Антићу*; *Исто*, д. 8, Пов. бр. 444, Косовска Митровица, 1. новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; ПСР III, д. 525, 11. новембар 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 529, 12. новембар 1915. године, Ристић МИД–у; *Исто*, д. 531, 13. новембар 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 534, 13. новембар 1915. године, *Белешке о разговору са дипломатским представницима Антанте у Србији*; *Исто*, д. 536, 14. новембар 1915. године, *Пашић Веснићу и Бошковићу*; *Исто*, д. 544, 17. новембар 1915. године, *Пашић Гавриловићу*; *Исто*, д. 551, 18. новембар 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, д. 550, 18. новембар 1915. године, *потпуковник Николајевић пуковнику Стефановићу*; Б. Висковић, *Савезничке морнарице*, 272–276.

6.2.3. Снабдевање на тлу Албаније

Како се положај српске војске погоршавао, а упућивање и напредовање савезничких трупа се одвијало сувише споро, Пашић почиње да сумња у могућност пробоја до Скопља. Нарочито када је по налогу нове француске владе обустављена савезничка офанзива у Македонији која је трајала од 3. до 12. новембра. Размишљајући о алтернативи, српски државни и војни врх закључује да би се, у случају неуспелог продора ка Савезницима, српска војска морала повући једним делом кроз Албанију, а другим преко Пећи–Андријевице–Плава на Скадар. Према утврђеном плану, Савезници би уз помоћ црногорске владе образовали пунктове са храном у Медови, Скадру и Андријевици. По доласку на албанску обалу, српска војска би се, уз помоћ Савезника, реорганизовала, наоружала, попунила новим регрутима и наставила борбу. Идеја је подразумевала да српске трупе одрже везе са Црном Гором, логистички се ослоне на помоћ савезничке флоте и наслоне на савезничку војску која би се искрцала у Албанији.[535]

Сумње су се показале као оправдане. Иако је Сарај 12. новембра добио од своје владе одрешене руке да притекне Србији у помоћ, то се није десило. Српска војска је од 18. до 21. новембра сама покушала пробој кроз бугарске положаје на југу. Након неуспеха, влада 25. новембра доноси коначну одлуку да избегне капитулацију и повуче трупе на албанску обалу. У тренутку одлуке, Срби су очекивали да ће кроз месец дана у Албанији располагати добро опремљеном војском од 250.000 људи. Како би се реорганизовање трупа успешно спровело, српска влада тражи од Француза да обезбеде редовну исхрану и пошаљу у Драч 100.000 пушака са муницијом, артиљерију са одговарајућом муницијом, шињеле, шајкаче, обућу и други материјал. Пашић је инсистирао да се храна допреми из Бриндизија у Драч, Медову и Скадар најкасније до 28. новембра. Одатле би се залихе даље дистрибуирале до пунктова на путевима повлачења српске војске. Преосталу храну је по истовару требало складиштити у Скадру и Драчу. Поред тога, Пашић тражи да се већ

[535] *Исто*, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 478, Призрен, 5. новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; ПСР III, д. 553, 18. новембар 1915. године, *Пашић Михаиловићу*; *Исто*, д. 557, 18. новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто,* д. 637, 1. децембар 1915. године, *министар војни о снабдевању српске војске критике на правац повлачења српске војске*; DDI, V–V, d. 135, Rim, 22. novemabr 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; М. Ковић, *Једини пут*, 198–200, 214; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 319–320; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 217–221; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 123; П. Опачић, *Борба за Балкан у јесен 1915. године*, 224–225; В. Казимировић, *Никола Пашић II*, 404–407; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 143–151.

допремљене залихе брашна из Солуна пренесу француским бродовима у Драч. Сарај је обећао да ће за транспорт залиха из Солуна тражити одобрење да употреби француске бродове. Ради заштите транспорта и трупа, српска влада предлаже да Савезници пошаљу јаку флоту у албанске воде. Дакле, до промене става о правцима снабдевања долази тек након одлуке да се српска војска повуче на албанску обалу и тамо реорганизује.[536]

Црногорска влада је обећала да ће олакшати повлачење српске војске преко Пећи и Андријевице. Према наређењу Врховне команде од 25. новембра, Прва армија требало је да одступа ка Албанији преко Црне Горе у правцу Рожај–Беране–Андријевица. Друга армија је према оперативном плану требало да се повлачи правцем Пећ–Ругова–Бјелуха–Плав–Гусиње–Селце–Рапша–Кополик–Скадар. Један део ових трупа је требало да штити одступање, чувајући кланце. Трећа армија и Одбрана Београда, повлачиле би се рутом Пећ–Велика–Андријевица–Подгорица–Скадар. Напослетку, Моравска дивизија другог позива је кренула у повлачење правцем Ђаковица–Ћафа–Марина–Валбона–Палче–Шоши–десна обала Кира–Скадар. Све поменуте групације касније ће чинити северни (већински) део трупа. Српску војску која је оперисала око Битоља је требало повући према француским трупама, како би се одржала веза са Савезницима. Трупе које су се пред бугарским налетом нашле са друге стране клина, повлачиле су се уз борбу у правцу Елбасана и оне ће чинити јужни део војске у Албанији. Српска влада и Врховна команда са престолонаследником су кренуле најкраћим путем до Скадра. Тај пут је био проходнији и трајао је два до три дана, те је влада стигла у Скадар 28. новембра.[537]

---

[536] *Исто*, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 261, Рим, 20. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Б.пов.бр. 268, Рашка, 24. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 624, Лондон, 11. новембар 1915. године, *Бошковић Пашићу*; Исто, р. 477, Ф XXVIII, д. 8, Б.Пов.бр. 608, Париз, 14. новембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 14956, Rim, 23. novembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; ПСР III, д. 559, 19. новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 569, 20. новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 574, 21. новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 599, 26. новембар 1915. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 628, новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 608, 27. новембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 625, 30. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у; Исто,* д. 637, 1. децембар 1915. године, *министар војни о снабдевању српске војске критике на правац повлачења српске војске*; Милан Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе 1915*, (Београд: Војно дело, 1954), 360–374; М. Ковић, *Једини пут*, 198–205, 211–215; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 293; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 319–320; Ђ. Ђ. Stanković, *Nikola Pašić*, 163–164; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 217–221; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 123; Г. Г. Смит, *Са Србима у рату*, 113–128; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 8–12, 101–107; П. Опачић, *Борба за Балкан у јесен 1915. године*, 226–227; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 143–151, 186; С. Скоко, *Војвода Путник*, 277.

[537] *Исто*, р. 477, Ф XXVIII, д. 8, Б.Пов.бр. 503, Цетиње, 7. новембар 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; ПСР III, д. 570, 20. новембар 1915. године, *Михајловић МИД–у*; *Исто*, д. 585, 22. новембар 1915. године, *Пашић*

Савезници, који су свакако раније инсистирали на Медови, обавештени су о измењеној одлуци српске владе читавих десет дана раније. Међутим, испоставило се да храну, због стања путева и недостатка превозних средстава, није било могуће пренети до пунктова. Стога, Пашић још 22. новембра тражи од Италијана да у Драч пошаљу камионе за превоз хране у унутрашњост. Сонино је начелно прихватио иницијативу, али камиони нису послати. У намери да избегне ризик за италијанске бродове, предлаже да се италијанска акција усмери на Драч, а француска и енглеска на Медову и Црну Гору. Обећао је да ће морнарица, у складу са могућностима, покушати да заштити поморски транспорт до свих поменутих лука. Сонино се уз обећања унапред ограђивао. Суочени са потешкоћама на терену, Срби су од Француза тражили да пошаљу инжењере и мајсторе за поправку путева. Сонино је ово тумачио као покушај заобилажења Италије. Пребацивао је Бареру да се слањем француских инжењера преузимају задаци који су били намењени за италијанску експедицију у Албанији и спречава поправљање односа са Србима.[538]

6.2.4. Колебања Савезника

Већ октобра 1915. године, постало је сасвим јасно да су Савезници доживели дипломатски и војни неуспех на Балкану. Њихова акција за увлачење неутралних држава се коначно распала након пада Венизелосове владе. Са друге стране, споро упућивање војне помоћи Србији је омогућило Бугарима да створе клин између главнине српске војске и савезничких трупа у Солуну. Неминовни слом Србије поделио је Савезнике. Постављало се питање да ли треба појачати савезнички контингент на Балкану или потпуно напустити Солунски фронт. Највећи отпор очувању фронта пружали су Британци, нарочито

војводи Путнику; *Исто*, д. 614, 28. новембар 1915. године, *Пашић Бошковићу*; *Исто*, д. 628, новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 637, 1. децембар 1915. године, *министар војни о снабдевању српске војске критике на правац повлачења српске војске*; *Исто*, д. 638, 2. децембар 1915. године, *пуковник Пешић Штабу Врховне команде*; М. Ковић, *Једини пут*, 213–214, 218–220; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 185; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 293; С. Скоко, *Војвода Путник*, 278–282; Г. Г. Смит, *Са Србима у рату*, 120–140; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 17–21; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 184–185; Бериславе Висковић, „Евакуација српске војске са албанског приморја на оток Крф“, у: *Србија 1916. године*, уредник: Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 123.

[538] ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 14956, Rim, 23. novembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Б.Пов.бр. 256, Рим, 20. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; Исто, р. 477, Ф XXVIII, д. 8, Б.Пов.бр. 503, Цетиње, 7. новембар 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; DDI, V–V, d. 129, Rim, 20. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 135, Rim, 22. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР III, д. 570, 20. новембар 1915. године, *Михајловић МИД–у*; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 139–140; P. G. Halpern, *nav. delo*, 406–407.

Кичинер, који нису били за напуштање Дарданела. Насупрот Британцима, Французи су инсистирали да се Солунски фронт очува и ојача. Ова политика је учвршћена када је 29. октобра у Паризу формиран кабинет Аристида Бријана. Армија генерала Сараја је добила пуну подршку нове владе. Истовремено са променом кабинета, генерал Жофр је у Лондону обезбедио начелни пристанак Британаца да се Солунски фронт одржи и ојача.[539]

Средином новембра у Паризу је одржана британско–француска конференција на којој се претресало питање будућности Солунског фронта. У складу са ранијим договором, Асквит је најавио у Парламенту да ће Енглеска и Француска објединити дипломатску и војну акцију и позвати Италију и Русију да се придруже. То је изненадило Италијане, јер није било никакве најаве нити дипломатске комуникације. Империјали је сумњао у сврсисходност солунске експедиције. На конференцији у Паризу је 17. новембра договорено да се у Солуну успостави чврста база за војне операције и заштиту трупа које су напредовале у Македонији. Под притиском Француза, Енглези су дозволили да се комплетира претходно договорена количина британских трупа. Начелник штаба руске Врховне команде генерал Михаил Алексијев прихвата иницијативу Савезника и 20. новембра 1915. године износи грандиозни план о одлучној акцији 800.000 војника на Балкану. Нацрт је одбачен као неостварив.[540]

---

[539] АС, МИД ПО, 1915, p. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 183, Париз, 22. октобар 1915. године, *документ без потписа – преноси Жофрове статове о помоћи Србији*; *Исто*, д. 8, Б.Пов.бр. 202, Лондон, 22. октобар 1915. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Б.Пов.бр. 207, Париз, 22. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 222, Париз, 21. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, p. 477, Ф XXVIII, д. 8, Б.Пов.бр. 346, Париз, 18. новембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; Исто, д. 8, Б.Пов.бр. 608, Париз, 15. новембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Б.Пов.бр. 310, Лондон, 26. октобар 1915. године, *Бошковић МИД–у*; DDI, V–V, d. 36, Pariz, 31. oktobar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 39, London, 1. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 48, Verona, 2. novembar 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 45, Pariz, 2. novembar 1915. godine, *Titoni Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 290–291; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 314; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 111–128, 148; Н. Марковић, *Велика Британија и искрцавање савезничких трупа у Солуну*, 241–243; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 131; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 407.

[540] Archives du Ministère des Affaires Etrangères (=AMAE), Guerre 1914–1918, Conférence interalliées, vol. 988, 4–24, Pariz, 17. novembar 1915. godine, *Protokol konferencije*; DDI, V–V, d. 118, Pariz, 17. novembar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 122, London, 18. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 97, Petrograd, 14. novembar 1915. godine, *Karloti Soninu; Ibid*, d. 126, London, 126, 19. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu; Ibid*, d. 127, London, 20. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu; Ibid*, d. 137, London, 22. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 145, London, 24. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu; Ibid*, d. 162, Rim, 30. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima; Ibid*, d. 188, Rim, 10. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; М. Ковић, *Једини пут*, 233–235; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 314–324; Н. Поповић, *Односи Србије и Русије*, 100–101; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 132; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 407.

Нови проблеми настају након неуспеха савезничког контингента да се пробије до Срба и одлуке српске владе и Врховне команде да повуку трупе и институције на албанску обалу. Сонино је сматрао да је прва фаза помоћи Србији прошла. Стога је требало одлучити да ли ће Солун остати база за даље операције или ће га Савезници напустити. Италијански министар оставља простор да Солунски фронт опстане, под условом да се експедициони корпус увећа до броја од 300.000 људи. Италијанима је, због предстојеће експедиције у Албанији, било важно да знају даљи план деловања Савезника на Балкану. Стога италијански министар предлаже да се хитно одреде општи циљеви Савезника и средства за њихово постизање. Овакав предлог добија Сазоновљеву подршку.[541]

Озбиљан отпор опстанку Солунског фронта пружају Енглези. Кичинер закључује да, након неуспеха Савезника да увуку Грке у акцију, обуздају Бугаре и сачувају Србију, ангажовање француско–енглеских трупа у Солуну губи иницијалну сврху. Стога, 1. децембра предлаже напуштање Солуна. Французи су напротив остали чврсти у намери да очувају експедициони корпус. Према Империјалијевим извештајима, због опречних ставова француске и енглеске делегације, на састанку у Калеу 4. децембра ништа није постигнуто. Како је напуштање Солунског фронта запретило опстанку Бријановог кабинета, Британци су почели да попуштају. Бријан се надао да ће Италијани заједно са Русима подржати француску тезу на Конференцији у Шантијиу од 6. до 8. децембра. Упозоравао је да би повлачење Грчку и Румунију бацило у наручје Немачкој и створило опасност за Русију у Бесарабији. Са друге стране, то би оставило негативан морални утисак, јер би значило напуштање Србије и Црне Горе. Енглези су 6. децембра у Шантијиу остали усамљени наспрам осталих Савезника. Суочени са снажним отпором, Грej и Кичинер су, три дана касније у Паризу, начелно прихватили опстанак експедиционог корпуса. Ова одлука је била од пресудне важности за будуће ангажовање српске војске.[542]

---

[541] DDI, V–V, d. 167, Rim, 2. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 168, Rim, 3. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 169, Rim, 3. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 291–294.

[542] ASDMAE, Gabinetto politico e ordinario 1915–1918, Grande Guerra (=GP–GG 1915–1918), b. 236, Gab. No. 500, Pariz, 7. decembar 1915. godine, *Titoni Soninu*; АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 602, Атина, 14. новембар 1915. године, *Балугџић Пашићу*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 747, Скадар, 21. новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 8, Пов. бр. 775, Атина, 20. новембар 1915. године, *Балугџић Пашићу*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 785а, Париз, 21. новембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; Исто, д. 8, Пов. бр. 788, Париз, 24. новембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 788, Париз, 23. новембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 827, Лондон, 24. новембар 1915. године,

6.2.5. Између солидарности и интереса

Када се јавила идеја о савезничком искрцавању у Солуну, Сонино је одмах подржао иницијативу и непрестано апеловао да се пожури са слањем трупа. У том моменту од Италијана није тражено да учествују у експедицији, нити су они то нудили. Ипак, под утиском развоја ситуације, Сонино закључује да би Италија могла да обећа Савезницима релативно мали контингент од 20.000 до 25.000 војника. Према том концепту, снаге би биле упућене када наступи затишје на италијанском фронту. Ову идеју саопштава 25. септембра министру војном Зупелију и тражи од њега да добије мишљење генерала Кадорне. Министар војни је показивао извесну дозу резерве, због чињенице да се италијанска војска сусретала са потешкоћама на фронту према Аустроугарској. Сматрао је да би увлачење у балканску експедицију, упркос почетним ограничењима, приморало Италију да у будућности константно појачава контингенте на штету главног фронта. Поред тога, упозоравао је да би упућивање трупа на Балкан изискивало огромна средства са константним ризиком од прекида снабдевања. Приликом одлучивања, у Риму су сагледавали и могуће негативне последице које би настале уздржавањем од помоћи Србији, нарочито због чињенице да је Италија очекивала од Лондона и Париза одобрење финансијске подршке за наставак рата.[543]

Бошковић МИД–у; *Исто*, д. 8. Пов.бр. 892, Париз, 24. новембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 970, Париз, 26. новембар 1915. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, д. 8, Пов. бр. 977, 22. новембар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 991, Рим, 23. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 1097, Лондон, 30. новембар 1915. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, р. 477, Ф XXVIII, д. 8, Б.Пов.бр. 637, Атина, 8. новембар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; Исто, д. 8, Атина, 26. новембар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; DDI, V–V, d. 170, London, 3. decembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 173, Rim, 5. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 177, London, 6. decembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, 178, Rim, 6. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917*, Серия III, том IX, (=МО, III–IX) (Москва, Ленинград, 1937), д. 441, Петроград, 6. децембар 1915. године, *Пашићев телеграм од 4. децембра*; *Исто*, д. 471, Петроград, 9. децембар 1915. године, *Сазонов руским дипломатским представницима*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 292–293; М. Ковић, *Једини пут*, 234–235; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 127–133; *Петар Опачић, Од Београда до Крфа 1915–1918*, (Нови Сад: Прометеј, 2015), *90–94*; Петар Опачић, „Дипломатска борба за одржање солунског фронта“, у: Србија 1916. године, уредник: Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 99–107; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 172–174; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 322–323; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 129–143; Н. Марковић, *Велика Британија и искрцавање*, 243–245; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 143; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 407–409.

[543] SP, R 53, Spedizioni Balcaniche 1915–1918, No. 216, Rim, 30. oktobar 1915. godine, *Zupeli Soninu*; DDI, V–IV, d. 848, London, 1. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 851, Atina, 2. oktobar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 853, Rim, 2. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*,

Анализирајући стање на бојиштима, генерал Кадорна је 26. септембра изнео мишљење да ће након предстојеће италијанске офанзиве на главном фронту наступити оперативно затишје. То је омогућавало да се за Балкан несметано одвоји једна дивизија од око 30.000 људи, која би на пролеће, када се италијански фронт активира, била надокнађена увођењем новоформираних јединица. Кадорна је био присталица балканске експедиције, јер је веровао да би помоћ Србији могла да подстакне неутралне балканске државе да приђу Антанти. Поред политичке, сматрао је да се помоћ Савезницима могла искористити и у финансијске сврхе, те је предложио да се у Паризу и Лондону тражи финансијска потпора сразмерна италијанској војној помоћи.[544]

У почетку Французи и Енглези, водећи рачуна о расположењу Срба и Грка, нису позивали Италијане да се придруже експедицији. Крајем септембра у Паризу и Лондону су веровали да је 150.000 савезничких војника у комбинацији са грчким трупама довољно за операције на Балкану. Међутим, Венизелосов пад и промена политичке оријентације у Грчкој приморавају Французе и Енглезе да затраже помоћ од Италијана. Камил Барер је 7. октобра упитао Сонина да ли би се Италија укључила у балкански подухват. Иако је признао моралну и политичку важност подухвата, италијански министар је избегавао да се изјасни. Имајући у виду Зупелијево гледиште, нагласио је да би уз већ предузете задатке Италија, због финансијске ситуације, недостатка муниције и војних могућности, тешко могла да предузме далеку војну експедицију. Обећао је да ће дати одговор након консултација са Саландром. У међувремену, Титони је упозорио да би потенцијална негативна реакција Срба и Грка на вест о доласку италијанских трупа могла бити препрека за предузимање експедиције. Предлаже да се учешће у операцијама на Балкану услови договором са Енглезима по питању Сенузија и осигурањем финансијске ситуације Италије у наредних годину дана.[545]

У преписци са Саландром, Кадорна је изнео став да је италијанска интервенција неопходна као одговор на стварну политичку и војну потребу. Председник владе је скренуо пажњу генералу да се мора извршити процена реалних могућности пре доношења

---

d. 966, Rim, 25. septembar 1915. godine, *ministar rata Zupeli načelniku Generalštaba generalu Kadorni*; F. Martini, *Diario*, 543–548; L. Riccardi, *Alleati*, 165–166.

[544] DDI, V–IV, d. 967, 26. septembar 1915. godine, *Kadorna Zupeliju*; F. Martini, *Diario*, 543–550; L. Riccardi, *Alleati*,165; A. Ungari, *La guerra del Re*, 125–127.

[545] *Ibid*, d. 880, Rim, 7. oktobar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 855, Pariz, 9. oktobar 1915. godine, *Titoni Soninu*; Б. Висковић, *Савезничке морнарице*, 272; L. Riccardi, *Alleati*, 166–167, 172; A. Ungari, *La guerra del Re*, 125–126; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 409–410.

одлуке, јер питање експедиције подразумева озбиљне обавезе политичке, финансијске и војне природе. Италија је могла сама да реши проблем муниције и људства. Главни проблем је био у даљем финансирању рата, јер су Италијани, очекујући краткотрајан рат, Лондонским уговором обезбедили релативно малу суму. Стога су на јесен отпочели са Енглезима преговоре о кредиту за даље финансирање рата. Избегавањем да се изјасне око учешћа у експедицији на Балкану, Италијани су настојали да ојачају своју позицију приликом преговора о кредиту.[546]

Како у међувремену није било конкретног одговора из Рима о придруживању експедицији, Грej је 12. октобра упитао Империјалија да ли Италија намерава да се прикључи балканском подухвату Савезника. Предложио је да Италијани искрцају своје трупе у Албанији. Сутрадан су и Французи поновили иницијативу. Италијанима је било јасно да неће моћи дуго да се одупиру заједничком притиску Лондона и Париза. На састанку са Барером, 13. октобра Сонино одговара на француско–британски предлог да, због предстојеће офанзиве на италијанском фронту, не може примити обавезу за упућивање трупа на Балкан. При комуникацији са Савезницима, Сонино је заступао тезу да ће Италија, офанзивом на свом фронту, смањити притисак на Србију и тако помоћи остварењу савезничких интереса на Балкану.[547]

Засебна политика и себично понашање владе у Риму, почињу код Савезника да стварају одбојност према Италији. Нарочито су негативне ставове изазивале вести о контактима са Немцима. Наиме, Италија није објављивала рат Немачкој иако су њене подморнице потопиле пар италијанских бродова, а немачки војници у више наврата заробљени на италијанском фронту. Тајмс објављује текст у којем се наводи да је приступање Италије Савезницима, због њених посебних интереса на источној обали Јадрана, створило препреке за савезничку дипломатију на Балкану. Како је Сонино одбио

[546] *Ibid*, d. 881, Rim, 8. oktobar 1915. godine, *Salandra Imperijaliju*; *Ibid*, d. 968, 9. oktobar 1915. godine, *Kadorna Salandri*; *Ibid*, d. 969, Rim, 10. oktobar 1915. godine, *Salandra Kadorni*; *Ibid*, d. 892, London, 11. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu; Ibid*, d. 894, London, 11. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 166–169, 174; A. Ungari, *La guerra del Re*, 125–128.

[547] АС, МИД ПО, 1915, р. 478, Ф XXIX, д. 2, Б.Пов.бр. 2041, Лондон, 1. октобар 1915. године, *пуковник Николајевић министру војном*; DDI, V–IV, d. 899, London, 12. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 903, Rim, 13. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Isto*, d. 911, Rim, 14. oktobar 1915. godine, *Sonino Salandri*; S. Sonnino, *Diario II*, 245–246; L. Riccardi, *Alleati*, 170–176; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 132–133; Luca Riccardi, L'Italia e L'Intesa 1915–1917: Nuove Alleanze, vecchia diplomazia, in: *La guerra di Cadorna 1915–1917*, a cura di: Pietro Negile e Andrea Ungari, (Roma: Ufficio storico SME, 2018), 299; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 410.

одбио предлог да упути трупе на Балкан, Грej је 14. октобра, не спомињући Италију, изјавио пред Парламентом да ће Француска и Енглеска помоћи Србији уз подршку Русије. Овакав развој догађаја је узнемирио Италијане, те Сонино тражи од Империјалија да испита ситуацију.[548]

Иако је пред Савезницима није прихватао предлоге да Италија предузме италијанску акцију на Балкану, Сонино није одбацивао могућност интервенције у Албанији. То је требало учинити тек онда када Италији буде одговарало. Алиоти је био најснажнији заговорник експедиције у Албанији. Он је још почетком 1915. године, предлагао окупацију Драча и проширење италијанске окупационе зоне. Сада је наставио у истом духу, те Сонину 13. октобра образлаже позитивне ефекте евентуалног подухвата у Албанији. Овај пут је наишао на више пажње и разумевања у Консулти. Сонино након 15. октобра почиње активно да разматра могућност упућивања италијанске експедиције у Албанију.[549]

У међувремену је ипак наставио са претходно утврђеном политиком. Када је Кадорна јавио да ће почетком новембра ићи на савезничку конференцију у Француску, Сонино закључује да то значи одлагање италијанске офанзиве. Стога, преко Саландре и краља настоји да подстакне офанзиву. Одлагање му никако није ишло у прилог, због већ постављене тезе да Италија помаже Србији и без слања трупа. Поред тога, страховао је да ће јавно мњење, из симпатија према Србији, осудити суздржавање. Кадорни се није свидело што се као изговор за уздржаност од учешћа у солунској експедицији користе војни разлози. На тај начин се сва одговорност приписивала Врховној команди, односно њему. Генерал је 16. октобра потврдио свој ранији став да Италија, не умањујући снагу предстојеће офанзиве на главном фронту, може да допринесе експедицији на Балкану са око 30.000 људи.[550]

[548] DDI, V–IV, d. 892, London, 11. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 908, London, 14. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*.
[549] SP, R 53, Spedizioni Balcaniche 1915–1918, dokument bez broja, Drač, 13. oktobar 1915. godine, *Alioti Soninu*; S. Sonnino, *Carteggio II*, d. 414, Rim, 13. oktobar 1915. godine, *Alioti Soninu*; S. Sonnino, Diario II, 249–250; F. Martini, *Diario*, 554–555; L. Riccardi, *Alleati*, 176–177; A. Ungari, *La guerra del Re*, 127; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 133; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 410.
[550] DDI, V–IV, d. 911, Rim, 14. oktobar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 916, 16. oktobar 1915. godine, *Kadorna Soninu*; F. Martini, *Diario*, 554–555; S. Sonnino, *Carteggio II*, d. 415, Rim, 14. oktobar 1915. godine, *Sonino Salandri*; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 133; L. Riccardi, *Alleati*, 175–178.

У време бугарског напада, италијански листови Коријере дела Сера и Месаџеро заговарају италијанску експедицију на Балкану. Са друге стране Трибуна је истиче важност италијанског фронта. Српска влада није очекивала помоћ Италије, јер је дошла до сазнања да њена војска врши припреме да 16. октобра изврши општи напад на свом фронту. Поред тога, српски владајући кругови изражавају сумње да Италија не жели војни ангажман у Србији како би избегла директну конфронтацију са Немачком. Спалајковић пак закључује да Италијани, након бројних неспоразума у претходном периоду, очекују да им српска влада директно упути молбу за помоћ. Проценивши да италијанска помоћ није била неопходна, саветовао је против таквог поступања. Тражење помоћи би се тумачило као знак слабости, који је Рим потенцијално могао да искористи за решавање спорних питања у тренутку када је позиција Србије ослабљена.[551]

Када се средином октобра јавила идеја о снабдевању Србије преко Албаније, Барер је 16. октобра испитивао Сонина да ли би било најбоље искрцати трупе у Драчу, Валони или Санти Кваранти. Барерова изјава да ће се Савезници искрцати у Албанији и без Италијана, била је аларм за владу у Риму. Сонино је закључио да ће интереси Италије бити угрожени уколико се италијанске трупе не придруже савезничкој експедицији за време трајања рата и не буду на тлу Албаније у тренутку закључења мира. На основу тога је преиспитао могућност упућивања италијанске експедиције у Албанију. Таква операција би имала за циљ да задовољи Савезнике, јавно мњење и парламентарне кругове у земљи. Међутим, индикативно је било да Сонино за главни задатак експедиционих трупа, одређује смену српских гарнизона у Тирани и Елбасану и њихово ослобађање за борбу против Бугара. Био је то начин да уклони Србе из Албаније и спречи Грке да се учврсте у Берату. Присуство италијанске војске би на овај начин, без уласка у нове подухвате, осигурало одбрану већ стечених позиција Италије. Суштински, Сонино експедицију у

[551] АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Б.пов.бр. 210, Париз, 22. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; Исто, р. 477, Ф XXVIII, д. 6, Б.Пов.бр. 447, Цетиње, 2. новембар 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 7, Б.Пов.бр. 2288, Атина, 2. новембар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, р. 478, Ф XXIX, д. 3, Б.Пов.бр. 2005, Италија, 1. октобар 1915. године, *капетан Христић министру војном*; *Исто*, д. 3, Б.Пов.бр. 2034, Италијанска Врховна команда, 1. октобар 1915. године, *капетан Христић министру војном*; *Исто*, д. 3, Б.Пов.бр. 2084, Италијанска Врховна команда, 5. октобар 1915. године, *капетан Христић министру војном*; ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 14892, Rim, 14. oktobar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; ПСР III, д. 381, 14. октобар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; Исто, д. 389, 14. октобар 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД*–у; *Исто*, д. 406, 17. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*.

Албанији није посматрао као помоћ Србији, већ искључиво као средство за осигурање италијанских интереса.[552]

Два дана касније, приликом новог разговора са италијанским министром, Барер се распитивало на који начин би Италијани могли да допринесу савезничком подухвату. Предложио је да обезбеде људство за санацију путева. На основу података Министарства морнарице, француски амбасадор је закључио да би Драч био најпогоднije место за искрцавање трупа. Наводећи да постоји опасност од подморница, италијански министар је препоручио да се транспорт врши преко Санти Кваранти. Није се изјашњавао о италијанској акцији, већ је задржао право да Италија одлучи у којој мери ће се прикључити, тек када се пројекат уобличи. Противио се откривању начина на који ће Италија учествовати у балканском подухвату, наводећи да би цурење информација користило непријатељу. Када је реч о градњи путева, предложио је да се употреби локална радна снага.[553]

У наставку дискусије са Кадорном, Сонино је тврдио да италијанско учешће на Балкану може имати различите облике. Експедиција кроз Албанију, којом би се за Србију осигурао други пут снабдевања, била би један од њих. Упозоравао је генерала да јавно мњење, због италијанских интереса на Јадрану, не би толерисало савезничку експедицију у Албанији без учешћа Италије. Поред тога, понављао је аргументе да би италијанске трупе обезбедиле позадину Србији и омогућиле јој да на фронту са Бугарима употреби гарнизоне из Тиране и Елбасана. Експедиција би послужила као средство везивања Есад–паше за Италију и средство којим би се Грци одвратили од окупације Берата и опкољавања Валоне. Имајући све наведено у виду, Сонино предлаже да се отпочне са тајним припремама за експедицију, самостално или у партнерству са Савезницима. Тражио је мишљење од генерала Кадорне и инсистирао да се ништа не говори

[552] ASDMAE, GP–GG 1915–1918, b. 236, Gab. No. 1224, Rim, 16. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; АС, МИД ПО, 1915, р. 477, Ф XXVIII, д. 6, Б.Пов.бр. 352, Атина, 25. октобар 1915. године, *Белуђић МИД–у*; DDI, V–IV, d. 899, London, 12. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 922, Rim, 16. oktobar 1915. godine, *Sonino Salandri*; S. Sonnino, *Diario II*, 250; Б. Висковић, *Савезничке морнарице*, 272; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 133; L. Riccardi, *Alleati*, 177; L. Riccardi, *L'Italia e L'Intesa*, 299; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 410.

[553] DDI, V–IV, d. 926, Rim, 18. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 931, Rim, 18. oktobar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 935, London, 19. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 178–179; – Српска влада 19. октобра добија информације из Атине да Италијани активно проучава питање о експедицији на Балкану, (АС, МИД ПО, 1915, р. 477, Ф XXVIII, д. 6, Б.Пов.бр. 40, Атина, 6. октобар 1915. године, *Белуђић МИД–у*)

Савезницима. Делује да након Барерове изјаве, Сонино настоји да изврши акцију у Албанији пре Савезника.[554]

Међутим, за разлику од Сонина, Кадорна је био присталица упућивања трупа у Солун или на друге тачке у Егејском мору, где би деловале заједно са Савезницима. Оштро се успротивио експедицији кроз Албанију, о чему је обавестио и Саландру који се са њим сложио. Аргументујући своје ставове, генерал је објаснио да се Албанија састоји из тешког терена и непроходних планинских венаца, који се не могу савладати без путева. За кратко време није било могуће направити колске путеве, који чак и када би постојали, због терена, не би били довољни за спровођење јаке експедиције. Поред тога, природа терена би захтевала употребу трупа које су биле потребне на фронту у Алпима. Држање Албанаца, који су били вични герилском ратовању, оценио је као несигурно. У случају њихове побуне, експедиција би била изложена ударима са свих страна, што је подухват чинило опасним. Због присуства аустроугарске флоте, генерал Кадорна наглашава да је прелазак Јадрана био опасан за пренос трупа, њихово снабдевање и обезбеђивање заштитнице. Имајући све наведено у виду, саветовао је да се Италија, без ширења окупационе зоне унутар Албаније, ограничи на заштиту Валоне и њеног залива.[555]

Након консултација са Саландром, Сонино је прихватио Кадорнине примедбе о опасностима којима би италијанска експедиција у Албанији била изложена. Међутим, тврдио је да подухват намећу две неизбежне чињенице. Прва је била намера Грка да због искрцавања Савезника у Солуну надоместе штету свом угледу спровођењем инвазије на албанску територију до Шкумбе. На тај начин би грчке трупе окупирале све територије које окружују Валону. Друга чињеница је била најављена француска експедиција у Албанији, која је, због чињенице да јавност и Парламент не би одобрили пасивност владе, чинила италијанску експедицију неопходном. Централно место албанског питања у италијанској политици је наметало потребу да Италија искључи учвршћивање сваке друге Силе на том простору. Страховао је да би уздржавање Италије од учешћа довело до учвршћивања Француза у Албанији и Грка у залеђу Валоне. На тај начин би, упркос одредбама Лондонског уговора, био поништен један од суштинских циљева италијанске

[554] DDI, V–IV, d. 934, Rim, 19. oktobar 1915. godine, *Sonino Kadorni*; *Ibid*, d. 956, London, 22. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 178–179; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 133–134; A. Ungari, *La guerra del Re*, 126–129; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 410.
[555] *Ibid*, d. 941, 20. oktobar 1915. godine, *Kadorna Soninu*; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 133; L. Riccardi, *Alleati*, 178–181; A. Ungari, *La guerra del Re*, 126–128; L. Riccardi, *L'Italia e L'Intesa*, 299–300.

спољне политике у погледу доминације на Јадрану и позиција на Балкану. Сонино уверава Кадорну, да би Италија, у случају савезничке експедиције, поменуте интересе могла да заштити само придруживањем операцији. Италијанска акција у Албанији би пружила залог за спровођење италијанске политике и у другим аспектима. Било је јасно да Сонино није желео рат против Бугара и Немаца на Солунском фронту под здруженом командом Савезника, већ самосталну акцију у Албанији. Признао је Кадорни да италијански корпус не би ни служио за борбу, већ искључиво за окупацију Тиране и Елбасана.[556]

По преиспитивању Сонинових аргумената, Кадорна прихвата могућност да се спроведе операција ограничена на заузимање Тиране и Елбасана и обезбеђивање залеђа Валоне. У том случају, Италија би учествовала у експедицији заједно са Француском, користећи само пешадију, без алпских и планинских служби. Операција би захтевала да италијанска морнарица гарантује безбедност конвоја и снабдевање искрцаних трупа. Сонинов план се нарочито свидео Алиотију, јер је омогућавао да се коначно испуне његови предлози о проширењу окупације у Албанији. Известио је италијанског министра да је међу Албанцима, након бугарског напада на Србију, дошло до повећања антисрпског расположења. Таква ситуација је, према речима италијанског посланика, омогућавала Есад–паши да смену српских трупа италијанским искористи како би се међу Албанцима приказао као ослободилац.[557]

Док су Сонино и Кадорна расправљали о концептима за спровођење акције на Балкану, Французи су упорно тражили податке о рутама за снабдевање које би француска експедиција користила у Албанији. Барер је 21. октобра поново замолио Италијане да преузму на себе задатак поправке путева и надзор над аустријским заробљеницима из Србије који би радили на тим пословима. Италијански министар је покушавао да преусмери Французе из Драча у Санти Кваранти. На тај начин је намеравао да их уклони из централне Албаније и позиционира тако да пресеку везе између Грка и јужне Албаније. Одбија да обећа помоћ за поправку путева без мишљења италијанске Врховне команде и одлуке владе о упућивању експедиције. Осврнувши се на осетљивост Срба у погледу евентуалног италијанског ангажовања у Албанији, Сонино је упозорио Барера да опрезно

[556] *Ibid*, d. 950, Rim, 21. oktobar 1915. godine, *Sonino Kadorni*; F. Martini, *Diario*, 558–559; L. Riccardi, *Alleati*, 181–183; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 133–134; A. Ungari, *La guerra del Re*, 127–128; L. Riccardi, *L'Italia e L'Intesa*, 299–300.
[557] *Ibid*, d. 958, 23. oktobar 1915. godine, *Kadorna Soninu*; *Ibid*, d. 1, Drač, 24. oktobar 1915. godine, *Alioti Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 183–184.

држање Срба према Италији отежава ситуацију. Уверен да Срби желе трајне тековине у Албанији, Сонино није видео други начин да их умири, осим изјавом да ће италијанска окупација бити привремена.[558]

Под утиском разговора од 21. октобра, Сонино је био уверен да ће Французи дефинитивно искрцати експедицију у Албанији. Међутим, два дана касније у Паризу долази до промене става. Барер је, супротно ранијим изјавама, саопштио Сонину да Француска неће слати трупе преко Албаније. У циљу отварања новог правца снабдевања за Србију, одлучено је да Французи преузму послове поправке путева, које су раније нудили Италијанима. Сада Барер испитује италијанског министра о плановима за пружање помоћи Србији. Ослобођен притиска од могуће француске експедиције у Албанији, Сонино више није имао разлога да жури са италијанском експедицијом. Одговорио је Бареру да, због текуће италијанске офанзиве, није било могуће одвојити трупе, нарочито за подухват који, како је тврдио, није био од виталног значаја и користи за Рим, већ је требало да послужи само да отклони неповерење Савезника у Италију. Сонино је јасно ставио до знања Бареру да италијанска експедиција може само да заштити позадину Србима, обезбеди им нови пут снабдевања и евентуални правац повлачења. О конкретној војној помоћи није било говора. Поред наведеног, начелно је прихваћено да италијанска флота обезбеђује товаре муниције које би Французи транспортовали до Сан Ђовани де Медуа.[559]

Упркос Сониновим изјавама, у Паризу почињу да круже информације да италијанска акција на Балкану добија конкретнији облик, те да је експедиција кроз Албанију одлучена и договорена за 10. новембар. Штампа критикује Италијане, наводећи да предузетом офанзивом на италијанском фронту не помажу општој ствари, већ искључиво воде свој изоловани рат. Према Веснићевим сазнањима, Италија је планирала да искрца своје трупе у Драчу. Узнемирен оваквим вестима, Сонино се састао са Барером. Очигледно је посумњао да француски амбасадор стоји иза ове акције, те му је пребацивао да осим њихове дискусије није било никакве одлуке о предузимању италијанске

[558] *Ibid*, d. 947, Rim, 21. oktobar 1915. godine, *Sonino Kadorni*; *Ibid*, d. 954, 22. oktobar 1915. godine, *Kadorna Soninu*; *Ibid*, doc. 961, Rim, 23. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; L. Riccardi, *Alleati*, 184–185.

[559] *Ibid*, doc. 961, Rim, 23. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; DDI, V–V, doc. 4, Petrograd, 25. oktobar 1915. godine, *Karloti Soninu*; ПСР III, д. 458, 30. октобар 1915. године, *Спајаковић МИД–у*; П. Опачић, *Борба за Балкан у јесен 1915. године*, 218; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 135; L. Riccardi, *Alleati*, 184–185; L. Riccardi, *L'Italia e L'Intesa*, 298–300.

експедиције у Албанији. Барер се бранио да је само пренео информације које је добио. Након Поенкареовог разговора са Титонијем, испоставило се да је Кадорна у комуникацији са савезничким генералима споменуо могућу италијанску експедицију на Балкану, након што се офанзива на аустроугарском фронту оконча. Како не би деморалисали своју савезницу, Французи и Руси су, упркос негативном писању штампе и незадовољству због себичног држања Рима, хвалили ефекте италијанске офанзиве. Иако је Сазонов прихватио Сонинове аргументе да Италија помаже Србији својом офанзивом, од српског војног аташеа у Италији, капетана Христића и аустроугарских заробљеника на црногорском фронту долазе информације да су ту пристигле непријатељске јединице управо са италијанског фронта.[560]

Када је приликом Жофрове посете Лондону 30. октобра усаглашена политика Енглеза и Француза по питању Солунског фронта, од Италијана је формално затражено да се, преко Солуна или Албаније, придруже савезничким напорима на Балкану. Поред упућивања трупа, тражено је да се позабаве поправком приступних путева, успостављањем база снабдевања и њиховом заштитом. Наведени предлози се у великој мери поклапају са ранијим Бареровим иницијативама у Риму.[561]

Како су Италијани за непредузимање своје акције на Балкану истакли војне разлоге, генерал Жофр је 31. октобра писао директно италијанској Врховној команди. Затражио је да Кадорна утиче на италијанску владу да изда одобрење за упућивање италијанске војне помоћи француско–енглеским снагама на Балкану. Држећи се својих

[560] АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Б.Пов.бр. 311, Париз, 26. октобар 1915. године, Веснић МИД–у; *Исто*, р. 478, Ф XXIX, д. 3, Б.Пов.бр. 2245, Италија, 25. октобар 1915. године, *капетан Христић министру војном*; DDI, V–IV, d. 923, London, 17. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; DDI, V–V, doc. 2, Pariz, 24. oktobar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 9, Rim, 25. oktobar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 15, Pariz, 27. oktobar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 19, London, 27. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 30, Petrograd, 30. oktobar 1915. godine, *Karloti Soninu*; ПСР III, д. 438, 23. октобар 1915. године, *Веснић* МИД–у; ПСР III, д. 461, 31. октобар 1915. године, *Михајловић МИД–у*; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 162; – На италијанском фронту су вођене оштре борбе. Јаким нападима артиљерије је одбијен аустроугарски напад и развијена офанзива у Монте Неру, ПСР III, д. 470, 1. новембар 1915. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 472, 2. новембар 1915. године, *Винтровић МИД–у*; L. Riccardi, *Alleati*, 184–186, 190–191.

[561] *Исто*, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Б.Пов.бр. 202, Лондон, 22. октобар 1915. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 246, Косовска Митровица, 23. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 8, Пов. бр. 250, Рашка, 23. октобар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; DDI, V–V, d. 36, Pariz, 31. oktobar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 39, London, 1. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 48, Verona, 2. novembar 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 45, Pariz, 2. novembar 1915. godine, *Titoni Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 121–128; L. Riccardi, *Alleati*, 190–194; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 135–136.

овлашћења, начелник италијанске Врховне команде је коначно решавање ових питања препустио влади у Риму. Међутим, искористио је прилику да се још једном изјасни против експедиције кроз Албанију. Уместо тога, предлаже да се у Солуну искрца једна бригада од око 15.000 војника из Триполитаније. Контингент се током зиме могао ојачати док не достигне снагу армијског корпуса. Жофрова иницијатива је уверила Саландру да ће Италија ипак морати да предузме акцију на Балкану. Лично је био наклоњенији предузимању експедиције у Албанији, јер би и јавно мњење боље прихватило одвајање трупа у сврху заштите италијанских интереса на Јадрану. Одлука о томе свакако није могла бити донета пре 8. новембра, када се очекивао Саландрин повратак у Рим.[562]

Приликом новог разговора са Барером од 3. новембра, Сонино је и даље заступао тезу да италијанска војска офанзивом на свом фронту сарађује са Савезницима и ублажава притисак на Србију. Одбијао је да говори о италијанској експедицији на Балкану док се не заврши офанзива на аустроугарском фронту. Поред тога, жалио се да негативно расположење Срба и Грка према Италији представља препреку за било какву интервенцију. Одлучан отпор акцији на Балкану је произилазио из Сониновог уверења да је већ било касно да се упути помоћ српској војсци преко Албаније и Црне Горе. Насупрот оваквом мишљењу, Титони је сматрао да је упућивање трупа на Балкан кључно. Упозоравао је да ће се на Балкану одлучивати судбина рата, јер би успостављање ланца снабдевања преко Балкана и Мале Азије омогућило Немцима да наставе рат у недоглед.[563]

Одбијање Сонина да транспарентно разговара о италијанским плановима и недостатак солидарности све више изазивају неповерење и нерасположење код Савезника. Када приликом говора у Парламенту, почетком новембра, Асквит није споменуо Италију међу силама које ће помоћи Србији, Империјали упозорава Сонина да то може створити утисак да влада у Риму остаје по страни и не мари за судбину Србије. Сонина је иритирало

[562] *Исто*, p. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 199, Париз, 12. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; Исто, д. 8, Б.Пов.бр. 207, Париз, 12. октобар 1915. године, *Веснић–МИД–у*; Исто, д. 8, Б.Пов.бр. 311, Париз, 26. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; DDI, V–V, d. 46, Pariz, 2. novembar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 48, Verona, 2. novembar 1915. godine, *Salandra Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 192–193.

[563] *Исто*, p. 476, Ф XXVII, д. 8, Б.пов.бр. 210, Париз, 22. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 361, Рим, 18. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 370, Петроград, 23. октобар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 386, Рим, 26. октобар 1915. године, *Ристић Пашићу*; DDI, V–V, d. 44, Pariz, 2. novembar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 52, Rim, 3. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; L. Riccardi, *Alleati*, 194–195; L. Riccardi, *L'Italia e L'Intesa*, 299.

што Британци не цене италијанску помоћ за блокаду бугарске обале и не прихватају аргумент да италијанска офанзива ублажава притисак на Србију.[564]

Српска влада је била информисана о оклевању Италијана да се прикључе савезничкој акцији на Балкану и изговорима да то не чини због држања и могућих реакција Срба и Грка. Сонина је иритирало што Србија не тражи директно италијанску помоћ, већ то чини преко Савезника. Сматрао је да се тако поступа јер српска влада сумња у искрене намере Италије. Пуковник Николајевић је саветовао влади да се у тренутним тешким околностима спашава главно па макар Италијани после остали у Албанији. Гирс је 6. новембра рекао Ристићу да ће учешће Италије на Балкану зависити од исхода њених операција према Карсу. Ако пак офанзива буде заустављена, Италија ће послати војску у Драч а одатле у Медову. Према његовим речима, Италијани нису намеравали да иду директно на Медову због близине Котора. Они су и наредних месеци, када се српска војска налазила око Скадра задржали исти став према медовском пристаништу.[565]

Застој на италијанском фронту је омогућио Италији да издвоји потребне трупе. Са друге стране, Сонино више није могао да користи офанзиву као аргумент за пасивност Италије на Балкану. Нагло погоршање положаја Србије није се могло игнорисати и наметало је моралну потребу да Италија упути помоћ којом би истовремено заштитила своје интересе у Албанији. Напослетку, притисци Савезника и сумње у посвећеност Италије заједничком циљу, у тренутку када она потпуно економски зависи од њих, навели су Сонина да до 8. новембра измени став и преломи у корист италијанске експедиције у Албанији. Очекивао је да ће политичка потреба за организовањем експедиције отклонити Кадорнин отпор. За италијанског министра је акција имала двоструку корист. Влада би приликом заседања Парламента приказала да ради на очувању позиција у Албанији и на

[564] DDI, V–V, d. 47, London, 2. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 53, Petrograd, 3. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; МО, III–IX, д. 279, Париз, 18. новембар 1915. године, *Извољски Сазонову*; – Асквит је тек 10. новембра изјавио да ће и Италија помоћи да се Србији обезбеди будућност. Том приликом је похвалио напоред италијанске војске, (DDI, V–V, d. 83, London, 10. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*).

[565] АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 316, Рим, 24. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 316, Рим, 24. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 361, Рим, 18. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 411, Петроград, 27. октобар 1915. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, р. 478, Ф XXIX, д. 2, Б.Пов.бр. 2199, Лондон, 20. октобар 1915. године, *пуковник Николајевић министру војном*; ПСР III, д. 474, 2. новембар 1915. године, *пуковник Николајевић министру војном*; *Исто*, д. 490, 5. новембар 1915. године, *Пашић Штабу Врховне команде*; *Исто*, д. 494, 5. новембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 501, 6. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 170–171.

Јадрану, док би на међународном плану поправила односе са Црном Гором, Србима и Словенима. Одлуку је убрзала потреба да се спречи побуна локалног становништва против Есада и долазак Срба у Албанију.[566]

Од 10. новембра, француска и енглеска штампа су најављивале скору експедицију у Албанији. Јавно мњење и политички кругови су веровали да Италијани морају да предузму акцију ради заштите својих интереса у Валони. У новом разговору са Барером, Сонино је заиста обећао да ће кроз неколико дана имати одговор о начину и месту упућивања помоћи Србији. Почетак заседања италијанске владе 10. новембра и долазак Кадорне у Рим два дана касније, указивао је на то да је Италија близу одлуке. Сонино је настојао да сломи отпор Зупелија да уопште упути снаге на Балкан и Врховне команде да експедицију предузме у Албанији уместо у Солуну. Главни аргумент се заснивао на ресурсима. Сонино је тврдио да је за операцију у Албанији било неопходно 25.000 војника, док је одлазак у Солун подразумевао упућивање 60.000 војника, које Италија није могла да издвоји. Напослетку је подржан Сонинов предлог. Французи су се надали да ће Италијани упутити бар 100.000 војника у Албанију. Према Бријановом плану, савезничка војска око Солуна би примила и реорганизовала 100.000 српских војника, док би исто толико имала задатак да реорганизује Италија у Албанији. На тај начин би савезничка војска на Балкану са бројем од 450.000 војника стекла способност за предузимање озбиљнијих операција.[567]

Како би мотивисао Италијане да предузму акцију, Грej је 15. новембра упутио меморандум о оснивању независне Албаније под заштитом Италије, којим би суштински био проширен италијански протекторат у односу на опсег утврђен Лондонским уговором. Албанска држава би обухватала католичка и муслиманска племена и била би организована

[566] *Исто*, p. 477, Ф XXVIII, д. 6, Б.Пов.бр. 352, Атина, 25. октобар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; DDI, V–V, d. 70, Drač, 6. novembar 1915. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 76, Rim, 8. novembar 1915. godine, *Sonino Salandri; Ibid*, d. 80, Drač, 9. novembar 1915. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 94, Drač, 13. novembar 1915. godine, *Alioti Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 195–198; A. Ungari, *La guerra del Re*, 130–131; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 136–137.

[567] *Исто*, p. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 440, Рим, 30. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, p. 477, Ф XXVIII, д. 6, Б.Пов.бр. 415, Париз, 31. октобар 1915. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, д. 6, Б.Пов.бр. 433, Рим, 31. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–V, d. 81, Pariz, 10. novembar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 87, London, 11. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 88, Rim, 12. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 99, Pariz, 14. novembar 1915. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 106, Rim, 15. novembar 1915. godine, *Sonino Salandri*; ПСР III, д. 532, 13. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; МО, II–IX, д, 280, Рим, 18. новембар 1915. године, *Гирс Сазонову*; F. Martini, *Diario*, 563–566; S. Sonnino, *Diario II*, 267; L. Riccardi, *Alleati*, 198–199; A. Ungari, *La guerra del Re*, 127–130; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 137–138.

у кантоне. Њена граница би на северу ишла до Црне Горе, док би се на југу простирала до реке Војуше. Пројектована граница није ишла јужније од Војуше из обзира према Грцима, што није значило да то питање у будућности не би било подложно изменама. За источну границу је нејасно прецизирана линија од Црне Горе на северу до Охридског језера на југу. Британци нису видели ништа спорно у оваквом предлогу. Наиме, Србија би на основу ранијих Савезничких обећања добила проширење на западу и, услед бугарског напада, задржала Македонију, те више није било потребе да се води рачуна о успостављању заједничке српско–грчке границе у залеђу албанске државе. У Лондону су очекивали да ће предлог умирити Албанце и обезбедити њихов пријатељски однос према Савезницима. Сонино је прихватио иницијативу и затражио да питање Медове и Скадра остане отворено. Због опасности да кампања предузета са италијанске стране изазове незадовољство код Срба, предлаже Енглезима да понуду Албанцима изнесе Ламбова мисија која је упућена у Скадар. Сазонов није био срећан због чињенице да су Британци самоиницијативно, без знања и консултовања осталих савезника, проширили понуду Италији на рачун Албаније. Узевши у обзир српске интересе на том подручју, приговарао је да Савезници не би требало да користе лоше стање у којем се налазила Србија како би без ње преуредили питање Албаније. Солидаришући се са Петроградом, ни у Паризу нису са одобравањем примили иницијативу Британаца, те се од пројекта на крају одустало.[568]

У међувремену се Србија суочавала са озбиљним проблемима. Војска је била пресечена на два дела, без изгледа да ће се њен северни део пробити кроз бугарски клин у Македонији. Пашић је, по савету Трубецког, у тренутку тешке нужде одлучио да се обрати Италији. Сквитију је 15. новембра званично уручена нота којом српска влада тражи од Италије да упути експедицију на Балкан у помоћ Србији. У тексту ноте је истакнуто да непријатељска офанзива против Србије има за циљ успостављање аустро–немачке превласти на Балкану. Зарад очувања сопствених интереса на Балкану и у Јадрану, италијанска операција би имала за циљ да то спречи. Пашић наглашава да би италијанска помоћ пружила прилику за сређивање односа и почетак споразумног рада

[568] DDI, V–V, d. 102, Rim, 15. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; МО, III–IX, д. 299, Петроград, 22. новембар 1915. године, *Сазоновљева нота Бјукенену и Палеологу*; L. Riccardi, *Alleati*, 200–203; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 192; Богумил Храбак, „Албанија од јулске кризе“, *Обележја*, књ. 6 (1973), 135–140; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 238.

Италије и Србије. Два дана након пријема српске ноте италијанска влада је усвојила Сонинов план о покретању експедиције у Албанији.[569]

Поред упућивања молбе српске владе, Ристић је и лично разговарао са Сонином. Иако је италијански министар показао да му није било право због неповерења које је у Србији постојало према Италији, обећао је да ће учинити све да помогне Србији. Био је против искрцавања у Санти Кваранти из обзира према Грцима, који су попут Срба показивали неповерење према Италији. Поред раније поменутог става против коришћења медовског пристаништа, Сонино се при одвраћању Француза и Енглеза од Медове ослањао и на Пашићево мишљење. Стога је предложио да председник српске владе одреди најповољније јадранско пристаниште за слање товара.[570]

Трубецки је у својим извештајима унео забуну, јер је тврдио да се Ристић жалио Пашићу да је иницијатива наишла на уздржан став код Сонина. Поред тога, изнета је погрешна тврдња да је Сонино био присталица искрцавања у Медови, што није било тачно. Италијанског министра је збунио нови Пашићев предлог према којем би се помоћ српској војсци упућивала преко Солуна, Санти Кваранти и Медове. Делује да Сонино није одмах разумео да је измена става о путевима снабдевања настала у околностима када се

[569] АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов. бр. 617, Рим, 17. новембра 1915. године, *Ристић Пашићу*; Исто, д. 8, Пов.бр. 633, Париз, 11. новембра 1915. године, *Весник МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 441, Рим, 30. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, р. 477, Ф XXVIII, д. 6, Б.Пов.бр. 438, 3. новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 14845, Rim, 18. novembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; ПСР III, д. 535, 14. новембар 1915. године, *Молба српске владе Италији за слање трупа у помоћ Србији*; F. Martini, *Diario,* 582; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 410; Текст молбе: „Влада Краљевине Србије сматра да рат који су данас предузеле удружени Аустро Немци и Бугари на Балкану не иде само за тим да униште Србију, него превласта устро нешачку на Балкану. Како Србија није у стању да својом властитом снагом и ако је употребила и последње напоре, да то спречи, она се обратила помоћ силама четворног савеза. Све су силе одговориле на тај апел Србије и Енглеска, Француска и Русија шаљу војску на Балкан за операције противу Аустро–угарске и Немачке на суву и здружене флоте енглеска и талијанска бомбардовале су бугарска пристаништа у Беломе мору. Италијанска влада до сада није слала никакву војску за операције на копну, те зато се Србија обраћа још једном њој са молбом и она пошаље за тај циљ што знатнији део своје копнене војске на Балкан. Србија је уверена да ће та помоћ служити колико да се сузбије општи непријатељ независности балканских народа толико и интересима Италије која је од увек незаинтересовано заступала пуну независност Балкана, обезбеђење свога утицаја у Јадранском мору. На тај начин би се то још јаче манифестовало и допринело утврђивању пријатељских односа између Италије и Србије која је од увек желела искрено споразумни рад с Италијом.“, (ПСР III, д. 535, 14. новембар 1915. године, *Молба српске владе Италији за слање трупа у помоћ Србији*).

[570] *Исто*, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 316, Рим, 24. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; Исто, д. 8, Пов. бр. 361, Рим, 18. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 688, Рим, 5. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, р. 477, Б.Пов.бр. 642, Рим, 10. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; ПСР III, д. 548, 18. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 588, 23. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*.

више није рачунало на снабдевање српске војске у Србији, већ се радило о њеној реорганизацији на албанској обали. Стога је изјавио да ће помоћ преко Солуна стићи касно. Санти Кваранти је искључио јер се прелазило преко територије коју су окупирали Грци, док коришћење Медове није узимао у обзир јер су га још раније одбацивали и он и Пашић. Први због опасности од аустроугарске флоте, а други због недостатка приступних путева. На тај начин су, као једина опција према Сониновом виђењу, преостали Драч и централна Албанија, те је саветовао да Италија користи управо тај правац. Ипак, изјавио је Ристићу да је Италија спремна да заштити транспорт залиха које би Енглези и Французи упућивали преко Санти Кваранти и Медове. Стога је предлагао да Французи због добрих односа са Грцима користе Санти Кваранти, Енглези Медову, а Италијани Валону и Драч.[571]

У међувремену је Гавриловић обавестио Есада о скором искрцавању италијанских трупа у Албанију и мерама које су Силе предузеле за снабдевање преко Медове и Драча. Са друге стране, Есад је Алиотију деловао обесхрабрено. Свестан да повлачење може довести до деморализације Срба и истовремено покренути албанска племена, паша инсистира да се италијанске трупе, поред Валоне, искрцају у Драчу. Како би се обезбедило искрцавање и снабдевање поменутих трупа, Есад и Гавриловић су заједно предлагали Италијанима да, због изложености драчке луке, предузму мере за утврђење и осигурање одбране града. По пријему Алиотијевих извештаја, Сонино је почео да се двоуми око коришћења Драча, наводећи да је лоша заштита луке непријатељу омогућавала гранатирање са мора. Уместо тога одлучује да се искрцавање изврши преко Валоне, одакле би превоз конвоја био безбеднији. До краја месеца је изменио став и по питању осигурања савезничких транспорта. Жалио се на недостатак разарача, подморница и других средстава неопходних за одбрану и пратњу транспорта за снабдевање. Како би

[571] ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 14956, Rim, 23. novembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Б.Пов.бр. 256, Рим, 20. октобар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 284, Петроград, 21. октобар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, р. 477, Ф XXVIII, д. 6, Б.Пов.бр. 642, Рим, 10. новембар 1915. године, *Ристић Пашићу*; ПСР III, д. 588, 23. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–V, d. 119, Petrograd, 18. novembar 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 130, Rim, 20. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 139–140; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 410–411.

тај проблем отклонио, више пута је од Француза тражио да врате разараче који су према поморској конвенцији раније били придружени италијанској флоти.[572]

Гирс 18. новембра информише Сазонова да се Италија коначно определила за експедицију у Албанији. Међутим, на питања Савезника о обиму италијанске експедиције Сонино и даље није давао прецизне одговоре. Тврдио је да ће то зависити од тока догађаја и српског повлачења у Црној Гори и према Скадру или централној Албанији. Како би се олакшао положај Срба, предложио је да Енглези изврше поправку путева и обезбеде снабдевање. Енглески амбасадор је 22. новембра предложио Сонину да Италија, осим експедиције у Албанији, као чин солидарности са Савезницима пошаље један пук у Солун. Италијански министар није прихватио иницијативу говорећи да се сви напори морају усмерити ка Јадрану. Сматрао је да се Италија довољно солидарисала учешћем у нападу на Дедеагач и упућивањем бродова за демонстрацију силе према Грчкој.[573]

Декрет о упућивању италијанске експедиције у Валону званично је донет тек 1. децембра, када српска војска већ увелико маршира ка албанској обали. Према Спалајковићевим извештајима било је планирано да се искрца 33.000 војника. Италијанске снаге у Валони током децембра достижу 29.000 људи, што је са 9.000 војника који су накнадно послати у Драч чинило укупан број од 38.000 војника. За команданта италијанског специјалног корпуса у Албанији постављен је генерал Емилио Бертоти. Њему је осим војне, додељена политичка власт над територијом на којој се одвија акција оружаних снага под његовом командом. Имао је врховну надлежност над свим службама на територији своје јурисдикције. Према тој одлуци, сви службеници у Албанији су морали да комуницирају са својим министарствима преко команданта специјалних снага. Само се политичка кореспонденција између посланства у Драчу имала одвијати директно са Министарством спољних послова. Међутим, Алиоти је био дужан да обавештава Бертотија о преписци. Упућивање трупа у Валону није представљало ефективну помоћ

[572] DDI, V–V, d. 134, Rim, 21. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 141, Drač, 24. novembar 1915. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 143, Rim, 24. novembar 1915. godine, *Sonino Aliotiju*; *Ibid*, d. 162, Rim, 30. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.
[573] MO, III–IX, д. 280, Рим, 18. новембар 1915. године, *Гирс Сазонову*; DDI, V–V, d. 134, Rim, 21. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 136, Rim, 22. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 135; L. Riccardi, *Alleati*, 203–204.

српским трупама које су се налазиле стотинама километара одатле. Србима је приоритет била храна.[574]

Италијански експедициони корпус у Албанији је, према уредби од 1. децембра, стављен под директну контролу Министарства рата. Ова чињеница указује на то да су трупе биле намењене остварењу политичких а не војних циљева. Одвајање дела трупа из јурисдикције Врховне команде је довело до сукоба између Кадорне и министра рата Зупелија. Сукоб се нарочито заоштрио када је Пашић предложио да се у Драч пошаље један пук италијанске војске да умири становништво и заустави агитацију аустро–бугарских агената. Алиоти је прихватио иницијативу и препоручио такву меру војним властима. Генерал Бертоти је 3. децембра самоиницијативно, због опасности на мору, послао копном из Валоне према Драчу пешадијску бригаду „Савона“ (15. и 16. пешадијски пук) под командом генерала Доменика Геринија. Три дана касније, италијански конзул у Драчу Ренато Пјачентини је у одсуству Алиотија изјавио да не препоручује слање Геринијевог одреда. Бертоти је био упозорен о томе, због чега је морао преиспита своју одлуку. Сонино није видео опасност у томе да се пошаље један или два пука копном за Драч, јер је присуство италијанских трупа могло да спречи невоље у граду.[575]

Након низа лоших вести са Балкана, Саландра је страховао да ће катастрофа задесити и италијанске трупе, нарочито оне које су биле послате у Драч. Оштро је

[574] АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 617, Рим, 11. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов. бр. 781, Петроград, 23. новембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 819, Цетиње, 24. новембар 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов. бр. 831, Цетиње, 24. новембар 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 924, Рим, 23. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, р. 477, Б.Пов.бр. 1203, Букурешт, 2. децембар 1915. године, *Маринковић МИД–у*; ПСР III, д. 588, 23. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 654, 6. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у; Исто*, д. 665, 8. децембар 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; *Исто*, д. 678, 9. децембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; КИКС, д. 151, Букурешт, 2. децембар 1915. године, *Маринковић Пашићу*; DDI, V–V, d. 166, Rim, 2. decembar 1915. godine, *Sonino Aliotiju*; F. Martini, *Diario*, 590–591; A. Magro, *La Grande Guerra*, 43, 113–114, 120–121; A. Ungari, *La guerra del Re*, 128; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 192; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 144; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 104–105, 137–141, 169–171, 242–243; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша Топтани и Србија*, 320; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 410; Luigi Albertini, *I giorni di un liberale – Diari 1907–1925*, a cura di: Luciano Monzali, (Bologna: Il Mulino, 2000), 186; – До 6. децембра у Валони је искрцано 5.000 италијанских војника, (ПСР III, д. 654, 6. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; F. Martini, *Diario*, 593).

[575] DDI, V–V, d. 171, Drač, 4. decembar 1915. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 172, 5. decembar 1915. godine, *Kadorna Soninu*; *Ibid*, d. 184, Rim, 8. decembar 1915. godine, *Sonino Salandri*; ПСР III, д. 654, 6. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; L. Riccardi, *Alleati*, 249–250; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 104–107; A. Magro, *La Grande Guerra*, 121; A. Ungari, *La guerra del Re*, 128–129; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 144; P. G. Halpern, *nav. delo*, 414; – Геринијев одред је појачан батаљоном издвојеним из 86. пешадијског пука бригаде „Верона“, једним батаљоном територијалне милиције, плотуном коњице и артиљеријом снаге 30 оруђа различитог калибра, (A. Magro, *La Grande Guerra*, 121).

критиковао Алиотијево независно деловање и недопустив начин и тон обраћања влади коју представља. Упућивање трупа према Драчу посебно је разбеснело Кадорну, те 6. децембра пише министру Зупелију да је Савет министара претходно прихватио услов Врховне команде да се експедиција уздржи од било какве операције у унутрашњости региона. Није видео разлоге за такво поступање, јер је основни интерес Италије био залив Валоне, који заједно са Бриндизијем омогућава контролу уласка у Јадран. Слање трупа у Драч је видео као расипање снага, које би могло да доведе до даљег одливања трупа са главног фронта. Упозорио је да операција у Албанији не би смела, зарад постизања секундарних циљева, да одузме војне ресурсе, који би, уколико се упуте у Солун, могли да постигну значајније резултате у долини Вардара. Основни разлог за Кадорнину забринутост била је опасност да се непријатељске снаге ослободе са Балкана и усмере на друге фронтове. Ипак, потреба да се осигура Драч, након напада аустроугарске флоте, учврстила је Сонина у намери да задржи италијанске трупе у граду. Одред стиже у Драч 19. децембра.[576]

Током децембра и јануара, италијански експедициони корпус у Албанији није учествовао у борбеним дејствима. Италијани нису озбиљније реаговали чак ни након аустроугарске офанзиве од 6. јануара 1916. године, када је био угрожен Ловћен, који је био важан за италијанске интересе на Јадрану. Њихове трупе су се ограничиле на одржавање јавног реда и мира у Валони и Драчу, дистрибуцију материјала за српску војску и контролисање њеног кретања кроз италијанску окупациону зону. Иако је, током дискусија октобра и новембра, окупација Елбасана и Тиране била један од основних циљева експедиције у Албанији, италијанске трупе током читава два месеца од доласка нису испуниле овај задатак. Напротив, инсистирале су да српске трупе наставе да бране наведено подручје. Објашњење за овакву промену, може се пронаћи у чињеници да је италијански корпус био послат искључиво из политичких разлога. Док су Елбасан и Тирана били у позадини фронта, за Италијане је било прихватљиво да остваре контролу на поменутом подручју. Међутим, како је децембра линија фронта дошла до ових градова, италијанске трупе су се ограничиле на послове обезбеђења позадине фронта. Намера

[576] АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 1304, Драч, 7. децембар 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 1357, Драч, 5. децембар 1915. године, *Гавриловић Пашићу*; DDI, V–V, d. 183, Rim, 8. decembar 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 185, Rim, 8. decembar 1915. godine, *Salandra Soninu*; ПСР III, д. 672, 8. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*, L. Riccardi, *Alleati*, 249–251; A. Ungari, *La guerra del Re*, 125–132; P. G. Halpern, *nav. delo*, 414.

Италијана да одрже српски фронт у Албанији као баријеру између Бугара и италијанских поседа довела је до озбиљног нарушавања српско–италијанских односа на терену.[577]

6.3. Кроз обалу смрти до острва спаса

По доласку на Албанску обалу, српска влада се брзо суочила са непријатном реалношћу. Хране на обали није било, нити је пристизала у довољној количини. Амбијент никако није погодовао реорганизацији војске, а акутна опасност од непријатеља је претила да угрози сам опстанак исцрпљених српских трупа. Притом, Италијани са неповерењем посматрају српско присуство на албанској обали. Стога Пашић, од Париза, Рима, Лондона и Петрограда тражи евакуацију из Албаније. Суочени са захтевним логистичким изазовом Савезници касне са одлукама. За то време, српска војска се суочава са озбиљним изазовима на терену, али и бројним неспоразумима са Римом. Јаз између Срба и Италијана се заоштрава до крајње мере. Почетком 1916. године, Савезници, након кашњења, неодлучности и вишемесечних невоља отпочињу са евакуацијом јадних остатака српске војске на Бизерту, а потом на Крф.

6.3.1. Између непремостивих препрека

Док је Србија увелико повлачила своје трупе ка Албанији, у намери да их ту нахрани и реорганизује, Савезници, уместо да ужурбано шаљу храну у албанска пристаништа, тек преиспитују путеве снабдевања и баве се питањима заштите транспорта. Кашњење испорука у Медову, потапање необезбеђених бродова са храном и потешкоће при истовару, онемогућили су дистрибуцију хране до пунктова дуж праваца повлачења.

[577] ПСР III, д. 746, 20. децембар 1915. године, *Белешка Јована М. Јовановића Пижона*; *Исто*, д. 763, 24. децембар 1915. године, *Штаб Врховне команде министру војном*; *Исто*, д. 764, 25. децембар 1915. године, *Пашић посланицима у Паризу, Лондону и Петрограду*; *Исто*, д. 771, 26. децембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 813, 1. јануар 1916. године, *Бошковић МИД–у*; *Први светски рат у документима Архива Србије* (=ПСР IV), том 4, приредили: Александар Марковић&Љубинка Шкодрић, (Београд: Државни архив Србије, 2020), д. 17, 17. јануар 1916. године, *Бошковић МИД–у*; DDI, V–V, d. 207, 18. decembar 1915. godine, *Kadorna Soninu*; *Ibid*, d. 213, Rim, 20. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 215, Skadar, 20. decembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 225, Rim, 22. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 228, Rim, 23. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 229, Rim, 24. decembar 1915. godine, *Viktor Emanuel III Soninu*; *Ibid*, d. 231, Skadar, 25. decembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 232, Rim, 25. decembar 1915. godine, *Sonino Viktoru Emanuelu III*; *Ibid*, d. 235, Rim, 26. decembar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 239, Skadar, 27. decembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 296; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 175–181; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 327–328; L. Riccardi, *Alleati*, 249–256.

Последично, код већ изнурених српских трупа наступа глад. Суочени са стањем на терену, официри траже од српске владе да упути апеле Савезницима да убрзају слање хране у Драч и Медову.[578]

Зарад боље координације Савезника, у Риму је 23. новембра формирана Савезничка комисија за снабдевање српске војске. Њен задатак је био да разматра све захтеве о снабдевању, осим оружја и муниције. Поменуту Комисију су чинили поморски аташеи Савезника и представници италијанске морнарице. Према утврђеној процедури, српска влада је све захтеве Комисији упућивала преко свог Посланства у Риму. Независно од Комисије, српски војни изасланици су више пута у Лондону, Паризу и Петрограду инсистирали да се снабдевање убрза. Сонино је упозоравао италијанске дипломатске представнике да француска штампа најављује велики допринос Италије у процесу снабдевања Србије. Како није желео да излаже државу трошковима а морнарицу непотребним губицима, италијански министар наводи да Французи потпирују илузије које не одговарају стварности. Сонино није планирао да Италија преузме на себе обавезе које нису биле стриктно у њеним интересима. Стога се одмах оградио да италијанска морнарица нема довољно ратних бродова и торпедних чамаца да обезбеди пратњу транспортним бродовима, јер је истовремено морала да обезбеђује слање италијанских трупа у Валону и њихово снабдевање.[579]

У Италију средином новембра стиже енглеска мисија која је требало да организује пренос хране и других залиха за Србију преко Медове. Мисија је 20. новембра кренула за Бриндизи, са намером да 22. новембра стигне у Медову и упути се даље за Скадар. Према утврђеном плану, енглеска мисија је требало, поред Медове, да користи и пристаниште

[578] *Исто*, д. 625, 30. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 626, 30. новембар 1915. године, *Степа Степановић МИД–у*; *Исто*, д. 637, 1. децембар 1915. године, *министар војни о снабдевању српске војске критике на правац повлачења српске војске*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 293–295; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 325; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 84–94; Луј–Л. Томсон, „Повлачење из Србије (октобар–децембар 1915)“, у: *Српско повлачење у 1915/16. – француска сведочанства*, приредио: Станислав Сретеновић, (Нови Сад: Прометеј, 2016), 147–148; Јован Хаџивасиљевић, „Кроз Албанију 1915. године с Моравском дивизијом II позива“, у: *Албанска голгота српске војске 1915. године – дневнички записи двојице Врањанаца*, приредио Јован Љ. Јањић, (Врање: СУБНОР града Врања, 2014), 46–100; Стојан Јовановић Шукар, „Ратни дневник“, у: *Албанска голгота српске војске 1915. године – дневнички записи двојице Врањанаца*, приредио Јован Љ. Јањић, (Врање: СУБНОР града Врања, 2014), 138–142.

[579] *Исто*, д. 549, 18. новембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 550, 18. новембар 1915. године, *потпуковник Николајевић пуковнику Стефановићу*; *Исто*, д. 552, 18. новембар 1915. године, *Бошковић МИД–у*; DDI, V–V, d. 142, Rim, 24. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 294–295; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 325; A. Magro, *La Grande Guerra*, 122; Б. Висковић, *Савезничке морнарице*, 279–280; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 408–409.

Санти Кваранти. Италијани су, због опасности од подморница, у последњем тренутку одлучили да енглеску мисију уместо у Медову спроведу у Драч, одакле би копном наставила за Скадар. Логистичку подршку на терену је требало да пружи Есад–паша, који је добио задужење да организује даљу дистрибуцију брашна из Драча и Медове.[580]

Британска војна мисија је крајем новембра стигла у Медову и установила да је пут од Скадра до Медове био лош и на више места непролазан, због чега се пренос хране могао вршити само мањим бродовима уз Бојану. Како у албанским пристаништима није био адекватно припремљен терен за истовар робе, Енглези су страховали да ће доћи до пренатрпаности пристаништа. Због тога предлажу да се Србија споразуме са Грчком око истовара у Санти Кваранти. Пашић је одбацио предлог и покушао да објасни Савезницима да је у датим околностима, војску у Битољу било практичније снабдевати из Солуна, а војску у Албанији преко Драча и Медове. Одређивање Драча и Медове за базу, захтевало је хитну организацију превоза, истовара, заштите и даље дистрибуције терета. У ту сврху, Французи 27. новембра доносе одлуку да у Албанију упуте своју мисију.[581]

Упркос почетном оптимизму Савезника, транспорт материјала за српску војску је текао споро. Време је пролазило, а тражене залихе нису пристизале на албанску обалу. Према српским извештајима у Албанију је до 25. новембра стигло свега 90 џакова брашна. Срби упућују нове апеле италијанској влади и савезничким амбасадорима да убрзају слање брашна из Бриндизија за Драч и Скадар. Сонино је изјавио Ристићу да је пренос брашна за Драч већ почео и обећао да ће учинити све да убрза транспорт. И заиста у Бриндизи је до 25. новембра стигло 840 тона брашна, од чега је према наводима

---

[580] АС, МИД ПО, 1915, р. 478, Ф XXIX, д. 2, Б.Пов.бр. 687, Рим, 5. новембар 1915. године, *Ристић Пашићу*; ПСР III, д. 555, 18. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 560, 19. новембар 1915. године, *Пашић Гавриловићу*; *Исто*, д. 568, 20. новембар 1915. године, *Пашић Ристићу*; *Исто*, д. 570, 20. новембар 1915. године, *Михајловић МИД-у*; *Исто*, д. 574, 21. новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; Г. Г. Смит, *Са Србима у рату*, 144; Б. Висковић, *Савезничке морнарице*, 277–279. – Есад–паши је требало дати 200.000 динара како би обезбедио транспорт залиха, (ПСР III, д. 574, 21. новембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*); – Поред предводника мисије, капетана Дениса Ларкинта, у мисији се налазио Хари Лемб, некадашњи дипломатски представник Енглеске у Драчу и бригадни генерал Френк Тејлор, (ПСР III, д. 565, 19. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; Б. Висковић, *Савезничке морнарице*, 277–278).

[581] ПСР III, д. 584, 22. новембар 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; *Исто*, д. 599, 26. новембар 1915. године, *Винтровић МИД-у*; *Исто*, д. 600, 26. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 609, 27. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 612, 27. новембар 1915. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 617, 29. новембар 1915. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 640, 2. децембар 1915. године, *белешка Јована М. Јовановића*; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 168–169; Б. Висковић, *Савезничке морнарице*, 278; Г. Г. Смит, *Са Србима у рату*, 144–145, 171–172; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 294; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 408.

италијанских власти 580 тона било послато у Драч, док је остатак требало послати у Медову. Сутрадан се у Бриндизију налазило 1.200 тона брашна, док је 3.800 било у путу. Међутим, због пропуста у обезбеђивању транспорта, прве испоруке нису стигле на одредиште.[582]

У међувремену је примећена повећана активност аустроугарске флоте у Котору. Био је то први знак да ће непријатељ активно ометати снабдевање српске војске. Неактивност италијанске морнарице значајно је допринела да аустроугарске подморнице и торпиљери слободно крстаре Јадранским морем. Већ 23. новембра, непријатељски торпедни чамци су пресрели прву пошиљку од шест једрењака и потопили три. Сутрадан је у медовском пристаништу потопљен један брод са брашном. То је навело Пашића да затражи од Савезника да торпиљерима обезбеде пратњу бродова у току транспорта и приликом искрцавања у пристаништима. Поред тога, инсистирао је да се уместо мањим пловилима, пренос врши великим бродовима.[583]

Сонино није прихватио предлог о осигурању пристаништа, наводећи да ратни бродови, због аустријских подморница, не смеју дуго да се задржавају на једном месту. Према његовим речима Италија није имала довољно торпиљера којима би истовремено обезбеђивала конвоје послате у Драч и Медову. Упозорио је да постоји опасност од напада на Драч, јер је сувише изложен бомбардовању са мора. Како би се избегли губици и заштитила рута ка Медови и Драчу, Сонино предлаже српској влади да затражи од Енглеза да пошаљу додатне торпиљере а од Француза да врате Италији 12 француских разарача. Незадовољан одговором, Пашић је закључио да Италијани не желе да пошаљу бродове.[584]

---

[582] *Исто*, д. 589, 23. новембар 1915. године, *пуковник Николајевић пуковнику Стефановићу*; *Исто*, д. 591, 24. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, 3, д. 595, 25. новембар 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, 3, д. 596, 25. новембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 597, 25. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 601, 26. новембар 1915. године, *Ристић МИД-у*; *Исто*, д. 603, 26. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 325; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 186; Б. Висковић, *Савезничке морнарице*, 280–283.

[583] АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 624, Лондон, 11. новембар 1915. године, *Бошковић Пашићу*; ПСР III, д. 587, 23. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 591, 24. новембар 1915. године, *Ристић МИД-у*; *Исто*, 3, д. 595, 25. новембар 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, д. 625, 30. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 295; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 325; Б. Висковић, *Савезничке морнарице*, 280–283.

[584] *Исто*, р. 477, Ф XXVIII, д. 6, Б.Пов.бр. 594, Рим, 12. новембар 1915. године, *Ристић Пашићу*; DDI, V–V, d. 142, Rim, 24. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР III, д. 598, 25. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 603, 26. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; В. Г.

Након учесталих напада на транспорте, италијански представници су 26. новембра, на састанку Савезничке комисије за снабдевање, тврдили да Италија не може вршити заштиту транспорта у континуитету, јер у доњем Јадрану није имала довољно ратних бродова за такав подухват. Предлагали су да се пошаље најмање 20 француских или енглеских разарача. Француски аташе је обећао да ће интервенисати код своје владе да се врати 12 француских разарача. Представник Енглеске је, уз изјаву да ће и енглеска морнарица одвојити тражене бродове, предложио да се за потребе заштите транспорта и истовара користе и подморнице у координацији са другим ратним бродовима. Међутим, у Риму су инсистирали да се за заштиту транспорта употребе искључиво разарачи. Користећи тренутне потребе Србије, Италијани су настојали да натерају Французе и Енглезе на поштовање одредби поморске конвенције. Коришћењем савезничких разарача, за ризичне подухвате, уместо својих, италијанска морнарица је желела да сачувала сопствене ратне бродове.[585]

Како су необезбеђени транспорти били лаке мете, непријатељски бродови и подморнице крајем новембра слободније оперишу дуж албанске обале. Иако су Италијани тврдили да су предузели мере за обезбеђење руте Бриндизи–Драч, управо су у том сектору потопљена још два брода са брашном. Користећи чињеницу да је Медова била без икакве заштите, Аустријанци су 29. новембра подморницом и авионима напали брод у самом пристаништу. Сва срџба је била усмерена ка Италијанима који су на себе преузели задатак да осигурају транспорте. Учестали напади су показивали да мере за обезбеђивање транспорта нису адекватно спровођене. Још једном се показало да Италијани нису били спремни да ризикују губитак сопствених ратних бродова. Уместо тога, они сву пажњу и капацитете морнарице усмеравају на заштиту својих интереса у Албанији. Стога је и званичан став гласио да транспорти до Медове нису били под пратњом, јер су ратни

Павловић, *Од Србије до Југославије*, 295; Б. Висковић, *Савезничке морнарице*, 281–283;М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 170–171.

[585] Archivio Centrale dello Stato, Presidenza del Consiglio dei Ministri, Prima Guerra Mondiale 1915–1922 (=ACS, PCM – PGM 1915–1922), Busta 76, Fascicolo 19/3, Serbia, Sottofascicolo 1, No. 16206, Rim, 28. novembar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Isto*, No. 36824, Rim, 28. novembar 1915. godine, *Zupeli Soninu*; *Isto*, No. 16115, Rim, 27. novembar 1915. godine, *Sonino Salandri*; DDI, V–V, d. 157, Rim, 27. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 184, Rim, 8. decembar 1915. godine, *Sonino Salandri*; ПСР III, д. 584, 22. новембар 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; *Исто*, д. 609, 27. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 625, 30. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 665, 8. децембар 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 325, Б. Висковић, *Савезничке морнарице*, 281–284.

бродови употребљени за обезбеђивање искрцавања италијанских трупа у Валони. Као резултат упућивања искључиво мањих транспортних бродова, без мера заштите, већи део залиха није стигао до албанске обале. Уместо тога, у Бриндизију се крајем новембра гомилају резерве хране. Незадовољан стањем на терену, Пашић је наложио Ристићу да поново од Комисије за снабдевање затражи пратњу за бродове који иду за Медову.[586]

Из Париза и Рима је 1. децембра стигла потврда да су Италијани добили задатак да својим бродовима под пратњом врше транспорт до Медове. Из италијанског Министарства морнарице, Ристић добија информацију да је медовско пристаниште одабрано јер је било безбедније за веће бродове, али и због чињенице да је ту требало да стигне главни део српске војске. Међутим, упркос оваквим вестима и даље није била обезбеђена пратња транспортним бродовима. Уместо тога, Савезници, због опасности од непријатељске флоте у Котору, одлучују да пренос хране врше преко Валоне. Овакав избор је правдан чињеницом да је Валона због близине Бриндизија била безбеднија и није захтевала додатне бродове. План је био да се по приспећу, храна одатле упућује мањим бродовима и копном на север. Срби су упозоравали да се ова рута делимично могла искористити за снабдевање јужног дела трупа, али се због лоших путева одатле никако нису могле снабдевати трупе око Скадра.[587]

Када је почетком децембра српска војска почела да пристиже на албанско приморје суочила се са недостатком хране у Скадру и Медови. Како храна из Валоне није долазила до српске војске, Пашић је инсистирао да се залихе, без даљих одлагања, шаљу директно у Драч и Медову. Британци су тврдили да је транспорт до Медове немогућ без бродова који би га обезбеђивали. Италијани и даље нису били спремни да дају своје бродове, а енглески и француски разарачи су били заузети на Медитерану, у Дарданелима и код Солуна. Како

[586] ПСР III, д. 584, 22. новембар 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; *Исто*, д. 609, 27. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 615, 28. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 617, 29. новембар 1915. године, *Бошковић МИД–у; Исто*, д. 620, 29. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 621, 29. новембар 1915. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 625, 30. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 295; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 325.

[587] *Исто*, д. 632, 1. децембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 633, 1. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у; Исто*, д. 636, 1. децембар 1915. године, *пуковник Стефановић пуковнику Николајевићу*; *Исто*, д. 640, 2. децембар 1915. године, *белешка Јована М. Јовановића*; *Исто*, д. 641, 2. децембар 1915. године, *пуковник Николајевић Врховној команди; Исто*, д. 643, 3. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 665, 8. децембар 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; DDI, V–V, d. 184, Rim, 8. decembar 1915. godine, *Sonino Salandri*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 295; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 170–171, 202–203; Б. Висковић, *Савезничке морнарице*, 282–287.

би се премостили проблеми, Савезници су на предлог Италијана препоручивали да се изнурена српска војска са севера повуче ближе Драчу и Валони.[588]

У међувремену, Ристић 3. децембра јавља српској влади да је Италија преузела послове преноса залиха и затражила да се други у то не мешају. Стање се није поправило, напротив, погоршало се. Један од бродова који је превозио италијанске трупе у Валону је потонуо од детонације мине код острва Сазено, Аустроугарска флота је 5. децембра у Медови потопила приспеле бродове са храном, порушила касарну и магацине, те је Пашић је поновио молбу да се обезбеди пратња за транспорте. Међутим, када је сутрадан аустроугарска флота напала Драч и потопила неколико једрилица, Савезници су прекинули снабдевање до 12. децембра. То је учињено у критичном тренутку, када је већи део изгладнеле српске војске стигао у околину Скадра. Италијански поморски званичници су признали да није послато довољно намирница и да је већи део упућених бродова потопљен. Уверавали су Ристића да је транспорт товара у Медову и Драч ризичан, јер италијанска флота у том делу Јадрана није била надмоћнија од непријатељске. У таквим околностима, од Срба се тражи да крену ка Валони. Алтернатива је била да Французи и Енглези упуте ратне бродове и осигурају безбедну пловидбу.[589]

Незадовољство према Италијанима све више расте. Сквити пише Сонину да у Скадру сви верују да је Италија преузела обавезу да обезбеди транспорт и искрцавање на албанско и црногорско приморје. Због тога се Италија криви и оптужује да не испуњава своје обавезе када непријатељ потопи или зароби неки терет. Како би се избегли неспоразуми и приписивање одговорности, предложио је италијанском министру да се разјасни како ствари заиста стоје. Упркос Ристићевим и Бошковићевим извештајима, Сонино је обавестио Сквитија да Италија није преузела никакву обавезу да обезбеди

[588] *Исто*, д. 645, 3. децембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 646, 4. децембар 1915. године, *пуковник Николајевић Врховној команди*; *Исто*, д. 665, 8. децембар 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; DDI, V–V, d. 184, Rim, 8. decembar 1915. godine, *Sonino Salandri*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 325; Б. Висковић, *Савезничке морнарице*, 284–286; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 186–187.

[589] *Исто*, д. 649, 5. децембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 654, 6. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 661, 7. децембар 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, д. 672, 8. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; A. Magro, *La Grande Guerra*, 121; М. Недић, *На албанској Голготи*, 94–95, 189–195; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 295; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 325–326; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 186–187; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 217–219; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 155; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 187; Б. Висковић, *Савезничке морнарице*, 286–290, 294; Г. Г. Смит, *Са Србима у рату*, 145–147; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 410–411; P. G. Halpern, *nav. delo*, 406–415.

транспорт и искрцавање на албанском и црногорском приморју. Уз обећање да ће са расположивим снагама учинити све, италијански министар је кривицу је пребацивао на Французе. Радило се о изговору, јер је враћање француских бродова захтевало време које изгладнели Срби нису имали.[590]

Стање са исхраном у Скадру долази до критичне тачке. Ситуација са залихама у Драчу је била нешто боља. Тамо је 8. децембра било складиштено 233.700 килограма брашна. Трупама у Елбасану и Тирани је преко Драча достављено 76.700 килограма брашна. Како изнурене северне трупе, без обезбеђених залиха хране, нису могле да изврше тражени марш ка Драчу и Валони, Пашић инсистира да се настави организовано упућивање хране директно у Медову. Предложио је да, ради заштите истовара, ратни бродови који прате транспорте остану неколико дана у медовском пристаништу. Међутим, Сонино инсистира да, пре било какве акције, савезничка флота ојача италијанску, јер је она сама била недовољна да врши транспорте. Комисија за снабдевање у којој су главну реч водили Италијани, утврдила је да италијанска флота није у стању да гарантује безбедност транспорта и да због тога енглеска и француска флота треба да доделе своје ратне бродове. Како су Французи вратили свега четири брода, Сонино поново предлаже да Пашић од владе у Паризу затражи појачања за италијанску флоту.[591]

Ренел Род је закључио да је главни аргумент Италијана за обуставу транспорта до Медове опасност од надмоћне аустроугарске флоте. Теза о надмоћи непријатељске флоте

---

[590] ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 15411, Rim, 10. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, No. 15468, Rim, 13. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов. бр. 1097, Лондон, 2. 30. новембар 1915. године, *Бошковић Пашићу*; DDI, V–V, d. 181, Skadar, 8. decembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 186, Rim, 9. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 186–187.

[591] Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, F1 – Registro del careteggio del Comando Supremo – Vari Uffici Guerra 1915/1918 (=AUSSME, F1), Raccoglitore 316, sottofascicolo 10 – Carteggio Serbia R.Legazione a Nisch (1915), dokument bez broja, Rim, 30. novembar 1915. godine, *Zapisnik sa druge sednice Komisije za snabdevanje Srbije*; ПСР III, д. 665, 8. децембар 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; *Исто*, д. 667, 8. децембар 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, д. 671, 8. децембар 1915. године, *МИД Комисији за снабдевање српске војске*; *Исто*, д. 672, 8. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 673, 8. децембар 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; *Исто*, д. 676, 9. децембар 1915. године, *Пашић Веснићу*; *Исто*, д. 680, 9. децембар 1915. године, *пуковник Николајевић Врховној команди*; *Исто*, д. 691, 11. децембар 1915. године, *Пашић Бошковићу*; DDI, V–V, d. 184, Rim, 8. decembar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 186, Rim, 9. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 144; – Српски војни изасланик који је присуствовао седници Комисије за снабдевање је инсистирао да се храна шаље у Драч и Медову, јер је тамо потребна. Христић инсистирао да у Медови може пристати и десет бродова, међутим, Комисија је утврдила да се у поменутом пристаништу не може истовремено вршити истовар више од два брода, (ПСР III, д. 673, 8. децембар 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*).

заснивала се на чињеници да је већи део италијанске флоте заузет за пренос трупа у Валону. Управо та активност италијанске морнарице је узета као аргумент да је остатак расположивих бродова недовољан да се супротстави непријатељској флоти без енглеских и француских појачања. Стога Род 8. децембра предлаже Сонину две мере. Прва је да се аустроугарска флота изазове и неутралише у поморској бици, а друга да се привремено обустави слање италијанских трупа у Валону, како би се морнарица ослободила за обезбеђивање транспорта до Медове. Италијански министар је на ове предлоге одговарао неодређено, наглашавајући да је Валона најподеснија за транспорт. Воље за испуњење Родовог предлога није било.[592]

Савезници су наставили да врше притисак на Сонина, због чињенице да је само Италија била у прилици да снабде српске трупе. Италијанског министра је погађало што се сви око питања исхране жале на Италију. Пребацивао је Ристићу да изражавање сумње српске владе у добре намере Рима демотивише Италијане. Тврдио је да су сами криви за уништење искрцане робе у медовској луци, јер је нису отпремали у унутрашњост. На Ристићеву констатацију да је српска војска дошла у тренутни положај због савета Савезника, Сонино се оградио. Нервозно је тврдио да Италија није саветовала и обећавала ништа, нити је узимала било какав ангажман на себе. Обећао је да ће радити на томе да олакша положај Србије, али је још једном упозорио да Италија није способна да сама уради све.[593]

Суочена са стањем на терену и потешкоћама које су онемогућиле реорганизацију трупа на албанској обали, српска влада је 9. децембра покренула питање напуштања Скадра и северне Албаније. Одлука Француза и Енглеза да задрже експедициони корпус у Солуну створила одрживу алтернативу за неодржив положај. Међутим, без обезбеђених залиха хране, српска војска није могла да дочека транспорт до Солуна, нити да маршира ка Драчу и Валони. Стога, Пашић инсистира да се настави са допремањем хране у Медову. Француски поморски аташе у Риму је признао Ристићу да су Савезници погрешили када су проценили да тако велику војску могу снабдевати преко Драча и

[592] ПСР III, д. 669, 8. децембар 1915. године, *Ристић пуковнику Николајевићу*; *Исто*, д. 694, 12. децембар 1915. године, *Бошковић МИД–у*.
[593] АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 927, Рим, 23. новембар 1915. године, *Ристић Пашићу*; ПСР III, д. 692, 11. децембар 1915. године, *пуковник Николајевић Врховној команди*; *Исто*, д. 12. децембар 1915. године, Ристић МИД–у.

Медове. Срби су пак за стање у којем су се нашли кривили пропусте Савезника, нарочито Италије, којој су приписивали лоше намере.[594]

6.3.2. Разлози за евакуацију

Првобитни план српске владе и Врховне команде да се српска војска реорганизује на албанском приморју није остварен. По приспећу трупа нису створени повољни услови за боравак на том простору. У разговору са Пашићем од 7. децембра, војвода Путник у случају евакуације српске војске предлаже да она оде у Солун. Већ сутрадан, Штаб Врховне команде српске војске је известио Пашића да ће снабдевање трупа бити готово немогуће. Услед таквих околности, предложено је да се размисли о напуштању Албаније или о вршењу притиска на Италију да озбиљно осигура снабдевање у Медови и Драчу. Српска влада се определила за обе опције. Тражила је довољан број бродова за евакуацију дела српске војске из Албаније и истовремено вршила притисак на Италију да обезбеди снабдевање. То је учињено из разлога што је било неопходно одржати у животу српску војску док се не организује њен транспорт из Албаније. Првобитна немогућност Италијана да обезбеде стабилно снабдевање храном, јесте представљала основни узрок за иницирање питања о евакуацији српске војске из Албаније, али није била једини.[595]

Опасност од непријатеља је формулисала други узрок, који је напослетку приморао српску владу да се коначно определи за потпуну евакуацију и Савезнике да то прихвате. Наиме, након окупације целокупне српске територије, немачка војска је сматрала да је остварила свој циљ на Балкану. Међутим, Аустроугарска и Бугарска су настојале да доврше посао и униште остатак српске војске на албанској обали. Тај циљ су намеравале да остваре аустроугарском офанзивом са севера против Црне Горе. Српској Врховној

[594] ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 15329, Rim, 7. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; ПСР III, д. 676, 9. децембар 1915. године, *Пашић Веснићу*; *Исто*, д. 680, 9. децембар 1915. године, *пуковник Николајевић Врховној команди*; *Исто*, д. 691, 11. децембар 1915. године, *Пашић Бошковићу*; *Исто*, д. 12. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 295–296, М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 326–327, Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 185.

[595] ПСР III, д. 674, 8. децембар 1915. године, *Штаб Врховне команде МИД–у*; *Исто*, д. 682, 9. децембар 1915. године, *Пашићево обавештење дипломатским представницима Четворног савеза у Србији*; *Исто*, д. 683, 9. децембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 691, 11. децембар 1915. године, *Пашић Бошковићу; Исто*, д. 776, 27. децембар 1915. године, *Представка 23 народна посланика Влади Краљевине Србије*; *Исто*, д. 372, март 1916. године, *Извештај о евакуацији српске војске из Албаније 1915–1916. године*; С. Скоко, *Војвода Путник*, 284; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 73–76; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 295–297; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 325–327.

команди је брзо постало јасно да се на дужи отпор црногорске војске не може рачунати. Њен слом би северни део српске војске у околини Скадра и на територији Црне Горе довео у непосредну опасност од уништења. Са друге стране, бугарска офанзива преко Елбасана ка Драчу је имала за циљ да пресече српску војску на два дела и прекине везе са Валоном. Узимајући у обзир могући неповољан развој догађаја, Пашић је проценио да би у случају пада Црне Горе или продора бугарске војске до Драча, српска војска била принуђена на капитулацију. Једина алтернатива таквом сценарију била је потпуна евакуација из Албаније.[596]

Надирање Бугара, који су били бројчано надмоћнији од јужне српске војске је додатно закомпликовало ситуацију. Због тога је Штаб српске Врховне команде предложио да Италијани у Драч хитно пошаљу две дивизије. Идеја је била да италијанска војска преузме фронт према Бугарима и на тај начин омогући јужном делу српске војске да се извуче у позадину ради одмора и опоравка. Французи се у међувремену враћају на предлог да се војска повлачи у правцу Валоне, јер је тамо било довољно залиха. Вођена таквом логиком, Врховна команда је 19. децембра донела одлуку да се јужна српска војска постепено повуче ка Драчу и Валони.[597] Међутим, Пашић се није усуђивао да упути северне трупе копном. Поред стања војске и недостатка залиха, плашило га је да ће Бугари стићи до Драча пре српске војске. На тај начин би се остварила кооперација бугарских трупа са аустроугарском флотом, што је значило опкољавање српских трупа око Скадра. Због тога је од пресудне важности било да Италијани својим снагама зауставе Бугаре. Међутим, Срби су све мање веровали да ће добити помоћ са те стране. Били су у праву, јер

[596] ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 14956, Rim, 23. novembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; ПСР III, д. 683, 9. децембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 713, 15, децембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 372, март 1916. године, *Извештај о евакуацији српске војске из Албаније 1915–1916. године*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 189–191; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 33–35, 52–56, 102–107; A. Magro, *La Grande Guerra*, 122.

[597] AUSSME, F1, r. 316, stf. 3, No. 1369, Rim, 17. decembar 1915. godine, *Sonino Kadorni*; ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 15449, Rim, 12. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, No. 15507, Rim, 14. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 1148, Скадар, 5. децембар 1915. године, *Пашић Ристићу*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 1167, Цетиње, 6. децембар 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 1257, Драч, 5. децембар 1915. године, *Гавриловић Пашићу*; ПСР III, д. 714, 15. децембар 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; *Исто*, д. 722, 16. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 764, 25. децембар 1915. године, *Пашић посланицима у Паризу, Лондону и Петрограду*; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 124–137, 140–142.

Кадорна није желео да дозволи упућивање италијанских снага далеко од Валоне и изложи их биткама против Бугара.[598]

Опасност од пада Елбасана је ипак забринула и Италијане. Генерал Бертоти је 17. децембра известио Рим, да је од највеће важности било да Срби наставе отпор у кланцима испред Елбасана. Министарство рата му је поручило да објасни Србима да ће бити заустављени оружјем и неће добити залихе уколико пређу линију Шкумба–Пекини–Тирана. На основу инсистирања Бертотија, Пашић закључује да Италија жели да задржи за себе територију од Шкумбе на југу до линије Тирана–Пекини на истоку. За разлику од Бертотија, генерал Кадорна је предложио да се јужне српске трупе повуку јужније од Шкумбе, на линију реке Семени, где би запосели Берат на десном боку. Учвршћивање Срба на 100 километара дугој линији Тирана–Пекини–Берат би растеретило италијанске трупе које би у позадини држале линију на Војуши. Овакав распоред би имао за циљ да створи брану за читав појас од Драча до Валоне и отклони опасност по италијанске трупе и поседе.[599]

Уместо слања појачања у правцу Елбасана, Италијани су појачавали своје присуство у Драчу. Командант Тимочке војске, генерал Гојковић се 21. децембра у Драчу састао са генералом Геринијем. Приликом разговора, италијански генерал је, на основу наређења генерала Бертотија, тражио да се српској влади и Врховној команди саопшти да српска војска, зарад избегавања компликација, не сме да прелази реку Шкумбу. Како је мотив за овакав потез Италијана српској влади био нејасан, Пашић је затражио појашњење. Уместо образложења, Сквити је 25. децембра формално саопштио да је италијанска војска спремна да прелаз преко Шкумбе брани и силом. Поред тога, изнет је

[598] ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 15507, Rim, 14. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 1357, Драч, 5. децембар 1915. године, *Гавриловић Пашићу*; ПСР III, д. 732, 18. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 747, 20. децембар 1915. године, *министар грађевина, МИД–у*; DDI, V–V, d. 207, 18. decembar 1915. godine, *Kadorna Soninu*; *Ibid*, d. 208, Skadar, 18. decembar 1915. godine, *Skviti Soninu; Ibid*, d. 217, London, 20. decembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 295–296; L. Riccardi, *Alleati*, 249–252; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 144–145.

[599] *Isto*, b. 364, No. 15587, Rim, 18. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, No. 15633, Rim, 20. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 1057, Драч, 30. новембар 1915. године, *Гавриловић Пашићу*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 1183, Рим, 7. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–V, d. 204, Drač, 17. decembar 1915. godine, *Alioti Soninu; Ibid*, d. 206, Rim, 18. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 207, 18. decembar 1915. godine, *Kadorna Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 296; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 327–328; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 221; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 194–202; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 104–107, 142–143; D. Šepić, *Italija, saveznici*, 147–148; L. Riccardi, *Alleati*, 252–253; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 144–145.

предлог да се реорганизација трупа изврши на простору између Елбасана, Шкумбе и Тиране уз стриктно избегавање Драча. Намера Италијана је била да се српска војска концентрише на том простору и брани Албанију од бугарског напада. Дакле Срби, као конкуренција, нису били добродошли у Драчу и на ширем подручју Валоне, али је било пожељно да, уместо Италијана, бране тај сектор од надолазећих непријатељских трупа. Сонино је био свестан да би избијање бугарске војске до Драча створило могућност да Бугари у садејству са аустроугарском флотом угрозе Валону, при чему би им помоћ пружило и локално становништво. Као што је српска влада тражила помоћ италијанске да отклони опасност од окружења северне војске у случају продора Бугара до Драча, тако је сада Сонино желео да искористи српску војску као заштиту италијанских поседа у Валони.[600]

Српску владу и Врховну команду је шокирао италијански ултиматум. Пашић је објашњавао Сквитију да, у тренутку када се очекује пад Елбасан, није могуће извршити реорганизацију војске без кретања на југ према Валони. Додао је да остала три савезника саветују српску владу да концентрише и реорганизује војску у јужној Албанији, те је изразио наду да ће се и Италија усагласити. Сквити је одговорио да нема простора за дискусију и преговоре о измени одлуке италијанске владе. На основу држања Италијана, Јован Јовановић је закључио да Италија жели да искористи тежак положај Србије како би је навела на разговоре о међусобним спорним питањима. Покушавао је да објасни

[600] АС, МИД ПО, 1915, р. 477, Ф XXVIII, д. 6, Б.Пов.бр. 1289, Драч, 10. децембар 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; Исто, д. 6, Б.Пов.бр. 1391, Скадар, 13. децембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 6, Б.Пов.бр, 1599, Скадар, 19. децембар 1915. године, *пуковник Павловић Пашићу*; *Исто*, д. 6, Б.Пов.бр. 1644, Скадар, 20. децембар 1915. године, *пуковник Павловић Пашићу*; ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 15671, Rim, 23. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; ПСР III, д. 746, 20. децембар 1915. године, *Белешка Јована М. Јовановића Пижона*; ПСР III, д. 764, 25. децембар 1915. године, *Пашић посланицима у Паризу, Лондону и Петрограду*; DDI, V–V, d. 215, Skadar, 20. decembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 228, Rim, 23. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 296; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 327–328; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 192; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 137–144, 150–151, 166, 242; Петар Опачић, „Српско–италијански војни односи у Првом светском рату“, *Историјски часопис*, књ. XXIX–XXX (1982–1983), 530–533; L. Riccardi, *Alleati*, 249–253; A. Magro, *La Grande Guerra*, 121–122; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 144–146; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 411–412; – Италијански генерал Доменико Герини, који је децембра стигао у Драч, био је задужен од стране италијанске владе да одржава везу са српском војском иако је у војном погледу био потчињен италијанској команди у Валони. Поред обавештења да српске трупе не треба да прелазе на леву обалу Шкумбе, Герини је тражио да се заустави покрет резервних трупа и регрута који су кренули у Фијери, (ПСР III, д. 763, 24. децембар 1915. године, *Штаб Врховне команде министру војном*); – Савезници су протестовали у Риму због опхођења Италијана према Србима и затражили одлучну акцију, (АС, МИД ПО, 1915, р. 477, Ф XXVIII, д. 6, Б.Пов.бр. 1549, Париз, 11. децембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 296; L. Riccardi, Alleati, 252).

Сквитију да боравак српске владе и војске у Албанији нема за циљ освајање, већ реорганизацију. Пашић се одмах жалио Савезницима на поступање Италијана и тражио подршку.[601]

На састанку са Сквитијем 27. децембра, Јовановић се жалио да је италијански захтев супротан ранијим саопштењима и као такав је пореметио све планове српске владе и уништио наду за сарадњу италијанских и српских трупа. Огорчено је негодовао о односу Италије према Србији у критичном тренутку. Сквитију није било познато да је италијанска влада икада дозволила српској војсци да иде ка јужној Албанији ради прегруписавања. Држање италијанске војске и дипломатије према српској војсци након њеног повлачења преко Албаније дало је још један аргумент српској влади да инсистира на евакуацији српских трупа из Албаније.[602]

Истовремено са акцијом српске владе, престолонаследник Александар је пробао да утиче на владу у Риму преко италијанског краља. У писму од 22. децембра упознао је Виктора Емануела III са стањем српске војске и обавестио га да је немогуће спровести њену реорганизацију у Албанији због глади, болести и опасности од непријатеља. Позвао је краља да нареди италијанским трупама да крену из Валоне на север и успоставе контакт са српском војском. Сонино је обавестио краља да се италијанске трупе не могу упутити, јер се Врховна команда противи свакој акцији изван Валоне и Драча. Уверавао је краља да Италија чини све да ограниченим средствима којима располаже спроведе пратњу и одбрану бродова. Обуставу транспорта у Медову од 17. децембра је правдао закрчењем у пристаништу. Наставак транспорта се очекивао тек после 22. децембра.[603]

Према Сониновим инструкцијама, краљ је 25. децембра одговорио регенту Александру да се италијанска морнарица сусреће са потешкоћама јер источна јадранска обала даје предност непријатељу. Саветовао је да се направи боља организација

---

[601] *Исто*, р. 477, Ф XXVIII, д. 6, Б.Пов.бр. 1391, Скадар, 9. децембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; ПСР III, д. 763, 24. децембар 1915. године, *Штаб Врховне команде министру војном*; DDI, V–V, d. 231, Skadar, 25. decembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 296; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 327–328; L. Riccardi, *Alleati*, 252–253; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 144–146.

[602] ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 15797, Rim, 30. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; АС, МИД ПО, 1915, р. 477, Ф XXVIII, д. 6, Б.Пов. 1391, Скадар, 13. децембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; ПСР III, д. 764, 25. децембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; DDI, V–V, d. 239, Skadar, 27. decembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 327–328.

[603] DDI, V–V, d. 224, Rim, 22. decembar 1915. godine, *Sonino Viktoru Emanuelu III*.

дистрибуције из самих пристаништа како не би долазило до гомилања залиха. Захтев о слању трупа није могао испунити јер су италијанске снаге имале задатак да из Валоне и Драча обезбеђују снабдевање српских снага које би се концентрисале у Тирани. Саветовао је да српска војска никако не креће ка Драчу и јужно од Шкумбе, јер би то могло изазвати незадовољство Албанаца, ширење зараза и ометање транспорта. Раздражена због држања Рима, Пашић протестује код Савезника наводећи да Италијани покушавају да наређују српској влади и њеној војсци.[604]

Пашић је закључио да се Италија противила преласку српске војске преко Шкумбе због страха да она не остане у Валони или у Санти Кварнти. Руси су известили да српска војска није пропуштана ка Валони јер су се Италијани бојали заразе. Сонино је пак закључио да Срби желе насилно да напредују ка Валони. Није му било право што Срби намеравају да се евакуишу, јер је страховао да би уклањањем српске војске са подручја Албаније италијанске позиције на том простору биле изложене нападу. Притом је италијански контингент био мали за делотворну одбрану Валоне у случају озбиљне непријатељске офанзиве. Пад Валоне би значио успостављање апсолутне аустроугарске контроле на источном Јадрану, при чему би обале Италије постале изложене нападима непријатељске флоте. Сонинов концепт о делимичном преносу српских трупа имао је за циљ да у централној Албанији задржи довољан број српских војника за одбрану Валоне и Драча. Ипак, српска влада није пристајала да се реорганизује на том простору и инсистирала је на евакуацији. Спор између Срба и Италијана око приласка Валони је у комбинацији са противљењем Енглеске и очекиваним негодовањем Грчке приморао Савезнике да крајем децембра одлуче да српску војску, уместо на Крф, упуте у Бизерту.[605]

У тренутку када је нерасположење према Италијанима било на врхунцу, Пашић се 22. децембра жалио посланицима у Атини и Букурешту на њихово понашање. Савезници су за то сазнали крајем децембра. Ова чињеница их је озбиљно узнемирила, јер су страховали да би такво деловање могло да пољуља веру балканских држава у Антанту.

---

[604] АС, МИД ПО, 1915, p. 477, Ф XXVIII, д. 6, Б.Пов.бр. 1417, Драч, 14. децембар 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; DDI, V–V, d. 229, Rim, 24. decembar 1915. godine, *Viktor Emanuel III Soninu*; *Ibid*, d. 232, Rim, 25. decembar 1915. godine, *Sonino Viktoru Emanuelu III*; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 146; Б. Висковић, *Евакуација српске војске*, 124–125.

[605] ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 15744, Rim, 27. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; ПСР III, д. 771, 26. децембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 813, 1. јануар 1916. године, *Бошковић МИД–у*; DDI, V–V, d. 235, Rim, 26. decembar 1915. godine, *Sonino Salandri*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 327–329; L. Riccardi, *Alleati*, 252–253; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 144–147.

Почетком јануара 1915. године, упозоравају Пашића да прекине са непромишљеним активностима. Подсетили су га да је првобитно тражио да се залихе шаљу у Драч и чинио све да их одврати од упућивања залиха преко Медове. По Сазоновљевом налогу, Трубецки је упозорио Пашића да би оптужбе на рачун Савезника само могле да нашкоде српској ствари.[606]

Пашићеве жалбе су нарочито погађале Сонина, који је тврдио да су неправедне, наводећи да је Италија, како би помогла Србима, дала огромне жртве у материјалу, људима и новцу. Кривицу је пребацивао на британску мисију тврдећи да су искрцавање и транспорт залиха успоравали подухват. Упркос чињеници да су Италијани преузели аустроугарске заробљенике, обезбедили бродове за превоз избеглица у Италију и војске до Бизерте и Крфа, они су то чинили тек након жалби српске владе и притисака Савезника. Тек након нових апела, Сонино је почетком јануара коначно српској војсци одобрио пролаз и укрцавање преко Валоне.[607]

Током децембра се показало да су препреке за транспортовање хране за војску биле готово несавладиве. Дужина пловидбе и близина непријатеља је онемогућила Савезнике да заштите транспорт и истовар. Поред тога, пристаништа су била неадекватна за ту намену, што је онемогућило брзо дотурање хране, муниције и свог материјала неопходног за реорганизацију војске. Око Скадра није било довољно смештаја за војску, нити је било добрих приступних путева за транспортовање материјала из албанских лука у унутрашњост. Клима је била нездрава, а становништво непријатељски расположено. Уз све наведено, одбрана Црне Горе је попуштала. Овакви услови додатно су допринели одлуци да се српска војска транспортује на сигурније место, где би јој био омогућен одмор, реорганизација и снабдевање.[608]

---

[606] DDI, V–V, d. 242, Bukurešt, 27. decembar 1915. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 267, Petrograd, 4. januar 1916. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 268, Rim, 4. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 283, Petrograd, 8. januar 1916. godine, *Karloti Soninu*.

[607] *Ibid*, d. 249, Rim, 30. decembar 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; *Ibid*, d. 286, Rim, 8. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; – О повлачењу, превозу и судбини аустроугарских заробљеника видети: Л. Горголини, *Проклети са Азинаре*, 109–228.

[608] ПСР III, д. 683, 9. децембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 691, 11. децембар 1915. године, *Пашић Бошковићу*; *Исто*, д. 372, март 1916. године, *Извештај о евакуацији српске војске из Албаније 1915–1916. године*; A. Magro, *La Grande Guerra*, 122; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 293–296; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 322–330; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 185, 189; – Бошковић је крајем децембра и почетком јануара имао потпуно погрешну перцепцију реалног стања, због чега је Пашић у више наврата морао да интервенише. Наиме, у тренутку када је српски положај у Албанији критичан, Бошковић је тврдио да је могуће обезбедити снабдевање преко Медове. Поред тога, није

6.3.3. Од одлуке о напуштању Албаније до окупације Крфа

На основу стања на терену, Сквити је 7. децембра јавио Сонину да ће савезнички посланици ускоро морати да крену за Италију. Наслутио је да би се тамо можда упутио и Пашић са владом уколико одлучи да напусти Албанију. Истог дана је Ристић упитао Сонина да влада у Риму прихвати прелазак сто српских посланика у Италију и одреди им град у коме ће се издржавати о свом трошку. Сонину се није свидела ова идеја. Неодређено је одговорио да ће се консултовати са члановима владе и препоручио Ристићу да се сачека са одлуком док се не разјасни ситуација. У преписци са Саландром, Сонино наводи да ће долазак српске владе бити поприлична сметња, али, у датим околностима, није видео начин да одбије тај захтев.[609]

Упркос озбиљним пропустима Савезника, Пашић је задржао исти политички курс који је подразумевао ослонац на силе Антанте. Сматрао је да би одступање од тога нанело непоправљиву штету српским националним интересима. Након консултација са владом и Врховном командом, Пашић је 9. децембра обавестио савезничке дипломатске представнике о потреби хитног пребацивања српских трупа из околине Скадра у Солун, а потом до Ћевђелије. Замолио је да Савезници обезбеде довољан број бродова за превоз око 100.000 људи. Јужни део српске војске би према том плану остао у сектору Драча, Тиране и Елбасана или у Валони. Савезници се у почетку нису формално изјашњавали о преносу српске војске из Албаније, јер су уложили нови напор да изврше снабдевање на терену. У овом периоду, Француска и Енглеска су транспорт повериле Италији. То није благонаклоно прихваћено, јер је српска влада за пропусте у претходном периоду највише кривила управо Италијане. Упркос сумњама, 12. децембра у Драч стижу два италијанска брода са храном. До 14. децембра у Медову су допремљене залихе које су биле довољне за 8 до 9 дана. Општа ситуација и даље није омогућавала реорганизацију трупа на тлу

узимао у обзир опасност од аустроугарске офанзиве у Црној Гори. До тога је дошло услед кашњења телеграма и ослањања на нереалне извештаје Савезника, (ПСР III, д. 813, 1. јануар 1916. године, *Бошковић МИД–у*).

[609] ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 15376, Rim, 9. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–V, d. 179, Skadar, 7. decembar 1915. godine, *Skviti Soninu; Ibid*, d. 180, Rim, 7. decembar 1915. godine, *Sonino Skvitiju*; *Ibid*, d. 184, Rim, 8. decembar 1915. godine, *Sonino Salandri*.

Албаније, те је Бријан 19. децембра наложио Камбону да приволи Енглезе да изврше заједнички притисак на Италијане по питању снабдевања.[610]

Упознат са ставом српске владе и Врховне команде, француски поморски аташе у Риму је подржао предлог да се српска војска пребаци у Солун. У случају да се такав план не прихвати, као алтернативу је предлагао да се трупе што више приближе Драчу и Валони. Штаб српске Врховне команде је проценио да би марш до Валоне, у целини, трајао око месец и по дана кроз територију коју је насељавало непријатељски расположено становништво. Због тога је предложено да се северне трупе пребаце у Драч и Валону искључиво бродовима. Суочен са овим аргументима, Пашић је 14. децембра обавестио српске посланике у савезничким престоницама да нередовно допремање хране и немогућност транспорта наоружања и муниције не допушта реорганизацију српских трупа око Скадра. Затражио је да Савезници бродовима пренесу српску војску у Валону или на неко острво близу Солуна. Сутрадан, након вести о напредовању Бугара ка Елбасану и Тирани, напустио је идеју о одласку у Валону, јер је закључио да српска војска ни тамо неће бити безбедна.[611]

Локација на коју би трупе биле евакуисане, требало је да осигура сталну комуникацију са Савезницима, како би српска влада могла да учествује у политичким процесима који ће дефинисати будућност Србије. Поред тога, на погоднијој локацији од Албаније, српска влада би могла да се бави олакшањем положаја народа у Србији и заједно са Народном скупштином решава сва судбоносна питања. Напад Бугара и неактивност италијанских трупа, којих је притом било недовољно, навели су Пашића да 16. децембра од Савезника затражи да организују потпуну евакуацију. Престолонаследник

---

[610] ПСР III, д. 682, 9. децембар 1915. године, *Пашићево обавештење дипломатским представницима Четворног савеза у Србији*; *Исто*, д. 683, 9. децембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 696, 12. децембар 1915. године, *Гавриловић МИД–у*; *Исто*, д. 700, *Делегат српске владе у Драчу МИД–у*; *Исто*, д. 699, 12. децембар 1915. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 703, 14. децембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 704, 14. децембар 1915. године, *Пашић регенту Александру Карађорђевићу*; Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić*, 163–164; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 295–296; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 324–327; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 228–241; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 137–149; М. Ковић, *Једини пут*, 233–237; С. Скоко, *Војвода Путник*, 284; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 169–176; L. Riccardi, *Alleati*, 252.

[611] AUSSME, F1, r. 316, stf. 3, No. 1369, Rim, 17. decembar 1915. godine, *Sonino Kadorni*; ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 15557, Rim, 16. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; ПСР III, д. 12. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 702, 13. децембар 1915. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; *Исто*, д. 710, 14. децембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 713, 15. децембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 748, 21. децембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 324–327.

Александар је истог дана писао руском цару са молбом да интервенише код Савезника да флотом превезу српску војску из Медове на безбедно место. Као потенцијалну локацију регент је попут Пашића сугерисао околину Солуна. На основу српских молби Руси су више пута интервенисали код Савезника. Укључио се сам руски цар Николај II и упутио захтеве Савезницима да предузму конкретне мере за спашавање Срба. Обећао је регенту Александру да ће српска војска ускоро напустити Медову ради опоравка.[612]

По пријему Пашићевог захтева за евакуацију, савезнички посланици у Скадру су се окупили како би анализирали ситуацију. Сквити је известио Сонина да је на састанку заступао став да је оно што тражи српска влада неизводљиво. Наиме, није видео начина да кроз неколико дана у Медову буде упућена довољно јака флота која би истовремено допремала залихе и вршила пренос трупа. Проценио је да би за тај задатак требало обезбедити најмање 25 великих транспортних бродова и велику флоту ратних бродова који би служили као заштита. Како је било јасно да Савезници немају капацитета да испуне Пашићев захтев, Сквити је проценио да Србији прети капитулација. Карлоти је пак јављао из Петрограда да у Русији влада утисак да Србија и Црна Гора неће капитулирати. У Међувремену је Барер 20. децембра информисао Сонина да ће Француска учинити све да спасе српску војску.[613]

Ствари су се поправиле доласком раније најављене француске мисије, на чије чело је именован генерал Пјерон де Мондезир. У Медову 18. децембра стиже један пуковник, члан француске војне мисије. Њега је Гавриловић одмах известио о опасности од опкољавања северне српске војске. Пуковник је одмах о томе послао извештај у Бриндизи, где је 19. децембра стигао генерал Мондезир са својим штабом. Његова мисија стиже у Валону 22. децембра и преузима послове снабдевања и реорганизације српске војске. Нешто раније француска влада је обавестила Италију о својим намерама да пошаље бродове за превоз српске војске из Медове. Италијани нису били одушевљени чињеницом

[612] ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 15557, Rim, 16. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–V, d. 203, Skadar, 16. decembar 1915. godine, *Skviti Soninu*; ПСР III, д. 713, 15, децембар 1915. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 724, 16. децембар 1915. године, *Пашић дипломатама савезничких држава у Србији*; *Исто*, д. 776, 27. децембар 1915. године, *Представка 23 народна посланика Влади Краљевине Србије*; *Исто*, д. 789, 29. децембар 1915. године, *регент Александар руском цару Николају II*; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 163–165; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 296; П. Опачић, *Дипломатска борба*, 112–113; Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану*, 208–210.

[613] *Isto*, b. 364, No. 15592, Rim, 18. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, No. 15591, Rim, 18. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; Ibid, No. 15, Rim, 20. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*.

да нека друга сила осим Италије буде присутна у Албанији, али због свог држања према Србима нису дали Савезницима много избора. Французи су отворено критиковали Италијане за стање српске војске у Албанији.[614]

Пре званичне одлуке Савезника о евакуацији, Алиоти је 19. децембра одобрио да 200 избеглица оде за Италију паробродом. Предлагао је да ова лица, састављена углавном од службеника и ненаоружаних регрута из Босне и Херцеговине што пре транспортују у Италију. Поред тога, италијански посланик је одобрио краљу Петру да оде за Валону. Овакво деловање, било је супротно ставовима владе у Риму. Сутрадан је генерал Бертоти јавио да краљ Петар није прихватао савет да напусти Валону. Поменути догађаји су повећали Сониново нерасположење према Алиотију и приморали га да му нареди да се придржава наређења генерала Бертотија. Приликом разговора са Ристићем, Сонино је препоручио да краљ Петар оде у Бриндизи, одакле може даље за Солун или у Казерту да одмори у краљевској палати коју му је италијански краљ ставио на располагање. Српски краљ је одбио понуду Виктора Емануела III и упутио се у Солун.[615]

Како би се избегле непријатности, Саландра је тражио да се Алиоти обузда. Није прихватио долазак избеглица, јер српски новац којим су располагали није имао никакву вредност. Поред расхода које је Италија имала око интернираних заробљеника није желео

---

[614] АС, МИД ПО, 1915, р. 476, Ф XXVII, д. 8, Пов.бр. 1048, Париз, 24. новембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Пов.бр. 1129, Париз, 1. децембар 1915. године, *Веснић Пашићу*; Исто, р. 477, Ф XXVIII, д. 8, Пов.бр. 1241, Рим, 5. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, р. 478, Ф XXIX, д. 3, Б.Пов.бр. 2422, Париз, 30. новембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; ПСР III, д. 707, 14. децембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 738, 19. децембар 1915. године, *Гавриловић Пашићу*; *Исто*, д. 740, 19. децембар 1915. године, *Штаб Врховне команде министру војном*; DDI, V–V, d. 213, Rim, 20. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 225, Rim, 22. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 294; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 168, 172–173, 207–213; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 327; Владимир Ј. Радојевић, Добросав Ј. Миленковић, *Пропаст српских регрута*, (Нови Сад: Прометеј, 2016), 171–174; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 221; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 194–202; D. Šepić, *Italija, saveznici*, 147–148; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 143, 148; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 408; – Генерал Мондезир је 1. јануара посетио Медову, а потом Скадар где се састао са војводом Путником, а потом и Пашићем, (Пиарон де Мондезир, „Албанска Голгота: успомене и ратне слике", у: *Српско повлачење у 1915/16. – француска сведочанства*, приредио: Станислав Сретеновић, (Нови Сад: Прометеј, 2016), 155–156)

[615] DDI, V–V, d. 210, Drač, 19. decembar 1915. godine, *Alioti Soninu*; *Ibid*, d. 212, Rim, 20. decembar 1915. godine, *Sonino Aliotiju*; *Ibid*, d. 216, Rim, 20. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 249, Rim, 30. decembar 1915. godine, *Sonino Fašotiju*; *Ibid*, d. 288, Atina, 9. januar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 202–203; В. Ј. Радојевић, Д. Ј. Миленковић, *нав. дело*, 174–176; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 196–197; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 156; – Алиоти је 12. децембра известио Сонина, да се састао са краљем Петром. Том приликом краљ је саопштио италијанском посланику да је предложио регенту Александру пренос српске војске у Италију или другде у Европи, (ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 15472, Rim, 13. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*)

да буде додатно оптерећена новим великим трошковима за српске избеглице, које би како је тврдио створиле опасност од ширења зараза. На основу наведених разлога, Сонино је наложио Сквитију и Алиотију да по сваку цену спрече превоз Срба и Албанаца у Италију или у Валону. Забрана је правдана потребом да се избегну последице по јавно здравље и тврдњом да је стабилизација дистрибуције хране отклонила разлог за егзодус.[616]

Сонино је начелно обећао италијанску помоћ, али је сматрао да прво треба прецизирати где ће бити транспортоване српске трупе. Како није видео могућност ни корист да их превезу у Италију предложио је Бареру да их пребаце у Солун. Друга опција је била да се српске трупе из Скадра копном спусте до Драча и Тиране, са циљем да се реорганизују у самој Албанији северно од Шкумбе. Сматрао је да ће укрцавање у Медови бити тешко, али је апсолутно искључио Валону као место укрцавања из здравствених, политичких и војних разлога. Није препоручивао ни реорганизацију у самом Драчу, због могућих сукоба са Есадом. Уместо тога, српске трупе је требало окупити и реорганизовати око Тиране, а Драч и Валона би послужиле искључиво као базе за снабдевање. Два дана касније, Сонино је у разговору са Гирсом негирао да је икада предложио превоз српских трупа у Солун.[617]

Међународна комисија за снабдевање је, на инсистирање италијанских чланова, крајем децембра саопштила да се снабдевање српске војске не може вршити уколико би она остала у Скадру. Због тога Комисија тражи да се трупе упуте ка југу. Како се повлачење није могло извршити копном због лоших путева, Пашић је инсистирао да се већи део војске пренесе бродовима из Медове. Други део би кренуо ка Драчу копном, одакле би даље продужио бродовима. У складу са тим део српских трупа је распоређен на простору између Скадра и Медове, а део је преко Љеша упућен ка Драчу. Према енглеским извештајима до 29. децембра је, са залихама за четири дана, ка Драчу кренула групација од око 21.000 војника, за коју се очекивало да стигне на одредиште до 4. јануара

[616] ACS, PCM – PGM 1915–1922, b. 76, f 19/3, Serbia, st.f. 2, NN, Rim, 13. decembar 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Isto*, No. 68, Rim, 9. decembar 1918. godine, *Sonino Salandri*; *Isto*, N. 8306, Atina, 8. decembar 1915. godine, *De Boudari Soninu*; DDI, V–V, d. 214, Rim, 20. decembar 1915. godine, *Sonino Aliotiju i Skvitiju*; *Ibid*, d. 218, Rim, 20. decembar 1915. godine, *Salandra Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 328; – Почетком децембра српски војни изасланик у Италији је известио Врховну команду да се Сквити противи транспортовању 2000 чиновника у Италију, (АС, МИД ПО, 1915, р. 477, Ф XXVIII, д. 7, Б.Пов.бр. 2416, Скадар, 30. новембар 1915. године, *пуковник Павловић Пашићу*)

[617] DDI, V–V, d. 213, Rim, 20. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 225, Rim, 22. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 327–329; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 411.

1916. године. Регент Александар је приговарао да војска не може издржати пут из Скадра до Валоне где је савезничке врховне команде упућују. Како се не би губило време, државни врх Србије је повлачио снаге копном ка Драчу и истовремено вршио притисак на Савезнике да пошаљу бродове у Медову.[618]

О питању места на којем ће бити реорганизована војска требало је да одлуче силе Антанте. Из мисије генерала Мондезира могле су се чути идеје о упућивању српске војске у Грчку или Француску. Барер је 26. децембра изнео Сонину пројекат да се српска војска ради реорганизације делимично или у ценили пребаци на Крф. Италијански министар је закључио да је то била Жофрова идеја. Није се противио, али је упозорио да би реализација такве акције узнемирила грчку јавност. Како би се то спречило, предложио је да Француска и Енглеска, уз сагласност Русије и Италије, обавесте владу у Атини о својим намерама и дају гаранције за грчки суверенитет над острвом. Сматрао је да не треба журити са одлуком и нагласио да би за почетак требало окупљати српске трупе око Тиране. Оштро се успротивио и Бареровом предлогу да се српске трупе на путу за Крф привремено зауставе у Валони. До српске владе пак стижу информације да су као локације за спровођење реорганизације предложени Валони и Крф.[619]

Сутрадан је Барер известио Сонина да се Британци, из обзира према Грчкој, противе пребацивању српских трупа на Крф. Као алтернативу, француска влада је изнела идеју да се српска војска упути у Бизерту или Алжир. Према предложеном плану, укрцавање би се вршило у Медови и Драчу, одакле би се трупе транспортовале до Валоне. По приспећу, српске трупе би биле претоварене француске и италијанске бродове. Сонино је начелно прихватио идеју, али је предложио да се претовар са малих на велике бродове, уместо у Валони, врши у Бриндизију и Таренту. Начелни споразум између Савезника, о

[618] АС, МИД ПО, 1915, р. 477, Ф XXVIII, д. 6, Б.Пов.бр. 1595, 18. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; ПСР III, д. 786, 28. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, 3, д. 789, 29. децембар 1915. године, *регент Александар руском цару Николају II*; *Исто*, д. 813, 1. јануар 1916. године, *Бошковић МИД*–у; *Исто*, д. 823, 3. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*.

[619] ASDMAE, Ambasciata Londra, b. 364, No. 15725, Rim, 26. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; ПСР III, д. 763, 24. децембар 1915. године, *Штаб Врховне команде министру војном*; *Исто*, д. 771, 26. децембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; DDI, V–V, d. 237, Rim, 26. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 328–329; Пјер–Виктор Фурније, „Моја мисија на Балкану“, у: *Српско повлачење у 1915/16. – француска сведочанства*, приредио: Станислав Сретеновић, (Нови Сад: Прометеј, 2016), 157–158.

упућивању српских трупа у Бизерту, постигнут је 27. децембра. Међутим, остварење операције је у многоме зависило од техничких могућности и стања на терену.[620]

Иако су Французи због притиска Енглеза у међувремену одустали од Крфа, Сонино је од 28. децембра озбиљно узео у разматрање предлог да се бар један део српске војске пребаци на Крф. На то је пресудно утицала Де Боздаријева процена да пренос на Крф неће изазвати јак отпор Грка. Истовремено су француски поморски аташе и посланик у Атини подстицали своју владу да заузме Крф. Италијански министар је упозоравао Гирса да српска влада мора што пре да донесе одлуку о реорганизацији бар дела својих трупа. Предложио је да се проблем реорганизације српских трупа реши са више страна, на локалу у Албанији и транспортом у Бизерту или на Крф. Како се италијанска Врховна команда противила слању додатних трупа на Балкан, Сонино развија тезу да део Срба треба да остане у сврху одбране Албаније и пружања помоћи Црној Гори. Након сазнања да је Грej 31. децембра формално пристао да се српске трупе транспортују у Бизерту, Сонино предлаже да се томе ипак придода и Крф. Француска и Италија су имале опречна мишљења о томе коме треба поверити послове транспорта. Италијани су предлагали да све послове преузме Комисија у Риму, док су се Французи противили централизацији операције.[621]

Србима се није свидела идеја да се реорганизација војске изврши у Италији, нити одлука Савезника да Италијани преузму транспорт српских трупа из Албаније. Владало је опште мишљење да се Италија, током децембра, показала недораслом за поверене улоге, јер је тек крајем месеца показивала намеру да се озбиљније стара о српској војсци. Задужење за спровођење логистичких радњи снабдевања и организације евакуације српске

[620] *Isto*, b. 364, No. 15744, Rim, 27. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; ПСР III, д. 772, 26. децембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 773, 26. децембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 786, 28. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–V, d. 240, Rim, 27. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 296–297; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 328–330; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 150–153; – Британци су покушавали да испитају став грчке владе о искрцавању српске војске на Крф. С обзиром на то да се очекивала негативна реакција Грка, британски посланик је лично сматрао да је треба ставити пред свршен чин, (ПСР III, д. 779, 27. децембар 1915. године, *Балугџић МИД–у*).

[621] *Isto*, b. 364, No. 15773, Rim, 28. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, No. 15813, Rim, 30. decembar 1915. godine, *Sonino Imperijaliju*; DDI, V–V, d. 245, Rim, 28. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 253, Rim, 30. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 256, Atina, 31. decembar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 258, Rim, 31. decembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 272, Rim, 5. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 189–191; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 411.

војске преузима Мондезирова мисија. Поред француске мисије, Енглези су одредили војну мисију под генералом Френком Тејлором. Коначна одлука о напуштању Албаније саопштена је српској Врховној команди од стране пуковника Фурнијеа 30. децембра. Према утврђеном плану требало је да се један део Врховне команде заједно са генералом Мондезиром упути у Тунис како би се припремио терен за реорганизацију. Потом би италијанским и француским бродовима била извршена евакуација српске војске са обала Албаније.[622]

До српске владе су долазиле опречне информације, јер су Савезници константно преиспитивали питање места и начина преноса. Ристић је јављао да је између Француске и Италије дошло до трвења око места на које ће се упутити српска војска. Из Русије је 4. јануара 1916. године стигла информација да Савезници још нису коначно утврдили где ће послати српску војску. Двоумљење између Бизерте и Крфа доводи до новог одуговлачења, које је, због наступања аустроугарске и бугарске војске, могло да буде кобно по Србе. Сазнања да постоје промене око решења за евакуацију узнемиријују Пашића. Како је време представљало кључан фактор, било је од највеће важности да се албанска обала што пре напусти. Стога, он више није правио разлику око тога да ли ће Савезници српску војску превозити на Крф или у Бизерту.[623]

Након сазнања да Французи разматрају окупацију Крфа, Империјали је 3. јануара закључио да у том случају Италија, због својих интереса, не би смела да остане изван те акције. Како је Грај и даље пружао отпор, Сонино је износи идеју да се Грчкој предложи могућност окупације острва без императивног тона. Веровао је да би влада у Атини, ради искупљења за пасивност при бугарском нападу на Србију, могла и добровољно да пристане на транспорт Срба. Иако се залагао за идеју да се део српских трупа пребаци на Крф, није желео да се војном окупацијом острва изазове неповерење Грка и евентуални протести. Сматрао је да сама реорганизација српске војске није подразумевала војну

[622] ПСР III, д. 779, 27. децембар 1915. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 819, 2. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у; Исто*, д. 820, 2. јануар 1916. године, *Бошковић МИД–у; Исто*, д. 372, март 1916. године, *Извештај о евакуацији српске војске из Албаније 1915–1916. године*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 296–297; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 325–331; Б. Висковић, *Евакуација српске војске*, 123–124.

[623] *Исто*, д. 786, 28. децембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 819, 2. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у; Исто*, д. 820, 2. јануар 1916. године, *Бошковић МИД–*у; *Исто*, д. 829, 4. јануар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 846, 8. јануар 1916. године, *Балугџић МИД–у; Исто*, д. 849, 9. јануар 1916. године, *Пашић Посланству у Лондону*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 296–297; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 330–331; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 200–205; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 150–153.

окупацију, већ хуманитарни подухват. Према томе, савезничке војне мисије на терену не би имале задатак да бране острво, нити да од њега начине базу за операције, већ да искључиво буду ангажоване на пословима око опоравка и реорганизације српских трупа.[624]

Француска влада се у међувремену, на основу аргумената генерала Жофра, коначно уверила да су транспорт и реорганизација српских трупа у Бизерти неизводљиви. Узети су у обзир дужина пута и утисак који би лоше стање војске једне европске државе оставило на муслимане у Тунису. Русполи обавештава Сонина да су француски амбасадори 6. јануара добили инструкције да званично поднесу предлог за упућивање дела српских трупа на Крф ради реорганизације. Маржери је тумачио да се не ради о окупацији у смислу поседовања, већ о привременом коришћењу острва. Према француском плану, на острву би се искрцао француски одред и мисија генерала Мондезира. Барер је 7. јануара и званично обавестио Сонина да је његова влада одустала од слања српских трупа у Бизерту. Уместо тога Француска се вратила првобитном плану о упућивању Срба на Крф.[625]

Сонино је невољно прихватио чињеницу да је за евакуацију изабран само Крф уместо да се придода Бизерти. Због италијанских интереса, тражио је да сврха операције буде искључиво реорганизација српских трупа. Уместо савезничке војне окупације, предлагао је да окупација буде само српска. То није искључивало да тамо дођу француски официри потребни за реорганизацију војске. Таква мера је поред грчког, требало да умири и италијанско јавно мњење које је могло бити узнемирено чињеницом да француска војска заузима једну важну тачку на улазу у Јадран. Барер је у потпуности био сагласан са овим ставом и обећао да ће се тако и поступити.[626]

---

[624] DDI, V–V, d. 266, London, 3. januar 1916. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 272, Rim, 5. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 273, Rim, 5. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 274, Rim, 5. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

[625] *Ibid*, d. 278, Pariz, 6. januar 1916. godine, *Ruspoli Soninu*; *Ibid*, d. 281, Rim, 7. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 330–331; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 200–205; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 296–297; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 152–153.

[626] ACS, PCM – PGM 1915–1922), Busta 76, Fascicolo 19/3, Serbia, Sottofascicolo 3, NN, *Sonino ambasadorima u Londonu, Parizu i Petrogradu* (dokument nije datiran ali se na osnovu sadržine može zaključiti da je nastao 9. ili 10. decembra); DDI, V–V, d. 272, Rim, 5. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 281, Rim, 7. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 147–153.

Са окупацијом се одуговлачило, јер су Енглези тражили да Атина прво формално пристане на искрцавање. Међутим, Балугџић је проценио да ће они попустити и прихватити француско гледиште. Француске дипломате су уверавале Србе да је Крф одабран, али се одлука држи у тајности због непријатељских подморница. Попуштање црногорске одбране и пад Ловћена 9. јануара, непријатељској војсци отварају пут ка Скадру, где је Аустроугарска имала упоришта код локалног католичког становништва. Пред опасношћу, српска влада појачава притисак на Савезнике да пожуре са превозом трупа, а Пашић изјављује да неће напустити Албанију док се не укрца значајан део војске. Због озбиљности ситуације, Сквити је код своје владе инсистирао да се без одлагања хитно организује пребацивање српске војске. Молио је Сонина да у том смеру утиче и на Савезнике. Сонино је одобрио да се Срби превозе преко Валоне и дао упутства Министарству морнарице да Србе што пре превезу на Крф.[627]

Губитак Ловћена је навео Савезнике да 9. јануара прихвате француски предлог за окупацију Крфа и о томе известе владу у Атини. Сутрадан су савезнички посланици обавестили грчку владу о одлуци да се окупира Крф и тамо пребаце српске трупе. Два дана касније, на острво се искрцао одред француских алпских ловаца. Француска влада је на Крф послала опуномоћеног министра Боасонаса да сачека српску војску. Како би умириле грчку јавност, Силе су саопштиле да је окупација острва била привремена мера спроведена из хуманитарних разлога. Грчка влада је 14. јануара формално протествовала код Савезника против искрцавања српске војске на Крф. Резимирала је правни статус Крфа као резултат споразума од 14. новембра 1863. године и декларације о неутралности Грчке у тренутном сукобу. Како је гарантована неутралност била у супротности са

[627] АС, МИД ПО, 1915, р. 478, Ф XXIX, д. 3, Б.Пов.бр. 2598, Скадар, 27. децембар 1915. године, *пуковник Миловановић МИД–у*; ACS, PCM – PGM 1915–1922, b. 76, f. 19/3, Serbia, St.f. 3, No. 4 –Riservato, Rim, 9. januar 1916. godine, *Sonino ministru mornarice*; ПСР III, д. 847, 8. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 863, 11. јануар 1916. године, *Пашић Бошковићу*; *Исто*, д. 854, 9. јануар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 857, 10. јануар 1916. године, *Бошковић МИД–у*; ПСР IV, д. 18, 17. јануар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 115, јануар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; DDI, V–V, d. 281, London, 7. januar 1916. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 294, Skadar, 11. januar 1916. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 297, Rim, 11. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 303, Skadar, 12. januar 1916. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 306, Rim, 13. januar 1916. godine, *Sonino Ruspoliju*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 330–332; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 189–192, 200–205; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 181–185; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 296–297; М. Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе*, 483–489; Димитрије Димо Вујовић, *Ратна Сарадња Црне Горе и Француске 1914–1916*, (Подгорица: ЦАНУ, 1994), 270–271; – За више информација о писању италијанске штампе приликом пада Црне Горе видети: Љиљана Алексић–Пејковић, „Италијанска штампа о Србији и Црној Гори и југословенском уједињењу“, у: *Србија 1916. године*, уредник: Славенко Терзић (Београд: Историјски институт, 1987), 251–254.

намером да се Крф користи као место за окупљање и реорганизацију српске војске, влада у Атини изјавила да не може дозволити транспорт Срба на острво. Савезници су одговорили да је Грчка прва прекршила неутралност Крфа када је острво током балканских ратова узела за базу операција у Епиру, али и касније када је дозволила Аустријанцима и Немцима да од њега направе базу за подморнице.[628]

Француска окупација Крфа није радовала Сонина, јер је страховао да ће, поред бурних реакција италијанског јавног мњења, влада бити изложена нападима у Парламенту. Због тога је резервисао право да и Италија на острво упути групу официра, трупе или неке од својих представника. Од Барера је поново затражио гаранције о циљевима и значењу експедиције у садашњости и будућности. Француски амбасадор је потврдио раније изјаве и обећао да ће писмено потврдити. На основу понашања британског посланика у Атини, Де Боздари је закључио да политику Антанте у Грчкој води Француска. Упозорио је да се Французи не залажу за Крф како би пронашли уточиште за српске трупе већ да остваре утицај и контролу на острву. Постављао је питање да ли ће Италија упркос својим интересима дати одрешене руке Француској на том простору, којој окупација Крфа омогућава да окрњи италијанску доминацију на Јадрану. Италија није могла да дозволи да Француска сама доминира у Грчкој. Стога је било од суштинске важности да се и Италија прикључи савезничком подухвату на Крфу.[629]

---

[628] *Исто*, 1916, р. 483, Ф. II, д. 5, Пов.бр. 58, Атина, 1. јануар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, Пов.бр. 63, Лондон, 4. јануар 1916. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, Пов.бр. 65, Петроград, 4. јануар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; ПСР III, д. 839, 7. јануар 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 846, 8. јануар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 863, 11. јануар 1916. године, *Пашић Бошковићу*; *Исто*, д. 866, 11. јануар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 874, 12. јануар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; ПСР IV, д. 5, 13. јануар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 8, 14. јануар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 27, 19. јануар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 372, март 1916. године, *Извештај о евакуацији српске војске из Албаније 1915–1916. године*; DDI, V–V, d. 285, Atina, 8. januar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 291, Atina, 10. januar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 292, Rim, 10. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 295, Atina, 11. januar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 307, Pariz, 13. januar 1916. godine, *Ruspoli Soninu*; *Ibid*, d. 313, Atina, 14. januar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 323, Atina, 15. januar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 324, Atina, 16. januar 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 329, Petrograd, 17. januar 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 332, Rim, 17. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ,* 330–332; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 200–206; З. Бајин, *Спалајковић*, 156; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 221–227; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 176–177; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 296–297; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 153–155.

[629] DDI, V–V, d. 291, Atina, 10. januar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 292, Rim, 10. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 309, Atina, 13. januar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*

По доласку Француза на острво, тамо није било опреме и смештајних капацитета за српску војску. Како је уређивање простора и организовања логора захтевало додатно време, Французи прихватају Сониново гледиште и одлучују да у међувремену наставе са упућивањем војске у Бизерту, где би трупе остале привремено. Нове информације уносе забуну код Срба, који су, због помена привременог боравка, закључили да ће цела војска прво бити транспортована до Бизерте, а потом на Крф. Чак ни француски амбасадор у Лондону није могао да пружи поуздане информације по том питању, те је целокупна ситуација код Срба стварала нервозу.[630]

6.3.4. Италијанска мисија на Крфу

Француска окупација острва изазивала је подозрење Италијана, иако се мисија генерала Мондезира није мешала у локалну администрацију. Тврдећи да француска окупација има за циљ да истисне Италијане са тог подручја, Грчки краљ је покушавао да појача њихову сујету. Након разговора са грчким сувереном, Де Боздари је 28. јануара 1916. године предложио да се неприметно, током транспортовања Срба из Албаније, на Крф упуте карабињери. Предлог се заснивао на праву да Италија упути своје представнике на острво, које је Сонину гарантовао Барер почетком јануара. Према Де Боздаријевој идеји, карабињери би на Крфу остали у служби италијанске мисије. Планирано је да се на овај начин неприметно формира језгро карабињера са официрима у укупном броју од око 200 људи. Оваква мера би омогућила Италији да на острво пошаље претпостављеног официра, који би, осим командне функције, био распоређен у италијанско посланство као војно–технички консултант.[631]

---

[630] АС, МИД ПО, 1916, p. 483, Ф. II, д. 5, Пов.бр 48, Париз, 10. јануар 1916. године, *Веснић МИД–у*; ПСР III, д. 839, 7. јануар 1916. године, *Веснић МИД–у*; DDI, V–V, d. 272, Rim, 5. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 292, Rim, 10. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 306, Rim, 13. januar 1916. godine, *Sonino Ruspoliju*; *Ibid*, d. 316, Pariz, 14. januar 1916. godine, *Ruspoli Soninu*; ПСР IV, д. 17, 17. јануар 1916. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 372, март 1916. године, *Извештај о евакуацији српске војске из Албаније 1915–1916. године*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 296–297; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 218–219.

[631] DDI, V–V, d. 353, Krf, 22. januar 1916. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 382, Atina, 28. januar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 383, Atina, 28. januar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; – Сазонов је известио Карлотија о намерама краља Константина да изазове раздор између Француске и Италије око Крфа. Тврдио је да Француска нема скривених мотива на острву, (DDI, V–V, d. 396, Petrograd, 2. februar 1916. godine, *Karloti Soninu*).

Сквити је имао блажи став од Де Боздарија. Како Французи нису прекорачили овлашћења своје мисије, сматрао је да нема простора за реакцију, те је ради избегавања несугласица између Рима и Париза препоручио уздржавање од акције. Према његовом мишљењу, Италија је свакако пристала да Француска преузме послове реорганизације Срба и својим доприносом у преносу је показивала да је са тим сагласна. Стога је упозорио да је незгодно умешати се у посао који су Французи већ започели на Крфу. Уместо акције на острву, препоручио је да Италија тамо упути брод са радио–телеграфским уређајем. Према Сквитијевом схватању, присуство енглеске мисије на Крфу је отклањало француски карактер окупације острва.[632]

Након консултација са Титонијем, Сонино је 4. фебруара прихватио Сквитијеве сугестије да упути италијански брод за радиотелеграфску везу али и Де Боздаријев да се пошаљу карабињери и ставе на располагање италијанској мисији. Поред тога, одлучено је да се на острво упути генерал Маро као шеф италијанске мисије и нови војни аташе код српске владе. Као један од изговора за упућивање мисије Италијани су искористили пренос малог дела црногорских војника на Крф. Сквити је тражио упутство шта да ради са карабињерима, јер се они нису могли употребити за реорганизацију српских трупа, нити за пружање здравствене заштите. Како се нису могли користити за поменуте послове, карабињери су добили задатак да обезбеђују луку, град, путеве и села у близини српских логора. Грци нису благонаклоно гледали на долазак карабињера јер су закључили да Италија жели да створи и задржи своје упориште на Крфу. Страх је био основан, јер Балугџић сазнаје да је Сонино почетком марта предложио Бареру да, након одласка српске војске у Солун, Савезници задрже окупацију острва и начине од њега поморску базу.[633]

[632] *Ibid*, d. 389, Krf, 31. januar 1916. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 400, Krf, 3. februar 1916. godine, *Skviti Soninu*.
[633] АС, МИД ПО, 1916, p. 496, Ф. IX, д. 6, Пов.но 1485, Атина, 23. фебруар 1916. године, *Балугџић Пашићу*; *Исто*, p. 501, Ф. XII, д. 1, Пов.но. 3380,Рим, 4. мај 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 3447, Крф, 6. мај 1916. године, *Италијанско посланство на Крфу МИД–у*; DDI, V–V, d. 404, Rim, 4. februar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 406, Rim, 4. februar 1916. godine, *Sonino Skvitiju*; *Ibid*, d. 412, Krf, 5. februar 1916. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 419, Atina, 7. februar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 420, Rim, 7. februar 1916. godine, *Sonino Skvitiju*; *Ibid*, d. 422, Atina, 8. februar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 425, Rim, 8. februar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 444, Atina, 12. februar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 464, Atina, 16. februar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 478, Rim, 18. februar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 490, Krf, 21. februar 1916. godine, *Skviti Soninu*;

6.3.5. Егзодус и спас

Успешно спровођење евакуације из Албаније подразумевало је да Савезници организују сложену операцију укрцавања српске војске и различитих групација које су се нашле на албанској обали са њом. Током децембра су Италијани превезли део српских цивила и ратне заробљенике које су Срби заробили током борби 1914. и 1915. године. Јануара 1916. године, отпочиње превоз војске, државног врха и остатка цивила. Српска војска је, како је већ раније споменуто, била подељена на северне и јужне трупе. Захтев Савезника да се северне трупе повуку ка Драчу ради укрцавања није одмах прихваћен, због стања у којем се војска налазила по приспећу у Скадар. Пашић тражи да се војска прво исхрани, како би могла да издржи марш. Трупе су ради лакше исхране приближене Медови, одакле је, по пријему хране, требало да крену за Драч. Под утиском несигурног држања Црне Горе, посланици Четворног споразума су још крајем децембра предложили да српска влада пређе у Драч ради укрцавања. Пашић је одбио, јер је страховао да одлазак владе неће значити спас за српске војнике.[634]

Командант Тимочке војске, која је била концентрисана у околини Драча, крајем децембра од генерала Геринија сазнаје да су Савезници одлучили да евакуишу српску војску из Албаније. Италијани су намеравали да окупе српске трупе на линији Каваја–Раштоул, одакле би се касније упутиле у Драч на укрцавање. Према мишљењу Италијана, јужна српска војска је требало да делује као заштитница при укрцавању из Драча. У складу са тим је 6. јануара 1916. године српској Врховној команди упућен захтев да део трупа, које су биле у бољем стању, реорганизује у околини Каваје и Тиране. На поменутом сектору би реорганизоване српске трупе заједно са италијанском војском штитиле пут ка Драчу. Како би се обезбедила стратегијска дубина и друга линија одбране, од Тимочке војске је тражено да држи положаје код Елбасана. Српска Врховна команда је, на основу

[634] ПСР III, д. 807, децембар 1915. године, *Јован М. Јовановић МИД–у*; ПСР IV, д. 62, 25. јануар 1915. године, *Пашић Посланству у Букурешту*; *Исто*, д. 372, март 1916. године, *Извештај о евакуацији српске војске из Албаније 1915–1916. године*; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 178; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 331; За више о држању Црне Горе видети: Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 193–197; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 165–191.

наведеног захтева, наредила да се Елбасан не напушта. Укрцавање у Драчу је према наредби требало извршити у споразуму са генералом Геринијем.[635]

Евакуација првих делова српске војске извршена је преко Драча 6. јануара, а из Медове сутрадан. Динамику кретања и укрцавања северне војске одредило је стање на црногорском фронту. Због акутне опасности од непријатеља, српска Врховна команда упућује веће делове северних трупа ка Драчу. Одлуци су допринели извештаји адмирала Трубрица о стању у медовском пристаништу. Наиме, он је известио генерала Мондезира да је укрцавање 88.000 војника у Медови представљало опасан подухват. Сонино је отишао корак даље и тврдио да је безбедан пренос из медовског пристаништа неостварив. Губитак Ловћена је убрзао догађаје. Аустроугарске трупе су брзо напредовале и 11. јануара угрозиле Цетиње. Црногорска влада је затражила мир. Суочен са таквим развојем догађаја, Сквити је био забринут да ће српска влада и савезнички посланици пасти у руке непријатељу, те предлаже Сонину да се организује евакуација дипломатског кора италијанским бродовима из Медове. Сонино је 14. јануара одобрио италијанском посланику да се укрца и заједно са осталим посланицима оде на Крф.[636]

---

[635] *Исто*, д. 845, 8. јануар 1916. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; ПСР IV, д. 63, 25. јануар 1916. године, *извештај пуковника Милорада Ристића*; *Исто*, д. 372, март 1916. године, *Извештај о евакуацији српске војске из Албаније 1915–1916. године*; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 244–246; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 143–155; М. Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе*, 511–512; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 411.

[636] АС, МИД ПО, 1915, р. 477, Ф XXVIII, д. 8, Б.Пов.бр. 1901, Подгорица, 30. децембар 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Б.Пов.бр. 1902, Подгорица, 30. децембар 1915. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Б.Пов.бр. 2615, Скадар, 29. децембар 1915. године, *Пашић Михаиловићу МИД–у*; *Исто*, р. 478, Ф XXIX, д. 3, Б.Пов.бр. 2622, Скадар, 29. децембар 1915. године, *пуковник Миловановић*; *Исто*, д. 3, Б.Пов.бр. 2623, Скадар, 30. децембар 1915. године, пуковник *Миловановић МИД–у*; Исто, д. 3, Б.Пов.бр. 2625, Скадар, 30. децембар 1915. године, *пуковник Павловић Пашићу*; *Исто*, д. 3, Б.Пов.бр. 2626, Скадар, 30. децембар 1915. године, *пуковник Павловић Пашићу*; *Исто*, д. 3, Б.Пов.бр. 2627, Скадар, 30. децембар 1915. године, *пуковник Павловић Пашићу*; *Исто*, д. 3, Б.Пов.бр. 2628, Скадар, 30. децембар 1915. године, *пуковник Павловић Пашићу*; ПСР III, д. 839, 7. јануар 1916. године, *Весник МИД–у*; *Исто*, д. 859, 10. јануар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*;*Исто*, д. 867, 11. јануар 1916. године, *министар војни Пашићу*; ПСР IV, д. 2, 12. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 79, 29. јануар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 372, март 1916. године, *Извештај о евакуацији српске војске из Албаније 1915–1916. године*: DDI, V–V, d. 303, Skadar, 12. januar 1916. godine, *Skviti Soninu*; *Ibid*, d. 311, Rim, 14. januar 1916. godine, *Sonino Skvitiju*; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 177–180, 204–206, 214–217, 249–250; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 331; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 191–193, 203; М. Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе*, 483–505, 513–515; Д. Вујовић, *Ратна Сарадња Црне Горе и Француске*, 270–274; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 158–160; Д. Микавица, Г. Васин, Н. Нинковић, *Историја Срба у Црној Гори*, 283; – Српска влада је сазнала да Аустроугарска поред предаје црногорских трупа тражи и предају српских трупа које су се налазиле на територији Црне Горе као услов за примирје, (DDI, V–V, d. 304, Skadar, 12. januar 1916. godine, *Skviti Soninu*); За више о околностима пада Црне Горе видети: Н. Ракочевић, *Црна Гора*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*.

Српска влада се 14. јануара упутила из Медове у Бриндизи, одакле је 18. јануара прешла на Крф. Престолонаследник је одбио да италијанским бродом оде прво у Бриндизи. Уместо тога креће из Љеша копном за Драч, где је стигао 23. јануара. Део Врховне команде је 21. јануара преко Медове и Бриндизија отишао за Крф, а остатак је кренуо за Драч. Заштитница је напустила Скадар 21. јануара, а три дана касније је евакуисала Љеш и Медову. Из медовског пристаништа је у овом периоду транспортовано свега 12.000 људи. Након слома Црне Горе, осим мањих група војника, није дошло до повлачења организованих црногорских јединица. Краљ Никола је 21. јануара 1916. године са делом породице отишао у Италију. Влада је са кнезом Мирком распустила војску и издала народу прокламацију да је даље вођење рата бесциљно.[637]

Посебан случај је чинила групација коју су чиниле резервне трупе и регрути. Ова јединица је децембра, без знања Италијана, прешла забрањену линију на Шкумби (пре забране) и обрела се у месту Фијери. Комуникација официра резервних трупа са генералом Бертотијем изазива низ неспоразума. Како је крајем децембра и даље била на снази забрана приласка Валони, италијански генерал инсистира да се десетковане и исцрпљене резервне трупе и регрути из Фијери, уместо у Валону, упуте ка удаљенијем Драчу. Чак је и допремање хране изгладнелој војсци условио писменим обећањем да ће се трупе повући ка Драчу. Командант резервних трупа је крајем децембра извештавао своје претпостављене о Бертотијевом нехуманом понашању. Тек након интервенције Француза, издато је 1. јануара 1916. године наређење да резервне трупе и регрути могу остати у Фијери до даљњег. На састанку команданта резервних трупа са капетаном Тонијем Ренцом 3. јануара, договорено је да 7. јануара отпочне њихово одступање ка Драчу. У међувремену је Бертоти 5. јануара од италијанске владе добио одобрење да допусти

[637] ACS, PCM – PGM 1915–1922), Busta 76, Fascicolo 19/3, Serbia, Sottofascicolo 3, No. 1392, Brindizi, 20. januar 1916. godine, *Kutineli Ministarstvu mornarice*; АС, МИД ПО, 1915, р. 477, Ф XXVIII, д. 8, Б.Пов.бр. 1914, Бриндизи, 8. јануар 1916. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 8, Б.Пов.бр. 1923, Рим, 8. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, 1916, р. 483, Ф. II, д. 5, Пов.бр. 61, Крф, 8. јануар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, р. 504, Ф. XIII, д. 8, Пов.бр. 39, Крф, 7. јануар 1916. године, *Пашићева циркуларна нота*. ПСР III, д. 839, 7. јануар 1916. године, *Веснић МИД–у*; ПСР IV, д. 29, 20. јануар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 59, 25. јануар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 74, 28. јануар 1916. године, *Грујић Пашићу*; *Исто*, д. 79, 29. јануар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 100, 30. јануар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 115, јануар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 244, 26. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–*у; *Исто*, д. 372, март 1916. године, *Извештај о евакуацији српске војске из Албаније 1915–1916. године*; Ђ. Ђ. Stanković, *Nikola Pašić*, 164–165; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 180–190, 214–233; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 206–207; М. Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе*, 504–507, 515–516; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 185–191; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 154–157.

укрцавање резервних трупа у Валони. Тек тада је без додатних услова обећао да ће у Фијери допремити храну и одећу за резервне трупе. На промену става италијанске владе је утицала одлука Француза да окупирају Крф и тамо пребаце српску војску.[638]

Подељене у три ешалона, резервне трупе су кренуле за Валону 7. јануара. При преласку Војуше их је дочекао пуковник Моска и спровео у логор. Услед лоших санитарних услова у логору, повећан је број смртних случаја. У међувремену је од шефа енглеске мисије стигла вест да се храна не може доставити јер Италијани не желе да помогну око транспорта. Уз наведене потешкоће, ешалони резервних трупа и регрута су у распону од 12. до 15. јануара кретали за Валону. Према упутствима италијанских официра, војници су 15. јануара поставили логор осам километара од Валоне, на суровом терену поред обале. Укрцавање је отпочело 17. јануара.[639]

Иако је током децембра био изричито против приласка српске војске Валони, Сонино након окупације Крфа, обавештава Ристића да се више не противи превозу преко Валоне. Тражио је да се, у споразуму са командантима италијанских трупа у Валони и Драчу, све преостале трупе упуте ка тим лукама. Французи су предлагали су да ка Валони иде 3.000 људи дневно. За потребе њиховог превоза до Крфа, Савезници су у Таренту припремили два италијанска транспортна брода, капацитета од по 2.000 људи и један француски, капацитета до 1.500 људи. Сонино је у међувремену поставио неколико услова за транспорт преко Валоне. Врховна команда српске војске је морала о свим питањима да комуницира директно са генералом Бертотијем. Српским официрима је наређено да се, при преласку италијанске територије око Валоне, стриктно придржавају генералових инструкција. Уколико се не би придржавали постављених ограничења, Команда у Валони

[638] АС, МИД ПО, 1915, р. 477, Ф XXVIII, д. 6, Б.Пов.бр. 1599, Скадар, 20. децембар 1915. године, *пуковник Павловић Пашићу*; ПСР III, д. 845, 8. јануар 1916. године, *Штаб Врховне команде Пашићу*; ПСР IV, д. 63, 25. јануар 1916. године, *извештај пуковника Милорада Ристића*; *Исто*, д. 372, март 1916. године, *Извештај о евакуацији српске војске из Албаније 1915–1916. године*; Александар С. Недок, *Повлачење српске војске ка албанском приморју и њена евакуација на Крф 1915/1916. – рад војносанитетске службе*, (Београд: Одбрана, 2014), 67–68; В. Ј. Радојевић, Д. Ј. Миленковић, *нав. дело*, 122–156, 284–285; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 201; Д. Вујовић, *Ратна Сарадња Црне Горе и Француске*, 270–275; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 276–278; М. Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе*, 512–514.

[639] ПСР IV, д. 2, 12. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; ПСР IV, д. 63, 25. јануар 1916. године, *извештај пуковника Милорада Ристића*; В. Ј. Радојевић, Д. Ј. Миленковић, *нав. дело*, 157–171, 246; М. Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе*, 512–514; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 276–278; А. С. Недок, *нав. дело*, 68–70.

је имала овлашћење да обустави кретање српских трупа ка граду. Наметнута ограничења су, у другој половини јануара, створила нове неспоразуме са генералом Берототијем.[640]

Српска Врховна команда је 17. јануара наредила да се јужни део трупа постепено упути ка Валони где је послата комисија за укрцавање. Покрет је требало да почне 21. јануара, међутим, генерал Бертоти је наставио да прави проблеме на терену. Српска Врховна команда је добила обавештење да не упућује трупе ка Валони док не добије одобрење од команданта италијанског експедиционог корпуса. Према Берторијевим инструкцијама, поласке је требало организовати у складу са динамиком пристизања транспортних бродова у валонску луку. Било је одобрено да на свака два дана реку Шкумбу прелази по 2.000 људи. Пашић је сматрао да се италијанским протоколом маши сврха, јер таквим темпом српска војска није могла да пређе Шкумбу ни за пар месеци.[641]

Упркос најавама, пренос трупа се одвијао споро. Као разлоге за застој приликом превоза српске војске средином јануара, Италијани употребљавају исте аргументе уз помоћ којих су крајем новембра и током децембра 1915. године правдали неуспехе да обезбеде транспорте хране. Тврдили су да не могу преузети заштиту транспорта до Крфа, јер су већ вршили све послове снабдевања. У италијанском Министарству морнарице су тврдили да се не може задржати супериорност савезничке флоте над непријатељском, уколико јој се доделе нови задаци. Како не би излагао италијанску морнарицу опасностима, Сонино предлаже британској и француској влади да склопе међусобне споразуме који би омогућили да њихови ратни бродови врше пратњу транспорта трупа ка Крфу и гарантују њихову безбедност од могућих непријатељских напада приликом искрцавања. Према Пашићевим извештајима, до 20. јануара је на Крф пренето свега 4.500, а у Бизерту 2.500 људи. Незадовољан динамиком превоза, држањем владе у Риму и начином поступања према Србији, Пашић упућује нове оптужбе на рачун Италије.[642]

---

[640] АС, МИД ПО, 1916, р. 483, Ф. II, д. 5, Пов.но 26, Рим, 30. децембар 1915. године, *Ристић Пашићу*; DDI, V–V, d. 297, Rim, 11. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР IV, д. 2, 12. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 243–246; М. Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе*, 516–517; – На основу података добијених од италијанске морнарице, посланик Ристић је 17. јануара известио да је максимум укупног дневног предноса из Валоне и Драча 7.000 људи, (КСКИ, д. 153, Рим, 17. јануар 1915. године, *Ристић Министру војном*).

[641] ПСР IV, д. 31, 20. јануар 1916. године, *Поповић МИД–у*; *Исто*, д. 79, 29. јануар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 372, март 1916. године, *Извештај о евакуацији српске војске из Албаније 1915–1916. године*; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 184.

[642] DDI, V–V, d. 315, Rim, 14. januar 1916. godine, *Sonino Ruspoliju*; *Ibid*, d. 321, Bukurešt, 15. januar 1916. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 333, Rim, 17. januar 1916. godine, *Sonino Fašotiju*; *Ibid*, d. 337, London, 18. januar

Српски војни изасланик је интервенисао код руске Врховне команде да се убрза евакуација. Упознао је француског генерала Поа и начелника руске Врховне команде са држањем Италијана и потребом да француска флота транспортује српску војску на Крф. Обојица су реферисали цару, који је одмах писао председнику републике и Жофру. Француско Министарство морнарице је поновило одлучне наредбе за пренос српских трупа из Драча и саопштило те заповести Риму и Лондону. Тражили су од Италијана да, ради обезбеђивања укрцавања, повећају свој контингент у Драчу. Британски амбасадор у Риму је добио инструкције да делује у том правцу.[643]

У међувремену је Сонино, ради убрзања преноса и растерећења пристаништа сугерисао да се размотри и могућност укрцавања у Санти Кваранти. Пашић је то одбацио, јер је за исцрпљену српску војску било сувише напорно да маршира тако далеко. Вести о намери Италијана да упућују трупе за Санти Кваранти уместо у Валону изазивају додатно узбуђење. Есад–паша је овакав поступак објашњавао страхом Италијана да српска војска не остане у Валони и поквари им планове. Када је добио извештај о проблемима у комуникацији са генералом Бертотијем, Ристић је одмах интервенисао код Сонина. Италијански министар је тврдио да је питање превоза преко Санти Кваранти била само сугестија и изјавио да је питање организације евакуације на терену препуштено договору генерала Мондезира, српског и италијанског команданта. Француски амбасадор је то потврдио и изјавио да ће настојати да Драч буде главно место за укрцавање, док би се у Валону слали само они који могу да издрже марш.[644]

Италијани изазивају нову забуну изјавама да ће само четвртина српске војске бити укрцана у Драчу, док би остатак био транспортован из Валоне. Бертоти је у међувремену добио овлашћење да, у споразуму са српском Врховном командом и генералом

1916. godine, *Imperijali Soninu*; ПСР IV, д. 18, 17. јануар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 21, 18. јануар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан*, 194; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 331; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 203.

[643] АС, МИД ПО, 1916, р. 483, Ф. II, д. 5, Пов.бр. 59, Петроград, 6. јануар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; Исто, Пов.бр. 109, Париз, 8. јануар 1916. године, *Веснић МИД–у*; ПСР IV, д. 40, 22. јануар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 53, 24. јануар 1915. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, д. 54, 24. јануар 1915. године, *Бошковић МИД–у*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 331–333; З. Бајин, *Спалајковић*, 156; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 247–248; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 221–227; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 203–204; Н. Поповић, *Односи Србије и Русије*, 108–109.

[644] *Исто*, р. 483, Ф. II, д. 5, Пов.бр. 101, Рим, 10. јануар 1916. године, *Ристић Пашићу*; *Исто*, р. 496, Ф. IX, д. 6, Пов.бр. 220, Рим, 16. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; ПСР IV, д. 26, 19. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 57, 25. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 62, 25. јануар 1915. године, *Пашић Посланству у Букурешту*; *Исто*, д. 78, 29. јануар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 278–282

Мондезиром, реши сва питања за марш и исхрану српских трупа. Италијански команданти су обавештени да српским трупама не издају директне наредбе, већ да делују споразумно. У ту сврху је требало упутити једног српског официра у штаб генерала Бертотија. Међутим, мајор Христић је предлагао да се у Валону упути један француски официр из штаба генерала Мондезира, јер би имао више ауторитета и мање би био изложен самовољи Италијана. На крају је за српског представника при италијанској Команди у Валони именован пуковник Пешић.[645]

У складу са одлуком Савезника о споразумном решавању проблема, Пашић је тражио да се преиспита питање о италијанском предлогу за укрцавање већег дела српске војске преко Валоне. Наредио је да се, без знања Савезника, у Валону свакако упути део трупа који може да издржи марш. Та мера је требало да растерети Драч и омогући ефикаснију евакуацију трупа из свих пристаништа. Међутим, Пашић је желео да се осигура да покрет српске војске не пружи Савезницима аргумент да у Валону упуте и онај део трупа који није био способан за марш. Поред тога, тражено је да се преостали болесни официри и војници из Медове укрцају у тамошњем пристаништу.[646]

Под притиском Француза Италијани су у међувремену одустали од ограничења броја војника за прелазак Шкумбе. Генерал Бертоти је оставио слободу српској Врховној команди да одреди величину ешалона српске војске, време поласка и планирани правац кретања. Како Италијани нису могли да формирају магацине са храном дуж правца кретања, снабдевање храном је за време марша вршено у споразуму са енглеском мисијом. Према Бертотијевом наређењу, српске војнике је требало прикупити на десној обали Војуше, где би чекали дозволу за укрцавање у валонској луци. У ту сврху је образован логор за 10.000 људи. Генерал Живковић је известио Пашића да су трупе кренуле ка Валони 22. јануара. Коњичка дивизија је у међувремену добила наређење да маршира ка Санти Кваранти преко Берата и Тепелена.[647]

---

[645] ПСР IV, д. 35, 21. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 243–246, 252.
[646] *Исто*, д. 39, 22. јануар 1916. године, *Поповић МИД–у*; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 243–246, 254–257.
[647] *Исто*, д. 37, 21. јануар 1916. године, Поповић МИД–у; *Исто*, д. 48, 23. јануар 1916. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 51, 24. јануар 1916. године, *генерал Живковић Пашићу*; *Исто*, д. 52, 24. јануар 1915. године, генерал *Живковић Штабу Врховне команде*; *Исто*, д. 56, 25. јанаур 1916. године, *Живковић Штабу Врховне команде*; *Исто*, д. 78, 29. јануар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 372, март 1916. године, *Извештај о евакуацији српске војске из Албаније 1915–1916. године*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 332; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 276–283

За месец и по дана од тренутка када је српска влада затражила да се њена војска евакуише из Албаније укупно је на Крф и у Бизерту пребачено око 15.000 војника. Пашић се жалио да би тим темпом за пренос преостале војске требало више од годину дана. Италијани су пак тврдили да им Срби сумњичењем убијају вољу за рад. Стање се променило од 25. јануара, када је, под притиском Савезника, италијанска влада почела да сарађује у свим мерама за пренос трупа из Драча и Валоне. У међувремену је одређена велика француска и италијанска флота за транспорт трупа из поменутих пристаништа. Герини је известио Гавриловића да ће дневно моћи да се транспортује више од 3.000 људи из Драча.[648]

Према Спалајковићевим речима, руски цар је био огорчен на Италију. Николај II је лично интервенисао код Савезника и тражио да се пожури са спашавањем српске војске. Руси су се генерално лоше изражавали о Италијанима. Француски генерал По је осуђивао држање Италије и охрабривао Србе да издрже. Пашић је био мишљења да је српска војска опстала захваљујући генералу Мондезиру који је константно вршио притисак на Италијане и претио да ће Француска послати бродове уколико Италија не изврши пренос. Кадорна је једва дочекао да сву кривицу пребаци на Зупелија. Поверавање управе над италијанским трупама у Албанији Министарству војном је према тврдњама Врховне команде одредило да се оне, занемарујући војне, руководе искључиво политичким разлозима. Последица свега је била да Италија не помаже Србији онако како је требало.[649]

Последњи проблем између генерала Бертотија и Срба настао је 31. јануара када је забранио српској коњици пролазак јужно од реке Семени. Издато је наређење да се српске трупе, уколико наставе марш, зауставе чак и силом. Италијанском генералу је објашњено да циљ покрета коњице није одлазак у Валону, већ исхрана. Начелник Штаба Врховне команде је молио пуковника Пешића да затражи од генерала Бертотија да заустави

[648] *Исто*, д. 46, 23. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 69, 28. јануар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 72, 28. јануар 1916. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 81, 29. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 82, 29. јануар 1916. године, *Поповић МИД–у*; *Исто*, д. 86, 29. јануар 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 92, 29. јануар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 372, март 1916. године, *Извештај о евакуацији српске војске из Албаније 1915–1916. године*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 332–333.

[649] *Исто*, д. 96, 29. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 101, 30. јануар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 103, 30. јануар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 244, 26. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 333; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 201–202; В. Ј. Радојевић, Д. Ј. Миленковић, *нав. дело*, 176–177; L. Riccardi, *Alleati*, 219–232; A. Magro, *La Grande Guerra*, 123; A. Ungari, *La guerra del Re*, 132–139; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 160–161.

коњицу тамо где јој може обезбедити исхрану. Истовремено је послата наредба да се српска коњица заустави како би се избегао сукоб са Италијанима. Из Париза и Лондона је одмах телеграфисано Риму и тражено да се отклоне све препреке и изврше наредбе генерала Мондезира у погледу српских трупа. Из Рима су се правдали да је коњица заустављена због потешкоћа за њихову исхрану, јер према тврдњама Италијана у Валони није било довољно сточне хране. Ристић је посумњао да Италијани покушавају да принуде српску владу да им прода коње, јер је Сонино још раније споменуо ту идеју.[650]

Почетком фебруара евакуација српске војске је била потпуно обезбеђена. Према француским извештајима, није претила опасност од аустроугарских ни бугарских трупа и створени су услови да се дневно превози преко 5.000 људи. Уверени да се пренос трупа одвија у најбољем реду, престолонаследник и остатак Врховне команде су 6. фебруара стигли на Крф. До 12. фебруара, са обала Албаније је евакуисано више од половине трупа, односно 106.284 војника, од чега 101.144 на Крф и 5.140 у Бизерту. Приликом Бријанове посете Риму, говорило се о извлачењу српске војске као о готовој ствари. Током марта готово целокупна српска војска је напустила Албанију. Према подацима италијанске морнарице из Албаније је заједно са заробљеницима и цивилима од децембра до марта евакуисано 260.895 људи. Српски подаци говоре о броју од 158.564 војника, заробљеника и цивила. За читаву операцију је употребљено 45 италијанских, 25 француских и 19 енглеских бродова, који су обавили укупно 314 транспортних пловидба.[651]

---

[650] *Исто*, д. 98, 30. јануар 1916. године, *Бојовић команданту коњичке дивизије пуковнику Јовановићу*; *Исто*, д. 107, 31. јануар 1916. године, *генерал Герини начелнику Штаба Врховне команде генералу Петру Бојовићу*; *Исто*, д. 108, 31. јануар 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 109, 31. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 110, 31. јанаур 1916. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 119, 1. фебруар 1916. године, *Штаб Врховне команде министру војном*; *Исто*, д. 123, 2. фебруар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 278–286.

[651] *Исто*, д. 117, 1. фебруар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 130, 3. фебруар 1916. године, *Поповић МИД–у*; *Исто*, д. 133, 3. фебруар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 136, 4. фебруар 1916. године, *Пашић Веснићу*; *Исто*, д. 148, 6. фебруар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 174, 12. фебруар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 194, 19. фебруар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 203, 20. фебруар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 205, 20. фебруар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 225, 24. фебруар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 255, 28. фебруар 1916. године, *Веснић МИД–у*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 333; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 227–228; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 201–208; М. Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе*, 517–518; М. Ђ. Недић, *На албанској Голготи*, 282–291; A. Magro, *La Grande Guerra*, 122; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 166–167.

6.3.6. Повлачење црногорске војске

Приликом повлачења из Црне Горе краљ Никола и његова влада ниједног тренутка нису издали наредбу о организованој евакуацији црногорске војске. У прокламацији сердара Јанка Вукотић од 18. јануара 1916. године војсци није експлицитно наређено организовано повлачење, њима је дат избор да по својој вољи одступе ка Скадру или се врате кућама. Међутим, по повлачењу у Италију, председник црногорске владе Мијушковић је 20. јануара преко црногорског конзула у Риму, Поповића замолио Сонина да заједно са Савезницима организује евентуални пренос црногорских трупа. Након консултација са члановима кабинета, италијански министар спољних послова је начелно прихватио предлог. По инструкцијама француске владе, пуковник Фурније 23. јануара 1916. године на састанку са краљем Николом у Бриндизију предлаже да се црногорска војска повуче и реорганизује на Крфу. Краљ је прихватио понуду, али је нагласио се вероватно већи број војника ипак неће повући. Био је у праву, јер у том тренутку црногорска војска више није постојала. Пре било какве одлуке, Французи су настојали да консултују српску владу. Уверен да би то зближило црногорске трупе са српским, Веснић је прихватио предлог.[652]

Пашић се надао да ће број евакуисаних црногорских војника у најгорем случају износити око 10.000 људи. На основу предвиђеног броја, може се закључити да је вероватно очекивао да ће се Санџачка војска на челу са Јанком Вукотићем повући кроз Албанију. Међутим до тога није дошло, јер се готово сва црногорска војска 21. јануара предала у околини Подгорице, да дана пре француске иницијативе да се она заједно реорганизује са српском војском на Крфу. Према извештајима српског Министарства војног издатог 30. јануара, уређених црногорских трупа није било. Повлачење црногорске војске се свело на индивидуалан избор мањих група војника који су се повлачили заједно

[652] *Исто*, д. 45, Париз, 23. јануар 1916. године, *Веснић МИД–у*; DDI, V–V, d. 346, Rim, 20. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 214–272; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 185–187; М. Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе*, 506–507; Новица Ракочевић, „Став краља Николе и црногорске владе у избеглиштву према Србији у току 1916. године“, у: *Србија 1916. године*, уредник: Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 85–89; – Још крајем децембра 1915. године, Французи су покушавали да спрече капитулацију или сепаратни мир Црне Горе. Међутим генерал Мондезир из разговора са краљем Николом закључује да ће Црна Гора изаћи из рата, (Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 178–179).

са српским трупама. Пашић је тврдио је да су команданти попут Вукотића, Мариновића, Вешовића, Божовића и других спречавали црногорске војнике да оду са Србима.[653]

Информације о тачном броју црногорских војника који су евакуисани на Крф варирају. Сонино је говорио о броју од неколико стотина војника, док су и Француској рачунали да на Крфу има 1.700 Црногораца. Веснић је објашњавао да већину од тог броја чини 700 Херцеговаца, док је правих Црногораца било свега 13 људи. Сличну информацију је Пашић дао Спалајковићу, тврдећи да је Црногораца било између 20 и 30, док су остало били Херцеговци, Босанци и Бокељи који су као добровољци у црногорској војсци морали да беже како их аустроугарске власти не би стрељале. Према истом извештају Срба из Херцеговине и Боке је било око 2.000 од којих је 400 прешло са избеглицама у Италију.[654]

Српска влада је намеравала да искористи боравак црногорских трупа на Крфу и њихово нерасположење према краљу Николи и Мијушковићу да их интегрише у српску војску. У складу са тим је била вољна да прихвати сваког Црногорца, Херцеговца, Босанца и Далматинца под условом да се подвргне српској Врховној команди и настави борбу. Према Пашићевим тврдњама, црногорски краљ и влада су саботирали пријем Црногораца у српску војску. Међу њима је вршена агитација да иду ван Крфа одвојено од српске војске.[655]

6.3.7. Пад Драча

Након повлачења српске војске, цела тежина борбе у Албанији пала је на Италијане. Аустријанци су 23. јануара заузели Скадар, а до 28. јануара заузимају Љеш и Медову. Спајајући се са одредима из Призрена, Аустријанци прелазе реку Мат и 9. фебруара без отпора заузимају Тирану. У окупираном подручју добијају подршку Албанаца, који су по одласку српских трупа поново заузели туркофилски став. Биб Дода се уз подршку Аустроугарске учврстио у Љешу, а непријатељ Есада и Италије, Рефик–бег

[653] *Исто*, д. 33, 20. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 69, Крф, 28. јануар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 100, Крф, 30. јануар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 171, 11. фебруар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 249–287, 312–315; М. Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе*, 506–507; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 185–187.
[654] *Исто*, д. 171, 11. фебруар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 255, Париз, 28. фебруар 1916. године, *Веснић МИД–у*; DDI, V–V, d. 464, Atina, 16. februar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*.
[655] *ПСР IV*, д. 171, 11. фебруар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*.

Топтани, је постављен за гувернера Тиране. Учврстивши своје позиције, Аустријанци су кренули на Драч. Изолован у граду, који је локално становништво напустило, Есад је изгубио утицај и није могао да допринесе одбрани. Уз њега је остало само око 300 оданих људи, а плаћеници које је држао у Берату су напустили тај град. Бугарска окупација Елбасана и спајање са Аустријанцима свело је одбрану Драча на кратко залеђе. Генерал Ђаћинто Фереро који је био задужен за одбрану сложио се са Пјачентинијем да се и италијанске трупе морају убрзо евакуисати. Због страха од реакција Сила и италијанског јавног мења, Сонино је био против повлачења из Драча. Одговорио је 13. фебруара Пјачентинију да са политичке тачке гледишта, због очувања италијанских позиција у Албанији, не треба журити са евакуацијом. Требало је избећи да се у јавности створи утисак да Италијани напуштају Драч без озбиљнијег отпора.[656]

Српска влада је крајем јануара и почетком фебруара покушала да помогне Есаду да се одржи у Драчу. Саветовали су му да остане у граду докле год су тамо Италијани. Међутим, у случају да његов положај постане неодржив, обећала је да ће затражити од Савезника евакуацију за пашу и његове трупе. Силе Тројног споразума су страховале да би Есад, суочен са непријатељском војском испред Драча, могао да ступи у договор са Аустроугарском. Како се пашин положај све више погоршавао, српска влада је почетком фебруара од Француза затражила да се он са својим војницима и чиновницима транспортује на Крф. У Паризу су проценили да је Есад–пашино држање лојално, те су пристали да помогну њему и његовој војсци на исти начин као Србији. Очекивало се међутим да се Италија, као директно заинтересована сила, изјасни.[657]

Барер и Гирс су изнели Сонину Пашићеве стрепње о безбедности Есада. Оваква акција је потпуно затекла италијанског министара, јер му није било јасно откуд са српске стране толика брига за пашину судбину. Изненађење се може објаснити чињеницом да се у Риму, на основу Алиотијевих извештаја, Есад–паша сматрао човеком Италије. Сонино јесте раније посумњао у споразумно деловање паше са Гавриловићем, али је до тог

[656] DDI, V–V, d. 445, Drač, 13. februar 1916. godine, *Pjačentini Soninu*; *Ibid*, d. 446, Rim, 13. februar 1916. godine, *Sonino Pjačentiniju*; М. Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе*, 519–521.

[657] АС, МИД ПО, 1916, р. 481, Ф. I, д. 1, Пов.бр. 389, Драч, 20. јануар 1916. године, Тихомир *Поповић Пашићу*; *Исто*, Пов.бр. 410, Париз, 22. јануар 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 812, Крф, 4. фебруар 1916. године, *Пашић Поповићу*; *Исто*, Пов.но. 861, Рим, 5. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но 1795, Драч, 27. јануар 1916. године, *Михаиловић Пашићу*; ПСР IV, д. 111, Крф, 31. јануар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 140, Париз, 4. фебруар 1916. године, *Веснић МИД–у*; DDI, V–V, d. 398, Pariz, 3. februar 1916. godine, *Titoni Soninu*.

тренутка ипак тумачио да он жели да види Албанију ослобођену од српских трупа. У стварности, Есад је био блиско везан за Србију. Утврдивши постојање ближег односа са Србима, Сонино је потпуно променио однос према њему.[658]

Када је од Гавриловића добио обавештење о држању Француске и уверење да може да рачуна на превоз француским бродовима, Есад 14. фебруара обавештава Пјачентинија да због тежине војне ситуације у земљи намерава да напусти Драч. Иако је имао понуду превоза француским бродом, затражио је брод од италијанске владе. Генерал Бертоти је предлагао да се Есад пребаци у Италију а не у Валону. Анализирајући разлоге за промену пашиног држања према Италијанима, Бертоти је известио своју владу да Есадова жена, која живи у Ници, има превелик утицај на њега. Како би Рим задржао утицај над њим, генерал је предложио да се она наведе да пређе у Италију. У супротном, ту околност је могла да искористити Француска.[659]

У свом извештају од 18. фебруара, Пјачентини је закључио да Италија више нема користи од Есада, јер он нема више никаквог утицаја у Албанији. Напротив, тврдио је да би, због формалних препрека које је узроковало његово присуство, представљао сметњу Италијанима. Стога предлаже да се, због будућих италијанских потреба, он удаљи из Драча. У међувремену, се јављају наговештаји са српске и француске стране да Есад са својим трупама треба да дође на Крф. Сонино се изјаснио против таквог пројекта и упутио протест Бареру. Акцију је тумачио као подстицање српских аспирација у Албанији и директну опасност по извршење одредби Лондонског уговора. Тврдећи да се формирање одреда наоружаних Албанаца и њихово концентрисање на острву политички разликовало од реорганизације српских и црногорских војних обвезника, упозорио је да из тога могу настати бројне несугласице и спорови.[660]

Како би избегао штету по италијанске интересе, Сонино је 18. фебруара одлучио да Италија прими Есада и његове присталице. За Консулту је било од велике важности да паша отпутује италијанским уместо француским бродом. Већ сутрадан, Пјачентини обећава Есаду да ће му ставити на располагање ратни брод за прелазак у Италију. Према

[658] *Исто*, p. 481, Ф. I, д. 1, Пов.но. 861, Рим, 5. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–V, d. 408, Pariz, 5. februar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.
[659] АС, МИД ПО, 1916, p. 481, Ф. I, д. 1, Пов.бр. 1796, Драч, 2. март 1916. године, *Поповић МИД–у*; DDI, V–V, d. 453, Drač, 14. februar 1916. godine, *Pjačentini Soninu*; *Ibid*, d. 459, Albanija, 15. februar 1916. godine, *Bertoti Soninu*.
[660] *Исто*, p. 481, Ф. I, д. 1, Пов.но. 861, 5. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–V, d. 478, Rim, 18. februar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

инструкцијама које је добио из Консулте, генерал никако није смео да приреди паши свечани испраћај предвиђен за шефове држава. На основу Есадовог понашања, Сонино је закључио да одлазак из Драча не иницира Француска, већ сам паша, те је одлуку о његовом укрцавању препустио војним властима. У складу са датим овлашћењима, Пјачентини је привремено убедио пашу да одложи одлазак.[661]

Како је краљ био забринут за судбину италијанских трупа у Албанији и Саландру је почело да мучи питање шта Италија још увек ради у Драчу. Председник владе је сматрао да треба напустити град пре заседања Парламента. Одлуку је олакшало напредовање аустроугарске војске, која је 23. фебруара заузела Сасобијанко. Италијани су били приморани да се повуку са друге стране драчког моста. Како се Драч сада нашао у непосредној опасности, Есад–паша 24. фебруара напушта град и прелази са око 300 војника и владом у Италију, где му је за резиденцију одређен Напуљ. Италијанске трупе су истог дана отпочеле укрцавање, а одбрана Драча је коначно напуштена 26. фебруара. Пад града омогућио је генералу Кадорни да из сукоба са Министарством рата изађе као победник. Одлуком италијанске владе од 28. фебруара, јурисдикција над трупама у Албанији додељена је Врховној команди. Чим је преузео команду над експедиционим корпусом, Кадорна је сменио генерала Бертотија и на његово место именовао генерала Сетимиа Пјачентинија. Поражен, министар Зупели 9. марта подноси оставку. Саландрина влада је претрпела озбиљан ударац.[662]

---

[661] *Исто*, р. 481, Ф. I, д. 1, Пов.бр. 1796, Драч, 2. март 1916. године, *Поповић МИД–у*; DDI, V–V, d. 478, Rim, 18. februar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; DDI, V–V, d. 482, Drač, 19. februar 1916. godine, *Pjačentini Soninu*; *Ibid*, d. 488, Rim, 20. februar 1915. godine, *Sonino Pjačentiniju*; *Ibid*, d. 494, Rim, 22. februar 1916. godine, *Sonino Salandri*.

[662] *Исто*, р. 481, Ф. I, д. 1, Пов.бр. 1094, Бриндизи, 11. фебруар 1916. године, *Поповић Пашићу*; *Исто*, Пов.но. 1110, Рим, 12. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но 1114, Бриндизи, 12. фебруар 1916. године, *Поповић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 1115, Рим, 12. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 1161, Рим, 13. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.бр. , Рим, 14. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 1557, Атина, 25. фебруар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, Пов.но 1558, Рим, 25. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, р. 497, Ф. IX, д. 9, Пов.но. 1213, Крф, 16. фебруар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 2598, Крф, 30. март 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; ПСР IV, д. 230, 24. фебруар 1916. године, *Поповић МИД–у*; *Исто*, д. 248, 27. фебруар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 249, 27. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 301, 9. март 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 302. 9. март 1916. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–V, d. 493, Rim, 22. februar 1916. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 504, 24. februar 1916. godine, *Pjačentini Soninu*; М. Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе*, 521; L. Riccardi, *Alleati*, 219–232; A. Magro, *La Grande Guerra*, 123; A. Ungari, *La guerra del Re*, 132–139; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 160–161; Есад–паша према Сониновим инструкцијама није дочекан свечано, чиме му није признат положај председника владе, (АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. IX, д. 9, Пов.но. 1213, Крф, 16. фебруар 1916. године, *Министар војни МИД–у*).

7. ПОЛИТИЧКИ И ВОЈНИ ФРОНТОВИ 1916. ГОДИНЕ

7.1. Италија од локалног ка општем рату

Познато је да се влада у Риму, приликом потписивања споразума у Лондону обавезала да ће потпуно ускладити политику са својим новим Савезницима у погледу борбе против Централних сила. Међутим, то се није десило. Италија је маја 1915. године рат објавила само Бечу. Од тог тренутка, Савезници на различите начине настоје да приволе Рим на солидарност. Међутим, сваки одговор који су добили из Консулте стављао је засебне интересе Италије на прво место. Први корак ка даљој интеграцији наступио је објавом рата Османском царству. Ова мера, срачунато је спроведена како би се избегле друге обавезе. Као главна отворена питања, остају недостатак опште сарадње и објава рата Немачкој. Крајем 1915. године Савезници активно почињу да раде на томе да Италију потпуно увуку у Антанту.[663]

7.1.1. Егоизам изнад солидарности

Неуспех савезничке дипломатије на Балкану током лета 1915. године за резултат је имао улазак Бугарске у рат на страни Централних сила. Директна последица одлуке Софије били су слом Србије и Црне Горе, пролонгирање румунске и грчке неутралности и формирање савезничког контингента у Солуну. Како је раније приказано, у време када се српска војска налазила у Албанији, Француска и Енглеска су одлучиле да остану у Солуну и повећају своје контингенте на Балканском полуострву. Њихови покушаји да увуку Италију у солунску експедицију током 1915. године остају без успеха након одлуке Рима да предузме засебну акцију у Албанији. Француско–британске трупе се децембра 1915. године повлаче са српске територије и отпочињу са уређивањем фортификација око Солуна. Отварање новог фронта је омогућило Лондону и Паризу да почетком јануара 1916. године елегантније напусте Галипоље и прикрију тамошњи неуспех.[664]

---

[663] За више видети: L. Riccardi, *Alleati*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*; F. Le Moal, *La France et L'Italie*; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*; Dragoslav Janković, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917*, (Beograd: Savremena administracija, 1967); G. A. Haywood, *Failure of a Dream*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*.

[664] ПСР III, д. 703, 14. децембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 708, 14. децембар 1915. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 760, 24. децембар 1915. године, *Спалајковић МИД–у;* ПСР IV, д. 160, 9. фебруар 1916. године, *Винтровић Пашићу*; DDI, V–V, d. 320, Rim, 15. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim*

Истовремено са постепеним усклађивањем политике Француске и Енглеске према Балкану, расло је незадовољство према Италији због неразјашњеног односа између Рима и Берлина. Савезници нису били задовољни „половичним“ ангажовањем Италије у рату. Након разговора са британским војним званичницима, Империјали упозорава Сонина да је код Британаца присутна сумња у спремност Италије да дели заједничке интересе и циљеве осталих Савезника. У Лондону нису са одобравањем гледали на чињеницу да је добар део италијанског јавног мњења био благонаклоно расположен према Немачкој. Сумњичавост Савезника се поклапала са иницијативом Немаца да преко швајцарског посланства остваре одређене бенефите код Италијана. У Берлину су покушавали да експлоатишу чињеницу да ратно стање са Римом није постојало. Међутим, због потапања италијанских бродова од стране немачких подморница и чињенице да су Немци учествовали у борбама на италијанском фронту, у Риму нису пристали да испуне економске захтеве Немаца. Са друге стране, због расположења у земљи и Парламенту, влада у Риму није искористила потапање италијанских бродова да објави рат Берлину.[665]

Крајем октобра и почетком новембра Савезници врше притисак на Италију да објави одлуку о приступању септембарској изјави, којом се обавезала да неће склапати сепаратни мир. Био је то покушај Антанте да опште интересе Савезника истакне испред специјалних интереса Италије и приволи је на пуно ангажовање у сукобу са Централним силама. У почетку, Сонино, тврдећи да нема потребе да се објављује нешто на шта је Италија већ експлицитно пристала, на све начине покушава да избегне објављивање одлуке. Међутим, експлицитан пристанак више није био довољан за Савезнике, тражила се опипљива сарадња. Након вести о доласку немачких агената у Ђенову, Грej је реаговао директно. У разговору са Империјалијем 12. новембра изјављује да су у Лондону, Паризу и Петрограду третирали Италију као пуну Савезницу иако она није објавила рат Немачкој. Упозорио је да би британска влада због односа Рима и Берлина тешко објаснила јавности и Парламенту оправданост за одобравање финансија Италији. Британци су одлучили да

---

diplomatskim predstavnicima; L. Riccardi, *Alleati*, 166–204, 233–234; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 290–291; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 314; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 111–135, 148; Н. Марковић, *Велика Британија и искрцавање савезничких трупа у Солуну*, 241–243; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 131–133; V. G. Pavlović, *L'Esodo dell'Esercito Serbo*, 407–410; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 172–174;

[665] DDI, V–V, d. 22, London, 28. oktobar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 42, Rim, 1. novembar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 48, Verona, 2. novembar 1915. godine, *Salandra Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 167,

искористе финансије као средство за усаглашавање политике Италије са политиком осталих Савезника.[666]

У италијанској влади је мишљење по питању објаве рата Немачкој било подељено. Саландра је био изричито против објаве рата. Сонино са друге стране, због могућег отпора италијанског јавног мења, као идеалан сценарио прижељкује да Берлин, због развоја догађаја, први објави рат Риму. Такав развој догађаја би отклонио притисак Савезника и омогућио да јавно мњење лакше прихвати рат са Немачком. Како би умањио притисак из Лондона и Париза, Саландра је до 15. новембра пристао да се обзнани одлука о приступању Италије септембарској изјави. Предложио је да документ буде датиран на период након отказивања Тројног савеза или након објаве рата Аустроугарској. Пет дана касније и Сонино је прихватио да се одлука објави, под условом да се то учини крајем новембра. Италијанска влада је полако узмицала под притиском Савезника. Приликом децембарског заседања италијанског Парламента, кабинет је поднео извештај о дотадашњој политици и затражио подршку за објављивање одлуке о приступању изјави од 5. септембра 1914. године. Влада се суочила са отвореним критикама посланика, што је уздрмало Саландрину позицију. Упркос тој чињеници, Парламент је 12. децембра одобрио политику кабинета.[667]

7.1.2. Пројекат обједињене дипломатске акције

Бројни пропусти на терену указивали су на потребу веће координације између Сила Четворног споразума. Иако је идеја била француска, Асквит је средином новембра први јавно говорио о потреби и плану да се обједини дипломатска и војна акција Савезника. Након испитивања расположења Енглеза и Руса, Аристид Бријан током децембра 1915. године развија концепт о централизацији дипломатске акције сила Четворног споразума. Основна намера Француза била је да интегришу Италију у опште активности Савезника, како би је постепено навели да усклади своју политику и пружи пуну сарадњу и солидарност са Антантом. У разговору са Титонијем 7. децембра, Бријан

[666] *Ibid*, d. 59, London, 4. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 90, London, 12. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*.
[667] ПСР III, д. 532, 13. новембар 1915. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–V, d. 107, Rim, 15. novembar 1915. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 130, Rim, 20. novembar 1915. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 138, London, 22. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 220–223.

је наговестио да би било згодно организовати у Паризу састанке министара спољних послова или опуномоћених амбасадора. Италијански амбасадор у Паризу је показивао наклоност према иницијативи, међутим, Сонино је био резервисан. Када је Барер 31. децембра у Риму званично представио идеју о образовању јединственог центра за координацију дипломатске акције, италијански министар је и даље био сумњичав. Жалио се да се из изложеног предлога не види јасно у ком облику би се формирало новообразовано тело. Две недеље касније, у разговору са француским амбасадором јасније је истакао став да је наклоњенији задржавању засебне дипломатске акције. Разлози за оклевање били су очигледни – Италија није делила политичке интересе осталих Сила. Сонино је страховао да ће обједињавање дипломатије омогућити Савезницима да наметну нове обавезе Риму.[668]

Убрзо се показало да је италијански министар био у праву. Барер је 15. јануара 1916. године обновио предлог с јесени претходне године да Италија, ради постизања моралног ефекта и показивања солидарности, упути на Солунски фронт бар једну дивизију. Иницијатива ни овај пут није наишла на повољан пријем у Риму. Сонино није видео сврху слања трупа на положаје који су, како је тврдио, имали искључиво дефанзивну улогу. Према његовим речима, учешће италијанске војске у солунској операцији било је отежано због чињенице да је Италија већ имала корпус у Валони и Драчу, који се након пада Црне Горе и повлачења Срба нашао у отежаном положају. Као и претходне јесени, тврдио је да, због потреба италијанског фронта, није било могуће обезбедити људска и материјална средства за континуирано упућивање трупа и њихово снабдевање.[669]

У намери да приволи Енглезе да прихвате његове погледе у вези обједињавања дипломатске акције, политике на Балкану и питања италијанског војног учешћа у Солуну,

---

[668] AMAE, Guerre 1914–1918, Conférence interalliées, Vol. 998, 141, Rim, 18. januar 1916. godine, *Barer Brijanu*; DDI, V–V, d. 122, London, 18. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 126, London, 126, 19. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu; Ibid*, d. 127, London, 20. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu; Ibid*, d. 137, London, 22. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 145, London, 24. novembar 1915. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 262, Rim, 1. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 320, Rim, 15. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; L. Riccardi, *Alleati*, 233–239; Руси су страховали да би иницијатива могла још више да удаљи Италијане, (L. Riccardi, *Alleati*, 234–235)

[669] *Isto*, Vol. 998, 65, London 19. januar 1916. godine, *Beleške sa sednice Ratnog saveta*; *Isto*, 149, Rim, 20. januar 1916. godine, *Barer Brijanu*; DDI, V–V, d. 322, Rim, 15. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

Бријан је отпутовао за Лондон, где је 19. јануара одржан Ратни савет. Енглези су прихватили Бријанов пројекат о организовању међусавезничке конференције. Као вид притиска на Рим, две владе и њихови војни заступници су намеравали да актуелизују питање италијанске објаве рата Немачкој. Савезници су настојали да се учврсте на Балкану како би могли да утичу на опредељење Грчке и Румуније. То је захтевало да се Солунски фронт преобрази из дефанзивног у офанзивни. Међутим, како су имале потешкоћа да пошаљу сопствене трупе у Солун, Француској и Енглеској је било важно да обезбеде сарадњу Италијана. У складу са тим, донета је одлука да се српске и италијанске трупе упуте на Солунски фронт. Италијани пак нису веровали да ће појачавање балканског фронта утицати на Букурешт и Атину. Ипак, у складу са закључцима састанка, Грej је затражио од владе у Риму да пошаље једну италијанску дивизију у Солун.[670]

Сонину се није допадало вршење притиска на Италију, те је настојао да избегне нове обавезе. Дошао је на идеју да Италија искористи затишје на аустроугарском фронту и предузме веће акције у Албанији, где су то налагали њени интереси. Питање Албаније се, након повлачења Срба, наметало само од себе и морало се разматрати кроз војне и политичке импликације. Ипак, доношење било какве одлуке је отежавао сукоб између Министарства рата и Врховне команде. Како су италијанске трупе у Албанији биле под командом Министарства рата, генерал Кадорна је избегавао да пошаље појачање, јер би на тај начин смањио број трупа под својом командом. Сонино је страховао да ће, у случају пада Албаније, Савезници за неуспех оптужити Италију.[671]

Сматравши да не треба отварати кризу са Кадорном, Саландра је настојао да избегне сукоб. Инсистирао је на томе јер јавност у земљи није била довољно спремна, а влада није имала довољно снаге за обрачун, нити је имала решење о томе ко би могао заменити начелника Врховне команде. Закључио је да је уредба којом су експедиционе снаге у Албанији стављене под команду Министарства рата била грешка и предложио да се проблем реши уступањем јурисдикције над поменутим трупама Врховној команди. Поред јединства команде, то је било неопходно и због устава, јер је начелник Штаба био одговоран за краљеве поступке као врховног команданта војске у рату. Очекивао је да

[670] *Isto*, Vol. 988, 65–67, London, 19. januar 1916. godine, *Beleške sa sednice Ratnog saveta*; DDI, V–V, d. 347, London, 20. januar 1916. godine, *Imperijali Soninu; Ibid*, d. 368, Petrograd, 25. januar 1916. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 372, Rim, 26. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 386, Bukurešt, 30. januar 1916. godine, *Fašoti Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 238–239.
[671] DDI, V–V, d. 350, Rim, 21. januar 1015. godine, *Sonino Salandri*; L. Riccardi, *Alleati*, 219–232.

придобијање Кадорне може да орасположи и краља који није био одушевљен упућивањем снага у Драч.[672]

У међувремену, Бријан је прихватио Титонијево образложење да не треба инсистирати на Солуну, јер италијанска јавност не би разумела расипање снага у тренутку када је Валона у опасности од непријатељског напада. Уместо тога, председник француске владе износи предлог да Италија, задржавајући право да одабере када ће и како то учинити, начелно прихвати да интервенише у Солуну. Ово је изазвало отпор Врховне команде и италијанска влада је одбила да узме на себе обавезу о хипотетичкој акцији у будућности. Суочен са одбијањем, у међувремену подржан од стране Енглеза, Бријан је одлучио да посети Рим и покуша да разреши сва спорна питања у директној комуникацији са италијанским званичницима.[673]

Како би избегао да разговара о горућим питањима, Сонино је пролонгирао Бријанову посету. Анализирајући могуће теме разговора, у Риму су очекивали да ће председник француске владе покренути питања о обједињавању дипломатије Антанте, учешћу Италијана у солунској експедицији и објави рата Немачкој. По приоритету, за Французе је на првом месту било питање објаве рата Немачкој. Обједињавање дипломатске акције је било средство да се то питање реши. Како би избегао компликације, Бријан је прихватио Титонијев савет да разговоре са италијанским званичницима превише не оптерети питањима солунске експедиције и објаве рата Берлину. У међувремену је Италијанима разјашњено да француски премијер не жели да монополизује дипломатску акцију Антанте, већ да договори формирање колегијума који би се периодично сазивао у Паризу да расправља о релевантним питањима од заједничког интереса. Идеја је подразумевала да се по потреби организују састанци председника влада или министара спољних послова. Ради очувања добрих односа са Паризом, Титони је 8. фебруара упутио савет Сонину да прихвати француску иницијативу. Сутрадан је обавестио италијанског

[672] *Ibid*, d. 360, Rim, 22. januar 1916. godine, *Salandra Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 219–232; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 248–249.
[673] АС, МИД ПО, 1916, р. 496, Ф. IX, д. 6, Пов.бр 210, Рим, 15. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–V, d. 362, Rim, 23. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 369, Rim, 25. januar 1916. godine, *Sonino Titoniju*; L. Riccardi, *Alleati*, 238–241.

министра да Бријан приликом посете неће инсистирати на објави рата и солунској експедицији.[674]

Француска делегација, коју су чинили Бријан, министар Буржоа, шеф штаба генерала Жофра и Маржери, стигла је у Рим 10. фебруара. Истог дана министар Буржоа је разговарао са Саландром о Бријановом пројекту. Французи су показали спремност да прихвате италијанске сугестије о организовању мешовитих састанака команданата савезничких војски и њихових влада. Наиме, генерал Кадорна је приговорио да разматрање тенденција и циљева Савезника, без разматрања практичних могућности да се они спроведу у дело, нема смисла. Након састанка са француским министром, Саландра је саветовао Сонину да прихвати Бријанов предлог, највише због притиска јавности и опасности да Италија, у случају одбијања, преузме кривицу за неуспех обједињавања савезничке акције. Поред тога, очекивао је да ће прихватање иницијативе омогућити да се избегне покретање питања о упућивању италијанских трупа у Солун и објави рата Немачкој. На Саландру је у великој мери утицало писмо Луиђија Албертинија, уредника листа „Коријере дела Сера“, у којем су биле образложене последице могућег одбијања француске иницијативе.[675]

Деловало је да након Саландриних аргумената Сонино није имао много избора. На састанку са италијанским министром 11. фебруара, Бријан је одмах усвојио сугестију о прожимању дипломатског и политичког елемента са војним. Ипак, наводећи раније аргументе, да свака држава мора задржати право на самосталну дипломатску акцију, Сонино се оштро успротивио пројекту формирања сталног централног дипломатског тела. Признао је међутим потребу за ближом сарадњом и координацијом међу Савезницима. Како би сломио отпор италијанског министра, Бријан је као основни циљ пројекта резимирао вољу четири владе да признају принцип неопходности и корисности повремених заједничких састанака на којима би политички и војни елементи Савезника били подједнако заступљени. Сонино је овакву формулацију прихватио, те је договорено је да се прва међусавезничка конференција одржи марта у Паризу. Издвојена су два главна питања о којима би се расправљало на предстојећој конференцији. Савезници су морали

[674] DDI, V–V, d. 369, Rim, 25. januar 1916. godine, *Sonino Titoniju*; *Ibid*, d. 423, Pariz, 8. februar 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 427, Pariz, 9. februar 1916. godine, *Titoni Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 238–242.
[675] АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. X, д. 3, Пов.бр. 616, Рим, 28. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–V, d. 433, Rim, 11. februar 1916. godine, *Salandra Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 241–245.

да се договоре о плану акције за пролеће 1916. године и донесу одлуку како да, у случају непријатељске претње, подрже Румунију. Сутрадан је одлучено да се непосредно пре заказане пленарне конференције састану војни делегати на прелиминарној припремној конференцији, са циљем да испитају различите хипотезе координисаног заједничког деловања и припреме материјал за пленарну конференцију.[676]

Бријан у Риму није покретао тему објаве рата Немачкој, нити је формулисао захтев за италијанску интервенцију у Солуну. Говорио је о италијанској сарадњи на Балкану у пролећној кампањи коју је требало предузети усаглашеном акцијом Енглеза, Француза и Срба из Солуна и Италијана из Албаније. Како по том питању није постигнуто ништа конкретно, препуштено је да се о томе расправља у Паризу. Ристић 13. фебруара обавештава Пашића о заказивању међусавезничких конференција. Сутрадан, када се Бријан вратио у Француску, Веснић доноси вести да састанак у Риму није донео никакве тешкоће за Србију. Како није договорено учешће Италијана у солунској експедицији, закључио је да Бријанов пут у Италију није уродио плодом. Ипак, то није било тачно, Французи су постигли управо оно што су у датом тренутку и желели. Српски посланик је потврдио да ће марта у Паризу бити организована конференција на којој Савезници намеравају да претресају војна и политичка питања. Свестан значаја предстојећег скупа одмах је код Француза покренуо питање учешћа Србије. Први помак настао је 23. фебруара, када је српској влади од стране Француске упућен позив да учествује на економској конференцији у Паризу.[677]

Како се Веснић више пута код француске владе распитивао о могућности учешћа Србије у раду савезничке конференције, Бријан је предложио Сонину да се Србија и Белгија позову. Французи су били попустљиви према Србима јер су желели да што пре

[676] *Исто*, р. 497, Ф. X, д. 3, Пов.бр. 629, Рим, 29. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; Исто, Пов.бр. 682, Рим, 30. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.бр. 704, Рим, 31. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–V, d. 436, Rim, 11. februar 1916. godine, *Sonino Titoniju*; *Ibid*, d. 447, Rim, 13. februar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 448, Rim, 13. februar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; L. Riccardi, *Alleati*, 242–244; – Српски посланик је приметио да је након састанка 11. фебруара дошло до позитивне промене у расположењу међу Французима и Италијанима. Међутим, није имао никаквих информација о постигнутим договорима, (АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. X, д. 3, Пов.бр. 682, Рим, 30. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*).

[677] *Исто*, р. 497, Ф. X, д. 3, Пов.бр. 695, Рим, 31. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.бр. 704, Рим, 31. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.бр. 792, Париз, 2. фебруар 1916. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, Пов.бр. 1113, 23. фебруар 1916. године, *Француска нота* DDI, V–V, d. 451, Rim, 14. februar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР IV, д. 183, 15. фебруар 1916. године, *Веснић МИД–у*; L. Riccardi, *Alleati*, 242–244; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 242–243.

употребе њихове трупе код Солуна. За Бријана, упућивање позива Србији није било спорно, јер расправа о могућим сценаријима за будући мир није била предмет конференције. Како није било планирано да се у Паризу говори о будућем миру и његовим условима, већ о начину вођења рата и мерама за његово успешно окончање, Сонино је 12. марта одговорио да нема ништа против учешћа српске делегације на конференцији. Француски посланик истог дана упућује позив српској влади.[678]

7.1.3. Међусавезничка конференција у Паризу

Након договора са краљем и Врховном командом, италијанска влада је одлучила да на припремну конференцију пошаље генерала Пороа. Одлука је превасходно била мотивисана неповерењем према намерама Савезника и представљала је меру против евентуалног независног иступања генерала Кадорне. Наиме, генерал Поро није имао право да одлучује у име Италије, већ је могао само да се обавеже да о закључцима обавести италијанску владу и Врховну команду. У разговору са Саландром, Поро је изнео мишљење да ће Савезници тражити италијанску интервенцију у Солуну и истакао да је цео Генералштаб био за упућивање трупа. Председник владе је упозорио генерала да је одлука била у надлежности владе а не Врховне команде, јер је наведено питање било више политичко него војно. Изричито је нагласио да се Италија чак ни условно не сме обавезати да учествује у солунској експедицији. Као изговор је требало користити чињеницу да Италија већ има своју експедицију у Албанији. Разлози за избегавање солунске експедиције лежали су у уверењу да ће сусрет са немачким снагама на том фронту изазвати рат са Берлином, што је Саландра желео да избегне по сваку цену.[679]

Припремна конференција првобитно је била заказана за 1. март 1916. године. Међутим, изненадни напад Немаца на Верден (21. фебруара) приморао је генерала Жофра да одложи састанак војних представника за 12. март. Такав развој догађаја је померио и одржавање пленарног састанка Савезника за 27. март. На припремној конференцији у

[678] AMAE, Guerre 1914–1918, Conférence interalliées, Vol. 988, 191, Pariz, 13. mart 1916. godine, *Brijan Bareru*; АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. X, д. 3, Пов.но. 1640, Крф, 27. фебруар 1916. године, *Забелешка Јована М. Јовановића*; DDI, V–V, d. 585, Rim, 12. mart 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 601, Rim, 14. mart 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР IV, д. 196, 19. фебруар 1916. године, *Весник МИД–у*; L. Riccardi, *Alleati*, 245–247.

[679] DDI, V–V, d. 493, Rim, 22. februar 1916. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 494, Rim, 22. februar 1916. godine, *Sonino Salandri*; L. Riccardi, *Alleati*, 245–248

Шантијиу одржаној 12. марта донет је закључак да експедиционе снаге у Солуну треба задржати и појачати упућивањем српских трупа са Крфа. План је био да се тако појачана Источна војска употреби за офанзивна дејства у сарадњи са италијанским трупама из Албаније. Овакво гледиште је коначно усвојено на заседању Међусавезничке конференције у Паризу 27. марта. На састанцима одржаним 27. и 28. марта, Савезници су се усагласили да обједине дипломатско деловање и потврде све мере неопходне за координисано заједничко ангажовање на фронтовима, са циљем да се коначна победа оствари јединством војне, дипломатске и економске акције. У ту сврху, одлучено је да се у Паризу оформи стални Комитет у којем ће бити заступљени сви Савезници. За лето је заказана економска конференција.[680]

7.1.4. Криза и пад Саландриног кабинета

Савезници, нарочито Французи након Верденске битке појачавају притисак на Италијане и траже од Рима да се солидарише са општим интересима Антанте. У том духу, поново се јављају иницијативе за објаву рата Немачкој и упућивање италијанских трупа на Солунски фронт. Обједињавање савезничке акције на конференцији у Паризу, отежало је даља настојања владе у Риму да одлаже објаву рата Берлину. Како не би остала изолована, Италија је морала да мења политику. Њено претходно егоистично деловање код Савезника је изазивало неповерење и извесну дозу резерве. Ситуација се погоршала средином маја када се појавила информација да су Русија, Енглеска и Француска постигле засебан споразум за поделу Турске, такозвани Сајкс–Пиков договор (Sykes–Picot Agreement). Постојање оваквог споразума довело је владу у Риму у незгодан положај, јер је претила

[680] AMAE, Guerre 1914–1918, Conférence interalliées, Vol. 988, 8–9, Pariz, 27. mart 1916. godine, *Zapisnik sa prve sednice Međusavezničke komisije u Parizu*; *Ibid*, Vol. 988, 326–327, Pariz, 28. mart 1916. godine, *Zaključci Međusavezničke konferencije u Parizu*; АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. X, д. 3, Пов.но. 2214, Париз, 17. март 1916. године, *Весниħ МИД–у*; *Исто*, р. 498, Ф. X, д. 3, Пов.но. 9301, Париз, 2. март 1916. године, *Весниħ Пашиħу*; *Исто*, д. 4, Пов.но. 1905, Париз, 27. и 28. март 1916. године, *Записници и одлуке савезничке конференције у Паризу*; DDI, V–V, d. 493, Rim, 22. februar 1916. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 546, Rim, 5. mart 1916. godine, *Sonino Imperijaliju; Ibid*, d. 565, Rim, 8. mart 1916. godine, *Sonino Salandri*; *Ibid*, d. 600, Rim, 14. mart 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 650, Pariz, 28. mart 1915. godine, *Završni protokol Međusavezničke konferencije u Parizu; Ibid*, d. 795, Udine, 11. maj 1916. godine, *Salandra Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 247–248.

опасност да Италија буде потпуно искључена из овог питања. Расправа о италијанским интересима у Малој Азији пружила је Савезницима средство за притисак на Рим.[681]

Готово истовремено са савезничким притиском на Рим, Немци су покренули иницијативу за склапање мира. Како Италија није била у рату са Немачком, упућени позив за преговоре о миру није обухватио Рим. Схватајући да може настати опасност по италијанске интересе осигуране Лондонским уговором, уколико Италија буде изостављена из преговора са Немачком, Сонино почиње озбиљно да разматра питање објаве рата Берлину. Де Мартино је закључио да немачки потез има за циљ да изолује Италију и створи неповерење међу Савезницима. Анализирајући настали проблем, изнео је неколико модалитета за постизање задовољавајућег решења. Један од њих и најлогичнији био је да Италија објави рат Немачкој. Други модалитет је подразумевао да Сонино затражи од Савезника да у одговору Берлину наведу да се са Антантом преговара као са блоком чији је Италија саставни део. Сам Де Мартино је био свестан да би се овакав захтев косио са логиком, јер би Савезници у том случају могли да затраже од Италије да једноставно објави рат Немачкој. Као трећи модалитет узео је у разматрање опцију да се влада у Риму позове на то да су Савезници прихватили поновну свечану потврду Лондонског уговора, иако Италија у међувремену није ступила у рат са Немачком, те се из њихове прећутне сагласности подразумевало да одобравају такво стање. Упркос предложеним решењима, у Риму су били свесни да само први модалитет обезбеђује Италији потпуну сигурност да ће бити укључена у склапање општег мира.[682]

Италијанска влада се нашла у озбиљном проблему, јер се Саландра противио објави рата Берлину. Његов став је претио да угрози испуњење одредби Лондонског уговора. Са друге стране, Сонино је био наклоњен објави рата, коју је сматрао средством за сређивање односа са Савезницима. Када је 15. маја 1916. године против Италије покренута непријатељска офанзива у области Асијага, председник владе је инсистирао да се прекине свака дискусија о објави рата. Веровао је да јавно мњење у тешком тренутку за земљу не би разумело такав чин, са друге стране страховао је да би се на тај начин

[681] DDI, V–V, d. 825, Petrograd, 17. maj 1916. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 859, Petrograd, 26. maj 1916. godine, *Karloti Soninu*; *I documenti diplomatici Italiani*(=DDI), Quinta serie 1914–1918, Vol. VI (=V–VI), (Roma: Istituto poligrafico dello stato, 1988), d. 102, Rim, 11. jul 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; L. Riccardi, *Alleati*, 262–278, 280–284; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 449–454.

[682] *Ibid*, d. 816, Rim, 15. maj 1916. godine, *De Martino Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 278–279; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 449–451.

испровоцирала Немачка да пошаље своје трупе против Италије. Његово оштро противљење дискусији о објави рата Берлину у тренутку офанзиве, може се објаснити унутрашњим разлозима. Наиме, брз и неочекиван продор непријатеља уздрмао је Саландрин кабинет и запечатио његову судбину. Теже последице по Италију спречене су покретањем Брусиловљеве офанзиве 4. јуна. Међутим, замор који је настао услед ратних напора изазивао је незадовољство јавности и Парламента, који је одбио да изгласа буџет. Саландра још од децембра 1915. године није више могао у пуном капацитету да се носи са Парламентом, а његова влада је након мартовске кризе и оставке Зупелија била озбиљно ослабљена. Све наведено, у околностима непријатељске офанзиве, увело је кабинет у нову кризу, која се окончала 12. јуна 1916. године Саландрином оставком.[683]

7.1.5. Боселијев кабинет и интегрисање Италије у општу политику Савезника

Састав италијанског Парламента наметао је две могућности. Прву, да се кабинет повери Паолу Боселију и другу, да владу формира линија коју су чинили Виктор Емануел Орландо и Леонида Бисолати. За Савезнике је било важно да нови кабинет настави рат. Стога су Французи вршили утицај да Сонино остане на челу Консулте. Он је као чувар Лондонског уговора био најбољи гарант Савезницима да ће Италија наставити рат. Након консултација са италијанским краљем, нови кабинет је 16. јуна формирао Паоло Босели. Сонино је у великој мери утицао на састав владе, у којој је, по жељи Савезника, задржао Министарство спољних послова. Боселијева влада је имала за циљ да осигура наставак рата и континуитет политике кодификоване у Лондонском уговору. Савезници су у промени кабинета видели симбол националног јединства, стабилности политичких одлука и намеру Италије да чврсто спроводи ратне операције.[684]

---

[683] АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. IX, д. 9, Пов.но. 4074, Рим, 30. мај 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 4077, Рим, 31. мај 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 4105, Рим, 29. мај 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 4149, Крф, 31. мај 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; DDI, V–V, d. 869, Rim, 27. maj 1916. godine, *Salandra Soninu*; DDI, V–V, d. 926, Rim, 12. jun 1916. godine, *Sonino svim diplomatskim predstavništvima*; L. Riccardi, *Alleati*, 284–287; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 449–451; L. Albertini, *I giorni*, 224–226; Antonio Salandra, *Memorie politiche 1916–1925*, (Milano: Grazanti, 1951), 6–11, 127–128.

[684] *Исто*, р. 497, Ф. IX, д. 9, Пов.но. 4099, Рим, 31. мај 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 4127, Рим, 1. јун 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 4151, Рим, 2. јун 1916. године, *Ристић Пашићу*; *Исто*, Пов.но. 4183, Рим, 3. јун 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 4206, Рим, 4. јун 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 4279, Рим, 6. јун 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, К.Пов.но 4279, Рим, 6. јун 1916. године, *Ристић Пашићу*; DDI, V–V, d. 931, Rim, 16. jun 1916. godine, *Sonino Boseliju*; *Ibid*, d. 22,

У време када је у Риму формиран нови кабинет дошло је до крупних промена на војном и дипломатском плану. Раније споменута Брусиловљева офанзива поправила је ситуацију на Источном фронту у корист Руса. Са друге стране, долазак српске војске на Солунски фронт је омогућио офанзивна дејства на Балкану. У таквим околностима, јуна 1916. године стварају се услови за покретање нових преговора са Букурештом. Братијану је инсистирао да остане на снази понуда од 15. јула 1915. године, према којој би Румунија добила Буковину до Прута, Мармарош до Тисе и цео Банат. Поред тога изражава жељу да, осим Русије, у војној конвенцији учествују Француска и Енглеска. Као услов за улазак у рат, тражио је да се у споразум укључи и питање солунске офанзиве, која би морала да почне пре румунске мобилизације, односно 10 дана пре уласка Румуније у рат. Како није имала својих трупа у Солуну, од Италије се није тражило да буде укључена у војну конвенцију. То је за владу у Риму био знак да је дошло време да пошаље свој контингент у Солун.[685]

Италија је у међувремену преко својих амбасадора у Паризу, Петрограду и Лондону настојала да испита терен о могућности свог учешћа у договорима о подели Османског царства. Иницијатива наилази на чврст отпор Савезника, који одбијају да укључе Рим у своје договоре док Италија не покаже већу солидарност. Сазонов је 11. јула отворено рекао Карлотију да се положај Италије посматра засебно јер она није у рату са Немачком. Објаснио му је да политика Италије изазива неповерење и онемогућава исти степен солидарности који је постојао међу осталим Савезницима. Руски министар је у разговору алудирао на то да Немачка, због држања Рима, није била у потпуности

Petrograd, 22. jun 1916. godine, *Karloti Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 284–287, 299–300; L. Albertini, *I giorni*, 225–227; A. Salandra, *Memorie*, 11; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 449–552; Danilo Veneruso, *La Grande Guerra e L'Unita' Nazionale – Il ministero Bosseli*, (Torino: Società editrice internazionale, 1996), 15–69.

[685] DDI, V–VI, d. 3, London, 18. jun 1916. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 39, Rim, 28. jun 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavncima*; *Ibid*, d. 51, Petrograd, 1. jula 1916. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 72, Bukurešt, 5. jul 1916. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 115, London, 12. jul 1916. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 122, Bukurešt, 14. jul 1916. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 92, Rim, 10. jul 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 126, Bukurešt, 15. jul 1916. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 166, Pariz, 23. jul 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 167, Petrograd, 23. jul 1916. godine, *Karloti Soninu*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 286–293; Costică Prodan, „The Romaninan and Salonica Fronts in the Geostrategic Framework of the Second Half of the Year 1916", in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005), 87–93.

трговински изолована. Било је ово јасно упозорење за Италијане да је време за промену политике.[686]

Јасан знак измењене политике наступио је почетком јула. Кадорна 11. јула пише Сонину да у тренутним околностима, објава рата Немачкој не би променила равнотежу на штету Италије. Напротив, закључио је да се Риму пружила прилика да среди односе са Савезницима. На промену става утицало је више спољних и унутрашњих фактора. Побољшање положаја Руса након Брусиловљеве офанзиве, преусмерило је поново пуну пажњу Немаца ка руском фронту. Истовремено, повећање савезничких снага на Солунском фронту и могућност румунског учешћа у рату отклањају опасност да се јаче непријатељске снаге усмере ка Италији. Напослетку, Италија се формирањем Боселијеве владе консолидовала изнутра и потврдила постављене политичке и војне циљеве.[687]

Поред промене према питању објаве рата Берлину, Италијани средином јула одлучују да пошаљу свој контингент у Солун. У међувремену и преговори са Букурештом добијају конкретнији облик. Првобитним нацртом војне конвенције, било је одређено да офанзива у Солуну отпочне 1. августа. Седам дана касније (8. августа) требало је да уследи румунска објава рата Аустроугарској. Међутим, настале су промене на руској политичкој сцени. Оставка Сазонова и чвршћи став новог руског министра спољних послова Бориса Штурмера према Букурешту, довели су до одлагања румунске акције. Политички споразум и војна конвенција са Румунијом потписани су тек 17. августа 1916. године. Према постигнутом договору, офанзива у Солуну је заказана за 20. август а румунска објава рата за 28. август. Акција на Солунском фронту је отпочела нешто раније услед бугарског напада. То међутим није пореметило одлуку Румуније. На тајном већу које је одржано 27. августа, краљ Фердинанд је саопштио одлуку да објави рат Аустроугарској.[688]

---

[686] *Ibid*, d. 101, Petrograd, 11. jul 1916. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 102, Rim, 11. jul 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 124, Pariz, 14. jul 1916. godine, *Titoni Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 305–316.

[687] *Ibid*, d. 103, 11. jul 1916. godine, *Kadorna Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 305–316.

[688] АС, МИД ПО, 1916, р. 498, Ф. X, д. 6, Пов.но.Службено 9561, Крф, 12/25. јул 1916. године, *Обавештење о Сазоновљевој оставци*; ACS, Archivi di famiglie e di persone, Paolo Boselli (=PB), Busta 6, Fascicolo 77, Gab. min. No. 3821, Bukurešt, 28. avgust 1916. godine, Fašoti Boseliju; *Isto*, Gab. min. No. 3822, Bukurešt, 28. avgust 1916. godine, *Fašoti Boseliju*; *Први светски рат у документима Архива Србије* (=ПСР V), том 5, приредили: Александар Марковић&Љубинка Шкодрић, (Београд: Државни архив Србије, 2021), д. 637, Солун, 11. децембар 1916. године, *Текст војне конвенције између Румуније и Савезника*; DDI, V–VI, d. 169, Pariz, 23. jul 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 184, Bukurešt, 25. jul 1916. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 189, Rim, 26. jul

Све наведене околности утицале су на држање Италије. Након међусобних консултација италијанских политичких и војних чинилаца, средином августа је донета одлука да се коначно објави рат Берлину. Рат Немачкој објављен је преко италијанског посланства у Берну 28. августа 1916. године, дан након што је у рат на страни Антанте ступила и Румунија. То је било добро покриће за италијанско јавно мњење, које је одушевљено дочекало улазак Букурешта у сукоб. Италија је коначно, онда када су то диктирали њени интереси комбиновани са општим политичким и војним приликама, у целини испунила обавезе преузете у Лондону 26. априла 1915. године. Чином објаве рата Берлину, отклоњени су готово сви разлози које су Савезници имали за резервисан однос према Италији, што је са собом повлачило признавање италијанских интереса на Медитерану и откривање постигнутих споразума по питању мореуза и Блиског истока. Заменик министра спољних послова Анатолиј Анатољевич Нератов је 8. септембра 1916. године обавестио Карлотија да ће Савезници укључити Италију у договоре о мореузима и Малој Азији. Италијани су укључени у договор о Малој Азији тек средином априла 1917. године споразумом у Сен Жен де Маријен.[689]

1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 196, Bukurešt, 28. jul 1916. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 218, Bukurešt, 2. avgust 1916. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 270, Rim, 14. avgust 1916. godine, *Sonino Karlotiju*; *Ibid*, d. 273, Bukurešt, 15. avgust 1916. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 280, Rim, 16. avgust 1916. godine, *Sonino Boseliju*; *Ibid*, d. 282, Bukurešt, 17. avgust 1916. godine, *Fašoti Soninu*; *Ibid*, d. 329, Bukurešt, 27. avgust 1916. godine, *Fašoti Soninu*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 283–293; L. Riccardi, *Alleati*, 316–320; C. Prodan, *The Romaninan and Salonica Fronts*, 87–93; Драгољуб Кочић, „Србија, банатско питање и улазак Румуније у рат“, у: *Србија 1916. године*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 186–190; Adam Tuz, *Potop, Veliki rat i prekrajanje svetskog poretka*, (Beograd: Clio, 2014), 62–63; Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану*, 254–256.

[689] ACS, PB, b. 6, f. 77, Gab. min. No. 3811, Hag, 31. avgust 1916. godine, *Kalavelo Boseliju*; *Isto*, Gab. min. No. 3809, Petrograd, 31. avgust 1916. godine, *Karloti Boseliju*; *Isto*, Gab. min. No. 3808, Petrograd, 31. avgust 1916. godine, *Karloti Boseliju*; *Isto*, Gab. min. No. 3807, Petrograd, 31. avgust 1916. godine, *Karloti Boseliju*; *Isto*, Gab. min. No. 1805, London, 31. avgust 1916. godine, *Imperijali Boseliju*; *Isto*, No.1820, Petrograd, 2. septembar 1916, *Karloti Boseliju*; АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. IX, д. 8, Пов.но 6023, Крф. 28. август 1916. године, *Сфорџа Пашићу*; Исто, Пов.но. 6046, Рим, 15. август 1916. године, *Ристић МИД–у* (документ је приликом пријема погрешно датиран на 25. уместо 15. август по старом); DDI, V–VI, d. 135, London, 16. jul 1916. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 281, Bern, 16. avgust 1916. godine, *Kalboli Soninu*; *Ibid*, d. 292, Pariz, 19. avgust 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 316, Rim, 25. avgust 1916. godine, *Sonino Kalboliju*; *Ibid*, d. 327, Rim, 27. avgust 1916. godine, *Sonino Fašotiju*; *Ibid*, d. 334, Rim, 28. avgust 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 335, Rim, 28. avgust 1916. godine, *Salandra Soninu*; *Ibid*, d. 343, Bern, 29. avgust 1916. godine, *Kalboli Soninu*; *Ibid*, d. 398, Petrograd, 8. septembar 1916. godine, *Karloti Soninu*; ПСР V, д. 184, Крф, 28. август 1916. године, *Сфорџа Пашићу*; *Исто*, д. 186, Рим, 28. август 1916. године, *Ристић МИД–у; Исто*, д. 188, Лондон, 28. август 1916. године, *Бошковић МИД–у*; L. Riccardi, *Alleati*, 305–326; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 451–455.

7.2. Србија наставља борбу

Губитак државне територије наметнуо је пред српску владу и Савезнике питање обнове Србије. Повлачење српске војске са Дунава, Саве и источне границе до албанске обале имало је за последицу велико осипања трупа. Српској Врховној команди је остало на располагању нешто испод 150.000 људи, од којих је већина била изнемогла и болесна. Постало је јасно да Срби нису више били у стању да самостално поврате своју државну територију, јер је непријатељ располагао вишеструко бројнијом и боље опремљеном војском. Србија је у таквим околностима одлучила да, уз помоћ Савезника, своју војску на Крфу опорави, реорганизује, преоружа и у садејству са савезничком војском у Солуну поврати државну територију. Овакво стање је последично повећало зависност Србије од Антанте.[690]

7.2.1. У туђини

Изазови за Србе нису окончани доласком српских институција и војске на Крф. Због катастрофалног психо–физичког стања у којем су се трупе налазиле, било је немогуће одмах спровести њихову реорганизацију. Војска је према схватањима српске владе била гарант независности Србије, заштите њених интереса и реализације њених аспирација. Стога је први примарни задатак био да се организује опоравак војника. Овај посао су ометале објективне околности. Када су јануара стигли први делови српске војске на острво, француска мисија под командом генерала Мондезира је тек организовала логоре за њен пријем. Ситуацију су додатно погоршавали оштри климатски услови, који су допринели да у наредних месец и по дана од исцрпљености и разних болести настрада још пар хиљада српских војника.[691]

---

[690] ПСР III, д. 464, 31. октобар 1915. године, *Веснић МИД–у*; ПСР IV, д. 214, 22. фебруар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 236; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 159.

[691] ПСР IV, д. 71, 28. јануар 1916. године, *Ристић МИД*–у; *Исто*, д. 205, 20. фебруар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 278, 4. март 1916. године, *МИД српским дипломатским представницима*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 236–242, 252–253; – О стању српске војске по доласку на Крф видети: Крунослав Спасић, „Један француски војни извештај о повлачењу Срба кроз Албанију и боравку на Крфу“, у: *Србија 1916. године*, уредник: Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 231–234.

По доласку у Бриндизи, Пашић се носио мишљу да отпутује у Рим, са идејом да замоли Италијане да појачају напоре за пренос српских трупа и упуте значајније снаге у Солун. Ипак, услед потребе да се влада солидарише са војском и отклони потешкоће око превоза трупа, које су у међувремену настале на терену, Пашић мења план и прелази на Крф. По доласку на острво, договорио се са регентом да у знак захвалности за спас српске војске заједно обиђу савезничке престонице. Како је за турнеју било рано, влада је искористила боравак на Крфу да надгледа превоз, опоравак и реорганизацију трупа. Упркос жељи српске владе да остане са војском, убрзо се међу Савезницима поставило питање њеног седишта. Страхујући да би прелазак владе на савезничку територију значио ограничење њеног деловања, умањење независности и успостављање контроле над њом, Пашић, уз тврдњу да влада мора да буде тамо где је и њена војска, одбија све иницијативе Савезника да јој одреде седиште. Позиција Крфа је Србима одговарала јер им је омогућавала да остану у контакту са Савезницима и истовремено сачувају независнији положај у односу на њих.[692]

Напуштање српске територије, створило је нове издатке и оставило државу без буџетских прихода. Како би могла да делује независно и стара се о свим државним потребама, српска влада је настојала да у Француској, Енглеској и Русији обезбеди финансије. Ради решавања овог питања, министар финансија, Момчило Нинчић је послат у Париз да договори кредит са француском владом. Страхујући да би нерешено питање финансија ограничило маневарски простор српској влади и потенцијално нашкодило политичким интересима, Пашић је инсистирао да се оно уреди пре него што он са престолонаследником стигне у Париз. Савезници нису били наклоњени склапању финансијског договора са Србијом, јер су већ издвајали средства за издржавање и опремање њене војске. Међутим, српска влада је инсистирала, наводећи да су јој стабилне финансије биле неопходне за политичку акцију, одржавање посланстава, помоћ

[692] DDI, V–V, d. 353, Krf, 22. januar 1916. godine, *Skviti Soninu; Ibid*, d. 365, Petrograd, 24. januar 1916. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 396, Petrograd, 2. februar 1916. godine, *Karloti Soninu*; ПСР IV, д. 22, 18. јануар 1916. године, Веснић МИД–у; *Исто*, д. 122, 2. фебруар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; – У том периоду Французи су појачали притисак на Италијане да узму учешћа у солунској експедицији, (ПСР IV, д. 42, 22. јануар 1916. године, *Балугџић Пашићу*).

избеглицама, пружање помоћи народу у Србији и исплату плата официрима, војницима и чиновницима.[693]

Осим финансија, требало је уредити војна питања. Крајем јануара до српске владе стижу информације о намерама Енглеза и Француза да српску војску, након брзе реорганизације, упуте у Солун. Делегат Министарства иностраних дела у Солуну Рајко Винтровић почетком фебруара је потврдио да генерал Сарај жели да, српским трупама са Крфа, појача савезничку војску у Солуну. Генерал Мондезир је српској Врховној команди 17. фебруара званично предао захтев генерала Жофра да се део српских трупа упути у Солун. У настојању да растерети остале фронтове, врховни командант француске војске је дошао на идеју да, гомилањем трупа у Солуну, завара непријатеља и на тај начин га примора да задржи веће снаге на Балкану. Стога је инсистирао да се, због општих интереса Савезника, одмах пошаље неколико српских јединица у Солун. Долазак српских трупа на фронт имао би чисто пропагандну улогу, са циљем да увери Централне силе да ће Савезници брзо реорганизовати целу српску војску. Овај захтев је пратио предлог да се српска војска реорганизује поделом на шест дивизија састављених од по 12 батаљона.[694]

Како је на Крфу било конзула непријатељских земаља, Пашић није веровао да се Немачка може заварати о реалном стању српске војске. На седници владе одржаној 20. фебруара, којом је председавао регент Александар, постигнут је консензус да се, из војних и политичких разлога, француски предлог одбије. Узевши у обзир лоше стање војника, предлог о слању српског одреда на Солунски фронт је оцењен као преурањен. Српским политичким и војним чиниоцима се није свидела идеја да неспремне трупе пре времена пошаљу на фронт. Једини део српске војске који је задржао оперативну способност налазио се и даље у Албанији и марширао је ка Валони. Српски државни и војни врх

[693] ПСР IV, д. 125, 2. фебруар 1916. године, *Нинчић Пашићу*; *Исто*, д. 220, 23. фебруар 1916. године, *Пашић Нинчићу*; *Исто*, д. 353, Париз, 25. март 1916. године, *Пашић МИД–у*; Исто, д. 357, Крф, 27. март 1916. године, *заступник министра иностраних дела Војислав Маринковић Пашићу*; *Исто*, д. 393, Лондон, 7. април 1916. године, *Пашић МИД–у*; *Исто*, д. 394, Крф, 8. април 1916. године, *по наредби министра финансија начелник А. Стевић МИД–у*; *Исто*, д. 395, Лондон, 8. април 1916. године, *Пашић МИД–у*; *Исто*, д. 397, Крф, 8. април 1916. године, *Нинчић Пашићу*; *Исто*, д. 424, Лондон, 17. април 1916. године, *Бошковић МИД–у*; Владимир Стојанчевић, „Национално–политички и међународни положај Србије“, у: *Србија 1916. године*, уредник: Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 27–28.

[694] DDI, V–V, d. 418, Petrogrd, 6. februar 1916. godine, *Karloti Soninu; Ibid*, d. 496, Atina, 22. februar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; ПСР IV, д. 101, Петроград, 30. јануар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 160, Солун, 9. фебруар 1916. године, *Винтровић Пашићу*; *Исто*, д. 190, 17. фебруар 1916. године, *генерал Мондезир Штабу српске Врховне команде*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 254–256; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 159; Д. Јанковић, *Међународни положај Србије*, 657.

закључује да се, пре употребе, трупе морају опоравити и повратити морал. На основу процена владе и Врховне команде, војска се могла опоравити и преуредити до краја априла. Уколико би се то остварило, очекивали су да трупе током јуна буду спремне за операције.[695]

У српским војним круговима је владало уверење да је основни предуслов за успех савезничке офанзиве код Солуна била бројчана надмоћ, што се могло остварити упућивањем нових трупа. Српски министар војни је предлагао да Италијани из Валоне и Драча наступају преко Елбасана ка Битољу, док би главна офанзива из Солуна ишла долином Вардара. Према том плану српска војска би, због заштите националних интереса, заузела бочни фронт на правцу Солун–Битољ. Код Битоља би се састала са Италијанима, а одатле би дејствовала преко Прилепа ка Велесу или преко Кичева и Тетова ка Скопљу. Поред тога, предлагао је да се обједини команда над целокупном савезничком војском на Балкану. Насупрот оваквом предлогу, Сонино је настојао да одржи независну акцију Италије. Противио се мешању и спајању разнородних трупа и тражио да свака војска на Балкану делује као самостална целина.[696]

Упркос српском ставу, почетак Верденске битке је учврстио ставове Француза. Генерал Жофр је упорно инсистирао да се српска војска одмах пребаци у Солун. Међутим, како су трупе по приспећу на Крф биле готово неупотребљиве, из српске Врховне команде су упозоравали да њихово коришћење, пре ваљаног опоравка, није могуће. Поред војних разлога, Пашић није желео да прихвати употребу српских трупа пре озбиљних разговора са Савезницима. Потреба за српском војском је Пашићу пружала политички капитал да учврсти положај Србије и обезбеди финансије. У договору са владом и престолонаследником, генерал Петар Бојовић је генералу Мондезиру предао писано образложење зашто се одбија француски предлог. Том приликом, Бојовић је затражио одрешене руке за реорганизацију српске војске. Суочени са чврстим отпором, Французи

[695] ПСР IV, д. 205, 20. фебруар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 266, фебруар 1916. године, *Одговор српске владе на захтев француског Генералштаба да се упути део српске војске на Солунски фронт*; *Исто*, д. 268, фебруар 1916. године, *министар војни Француској војној мисији на Крфу*; *Ibid*, д. 205, 20. фебруар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Ibid*, д. 233, 25. фебруар 1916. године, м*инистар војни војном изасланику у Паризу пуковнику Стефановићу*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 159–160.

[696] *Исто*, д. 233, 25. фебруар 1916. године, *министар војни војном изасланику у Паризу пуковнику Стефановићу*; *Исто*, д. 294, 8. март 1916. године, *Ристић МИД–у*.

убрзо одустају од преурањеног слања српских трупа у Солун и прихватају захтев да њихову реорганизацију изврши српска Врховна команда.[697]

Сонино је по питању упућивања српске војске у Солун био сличног мишљења као српска влада. Проценивши да се српска војска не може реорганизовати до маја, упозоравао је да, у околностима када нема предузете акције у којој би учествовали, ни опорављене војнике још не би требало слати на фронт. На основну разговора са Сонином, Ристић је закључио да се он противи упућивању српских трупа у Солун, јер жели да оне делују преко Санти Кваранти према Битољу. Како је у међувремену Србија позвана да учествује на конференцији у Паризу, италијански министар је 14. марта предложио да се тамо реши питање одредишта и начин употребе реорганизованих српских трупа. Тим пре, што није било изгледа да ће реорганизација бити завршена до одржавања конференције.[698]

7.2.2. Борба за српске интересе

Паралелно са опоравком, српска влада је морала да брине о тренутном и будућем статусу Србије. Прва потврда о будућој реконтрукцији Србије дошла је још крајем 1915. године. Наиме, руски цар је у писму упућеном регенту Александру обећао обнову и увећање српске државе. До краја децембра, руска и француска влада су се усагласиле да српској влади пруже јемство да ће Србија на крају рата бити поново успостављена. У француској јавности се говорило да Савезници неће склапати мир док Србија и Белгија не поврате своје државне територије.[699]

Наредна етапа је наступила почетком јануара 1916. године, када су савезнички посланици по инструкцијама својих влада упутили Пашићу званичне изјаве, путем којих је Србији гарантован будући статус. Међутим, како ставови Савезника нису били

---

[697] *Исто*, д. 256, 28. фебруар 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 265, фебруар 1916. године, *Штаб Врховне команде генералу Мондезиру*; *Исто*, д. 266, фебруар 1916. године, *Одговор српске владе на захтев француског Генералштаба да се упути део српске војске на Солунски фронт*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 254–256; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 159–161

[698] АС, МИД ПО, 1916, р. 496, Ф. IX, д. 6, Пов.но 1268, Рим, 17. фебруар 1916. године, *Ристић Пашићу*; *Исто*, Пов.но 1464, Рим, 22. фебруар 1916. године, *Ристић Пашићу*; *Исто*, Пов.но 1556, Рим, 24. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но 1950, Атина, 7. март 1916. године, *Балугџић МИД–у*; ПСР IV, д. 270, Рим, 1. март 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 294, 8. март 1916. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–V, d. 600, Rim, 14. mart 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; КСКИ, д. 155, Рим, 17. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 254–261.

[699] ПСР III, д. 772, 26. децембар 1915. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 789, 29. децембар 1915. године, *регент Александар руском цару Николају II*.

јединствени, ни текстови њихових изјава нису били уједначени. Руски посланик је обећао да ће Савезници помоћи српској војсци да се реорганизује, поврати своје старе границе и прошири се на територије које су јој претходно обећане. Најближи руском ставу, Французи обећавају да ће омогућити Србији да поврати своју земљу, независност и оствари националне аспирације. Са друге стране, Британци су изјаву ограничили на обећање да ће помоћи успостављање пуне независности Краљевине Србије у ранијим границама. Напослетку, италијански посланик није ишао даље од изјаве да ће Савезници помоћи Србији да реорганизује своју војску.[700]

Како су изјаве с почетка јануара представљале уопштени израз воље Савезника, Пашић по доласку на Крф одлучује да, у погодном тренутку, заједно са регентом Александром отпутује у Рим, Париз и Лондон. Званичан повод за турнеју требало је да буде упућивање захвалности Савезницима за спашавање српске војске. План је био да се званични пријеми искористе за регулисање политичких питања. Бријанова посета Риму и најава будуће међусавезничке конференције у Паризу поклапала се са плановима српске владе. Одлуку Србије је убрзала изјава Русије, Француске и Енглеске од 14. фебруара да ће Белгија бити позвана на преговоре о миру и да се рат неће окончати док јој не буде враћена независност и територија. За разлику од изјава с краја 1915. године, у оквиру којих су Белгија и Србија једнако третиране, Савезници су декларацијом од 14. фебруара направили значајне разлике у корист Белгије. По инерцији, српска влада је одлучила да тражи једнак третман. Руски амбасадор у Риму, рекао је Ристићу да Савезници не би могли да заобиђу Црну Гору уколико би изједначили Србију са Белгијом. Након оштре реакције Спалајковића, у Министарству спољних послова Русије му је речено да су Силе исте гаранције већ пружиле Србији 2. јануара 1916. године. Међутим, како су тада дата неуједначена обећања која нису укључивала учешће Србије у мировним преговорима, Пашић је инсистирао да се то разјасни. Тако је наметнуто једно од главних питања које је српска влада настојала да реши.[701]

---

[700] ПСР III, д. 816, 2. јануар 1916. године, *Белешка Јована М. Јовановића Пижона о изјавама савезничких посланика*; Драгослав Јанковић, „Међународни положај Србије (правни и политички) после њеног војничког слома у 1916. години“, *Анали Правног факултета у Београду*, 5–6, Београд, 1974, 653–654.

[701] АС, МИД ПО, 1916, р. 505, Ф. XIV, д. 4, Пов.но. 865, Петроград, 5. фебруар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 996, Рим, 4. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; ПСР IV, д. 122, 2. фебруар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 183, 15. фебруар 1916. године, *Весник МИД–у*; *Исто*, д. 192, 18. фебруар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 228, 24. фебруар 1916. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 309, 11. март 1916. године, *Бошковић МИД–у*; DDI, V–V, d. 353, Krf, 22. januar 1916. godine, *Skviti*

Сонино је зазирао од изједначавања статуса Србије и Белгије. Стога се залагао да Италија и Јапан као Силе које нису гарантовале неутралност Белгије ограниче своју акцију и одвојеним актима изјаве да се не противе поменутој декларацији Русије, Енглеске и Француске. Инсистирао је да се савезничка изјава упути као потврда већ датих гаранција о неутралности Белгије из 1831. године. На тај начин је намеравао да затвори могућност да Србија или Црна Гора затраже сличну изјаву у своју корист. Настојао је да задржи слободу деловања према Србији због непредвидљивих околности у току рата и различитих потреба у тренутку склапања мира. Како би то постигао, подсећао је Савезнике да су управо тврдоглав став Пашића и противљење Србије да учини уступке Бугарској нанели штете савезничкој акцији на Балкану. Упозоравао је да би се направила иста грешка уколико би се Србији пружила могућност да условљава склапање примирја и потписивање мира.[702]

Србе није умирила ни Асквитова изјава с краја фебруара у којој је навео да Савезници неће склапати мир док Белгија и Србија не врате своју државну територију, јер је ова изјава садржала мање од онога што је Белгији обећано 14. фебруара. За српску владу је било од животне важности да Србија, попут Белгије, буде призната за равноправног савезника и као таква узме учешћа у склапању примирја и добије глас на мировном конгресу. Стога су званичне посете Пашића и регента Александра савезничким престоницама имале за циљ да реше спорна питања и испитају ставове Савезника о српским националним тежњама и будућим односима са суседним државама. Пашић је имао намеру да разговорима о питању уједињења са Хрватима и Словенцима, разграничењу са Бугарском и решавању црногорског и албанског питања, постави српску политику на реалне основе.[703]

Након преноса већег дела трупа на Крф и постављања основних услова за њену реорганизацију, Пашић и престолонаследник Александар приступају решавању политичких питања. Стога почетком марта најављују реализацију посета владама савезничких држава. Како би остало довољно времена за предузимање операција на

Soninu; *Ibid*, d. 365, Petrograd, 24. januar 1916. godine, *Karloti Soninu*; DDI, V–V, d. 758, Avr, 1. maj 1916. godine, *Karinjani Soninu*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 240–242.

[702] *Исто*, p. 505, Ф. XIV, д. 4, Пов.но. 996, Рим, 4. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–V, d. 403, Rim, 4. februar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР IV, д. 192, 18. фебруар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*.

[703] ПСР IV, д. 228, 24. фебруар 1916. године, *Бошковић МИД–у*; ПСР V, д. 213, Солун, 3. септембар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*.

Балкану, одлучено је да се путовање организује средином марта. Истовремено је требало избећи да долазак престолонаследника Александра у Рим, Париз и Лондон падне у време других важних догађаја који би скренули пажњу јавности.[704]

Када је Ристић саопштио Сонину да престолонаследник намерава да посети Италију, наишао је на извесну уздржаност и дефанзиван став. Италијански министар је изјавио да не може сам да донесе никакве одлуке, нити може да води разговоре о будућим корацима пре међусавезничке конференције у Паризу. Супротно томе, Срби су желели да овладају потребним информацијама пре одржавања конференције. Пашић је намеравао да стигне у Рим неколико дана пре регента, како би са одговарајућим званичницима разговарао о кључним билатералним питањима. Јовановић је у разговору са италијанским отправником послова Галантијем потврдио Пашићеве намере, изјавивши да председник српске владе жели да отклони неспоразуме који би могли да поремете односе између две земље.[705]

У међувремену је Сонино са Саландром и италијанским краљем договорио да се посета регента Александра организује средином марта. Пуковник Пешић је предложио да престолонаследник крене директно за Париз пре него што наступи криза око Вердена који је био озбиљно угрожен. То је одбачено, јер је постојала опасност да италијанска јавност лоше протумачи да се намерно заобилази Италија. Напослетку, Пашић је кренуо за Рим 12. марта са планом да дочека регента који је кренуо три дана касније. Идеја је била да они заједно врше званичне посете када стигне престолонаследник.[706]

Пашић је 15. марта посетио Саландру и са њим водио уопштен разговор. Потом је посетио Сонина, министра морнарице и министра војног. Говорећи о Балкану, председник српске владе се дотакао Бугарске и изјавио да она не би смела да добије увећање по окончању рата. Из разговора са Пашићем, Сонино није стекао утисак да он има било

[704] *Исто*, д. 278, 4. март 1916. године, *МИД српским дипломатским представницима*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 242–252; В. Стојанчевић, *Национално–политички и међународни положај Србије*, 11.
[705] DDI, V–V, d. 549, Rim, 6. mart 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 556, Krf, 7. mart 1916. godine, *Galanti Soninu*; ПСР IV, д. 284, 6. март 1916. године, *Ристић МИД–у*.
[706] ПСР IV, д. 296, 9. март 1916. године, *Ристић МИД–у*; У објављеном документу је забележено погрешно да је телеграм упутио Веснић из Париза; *Исто*, д. 300, 9. март 1916. године, *пуковник Пешић Министарству војном; Исто*, д. 308, 11. март 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 331, 16. март 1916. године, *Пашић МИД–у*; DDI, V–V, d. 563, Rim, 8. mart 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 570, Krf, 9. mart 1916. godine, *Galanti Soninu; Ibid*, d. 577, Krf, 11. mart 1916. godine, *Galanti Soninu*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 243.

каквих сазнања о садржају Лондонског уговора, што је му је и било најважније. Председник српске владе је искористио прилику да иницира споразум са Италијом по питању Јадрана. У начелу Сонино је прихватио идеју о споразуму са Србијом којим би се у будућности обезбедио мир у односу на Немце. Пристао је да разговара о свим темама, под условом да се ништа о договореним уступцима не злоупотреби или изнесе у јавност. Како би се задржала дискреција, договорено је да се у случају прекида преговора због мимоилажења ставова и интереса, аутоматски повуку сви изнети предлози. Иако је деловало да је Пашић видно променио држање према Италији, Сонино је остао сумњичав и није веровао да ће споразум са Србијом бити могућ. У свом извештају, Пашић је држање Италијана оценио као уздржано, наводећи да су начелно пристали на споразум са Србијом, али су о свим питањима желели да расправљају по завршетку рата. Другим речима, Италијанима није падало на памет да ревидирају Лондонски уговор засебним договором са Србијом.[707]

Регент Александар је стигао у Рим 16. марта пре подне. На железничкој станици је свечано дочекан од стране стрица италијанског краља, војводе од Ђенове који је вршио краљевску власт. Дочеку је присуствовао Саландра са свим министрима, председником скупштине, председником сената, командантима месне војске, уз доста војске и света. Поред италијанске делегације, престолонаследника је дочекао Пашић са Јовановићем и персоналом Посланства Краљевине Србије у Риму. Из Фиренце је специјално за ту прилику допутовао кнез Павле. Увече је за престолонаследника, Пашића и српске званичнике приређена вечера код италијанске краљице Јелене. Сутрадан се Александар састао са Сонином, али се у разговору нису дотицали проблематичних питања која су оптерећивала односе Италије и Србије. Престолонаследник је истог дана кренуо за Париз. Успут је посетио краља Виктора Емануела III и обишао италијански фронт.[708]

---

[707] S. Sonnino, *Diario II*, 328–329; DDI, V–V, d. 611, Rim, 17. mart 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР IV, д. 309, 11. март 1916. године, *Бошковић МИД–у*; ПСР V, д. 213, Солун, 3. септембар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 243; F. Le Moal, *La France et L'Italie*, 172; Francesco Caccamo, *Il Montenegro negli anni della prima guerra mondiale*, (Roma: ARACNE, 2008), 108.

[708] DDI, V–V, d. 611, Rim, 17. mart 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; ПСР IV, д. 331, 16. март 1916. године, *Пашић МИД–у; Исто*, д. 352, 25. март 1916. године, *Пашић МИД–у*; КСКИ, д. 156, Рим, 3. март 1916. године, *Ристић МИД–у*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 243; В. Стојанчевић, *Национално–политички и међународни положај Србије*, 11–12.

По доласку у Париз, регент Александар је посетио председника републике и кренуо у обилазак Западног фронта. Пашић је заједно са Веснићем, Јовановићем и генералом Рашићем 27. и 28. марта узео учешћа у раду међусавезничке конференције. Био је задовољан исходима, због чињенице да је донета одлука о упућивању српске војске на Солунски фронт. Француска и Енглеска су преузеле на себе задатак да српску војску снабдеју и наоружају. У свом извештају о званичном пријему код Бријана, Пашић наводи да је председник француске владе обећао да ће наставити да помаже Србији и утицати на Енглеску да чини исто. Преузео је на себе да помогне у процесу измирења Србије и Италије, нарочито због чињенице да су обе државе у Германима имале заједничког непријатеља. Подржао је уједињење са Хрватима и Словенцима и дао обећање да ће, приликом разграничења са Италијом, тежити да се српски интереси што мање окрње. Упркос начелној подршци, Бријану је било важно да не наруши добре односе са Италијом, који су успостављени приликом његове посете Риму. Због тога је пролонгирао да прими чланове Југословенског одбора у аудијенцију. Веснић је ово разумео, те је саветовао Пашићу да наступа опрезније у погледу Југословена.[709]

Када је француска штампа пренела да су Пашић и Веснић изложили Бријану српске аспирације на Балкану и на Јадрану, Титони је одмах реаговао. Међутим, Бријан је у разговору са италијанским амбасадором демантовао те наводе, тврдећи да у разговорима са српским представницима о томе није било речи. Напротив, рекао је да су регент и Пашић показали интересовање за споразум са Италијом. Титонија је задовољио одговор, јер се то у потпуности поклапало са садржајем разговора између Пашића и Сонина. Бријан је обећао да ће на састанку са регентом Александром, који је био планиран за 11. април, поновити да је постизање српско–италијанског споразума неопходно за нормализацију односа две државе. Срби су прихватили савет Француза да се уздрже од формулисања

[709] АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. X, д. 3, Пов.но. 2146, Париз, 14. март 1916. године, *Веснић МИД–у*; ПСР IV, д. 243, 26. март 1916. године, *Пашић МИД–у*; *Исто*, д. 297, 9. март 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 356, Париз, 26. март 1916. године, *Пашић МИД–у*; *Исто*, д. 379, Лондон, 3. април 1916. године, *Пашић МИД–у*; *Исто*, К.Пов.но. 2146, 14. март 1916. године, *Пашић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 2148, Париз, 14. март 1916. године, *Веснић МИД–у*; Исто, Пов.но. 2214, Париз, 17. март 1916. године, *Веснић МИД–у*; ПСР V, д. 213, Солун, 3. септембар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 366–367; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 157–165; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 233; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 243–247, Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 167–168; В. Стојанчевић, *Национално–политички и међународни положај Србије*, 12; – Чланови Југословенског одбора су планирали да дочекају регента Александра на железничкој станици у Паризу. Веснић је из обзира према Италијанима и француским интересима саветовао против такве акције, (ПСР IV, д. 297, 9. март 1916. године, *Веснић МИД–у*).

конкретних питања која Силе не би могле да разматрају пре краја рата. Галанти је известио Консулту да је регент, на пријемима код француских званичника, разговоре које је Пашић водио са Сонином оценио као задовољавајуће.[710]

По окончању посете Западном фронту, регент Александар је 1. априла стигао у Велику Британију. У Фокстону су га сачекали пуковник Николајевић, српски посланик Матеја Бошковић, адмирал Трубриџ и пуковник Харисон. Истог дана, престолонаследника су у Лондону, уз свечан пријем, дочекали принц Алберт, Грej и Дејвид Лојд Џорџ. Енглеска краљица примила у аудијенцију регента Александра и Пашића. Председник српске владе је био задовољан држањем јавног мњења према Србији и садржајем разговора са британским званичницима. Како се током трајања конференције у Паризу у једном тренутку говорио о могућем одвајању Бугара од Централних сила, Пашић додаје у агенду својих посета и рад на спречавању евентуалног сепаратног мира са Софијом. Грej и Асквит су га донекле умирили изјавама да су све понуде Бугарској пале у воду и обећањима да ће се при одлучивању о српским интересима водити принципом националности. Приликом разговора о финансијским потребама Србије, које су биле предуслов за независно политичко деловање српске владе, Пашић је наишао на снажан отпор Британаца. Када је реч о Југословенском програму српске владе, Британци су превасходно узимали у обзир потребу да се умире Италијани и задовоље њихове легитимне тежње. Стога је Пашић у Лондону добио само начелно обећање да ће Енглеска на крају рата помоћи уједињење Срба са Хрватима и Словенцима уколико поменути народи то буду желели. У изјави за Тајмс, Пашић је 3. априла, у општим цртама, навео да српске тежње не угрожавају никога и истакао да прихвата италијанске претензије и доминацију на Јадрану. Намерно није давао прецизне формулације како би избегао отварање расправе.[711]

---

[710] DDI, V–V, d. 662, Pariz, 1. april 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 688, Pariz, 10. april 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 716, Krf, 19. april 1916. godine, *Galanti Soninu*; ПСР IV, д. 352, Париз, 25. март 1916. године, *Пашић МИД–у*.

[711] ПСР IV, д. 373, Лондон, 1. април 1916. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 376, Лондон, 2. април 1916. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 387, Лондон, 6. април 1916. године, *Пашић МИД–у*; *Исто*, д. 393, Лондон, 7. април 1916. године, *Пашић МИД–у*; ПСР V, д. 213, Солун, 3. септембар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917*, Серия III, том X, (=МО, III–X), (Москва, 1938), д. 465, Лондон, 6. април 1915. године, *Бекендорф МИД–у*; DDI, V–VI, d. 49, London, 30. jun 1916. godine, *Imperijali Soninu*; D. Šepić, Italija, *Saveznici*, 158–161; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 245–248; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 366–367; Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану*, 248–249; – Лејди

По окончању званичних посета у Лондону, регент Александар се 7. априла упутио назад у Париз. Желећи да разјасни став Русије према Бугарској и осигура њену подршку по питању српских ратних циљева, финансија и офанзиве на солунском фронту, Пашић је 29. априла у друштву Јована М. Јовановића допутовао у Петроград. Сутрадан се састао са Сазоновим. У разговору са руским министром, тражио је од Русије финансијску потпору и инсистирао да се одмах, по приспећу српских трупа у Солун, покрене офанзива на Балкану. Посебно се код руских владајућих кругова заложио да се као трајна брана Немцима, на Балкану оформи држава Срба, Хрвата и Словенаца. Руси су прихватили да, преко Француске, финансијски подрже Србију. Сазонов је начелно подржао јачање Солунског фронта и предузимање офанзиве. У реалности, ово питање није зависило од Руса колико од Британаца, који су пружали отпор настојањима, првенствено Француза, да се фронт на Балкану одржи и добије офанзивни карактер.[712]

Један од најважнијих аспеката Пашићевих разговора у Петрограду тицао се става Русије према Софији. Председник српске владе је од руског цара Николаја, затим Сазонова, начелника одељења руског Министарства спољних послова Петрајева и других руских званичника добио позитивна уверења у погледу Бугарске. Из разговора са царем, Пашић закључује да руски монарх дели ставове српске владе по свим политичким питањима. Српски посланик у Букурешту Маринковић, који се придружио Пашићу у Русији, потврђује став Петрајева и Сазонова о Бугарској, чак наводи да је било говора о њеном умањењу након рата. Непријатељски став Руса према Бугарима објашњавао је њиховом љутњом због мешања Софије у питање будућности Цариграда. Маринковић је генерално био задовољан постигнутим, нарочито истичући чињеницу да су Руси коначно

Пецет, супруга некадашњег енглеског посланика у Србији Ралфа Пецета, боравила је у Софији. Њени извештаји су наговештвали прилику да се са Бугарском направи засебан споразум у замену за признање права на Македонију, (М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 367).

[712] АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. X, д. 2, 9691, Солун, 3. март 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, р. 505, Ф. XIV, д. 4, Пов.но. 3085, Крф, 20. април 1916. године, *Непотписана забелешка о разговору са Огистом Бопом*; *Исто*, К.Пов.бр. 3367, Одеса, 27. април 1916. године, *Пашић МИД–у*; DDI, V–V, d. 762, Petrograd, 2. maj 1916. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 774, Petrograd, 5. maj 1916. godine, *Karloti Soninu*; ПСР IV, д. 393, Лондон, 7. април 1916. године, *Пашић МИД–у*; *Исто*, д. 471, Петроград, 4. мај 1916. године, *Пашић МИД–у*; ПСР V, д. 213, Солун, 3. септембар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 248–249; Петар Опачић, *Србија и Солунски фронт*, (Београд: Књижевне новине, 1984), 29–37; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 366–367; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 260–261; Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану*, 251–252.

схватили значај српског питања и стварања Велике Србије за интересе руске политике на Балкану.[713]

Сличан утисак стиче и Пашић, те у свом потоњем саопштењу наводи како је од Руса добио уверења да је стварање јаче Србије у корелацији са циљевима њихове политике. Први извештаји о разговорима у Петрограду дају оскудна сазнања, јер је председник српске владе, из безбедоносних разлога, одлучио да о постигнутом обавести владу на Крфу тек по повратку из Русије. Прве информације до српске владе стижу од Француза. Боп је 3. маја пренео Србима Бријанова сазнања о састанцима у Петрограду и ставу Руса. Према француском оскудном извештају, Пашићев разговор са Сазоновим је протекао у срдачном тону. Русија је потенцијално проширење Србије на рачун Аустроугарске гледала са симпатијама. Ипак, по питању уједињења са Хрватима и Словенцима, Сазонов је усвојио став да се оно може спровести само концесијама које би ови народи учинили. Не наводи се експлицитно коме, али се може закључити да је за уједињење био потребан компромис са Италијом. Нешто више информација даје Пашићев телеграм од 10. маја. Руси су пружили уверења да имају исте погледе као Срби по питању уједињења Црне Горе и питању будућности Албаније. Када је реч о уједињењу са Хрватима и Словенцима, добио је информације да потешкоће могу доћи само из Италије, која настоји да наметне мисао о стварању и одржању мањих држава на Балкану. Ово се потпуно поклапало са ставовима које је Сонино истицао током 1914. и 1915. године.[714]

У распону од краја априла до 10. маја, листови „Руско слово“, „Реч“ и „Биржевија Ведмости“ преносе Пашићеве изјаве о питању уједињења и односа са Италијом. Из објављених текстова, стиче се утисак да је председник српске владе подредио питање уједињења исходу рата и подршци Савезника. Говорећи о подршци, правио је разлику

[713] *Исто*, р. 505, Ф. XIV, д. 4, К.Пов.бр. 3367, Одеса, 27. април 1916. године, *Пашић МИД–у*; *Исто,* Пов.но. 3531, Петроград, 6. мај 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 3592, Букурешт, 11. мај 1916. године, *Маринковић МИД–у*; *Исто*, Пов.бр 3189, Петроград, 23. април 1916. године, *Пашић МИД–у*; ПСР IV, д. 471, Петроград, 4. мај 1916. године, *Пашић МИД–у*; *Исто*, д. 472, Петроград, 4. мај 1916. године, *Пашић МИД–у*; *Исто*, д. 480, Петроград, 6. мај 1916. године, *Пашић МИД–у*; DDI, V–V, d. 774, Petrograd, 5. maj 1916. godine, *Karloti Soninu*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 367–369; П. Опачић, *Србија и Солунски фронт*, 29–37; Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану*, 252–254.

[714] *Исто*, р. 505, Ф. XIV, д. 4, Пов.но. 3085, Крф, 20. април 1916. године, *Непотписана забелешка о разговору са Огистом Бопом*; *Исто*, К.Пов.бр. 3367, Одеса, 27. април 1916. године, *Пашић МИД–у*; ПСР IV, д. 514, Одеса, 16. мај 1916. године, *Пашић МИД–у*; ПСР V, д. 213, Солун, 3. септембар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; За више види: D. Šerić, *Italija, Saveznici*; М. Радивојевић, *Велики покровитељ*, 367–370; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 248–250; – У вези Сонинових ставова о будућем уређењу Балканског полуострва погледати страну 91.

између уједињења српских земаља и уједињења са Хрватима и Словенцима. У том погледу, наводи да Савезници показују симпатије према уједињењу са Југословенима и пружају пуну подршку улози Србије у уједињењу српских земаља. Савезници су већ признали Србији излаз на Јадранско море. Потпора Италије била је, према Пашићевим речима, условљена остварењем њене потпуне превласти на Јадранском мору. Како италијанску хегемонију на поменутом подручју ни раније није спорио, изјавио је да се циљеви Рима могу остварити само измирењем српских и италијанских интереса. Присуство Србије на Јадрану није видео као опасност по Италију, јер она није имала амбиција да постане поморска сила, већ је тражила економски излаз на море. Напротив, тврдио је да Италија само у савезу са увећаном Србијом може остварити сигурност на Јадрану. Како би се сарадња остварила, истиче потребу да се, на крају рата, споразумно и у духу уважавања међусобних интереса умањи број важних тачака којима би овладала Италија на јадранској обали, али на начин и у мери којом се не би нарушила италијанска хегемонија. Био је то тактички маневар Пашића, са циљем да отклони отпор Рима и добије начелно признање српских интереса. У том тренутку било је нереално очекивати да ће Савезници прихватити ревизију Лондонског уговора.[715]

На основу Пашићевих изјава, Карлоти долази до закључка да он није као раније инсистирао на питању уједињења са Хрватима, јер је у међувремену схватио да је преурањено говорити о питању које зависи од исхода рата. У разговору са италијанским амбасадором, Пашић је изнео позитивне утиске о разговорима са Сонином и Саландром, додајући да само Италија може да брани Јадран и заштити Србију. Признао је природно право Италије да у том мору има позицију која је у складу са њеном мисијом. Преносећи само део Пашићевих изјава, италијанска штампа је одушевљено известила да је председник српске владе променио политику и признао Италији хегемонију на Јадранском мору. Као нека врста одговора на Пашићеве изјаве изашла је јуна 1916. године у Италији брошура под називом „La Question de l'Adriatique". Аутор публикације потписао се псеудонимом *Italiens Senator*. Ристић је закључио да иза брошуре стоје службени ставови Италије, односно њено гледиште на питање Јадрана. Српски посланик је претпоставио да

[715] *Исто*, р. 496, Ф. IX, д. 6, Пов.но. 3368, Петроград, 8. мај 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; КСКИ, д. 164, 10. септембар 1916. године, *Пашић Веснићу*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 260–266.

ће Италија приликом одбране својих претензија користити аргументацију из наведеног дела.[716]

У међувремену, новински чланци о промени политичког курса Србије изазивају праву забуну у српским и југословенским круговима. Како нису имали никаквих конкретних информација из Петрограда, престолонаследник и српска влада траже разјашњење од Пашића. Спалајковић је био зачуђен због чињенице да су председникове изјаве створиле уверење у Италији да Србија напушта свој програм у погледу Јадранског мора. Објаснио је влади на Крфу, да је Пашић у Русији давао изјаве које не обавезују Србију нити дају места полемици. Сам Петрајев је саветовао Пашићу да би у том тренутку било неопортуно покретати расправу о споровима са Италијом. Умиривао је Србе да Италијани, када наступи тренутак, неће моћи да се супротставе вољи Сила Тројног споразума. Неспоразум са српском владом разрешен је тек када су послати оригинални текстови Пашићевих изјава из руских листова. Међутим, његове изјаве у енглеској и руској штампи довеле су до отвореног сукоба са Супилом.[717]

Пукотине у југословенском покрету јасно су се оцртале још приликом одржавања пленарне седнице Југословенског одбора у Паризу 24. фебруара 1916. године. Износећи посебне интересе Хрватске, Супило се сукобио са осталим члановима Одбора. Страховао да ће Хрватска бити подељена између Италијана, Срба и Мађара. Овакву опасност је увиђао и сам Трумбић, те развија концепт да Србија не може бити база за уједињење, већ само један део шире недељиве заједнице. Било је то у потпуној супротности са Пашићевом идејом да Србија буде носилац уједињења. У време Пашићевих посета европским престоницама, Супило на своју руку одлази у Рим, са намером да испита тамошње ставове о Хрватској. Међутим, ова посета се завршила потпуним поразом, јер Сонино категорички одбија да га прими. Италијански министар није желео да даје легитимитет Југословенима, нити да расправља о питањима која су, према његовом гледишту, већ била решена Лондонским уговором. Сукоб унутар Југословенског одбора, кулминирао је јуна 1916. године, када је Супило иступио из чланства и наставио рад на

[716] *Исто*, p. 496, Ф. IX, д. 6, Пов.бр. 3213, Рим, 26. април 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, p. 497, Ф. IX, д. 7, Пов.но. 4811, Рим, 17. јун 1916. године, *Ристић Драшковићу*; DDI, V–V, d. 762, Petrograd, 2. maj 1916. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 774, Petrograd, 5. maj 1916. godine, *Karloti Soninu*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 261–266; Љ. Алексић–Пејковић, *Италијанска штампа*, 255–256.

[717] *Исто*, p. 496, Ф. IX, д. 6, Пов.но 3234, Крф, 27. април 1916. године, *МИД Пашићу*; *Исто*, Пов.но 3235, Крф, 27. април 1916. године, *МИД Пашићу*; *Исто*, Пов.но. 3535, Петроград, 11. мај 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 272–299.

афирмисању хрватског питања, одвојено од југословенског. Била је то тренутна победа Пашића, јер је из Одбора уклоњен један од главних противника његовог концепта уједињења. Српска влада је у међувремену обезбедила кредит од 300.000 франака за југословенску акцију, од чега је 50.000 било намењено за функционисање Одбора. Међутим, Југословенски одбор је након пада Србије, од донација из Америке стекао сопствене финансије и ојачао свој положај у односу на српску владу. Ова чињеница манифестовала се кроз отпор чланова Одбора по питању регрутације Југословена за српску војску, које се нарочито заоштрило на прелазу из 1916. у 1917. годину.[718]

7.2.3. Покушај афирмисања српских ратних циљева након уласка Румуније у рат

Током своје турнеје у првој половини 1916. године, Пашић није покретао питање закључења споразума о будућим границама, иако су сви то очекивали. Вест о закључењу уговора између сила Четворног споразума и Букурештом, изазвала је велико незадовољство у српским круговима. Пашићев кабинет суочио се са низом неразрешених питања. Србија је била једина *de facto* савезничка држава, којој тај статус формално није био признат. Опозиција је добила оружје за напад владу, уз оптужбе да је, без писаног споразума са Савезницима везала судбину српских интереса за њих. Како је у то време увелико ратовала на Солунском фронту, Србија је своју војску излагала озбиљним губицима, без претходно признатог права да по завршетку сукоба учествује у мировној конференцији и на њој оствари свој програм. Вести о могућем сепаратном миру са Бугарском нарочито су учврстиле став српске владе да затражи писане гаранције од Савезника.[719]

Проблеме са којима се суочавала Србија примећивали су и Французи. Француски дипломата Дулсе упозорава Спалајковића да се Србија излаже великим ризицима,

[718] DDI, V–V, d. 557, Pariz, 7. mart 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 586, Pariz, 12. mart 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 719, Rim, 19. april 1916. godine, *Supilo Soninu*; ПСР IV, д. 231, 24. фебруар 1916. године, *Поздрав са пленарне седнице Југословенског одбора упућен регенту Александру Карађорђевићу*; *Исто*, д. 409, Лондон, 12. април 1916. године, Пашић МИД–у; *Исто*, д. 422, Рим, 16. април 1916. године, *Супило Пашићу*; *Исто*, д. 445, Рим, 25. април 1916. године, *Ристић Пашићу*; *Исто*, д. 486, Рим, 7. мај 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 679, Крф, 29. јун 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 154–171; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 73–95; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 272–299; Драгован Шепић, *Писма и меморандуми Франа Супила 1914–1917*, (Београд: Научно дело, 1967), д. 79, Рим, 14. април 1916. године, *Супило Газарију*; *Исто*, д. 80, Рим, 19. април 1916. године, *Супило Сонину*.

[719] ПСР V, д. 158, Петроград, 22. август 1916. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 213, Солун, 3. септембар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; 284–289.

уколико, попут Италије и Румуније, не утврди свој статус и будуће границе писаним споразумом. Гласови о жељи Бугара, да зарад очувања династије и поседа над Македонијом, потпишу сепаратни мир, стварала је опасност да српски интереси страдају из евентуалног опортунитета Савезника према Бугарској. Како Србија не би била изложена компромисима у току рата или на конференцији мира Спалајковић препоручује Пашићу да одмах отпочне разговоре са Савезницима и затражи писани договор о будућим границама. Као главно, српски посланик предлаже да се одредиле конкретне границе Србије према Бугарској и у општим цртама према Румунији и Италији. Као најпогодније место за преговоре препоручио је Париз, јер му Руси и Енглези нису одавали поверење. Први због интереса према Бугарској, а други према Италији. Пашић је прихватио предложену иницијативу и развио концепт према којем би француска влада у име Савезника преговарала са српском. Поред спољнополитичких разлога, разрешење статуса Србије захтевала је и унутрашња ситуација. Нарочито због чињенице да се у том тренутку припремало заседање српске Народне скупштине, која је требало да одобри политику коју је влада водила након повлачења из Србије.[720]

Поред румунских претензија и могућности склапања сепаратног мира са Бугарском на штету Србије, српска влада је страховала да је Италија добила додатне уступке за објаву рата Немачкој. Приликом разговора са Јовановићем почетком септембра, Бријан је изјавио да ће Србија из рата изаћи бар два пута већа. Умиривао је српског посланика да приликом италијанске објаве рата Немачкој ништа није додато ранијем споразуму и да Румуни нису добили ништа више од онога што је раније предвиђено. Иако је било тачно, то није било довољно да умири Србе.[721]

Пашић је заступао гледиште да италијански и српски интереси захтевају да се нађе основа за споразум између две земље. Страховао је да би од изостанка споразума између две државе једину корист имали Немци. Иако је од почетка рата до последњег разговора са Сонином показивао жељу за сређивање односа на бази правичног договора, преговори никада нису започети. Проблем је лежао у томе што је са италијанске стране увек долазио одговор да није време и да за договор треба сачекати крај рата. Пашић је јасно показивао

[720] *Исто*, д. 158, Петроград, 22. август 1916. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, д. 213, Солун, 3. септембар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 262, Крф, 17. септембар 1916. године, *министар унутрашњих дела Генералном конзулату у Солуну*.
[721] *Исто*, д. 215, Париз, 4. септембар 1916. године, *Веснић Пашићу*.

спремност да прихвати италијанску доминацију на Јадранском мору, али није могао да пристане да се, насупрот начелу народности, тај стратегијски интерес Рима оствари жртвовањем територија насељених Словенима. Није могао да се задовољи само изласком Србије на Јадранско море, јер је целу Далмацију и источну Истру насељавало српско, хрватско и словеначко становништво. Тежњу Италије да се заштити од знатно мање државе попут Србије, назива империјалистичком, а то је било начело против којег су се Силе Антанте бориле. Дакле, Пашић је и даље био спреман да прихвати надмоћ Италије на Јадрану, уколико она не би настојала да спречи или окрњи уједињење Срба, Хрвата и Словенаца.[722]

Вест о могућем сепаратном миру Бугарске, изазвала је и код Италијана потребу да дискутују о српским аспирацијама. Сонино закључује да би у случају мира са Софијом, Србија поново покренула питање признања права да присаједини Хрватску. У настојању да избегне овакав развој догађаја затражио је мишљење италијанских амбасадора у Паризу, Петрограду и Лондону.[723]

Уверен да ће се питање приписивања Хрватске Србији свакако поставити у време закључења мира, Титони је предлагао да се прво заузме категорично негативан став. То је касније требало искористити да Италија свој пристанак услови уступањем Котора са Ловћеном Италији, Ријеке Мађарској и очувањем независне Црне Горе. На тај начин би, према његовом мишљењу, са Валоном, Котором, Пулом и острвима Италијани били господари Јадрана и не би морали да брину о увећању Србије. Другим речима, амбасадор у Паризу се држи Лондонског уговора уз додатак Котора и Ловћена за Италију. Од Империјалија је стигло мишљење да то питање проширења Србије не треба покретати пре краја рата. У случају да се оно ипак постави, предлагао је да се Италија у потпуности држи одредби Лондонског уговора. Са друге стране, Карлоти предлаже да Италија инсистира на томе да Македонија остане у саставу Србије, јер се на тај начин не би повећала њена снага, али би се Срби, уместо ка Јадрану, усмерили ка Егеју и унутрашњости Балкана. Веровао је да би подршком таквом решењу Италија сузбила југословенску агитацију, решила несугласице са Србијом и кроз сарадњу са њом обезбедила упориште за

[722] АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. IX, д. 7, Пов.но. 6580, Париз, 7. септембар 1916. године, *Веснић МИД–у*; ПСР V, д. 239, Крф, 10. септембар 1916. године, *Пашић Веснићу*.
[723] DDI, V–VI, d. 283, Rim, 17. avgust 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Д. Р. *Живојиновић, Италија и Црна Гора*, 223–226.

економски продор на Балкан. Сонино је у потпуности усвојио мишљење амбасадора у погледу Црне Горе, додајући италијанским територијалним претензијама Котор и Ловћен.[724]

Потреба да се артикулишу српски територијални захтеви потврђена је након пријема вести да се у француској Врховној команди проучава питање будућих граница. Под утиском извештаја генерала Рашића, српска Врховна команда израдила је и поднела српској влади елаборат о будућим границама Србије. На основу поменутог документа, величина будуће Србије, у случају потпуног слома непријатеља, зависила би од става који Савезници заузму о судбини Бугарске, Аустроугарске, Грчке, Албаније и њиховог гледишта на будући састав Србије као Југословенске државе. Иако је у Пашић намеравао да тражи само исправку границе на Струми и Тимоку, пројекат Врховне команде је предвиђао знатно проширење на рачун Бугарске и посед над Солуном. Уколико то не би успело, Солун би постао слободан град и пристаниште. Уколико би Трст због италијанских претензија био изузет, српска морска обала ишла би, без прекида, од Албаније на југу до Ријеке на северозападу. Нова држава би обухватила Хрватску, Славонију, Срем, Бачку и Банат са свим местима где преовлађује српски елемент. У случају да Хрватска и Славонија не уђу у састав будуће државе, линија разграничења између њих и Србије била би западна граница Далмације, Босне са Херцеговином и Сремом, тако да све побројане територије уђу у састав увећане Србије.[725]

Пашић је од Савезника 12. септембра 1916. године формално затражио писани споразум о гаранцији и корекцији границе између Србије и Бугарске. Како није имала поверења у Русе, због њихових интереса у Бугарској, српска влада је Силама предложила да доделе француској влади овлашћења за преговоре и закључење споразума.[726] У свом циркулару, председник српске владе је наговестио постојање опасности да му Скупштина изгласа неповерење и изјасни се против политике његове владе која се заснивала на савезу

[724] DDI, V–VI, d. 294, Pariz, 19. avgust 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 336, Petrograd, 29. avgust 1916. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 387, Rim, 6. septembar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 449, London, 18. septembar 1916. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 521, Rim, 4. oktobar 1916. godine, *Sonino Ruspoliju*; Д. Р. *Живојиновић, Италија и Црна Гора*, 226–227; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 106–107.

[725] ПСР V, д. 213, Солун, 3. септембар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 289, Крф, 22. септембар 1916. године, *министар војни Пашићу*.

[726] DDI, V–VI, d. 414, Rim, 12. septembar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 432, Krf, 15. septembar 1916. godine, *Sforca Soninu*.

са Силама Четворног споразума. Како су Пашић и његов кабинет желели споразум са Римом и били гарант учешћа Србије у рату, нови италијански посланик на Крфу Карло Сфорца пише Сонину да је његов опстанак на власти у интересу Италије.[727]

Приликом пријема српске ноте, Сонино је обећао Ристићу да ће је размотрити, али истовремено истиче да прво треба поразити непријатеља па онда разговарати. Када је руска влада је затражила од Савезника мишљење, да ли у датом тренутку треба дозволити Србији да изнесе своје жеље, Сонино је одговорио да су српске тежње познате, те расправа о њима није била потребна. Италијански министар се бојао да би покретање дискусије о надокнадама Србији вратило на дневни ред хрватско питање. Након међусобних консултација, Савезници су обећали Пашићу да ће испитати српске тежње и питање разграничења са Бугарском, али су упозорили да није погодан тренутак за отварање дискусије о територијалним питањима. Упркос оваквом одговору, сер Артур Еванс добија налог од Форин офиса да изради карту југословенских земаља Аустроугарске. Прионувши на посао, Еванс је добар део материјала добио од Цвијића.[728]

У међувремену је Сфорца приступио анализи стања италијанско–српских односа. Резултат анализе, био је опширан извештај који је послат Сонину 24. октобра 1916. године. У овом документу, италијански посланик изражава забринутост за будуће односе две земље, због чињенице да је код Срба преовладавала идеја о учвршћивању на источној обали Јадрана. Упозорава Сонина да међу Србима влада мишљење да Италија настоји да замени Аустроугарску на Балкану. Сматрао је погрешним што Рим упорно игнорише српске тежње на Јадрану, у Црној Гори и Албанији. Како би се избегло да у будућности настану озбиљни неспоразуми између две дражве, Сфорца предлаже постизање споразума са српском владом. У погледу будућег проширења Србије, закључује да Русија жели

[727] *Ibid*, d. 606, Krf, 24. oktobar 1916. godine, *Sforca Soninu*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 62–66; – Народна скуштина није сазивана од напуштања територије Србије. Од укуно 166 посланика, у егзилу се нашло 123 посланика. Већи део њих је прешао у Ницу, где је основан заједнички клуб народних посланика (радикали, самосталци и напредњаци). Део посланика издваја се априла 1916. године и под вођством Стојана Протића формира Клуб радикалних посланика, који је бројао 30 људи. На инсистирање посланика, влада је сазвала заседање Народне скупштине, које је одржано на Крфу у периоду од 10. септембра до 22. октобра 1916. године. Након поменутог заседања из Заједничког клуба се издваја још 14 посланика који формирају Клуб независних посланика радикалне странке са Марком Трифковићем као председником, (D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 64–66).

[728] *Ibid*, d. 434, Rim, 15. septembar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 436, London, 15. septembar 1916. godine, *Imperijali Soninu*; ПСР V, д. 263, Крф, 18. септембар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 266, Лондон, 18. септембар 1916. године, *Српско посланство у Лондону МИД–у*.

стварање Велике Србије, док Француска има интереса да подржи формирање веће државе која би служила као брана према Немцима и делом као контролни фактор према Италији, у случају да након рата настане погоршање односа на линији Рим–Париз. Када је реч о Енглеској, Сфорца упозорава да и у Лондону расте интересовање за Југославију. Као пример за то, наводи говор лорда Кромера на седници Српског друштва у Лондону 20. октобра. Страховао је да у Енглеској може преовладати концепт стварања јаке југословенске државе која би као средство одбране против Германа била и од интереса за Италију.[729]

Као противтежу оваквом наративу предложио је да Италија упозори Савезнике на могућност да нова држава, због свог измењеног унутрашњег састава, можда неће остати у лошим односима са Немцима. Напротив, увећана Србија, могла је да послужи немачким тежњама ка Трсту. Опасност од проширене српске државе видео је независно од тога да ли ће она бити везана за Петроград или у облику Југославије за Париз и Лондон. Био је сигуран да ће је жудња за морем усмерити против Италије. Попут Карлотија, Сфорца предлаже да се привредни развој Србије усмери вардарском долином, где су по природи терена лежали њени прави стратешки интереси као балканске државе. Било му је логичније, да у тако проширеној Србији Скопље постане нова престоница. Анализирајући српске интересе на Јадрану, закључује да су путеви који воде до овог мора споредни за Србију. Проценио је да би уједињење у Југославију било погрешно за Србију, јер није веровао да ће она моћи да апсорбује Хрвате и Словенце који су били ватрени католици. Стога предлаже поделу хрватско–српских земаља, ради формирања католичке државе на западу и православне на истоку. Оваква подела, омогућила би подударање интереса Србије и Италије, јер би обе земље биле заинтересоване да се супротставе германском продору. Сумирао је свој извештај предлогом да Италија отпочне са разменом идеја са Србима. Како је у том периоду и француска штампа писала о интересу Италије да се договори са Србијом, Сфорца је објаснио Бопу да Италија жели споразум са Србијом, али након рата.[730]

Упркос предлозима италијанског посланика на Крфу, нетрпељивост Италијана према Југословенима претворила се почетком октобра у напад. Италијанска штампа

[729] *Ibid*, d. 606, Krf, 24. oktobar 1916. godine, *Sforca Soninu*.
[730] *Ibid*, d. 606, Krf, 24. oktobar 1916. godine, *Sforca Soninu*; *Ibid*, d. 621, Krf, 27. oktobar 1916. godine, *Sforca Soninu*.

почиње да пише да су чланови Југословенског одбора у Женеви покренули акцију за уједињење Јужних Словена у оквиру Аустроугарске монархије. Иако су чланови Одбора демантовали такве наводе, кампања се наставила. Након смрти цара Франца Јозефа новембра 1916. године, у самој Монархији је заиста почело да се говори реструктуирању и повећању аутономија за народе у њеном саставу. Ова политика унутар Аустроугарске конкретније се артикулише од маја 1917. године.[731]

7.3. Црна Гора у егзилу

Након одласка у прогонство, црногорски краљ Никола Петровић настоји да скине са себе политичку одговорност за слом Црне Горе. Овај задатак био је отежан из више разлога. Наиме, Црна Гора није поступила као Србија. Она није извела своју војску, а у земљи су остали чланови владе и династије, који су комуницирали са непријатељем. Осим тога, Србија и Италија су се, свака из својих интереса, понашале крајње уздржано према црногорском монарху и његовој окрњеној влади. Прва иницијатива за делимичну рехабилитацију долази из Француске и Русије. Наиме, Савезници страхују да би прихватање црногорске капитулације имало лош морални ефекат на Грчку и Румунију, које су намеравали да увуку у рат на страни Антанте.[732]

7.3.1. Непожељни савезник

Код Савезника је црногорско полагање оружја изазвало негативан утисак. Француска штампа и политички кругови у Паризу су краља Николу сматрали одговорним за слом. Међу њима је владало уверење да је црногорски краљ тим чином олакшао уједињење српских држава под једном круном. Због извештаја руског отправника послова Обнорског, у Петрограду су били уверени да је капитулација Црне Горе још раније договорена са Бечом. Новине у савезничким престоницама и Швајцарској нису штеделе ни Италијане. Објављивани су текстови у којима се за пад Црне Горе кривило

[731] ПСР V, д. 411, Крф, 18. октобар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 428, Петроград, 21. октобар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *I documenti diplomatici Italiani*(=DDI), Quinta serie 1914–1918, Vol. VII (=V–VII), (Roma: Istituto poligrafico dello stato, 1978), d. 283, Vašington, 12. februar 1917. godine, *Maki di Čelere Soninu*; – За више види: D. Šepić, *Italija, Saveznici*; G. A. Haywood, *Failure of a Dream*, 456.

[732] Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 193–217; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 101–144; Н. Ракочевић, *Став краља Николе*, 85–87.

(не)деловање Италије. У Паризу се пронео глас да је црногорски краљ, на наговор Виктора Емануела, пристао на примирје. Италијанска штампа је демантовала све оптужбе и одбацила кривицу за догађаје у Црној Гори.[733]

У таквој атмосфери, црногорска краљевска породица је 19. јануара 1916. године стигла у Бриндизи, одакле се упутила у Рим. Краљ је путовао засебно, те је италијански посланик Романо Авецана сачекао његов долазак у Бриндизи. Желео је да разјасни са краљем све околности које су довеле до капитулације. Међутим, сусрет није пружио адекватно објашњење за држање Црне Горе. Краљ Никола је стигао у Рим 23. јануара и уз краће задржавање продужио за Лион. Према Ристићевом тумачењу, црногорска влада и краљ нису желели да остану у Италији како не би морали да дају објашњења за своје поступке. Према појединим извештајима, италијански краљ се вербално сукобио са црногорским престолонаследником и изнео низ тешких оптужби. У Риму су сматрали да је Ловћен предат на основу раније утврђеног договора са Аустроугарском, услед чега долази до затезања односа између Италије и избеглих црногорских носилаца власти.[734]

Статус Црне Горе био је нејасан. Иако се краљ са породицом и председником владе Лазаром Мијушковићем нашао у егзилу, у земљи су остали кнез Мирко са већим делом владе (три министра). Како би се поново успоставио правни статус црногорске владе, Авецана је сугерисао да би требало формирати нови кабинет, који би послужио да се регулише и поправи међународни положај Црне Горе. Након доласка у Лион, краљ је отпочео са активностима за рехабилитацију свог положаја и статуса Црне Горе. У ту сврху је Мијушковић отпутовао за Париз, са задатком да извиди ситуацију и реши питање финансија и резиденције за црногорски двор. Када се сусрео са Веснићем и Извољским, негирао је да су краљ и влада озбиљно намеравали да се споразумеју са Аустроугарском. Иако је говорио да су преговорима настојали да сачувају војску, наређење за организовано повлачење црногорских трупа ка Албанији није било издато. Тек када је напустио земљу,

[733] ПСР IV, д. 24, 18. јануар 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 33, 20. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 35, 21. јануар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; – За више видети: Н. Ракочевић, *Црна Гора*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*.

[734] ACS, PCM – PGM 1915–1922, b. 36, f. 17/2, Montenegro, No. 04439/45, Rim, 29. januar 1916. godine, *Izveštaj italijanskog konzulata u Cirihu od 18. januara o događajima u Crnoj Gori*; DDI, V–V, d. 346, Rim, 20. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 379, Rim, 27. januar 1916. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 381, Bern, 28. januar 1916. godine, *Paluči Soninu*; ПСР IV, д. 49, 23. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 186–196; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 325–326; Н. Ракочевић, *Став краља Николе*, 85–87; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 101.

краљ Никола је телеграфисао кнезу Мирку и министрима који су остали у земљи да не покрећу преговоре.[735]

Како би се избегле погрешне интерпретације, Извољски је саветовао Мијушковићу да у француским новинама објави званичну верзију преговора са Аустроугарском. Француски посланик Деларош–Верне предлаже Бријану да црногорски краљ и влада путем званичних изјава лише вредности сва акта која су одсутни чланови кабинета или краљевског дома израдили са непријатељем. Дакле, Савезници су оспоравањем легитимитета одлука које су водиле ка склапању примирја настојали да поправе утисак који је настао у јавности након пада Црне Горе. У покушају рехабилитације краља Николе и црногорске владе, Михаиловић је видео опасност по српске интересе. Србији је одговарало да се код Савезника задржи негативан став према Црногорцима, јер је то олакшавало питање уједињења. Мијушковић је послушао савете и 11. фебруара објавио изјаву којом је покушао да оправда своје и поступке краља. Позвао се на краљеву наредбу сердару Вукотићу да се отпор настави и изјавио да одлуке чланова владе који су остали у земљи нису легитимне. Овакав потез није био довољан да промени мишљење о држању Црне Горе.[736]

Мијушковићев боравак у Паризу и његови контакти са Французима и Русима забрињавали су Авецану. Он 22. фебруара извештава Сонина да Француска преко председника црногорске владе настоји да изолује краља Николу. Бринуло га је да ће Французи, користећи црногорску владу и краља као таоце, створити капитал да касније наметну равнотежу на Јадрану супротну италијанским интересима. Почетком марта упозорава да Руси и Французи покушавају да монополизују надлежност над свим питањима везаним за Црну Гору.[737]

---

[735] DDI, V–V, d. 346, Rim, 20. januar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 399, Pariz, 3. februar 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 415, Lion, 5. februar 1916. godine, *Avecana Soninu*; ПСР IV, д. 33, 20. јануар 1916. године, Ристић МИД–у; *Исто*, д. 552, Бордо, 29. мај 1916. године, *Михаиловић МИД–у*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 286, 305–356, 371–374; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 196–197; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 101–102

[736] ПСР IV, д. 113, 31. јануар 1916. године, *Михаиловић Пашићу*; DDI, V–V, d. 399, Pariz, 3. februar 1916. godine, Titoni Soninu; Ibid, d. 415, Lion, 5. februar 1916. godine, *Avecana Soninu*; ПСР IV, д. 552, Бордо, 29. мај 1916. године, *Михаиловић МИД–у*; Н. Ракочевић, *Црна Гора*, 326–329; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 197–198; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 102–105.

[737] DDI, V–V, d. 497, Lion, 22. februar 1916. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 548, Lion, 5. mart 1916. godine, *Avecana Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 198.

Француска политика према Црној Гори није позитивно примљена ни код Срба. Нарочито када су почетком марта у Паризу показали намеру да по жељи краља Николе организују црногорске добровољце у засебну војску. Пуковник Пешић се оштро успротивио таквом предлогу и истакао да Црногораца нема. Међутим, Французи су из политичких разлога остали категорични. На савет Камбона и Извољског, Мијушковић је српској влади упутио захтев да се Петар Пламенац именује за посланика Црне Горе на Крфу. Савети Русије и Француске указивали су на чињеницу да две Силе настоје да одрже Црну Гору као правни субјект. Именовањем посланика на Крфу, црногорска влада је покушавала да добије признање од Србије и створи базу за стварање црногорских јединица. Како не би доделила легитимитет окрњеној црногорској влади у егзилу, српска влада није одговорила на захтев за именовање. Са друге стране, како би добијала информације о деловању црногорског краља и његове владе, Србија је задржала свог посланика. Због оваквог поступања, Мијушковић је оптуживао српску владу за подривање политичке индивидуалности Црне Горе.[738]

За разлику од Срба који су у деловању Русије и Француске видели покушај рехабилитације Црне Горе, Мијушковић је тврдио да Париз и Петроград настоје да црногорско питање подреде српском. То је подразумевало нестанак независне Црне Горе и њено уједињење са Србијом. Како би спречио такав исход, изјавио је 19. марта италијанском дипломати Патерну да Италија не треба да остане по страни у разговорима који се односе на будућност Балкана и независне Црне Горе. Са друге стране, Бријан је уверавао Италијане да француска влада не заступа политику припајања Црне Горе Србији. Ни краљ Никола није мировао. Како би заштитио династију изјавио је новом руском посланику Лаву Ислвину да је наклоњенији унији као форми уједињења. Тражио је од посланика да заинтересује руског цара за независност Црне Горе и њено будуће проширење. Свестан неповерења које је постојало према Црној Гори, Ислвин је саветовао краља да се уздржи од тог чина. По одбијању, Мијушковић одлази у Париз да тражи исто, али је од Француза добио сличан одговор.[739]

[738] ПСР IV, д. 318, 13. март 1916. године, *Миленко Весниh*; DDI, V–V, d. 587, Bordo, 12. mart 1916. godine, *Paterno Soninu*; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 103–105.
[739] DDI, V–V, d. 619, Bordo, 19. mart 1916. godine, *Paterno Soninu*; *Ibid*, d. 623, Bordo, 21. mart 1915. godine, *Paterno Soninu*; *Ibid*, d. 627, Bordo, 22. mart 1915. godine, *Paterno Soninu*; *Ibid*, d. 662, Pariz, 1. april 1916. godine, *Titoni Soninu*.

У међувремену је за резиденцију краља Николе одређен Бордо. Њега је иритирало што је Црна Гора у јавном мњењу Савезника све више губила симпатије. Није му се допадао ни изолован положај у Француској. Међутим, није се нарочито трудио да поправи ситуацију. Како ниједним актом није сменио министре у Црној Гори, они су технички и даље били чланови актуелне Мијушковићеве владе. То је додатно давало повода да се верује у нелојално држање Црне Горе. Ради поправљања свог положаја, намеравао је да посети Париз, Лондон и Петроград. Доласком Пашића и престолонаследника Александра у Париз, положај Црногораца се додатно погоршао. Питање организовања црногорских трупа је скинуто са дневног реда, а црногорски представници, крајем марта, нису били позвани на међусавезничку конференцију у Шантијиу. У одлукама са наведене конференције није било помена Црне Горе, нити њених трупа. Михаиловић је проценио да ће краљ наставити са истицањем засебног црногорског питања, док је од Италијана очекивао да подрже засебне интересе Црне Горе насупрот српских тежњи о великом уједињењу.[740]

Краљ Никола није намеравао да одустане. Почетком априла је, у разговору са Патерном, изјавио ће тражити од Француза помоћ за формирање корпуса од 4.000 добровољаца који би, заједно са италијанском војском, деловао у Албанији. За то је намеравао да искористи Црногорце и избеглице из Босне и Херцеговине који су се налазили на Крфу. Сонину се није допала идеја о упућивању црногорских трупа у Албанију, те је предлог одбијен. Поред политичких разлога, италијански министар је сматрао да би присуство црногорских трупа створило проблеме са Албанцима.[741]

Краљ Никола је постао нервозан због чињенице да му од напуштања Црне Горе није приређен ниједан званичан пријем, иако је боравио у Француској већ више од два месеца. Нарочито га је погодило што је регент Александар био лепо примљен у Риму и Паризу. Због тога је одлучио да посети Поенкареа чим регент Александар напусти Француску. Потом је намеравао да оде у Италију у посету краљици Јелени. Сонино се није

[740] ПСР IV, д. 305, 10. март 1916. године, Михаиловић МИД–у; *Исто*, д. 318, 13. март 1916. године, *Миленко Веснић*; *Исто*, д. 503, Бордо, 13. мај 1916. године, *Михаиловић МИД–у*; DDI, V–V, d. 619, Bordo, 19. mart 1916. godine, *Paterno Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 198–200; Никола Ђоновић, *Црна Гора пре и после уједињења*, (Београд: Политика, 1939), 79; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 102–106.

[741] DDI, V–V, d. 689, Bordo, 10. april 1915. godine, *Paterno Soninu*; *Ibid*, d. 713, Rim, 18. april 1915. godine, *Sonino Paternu*; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 108–112.

противио краљевом доласку у Италију да види краљицу, али је његово присуство сматрао политички неприкладним.[742]

7.3.2. Радовићева влада

Неповерење према црногорском монарху и његовој влади блокирало је сваку иницијативу код Савезника. У потрази за решењем краљ Никола је одлучио да жртвује Мијушковића. То је било погодно, јер је сам председник владе крајем фебруара објавио текст којим је себе означио као присталицу сепаратног мира. Такво држање је омогућило краљу да сву одговорност за догађаје у Црној Гори свали на њега и поправи свој положај. Мијушковићева оставка је прихваћена 23. априла, чиме је монарх без скупштине, владе и војске постао једини носилац власти. Краљ је одлучио да кабинет повери особи коју би прихватили Срби, Италијани и остали Савезници. Криза отворена Мијушковићевом оставком решена је почетком маја пристанком Андрије Радовића да формира нову владу. У српским круговима Радовић је уживао глас поштеног политичара, док је код Италијана прихваћен због блиских односа са краљицом Јеленом.[743]

Михаиловић је закључио да краљ, променом владе, настоји да поправи свој положај код Савезника и обезбеди решавање црногорског питања независно од српског. Сматрао да напори краља Николе да обнови и увећа Црну Гору нису у корелацији са српским напорима да уједини две државе и створи велику словенску државу. Стога је предложио да се црногорско питање реши пре краја рата. Према његовом гледишту, капитулацијом Црне Горе је српско питање одлучено у корист уједињења. Од некадашњег црногорског питања остало је само да се реши династичко питање.[744]

Пре прихватања функције, Радовић је отишао у Париз како би се информисао шта француска и руска влада мисле о његовој личности и црногорском положају. Уверења која је добио потврдила су еволуцију француских и руских ставова при разматрању

[742] *Ibid*, d. 689, Bordo, 10. april 1915. godine, *Paterno Soninu*; *Ibid*, d. 713, Rim, 18. april 1915. godine, *Sonino Paternu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 200–201; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 102–107.
[743] ПСР IV, д. 503, Бордо, 13. мај 1916. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 552, Бордо, 29. мај 1916. године, *Михаиловић МИД–у*; DDI, V–V, d. 522, Lion, 27. februar 1916. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 732, Bordo, 23. april 1916. godine, *Paterno Soninu*; *Ibid*, d. 778, Bordo, 5. maj 1916. godine, *Avecana Soninu*; ДПС, д. 240, 1917. године, *Реферат*: *Политика краља Николе*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 198–201; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 104–116.
[744] *Исто*, д. 552, Бордо, 29. мај 1916. године, *Михаиловић МИД–у*.

црногорског питања. Међутим, та еволуција односила се на поправљање имица Црне Горе за тренутне ратне потребе, а не за њено очување након рата. У Паризу и Петрограду су инсистирали на реформи целе владе која би добила легитимитет да прогласи смену свих министара који су остали у Црној Гори и поништи сваку акцију коју би кнез Мирко могао да изврши у Бечу. Уколико би такав чин уклонио сумње јавног мњења, краљу је било обећано да ће добити званичан пријем у Паризу. Авецана је сматрао да се узроци кризе морају тражити у настојањима руске и француске владе да реше црногорско питање у корист Србије. Међутим, српска влада није благонаклоно гледала на ове промене. Више јој је одговарало да однос према Црној Гори остане сумњичав. Срби су тражили да се питање Црне Горе посматра као унутрашње српско питање, а не да се црногорска држава успоставља насупрот српској. Авецана је био уверен да Пашић у Петрограду покушава да наметне такав наратив руској влади и цару.[745]

Промена француског и руског става навела је Авецану на закључак да Италија треба да измени своје држање према Црној Гори. Предложио је Сонину да прими краља Николу са свим почастима које би му биле указане у Паризу. Смена црногорске владе је била погодна прилика да се отклоне сумње по питању држања Црне Горе. Ипак, Сонино је разјаснио да у интересу Италије јесте да се Црна Гора одржи као независна држава. То није мењало чињеницу да је краљев пут у Италију за владу у Риму тренутно неприкладан, упркос могућем званичном дочеку у Паризу.[746]

Радовић је формирао кабинет 12. маја 1916. године и одмах предложио да се разреши кнез Мирко и одреди краљева посета Паризу. Михаиловић је страховао да ће разрешење кнеза Мирка и тројице министара у Црној Гори задовољити Савезнике и поправити црногорски положај. У свом програму Радовић је истакао да ће се Црна Гора ослањати на Русију, неговати братске односе са Србијом и полагати веру у победу Савезника. Било је јасно да се нова влада определила да задржи Црну Гору у табору

[745] DDI, V–V, d. 778, Bordo, 5. maj 1916. godine, *Avecana Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 200–201; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 117–118.
[746] Ibid, d. 778, Bordo, 5. maj 1916. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 811, Rim, 14. maj 1916. godine, *Sonino Avecani*.

Антанте. Српски посланик није сумњао да ће Радовићев кабинет одржавати добре односе са српском владом, али је страховао да ће послужити краљу Николи за његове циљеве.[747]

Краљ је заједно са новом владом издао саопштење у којем су осуђене активности кнеза Мирка у Бечу. Министри у Црној Гори су обавештени да им је формирањем нове владе истекао мандат. Поред тога, краљ је негирао да им је пре одласка дао овлашћења да воде преговоре. Очекивао је да ће му ова изјава омогућити да посети Париз и разговара са Поенкареом. Готово истовремено је код Француза покренуто питање о црногорској војсци, протекцији над емигрантима и учешћу црногорског представника на савезничким конференцијама. Упркос овим мерама, Радовић се из Париза вратио незадовољан. Добио је негативан одговор за посету краља Паризу, питање црногорског контингента у Солуну и учешће Црне Горе на економској конференцији. Према Радовићевом утиску, Француска и Русија нису желеле да подрже обнову Црне Горе, јер су избегавале да изиритирају Србију, која је за разлику од Црне Горе имала своју војску у Солуну. Председник црногорске владе је тек августа успео да договори незванични пријем краља Николе код Поенкареа. Приликом те посете, одлучено је да се резиденција пребаци у Неји крај Париза, одакле је краљ могао лакше да се састаје са политичарима, новинарима и другим утицајним личностима.[748]

У међувремену се Радовић средином јуна у Паризу састао са Пашићем. Председник црногорске владе је том приликом учинио први корак ка зближавању, изјавивши да његов кабинет жели да ради сагласно са српском владом под заштитом Русије. Пашић је пак остао резервисан, нагласивши да је Црна Гора прекинула свој савез са Србијом када је припремала мир са непријатељем, иако се претходно обавезала да ће истрајати до краја. Радовићев покушај да оправда краља Пашић је дочекао аргументом да је Црна Гора, попут Србије, могла да се повуче у Албанију и сачека помоћ Савезника. Није прихватао ни

[747] *Ibid*, d. 808, Bordo, 13. maj 1916. godine, *Avecana Soninu*; ПСР IV, д. 503, Бордо, 13. мај 1916. године, *Михаиловић МИД–у*; ДПС, д. 240, 1917. године, *Реферат: Политика краља Николе*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 200–201, 223.

[748] ПСР IV, д. 503, Бордо, 13. мај 1916. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 552, Бордо, 29. мај 1916. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 658, Петроград, 22. јун 1916. године, *Спалајковић Влади Краљевине Србије*; ПСР V, д. 129, Париз, 13. август 1916. године, *Михаиловић Пашићу*; DDI, V–V, d. 837, Pariz, 19. maj 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 849, Bordo, 23. maj 1916. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 929, Bordo, 11. jun 1916. godine, *Avecana Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 200–202; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 116–118; – Гирс је 11. маја обавестио Сонина да Црногорци намеравају да затраже учешће на француском фронту. У случају одбијања, исти захтев су намеравали да упуте руској влади. Уверен да је црногорско учешће у рату дефинитивно завршено, руски амбасадор је овакве потезе окарактерисао као очајничке, (DDI, V–V, d. 801, Rim, 11. maj 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*).

констатацију да је пуковник Пешић саветовао краља да тражи мир, јер он није имао таква овлашћења. Састанак се није завршио измирењем, али су успостављени коректни односи.[749]

Након сусрета са Радовићем, Пашић је 3. јула разговарао са Авецаном. Председник српске владе није се у датом тренутку јавно противио обнови Црне Горе, јер је у Паризу, Лондону и Петрограду подржан став да се, ради избегавања неспоразума са Италијом, решавање црногорског питања остави за период након рата. Планирао је да наредни састанак са Сонином искористи како би, између осталог, разговарао о поменутом питању. Са друге стране, Радовић, након састанка са Пашићем, уверава Авецану да Србија обмањује Савезнике тврдњом да се не противи обнови Црне Горе. Страховао је да ће српска војска, у случају успешне офанзиве у Солуну, окупирати Црну Гору и прогласити свршен чин. Авецана закључује да Пашић прихвата њену обнову само због уверења да ће време радити за Србију и учинити уједињење неминовним. Проценио је да ће у међувремену Пашић чинити све да погорша положај Црне Горе. Италијански посланик у комуникацији са Србима није оспоравао да ће након рата доћи до уједињења, штавише он је то видео као неминовно. У том тренутку је Пашићу највише замерао непријатељски став према Црној Гори који му се чинио претераним. Из угла италијанских интереса, Авецана је проблем Црне Горе посматрао двојако. Уколико би њена независност и опстанак били у интересу Италије, требало би радити на њеном увећању. Са друге стране, уколико би било у интересу Италије да у будућности одржава добре односе са Србијом, Црна Гора се могла жртвовати.[750]

7.3.3. Радовићев предлог за уједињење и окретање краља Николе Италији

Назнака о намери краља Николе да ради на зближењу са Италијом било је и пре Радовићевог предлога. Непосредно пре међусавезничке конференције у Паризу марта 1916. године, када је схватио да Црна Гора неће бити позвана, краљ је почео да испитује ставове владе у Риму о могућем преласку у Италију. Иако није била константна, ова тенденција се наставила. Главни проблем лежао је у томе што Сонино није благонаклоно

[749] *Исто*, д. 635, Рим, 18. јун 1916. године, *Пашић МИД–у*.
[750] DDI, V–VI, d. 62, Rim, 3. jul 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 176, Bordo, 24. jul 1916. godine, *Avecana Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 223–224.

гледао на могући долазак црногорског монарха у Рим. Нови покушај испитивања терена настао је средином јула, када је краљ послао у Рим Петра Пламенца, који је замолио Сонина да се заложи за снабдевање народа у Црној Гори. Предлог није био прихваћен, јер италијански министар није могао да дозволи упућивање помоћи преко Јадрана. Суочен са одбијањем, Пламенац је предложио организовање побуне у Црној Гори. Сонино није видео практичне вредности овакве акције, али Кадорна није желео да искључи такву могућност.[751]

До промене долази августа 1916. године, када је Радовић, како Михаиловић наводи, под утицајем чланова владе и својих пријатеља, угледних Црногораца, почео да мења своје држање. Увидевши да дотадашња политика није давала опипљиве резултате, председник црногорске владе је почетком августа са краљем иницирао разговор о начину решавања црногорског питања. За такав рад је добио подршку Ислависа, који је претходно припремао терен код црногорског монарха. Тек средином августа, Радовић је усмено образложио краљу Николи свој предлог за уједињење са Србијом. Нацрт је подразумевао да краљ Никола и краљ Петар абдицирају у корист престолонаследника Александра, под условом да династија Петровић задржи нека права. Александру би за наследника био одређен један члан из династије Петровића. Идеја је подразумевала сукцесивно наслеђивање чланова династија Карађорђевић и Петровић. Међутим, краљ није пристао да разговара и трудио се да одложи изјашњавање. Када је Радовић крајем августа изложио свој програм Михаиловићу, српски посланик је био изненађен.[752]

Авецана је пак погрешно закључио да је управо приликом размене мишљења између Радовића и Михаиловића уобличен предлог о уједињењу Црне Горе са Србијом. Остварење предложеног програма значило би да Црна Гора остаје изван италијанског утицаја. Као једини начин да се то спречи, италијански посланик је предложио Сонину да инсистира на обнови и увећању Црне Горе. Дакле, определио се за прву од две разматране опције при решавању црногорског питања. Покретањем питања о потреби уједињења

[751] *Ibid*, d. 619, Bordo, 19. mart 1916. godine, *Paterno Soninu*; *Ibid*, d. 689, Bordo, 10. april 1915. godine, *Paterno Soninu*; *Ibid*, d. 713, Rim, 18. april 1915. godine, *Sonino Paternu*; DDI, V–VI, d. 109, Rim, 12. jul 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 153, Rim, 21. jul 1916. godine, *Sonino Kadorni*; *Ibid*, d. 178, 25. jul 1916. godine, *Kadorna Soninu*; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 115–122.

[752] ПСР V, д. 196, Париз, 31. август 1916. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 207, Париз, 1. септембар 1916. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 250, Крф, 13. септембар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 623, Париз, 7. септембар 1916. године, *Поповић МИД–у*; ДПС, д. 240, 1917. године, *Реферат: Политика краља Николе*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 224.

Црне Горе и Србије, Радовић је учинио огромну услугу Пашићу, јер је иницијатива потекла од црногорске владе. Као што је за Србију било погодно, за Италијане је ово било проблематично, те их је природно определило да пруже подршку краљу Николи.[753]

Како се краљ спремао да оде у Италију, Радовић је одлучио да 30. августа, непосредно пре његовог путовања, преда писани предлог пројекта. Иако је остао затечен, краљ Никола се брзо снашао и начелно обећао да ће испунити жељу својих министара. Међутим, како је одбио да одмах потпише предлог, остало је да се о томе изјасни када се врати из Италије. У свом извештају Сонину, Авецана наводи да је краљ Никола дао начелни пристанак на пројекат јер је остао изолован. Постојао је ризик да се краљ, у случају супротстављања, изложи оптужбама да ради против општих српских интереса. Са друге стране, прихватањем иницијативе, црногорски монарх би пристао на утапање у нову државу. Купујући време, краљ је сугерисао Радовићу да би уједињење требало остварити тек по повратку у Црну Гору, када се изјасне прваци и народ. Међутим, Радовић је био за то да се прво постигне договор, а да се потом народ изјасни плебисцитом. Пашићу и Михаиловићу је одмах било јасно да краљ иде у Италију са намером да обезбеди потпору и ојача свој положај.[754]

Процена је била исправна. Италијански генерал Поро је приликом краљеве посете фронту предложио да се, у сврху јачања положаја Црне Горе, оформи и пошаље у Солун један црногорски одред. Имајући у виду италијанске интересе и Сонинов став, генерал није прихватио предлог да се тај одред употреби у Валони. Михаиловић је приметио да се краљ вратио из Италије донекле задовољан. Он се није званично изјашњавао о предлогу своје владе, али је убрзо о њему почео да говори са подсмехом. Приликом разговора са српским послаником, тврдио је да је иницијатива учињена сувише рано и да о њој треба расправљати тек по повратку у Црну Гору. Идентичну аргументацију је користила

[753] DDI, V–VI, d. 323, Bordo, 25. avgust 1916. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 449, London, 18. septembar 1916. godine, *Imperijali Soninu*; ПСР V, д. 196, Париз, 31. август 1916. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 207, Париз, 1. септембар 1916. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 250, Крф, 13. септембар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 336, Париз, 2. октобар 1916. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 453, Крф, 27. октобар 1916. године, *Пашић Посланству Краљевине Србије у Букурешту*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 225; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 120–124: – За Авецанино разматрање решења за црногорско питање видети страну 380.

[754] ПСР V, д. 196, Париз, 31. август 1916. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 207, Париз, 1. септембар 1916. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 250, Крф, 13. септембар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; DDI, V–VI, d. 372, Bordo, 4. septembar 1916. godine, *Avecana Soninu*; ДПС, д. 240, 1917. године, *Реферат: Политика краља Николе*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 224–225; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 124–128.

италијанска краљица Јелена у свом одговору Радовићу, изјавивши да Црну Гору прво треба обновити и увећати. Све је говорило у прилог томе да се Италија определила за политику обнове и увећања Црне Горе, како би она након рата опстала као држава. Истовремено су за црногорску владу кренули проблеми изнутра, јер су поједини Црногорци, под утицајем двора, променили држање према Радовићевом предлогу.[755]

У време када је Радовић формулисао свој предлог, италијанска влада је редефинисала своју политику према питању проширења Србије и њеног уједињења са Црном Гором. Гласови о могућем склапању сепаратног мира са Бугарском средином августа 1916. године, отварали су могућност да се Србија ускоро ослободи и поново покрене питање о присаједињењу Хрватске. Узимајући у обзир увећану Србију, Сонино закључује да је велика разлика уколико се након рата Котор, макар и неутралисан, нађе у оквиру знатно проширене Србије уместо у саставу засебне Црне Горе. У наведеном случају, ситуација на Јадрану би се разликовала од оне која је постојала и узимана у обзир приликом преговора у Лондону. Стога је наложио италијанским дипломатским представницима да приликом разговора о овом питању користе управо тај аргумент. Износећи своје резерве, почетком септембра је наложио амбасадорима да тестирају ставове савезничких влада. Из Сонинове преписке са италијанским дипломатама може се закључити да је у Риму питање опстанка Црне Горе посматрао искључиво у контексту будућег статуса Котора и Ловћена.[756]

У складу са закључцима своје владе, Авецана се поверио Радовићу да би за Италију било неповољно да Котор постане српско пристаниште. У исто време је Михаиловићу говорио да би Србија више добила уколико би Црна Гора на мировној конференцији наступила као засебна држава, јер би она била природни наследник увећане Црне Горе. Радовић и Михаиловић су одговорили да ће Котор бити српско пристаниште у било ком случају и истакли да то за Италију не представља опасност. Михаиловић закључује да

[755] *Исто*, д. 245, Крф, 12. септембар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 265, Париз, 18. септембар 1916. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 336, Париз, 2. октобар 1916. године, *Михаиловић Пашићу*.

[756] DDI, V–VI, d. 283, Rim, 17. avgust 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 294, Pariz, 19. avgust 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 336, Petrograd, 29. avgust 1916. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 387, Rim, 6. septembar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 449, London, 18. septembar 1916. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 521, Rim, 4. oktobar 1916. godine, *Sonino Ruspoliju*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 225–228; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 128–133; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 106–107.

Италија настоји да уједињење Србије и Црне Горе искористи како би извукла корист за себе (Котор и Ловћен). Према његовом тумачењу, влада у Риму је, како би оштетила српске интересе на другим местима, покушавала да представи уједињење као компензацију Србији.[757]

7.3.4. Расцеп међу Црногорцима

Иако је раније претио оставком уколико краљ одбије иницијативу, председник црногорске владе је у измењеним околностима одлучио да не покреће то питање, већ да уз подршку Русије и Србије настави рад на уједињењу. Из разговора са Бријаном закључује да се Французима његов пројекат чини практичним за решавање односа између Црне Горе и Србије. Председник француске владе је тврдио да не треба бринути за Енглеску, јер ће она свакако стати уз Француску. У овом периоду, српски посланик као главни задатак српске владе и Радовића види одвајање што већег броја Црногораца од краља Николе. У ту сврху предлаже Пашићу пријем дела црногорских официра у српску војску и пружање подршке и финансијске помоћи Радовићевим присталицама. Под несумњивим утицајем Михаиловића, Радовић крајем септембра упућује овакав предлог српској влади.[758]

Са друге стране, краљ Никола није био задовољан исходом свог разговора са Бријаном о будућим границама Црне Горе. Суочен са отпором, он је 23. септембра поновио Авецани да Италија треба да подржи и помогне обнову и проширење Црне Горе. О деловању црногорског монарха, српска влада је била посредно обавештена, те је одмах примећено да италијанска штампа мења тон приликом писања о краљу Николи. Авецана је и даље у разговору са Михаиловићем тврдио да разматрање будућности Црне Горе треба одложити за касније, јер ће до уједињења свакако доћи. Српски посланик закључује да Италија, због својих интереса у Боки Которској, пролонгира поменуто питање и наступа као заштитник Црне Горе са циљем да спречи уједињење.[759]

---

[757] ПСР V, д. 196, Париз, 31. август 1916. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 336, Париз, 2. октобар 1916. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 453, Крф, 27. октобар 1916. године, *Пашић Посланству Краљевине Србије у Букурешту*; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 129.

[758] *Исто*, д. 265, Париз, 18. септембар 1916. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 299, Париз, 25. септембар 1916. године, *Михаиловић Пашићу*;

[759] DDI, V–VI, d. 471, Pariz, 23. septembar 1916. godine, *Avecana Soninu*; ПСР V, д. 265, Париз, 18. септембар 1916. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 299, Париз, 25. септембар 1916. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 411, Крф, 18. октобар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 404, Париз, 17. октобар

У даљем разматрању црногорског питања, Пашић је 10. новембра известио Михаиловића да група Црногораца која је боравила на Крфу тражи да се оснује Централни одбор који би радио на уједињењу. Насупрот поменутом предлогу, српски посланик је саветовао да се подржи актуелни црногорски кабинет. Уколико би пак Радовић поднео оставку, предлаже да се онда он стави на чело покрета за уједињење, јер би се на тај начин прикрило учешће Србије. Веснић је био истог мишљења. Упозорио је да је било рано за оснивање одбора и саветовао да се избегавају акције које би се тумачиле као српско мешање у црногорски покрет. Пашић прихвата мишљење својих посланика и развија план да се Радовићу, ради стицања присталица, повери пружање помоћи црногорским избеглицама.[760]

До краја 1916. године, услед подвојености између интереса црногорске владе и краља Николе, долази до поделе међу Црногорцима на присталице династије и уједињења. Краљево игнорисање поднетог предлога приморало је Радовића да 22. децембра отвори министарску кризу и затражи од њега да се Србији званично упути захтев за почетак преговора о уређењу будућих односа. У међувремену је изменио ранији нацрт, те више није говорио о наизменичности наслеђивања, већ о предлогу да се династичко питање реши арбитражом руског цара. Тиме је желео да примора црногорског краља да се изјасни о уједињењу независно од династичког питања и осигура одржање принципа и потребе за уједињењем у случају неуспелог договора између две династије. Уколико би одбио арбитражу, краљ би се фактички изјаснио против уједињења. Како и даље није било повољног одговора, Радовић је 11. јануара 1917. године поднео оставку. Након дужег размишљања, краљ је четири дана касније прихватио оставку. На одлуку је утицао Вилсонов позив на мир, у којем се тражило обнављање Црне Горе. Краљ се надао да ће одласком Радовића моћи да консолидује свој положај и, на неко време, уклони питање уједињења са дневног реда. За новог председника црногорске владе је 17. јануара именован бивши министар војни, генерал Мило Матановић.[761]

1916. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, д. 424, Крф, 20. октобар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 453, Крф, 27. октобар 1916. године, *Пашић Посланству Краљевине Србије у Букурешту*; *Исто*, д. 498, Лондон, 7. новембар 1916. године, *Јовановић Пашићу*; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 133–134; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 227–228.

[760] ПСР V, д. 507, Крф, 10. новембар 1916. године, *Пашић Михаиловићу*; *Исто*, д. 524, Париз, 14. новембар 1916. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, д. 622, Париз, 7. децембар 1916. године, *Михаиловић МИД–у*.

[761] АС, МИД СПА, 1917, д. 389, *Реферат –политика краља Николе*; ДПС, д. 240, 1917. године, *Реферат: Политика краља Николе*; ПСР V, д. 687, Париз, 24. децембар 1916. године, *Поповић Пашићу*; DDI, V–VII, d.

Заоштравање односа међу Црногорцима, Авецана је приписивао српској акцији подржаној од стране Русије и Француске. Закључио је да поменуте Силе покушавају да од Србије створе ослонац за своје деловање на Балкану и искористе је у будућности као противтежу Италији. Како би искоренио француски утицај и спречио да се црногорско питање компромитује пре мировне конференције, Авецана је током 1917. године у више наврата саветовао Сонину да одобри финансијску подршку Црној Гори.[762]

У покушају да поправи свој положај, краљ Никола је почетком 1917. године изложио своје виђење црногорског питања Бријану. Нагласивши да је иницијатива о заједници са Србијом дошла од саме црногорске владе, француски државник је изјавио да никоме није падало на памет да не обнови Црну Гору. Увидевши повољну климу, краљ је искористио прилику да изнесе предлоге за територијално проширење које би Црној Гори омогућило да се одржи након рата. Бријан му је рекао да је добијање Скадра и северне Албаније достижно, док је по питању Херцеговине и приморја истакао постојање српског интереса.[763]

Деловало је да се положај црногорског монарха и његове владе донекле поправио. Међутим, руска револуција ствара потпуно нове околности. Одмах за њом следио је пад Бријановог кабинета, који мења просрпски настројена влада Александра Рибоа. У међувремену је у договору са Србијом основан Црногорски одбор за народно уједињење под председништвом Андрије Радовића. Одбор је имао за задатак да својим активностима припреми терен за уједињење на иницијативу самих Црногораца. Италијански посланик је ову организацију назвао Комитет за српску пропаганду међу Црногорцима.[764]

Изолован и суочен са осипањем броја присталица, црногорски краљ је у наредном периоду своју активност усмерио на добијање отворене подршке Италије. Његово писмо италијанском краљу од 24. маја, којим је честитао на победи његове војске требало је да

86, Pariz, 14. januar 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 110, Pariz, 17. januar 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 86, Pariz, 14. januar 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 122, Pariz, 18. januar 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 284, Pariz, 12. februar 1917. godine, *Avecana Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 228–229; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 133–136.

[762] ПСР V, д. 687, Париз, 24. децембар 1916. године, *Поповић Пашићу*; DDI, V–VI, d. 922, Pariz, 29. decembar 1916. godine, *Avecana Soninu*; DDI, V–VII, d. 110, Pariz, 17. januar 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 122, Pariz, 18. januar 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 86, Pariz, 14. januar 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 356, Pariz, 22. februar 1917. godine, *Avecana Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 211–217.

[763] DDI, V–VII, d. 284, Pariz, 12. februar 1917. godine, *Avecana Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 229–230.

[764] *Ibid*, d. 700, Pariz, 11. april 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 915, London, 7. maj 1917. godine, *Imperijali Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 230–231; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 137.

послужи управо у ту сврху. Међутим, Матановићева влада је изненада 4. јуна поднела оставку. Главни разлог је било управо поменуто писмо, на основу чијег садржаја се могло тумачити да краљ Никола позива Италију да окупира Далмацију. Поред проблематичног писма, министри су као разлог за оставку навели невољност краља да, на основу Радовићевог меморандума из децембра, покрене преговоре са Србијом. На наговор Авецане, краљ Никола је 11. јуна нови кабинет поверио конзулу у Риму, Евгенију Поповићу.[765]

Након формирања владе, краљ се у дискусији са српским отправником послова држао раније утврђеног става, да не може донети одлуку о будућности Црне Горе без консултовања воље народа. У разговору са италијанским послаником, црногорски монарх је изјавио да не може потпуно прекинути са Србима и Југословенима док не сазна намере Италије у вези обнове Црне Горе и поседа над Скадром. Овај пут је тражио да се Сонино о томе директно изјасни. На овоме је инсистирао јер су Италијани у међувремену прогласили протекторат над Албанијом, што је угрожавало црногорске аспирације према Скадру. Приликом обраћања Консулти, Авецана је упозорио да би краљ могао да абдицира уколико остане у Француској. У свом одговору, италијански министар је поручио да се ставови Италије о обнови Црне Горе у међувремену нису променили. Поред тога, обећао је да ће на мировном конгресу тражити да Црна Гора добије територијално увећање, које ће јој по окончању рата омогућити опстанак. Иницијатива о преласку краља у Италију је одбијена, јер је за Сонина његов боравак тамо и даље био непожељан. Уместо тога, на упорно инсистирање италијанског посланика, одобрио је субвенцију од 100.000 лира месечно као помоћ црногорској влади и средство за ослобађање краља Николе од француско–српског финансијско–политичког притиска. Занимљиво је да одлука о пружању финансијске потпоре долази у време када се очекивао долазак Југословена на Крф.[766]

---

[765] *I documenti diplomatici Italiani*(=DDI), Quinta serie 1914–1918, Vol. VIII (=V–VIII), (Roma: Istituto poligrafico dello stato, 1980), d. 159, Pariz, 30. maj 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 207, Pariz, 5. jun 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 230, Pariz, jun 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 255, Pariz, 7. jun 1917. godine, *Avecana Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 230–234; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 139–141; – Сонино није прихватио иницијативу да Италија преузме снабдевање црногорског становништва, (DDI, V–VIII, d. 458, Rim, 26. juna 1917. godine, *Sonino Avecani*).

[766] *Ibid*, d. 231, Pariz, 6. jun 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 243, Rim, 7. jun 1917. godine, *Sonino Avecani*; *Ibid*, d. 262, Pariz, 8. jun 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 267, Pariz, 8. jun 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 275, Rim, 9. jun 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 367, Pariz, 16. jun 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 458, Rim, 26. juna 1917. godine, *Sonino Avecani*; *Ibid*, d. 592, Pariz, 9. jul

Авецана је јуна делимично успео да наметне Консулти своју политику према Црној Гори. Међутим, ударац тој политици почетком јула долази управо од краља Николе. Наиме, у време преговора између српске владе и Југословенског одбора на Крфу, црногорска влада упућује Србији иницијативу за уређење будућих односа двеју држава. Краљ се правдао да је такав потез био неизбежан и обећао да се приликом дискусије неће обавезивати. Уверен да ће Срби искључиво тражити потпуно уједињење, Авецана је иницијативу оценио као погрешну. Интерес који је Италија показала за обнову Црне Горе био је диктиран жељом да се она у будућности одржи као независна држава. Стога је упозорио да италијанско гледиште може претрпети озбиљне модификације уколико би, након започетих преговора, Црна Гора постала војно зависна од Србије. Авецана није толико сумњао у краљеве намере, колико у снагу његовог положаја.[767]

Италијани су и након ових потеза црногорског краља наставили да помажу црногорској влади у егзилу. Средином октобра 1917. године, Андрија Радовић упућује Сонину писмо у којем критикује политику Италије, наводећи да Рим подржава акцију краља Николе и његове династије, која је била у супротности са вољом и тежњама Црногораца да се уједине са Југословенима. Како би искључио Италију из одлучивања, обавештава Сонина да је ствар уједињења унутрашње питање. У писму оштро критикује писање италијанске штампе у којој се деловање Црногорског комитета означавало као „сумњиво“ и финансирано од стране Аустрије. Упозорио је да Италија греши када Југославију упорно назива творевином Беча, а југословенске исељенике аустријским агентима. На крају писма изражава наду да демократска Италија неће фаворизовати штетне тенденције против својих будућих суседа и природних савезника против заједничког непријатеља – Аустроугарске. У време ове изјаве, црногорски краљ је проследио Сонину меморандум који је припремио за будућу мировну конференцију.[768]

1917. godine, *Avecana Soninu*; *I documenti diplomatici Italiani*(=DDI), Quinta serie 1914–1918, Vol. IX (=V–IX), (Roma: Istituto poligrafico dello stato, 1983), d. 63, Pariz, 14. septembar 1917. godine, *Avecana Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 234–235; F. Caccamo, *Il Montenegro*, 143–144.

[767] *Ibid*, d. 595, Pariz, 9. jul 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 646, Petrograd, 14. jul 1917. godine, *Karloti Soninu*.

[768] *Ibid*, d. 1000, Pariz, 30. avgust 1917. godine, *Avecana Soninu*; DDI, V–IX, d. 94, Pariz, 21. septembar 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 223, Pariz, 16. oktobar 1917. godine, *Radović Soninu*; *Ibid*, d. 228, Pariz, 17. oktobar 1917. godine, *Rađi Soninu*; *Ibid*, d. 672, Vašington, decembar 1917. godine, *Di Čelere Soninu*; *Ibid*, d. 736, Pariz, 17. decembar 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 817, Rim, 27. decembar 1917. godine, *Sonino Boninu i Di Čelereu*.

7.4. На Балканском фронту

Од 1914. године, до повлачења српске војске и пропасти Црне Горе, балкански фронт је, са изузетком узаног појаса на Галипољу, уствари био исто што и српско–црногорски фронт. Протезао се дуж границе са Аустроугарском, а од јесени 1915. године и са Бугарском. Офанзивом Централних сила, тај фронт се динамично мења, повија се ка Косову и Метохији. У тренутку када Бугари продру у Македонију, фронт се дели на два дела, који се спајају тек доласком северног дела трупа у Драч. Српско–црногорски фронт се у зиму 1915/1916. године сводио на одбрану Албаније и Црне Горе. Долазак Савезника у Солун иницијално значи само појачање за српски фронт према Бугарској, док искрцавање Италијана у Албанији у почетку представља логистичку подршку српским трупама. Када су савезничке снаге децембра 1915. године напустиле српски фронт и повукле се у утврђени логор Солуна, са намером да ту остану, створен је солунски фронт, који има своју сврху независно од Србије. Повлачењем Срба из Албаније, последњи део српског фронта у широј околини Драча преузимају Италијани.

Када је непријатељ почетком 1916. године заузео Драч, окончан је континуитет војних операција започетих нападом удружених снага Централних сила на Србију 1915. године. На Балкану остају два фронта, први који чине мешовити савезнички контингенти у Солуну и други који чини италијански корпус у Албанији, стациониран на узаном подручју око Валоне. У почетку наведени фронтови немају директну копнену везу и своде се на утврђено подручје око Солуна и Валоне. Тек пред долазак српских трупа у Солун, тамошњи фронт добија офанзивни карактер и помера се на север. Заједничка настојања војски из Солуна и Валоне да прекину копнену везу између Грчке и Централних сила, доводе до спајања албанског и солунског фронта. Иако међусобно повезани, ови фронтови остају одвојени у командном смислу.[769]

[769] За више видети: М. Недић, *Српска војска на албанској голготи*; Милан Недић, *Српска војска и Солунска офанзива*, (Београд: Напредак, 1932); П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*; П. Опачић, *Србија и Солунски фронт*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*; L. Riccardi, *Alleati*; A. Mitrović, Prodor na Balkan; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*; Луиђи Вилари, *Солунски фронт*, (Нови Сад: Прометеј, 2018); F. Le Moal, *La France et L'Italie*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*; Ж. Г. Павловић, *Рат Србије*; Michele Rallo, *Il conivolgimento dell'Italia nella Prima Guerra Mondiale e la „Vittoria Mutilata*", (Roma: Settimo Sigillo, 2007); D. Janković, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija*.

7.4.1. Долазак Срба на Солунски фронт

Српска војска на Крфу била је до краја априла потпуно опорављена и представљала је поуздану оружану силу. Како је раније споменуто, Савезници су крајем марта на конференцији у Паризу одлучили да српске трупе упуте у Солун. У том смислу, престолонаследник Александар је 25. априла затражио од италијанског краља да Италија додели бродове за пренос српских трупа са Крфа у Солун. Генерал Маро је пре тога одговорио да је то немогуће јер су бродови били неопходни за операције у Јадранском мору. Регент је замолио краља да се бродови упуте макар привремено.[770]

Пренос српских трупа копном преко Грчке је наишао на отпор краља Константина и владе у Атини. Током преговора са Грчком, Италијани су се придружили иницијативи Савезника код грчке владе да се српске трупе превезу копном. Док се чекало на одлуку Грчке, први контингент бродова, који је превозио 6.000 српских војника, испловио је 18. априла за Солун. Влада у Атини је 26. априла званично одбила да се пренос српских трупа врши преко грчке територије. Услед оваквих околности, генерал Жофр је наредио да се транспортовање српских трупа у целости изврши морским путем кроз Коринтски канал, до 1. јуна. Када је поменута наредба издата, у Солуну се већ налазило преко 20.000 српских војника. По доласку у пристаниште, српске трупе су упућиване у кампове на полуострву Халкидики. Наоружана и новом опремом опскрбљена, српска војска током јула 1916. године, заузела је крајње лево крило фронта. Након транспорта војске и српска влада је разматрала да пређе у Грчку. Французи су више били за то да она остане на Крфу, где би без војске била подложнија утицајима. Овакво држање је пак Италијане наводило на закључак да Француска не намерава да одустане од окупације острва пре краја рата.

[770] АС, МИД ПО, 1916, р. 496, Ф. IX, д. 6, Пов.но. 2809, Крф, 9. април 1916. године, *МИД Посланству у Паризу*; *Исто*, Пов.но. 2860, Крф, 12. април 1916. године, *МИД Посланству у Риму*; *Исто*, Пов.но. 2913, Рим, 14. април 1915. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но 3076, Рим, 20. април 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 3182, Крф, 26. април 1916. године, *МИД Посланству у Риму*; Исто, Пов.но. 3200, Крф, 7. мај/24. април 1916. године, *Писмо краља Виктора Емануела престолонаследнику Александру*; ПСР IV, д. 317, 13. март 1916. године, *пуковник Пешић Министарству војном*; *Исто*, д. 443, Крф, 25. април 1916. године, *Телеграм регента Александра италијанском краљу*; *Исто*, д. 435, Крф, 22. април 1916. године, *МИД српским дипломатским представницима*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије,* 299–304; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила,* 257, 274–275.

Боравак српске владе на Крфу остављао је Французима аргумент да окупацију острва врше у име Савезника.[771]

Долазак српске војске у Солун поставио је пред Савезнике и Србију питање решавања Врховне команде, јер регент, са својим прерогативима, формално није могао да буде, у командном смислу, подређен генералу Сарају. Питање одређивања команде је за Србију, поред формално–правне, имало политичку важност. Наиме, Савезници нису, као у случају Белгије, преузели према Србији формалну обавезу да без ње неће склапати мир. Стога се српска влада бојала да стави српску војску под страну команду, јер би то омогућило Савезницима да, мимо воље Србије и супротно њеним интересима, склопе мир са Бугарском. За Србе је било важно у чије име ће се вршити војна власт на територији Краљевине Србије, чије ће бити грађанске власти и ко ће командовати позадином на српској и бугарској територији, у чије име ће се окупирати друге заузете области и ко ће и у чије име вршити администрацију. Србија није желела да ствара тешкоће француској влади али је првом реду настојала да заштити своје интересе. Српски министар војни Терзић је предложио да се питање команде искористи за решавање питања статуса Србије као савезника.[772]

За Србију је, са политичке стране, било важно да она, као пре повлачења 1915. године, буде носилац операција на Балкану. Према тој замисли, савезничке трупе на Солунском фронту формално би представљале само испомоћ Србији. Стога Пашић

[771] DDI, V–V, d. 610, Atina, 17. mart 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 614, Atina, 18. mart 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 624, Petrograd, 21. mart 1915. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 634, Krf, 24. mart 1915. godine, *Galanti Soninu*; *Ibid*, d. 673, Krf, 6. april 1915. godine, *Galanti Soninu*; *Ibid*, d. 694, Atina, 12. april 1916. godine, *De Bozdari Soninu; Ibid*, d. 712, Atina, 18. april 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 717, Krf, 19. april 1916. godine, *Galanti Soninu*; *Ibid*, d. 720, Atina, 20. april 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 727, Atina, 22. april 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 728, Rim, 22. april 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 731, Atina, 23. april 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 735, Atina, 25. april 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 746, Atina, 27. april 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Isto*, d. 759, Atina, 1. maj 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 764, Atina, 2. maj 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 779, Krf, 6. maj 1916. godine, *Galanti Soninu*; ПСР IV, д. 411, Атина, 12. март 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 382, Атина, 4. април 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 403, Атина, 11. април 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 404, Атина, 11. април 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 421, Атина, 16. април 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 423, Атина, 17. април 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 428, Атина, 19. април 1916. године, *МИД Балугџићу*; *Исто*, д. 440, Атина, 24. април 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 446, Атина, 26. април 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 447, Атина, 26. април 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 464, Атина, 1. мај 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 466, Атина, 2. мај 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 473 4. мај 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 483, Крф, 7. мај 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 304; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 257–259, 274–278; П. Опачић, *Дипломатска борба*, 118.

[772] ПСР IV, д. 550, Крф, 29. мај 1916. године, *МИД Весничу*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 304.

предлаже да се, при ослобођењу, територија Србије, у управном смислу, врати у стање пре окупације. Србија би преузела управу и на аустроугарским територијама где преовладава словенска већина. Заједничку окупацију поменутих територија Пашић није прихватао. Поред политичких разлога, указивао је на чињеницу да Савезници нису примењивали такав принцип на другим местима. На тај начин је настојао да осигура српске аспирације и омогући остварење југословенског програма српским оружјем. Захтевао је да се са српском војском поступа као са белгијском и одбијао предлог да се српске трупе ставе под непосредну команду страних команданата. Савезници су 1. августа на конференцији у Лондону коначно одлучили да питање команде уреде по моделу који је на Западном фронту искоришћен за регулисање односа са белгијским краљем. На основу таквог решења, генерал Сарај је вршио дужност у име престолонаследника Александра и Савезника.[773]

Одмах по доласку српске војске, министар војни износи процену да неће бити скоре офанзиве на Солунском фронту. Донео је закључак да се савезничке трупе на Балкану одржавају из политичких разлога, који као примарни циљ садрже тежњу сила Антанте да Грчку и Румунију увуку у рат. Процена се показала исправном, јер су Савезници током лета планирали да појачају фронт и спроведу офанзиву ограниченог обима стриктно као меру подршке Румунији. У складу са тим, приликом потписивања војне конвенције са Румунима, одлучено је да се 20. августа изврши општи напад на Солунском фронту. План је пореметила бугарска војска, која је 17. августа отпочела сопствену офанзиву на сектору који су држале српске снаге. Изненадни непријатељски напад у почетку је давао резултате, међутим, до краја августа, уз велике губитке српске војске, стање на фронту је стабилизовано. Иницијатива је у међувремену прешла на

[773] *Исто*, д. 346, 23. март 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 459, Крф, 28. април 1916. године, *МИД Веснићу; Исто*, д. 501, Крф, 13. мај 1916. године, *Терзић МИД–у*; *Исто*, д. 519, Париз, 19. мај 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 529, Париз, 24. мај 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 611, Лондон, 12. јун 1916. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, д. 676, Париз, 29. јун 1916. године, *Пашић Драшковићу*.ПСР V, д. 88, Крф, јул 1916. године, *Пашић министру војном*; *Исто*, д. 78, Крф, 29. јул 1916. године, *Одговор српске владе на француски захтев о јединственој команди на Солунском фронту*; *Исто*, д. 103, Крф, 6. август 1916. године, *Пашић Веснићу*; *Исто*, д. 117, Солун, 10. август 1916. године, *министар војни Пашићу; Исто*, д. 121, Крф, 11. август 1916. године, *Пашић министру војном*; *Исто*, д. 124, Солун, 12. август 1916. године, *Министар војни Пашићу; Исто*, д. 125, Париз, 12. август 1916. године, *Веснић МИД–у; Исто*, д. 127, Крф, 13. август 1916. године, *Белешка Јована М. Јовановића о разговору са француским послаником Огистом Бопом; Исто*, д. 204, Крф, август 1916. године, *МИД Веснићу*; Исто, д. 205, Крф, август 1916. године, *Одговор српске владе на француски предлог у вези са јединством савезничке команде на Солунском фронту*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 304; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 276–277; В. Стојанчевић, *Национално–политички и међународни положај Србије*, 15.

Савезнике, те 12. септембра они отпочињу своје офанзивне операције. Победа у бици на Кајмакчалану 30. септембра, омогућила је наставак борби за ослобођење Битоља 19. новембра 1916. године. Ступањем на тло своје отаџбине, српска војска добија морални подстицај.[774]

Упркос успесима, због великих губитака које је претрпела српска војска, јавља се бојазан да ће она страдати пре него што се рат оконча. Конзул Србије у Одеси, Марко Цемовић у свом извештају Пашићу изражава своју забринутост на следећи начин:

> „Сви су изгледи да ће рат дуго трајати. Кад би све код наших савезника ишло добро и нормално на коначну победу не можемо рачунати можда ни до краја 1918. године.
>
> До тога времена, у току две године, ако продужимо овако, исцрпиће се и овај малени остатак наше ратне снаге. Чак и у случају да на пролеће непријатељ очисти Србију и да до краја идуће године уђемо са савезничком војском у коју од наших ослобођених земаља осим Србије, тешко да ћемо

[774] АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. IX, д. 7, Пов.но. 7940, Рим, 9. новембар 1916. године, *Ристић МИД–у*; ПСР IV, д. 495, Крф. 10. мај 1916. године, *Терзић МИД–у; Исто*, д.576, Крф, 3. јун 1916. године, *Министарство војно МИД–у; Исто*, д. 623, Лондон, 15. јун 1916. године, *Бошковић МИД–у*; *Исто*, р. 498, Ф. X, д. 6, Пов.но. 7900, Рим, 20. новембар 1916. године, *Сонино МИД–у* (Саландрина и Сонинова честитка поводом заузећа Битоља); *Исто*, Пов.но. 7904, Рим, 9. новембар 1916. године, *Ристић МИД–у*; Исто, Пов.но. 7947, Крф, 10. новембар 1916. године, *Боп МИД–у* (Бријанова честитка поводом заузећа Битоља); ПСР V, д. 64, Солун, 25. јул 1916. године, *Ђорђевић Пашићу*; *Исто*, д. 65, Солун, 25. јул 1916. године, *Ђорђевић Пашићу*; *Исто*, д. 145, Крф, 19. август 1916. године, *министар војни Пашићу*; *Исто*, д. 147, Солун, 20. август 1916. године, *министар војни Пашићу*; *Исто*, д. 148, Крф, 20. август 1916. године, *Министарство војно МИД–у; Исто*, д. 149, Крф, 20. август 1916. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 153, Атина, 20. август 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 161, Крф, 23. август 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 165, Солун, 24. август 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 166, 24. август 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 177, Крф, 27. август 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 225, Букурешт, 6. септембар 1916. године, *Маринковић МИД–у*; *Исто*, д. 261, Солун, 17. септембар 1916. године, *Алимпић министру унутрашњих дела*; *Исто*, д. 268, 19. септембар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 275, Крф, 20. септембар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 308, Крф, 27. септембар 1916. године, *Министар војни Пашићу*; *Исто*, д. 321, Солун, 29. септембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 325, Солун, 30. септембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 326, Солун, 30. септембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 331, Солун, 1. октобар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 495, Солун, 7. новембар 1916. године, *министар војни Пашићу*; *Исто*, д. 368, Крф, 8. октобар 1916. године, *министар војни Пашићу*; *Исто*, д. 541, Солун, 19. новембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 542, Солун, 19. новембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 543, Солун, 19. новембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 547, Крф, 20. новембар 1916. године, *министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 548, Битољ, 20. новембар 1916. године, *начелник Округа битољског министру унутрашњих дела*; *Исто*, д. 714, Солун, 2. јануар 1917. године, *Министар војни Пашићу*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије,* 304–307; Саво Скоко, „Бој на Кајмакчалану“, у: *Србија 1916. године*, уредник: Славенко Терзић, (Београд: Историјиски институт, 1987), 33–61; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 284–309; П. Опачић, *Србија и Солунски фронт*, 37–44; В. Стојанчевић, *Национално–политички и међународни положај Србије*, 26–27.

моћи у њима наћи способних за оружје људи толико да можемо попунити наше губитке на солунском фронту. У сваком случају ми морамо погледати страшној истини у очи да не можемо рачунати на нашу војну снагу кад се приступи политичкој ликвидацији рата. Не можемо рачунати на нашу ратну снагу ни у међународним питањима, ни у југословенским и чак ни у нашим српским питањима.

Колико је опасна и страшна по целу нашу народну ствар оваква перспектива довољно је напоменути, да ми не можемо имати до свршетка рата ми толико војске колико би нам било потребно за мирну окупацију земаља које би имале да уђу у састав наше будуће државе и да у њима одржавамо ред и поредак.“[775]

Забринут за проблеме који ће сачекати Србију по окончању рата, Цемовић упозорава да ће она, уколико и сачува тренутни број војника, након рата бити војно слабија од свих држава са којима се граничи. Поред тога, упозорио је да ће Италија након рата подржавати оружани отпор Албанаца и присталице краља Николе у Црној Гори, док ће Бугарска пружати потпору четничкој акцији на источној граници. Овакву опасност је увидела и српска Врховна команда. Стога је на пролеће 1917. године, непосредно пре почетка нових борби, у консултацији са регентом Александром усвојен став да десетковане трупе треба сачувати за тренутак када пробој фронта буде извеснији. Нова доктрина Врховне команде поштедела је већих губитака српске трупе приликом предузетих офанзивних акција у правцу Доброг поља од 9. до 23. маја и касније током августа и септембра 1917. године. У међувремену, услед тешких губитака које је претрпела српска војска, Врховна команда доноси одлуку да укине једну армију и расподели преостале трупе у две армије.[776]

[775] ПСР V, д. 554, Одеса, 21. новембар 1916. године, *Цемовић Пашићу*.

[776] АС, МИД ПО, 1918, р. 532, Ф. II, дос. 2, Пов. бр. 7096, *Министарство војно–преглед операција на Балкану од пада Битоља до почетка 1918. године*; ПСР V, д. 554, Одеса, 21. новембар 1916. године, *Цемовић Пашићу*; *Исто*, д. 708, Солун, 31. децембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије,* 308–309; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 346–348, 398–400; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje,* 38–41; Петар Опачић, „Солунски фронт 1917. године“, у: *Србија 1917. године*, ур. Славенко Терзић (Београд: Историјски институт, 1988), 143–155.

7.4.2. Италијански фронт у Албанији

По напуштању Драча, италијанске трупе су се примарно фокусирале на одбрану Валоне, где је Италија почетком марта имала три пешадијске дивизије са око 44.000 војника. Генерал Пјачентини је добио задатак да организује одбрану Валоне, која је била угрожена са бока из правца Берата и са југа из Северног Епира који се налазио под грчком окупацијом. Италијанске трупе у Албанији биле су физички одвојене од савезничког корпуса на Солунском фронту. На простору између две савезничке групације, несметано се одвијала комуникација непријатеља из окупираних подручја на северу са Грчком. Ова чињеница је представљала озбиљну безбедоносну претњу, нарочито када се узме у обзир да су у Епиру постојале јаке побуњеничке снаге које су грчке власти толерисале. Стога, Италија своју област деловања полако шири на Северни Епир и Грчку.[777]

Сонино је у почетку настојао да избегне сукобе са Грцима. Овакво држање, испољено је јуна 1916. године, када је Сарај, због предаје стратешки важне грчке тврђаве Рупел Бугарима, наредио да се изврши окупација Солуна и предузму друге мере против Грка. На захтев Савезника, смењен је председник владе Скуладис и на његово место постављен Заимис. Французи су сламањем германофилске струје у Атини, желели да обезбеде позадину Солунског фронта за предстојећу офанзиву. Ситуацију је обилато користио Венизелос, који почиње јавно да критикује прогерманско држање краља Константина. Противници прогерманске политике 30. августа формирају Комитет Националне одбране и прелазе у отворени напад на краља и владу. Уз подршку Француза, Венизелос је прешао у Солун, преузео вођство над покретом и формирао привремену владу која је имала за циљ да укључи Грчку у табор Антанте.[778]

---

[777] АС, МИД ПО, 1916, p. 481, Ф. I, д. 1, Пов.но. 1557, Атина, 25. фебруар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 3038, Крф, 17. април 1916. године, *Министар унутрашњих дела МИД–у*; *Исто*, p. 497, Ф. IX, д. 8, Пов.но. 2597, Крф, 30. март 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; DDI, V–V, d. 528, Rim, 1. mart 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 534, Rim, 2. mart 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavncima*; *Ibid*, d. 544, Atina, 4. mart 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 551, Rim, 6. mart 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 580, Atina, 11. mart 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 666, Rim, 3. april 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim i vojnim predstavnicima*; *Ibid*, d. 685, Petrograd, 10. april 1916. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 726, Janjina, 21. april 1916. godine, *Nuvolari Soninu*; ПСР IV, д. 301, 9. март 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 302. 9. март 1916. године, *Ристић МИД–у*.

[778] ACS, PB, b. 6, f. 77, Gab. min. No. 3825, Solun, 31. avgust 1916. godine, *Dolfini Boseliju*; АС, МИД ПО, 1916, p. 481, Ф. I, д. 1, Пов.но. 3130, Атина, 23. април 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 3156, Крф, 24. април 1916. године, *Ђурашковић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 3421, Крф, 6. мај 1916. године, *Ђурашковић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 3483, Крф, 8. мај 1916. године, *МИД Пашићу*; DDI, V–V, d. 901, Atina, 4. jun 1915. godine, *De*

Сонино је за разлику од Француза покушавао да избегне мешање у унутрашња питања Грчке, јер му није одговарало јачање Венизелоса. Стога је предлагао да Савезници од ње затраже демобилизацију и враћање војске у мирнодопско стање. Његов став према Грчкој рефлектовао се и кроз питање проширења италијанске окупације на Северни Епир. Наиме, повлачење дела аустроугарских трупа растеретило је фронт у Албанији. Користећи наведену околност, италијански конзул у Јањини Нуволари, генерал Пјачентини и генерал Маро од маја 1916. године позивају на окупацију територија у Северном Епиру. Акција је имала за циљ да отвори комуникацију Јадран–Солунски фронт и истовремено прекине контакт између Грчке и Албаније. Сонино није благонаклоно гледао на ширење италијанске окупационе зоне, те током маја и јуна 1916. године, у више наврата, тражи од Кадорне да обузда генерала Пјачентинија. Врховна команда је 17. јуна 1916. године, Пјачентинија послала на италијански фронт и на његово место сутрадан именовала генерала Ореста Бандинија.[779]

У међувремену, након упућивања италијанске мисије, Крф постаје важан центар италијанског обавештајног и политичког деловања. Нарочито када је јула 1916. године, за дипломатског представника при српској влади на острву именован гроф Карло Сфорца. Нови посланик, знатно млађи од свог претходника, показује у наредном периоду много више енергије од времешног Сквитија. По доласку на острво, Сфорца заједно са

Bozdari Soninu; *Ibid*, d. 904, Rim, 5. jun 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 911, Atina, 8. jun 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 921, Rim, 11. jun 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; DDI, V–VI, d. 11, Atina, 20. jun 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 18, Atina, 21. jun 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 26, Atina, 23. jun 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 186–188, 201–202; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 274–275; L. Riccardi, *Alleati*, 360; Nicolaos E. Papadakis, „Eleftherios Venizelos' Strategic Goals and the Salonica Theatre od Operations", in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005), 100–104; George B. Leontaritis, *Greece and the First World War*, (New York: Columbia University Press, 1990), 4–5.

[779] DDI, V–V, d. 726, Janjina, 21. april 1916. godine, *Nuvolari Soninu*; *Ibid*, d. 755, Krf, 30. april 1916. godine, *Galanti Soninu*; *Ibid*, d. 769, Rim, 3. maj 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim i vojnim predstavncima*; *Ibid*, d. 833, Albanija, 19. maj 1916. godine, *Pjačentini Soninu*; *Ibid*, d. 835, Rim, 19. maj 1916. godine, *Sonino Kadorni*; *Ibid*, d. 900, Atina, 4. jun 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 901, Atina, 4. jun 1915. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 904, Rim, 5. jun 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 909, Rim, 7. jun 1916. godine, *Sonino Kadorni*; *Ibid*, d. 910, Rim, 7. jun 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 911, Atina, 8. jun 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 921, Rim, 11. jun 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 929, Rim, 13. jun 1916. godine, *Sonino De Bozdariju*; DDI, V–VI, d. 11, Atina, 20. jun 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 12, Rim, 20. jun 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 18, Atina, 21. jun 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 26, Atina, 23. jun 1916. godine, *De Bozdari Soninu; Ibid*, d. 38, London, 27. jun 1916. godine, *Imperijali Soninu*; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 186–188, 201; П. Опачић, *Солунски фронт 1917. године*, 141–142.

генералом Мароом настоји да утиче на општу италијанску политику у Албанији и Грчкој. Како су његова разматрања превазилазила уско српска питања, евидентно је да се радило о дипломати већег калибра, амбиције и талента. Именовање таквог човека и претходно именовање једног генерала за војног представника показивало је степен пажње који је Италија усмерила ка Србији и Балкану током 1916. године.[780]

Временом, Сонинови ставови по питању акције у Северном Епиру и Грчкој еволуирају. Сфорца са Крфа упозорава Консулту да се окупациона зона око Валоне пре рата могла ограничити на залив и острво Сазено, међутим, савремене технике ратовања наметале су потребу да се редефинише питање њене безбедности. Узимајући у обзир опасност од подморница, сугерисао је да језеро Бутринт, које се налазило прекопута Крфа, у италијанским рукама може постати јака база. Према његовој процени, Венизелос је представљао озбиљну претњу по италијанске интересе, те предлаже да се акција у Грчкој предузме пре него што он ојача и преузме власт у Атини. Ширење италијанске окупационе зоне на грчке територије, поклапало се са предлогом Савезника да се зарад прекида шверца и комуникација са непријатељем успоставе војне испоставе на грчкој граници. Према Сфорцином уверењу, спровођење акције би, поред успостављања везе Валона–Солун, спречило реконструисану српску војску да изврши продор у Албанију.[781]

Страх од потенцијалних српских акција према Албанији појачао се када је, на молбу генерала Сараја, у Корчу средином јула послата француска војна мисија и батаљон српских добровољаца. Контингент у Корчи добија задатак да при затварању комуникације Грка са непријатељем, ступи у контакт са албанским вођама западно од Охрида и организују их за борбу. Српска Врховна команда у овом периоду ради на окупљању Албанаца и њиховој употреби против Бугара. Организована је обавештајна служба владиних комесара у деловима фронта који нису држале српске снаге. Срби нису имали ништа против да Италијани затворе један део границе између Грчке и Албаније.[782]

Улазак српско–француских трупа у Корчу, поделило је мишљење Италијана. Генерал Маро закључује да ће број Срба на том сектору расти и именовање српског

[780] DDI, V–VI, d. 106, Krf, 11. jul 1916. godine, *Sforca Soninu*; *Ibid*, d. 118, Krf, 13. jul 1916. godine, *Sforca Soninu*.
[781] *Ibid*, d. 164, Krf, 22. jul 1916. godine, *Sforca Soninu*.
[782] ПСР V, д. 37, Солун, 12. јул 1916. године, *Извештај начелника Штаба Врховне команде генерала Петра Бојовића*; *Исто*, д. 42, Крф, 14. јул 1916. године, *Министар унутрашњих дела Драшковићу*; *Исто*, д. 44, Солун, 15. јул 1916. године, *Начелник Штаба Врховне команде Владиним комесарима за српске избеглице*; *Исто*, д. 79, Атина, 29. јул 1916. године, *Балугџић МИД–у*.

конзула му је указивало да су Срби заинтересовани за Албанију. Сфорца упозорава Сонина да из трајне српске окупације Корче произилази природна потреба да Срби заузму Санти Кваранти као излаз на море. Делећи Сфорцино мишљење, генерал Маро предлаже Консулти да Италија успостави контролу над луком Санти Кваранти и пошаље свог агента у град. Сматрао је да би окупација северног Епира била од користи за Италију чак када би, након рата, морала да напусти то подручје.[783]

Де Боздари заузима нешто другачији став. Предлаже да се, у сврху осигурања италијанских трупа у Валони, изврши окупација територија северно од Корче (не и самог града). За разлику од генерала Мароа није веровао да постоје српске аспирације према Корчи. Напротив, обавестио је Консулту да је именовање српског вицеконзула у граду извршено на италијански захтев, како би Италијани добијали војне информације са тог простора. Постојала је разлика у мишљењу и по питању окупације северног Епира. Де Боздари је говорио о потреби да се затвори граница успостављањем војних пунктова, док се Сфорца залагао за проширење италијанске окупације на територију коју су претходно окупирали Грци. Посланик у Атини је сматрао да предлог који су поднели генерал Маро и Сфорца није био утемељен. Ближи Де Боздаријевом ставу, Сонино се изјаснио против реализације Мароове и Сфорцине идеје и о таквом ставу обавестио Кадорну.[784]

Ситуација се променила када су Савезници, непосредно пре планиране офанзиве на Солунском фронту, окупирали Сер и Флорину. Видевши да Грци не реагују на тај чин, Де Боздари препоручује да Италија окупира Каларату и луку Палермо (у јужној Албанији). Кадорна је 11. августа одобрио предложену акцију. Грчком гарнизону у Химари је наређено да се евакуише, а влади у Атини је дата изјава да окупација има чисто војни карактер. Истог дана су Италијани прихватили предлог француског поморског аташеа да српске и италијанске трупе заједно затворе границу према Албанији. Ипак, након посете италијанског вицеконзула Корчи крајем августа и притужби на рачун српских аспирација, српске трупе су напустиле град и повукле се ка Костуру.[785]

---

[783] DDI, V–VI, d. 165, Krf. 23. jul 1916. godine, *Sforca Soninu*; *Ibid*, d. 174, Rim, 24. jul 1916. godine, *Sonino De Bozdariju*.

[784] *Ibid*, d. 186, Atina, 26. jul 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 209, Rim, 31. jul 1916. godine, *Sonino Kadorni*; *Ibid*, d. 276, Rim, 15. avgust 1916. godine, *Sonino De Bozdariju*; – Де Боздарију је сметало што се генерал Маро и Сфорца мешају у област која није била у њиховој надлежности, (DDI, V–VI, d. 277, Atina, 16. avgust 1916. godine, *De Bozdari Soninu*).

[785] *Ibid*, d. 243, 6. avgust 1916. godine, *Kadorna Soninu*; *Ibid*, d. 249, Atina, 9. avgust 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 260, 11. avgust 1916. godine, *Kadorna Soninu*; *Ibid*, d. 262, Rim, 11. avgust 1916. godine, *Sonino*

Како се од италијанског експедиционог корпуса, у време покретања офанзиве у Солуну, очекивала демонстративна акција, Кадорна, у сврху обезбеђења бока, испитује могућност извођења операција југоисточно од Валоне. У наведеном периоду, Врховна команда и Сонино нису били присталице окупације Санти Кваранти. Средином августа, Сарај је затражио да Италијани заузму простор између Перметија и Корче, Међутим, није прецизирао да ли то треба да ураде италијанске трупе које су у међувремену послате у Солуна или оне из Валоне. Барер је претпостављао да се ради о трупама из Солуна, јер италијански корпус у Албанији није био под његовом командом. У складу са тим, Кадорна је одобрио да Сарај за блокаду границе у Епиру искористи корпус из Солуна. Овај део италијанске војске на Балкану, до краја рата је остао под командом Источне армије. Са друге стране, италијански експедициони корпус у Албанији, за све време трајања сукоба, задржава засебну команду. Наведена чињеница омогућила је Италијанима независно деловање на простору Северног Епира и Албаније.[786]

7.4.3. Италијани у Солуну

Познато је да су Савезници још од јесени 1915. године, у више наврата тражили од Италијана да осим експедиције у Албанији, пошаљу трупе у Солун. Свака од ових иницијатива наишла је на Сонинов одлучан отпор. Тек јуна 1916. године, Италијани мењају став о упућивању свог контингента на Солунски фронт. На одлуку су утицали различити фактори попут руске (Брусиловљеве) офанзиве, италијанских интереса у Турској и преговора за улазак Румуније у рат. Формирање нових јединица у пролеће 1916. године, омогућило је Кадорни да издвоји једну бригаду за Солунски фронт. Према његовом мишљењу, контингент је требало послати у време офанзиве на македонском бојишту, јер би везивање Бугара за тај сектор отклонило опасност по Валону.[787]

Kadorni; ПСР V, д. 194, Крф, 30. август 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 195, Крф, 30. август 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; – Грци су заузимање Химаре видели као експанзију Италије у Епиру на обали насрпам Крфа. Венизелос је сумњао да је Италијанима додељен и Крф, (DDI, V–VI, d. 317, Atina, 25. avgust 1916. godine, *De Bozdari Soninu*).

[786] АС, МИД ПО, 1916, p. 497, Ф. IX, д. 7, Пов.но. 5724, Атина, 3. август 1916. године, *Балугџић МИД–у*; DDI, V–VI, d. 268, 14. avgust 1916. godine, *Kadorna Soninu*; *Ibid*, d. 284, Rim, 17. avgust 1916. godine, *Sonino Kadorni*; *Ibid*, d. 287, 18. avgust 1916. godine, *Kadorna Soninu*.

[787] DDI, V–V, d. 136, Rim, 22. novembar 1915. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; DDI, V–VI, d. 55, Petrograd, 2. jul 1916. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 73, Vićenca, 5. jul 1916. godine, *Kadorna Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 316–317.

До средине јула, донета је одлука о слању поменуте бригаде. Како то није било довољно, Бријан је, наводећи да то одговара интересима Рима на истоку, затражио да Италија упути дивизију. Овај предлог су одмах подржали и Руси. Поред тога, Французи, на основу одлука Париске конференције, траже од Италијана да, у случају офанзиве из Солуна, покрену демонстративну акцију из Валоне. Сонино није био вољан да преузме ову обавезу. Са друге стране, сматрајући да би италијанска бригада у Солуну имала демонстративну улогу, Кадорна није желео да одвоји веће снаге. Напротив, тврдио је да ће појачања бити корисниja на италијанском фронту или у Валони.[788]

Иако је Сонино наложио Титонију да одбије француски предлог, италијански амбасадор то није учинио јер су Французи истицали да ће упућивање дивизије афирмисати италијанске интересе на истоку. Под утицајем политичких разлога и Бријановог инсистирања, Сонино је 21. јула попустио. Пар дана касније и Кадорна је пристао на предлог, али тек након што су му француски и руски војни аташе предали молбу у име генерала Жофра и Алексејева. Руси и Французи су очекивали да ће упућивање италијанске дивизије отклонити колебања Румуније и допринети да се заједно са њом сломи Бугарска и одсече Турска од Централних сила. Влада у Риму 25. јула званично доноси одлуку да у Солун пошаље 35. италијанску дивизију, састављену од бригада Сардинија и Сицилија. Дивизија под командом генерала Карла Петити ди Рорето отпочела је 11. августа искрцавање у Солуну. Након ове одлуке, Спалајковић закључује и извештава српску владу да Италијани шаљу своје трупе како би могли да се укључе у решавање питања која су била од значаја за Србију.[789]

---

[788] АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. IX, д. 7, Пов.но. 4932, Париз, 1. јул 1916. године, *Веснић МИД–у*; DDI, V–VI, d. 103, 11. jul 1916. godine, *Kadorna Soninu*; *Ibid*, d. 107, Petrograd, 12. jul 1916. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 124, Pariz, 14. jul 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 132, Petrograd, 16. jul 1916. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 120, Rim, 14. jul 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim i vojnim predstavnicima*; *Ibid*, d. 136, Rim, 17. jul 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim i vojnim predstavnicima*; *Ibid*, d. 138, 19. jul 1916. godine, *Kadorna Soninu*; L. Riccardi, *Alleati*, 316–318.

[789] *Исто*, р. 497, Ф. IX, д. 7, Пов.но. 5127, Париз, 12. јул 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 5129, Атина, 12. јул 1916. године, *Балуџић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 5204, Париз, 15. јул 1916. године, *Веснић МИД–у*; Исто, Пов.но. 5214, Париз, 13. јул 1916. године, *генерал Рашић министру војном*; *Исто*, Пов.но. 5262, Русија, 15. јул 1916. године, *Лонткијевић министру војном*; *Исто*, д. 9, Пов.но. 5487, Крф, 25. јул 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; DDI, V–VI, d. 148, Rim, 20. jul 1916. godine, *Sonino Titoniju*; *Ibid*, d. 149, Pariz, 20. jul 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 154, Rim, 21. jul 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim i vojnim predstavnicima*; *Ibid*, d. 169. Pariz, 23. jul 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 177, 24. jul 1916. godine, *Kadorna Soninu*; *Ibid*, d. 181, Rim, 25. jul 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 225, 3. avgust 1916. godine, *Kadorna Soninu*; ПСР V, д. 66, Париз, 25. јул 1916. године, *Веснић МИД–у; Исто*, д. 83, Крф, 30. јул 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 89, Крф, 1. август 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 158, Петроград, 22. август 1916. године, *Спалајковић Пашићу*; L.

Пашић је почетком августа, по предлогу српске Врховне команде, наложио Ристићу да од италијанске владе затражи да у тренутку офанзиве на Солунском фронту покрене симултану акцију италијанских трупа у Валони. По пријему инструкција, Ристић се 8. августа састао са Сонином. Захтев за употребу албанских трупа није наишао на разумевање, јер италијански министар није желео да прихвати веће обавезе од оних које је већ преузео на себе италијански корпус на Солунском фронту. Ипак, предложио је италијанској Врховној команди да за евентуални договор ступи у директан контакт са српском Врховном командом. Кадорна је одлучио да због ограничених снага, акција из Валоне, у време офанзиве у Македонији, буде мала операција кратког домета у непосредној близини града. За то је добио сагласност генерала Жофра.[790]

Након што су Софија и Берлин објавили рат Букурешту, војна ситуација Румуније се знатно погоршала. Како је она сада била приморана да ратује на два фронта, генерал Жофр средином септембра 1916. године тражи од Италијана да пошаљу у Солун још једну дивизију. Не желећи да прихвати захтев, Сонино је као изговор искористио чињеницу да Италија у акцији на Балкану учествује и трупама из Валоне. То није био довољан аргумент за Савезнике, те они 20. октобра, на састанку у Булоњу, инсистирају да Италија пошаље још две дивизије у Солун. Савезничкој иницијативи за упућивање италијанских појачања придружила се и Србија. Сонино и Кадорна нису пристали да одвоје веће снаге за Балкан, због страха од велике аустро–немачке офанзиве на италијанском фронту. Под притиском Савезника, Кадорна је обећао да ће постојећим италијанским трупама у Солуну, које су у том тренутку бројале једну и по дивизију, придодати по један батаљон за сваки пук

Riccardi, *Alleati*, 316–320; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 284–287; Angeliki Sfika–Theodosiou, „Italy and the War in South–Eastern Europe: Aims and Prospects“, in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005); Simona Nicolosi, „Memorie diaristiche italiane dal fronte macedone (1917–1918)“, in: *Il Sud–Est Europeo e L'Adriatico. Studi italiani*, a cura di: Francesco Guida, (Roma: AISSE, 2019), 101–103; – У Солуну су 11. августа искрцана два италијанска пука, (АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. IX, д. 7, Пов.но. 5599, Солун, 30. јул 1916. године, *Винтровић МИД–у*).

[790] *Исто*, р. 497, Ф. IX, д. 7, Пов.но. 5370, Крф, 21. јул 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; Исто, Пов.но. 5375, Крф, 21. јул 1916. године, *Пашић Ристићу*; *Исто*, Пов.но. 5460, Рим, 24. јул 1916. године, *Ристић Пашићу*; *Исто*, Пов.но. 5511, Рим, 26. јул 1916. године, *Ристић Пашићу*; *Исто*, Пов.но. 5519, Крф, 27. јул 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; ПСР V, д. 96, Крф, 3. август 1916. године, *Пашић Ристићу*; *Исто*, д. 112, Рим, 8. август 1916. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–VI, d. 246, Rim, 8. avgust 1916. godine, *Sonino Kadorni*; *Ibid*, d. 261, 11. avgust 1916. godine, *Kadorna Soninu*; *Ibid*, d. 268, 14. avgust 1916. godine, *Kadorna Soninu*; – Сонино и Ристић су 8. августа разговарали и о питању укључивања у српску војску оних Срба и Словена који су били заробљени на италијанском фронту, (АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. IX, д. 7, Пов.но. 5511, Рим, 26. јул 1916. године, *Ристић Пашићу*; ПСР V, д. 112, Рим, 8. август 1916. године, *Ристић МИД–у*).

(укупно 12 батаљона) и једну бригаду. За разлику од Кадорне и Сонина, Босели није био противан идеји да се упуте већа појачања на Балкан, али тек онда када буде сигурно да Централне силе не могу да покрену већи напад на италијанском фронту. Ограничио је генерала Кадорну да током дискусије на конференцији у Шантијиу и приликом разговора са Жофром не пристаје на коначне одлуке пре консултација са владом у Риму.[791]

Генерал Жофр је инсистирао да се што пре истовремено покрене офанзива на Балкану и руски напад из Добруџе, са циљем сламања Бугарске. За извршење тог задатка, тражио је да се војска у Солуну појача повећањем италијанског контингента на три дивизије, односно још три бригаде у односу на постојеће. Кадорна је 7. новембра начелно прихватио француске аргументе и обећао да ће се о томе консултовати са својом владом. Као једини услов је тражио да руска војска предузиме операције против Бугара на Дунаву. Идеја о двоструком нападу из Солуна и са Дунава била је прихватљива за Кадорну и истовремено условна за упућивање већих италијанских јединица на Балкан. Када је постало извесно да напада са Дунава неће бити, италијански генерал се поколебао.[792]

Како би испитали мере и постигли заједнички договор за наставак европског рата, савезнички војни представници су се 15. новембра 1916. године окупили у Шантијиу. Италију су представљали генерали Поро и Телини, а Србију генерал Рашић и пуковник Пешић. Истовремено су одржана дипломатска саветовања којима нису присуствовале мале државе. Попут Француза, Руси су на конференцији заступали идеју да се

[791] ACS, PB, b. 6, f. 77, Gab. min. 3802, Bukurešt, 28. avgust 1916. godine, *Fašoti Boseliju*; *Isto*, Gab. min. No. 1804, Bukurešt, 30. avgust 1916. godine, *Fašoti Boseliju*; АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. IX, д. 7, Пов.но. 6186, Букурешт, 18. септембар 1916. године, *Маринковић МИД–у*; *Исто*, д. 9, Пов.но. 7068, Рим, 30. септембар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Ф. X, д. 3, Пов.но. 7186, Атина, 7. октобар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; DDI, V–VI, d. 453, Rim, 19. septembar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 456, Rim, 20. septembar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 533, Rim, 8. oktobar 1916. godine, *Sonino Kadorni*; *Ibid*, d. 568, 15. oktobar 1916. godine, *Kadorna Soninu*; *Ibid*, d. 607, London, 25. oktobar 1916. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 617, 27. oktobar 1916. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 624, 28. oktobar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 631, Rim, 30. oktobar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 651, Rim, 2. novembar 1916. godine, *Boseli Soninu i Kadorni*; ПСР V, д. 308, Крф, 27. септембар 1916. године, *Министар војни Пашићу; Исто*, д. 328, Рим, 30. септембар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 359, Рим, 7. октобар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 371, Рим, 9. октобар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 379, Крф, 11. октобар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 381, Петроград, 11. октобар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 384, Солун, 12. октобар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 409, Солун, 18. октобар 1916. године, *министар војни Пашићу*; *Исто*, д. 422, Солун, 19. октобар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 451, Крф, 26. октобар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; L. Riccardi, *Alleati*, 764–767.

[792] DDI, V–VI, d. 636, 30. oktobar 1916. godine, *Kadorna Boseliju i Soninu*; *Ibid*, d. 676, Novara, 7. novembar 1916. godine, *Kadorna Boseliju*; *Ibid*, d. 691, 10. novembar 1916. godine, *Kadorna Boseliju*; L. Riccardi, *Alleati*, 367–368.

комбинованом офанзивом из Солуна и Румуније одвоје Бугарска и Турска. Француска команда је проценила да је на Солунском фронту физички могуће окупити укупно 23 дивизије, од чега би Италијани обезбедили 3, а Срби 6 дивизија. Услед великих губитака, одлучено је да се српска војска попуни добровољцима из Америке и заробљеницима из Русије и Италије. Са друге стране, Италијани сада, као предуслов за упућивање тражених појачања, уместо руских операција на Дунаву, траже да се усмеравањем главне пажње непријатеља ка истоку, отклони опасност од јаке аустро–немачке офанзиве на италијанском фронту. Као главни разлог за бојазан, Генерал Поро наводи опасност од напада Немаца преко Швајцарске. Жофр је одмах одговорио да ће у том случају француске трупе притећи у помоћ Италији. Међутим, како није имао овлашћења да мења Кадорнине одлуке, генерал Поро није могао да одобри упућивање појачања док се Руси озбиљно не покрену. Суштина оклевања Италијана лежала је у томе што су они снагама у Солуну придавали само демонстративну улогу, јер нису веровали да се коначна победа може постићи на балканском бојишту. На завршном састанку Жофр је само могао да констатује да очекује италијанску помоћ.[793]

Након заузећа Битоља, развој ситуације у Грчкој и велики губици српске војске онемогућили су наставак офанзиве на Солунском фронту. Наиме, криза у Атини трајала је готово у континуитету од лета 1916. године. Септембра пада Заимисова влада, потом почетком октобра оставку подноси и влада Николаса Калогеропулоса. Последњег је заменио кабинет Спиридона Ламброса, који није успео да заустави даље нарушавање односа са Савезницима, који су 20. октобра *de facto* признали привремену владу у Солуну. Ситуација се нарочито заоштрила новембра, када је привремена влада објавила рат Бугарској и Немачкој. Овај чин је омогућио Венизелосу да прошири своју власт на Македонију и грчка острва. Свестан чињенице да је крајњи циљ привремене владе преузимање власти у Атини, краљ Константин је одбио да испуни договор о предаји

[793] АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. IX, д. 7, Пов.но. 8857, Солун, 15. децембар 1916. године, *Винтровић Пашићу*; *Исто*, Ф. X, д. 3, Пов.но. 7587, Солун, 24. октобар 1916. године, *Винтровић Пашићу*; *Исто*, Пов.но. 7768, Крф, 3. новембар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 7800, Париз, 3. новембар 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, Пов.но 8387, Солун, 25. новембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; ПСР V, д. 630, Солун, 8. децембар 1916. године, *Министар војни Пашићу*; DDI, V–VI, d. 712, Šantili, 15–16. novembar 1916. godine, *Međusaveznička vojna konferencija; Ibid*, d. 713, Pariz, 17. novembar 1916. godine, *Salvago Rađi Soninu*; *Југословенски добровољци 1914/1918 – зборник докумената*, приредио: Никола Поповић, (Београд: Удружење добровољаца 1912–1918&Иро графос, 1980), д. 210, Париз, 22. новембар 1916. године, *Маржери амбасадорима у Риму и Петрограду*; *Исто*, д. 211, Рим, 24. новембар 1916. године, *Барер француском министру спољних послова*; L. Riccardi, *Alleati*, 368–370.

наоружања Савезницима. Као одговор на овај чин, Силе су блокирале грчку обалу и искрцале своје трупе у Пиреју и предграђу Атине.[794]

Нереди који су уследили у Атини, приморали су Савезнике да обуставе офанзиву и упуте део трупа из Македоније ка грчкој престоници. Прекид операција на Солунском фронту, додатно је отежало војни положај Румуније. Руска појачања и српски добровољачки одреди из Одесе нису били довољни да зауставе одлучан напад непријатеља, те Букурешт пада у руке Немаца 7. децембра 1916. године. Српски министар војни страховао је да ће се након пораза Румуније, непријатељска војска окренути ка савезничком фронту на Балкану. Стога пише Пашићу да је неопходно затражити од Савезника појачања за Солунски фронт. Регент Александар разговарао је у том смислу са руским послаником. Под утицајем тог разговора и извештаја руског војног аташеа из Атине, влада у Петрограду је од Рима и Лондона затражила да појачају контингенте у Македонији. Француска је увиђала потребу за хитно појачање, те је обећала да ће, поред две дивизије које су искрцане средином децембра, послати још две.[795]

Насупрот мишљењу Савезника, Италија је страховала да ће непријатељска војска из Румуније бити послата на њен фронт. Стога Сонино условљава упућивање појачања у Солун предузимањем руске офанзиве, као гаранције да Италија неће бити нападнута. Према његовим тврдњама, италијанско јавно мњење не би толерисало да се, упркос сазнањима о предстојећој опасности, трупе шаљу у Солун. Италијани су искористили насталу ситуацију у Грчкој да коначно одбију слање додатних појачања у Солун. Иако је Босели био наклоњен солидарисању са Савезницима, Сонино је 9. децембра изјавио Бареру да Италија није у стању да пошаље тражени контингент на Балкан. Уместо тога, Италијани су понудили сарадњу своје флоте за пренос француских трупа.[796]

---

[794] Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 202–211; N. E. Papadakis, *Eleftherios Venizelos*. 100–104.

[795] ПСР V, д. 625, Јаши, 7. децембар 1916. године, *Маринковић МИД–у*; *Исто*, д. 626, Солун, 7. децембар 1916. године, *Министар војни Пашићу*; *Исто*, д. 627, Јаши, 7. децембар 1916. године, *Маринковић МИД–у*; *Исто*, д. 642, Крф, 13. децембар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 644, Јаши, 13. децембар 1916. године, *Маринковић МИД–у*; *Исто*, д. 661, Петроград, 17. децембар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 672, Солун, 20. децембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 693, Петроград, 26. децембар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*.

[796] АС, МИД ПО, 1916, р. 497, Ф. IX, д. 7, Пов.но. 8824, Рим, 14. децембар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 8857, Солун, 15. децембар 1916. године, *Винтровић Пашићу*; *Исто*, Пов.но. 9005, Рим, 21. децембар 1916. године, *Ристић Пашићу*; DDI, V–VI, d. 706, Rim, 16. novembar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; DDI, V–VI, d. 796, 5. decembar 1916. godine, *Kadorna Boseliju*; *Ibid*, d. 814, Rim, 9. decembar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 822, Rim, 11. decembar 1916. godine, *Boseli Kadorni*; *Ibid*, d. 904, Rim, 25. decembar 1916. godine, *Sonino italijanskim*

Погоршање стања у Румунији и недостатак савезничких војника на Балкану, повећали су војни значај Грчке. Французи су привремено одустали од збацивања краља Константина, али су инсистирали на разоружавању и распуштању грчке војске. Одређено је да се она повуче не Пелопонез, без могућности повратка у копнени део Грчке. Немири у Атини, додатно су појачали револуционарни покрет. Ради расправљања о питању Грчке и Солунског фронта, у Риму је почетком јануара 1917. године одржана међусавезничка конференција. На састанку је одлучено да се Солунски фронт одржи, а ситуација у Атини реши упућивањем заједничког захтева Сила Антанте. По пријему савезничког ултиматума од 8. јануара, грчка влада пристаје да испуни тражене мере безбедности за савезничке трупе. У замену за то, Силе се обавезују да прекину блокаду грчке обале и гарантују да Венизелосова војска неће предузимати операције у Грчкој. Значајно је споменути, да су Италијани на конференцији у Риму 6. и 7. јануара 1917. године одбили да упуте појачања у Солун, али су добили мандат да изврше поправку и спроведу мере за осигурање путног правца Санти Кваранти–Битољ. Они ће током 1917. године, обилато користити овај мандат за ширење своје окупације у Епиру.[797]

---

diplomatskim predstavnicima; ПСР V, д. 605, Атина, 2. децембар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 609, Крф, 3. децембар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; Исто, д. 612, Крф, 3. децембар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 614, Атина, 5. децембар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 619, Крф, 6. децембар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 628, Атина, 8. децембар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 642, Крф, 13. децембар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 693, Петроград, 26. децембар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*;

[797] *Исто*, 1917, р. 513, Ф. I В/д–а, дос. 5, Пов. бр. 192, Лондон, 26. децембар 1916. године, *Јовановић Пашићу*; *Исто*, Пов.но. 274, Крф, 15. јануар 1917. године, *пуковник Душан Поповић – О појачању Солунског фронта*; *Исто*, Пов.но. 423, Петроград, 20. јануар 1917. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, р. 528, Ф. X, дос. 1, Пов. но. 979, Солун, 22. фебруар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, дос. 2, Пов. но. 1514, Солун, 2. јануар 1917. године, *Винтровић МИД–у*; ПСР V, д. 629, Атина, 8. децембар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 631, Атина, 10. децембар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 635, Атина, 11. децембар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 638, Атина, 12. децембар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; Исто, д. 642, Крф, 13. децембар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 645, Атина, 13. децембар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 651, Атина, 15. децембар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 672, Солун, 20. децембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 702, Атина, 29. децембар 1916. године, Балугџић МИД–у; *Исто*, д. 703, Атина, 30. децембар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 710, Крф, децембар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 724, Атина, 6. јануар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 726, Атина, 8. јануар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 732, Атина, 11. јануар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 727, Париз, 9. јануар 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 730, Солун, 11. јануар 1916. године, *Министар унутрашњих дела Пашићу*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje,* 23–26, 35; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила, 338–346*; G. B. Leontaritis, *Greece and the First World War,* 6–7.

7.4.4. Есад–паша од егзила до Солуна

Како би регулисао свој положај, Есад–паша је 26. фебруара 1916. године, у пратњи српског посланика Тихомира Поповића, стигао у Рим. Истог дана је примљен код Сонина, а потом код руског и француског амбасадора. Са италијанским министром је разговарао о свом положају у Италији. У покушају да добије званично признање за своју владу, од Сонина је добио само одговор да Италија признаје *de facto* постојање албанске владе под Есадом. Италијански министар је сугерисао паши да би требало уклонити Тихомира Поповића и Алиотија, након чега би се комуникација одвијала преко префекта. Есад није намеравао да пристане на овакав предлог. Како би се избегао прекид са Италијом, Гирс му саветује да прими *de facto* признање и да о спорним питањима разговара са Сонином тек када се врати из Нице. Пашић је почетком марта поручио Поповићу, да би споразум Есада са Италијанима био штетан по српске интересе. Стога предлаже да паша упути своје трупе на Крф како је раније саветовано. Обећао је да ће Есад и његови људи добити издржавање.[798]

Након кратког боравка у Ници, паша се 10. марта вратио у Рим. Увидевши да Италијани немају намеру да га употребе, Есад се након месец дана боравка у Италији априла 1916. године упутио у Париз. Сонино је за његов боравак у Француској сазнао од британског амбасадора. У Француској се Есад жалио да Италија не обраћа довољно пажње на њега и да се према његовим људима не поступа добро. Сонино је сумњао да је паша подстакнут од стране Срба очекивао помоћ Француске. Титони је подсетио француску владу да Лондонски уговор признаје италијанску доминацију у Албанији и право да је представља у иностранству. Бријан се у први мах сложио и са италијанским амбасадором и обећао да ће га послати назад у Италију, где су Италијани због својих интереса у Албанији желели да га задрже до краја рата. Председник француске владе је хладно

[798] *Исто*, 1916, р. 481, Ф. I, д. 1, Пов.бр. 1143, Рим, 13. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 1161, Рим, 13. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 1191, Рим, 15. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 1208, Рим, 15. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 1267, Ница, 17. март 1916. године, *Поповић МИД–у*; *Исто*, р. 497, Ф. IX, д. 8, Пов.но. 1192, Рим, 14. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*.

примио Есада и поручио му да се, пре ступања у договор са Француском, прво споразуме са Римом.[799]

Како се није мирио са таквом одлуком, Есад–паша је крајем априла отишао у Лондон. Италијани су тражили од Енглеза да поступе са њим на исти начин као Французи. Паша је у Лондону посетио италијанску амбасаду и изјаснио се као одани пријатељ Италије. Међутим, жалио се да је у Француској и Енглеској дочекан срдачније него у Италији. Није му било право што Сонино није спомињао његову позицију као шефа албанске владе, већ је, називајући га генералом, умањивао његов престиж међу Албанцима. Тражио је да остане изван Италије уколико се не испоштују његови ранији споразуми са Римом. Након ове комуникације, Сонино је наложио италијанском отправнику послова у Лондону да прекине контакт са Есадом. Уместо тога, паши је требало поручити преко Титонија да се врати у Италију и остане ту до краја рата. У замену за то, понуђено му је да изабере место боравка. Сонино је препоручивао Напуљ, где су већ биле његове трупе. Италија би са пашом службено комуницирала преко специјалног представника (Алиотија) и обавезала би се да му, за текуће потребе, исплаћује 50.000 лира месечно и још толико за одржавање бивших војника и функционера. Есадовим официрима би на територији Италије било дозвољено да се слободно крећу и носе униформе. Како је у међувремену добио помоћ од српске владе, Паша одлучује да не прихвати понуду Рима. Уместо тога, послушао је ранији Пашићев савет и одлучио да од Сила Тројног споразума затражи упућивање албанских трупа у Солун, а владе на Крф.[800]

Питање Есада се поново актуелизовало на лето 1916. године, када је генерал Сарај одлучио да развије офанзиву у правцу Битоља ради успостављања комуникације са Италијанима у Валони и Берату. Есад паша је понудио Французима да његове трупе буду

[799] *Исто*, р. 481, Ф. I, д. 1, Пов.бр. 1248, Рим, 16. фебруар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но 1575, Ница, 25. фебруар 1916. године, *Поповић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 2552, Ница, 29. март 1916. године, *Поповић МИД–у*; *Исто*, Пов.бр. 3081, Ница, 21. април 1916. године, *Поповић МИД–у*; DDI, V–V, d. 679, Rim, 7. april 1916. godine, *Sonino Titoniju*; *Ibid*, d. 690, Pariz, 11. april 1916. godine, *Titoni Soninu*; Душан Т. Батаковић, „Есад–паша Топтани, Србија и Албанско питање (1916–1918)“, у: *Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, ур. Славенко Терзић (Београд: Историјиски институт, 1989), 347–348.

[800] *Исто*, р. 481, Ф. I, д. 1, Пов.но 2552, Ница, 29. март 1916. године, *Поповић МИД–у*; *Исто*, Пов.бр. 3081, Ница, 21. април 1916. године, *Поповић МИД–у*; *Исто*, Пов.бр. 3178, 24. април 1916. године, *Поповић МИД–у*; *Исто*, К.Пов.Н. 179, Крф, 28. април 1916. године, *МИД Пашићу*; *Исто*, Пов.но 3217, Ница, 26. април 1916. године, *Поповић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 3374, Ница, 3. мај 1916. године, *Поповић МИД–у*; *Исто*, Пов.бр. 10490, Париз, 26. април 1916. године, *Веснић Пашићу*; Исто, 1916, р. 496, Ф. IX, д. 5, К.Пов.бр 3095, Лондон, 12. април 1916. године, *Бошковић Пашићу*; DDI, V–V, d. 690, Pariz, 11. april 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 734, London, 24. april 1916. godine, *Borgeze Soninu*; *Ibid*, d. 740, Rim, 26. april 1916. godine, *Sonino Borgezeu i Ruspoliju*.

послате у Албанију ради стварања банди за помоћ Савезницима и подстицање побуна против Аустроугарске. Бријан је одмах затражио Сониново мишљење. Незадовољан Есадовим држањем, италијански министар није био наклоњен предлогу, а војне власти су биле изричито против. Пјачентини је тврдио да би Есадово присуство у Албанији било штетно за Италију, јер је његова власт изазвала мржњу и нетрпељивост код становништва. Кадорна делио његов став и изјавио да ће Италија у тренутку офанзиве из Валоне лако пронаћи новог лидера који ће јој бити одан. Усвојивши аргументе војних власти, Сонино налаже Титонију да спречи упућивање Есада и његових трупа у Солун. Изјавио је да се неће формално противити уколико Бријан инсистира и пристао да, у том случају, Есадове присталице из Напуља и Понце отпутују у Солун француским бродовима. Како није било формалних препрека са Италијанске стране, председник француске владе је, упркос Сониновом негативном ставу одлучио да употреби Есада на Солунском фронту. Упућивање паше на балкански фронт, створило је предуслове за несугласице на линији Рим–Париз, које кулминирају на јесен 1916. године.[801]

7.4.5. Долазак Есад–паше у Солун и француско–италијанске противречности

Паша стиже у Солун 28. августа у пратњи француског посланика и Гавриловића. Генерал Сарај је намеравао да употреби његове снаге за акције у јужној Албанији. Генерал Маро упозорава Сонина да Есад неће бити фактор уједињења већ центар албанске неслоге. Влада у Риму је била свесна штете коју би паша могао да нанесе њеним плановима у Албанији. Стога је настојала да на простору Северног Епира од Албанаца наклоњених Италији, створи фактор који ће афирмисати принцип независности Албаније насупрот интересима других балканских држава на том простору. За Италијане, тај фактор никако није могао бити Есад–паша. Напротив, Сонино је био уверен да он, уз подршку Срба и Грка, може само да нанесе штету Италији. Управо због тога, Италијани преко француске

[801] *Исто*, р. 481, Ф. I, д. 2, Но. 154, Париз, 8. јул 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, Пов.но 5100, Париз, 11. јул 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 5316, Крф, 18. јул 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 5320, Крф, 19. јул 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, Пов.но 5448, Париз, 11. јул 1916. године, *Гавриловић Пашићу*; *Исто*, К.Пов.но 5482, Париз, 30. јул 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 5483, Париз, 25. јул 1916. године, *Веснић МИД–у*; DDI, V–VI, d. 99, Pariz, 11. jul 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 110, Rim, 12. jul 1916. godine, *Sonino Kadorni*; *Ibid*, d. 119, 14. jul 1916. godine, *Kadorna Soninu*; *Ibid*, d. 204, Rim, 30. jul 1916. godine, *Sonino Titoniju*; *Ibid*, d. 267, Rim, 13. avgust 1916. godine, *Sonino Titoniju*; *Ibid*, d. 278, Rim, 16. avgust 1916. godine, *Sonino Titoniju*; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша Топтани, Србија и Албанско питање*, 348–349.

владе покушавају да утичу на Сараја и паралишу Есад–пашину акцију. Бријан је одговорио Италијанима да ће се паша употребити искључиво за војничке циљеве. Ипак, проследио је генералу Сарају запажања генерала Мароа о Есаду и скренуо му посебну пажњу на то питање. На Титонијев предлог Кадорна је преко генерала Петитија покушао да утиче на Сараја.[802]

Притисак је имао одређеног ефекта. Паша је стављен под команду генерала Виктора Кордонијеа са задатком да дејствује у правцу Корче. То је значило да неће бити у директном додиру са српском војском, због чега се он супротставио таквој одлуци. Српска Врховна команда је настојала да ојача пашин положај, те му септембра 1916. године саветују да што пре оде код својих људи у Корчи и дође у везу са Албанијом. Срби му чак нуде своје официре и војнике. Проценивши да су Французи намерно одвојили албанске трупе од српских, Гавриловић није веровао да ће Сарај пристати на овакав предлог. Паша је напослетку 24. септембра кренуо за Корчу, где је према договору српског и француског генералштаба требало да организује албанске чете.[803]

Српска Врховна команда сматрала је да ће Савезници имати обзира према Есаду и Албанији при закључивању мира, јер се сврстао уз њих. Занимљиво је да Команда у овом периоду разматра српске претензије у Албанији, које су обухватале Скадар са околином и цело Охридско језеро. Поред тога, процењује да би требало осигурати неутралну зону за везу са Србијом преко једног пристаништа. Уколико би пак дошло до поделе Албаније, војне власти су сматрале да би Србија требало да добије њен средишњи и северни део. У том случају, јужна граница би ишла рекама Семени и Деволи, те би се Србија граничила са италијанским поседом у Валони.[804]

Иако је паша био одвојен од Срба, то за Италијане није било довољно. Они процењују да није дошло до промене Сарајеве политике према Есаду и закључују да је француски генерал од своје владе добио наредбу да помогне паши и подржи његову

[802] *Исто*, p. 481, Ф. I, д. 2, Пов.но. 6052, Солун, 15. август 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 6368, Солун, 28. август 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, Пов.А.но. Солун, 30. август 1916. године, *Гавриловић Пашићу*; DDI, V–VI, d. 368, Rim, 2. septembar 1916. godine, *Sonino Titoniju i De Bozdariju*; *Ibid*, d. 379, Pariz, 5. septembar 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 385, Rim, 6. septembar 1916. godine, *Sonino Kadorni*; *Ibid*, d. 390, Atina, 7. septembar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 394, Atina, 7. septembar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша Топтани, Србија и Албанско питање*, 348–349.

[803] *Исто*, p. 481, Ф. I, д. 2, Пов.но 6589, Солун, 6. септембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, Пов.но 6682, Солун, 12. септембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, Пов.А.но. Солун, 30. август 1916. године, *Гавриловић Пашићу*; ПСР V, д. 270, Солун, 19. септембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*.

[804] ПСР V, д. 289, Крф, 22. септембар 1916. године, *министар војни Пашићу*.

акцију у Албанији. На Де Боздаријев савет, притисак је настављен и наредних месеци. Италијани средином септембра траже од Француза да се власт генерала Сараја ограничи на Грчку, Македонију, Бугарску и Србију. Упозоравали су да је генерал Бандини у Албанији био под директном командом генерала Кадорне, те би у случају да Есад уђе у Албанију морао да се повинује његовим наређењима. Маржери покушава да умири Италијане уверењима да Француска, без икаквих договора о накнадама, користи Есада искључиво у војне сврхе. Насупрот покушајима Италијана да дискредитују Есада, генерал Рашић је уверавао Французе да се паша све време лојално држао.[805]

Врхунац је наступио 26. септембра када су Италијани саопштили Французима да слање Есада у Албанију сматрају непријатељским чином. Повод за ово била је чињеница да је паша, упркос обећањима Француза, у Солуну дочекан као суверен. Поред тога, Француска је оставила код њега свог конзула и посланика. У међувремену су Италијани повукли свог посланика и нису поставили новог. Маржери је италијанске изјаве сматрао претераним, јер је управо Сонино претходно дао Бријану одрешене руке у вези Есада. Како је влада у Паризу, због француске јавности и социјалиста који су подржавали Сараја, дала генералу слободу деловања на Солунском фронту, Титони није био сигуран да она може имати утицаја на њега. Стога предлаже да Кадорна директно пише Сарају. Убрзо Есад почиње да се жали на држање Француза, те Гавриловић предлаже својој влади да у договору са генералом Сарајем стави пашу под јурисдикцију српске Врховне команде. Француски генерал није прихватио молбу генерала Бојовића, те је паша остао одвојен од српске војске.[806]

Сукоб између Италијана и генерала Сараја одразио се и на војне операције. Док су крајем септембра 1916. године увелико трајале тешке борбе на Солунском фронту, Кадорна је предложио ширење италијанске окупације у Епиру. Сонино је одобрио акцију, под условом да се окупација изврши искључиво у границама које је за Албанију одредила

[805] АС, МИД ПО, 1916, р. 481, Ф. I, д. 2, Пов.но. 6795, Крф, 16. септембар 1916. године, *Министар војни Пашићу*; *Исто*, Пов.но 6852, Солун, 20. септембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; DDI, V–VI, d. 427, Atina, 14. septembar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 445, Pariz, 18. septembar 1916. godine, *Titoni Soninu*; *Ibid*, d. 448, Pariz, 18. septembar 1916. godine, *Titoni Soninu*.

[806] *Исто*, р. 481, Ф. I, д. 2, Пов.но 6852, Солун, 20. септембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, Пов.бр. 7177, Солун, 7. септембар 1916. године, *Гавриловић Пашићу*; *Исто*, Пов.но 7272, Крф, 12. октобар 1916. године, *МИД Гавриловићу*; *Исто*, Пов.но 7312, Солун, 13. октобар 1916. године, *Винтровић Пашићу*; ПСР V, д. 243, Рим, 10. септембар 1916. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–VI, d. 483, Pariz, 26. septembar 1916. godine, *Titoni Soninu*.

Лондонска конференција. За Италијане је Северни Епир (јужна Албанија) био од значаја, јер је његова привремена окупација обезбеђивала остварење италијанског утицаја и права у Албанији. Поседовање наведене територије омогућавало је Италијанима да сузбију и контролишу Есадов утицај. Поред тога, пружила би се могућност за организацију локалних власти и албанских банди наклоњених Италијанима, а територија се могла користити као залог за политичке погодбе након рата.[807]

У свом извештају, генерал Бандини је проценио да може окупирати Санти Кваранти и Аргирокастро ослањајући се искључиво на своје снаге. Након упорног притиска генерала Кадорне и под утицајем Сарајеве политике према Есаду, Сонино је пристао да се изврши тражена окупација у Северном Епиру. Почетком октобра 1916. године италијанска војска је без отпора окупирала Санти Кваранти, Делвин и Аргирокастро. Када је влада у Атини тражила од Рима да појасни разлоге за окупацију, Сонино је одговорио да окупација има за циљ сузбијање шверца. Попут ранијих сличних ситуација везаних за Албанију, изјављује да ће се питање горњег Епира решавати по свршетку рата. Италијани су поменутом окупацијом створили широку зону утицаја и базу за даљу експанзију. Италијанска штампа преноси да је запоседање наведених територија, поред значаја за италијанске интересе у Јадранском мору и Албанији, било важно за македонско бојиште. Ристић је закључио да су се Италијани користили офанзивом на солунском фронту и анархијом у Грчкој да спроведу своју засебну акцију на простору Грчке и јужне Албаније.[808]

Деловање Италијана забринуло је Есад–пашу. У страху да би могли проширити свој утицај и на Корчу, паша средином октобра 1916. године тражи од српске владе да дипломатским путем спречи такав развој догађаја. Пашић је молбу проследио српским посланицима и наложио им да испитају ставове Савезника и делују у складу са

[807] DDI, V–VI, d. 477, Rim, 24. septembar 1916. godine, *Sonino Kadorni*.
[808] АС, МИД ПО, 1916, р. 481, Ф. I, д. 2, Пов.но. 6856, Рим, 22. септембар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 6870, Рим, 23. септембар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но 7011, *пуковник Пешић МИД–у*; DDI, V–VI, d. 492, 28. septembar 1916. godine, *Kadorna Soninu*; *Ibid*, d. 508, Krf, 1. oktobar 1916. godine, *Sforca Sonino*; *Ibid*, d. 512, Krf, 3. oktobar 1916. godine, *Milaco Soninu*; *Ibid*, d. 514, Janjina, 3. oktobar 1916. godine, *Nuvolari Soninu*; *Ibid*, d. 515, Atina, 3. oktobar 1916. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 519, Rim, 4. oktobar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim i vojnim predstavnicima*; *Ibid*, d. 546, Rim, 10. oktobar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 538, 10. oktobar 1916. godine, *Poro Soninu*; ПСР V, д. 357, Рим, 6. октобар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 358, Крф, 6. октобар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, д. 364, Атина, 7. октобар 1916. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, д. 391, Рим, 13. октобар 1916. године, *Ристић МИД–у*.

могућностима. Непосредно након заузећа Битоља новембра, генерал Сарај је категорички забранио Италијанима да напредују северно од тренутно заузетих положаја. Као разлог за овакву одлуку наводи избегавање непријатности са Грцима и Албанцима. За држање француског генерала, Сонино је окривио утицај Есад–паше, наводећи да је он убедио Сарајa, да ће у случају италијанског напредовања у правцу Охрида и Елбасана против њих устати 10.000 Албанаца. Иако је Сарај тврдио да је забрана напредовања кроз Албанију заснована на војним разлозима, италијански министар је одлуку приписивао искључиво политичким мотивима, наводећи да је француски генерал више политичар него официр.[809]

Због интереса француских војних власти, у Корчи је 10. децембра свечано проглашена Аутономна корчанска република и над градом је истакнута албанска застава. Овај чин је разљутио Сонина, јер је сматрао да Италија, због привилегија које су јој дате Лондонским уговором у Албанији, мора да буде обавештена о предузетим мерама на том подручју. Тражио је уверење од Француза да овај чин не представља најаву уласка Есад–паше у Албанију мимо воље Италије која се томе противила. Де Мартино је указао Сонину да је француска политика према Есад–паши била политика свршеног чина, без знања и одобрења Италије. Однос Париза према паши изменио се децембра 1916. године, када је француска влада тражила од генерала Сарајa да га одврати од одласка у Корчу.[810]

У Риму није повољно примљена вест да су Французи прокламовали Корчанску републику. Италијани су овај чин тумачили као политички и приписивали су га тежњи Француске да се умеша у албанско питање. Сонино је приговарао да је деловање Париза било у супротности са гаранцијама које су, одредбама Лондонског уговора, дате Италији у вези Албаније. Дан након француске прокламације, 11. децембра 1916. године у нападу на италијански брод гине генерал Бандини. Уместо њега, команду над Италијанским

[809] *Исто*, p. 481, Ф. I, д. 2, Пов.но 6870, Рим, 23. септембар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов.но, 7087, Солун, 3. октобар 1916. године, *министар војни Пашићу*; *Исто*, Пов.но 7401, Крф, 17. октобар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 8040, Рим, 11. новембар 1916. године, *Ристић МИД–у*; Исто, p. 497, Ф. IX, д. 7, Пов.но. 10554, 21. децембар 1916. године, *Извештај Пресбироа Министрства војног*; DDI, V–VI, d. 724, Rim, 20. novembar 1916. godine, *Sonino Rađiju*; – Генерал Маро је за Сарајa говорио да је као политичар окружен новинарима и да се бави интригама, (АС, МИД ПО, 1916, p. 497, Ф. IX, д. 7, Пов.но. 10336, Крф, 21. новембар 1916. године, *Министарство војно МИД–у*).

[810] DDI, V–VI, d. 825, Rim, 11. decembar 1916. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 831, Pariz, 12. decembar 1916. godine, *Rađi Soninu*; *Ibid*, d. 855, Rim, 16. decembar 1916. godine, *De Martino Soninu*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 26–27; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша Топтани, Србија и Албанско питање*, 349; Renaud Dorlhiac, „Le front d'Orient face à la question Albanaise: Le république de Korytza", in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005), 123–124

експедиционим корпусом у Албанији преузео је генерал Ђаћинто Фереро. Нови командант у наредном периоду показује живу активност и настоји да прошири италијанску окупациону зону у Епиру.[811]

7.4.6. Испитивање терена

Од јануара 1917. године, Срби примећују повећану активност Рима у вези Албаније. У истом периоду Есад–паша почиње да се жали како су Италијани окренули Французе против њега, што је за последицу имало уклањање његових чиновника из Корче. Сам француски посланик Де Фонтенеј жалио се да италофилска струја, окупљена око бившег министра спољних послова Стефана Пишона, има јак утицај на француску владу. На основу информација добијених у Лондону, српски посланик Јовановић закључује да италијанско–француска трвења на Солунском фронту долазе из уверења Италијана да Французи шире свој утицај на штету италијанских балканских интереса. У овом периоду, српска влада долази до сазнања да Италија, уз помоћ албанских одреда, планира да изврши окупацију средње и северне Албаније[812]

Активности Италије на поменутом подручју изазивале су живо интересовање код српских политичких и војних чинилаца. Како би мотрили на њихов политички рад у Албанији, Срби су још 1916. године покушали да пошаљу у Валону једног официра са неколико агената. Италијанске војне власти одбиле су иницијативу, уз тврдњу да је одобравање ангажовања овакве мисије у надлежности владе. Крајем маја исте године, захтев је одбила и влада у Риму. Када су током лета, италијанске трупе дошле на Солунски фронт и позиционирале се непосредно поред (западно од) српских трупа око Битоља, Врховна команда без проблема шаље једног официра у Штаб италијанске 35. дивизије. Потешкоће су се наставиле око сарадње са трупама у Албанији. Како се

[811] АС, МИД ПО, 1917, р. 528, Ф. X, дос. 2, Пов. бр. 1908, Крф, 3. мај 1917. године, *Пашић српским дипломатским представницима;* Sidney Sonnino, *Carteggio1916–1922*, a cura di Pietro Pastorelli, (Roma–Bari: Editori Laterza, 1975), d. 75 Rim, 11. decembar 1916. godine, *Sonino Rađiju*; DDI, V–VIII, d. 208, Rim, 5. jun 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

[812] АС, МИД Албански одсек (=МИД АО), 1917, д. 44, Јањина, 2. фебруар 1917. године, *Делегат Министарства војног мајор Томић МИД–у*; АС, МИД Строго поверљива архива (=МИД СПА), 1917, д. 232, *Реферат– Проглас протектората Италије над Албанијом*; АС, МИД ПО, 1917, р. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов.но. 458, Рим, 23. јануар 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, дос. 5, Пов. но. 549, Рим, 28. јануар 1917. године, *Ристић Пашићу*; *Исто*, дос. 5, Пов. но. 549, Рим, 28. јануар 1917. године, *Ристић Пашићу*; *Исто*, р. 513, Ф. I Г–б, дос. 6, Пов. но. 911, Солун, 29. јануар 1917. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, дос. 6, Пов. но. 1244, Атина, 12. март 1917. године, *Балуџић МИД–у*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 26–27.

испоставило, италијанске власти у Валони и Епиру имале су у својим штабовима нарочите људе за политичку службу. Стога, српска влада долази на идеју да, уз помоћ генерала Сараја, затражи од италијанске команде у Валони пријем српског официра у својству војног изасланика или официра за везу. Из српске Врховне команде су појаснили министру да то није могуће, јер је италијански експедициони корпус у Валони био под непосредном командом генерала Кадорне. Као такав, био је потпуно независан од генерала Сараја, који је под својом командом имао само италијанску дивизију генерала Петитија. Остало је да се замисао оствари дипломатским путем, али је Пашић био свестан да у Риму не постоји воља за тако нешто, те се од иницијативе одустало.[813]

На основу италијанских извештаја с краја јануара 1917. године, Пашић показује отворену намеру да се споразуме са Италијанима по питању Албаније. Сфорци је изјавио да Албанија каква је створена у Лондону није била одржива. За њу су, тврдио је, били погодни аутономни или посебни режими под управом других држава. Управо на бази таквог закључка, Пашић предлаже да се Италија и Србија споразумеју у вези албанског питања. Сфорца је прекинуо излагање председника српске владе изјавом да је протеривање непријатеља из Албаније и Србије хитнији проблем.[814]

Српска иницијатива је вероватно била мотивисана гласовима да је Италија на међусавезничкој конференцији у Риму, одржаној 6. и 7. јануара 1916. године, добила нове уступке за Албанију и Крф. Ова информација није била у потпуности тачна. Италијани су само преузели на себе обавезу да обезбеде пут од Санти Кваранти до Битоља, али тај задатак јесу користили у политичке сврхе. Пашић је приметио да италијанска војска, уместо обезбеђивања пута, врши окупацију села и ради на агитацији у Албанији. Истицање Видове заставе тумачено је као знак да Италија жели самосталност Албаније. Окупиран потребом да обезбеди појачања за Солунски фронт, Пашић закључује да би Италијани послали додатне трупе на Балкан уколико би им се дале одрешене руке у Албанији и Црној Гори. Стога је његова понуда за споразум по питању Албаније вероватно представљала испитивање терена. Међутим, Сфорцина реакција јасно је

[813] АС, МИД ПО, 1917, p. 515, Ф. II Ит/в, дос. 6, Пов. но. 893, Солун, 3. фебруар 1917. године, *министар војни Пашићу*.
[814] DDI, V–VII, d. 185, Krf, 30. januar 1917. godine, *Sforca Soninu*; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 107.

показивала да Рим не жели да разговара о кључним питањима пре краја рата.[815] Поред акција на територији Албаније, Срби примећују настојања Италијана да ојачају своју позицију на Крфу у односу на Французе. Тамошњи италијански конзул је покушавао да придобије Србима наклоњене Албанце који су боравили на острву.[816]

7.4.7. Прокламација о независној Албанији под заштитом Италије

Стварање Корчанске републике, поред Рима, утицало је и на Беч који је имао посебне интересе на подручју Албаније. Као одговор на француску прокламацију, Команда аустроугарских снага у Албанији 23. јануара 1917. године, издаје своју прокламацију, којом је Албанцима обећана аутономија под заштитом Аустроугарске. По објављивању француске, а нарочито аустроугарске ноте, Италијани осећају да су њихови интереси у Албанији угрожени. Стога се јавља потреба да Рим, како би заштитио сопствене интересе и задржао наклоност Албанаца, одговори предузимањем сличне мере. Италијани су почетком 1917. године године у Албанији имали укупно 36 батаљона. Италијански министар војни је проценио да састав и број трупа не дозвољава озбиљну војну акцију. Стога је Риму преостало да у наредном периоду ојача свој положај политичким активностима и окупацијом небрањених грчких територија.[817]

Главна иницијатива за акцију у Албанији и Епиру долазила је од италијанских војних власти на терену. Команда Валоне је 30. јануара предложила да се Муфид–бег, који је био наклоњен Италији, постави на чело провинције Аргирокастро. Иако је у почетку исказао резерве, Сонино је напослетку прихватио да размотри питање успостављања

[815] АС, МИД ПО, 1917, р. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов. бр. 189, Солун, 11. јанаур 1917. године, *Винтровић Пашићу*; *Исто*, дос. 5, Пов. но. 458, Рим, 23. јануар 1917. године, *Ристић МИД–у*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 27.

[816] АС, МИД АО, 1917, д. 52, Крф, 23. фебруар 1917. године; *Заступник шефа Албанског одсека Никола Марковић Пашићу*; АС, МИД СПА, 1917, д. 232, *Реферат– Проглас протектората Италије над Албанијом*; АС, МИД ПО, 1917, р. 513, Ф. I Г–а, дос. 6, Пов. бр. 4620, Солун, 30. јануар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, р. 515, Ф. II Ит/в, дос. 8, Пов. но. 4642, Солун, 2. фебруар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; ПСР V, д. 730, Солун, 11. јануар 1916. године, *Министар унутрашњих дела Пашићу*.

[817] *Исто*, д. 52 Крф, 23. фебруар 1917. године; *Заступник шефа Албанског одсека Никола Марковић Пашићу*; АС, МИД СПА, 1917, д. 232, *Реферат– Проглас протектората Италије над Албанијом*; АС, МИД ПО, 1917, р. 513, Ф. I Г–а, дос. 6, Пов. бр. 4620, Солун, 30. јануар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, р. 515, Ф. II Ит/в, дос. 8, Пов. но. 4642, Солун, 2. фебруар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; DDI, V–VIII, d. 208, Rim, 5. jun 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Sidney Sonnino, *Diario 1916–1922*, a cura di Pietro Pastorelli, (Bari: Editori Laterza, 1972), 146; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша Топтани, Србија и Албанско питање*, 350–351; D. Fundić, The Albanian Question, 196; R. Dorlhiac, *Le front d'Orient*, 125.

управе над територијама Јужне Албаније. Није се противио идеји да Муфид–бег преузме власт у Аргирокастру. Ипак, правио је разлику између територија Албаније на које је Италија полагала право на основу одредби Лондонског уговора (област око Валоне), са територијама Северног Епира, чија је окупација имала привремени карактер. Због наведене разлике, Сонино предвиђа различит третман за ова два типа територија. Код територија обезбеђених Лондонским уговором, Италији је било у интересу да придобије становништво, те је требало радити на јачању албанског елемента. У случају окупираних територија у Епиру, то није било могуће, јер је постојала опасност да ослонац на албански елемент изазове сукоб са Грчком. Стога Сонино, ради избегавања компликација, долази на идеју да се управа у Аргирокастру повери странцу, то јест италијанском конзулу.[818]

Почетком марта Епирска депутација предала је генералу Мароу и посланику Сфорци петицију за окупацију Епира. Од њих добијају обећање да ће Италија прихватити молбу и тражити пристанак осталих Савезника. Бојећи се да Епирци не постану инструмент српских интереса, Сфорца и Маро препоручују депутацији да се не обраћа српској влади како јој не би дала право на интервенцију. У складу са петицијом, генерал Фереро 15. марта у Аргирокастру свечано изјављује да је Италија, као присталица принципа народности, решила да помогне албанском народу и олакша му уједињење. Том приликом, поред италијанске, била је истакнута и албанска застава. Италијански генерал је у говору обећао да ће казнити све који ометају албанске аспирације и изјавио да ће Италија образовати албанску владу. У овим најавама српска влада види мере против Есада и аспирације Србије, а формирање владе повезује са Муфид–бегом, који је и сам тврдио да ће албанске аспирације бити остварене уз помоћ Италијана. Срби су појачан рад Рима видели као увод у даље политичке потезе.[819]

Деловање италијанских војних власти није наилазило на Сониново одобрење, те он 18. марта пише министру рата да су Савезници већ потврдили Италији интересе у централној Албанији и посед над Валоном са залеђем. Упозорио је да одлуку о судбини остатка албанске територије треба да донесе конференција мира. Када је конкретно реч о Северном Епиру, сматрао је да не треба покретати никакво формално право, јер је Италија *de facto* прихватила грчку окупацију (када је и сама окупирала Валону), са идејом да се

[818] DDI, V–VII, d. 177, Rim, 30. januar 1917. godine, *Sonino Kadormi*.
[819] АС, МИД ПО, 1917, р. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов. бр. 5782, *Реферат о италијанском протекторату над Албанијом*; АС, МИД СПА, 1917, д. 232, *Реферат– Проглас протектората Италије над Албанијом*.

дефинитивна одлука остави Силама на крају рата. Сонино појашњава да је каснији развој догађаја приморао Италију да, из војно–стратешких разлога, привремено окупира Епир са пратећом обалом у циљу осигурања везе између трупа у Албанији и експедиционих савезничких снага у Солуну.[820]

Упркос Сониновом ставу, окупација грчких територија је настављена, те је убрзо заузета Сагијада. У српским политичким и војним круговима, заузимање поменутог места тумачило се као почетак италијанског продора у Епир. Претпоставка је била исправна, јер је током априла окупиран читав Филатски округ. Грци су проценили да ће Италијани ићи до Превезе, али нису очекивали да ће ући у Јањину. Ћутање Савезника код Грка ствара сумњу да постоји споразум Француза и Италијана, да први окупирају Тесалију а други Епир. Примењујући Сонинове савете о карактеру италијанске окупације, генерал Фереро крајем априла издаје прокламацију у којој наводи да је привремена окупација територија изван граница Албаније мотивисана стратегијским разлозима.[821]

Паралелно са италијанском акцијом, слаби положај Есад–паше. Француски посланик је отворено говорио Србима да се Италијани противе Есадовој акцији у Албанији. Жалећи се на држање Италијана, паша је почетком априла изразио кајање што је на наговор српске владе прекинуо пријатељске односе са њима. Тврдио је да би било боље да је то учинио касније када учврсти своју позицију. Како је у међувремену отеран из Корче, паша тражи од српске владе да се код генерала Сараја заложи за њега и остави га са српском војском. Гавриловић није узимао Есадове изјаве за озбиљно, закључујући да он остаје веран Србији само због тога што није имао другог избора. Пашино деловање је изазивало сумње већ неко време. Чак се јављају извештаји о покушајима зближавања са Италијанима. Због тога, Ристић 25. марта упозорава да треба мотрити на Есада. Српска влада, међутим, није примећивала никакве знаке зближавања паше са Римом, те је предложила Врховној команди да се заложи за Есада код генерала Сараја. Међутим,

[820] DDI, V–VII, d. 508, Rim, 18. mart 1917. godine, *Sonino ministru rata*.
[821] АС, МИД АО, 1917, д. 72, Крф, 7. март 1917. године, *Марковић Пашићу*; *Исто*, д. 78, Солун, 11. март 1917. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, д. 116, Крф, 9. април 1917. године, Марковић Пашићу; *Исто*, 1917, д. 122, Јањина, 17. април 1918. године, *Савић МИД–у*; *Исто*, 1917, д. 123, Јањина, 20. април 1918. године, *Марковић МИД–у – Италијанска прокламација*; АС, МИД СПА, 1917, д. 232, *Реферат– Проглас протектората Италије над Албанијом*; АС, МИД ПО, 1917, р. 513, Ф. I Г–а, дос. 6, Пов. бр. 1230, Атина, 10. март 1917. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, дос. 6, Пов. бр. 1291, Атина, 14. март 1917. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, дос. 6, Пов. но. 1283, Солун, 15. март 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, дос. 6, Пов. но. 1339, Атина, 17. март 1917. године, *Балугџић МИД–у*.

српска Врховна команда је предлог одбацила уз образложење да Сарај из политичких разлога не може да допусти афирмацију Есад–паше.[822]

Априла до Срба стижу извештаји да су Италијани понудили Муфид–бегу управу над северним Епиром и Ахмед–бегу управу над јужним. Према сазнањима српске владе Ахмед је одбио предлог, а Муфид је тражио да се краљевим указом постави за гувернера независне Албаније, коју би, постављањем својих представника, признали и Савезници. Италијанима је понудио војну управу, а за себе тражио контролу над жандармеријом. На основу истих извора, српска влада долази до сазнања да је министар без портфеља у италијанској влади, Виктор Шалоја (незванично министар за пропаганду), предложио албанском прваку, Александру Биб Доди, да оде у Албанију и организује чете. Биб Дода је одбио саветовао Италијанима да употребе чете које су већ образоване у јужној Албанији.[823]

Ради вршења пропаганде, Италија у међувремену шаље мајора Кастолдија у Албанију. Он у Валони сазива скуп албанских поглавара из области под италијанском окупацијом. Од њих захтева да италијанској влади пошаљу петицију и упуте јој позив да окупира целу Албанију. Кастолди предаје генералу Фереру писмо министра Шалоје у којем су изнети предлози за интеграцију албанских области. Наводећи како су Французи у Корчи брзо организовали власт уз помоћ Албанаца, министар пропаганде препоручује да се у новоокупираним окрузима у исту сврху оснује Савет састављен од различитих локалних елемената. Као додатни аргумент истиче чињеницу да је Аустроугарска у северним областима Албаније, након своје прокламације, покушавала да подстакне непријатељство Албанаца према Италији.[824]

Команда 16. армијског корпуса (бивша команда албанских трупа) 10. маја дефинише свој став у вези Шалојиног предлога, кроз извештај којим је генерал Фереро изнео Врховној команди своја запажања. Генерал није био сагласан са мерама које је предложио министар. Уместо учешћа Албанаца у администрацији, саветује да им се, именовањем представника посебне вредности и утицаја, додели већа аутономија.

[822] АС, МИД СПА, 1917, д. 232, *Реферат– Проглас протектората Италије над Албанијом*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 27–28.
[823] АС, МИД АО, 1917, д. 85, Рим, 20. март 1918. године, *Ристић МИД–у*; АС, МИД СПА, 1917, д. 232, *Реферат– Проглас протектората Италије над Албанијом*.
[824] АС, МИД СПА, 1917, д. 232, *Реферат– Проглас протектората Италије над Албанијом*; DDI, V–VIII, d. 69, Rim, 24. maj 1917. godine, *Ministar rata Soninu*.

Препоручио је да се за представника у Аргирокастру именује Муфид–бег. Поред решења за питање управе, генерал, као главну меру, предлаже да се јавно и свечано потврди жеља Италије да подржи независност Албаније. Сматрао је да то треба спровести на сличан начин као што је то, децембра 1915. године, учинио Сонино у Парламенту. Према његовом схватању, након француске и аустроугарске прокламације, Италија једина од заинтересованих страна није јавно исказала намеру да призна стварање независне албанске државе под својом заштитом. Стога је препоручио да и она, како би умирила албанске старешине, изда јавно саопштење којим би поновила своје намере и пружила конкретније гаранције.[825]

Средином маја, генерал Фереро је издао прокламацију да ће италијанске трупе, из стратегијских разлога, окупирати територију јужно од албанске границе успостављене у Лондону. Право узнемирење међу Грцима и Србима настаје када је 17. маја Конзулат у Јањини јавио да ће француска војска препустити Корчу Италијанима. Штампа у Атини потврђивала је ту вест и додала да ће Италијани у северном Епиру створити републику са престоницом у Корчи. Француски конзул у Јањини изразио је сумњу у такву могућност и жалио се да је Француска због стања у Русији морала да буде попустљивија према Италијанима. Енглески конзул је пак имао супротно мишљење. Према извештајима из Јањине, Италијани су потпиривањем страха од словенске опасности настојали да одвоје Албанце од српске акције и Есада.[826]

Наводећи у свом извештају од 31. маја да су Италијани окупили албанске представнике и наложили им да траже стварање Велике Албаније под протекторатом Италије, Ристић је неколико дана пре доношења италијанске прокламације наговестио значајан политички потез Рима. Истог дана, генерал Фереро пише Сонину да ће се мере проширења окупације у Епиру завршити до средине јуна и обавештава га да ће, у међувремену, прогласити независност Албаније у границама одређеним у Лондону.

[825] DDI, V–VIII, d. 69, Rim, 24. maj 1917. godine, *Ministar rata Soninu*.
[826] АС, МИД ПО, 1917, р. 528, Ф. X, дос. 2, Пов. бр. 1908, Крф, 3. мај 1917. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, р. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов. бр. 5782, *Реферат о италијанском протекторату над Албанијом*; АС, МИД АО, 1917, д. 131, Јањина, 1. мај 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, д.132, Јањина, 1. мај 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, д. 135, Јањина, 5. мај 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, д. 136, Јањина, 5. мај 1918. године, *Јовановић МИД–у*; АС, МИД СПА, 1917, д. 175, 25. мај 1917. године, *мајор Савић министру војном*; *Исто*, д. 162, 27. мај 1917. године, *Пашић Врховној команди*; *Исто*, д. 232, *Реферат– Проглас протектората Италије над Албанијом*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje,* 28.

Предложио је да се проглас објави 3. јуна у Аргирокастру или у Валони. Датум је симболично одабран због дана обележавања италијанске статутарне слободе. Сонино је сутрадан прихватио иницијативу, уз примедбу да проглас треба учинити у Аргирокастру, јер је Валона била резервисана за Италију.[827]

У име Виктора Емануела III, а по налогу италијанске владе, генерал Фереро је 3. јуна 1917. године на свечаном скупу у Аргирокастру прочитао прокламацију о независности Албаније под окриљем и заштитом Краљевине Италије. Албанцима су обећане слободне установе, судови, милиција и школе. Позвани су сви Албанци да се удруже и ставе под италијанску и албанску заставу и положе заклетву на верност ономе што је у име италијанске владе прокламовано за независну Албанију. Истог дана је генерал Маро, у присуству Сфорце, прочитао прокламацију свим Албанцима на Крфу и саопштио телеграм италијанске владе у којем се истиче да се Италија, заједно са Савезницима, бори за остварење принципа народности и ослобођења албанског народа. Како би о прогласу обавестили становништво у окупираним деловима Албаније, италијански авијатичари су растурали летке из авиона.[828]

7.4.8. Реакције на италијанску прокламацију

Грчки посланик у Риму први је реаговао и изразио забринутост због ефекта који би проглашење независности Албаније под заштитом Италије могло да има на Грчку. Нарочито као спорно истиче чињеницу што је изјава учињена у Аргирокастру. Локација је имплицирала да се њена примена односи и на Северни Епир који се налазио у интересној сфери Грчке. Овакав потез, у контексту унутрашњих противречности у Грчкој, претио је да изазове јаку агитацију против краља Константина и његове владе. У покушају да умири

[827] АС, МИД АО, 1917, 145, Рим, 4. мај 1918. године, *Ристић МИД–у*; АС, МИД СПА, 1917, д. 232, *Реферат– Проглас протектората Италије над Албанијом*; DDI, V–VIII, d. 165, 31. maj 1917. godine, *general Ferero Soninu*; *Ibid*, d. 174, Rim, 1. jun 1917. godine, *Sonino Fereru i italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша Топтани, Србија и Албанско питање*, 350–351; A. Sfika–Theodosiou, *Italy and the War*, 80–81.

[828] АС, МИД СПА, 1917, д. 182, 30. мај 1917. године, *српска нота поводом италијанског протектората над Албанијом*; *Исто*, д. 225, 5. јун 1917. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 232, *Реферат– Проглас протектората Италије над Албанијом*; АС, МИД ПО, 1917, р. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов. бр. 5782, *Реферат о италијанском протекторату над Албанијом*; DDI, V–VIII, d. 193, 3. jun 1917. godine, *general Ferero Soninu*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 28; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша Топтани, Србија и Албанско питање*, 350–351; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 107–108; A. Sfika–Theodosiou, *Italy and the War*, 80–81; R. Dorlhiac, *Le front d'Orient*, 125.

грчког посланика, Сонино је обећао да ће прецизне границе будуће Албаније Европа утврдити по окончању рата. Правдао се да је после сличног прогласа Аустрије у јануару исте године, било неопходно да Италија, из војних разлога, учини исто и покуша да задржи симпатије албанског становништва.[829]

Српска влада је од посланика Ристића 4. јуна добила текст прокламације, који је био објављен у италијанским листовима „Пиколо“ и „Ђорнале Д'Италиа“. Дужност да се успостави слобода у Албанији правдана је обавезама које је Италија преузела на Лондонској конференцији. Српски посланик закључује да овај политички чин треба посматрати као манифестацију италијанских претензија у будућности. На основу сазнања до којих је дошао сутрадан, доноси закључак да се Италија на своју руку одлучила на тај корак, како би парирала акцијама осталих Савезника (посебно Француза) на територији Грчке. Готово одмах, Ристић примећује да ни италијанска јавност није била превише одушевљена прокламацијом.[830]

Чим је сазнао за садржај објаве из Аргирокастра, Пашић је одмах известио савезничке дипломатске представнике при српској влади на Крфу. У недостатку јасних информација о држању и улози Савезника према акцији Италије, председник српске владе при сусрету са Сфорцом није покретао питање прокламације. Како би заузео конкретан став, настојао је да прво сазна планове и однос Савезника према акту којим су негирани прокламовани принципи за које су се Силе бориле у актуелном рату. Стога, 4. јуна прослеђује српским посланицима у Петрограду, Паризу и Лондону упутство да пре било каквог дипломатског корака утврде да ли је Италија поступила са знањем и одобрењем савезничких влада. Убрзо се испоставило да Савезници нису били упознати са намерама Италије. Напротив, штампа и владе савезничких држава нису благонаклоно примиле вест о италијанској самосталној акцији у Албанији.[831]

---

[829] DDI, V–VIII, d. 201, Rim, 4. jun 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 245, London, 7. jun 1917. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 247, London, 7. jun 1917. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 268, Pariz, 8. jun 1917. godine, *Rađi Soninu*; *Ibid*, d. 270, Petrograd, 8. jun 1917. godine, *Karloti Soninu*.

[830] АС, МИД ПО, 1917, p. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов. но. 2185, Рим, 22. мај 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Ф. II Ит/в, дос. 6, Пов. но. 2116, Рим, 23. мај 1917. године, *Ристић МИД–у*.

[831] АС, МИД СПА, 1917, д. 232, *Реферат– Проглас протектората Италије над Албанијом*; АС, МИД ПО, 1917, p. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов. бр. 5782, *Реферат о италијанском протекторату над Албанијом*; DDI, V–VIII, d. 229, Krf, 6. jun 1917. godine, *Sforca Soninu*; *Ibid*, d. 245, London, 7. jun 1917. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 247, London, 7. jun 1917. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 268, Pariz, 8. jun 1917. godine, *Rađi Soninu*; *Ibid*, d. 270, Petrograd, 8. jun 1917. godine, *Karloti Soninu*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 28.

Суочена са отпором Савезника и неповољним реакцијама на прокламацију, италијанска влада почиње да се колеба. Два дана након објаве спорног акта, Сонино саопштава италијанским дипломатским представницима мотиве који су водили владу да спроведе тај чин. Као први разлог наводи ситуацију у Македонији. Наиме, на међусавезничким састанцима у првој половини 1917. године, најављена је могућност да се део савезничких трупа повуче са македонског фронта, а остатак утврди у Солуну. Како је напуштање линије фронта подразумевало прекид комуникација од Битоља ка Санти Кваранти, то је значило да ће италијанске трупе у Албанији остати изоловане. При таквом развоју догађаја, Сонино је планирао да преусмери италијанску 35. дивизију са Солунског фронта и њоме појача контингент у Албанији. У оквиру даље аргументације, италијански министар прокламацију представља као меру којом је требало задобити симпатије становништва, као важног елемента одбране. Напослетку, наводи и суштину, а то је била потреба Италије да заштити своје интересе у Албанији у односу на акцију Француза у Корчи и као одговор на јануарски проглас Аустроугарске.[832]

Пратећи у стопу политику владе, италијански листови мењају тон и објављују текстове у којима се наводи да је акција у Албанији била привременог карактера. У штампи се употребљавају готово идентични аргументи које је Сонино користио и полако се ствара наратив да је поступак италијанске владе био донекле подстакнут деловањем Савезника у Грчкој. На основу Јовановићевих извештаја, владе у Лондону и Паризу су о прокламацији сазнале из новина. Биле су изненађене, јер је према споразуму Антанте са Италијом решавање питања Албаније било резервисано за крај рата. Стога је одмах затражено хитно објашњење из Рима. Српски посланик у Лондону предлаже својој влади да не предузима ништа док се не сазна какав ће бити одговор италијанске владе и које су намере Енглеза и Француза.[833]

Потпуно сагласан са Јовановићевим гледиштем, Пашић је чекао реакцију Савезника, како би на основу њихових одлука и српска влада одредила своје деловање. У међувремену је наложио Есад–паши да одмах у име свих Албанаца учини протест код Савезника, нарочито код владе САД–а. Провизорна албанска влада прихватила је Пашићев савет и 19. јуна упутила протестну ноту у којој се позвала на Лондонску

[832] DDI, V–VIII, d. 208, Rim, 5. jun 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.
[833] АС, МИД ПО, 1917, р. 515, Ф. II И/б, дос. 5, Пов. но. 2323, Париз, 24. мај 1917. године, *Весниħ МИД–у*; *Исто*, дос. 5, Пов. но. 2325, Лондон, 26. мај 1917. године, *Јовановиħ МИД–у*.

конференцију и чињеницу да се придружила савезницима 1915. године. Сфорца је Есадов протест видео као дело Србије које је представљало замену за директан српски протест.[834]

У међувремену, питање Албаније изазвало је кризу италијанске владе. Ристић је известио да су министар Леонида Бисолати и још два члана кабинета поднели оставке јер нису одобравали Сонинове поступке. Наиме, они су замерали министру спољних послова што је без консултовања свих чланова кабинета, у тренутку када су поједини министри били ван Рима, донео важну одлуку и тиме ставио пред свршен чин италијанску владу и Парламент. Енглески амбасадор је изјавио Ристићу да је Италија отишла даље него што је требало, али да њен акт не мења европски карактер албанског питања и да ће се оно решавати у своје време, независно од италијанског прогласа. Савезници су намеравали да сачекају разрешење министарске кризе пре него што учине формалну представку влади и истакну да је албанско питање међународно. Суочен са спољним и унутрашњим притиском, Сонино је 11. јуна изјавио да прокламацији не треба придавати значај, јер је она била мотивисана искључиво војним разлозима.[835]

Прокламација се можда највише одразила на Грчку. Како је грчки посланик у Риму предвидео, дошло је до урушавања положаја владе у Атини и краља Константина. Савезници су искористили ову чињеницу да спроведу већ раније донету одлуку о његовом уклањању. Неколико дана након прогласа у Аргирокастру, у моментима када се српска влада ломила како да реагује, а Италија била заузета министарском кризом, у Атини је, уз подршку Савезника, дошло до абдикације краља Константина у корист сина Александра. Овакав развој догађаја ојачао је положај Венизелоса, који је показао иницијативу да штити интересе Грчке у односу на Италију. Карло Сфорца се управо због тога прибојавао његовог доласка на власт. Сонино није био задовољан односом Савезника према краљу Константину, јер је сматрао да је упркос његовом понашању акција понизила Грке. Италијанском министру уствари није одговарао долазак Венизелоса на власт и јачање француског утицаја у Грчкој. Страхови су били оправдани, јер је Венизелос одмах ступио

[834] АС, МИД ПО, 1917, р. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов. бр. 5782, *Реферат о италијанском протекторату над Албанијом*; DDI, V–VIII, d. 359, Krf, 16. jun 1917. godine, *Sforca Soninu*.
[835] *Исто*, р. 515, Ф. II И/б, дос. 5, Пов. но. 2324, Рим, 26. мај 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто,* дос. 5, Пов. но. 2128, Рим, 28. мај 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто,* дос. 5, Пов. но. 2178, Париз, 28. мај 1917. године, *Веснић МИД–у*; *Исто,* дос. 5, Пов. но. 2227, Солун, 30. мај 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто,* дос. 5, Пов. но. 2204, Петроград, 29. мај 1917. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, Ф. II Ит/в, дос. 7, Пов. но. 2336, Рим, 26. мај 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Ф. II Ит/в, дос. 7, Пов. но. 2337, Рим, 26. мај 1917. године, *Ристић МИД–у*.

у акцију и српској влади већ 13. јуна поручио да италијанску прокламацију сматра повредом националног принципа. Нарочито му је сметало ширење утицаја Италије у Епиру. Оценивши протекторат као прикривену анексију, предложио је јаче зближење између Грчке и Србије.[836]

Српска влада у први мах бурно реагује на акцију Италије, јер је њену прокламацију протумачила као проглашење протектората над Албанијом. Пашић се носио мишљу да упути протест српске владе и у ту сврху је саставио посебну ноту. Међутим, Сонино је, преко краља Николе, сазнао да се спрема српски протест и наложио италијанским дипломатским представницима да то спрече. Поручио им је да као аргумент истакну чињеницу да Србија није протестовала против аустроугарске прокламације о Албанији из јануара 1917. године, те би њен протест сада показао нејединство у табору Антанте.[837]

На основу Сонинових инструкција, Сфорца је 11. јуна препоручио Пашићу да размисли о сврсисходности протеста. Председник српске владе није крио да је нота већ спремна и објаснио је да она садржи објашњење и разлоге због којих је Албанија важна за Србију. На аргумент о аустроугарској ноти, Пашић је одговорио да аустријски проглас није садржао прецизност и обим као италијански. Као главни мотив за протест навео је чињеницу да је за Србију територија Албаније можда једини начин да изађе на море. Сфорца је покушавао да га умири, наводећи да је генерал Фереро у прокламацији намерно прећутао границе Албаније и поново га замолио да не чини протест јер италијански акт није био усмерен против Србије. Пашић је обећао да ће размотрити питање и наћи начина да формулише неке „резерве“ – више није користио термин „протест“. На основу промене термина који је председник српске владе користио у разговору, Сфорца је закључио да Србија неће уложити протест.[838]

Упркос закључку италијанског посланика, Пашић јесте 12. јуна проследио српским посланствима прву верзију ноте, уз инструкцију да се сачека са њеном предајом. У оквиру првобитног текста, Италија је оптужена за империјализам и кршење прокламованих

[836] *Исто*, р. 513, Ф. I Г–б, дос. 6, Пов. но. 911, Солун, 29. јануар 1917. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 2252, Солун, 31. мај 1917. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, р. 528, Ф. X, дос. 3, Пов. но. 2322, Рим, 7. јун 1917. године, *Ристић МИД–у*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 24–25; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 259–263; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 233; N. E. Papadakis, *Eleftherios Venizelos*, 104–106; G. B. Leontaritis, *Greece and the First World War*, 3–43.

[837] DDI, V–VIII, d. 275, Rim, 9. jun 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 28–29.

[838] *Ibid*, d. 300, Krf, 11. jun 1917. godine, *Sforca Soninu*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 28–29.

начела Савезника. Поред тога, српска влада је истакла да је прекршено и начело „Балкан балканским народима“ које је било прихваћено на Лондонској конференцији када је створена аутономна Албанија. Проглашени протекторат окарактерисан је као противан животним интересима Србије, која се изјаснила против успостављања превласти било које силе у Албанији. Уз упућивање благонаклоног протеста, српска влада је намеравала да изјави да ће задржати право презентовања својих захтева у време када се буде решавала судбина малих и великих народа.[839]

Средином јуна и Сонино је дефинитивно увидео да је прокламација о независности Албаније, без знања Савезника, била грешка, те на све начине настоји да отклони њене негативне ефекте. Како би се ублажила узнемиреност Србије поступком око Албаније, Карлоти је посетио Спалајковића и скренуо му пажњу да Србија не треба да придаје важност прокламацији која није значила протекторат, нити је одређивала границе Албаније. Потврдио је да Албанија остаје међународно питање и истакао да се наведеним актом циљало на јужну Албанију, те да никако није био уперен против Србије. Упитан да ли ће српска влада протестовати у Риму, Спалајковић изјављује Карлотију да ће она поступити као Савезници.[840]

Одговор српског посланика у Петрограду указује на чињеницу да је он у том тренутку имао само ноту која је садржала протест. У међувремену је дошло до промене. На то је осим Сфорциног разговора са Пашићем утицало и објашњење које је Сонино дао руском амбасадору у Риму. Наиме, на Гирсову констатацију да је Италија без претходног договора са Савезницима прогласила протекторат над Албанијом, Сонино је одговорио да је дошло до неспоразума. Том приликом наводи да је реч „заштита“ као колоквијални термин замењена дипломатским техничким термином „протекторат“, односно изразом који се не спомиње у самој прокламацији. Ово објашњење мењало је суштину формалног значења прогласа, без обзира на ефекат који се желео постићи у пракси. Тиме је практично отклоњен основ за српски протест. На упућену савезничку ноту, италијанска влада је одговорила да прокламација нема међународни значај нити прејудицира решење

[839] АС, МИД СПА, 1917, д. 182, 30. мај 1917. године, *српска нота поводом италијанског протектората над Албанијом*; *Исто*, д. 225, 5. јун 1917. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; АС, МИД ПО, 1917, р. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов. бр. 5782, *Реферат о италијанском протекторату над Албанијом*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 28–29.

[840] АС, МИД ПО, 1917, р. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов. но. 2275, Рим, 2. јун 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Ф. II Ит/в, дос. 7, Пов. но. 2250, Петроград, 1. јун 1917. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, р. 528, Ф. X, дос. 3, Пов. но. 2352, Рим, 8. јун 1917. године, *Ристић МИД–у*.

албанског питања. Правдали су је војном потребом за придобијање Албанаца. Појашњење у вези Албаније, које је Сонино изложио пред Парламентом 20. јуна, омогућило је да се десет дана касније, изгласавањем поверења Боселијевој влади, оконча министарска криза.[841]

Под утиском Гирсовог разговора са Сонином и одговора италијанске владе Савезницима, Пашић је 18. јуна известио српске дипломатске представнике да не предају прву верзију ноте. У новом нацрту, избрисана је реч „протест“ и уместо тога је наведено да ће коначно решење албанског питања бити остављено Великим силама након рата. Српски посланик је 30. јуна, на сам дан изгласавања поверења италијанској влади у Парламенту, уручио Сонину текст српске ноте. Италијански министар није имао намеру да одговори Србима, јер је сматрао да је већ све разјаснио у комуникацији са Савезницима.[842]

Ефекти прокламације у Аргирокастру нису били повољни по Италију. Поред министарске кризе и објашњења која је морала да упућује Савезницима, италијанска влада је дала морални подстицај Венизелосу да по доласку у Атину затражи повлачење Италијана из Јањине и Епира. Грцима је ишла у прилог чињеница да су Италијани окупацију спровели без одобрења Савезника. Као приволео Италијане да лакше пристану на евакуацију Епира, Венизелос је обећао да ће и француске трупе напустити окупиране области (Тесалију). Овакав захтев добио је подршку Савезника на међусавезничкој конференцији у Лондону одржаној јула 1917. године. Италијански листови отворено показују незадовољство према одлукама конференције да се поново успостави грчка власт у областима које је окупирала Италија. Како би сачували утицај на окупираним територијама и спречили учвршћивање француског утицаја преко Венизелоса, Италијани су у наредном периоду пролонгирали процес предаје окупираних територија и правили потешкоће Грцима. Истовремено су затражили померање 35. италијанске дивизије на

[841] *Исто*, p. 528, Ф. X, дос. 3, Пов. но. 2352, Рим, 8. јун 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 2611, Петроград, 4. јун 1917. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, p. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов. но. 2287, Рим, 5. јун 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, дос. 5, Пов. но. 2450, Рим, 19. јун 1917. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–VIII, d. 293, Rim, 10. jun 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 28–29.

[842] АС, МИД СПА, 1917, д. 182, 30. мај 1917. године, *српска нота поводом италијанског протектората над Албанијом*; Исто, д. 225, 5. јун 1917. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; АС, МИД ПО, 1917, p. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов. бр. 5782, *Реферат о италијанском протекторату над Албанијом*; DDI, V–VIII, d. 519, Rim, 2. jul 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

крајње лево крило. Оваквом мером желели су да појачају своје присуство на подручју Северног Епира.[843]

[843] АС, МИД ПО, 1917, р. 513, Ф. I Г–а, дос. 6, Пов. но. 2440, Атина, 16. јун 1917. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, дос. 6, Пов. но. 2448, Атина, 17. јун 1917. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, дос. 6, Пов. но. 2673, Атина, 5. јул 1917. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, Ф. I В/д–а, дос. 5, Пов.но. 2734, Солун, 7. јул 1917. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, дос. 5, Пов.но. 2738, Солун, 5. јул 1917. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, р. 515, Ф. II И/б, дос. 5, Пов. но. 2526, Рим, 26. јун 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, р. 517, Ф. IV, дос. 3, Пов. но. 2707, Рим, 17. јул 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, дос. 1, Пов. но. 2876, Солун, 22. јул 1917. године, *Министар војни Протићу*; *Исто*, дос. 2, Пов. но. 5257, Рим, 16. август 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, р. 528, Ф. X, дос. 3, Пов. но. 2959, Атина, 7. август 1917. године, *Дучић МИД–у*; *Исто*, Пов. бр. 5681, 28. децембар 1916. године, *Белешка о разговору са Бопом*; A. Sfika–Theodosiou, *Italy and the War*, 81–82.

8. ВРЕМЕ ВЕЛИКИХ ПРОМЕНА

8.1. Година највећих изазова

Тешко је одредити која је година током Великог рата била тежа. За Србију је несумњиво најтежа била 1915. и почетак 1916. године. Међутим, посматрано глобално, 1917. година доноси највеће прекретнице. Фебруарска револуција уздрмала је Русију, а октобарска је потпуно искључила из Рата. Србија губи свог покровитеља у тренутку када Пашић успева да договори пуну сарадњу. Готово истовремено са немирима у Русији, Италија се суочава са страховитим поразом код Капорета и падом морала у земљи. Савезници страхују да би и њу могло да захвати револуционарно врење. Једину наду даје улазак Сједињених Америчких Држава у рат против Немачке, а потом и Аустроугарске. Међутим, до доласка америчких војника треба издржати до лета 1918. године, што упућивањем непријатељских трупа са руског на остале фронтове није представљало лак задатак. Све наведене промене утичу на Савезнике да ускладе своју политику и покушају да изолују Немачку искључивањем Двојне монархије из рата. Италија и Србија покушавају да пронађу модел да се прилагоде измењеним околностима уз што мање одрицања од својих посебних интереса.

8.1.1. Војно–политичка ситуација на прелазу из 1916. у 1917. годину

Догађаји с краја 1916. године нису најављивали ништа добро за наредну годину. Пораз Румуније и сукоби Савезника са Грчком доводили су у питање исправност политике влада у Лондону, Паризу и Петрограду. Асквитова влада се због своје политике суочавала са озбиљним критикама, због чега 7. децембра 1916. године подноси оставку. Нови кабинет, формирао је Дејвид Лојд Џорџ, присталица упућивања појачања на балкански фронт. Уместо Греја, Форин офис преузима Артур Балфур. Насупрот ставовима новог премијера, генерал Робертсон, начелник британског Генералног штаба, био је одлучни противник упућивања војске на Балкан. Када је реч о Француској, Бријанова влада се још од прве половине године сусретала за отпором у Парламенту. Крајем новембра, покренута је расправа о односу између генерала Жофра и Сараја. Бријан, који је покушавао да заштити генерала Жофра, надао се да ће проблем решити реконструкцијом владе.

Међутим, упркос формирању новог кабинета 12. децембра напади су настављени. Суочен са безизлазном ситуацијом, генерал Жофр 26. децембра поноси оставку. Након оваквог развоја ситуације, Веснић није веровао да ће Бријанова влада потрајати. Русија се већ неко време носила са озбиљном унутрашњом кризом. Крајем новембра, владу је формирао Александар Трепов. Он је покушао да ојача позицију владе изношењем пред Думу информације да је Русија осигурала посед над Цариградом. Међутим, ова влада запада у кризу због неслагања са министром унутрашњих послова Александром Димитријевичем Протопоповим.[844]

У околностима унутрашњих превирања у савезничким државама, свесна војничке ситуације, Немачка је настојала да унесе додатну конфузију, те 12. децембра упућује предлог за почетак мировних преговора. Иницијатива Берлина, одмах је међу Силама Антанте схваћена као подвала. Јачи утисак на Савезнике оставила је нота председника Сједињених Америчких Држава, Вудроа Вилсона, од 18. децембра, којом је зараћеним странама упућен позив да изнесу своју аргументацију и услове за склапање мира. Иницијативи америчког председника прикључују се Ватикан, Швајцарска, Норвешка, Данска и Шведска. Водећи се аргументацијом да не желе склапање мира уз посредство Сједињених Америчких Држава, Централне силе 26. децембра одбијају Вилсонову иницијативу. Французи примају америчку ноту са резервом. Британци су реаговали хладно, јер су идеју о крају рата без победника доживљавали утопистички. Сонинов став према иницијативи био је негативан, јер је њено прихватање значило одбацивање Лондонског уговора. Пре него што ће одговорити на Вилсонову ноту, Савезници су 31. децембра одбили немачку мировну иницијативу. Њима није одговарала ни једна ни друга понуда, нарочито због чињенице да су били изједначени са Централним силама које су свесно изазвале сукоб. Поред тога, били су свесни да закључење мира у таквим околностима не би отклонило разлоге због којих је до рата и дошло. Ипак, према председнику Вилсону показују извесну дозу тактичности, те су у свом заједничком

[844] *Исто*, 1916, p. 505, Ф. XIV, д. 5, Пов.но. 7895, Петроград, 5. новембар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 8015, Петроград, 12. новембар 1916. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 8074, Рим, 15. новембар 1916. године, *Ристић Пашићу*; *Исто*, Пов.но. 8186, Петроград, 19. новембар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 9092, Петроград, 26. децембар 1916. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, Пов.но. 9155, Петроград, 28. децембар 1916. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, Пов.но. 9160, Париз, 28. децембар 1916. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, p. 513, Ф. I В/д–а, дос. 5, Пов.но. 137, 9. јануар 1917. године, *Јовановић Пашићу*; ПСР V, д. 641, Париз, 12. децембар 1916. године, *Веснић МИД–у*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 200–206; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 34–35; A. Tuz, *Potop*, 57–65.

одговору од 10. јануара 1917. године формулисале базу за почетак мировних преговора. У оквиру постављених пропозиција била је предвиђена обнова Србије и Црне Горе, али и ослобођење Италијана, Словена, Румуна и Чехословака од стране доминације.[845]

Одбијањем мировних иницијатива, рат је продужен. Српска влада је донекле могла да буде задовољна јер је подела аустроугарских територија и даље била на дневном реду. Са друге стране, то је значило опстанак Лондонског уговора. У међувремену, замор који настаје међу учесницима у сукобу нарочито се продубио у Русији. Краткотрајна Треповљева влада не успева да изврши унутрашњу консолидацију, те подноси оставку почетком јануара 1917. године. Нови кабинет поверен је кнезу Николају Голицину 20. јануара 1917. године. У покушају да подигну морал у Русији, Савезници су за место одржавања наредне међусавезничке конференције одредили Петроград. Мале државе попут Србије нису биле позване. На томе је нарочито инсистирала Италија. Делегати Савезника стигли су крајем јануара у руску престоницу, где су до 21. фебруара претресали сва важна питања. Главни фокус конференције био је на координацији ратних напора с пролећа 1917. године.[846]

Још током трајања међусавезничке конференције у Петрограду, постало је јасно да се на одлучну руску офанзиву не може рачунати. Унутрашња политичка и друштвена

[845] *Исто*, 1917, р. 517, Ф. IV, дос. 4, Пов. но. 181, Париз, 11. јануар 1917. године, *Веснић МИД–у*; ПСР V, д. 646, Рим, 13. децембар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 647, Лондон, 13. децембар 1916. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, д. 649, Петроград, 14. децембар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 652, Петроград, 15. децембар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 653, Ватикан, 15. децембар 1916. године, *Михаило Гавриловић МИД–у*; *Исто*, д. 656, Лондон, 16. децембар 1916. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, д. 661, Петроград, 17. децембар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 665, Париз, 19. децембар 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 666, Петроград, 19. децембар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 674, Лондон, 21. децембар 1916. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, д. 678, Лондон, 22. децембар 1916. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, д. 679, Париз, 22. децембар 1916. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, д. 681, Рим, 23. децембар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 682, Крф, 23. децембар 1916. године, *Саопштење Огиста Бопа о мировној ноти америчког председника*; *Исто*, д. 683, Рим, 23. децембар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 684, Крф, 24. децембар 1916. године, *Пашић регенту Александру*; *Исто*, д. 694, Петроград, 26. децембар 1916. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, д. 700, Лондон, 28. децембар 1916. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, д. 701, Рим, 28. децембар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 704, Рим, 30. децембар 1916. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 711, децембар 1916. године, *Предлог француске владе за одговор на Вилсонову ноту*; *Исто*, д. 712, Крф, децембар 1916. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, д. 717, Лондон, 3. јануар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 13–15; A. Tuz, *Potop*, 66–73.

[846] *Исто*, 1916, р. 505, Ф. XIV, д. 5, Пов.но. 9092, Петроград, 26. децембар 1916. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, Пов.но. 9155, Петроград, 28. децембар 1916. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, Пов.но. 9160, Париз, 28. децембар 1916. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, р. 513, Ф. I В/д–а, дос. 5, Пов.бр. 433, Петроград, 21. јануар 1917. године, *Спалајковић Пашићу*; Исто, Пов.бр. 411, Крф, 22. јануар 1917. године, *Политички извештај*; *Исто*, Пов. но. 506, Лондон, 25. јануар 1917. године, *Јовановић Пашићу*; *Исто*, р. 528, Ф. X, дос. 2, Пов. бр. 380, Петроград, 19. јануар 1917. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, Пов. бр. 472, Рим, 24. јануар 1917. године, *Ристић Пашићу*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 15–18, 36–37, 43–48.

криза у Русији била је сувише дубока. Незадовољство је кулминирало између 8. и 12. марта 1917. године, када револуционари успостављају контролу над свим институцијама у Петрограду и заузимају царску резиденцију. Цар Николај II Романов био приморан да абдицирао у своје и синовљево име, предавши право на престо брату Михаилу, који се пак одрекао владарског достојанстава у корист народа. Овај догађај, који је означио крај тровековне владавине Романова остао је у историографији познат као Фебруарска револуција.[847]

Сва власт прешла је у руке привремене владе, у којој је Министарство спољних послова преузео Павел Миљуков. Упркос забринутости Савезника, привремена влада доноси одлуку да настави рат на страни Антанте. Истовремено, покушава да спроведе унутрашње реформе и стабилизује стање у држави. Значај Фебруарске револуције одмах је увидела српска влада, те је нови поредак у Русији признала већ 29. марта. Спалајковић је у промени власти видео прилику да Србија добије већу подршку. Стога је приликом изјаве о признању руске владе настојао да од Миљукова добије признање једнакости малих и великих народа, нарочито када се на конференцијама расправљају питања од њихових интереса. За овакву иницијативу било је сувише рано, јер је нова влада тек отпочела са радом на унутрашњој консолидацији. Пашић је био опрезан према Миљукову, због његових ранијих бугарофилских ставова, те је скренуо пажњу Спалајковићу на овај аспект.[848]

Последице револуције у Русији, одразиле су се готово истог тренутка на Савезнике. У Француској пада Бријанова влада и нови кабинет формира Александар Рибо. Непосредно пре тога, аустроугарски цар Карло, покреће иницијативу за преговоре са

[847] *Исто*, 1917, p. 525, Ф. VIII, дос. 9, Пов. бр. 65, Петроград, 3. јануар 1917. године, *Спалајковић Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 139, Лондон, 10. децембар 1916. године, *Јовановић Пашићу*; *Исто*, Пов. бр. 4726, Петроград, 19. фебруар 1917. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 1094, Солун, 2. март 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 1096, Солун, 2. март 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 1105, Петроград, 2. март 1917. године, *Спалајковић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 1107, Лондон, 2. март 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, Пов. бр. 1137, Петроград, 4. март 1917. године, *Спалајковић МИД–у*; *Ibid*, d. 700, Pariz, 11. april 1917. godine, *Avecana Soninu*; DDI, V–VII, d. 915, London, 7. maj 1917. godine, *Imperijali Soninu*; Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914–1918*, (Београд: Српска књижевна задруга, 2014), 232–233; Андреј Леонидович Шемјакин, „Фебруарска револуција 1917. године у Русији и Крфска декларација српске владе“, у: *Први светски рат и уједињење*, ур: Ђорђе Ђурић, (Нови Сад: Матица српска, 2018), 11–28; Алексеј Тимофејев, „Руска катастрофа 1917. и Србија“, у: *Први светски рат и уједињење*, ур: Ђорђе Ђурић, (Нови Сад: Матица српска, 2018), 115–122; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 18–19; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 108–109.

[848] *Исто*, p. 528, Ф. X, дос. 2, Пов. но. 1336, Петроград, 16. март 1917. године, *Спалајковић МИД–у*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 18–19, 46–48; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 108–109.

Паризом. У ту сврху послужила су браћа царице Зите, Сикст и Гзавије од Бурбон–Парме, који су служили као официри у белгијској војсци. Крајем јануара 1917. године, њихова мајка, војвоткиња од Парме преноси им цареву намеру да отпочне тајне преговоре са Французима. Након тога, браћа се у другој половини фебруара састају са царевим повереником Томасом Ердедијем. Принц Сикст отпочиње преписку са Карлом и наводи да Француска не би пристала на мир без повратка Алзаса и Лорене, рестаурације Белгије, уступање Цариграда и рестаурацију Србије са проширењем у Албанији. Цар је био сагласан по питању прве три тачке, али је показивао резерве у вези последње. Био је наклоњенији стварању јужнословенске краљевине са Хабзбуршким сувереном. У новом писму, Сиксту је, за Поенкареа, прослеђена нота аустроугарског министра спољних послова, грофа Отокара Чернина. Документ је у међувремену, без знања свог министра, цар допунио реченицом којом је обећано да ће Аустроугарска извршити утицај на Немачку да преда Алзас и Лорену Француској. Приликом директног сусрета између цара и његових шурака крајем марта у Луксембургу, Карло предаје Сиксту ново писмо за Поенкареа, у којем обећава да ће свим средствима подржати праведне захтеве Француске у погледу Алзаса и Лорене.[849]

Нова француска влада је услед измењеног стања у Русији показала вољу да преговара са принцом Сикстом Бурбонским на основу поменутог писма. Британци такође показују наклоност према овој иницијативи. Основна идеја Париза и Лондона била је да сепаратним миром одвоје Аустроугарску од Немачке, која је за њих била главни непријатељ. Извесну промену у држању Савезника примећује Јовановић, те из Лондона извештава да је након дешавања у Русији опало интересовање за питање југословенског уједињења. Иницијатива за договор са Бечом ипак је пропала. За такав развој догађаја, највише су били заслужни Немци који одбијају иницијативу свог савезника и Сонино, који се строго држао слова Лондонског уговора, те је одбијао сваки разговор на основу базе понуђене из Беча. Савезници нису били спремни на ризик да након дешавања у Русији удаље од себе Италију. Тајни контакти су настављени незваничним каналима преко француског дипломате, грофа Абела Армана и аустроугарског дипломате, грофа

[849] Ж. П. Блед, *Агонија*, 310–315.

Николауса Ревертре, који су одржали неколико тајних састанака у Швајцарској. Међутим, ова иницијатива, услед отпора Чернина, остаје без успеха.[850]

8.1.2. Улазак Сједињених Америчких Држава у рат

Паралелно са дешавањима у Русији, дошло је до новог развоја догађаја у погледу држања Сједињених Америчких Држава. Наиме, убрзо након покретања мировне иницијативе, Немци су почетком 1917. године покренули неограничени подморнички рат. Како је ова одлука Берлина значила да ни амерички бродови више нису безбедни, влада САД је била приморана да реагује. Јасна мера упозорења био је прекид односа са Немачком 3. фебруара. Међутим, сазнање да су Немци преговарали са Мексиком о потенцијалном рату са САД, отварало је могућност да се у случају победе Централних сила рат прелије на амерички континент. Поред наведених фактора, важно је узети у обзир и чињеницу да су Сједињене Америчке Државе финансијски подржале ратне напоре Антанте, те су имале мотива да заштите своју инвестицију. Објава рата Берлину, уследила је 6. априла 1917. године. Италијани и Срби, одмах су схватили политички значај уласка САД у рат.[851]

Иако Вашингтон није објавио рат Бечу и Софији, Јовановић је у развоју ситуације видео шансу за Србе. Уверен да ће демократске вредности Американаца довести до успостављања новог поретка у Европи, известио Министарство иностраних дела, да је уласком САД у рат отворен нови простор за национални рад. Овај закључак поткрепљивала је чињеница да се сам председник Вилсон изјаснио за право народности и самосталност свих народа. Енглези наклоњени југословенском уједињењу, препоручили су Србима да обавесте Американце о улози и значају Србије и принципу „Балкан

[850] АС, МИД ПО, 1917, p. 525, Ф. VIII, дос. 9, Пов. но. 1107, Лондон, 2. март 1917. године, *Јовановић МИД–у*; DDI, V–VII, d. 700, Pariz, 11. april 1917. godine, *Avecana Soninu*; *Ibid*, d. 915, London, 7. maj 1917. godine, *Imperijali Soninu*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 17–19; Ж. П. Блед, *Агонија*, 314–321, 326–329.

[851] *Исто*, p. 513, Ф. I B/A–в, дос. 2, Пов. службб. 4899, 17. април 1917. године, *министар војни Пашићу*; *Исто*, p. 525, Ф. VIII, дос. 8, Пов. но. 5034, Лондон, 3. мај 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, p. 528, Ф. X, дос. 1, Пов. но. 323, Париз, 17. јануар 1917. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, p. 528, Ф. X, дос. 1, Пов. но. 1402, Лондон, 21. март 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 1489, Вашингтон, 25. март 1917. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, дос. 2, Пов. но. 1450, Рим, 23. март 1917. године, *Ристић МИД–у*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 20–21; A. Tuz, *Potop*, 74–77, 83–87; V. Vidotto, *nav. delo*, 309–315; Саво Скоко, „Ратна 1917. година“, у: *Србија 1917. године*, уредник. Славенко Терзић (Београд: Историјски институт, 1988), 126–127; Ubavka Ostojić Fejić, *Sjedinjene američke države i Srbija 1914–1918*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1994), 82–83.

балканским народима“. Сматрали су да их треба упутити у проблем уједињења Срба, Хрвата и Словенаца, као и о односима са Бугарима, Грцима и Италијанима. Попут Јовановића и Веснић извештава српску владу да ће САД играти важну улогу у преговорима о миру, те би њена помоћ могла да буде од великог значаја за Србију. Стога је 18. априла предложио Пашићу да Србија упути у Вашингтон једну српску мисију.[852]

Српски посланик у Вашингтону Љубомир Михаиловић размишљао је у сличном смеру као Веснић, те 25. априла јавља Пашићу да је отпочео са израдом меморандума за америчку владу. Председник српске владе је споменуо Михаиловићу да савезничке владе шаљу своје мисије у САД са циљем добијања финансијске помоћи и политичке подршке. Упитао је посланика у Вашингтону за мишљење о упућивању једне српске мисије са сличним задацима. Михаиловић је одговорио позитивно и нагласио да ће САД играти велику улогу у рату и при закључењу мира. Предложио је да се пропаганда организује на сличан начин као у Енглеској и Француској, преко једне мешовите југословенско–српске мисије. Касније је одлучено да се у Вашингтон пошаље чисто српска мисија.[853]

Чини се да је српска влада пре италијанске увидела значај уласка САД у рат. Иако је Италија пре Србије упутила своју мисију у САД, она се бавила претежно војним и финансијским питањима. Наиме, влада у Риму није имала интереса да увлачи Вашингтон у питања која су већ, у договору са осталим Савезницима, била решена Лондонским уговором. Нису видели потребу да разговарају о Аустроугарској са којом влада САД није ни била у рату. Упућивање српске мисије привремено је одложено током лета, али је поново постало актуелно током септембра 1917. године, када се погоршала ситуација у Русији. Званичан циљ мисије, био је да пружи захвалност Србије, влади и председнику Сједињених америчких држава. Стварни задатак био је политички рад и упознавање америчких политичких актера и јавности о српским ратним циљевима. У ту сврху је израђен меморандум са српским захтевима, који је шеф мисије, Миленко Веснић требало да преда Американцима. Било је планирано да делегација остане у Америци двадесетак дана, делом због званичних посета, а делом ради организовања састанака са различитим

[852] *Исто* р. 513, Ф. I B/A–в, дос. 2, Пов. служб. 4899, 17. април 1917. године, *министар војни Пашићу*; *Исто*, р. 525, Ф. VIII, дос. 8, Пов. но. 5034, Лондон, 3. мај 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, р. 528, Ф. X, дос. 1, Пов. но. 323, Париз, 17. јануар 1917. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 1402, Лондон, 21. март 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 1422, Лондон, 24. март 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 1599, Париз, 5. април 1917. године, *Веснић МИД–у*.

[853] *Исто*, р. 528, Ф. X, дос. 1, Пов. бр. 1672, Крф, 12. април 1917. године, *Пашић Михаиловићу*; *Исто*, Пов. но. 1818, Вашингтон, 25. април 1917. године, *Михаиловић МИД–у*.

факторима који би могли помоћи остварењу српског програма.[854] Захтев за посету српске делегације, одобрен је 2. октобра и очекивало се да мисија отпутује те јесени. Посета је прво одложена због чињенице да САД још нису биле у рату са Аустроугарском, а потом је још једном одложена након померања заседања Париске конференције.[855]

8.1.3. Питање одржања Солунског фронта

Промене настале у зиму 1916–1917. године утичу и на Солунски фронт. Након немира у Грчкој и војних неуспеха Румуније, балканско бојиште у доброј мери губи свој офанзивни потенцијал и сврху. Циљ српске владе био је да одржи офанзивну снагу савезничког контингента. Остварење наведеног циља, представљало је гаранцију политичког статуса Србије као активне учеснице у рату. За унутрашње политичке потребе, влада је морала да докаже како и даље ужива подршку Савезника. Истовремено, са настојањима да задрже Савезнике на Балкану, Срби теже да поштеде и сачувају своју десетковану војску од нових непотребних губитака. Испуњење оба циља, представљало је предуслов да Србија на крају рата оствари улогу ослободиоца. У својим настојањима, српска влада се на пролеће и лето 1917. године суочавала са намерама Савезника, нарочито Британаца, да своје снаге са Балкана преусмере на друга за њих важнија бојишта.[856]

Већ неколико дана након Римске конференције (6. и 7. јануара 1917. године), на којој је одлучено да се одржи Солунски фронт, Ристић извештава да се почело говорити о његовом напуштању. Српски војни изасланик из Лондона доноси сличне информације. Због одбијања Италије да упути појачања, Пашић закључује да Рим покушава да ослаби

[854] *Исто*, р. 528, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 3238, Солун, 10. септембар 1917. године, *Јовановић Пашићу*; *Исто*, дос. 6, Пов. но. 3480, Солун, 7. октобар 1917. године, *Пашић Веснићу*; *Исто*, дос. 6, Пов. но. 3507, Вашингтон, 8. октобар 1917. године, *Михаиловић МИД–у*.

[855] *Исто*, р. 528, Ф IV, дос. 6, Пов. но. 3314, Крф, 22. септембар 1917. године, *МИД Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 3328, Париз, 19. септембар 1917. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 3368, Вашингтон, 24. септембар 1917. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 3378, Солун, 25. септембар 1917. године, *Јовановић МИД–у*.

[856] *Исто*, 1918, р. 532, Ф. II, дос. 2, Пов. бр. 7096, *Министарство војно–преглед операција на Балкану од пада Битоља до почетка 1918. године*; *Исто*, 1917, р. 513, Ф. I В/д–а, дос. 5, Пов.но. 274, Крф, 15. јануар 1917. године, *пуковник Душан Поповић – О појачању Солунског фронта*; ПСР V, д. 554, Одеса, 21. новембар 1916. године, *Цемовић Пашићу*; *Исто*, д. 708, Солун, 31. децембар 1916. године, *Винтровић МИД–у*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 308–312; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 338–348, 398–400; П. Опачић, *Солунски фронт 1917. године*, 144–149; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 23–41;

фронт како би искључила Србију из решавања важних питања на Балкану. Због тога ступа у акцију и упућује српским посланицима инструкције да непрестано указују на важност балканског ратишта и инсистирају на појачању фронта По повратку на фронт, Генерал Сарај је у разговору са регентом Александром 13. јануара 1917. године, потврдио да је на конференцији предложено да се фронт око Битоља напусти и војска заузме дефанзивне положаје. Међутим, такав предлог није био усвојен. Било је одређено да се фронт одржи и појача француским трупама – Италијани и Енглези су одбили да пошаљу појачања. Потоња конференција у Петрограду није донела никакве промене у погледу положаја Солунског фронта.[857]

Нешто пре офанзиве у правцу Доброг поља од 9. маја, а нарочито након њеног неуспеха, Британци су тражили да преусмере део трупа са Солунског фронта у Палестину. У таквим околностима, Французи предлажу да се војска са фронта повуче у солунски утврђени логор. Италијанска Врховна команда је одмах протествовала против оваквог решења, наводећи да оно не одговара условима под којима је Италија пристала да пошаље своје трупе у Солун. Поред тога, предлог је био у супротности са одлукама које су Савезници заједно усвојили на конференцијама у Шантијиу, Риму и Петрограду. Италијани бурно реагују из два разлога. Страховали су да ће се њихов експедициони корпус у Албанији наћи изолован и што је важније, били су свесни да би пасивизирање Солунског фронта омогућило непријатељу да одвоји снаге са Балкана и свом снагом се баци на италијански фронт. Против одлуке Савезника, грчевито се борила и српска влада. Пашић је 23. маја упутио владама у Паризу и Лондону ноту којом их моли да одустану од повлачења војске са балканског бојишта.[858]

Пад краља Константина 11. јуна и долазак Венизелоса на власт потпуно су променили стање ствари. Грчка је 30. јуна 1917. године објавила рат Централним силама и тако ушла у табор Антанте. Непосредно пре тога, уз образложење да ће грчка војска у

[857] *Исто*, 1917, р. 528, Ф. X, дос. 2, Пов. но. 1514, Солун, 2. јануар 1917. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, дос. 1, Пов. но. 979, Солун, 22. фебруар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, р. 513, Ф. I В/д–а, дос. 5, Пов. но. 506, Лондон, 25. јануар 1917. године, *Јовановић Пашићу*; ПСР V, д. 728, Рим, 9. јануар 1916. године, *Ристић МИД–у*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 33–37; П. Опачић, *Солунски фронт 1917. године*, 144–155; – За више о Римској конференцији видети на страни 406.

[858] *Исто*, р. 528, Ф. X, дос. 3, Пов. но. 2172, Солун, 26. мај 1917. године, *Јовановић МИД–у*; Исто, Пов. но. 2228, Солун, 30. мај, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, 1918, р. 532, Ф. II, дос. 2, Пов. бр. 7096, *Министарство војно–преглед операција на Балкану од пада Битоља до почетка 1918. године*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 310; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 36–43; П. Опачић, *Солунски фронт 1917. године*, 144–149.

догледно време надокнадити трупе које су намеравали да уклоне из Солуна, Британци повлаче једну дивизију. Овакав потез узбуркао је страсти у Паризу. Само је одлучна акција Француза спречила Британце да уклоне још једну дивизију, те Веснић средином јуна јавља да неће бити даљих повлачења са Солунског фронта. Уместо тога, питање повлачења дела савезничких трупа остављено је за наредну савезничку конференцију која је била заказана за јул, а потом одложена за август.[859]

Непосредно пре одржавања конференције, Сонино предлаже Ристићу, да би српска влада, након уклањања грчке опасности, требало да затражи од Савезника одлучну акцију на Солунском фронту. Италијани дакле нису били за повлачење са Солунског фронта, који је након погоршања ситуације у Русији једини одвлачио непријатељске снаге са италијанског фронта. Они једноставно нису желели да шаљу своје трупе тамо. Током јула, осим Срба, на одржању Солунског фронта активно раде и Грци. Иако ослабљени, Руси су се такође заложили против напуштања балканског бојишта. На савезничкој конференцији одржаној у Лондону 8. и 9. августа, постигнуто је компромисно решење. Солунски фронт је сачуван и усвојен је предлог да Британци повуку још само једну дивизију са тог сектора. Овакво решење подразумевало је да грчке трупе замене британске. Међутим, грчка војска није била спремна, те је дошло до опадања оперативне способности на солунском фронту. Последња операција на Солунском фронту био је француски напад на Подградец. Након заузимања овог места, настаје затишје. Начелник британског Генералштаба, Генерал Робертсон, изјављује септембра 1917. године да ће се савезнички фронт у Солуну ограничити искључиво на дефанзивне акције. Тако је и остало до септембра 1918. године.[860]

---

[859] *Исто*, р. 528, Ф. X, дос. 3, Пов. но. 2172, Солун, 26. мај 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 2228, Солун, 30. мај, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 2268, Париз, 2. јун 1917. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, р. 513, Ф. I Г–а, дос. 6, Пов. но. 2252, Солун, 31. мај 1917. године, *Винтровић МИД–у*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 24–26, 42–43; М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 259–263; Л. Хасиотис, *Српско–грчки односи*, 233; N. E. Papadakis, *Eleftherios Venizelos*, 104–106; Helen Gardikis–Katsiadakis, „Greek Diplomatic Planning 1917–1918“, in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005), 109–111; Prodromos Spahidis, „The Greek Army in World War I“, in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005), 153–154; G. B. Leontaritis, *Greece and the First World War*, 3–43.

[860] *Исто*, р. 517, Ф. IV Кон, дос. 1, Пов. но. 2875, Париз, 17. јул 1917. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 2833, Рим, 29. јул 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, р. 528, Ф. X, дос. 3, Пов. но. 2322, Рим, 7. јун 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, р. 513, Ф. I В/д–а, дос. 5, Пов.но. 2738, Солун, 5. јул 1917. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 2734, Солун, 7. јул 1917. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, Пов.но. 2644, Атина, 8. јул 1917. године, *Балугџић МИД–у*; *Исто*, 1918, р. 532, Ф. II, дос. 2, Пов. бр.

8.1.4. Крфска декларација

Унутрашњим процесима у Хабзбуршкој монархији погодовала је Вилсонова мировна иницијатива, ставови нове руске владе и одлука САД да објаве рат Немачкој. Паралелно са тим, заоштравао се сукоб српске владе са Југословенским одбором око добровољачког питања. Нарочит подстицај југословенским емигрантима дала је изјава Миљукова од 24. марта, да ће се Русија залагати за стварање Југославије као бедема против немачких аспирација на Балкану. Међутим, оваква изјава узбуркала је јавност унутар Двојне монархије, те се све више јављају гласови да ће југословенско питање бити решено унутар ње.[861]

Осетивши промену расположења међу Савезницима, Пашић почетком маја позива Трумбића да на челу делегације Југословенског одбора дође на Крф, ради расправе о кључним питањима. Српска влада је средином маја на својим седницама расправљала о међународним околностима које су диктирале потребу да се уреде односи између српске владе у Југословенског одбора. Поред тога, на седници од 23. маја утврђено је гледиште владе о питању уједињења са Црном Гором. У међувремену је Трумбић показивао спремност да прихвати Пашићев позив, али је наишао на опозицију чланова Одбора. Њихов отпор је сломљен тек када су Посланици Југословенског клуба 30. маја 1917. године у Бечу објавили декларацију, којом се тражи уједињење Срба, Хрвата и Словенаца под жезлом Хабзбуршко–Лоренске династије. Другим речима, Југословенски клуб је званично покренуо иницијативу да се југословенско питање реши реконструкцијом саме Аустроугарске. Објављивање декларације, подједнако је представљало опасност за српску владу и Југословенски одбор. Могућност да се југословенско питање реши на бази Мајске декларације, приморала је Југословенски одбор и српску владу да, упркос различитим концептима о уједињењу, заједно званично изнесу југословенско питање пред Савезнике.[862]

7096, *Министарство војно–преглед операција на Балкану од пада Битоља до почетка 1918. године*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 310–312.

[861] ПСР V, д. 554, Одеса, 21. новембар 1916. године, *Цемовић Пашићу*; DDI, V–VII, d. 427, Pariz, 6. mart 1917. godine, *Rađi Soninu*; *Ibid*, d. 676, Pariz, 8. april 1917. godine, *Rađi Imperijaliju*; DDI, V–VIII, d. 77, London, 24. maj 1917. godine, *Imperijali Soninu*; За више види: D. Šepić, *Italija, Saveznici*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 48–49, 88–92; П. Опачић, *Солунски фронт 1917. године*, 151–155.

[862] *Записници*, 411, 416; Ф. Шишић, *Документи о постанку*, д. 54, Беч, 30. мај 1917. године, *Декларација Југословенског клуба*; За више види: D. Šepić, *Italija, Saveznici i Jugoslovensko pitanje*; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила*, 414; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 48–54, 88–92, 119–142, 189–193;

Српска влада се у овом периоду налазила у унутрашњој кризи због сукоба са Народном скупштином и официрима организације „Уједињење или смрт“, познатијом под називом „Црна рука“. Пашић је проблем са Народном скупштином решавао игнорисањем. Међутим, са Црном руком која је била опаснија није могао да се носи на исти начин. Савезника је нашао у регенту Александру који је настојао да уз помоћ себи оданих официра, таквозваном „Белом руком“, преузме потпуну контролу над војском. Још крајем децембра 1916. године, отворена је истрага о наводном атентату на регента Александра. Када је оптужница подигнута, ухапшеним официрима се судило за припремање преврата и атентата на престолонаследника. Суђење је трајало од 2. априла до 5. јуна 1917. године и Велики војни суд је осудио на смрт вођу Црне руке Драгутина Димитријевића Аписа и још два официра. Овакав развој догађаја доводи средином јуна до расцепа у влади, када су оставке поднели министри Љубомир Давидовић, Милорад Драшковић и Војислав Маринковић.[863]

У време кризе око донетих пресуда, на Крф 13. јуна стиже делегација Југословенског одбора. Пашићев почетни став може се видети из записника седнице Министарског савета. Он информише министре о доласку Југословена, али наглашава да на састанцима са њима неће бити донете никакве одлуке о будућем уједињењу. Истиче да је одлука о томе унутрашње питање Србије, које се не може решавати без одлуке Народне скупштине. Осим тога, скренуо је пажњу да од неизвесног тока рата зависи у којој мери ће Србија успети да испуни основне три тачке програма: очување Србије, очување српских земаља и очувања свих југословенских земаља. Напослетку Пашић сумира да су Југословени позвани како би добили званичан статус и подршку Србије пред Савезницима. Став владе био је да они са Крфа морају да оду задовољни.[864]

Иступање поменутих министара у међувремену је ослабило положај владе, те је Пашић био приморан да буде попустљивији према Југословенима. Приликом отварања заједничких заседања Пашић истиче потребу да се пред Савезницима покаже јединство српске владе и Југословенског одбора по питању уједињења. Он је невољно пристао да се

L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 109; Небојша Ранђеловић, Миљана Тодоровић–Крстић, *Одабрани извори из државноправне историје јужнословенских народа*, (Београд: Завод за уџбенике, 2009), 322

[863] *Исто*, 405–407, 423, 431–433; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 67–73, 207–208, 213; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 307–308; Dušan T. Bataković, „The Salonica Trial 1917: Black Hand vs. Democracy (The Serbian Army from Internal Strife to Military Success)“, in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005), 284–290.

[864] *Исто*, 430; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 204–205; А. Л. Шемјакин, нав. дело, 29.

на конференцији са Југословенима расправља и питање унутрашњег уређења. Трумбићев став по питању Савезника, био је готово идентичан, али је по питању унутрашњег уређења био много одлучнији од Пашића и за њега је било главно да разреши овај проблем са српском владом.[865]

Паралелно са акцијом српске владе, краљ Никола је крајем маја обавестио Италијане да су лидери југословенског покрета Хинковић, Трумбић, Радић и Супило били вољни да напусте сарадњу са Србијом и да преко њега, као посредника, постигну споразум са Италијом. Тврдио је да би влада у Риму ради остварења овог циља морала да им надокнади субвенције које су добијали од Србије.[866] Сонино показује извесну дозу опреза према иницијативи, те издаје налог Авецани да сазна више о субвенцијама али да не улази у даљу размену идеја са црногорским монархом. Италијански посланик убрзо јавља да су се Хинковић и Трумбић упутили на Крф ради састанка са Пашићем. Упркос овој чињеници, краљ Никола наставља са проценама да ће се њихово неслагање са Пашићем наставити. Црногорски монарх уверава Италијане да ће због сукоба са српском владом Југословени прићи њему. Када је реч о износу субвенцијама, Авецана је јавио Сонину да је неопходно исплатити по 3.000 лира за свакога. Италијанском министру је одговарала оваква могућност, јер би Италија одвојила Југословене од Србије и избегла да их веже директно за себе, јер би преко краља Николе задржала утицај над њима. Другим речима, италијанска влада не би дала легитимитет Југословенима, али би њихов покрет ставила под посредну контролу.[867]

Чим је Сфорца 23. јуна известио да су чланови Југословенског одбора стигли на Крф, Сонино одмах ступа у акцију. Већ истог дана информише италијанског посланика о иницијативи краља Николе и издаје му упутства да пажљиво мотри на знаке евентуалних неслагања између Југословена и Срба и процени да ли би Италија то могла да искористи у оквиру финансијског терета који је Авецана навео. Сфорца добија овлашћење да у случају позитивног развоја догађаја покрене дискусију са вођама југословенског покрета. Сонино је поверовао у могућност сукоба Југословена и Србије због затегнутих односа који су међу њима владали у претходном периоду, али и због Супилове акције. Наиме, италијански министар је информисао Сфорцу, да је Супило током маја 1917. године, преко

[865] D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 192–201
[866] DDI, V–VIII, d. 158, Pariz, 30. maj 1917. godine, *Avecana Soninu*.
[867] *Ibid*, d. 435, Rim, 23. jun 1917. godine, *Sonino Sforci*.

Империјалијевог повереника, предложио споразум Југословена са Италијом. Његов предлог базирао се на признању италијанских права на Јадрану утврђених уговорима пре њеног уласка у рат. Заузврат, италијанска влада је требало да подржи програм ослобођења, уједињења и федерације југословенских народа њиховим одвајањем од Аустроугарске. Према Сониновим речима, Супилов формулисао овакав предлог због забринутости да би Хрватска унутар Хабзбуршке монархије била препуштена мађаризацији.[868]

Почетком јула, Сфорца извештава Сонина да је у малој средини попут Крфа, који је под директним надзором Срба, било тешко ступити у контакт са југословенским лидерима и обавити са њима поверљив разговор. На основу њиховог понашања, није приметио назнаке које би указивале на жељу да се удаље од српске владе. Напротив, сам њихов долазак на Пашићев позив, као и свакодневне конференције са српским министрима говориле су Сфорци да информације добијене од краља Николе нису биле веродостојне. Овакав закључак потврђен је приликом пријема код престолонаследника, када је Трумбић у име Југословенског одбора свечано уручио поклон регенту Александру, изразио је наду да ће га једног дана поздравити као краља Срба, Хрвата и Словенаца. Престолонаследник је прихватајући поклон изјавио да ће тежити остварењу уједињења Југословена.[869]

Сфорца тек 10. јула проналази начин да без изазивања српских сумњи упозна Трумбића и разговара са њим. Састанак је одржан у италијанском посланству. Приликом разговора председник Југословенског одбора изјављује да је његова и жеља српске владе да се размене идеје са Италијом како би се на будући мировни конгрес изашло са унапред постигнутим међусобним споразумом. Према раније дефинисаној политици, Сфорца је одговорио да се може рачунати на италијанску добру вољу, али да се прецизни договори могу склапати тек у зависности од околности које би наступиле на крају рата. Током разговора, Трумбић је обавестио Сфорцу да су Југословени имали контруктивну размену идеја са српском владом и уверио га да је стварање југословенске заједнице неминовност од интереса за Европу. Пореклом из Сплита, председник Југословенског одбора је говорио

[868] ACS, PCM – PGM 1915–1922, b. 36, f. 17/2, Greccia, No. 32252/238, Rim, 14. avgust 1918. godine, *Ministarstvo spoljnih poslova Savetu ministara*; DDI, V–VIII, d. 435, Rim, 23. jun 1917. godine, *Sonino Sforci*; *Ibid*, d. 446, Krf, 23. jun 1917. godine, *Sforca Soninu*.
[869] DDI, V–VIII, d. 446, Krf, 23. jun 1917. godine, *Sforca Soninu*; *Ibid*, d. 546, Krf, 5. jul 1917. godine, *Sforca Soninu*.

о Далмацији као о српско–хрватској територији из чега је италијанском посланику било јасно да он не би прихватио Далмацију у саставу Италије. На крају је изјавио да би по повратку са Крфа волео да се у Риму сретне и посаветује са италијанским политичарима. На основу разговора са Трумбићем, Сфорца је закључио да су могућности које је изнео краљ Никола биле илузија.[870]

После нешто више од месец дана преговора, Југословенски одбор и српска влада су саставили и 20. јула 1917. године усвојили документ који је у историографији остао познат као Крфска декларација. Споразумом Југословенског одбора и српске владе званично је прокламована политика уједињења Југословена са Србијом и Црном Гором у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца под династијом Карађорђевића. Како су постојали различити ставови по питању унутрашњег уређења, компромисно је одлучено да се решавање овог питања реши по завршетку рата. За Италијане су нарочито биле важне тачке 9. и 10. у оквиру Декларације. Прва је подразумевала да ће нова држава обухватити ону територију у којој живи троимени народ у компактној и непрекидној маси искључујући делимично решење питања ослобођења и уједињења. Прокламовано је да се према начелу самоопредељења ниједан део целине не може одвојити и присајединити другој држави без народног пристанка. У оквиру друге важне тачке прокламовано је да Јадранско море у интересу слободе и равноправности свих народа треба да буде слободно и отворено за све. Усвојени документ, представљао је компромис, којим је српска влада прихватила стварање Југославије уместо Велике Србије, док је Југословенски одбор направио уступке по питању унутрашњег уређења будуће државе. Одредбе у оквиру Крфске декларације биле су у потпуној супротности са гаранцијама датим Италији у оквиру Лондонског уговора.[871]

Износећи у општим цртама прокламована начела, Карлоти је први 20. јула проследио Риму вест о донетој декларацији. Сфорца није имао никаквих информација о томе. Када је три дана касније добио копију декларације, Југословени су заједно са српском владом и регентом већ отпутовали за Солун ради посете тамошњем фронту.

[870] *Ibid*, d. 609, Krf, 10. jul 1917. godine, *Sforca Soninu*; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 111.
[871] ДПС, д. 250, Крф, 7. јул 1917. године, *текст Крфске декларације*; DDI, V–VIII, d. 869, Krf, 16. avgust 1917. godine, *Sforca Soninu*; *Ibid*, d. 964, Krf, 25. avgust 1917. godine, *Sforca Soninu*; Н. Ранђеловић, Б. Тодоровић–Крстић, *Одабрани извори*, 323–326; КСКИ; д. 171, Крф, 11. јул 1918. године, *Нинчић Пашићу*; За више о самом току преговора видети: D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 189–297, 411; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 109; U. O. Fejić, *Sjedinjene američke države i Srbija*, 83–87, 201.

Према Нинчићевим речима, италијански посланик је изјавио да нема ништа против декларације и прокламованих принципа. Међутим, одмах је приметио да се у преамбули не спомиње Италија међу пријатељским земљама. Друге савезничке силе су означене као носиоци демократије, слободе и права народа да располаже собом. Како је декларација била државни документ, Сфорца је приговорио на намерно искључивање Италије и упозорио да ће то оставити негативан утисак на италијанску владу и јавно мњење. Тражио је да се текст исправи пре званичног објављивања које је било предвиђено за 25. јул, али је Нинчић одговорио да нема овлашћење да врши измене. Иако је покушао да умири Сфорцу изјавом да уводни део није од значаја, италијански посланик закључује да је Италија намерно изостављена из обзира према хрватском и словеначком становништву.[872]

У Солуну је Крфска декларација добила пуно одобрење војске. Чланови Југословенског одбора посетили су генерала Сараја, енглеског генерала Милнера и Есад–пашу. Вест о Крфској декларацији је преко српског прес–бироа пласирана у швајцарску штампу, одакле се проширила и на француску штампу. У то време су донети и закључци на конференцији француских масона који су ишли на штету италијанских интереса, те је влада у Риму била додатно раздражена. Иако су савезнички листови већ увелико писали о Крфској декларацији, у Италији је цензура зауставила њено објављивање. Упркос томе, либерални сенатор Луиђи Албертини, уредник Коријере дела Сера иступа са предлогом да Италија прихвати политику *Delenda Austria*, како би, након распада Хабзбуршке монархије, преузела њене позиције на Балкану. Био је ово зачетак нове тенденције у италијанском јавном мњењу која је налагала промену стратегије у борби за аустроугарско наслеђе.[873]

Приликом разговора са Де Боздаријем у Атини, Трумбић је изјавио да је став Југословенског одбора да се Аустроугарска мора распасти. Југославија би се потом конституисала из територија некадашње Монархије и састојала би се из различитих политичких јединица. Оваква изјава представљала доказ је да се Трумбић није одрекао

[872] АС, МИД ПО, 1917, р. 515, Ф. II Ит/в, дос. 7, Пов.но 2654, Крф, 11. јул 1917. године, *Нинчић Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 2679, Париз, 13. јул 1917. године, *Пашић Нинчићу*; *Исто*, дос. 8, Пов. бр. 5251, Крф, 14. јул 1917. године, *Нинчић Пашићу*; DDI, V–VIII, d. 698, Petrograd, 20. jul 1917. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 720, Krf, 24. jul 1917. godine, *Sforca Soninu*; *Ibid*, d. 733, Krf, 26. jul 1917. godine, *Sforca Soninu*; КСКИ, д. 171, Крф, 11. јул 1918. године, *Нинчић Пашићу*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 374–375.

[873] DDI, V–VIII, d. 758, Solun, 31. jul 1917. godine, *Dolfini Soninu*;*Ibid*, d. 763, Rim, 1. avgust 1917. godine, *Bjankeri Soninu*; *Ibid*, d. 771, Pariz, 2. avgust 1917, *Ruspoli Soninu*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 375; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 346; L. Albertini, *I giorni*, 158–160.

својих идеја у корист концепата које је заступала српска влада на челу са Пашићем. Италијани су наредних месеци настојали да сазнају ставове савезничких влада о усвојеној Декларацији. Империјали је известио да Енглези осим прокламоване потпуне обнове Србије, нису дали Пашићу уверења за остварење ширих српских аспирација.[874]

Крфска декларација јесте заокупила пажњу штампе у савезничким земљама, али је изостала званична реакција на њу. Делује да та чињенице није нарочито погађала Пашића. Попут Трумбића, ни он се није одрекао својих идеја, те у комуникацији са Савезницима није инсистирао на Декларацији. За председника српске владе усвојени документ није представљао коначно решење, већ само још једну од опција. Трумбић и Пашић су подједнако очекивали да ће при конституисању нове државе кориговати оне делове декларације око којих су направили компромис[875]

8.1.5. Крфска декларација као нова препрека за споразум са Италијанима

Упркос договору са Југословенским одбором, Пашићева позиција је након оставке дела министара била озбиљно уздрмана. Стрељање истакнутих чланова Црне руке, довело је до дубоких подела у српском политичком корпусу. Стварало се озбиљно опозиционо језгро, међусобно подељено, али уједињено против Пашића. Стога је председник српске владе био приморан да се ослони на старе радикале. Слабљење Пашићевог положаја приметили су и Италијани. Анализирајући ефекте и реалан значај Крфске декларације, Сфорца је средином августа закључио да она представља доказ смањене снаге и утицаја српске владе. Стекао је уверење да је Пашић невољно одлучио да позове чланове Југословенског одбора на Крф. Италијански посланик примећује да је са српске стране изостала активнија пропаганда у корист Декларације. На основу тога, он претпоставља да је у усвојеном тексту преовладало Трумбићево мишљење. [876]

Упуштајући се у дубљу анализу, Сфорца као главни разлог за незадовољство у српским круговима, наводи разочарење због чињенице да није усвојен назив Србија за нову државу. На овакав закључак су га навеле тврдње српских министара да је Србија

[874] *Ibid*, d. 797, Atina, 6. avgust 1917. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 871, London, 16. avgust 1917. godine, *Imperijali Soninu*; D. Janković, Jugoslovensko pitanje, 379–383.
[875] *Ibid*, d. 651, Petrograd, 15. jul 1917. godine, *Karloti Soninu*.
[876] *Ibid*, d. 869, Krf, 16. avgust 1917. godine, *Sforca Soninu*; *Ibid*, d. 964, Krf, 25. avgust 1917. godine, *Sforca Soninu*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 412–413.

својим жртвама заслужила моралну сатисфакцију, јер су српском крвљу, а не активностима Југословенског одбора створени услови за стварање нове велике државе. Како краљ Петар није примио Трумбића, Сфорца стиче утисак да он није имао поверења у Хрвате и Словенце. Наводи да је највеће симпатије за Југословене показивао регент Александар и закључује да управо такво расположење престолонаследника спречава Пашића да из Лондона уклони пројугословенски настројеног Јовановића. У разговорима са српским политичарима, Сфорца је упозоравао да ће се држава која претендује на територију од Солуна до Градишке неминовно наћи у сукобу са Италијом. Био је наклоњенији уједињењу српског језгра које би заједно са Италијом чинило језгро против Аустроугарске.[877]

Суочен са проблемима у унутрашњој политици, Пашић је настојао да води активнију спољну политику. Након што је са члановима Југословенског одбора посетио Солунски фронт, председник српске владе крајем јула одлази на конференцију у Париз а потом, почетком августа, у Лондон. Била је то погодна прилика да испита тамошње ставове о Крфској декларацији. Међутим, за Србију је у том тренутку било важније да се избори за одржање Солунског фронта. Већ на конференцији у Паризу одржаној 25. и 26. јула, Савезници прихватају учешће малих народа, те је Србију заступао генерал Рашић. Пашићу је било дозвољено да учествује у раду Лондонске конференције одржане почетком августа. Оваква промена у ставу Сила, може се објаснити порастом значаја мањих савезника након погоршања ситуације у Русији и потребом да се код њих појача морал. Пашић је на конференцији истакао да прављење разлике међу Савезницима не би одговарало духу слободе и једнакости држава, које су силе Антанте истакле као циљ у рату. Приликом расправе, Лојд Џорџ и Балфур су у својим говорима узели у заштиту интересе балканских народа. Овакав став су прихватили Руси и Французи, те се ни Италијани нису могли успротивити таквом расположењу.[878]

Пашићев интервју за „Дејли Мејл“ изазвао је бурне реакције италијанске штампе. Готово сви италијански листови са огорчењем су примили изјаве из Лондона. Изнете су критике на рачун Пашићеве политике, која је према писању већине листова искључила

[877] *Ibid*, d. 869, Krf, 16. avgust 1917. godine, *Sforca Soninu*; *Ibid*, d. 964, Krf, 25. avgust 1917. godine, *Sforca Soninu*.
[878] АС, МИД ПО, 1917, p. 517, Ф. IV Кон, дос. 1, Пов. но. 2875, Париз, 17. јул 1917. године, *Весник Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 2876, Солун, 22. јул 1917. године, *Министар војни Протићу*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 318–322.

могућност за постизање споразума између Србије и Италије. Српској влади је замерано што се у Крфској декларацији не води рачуна о потреби споразумевања и узајамног попуштања Италије и Србије. Италијанска јавност показује јасно незадовољство због чињенице да није било помена о гаранцијама које је Италија већ добила уговором са Савезницима. Закаснела реакција на Крфску декларацију дошла је услед чињенице да је цензура у Италији забранила објављивање њеног текста. Пашић је покушао да ублажи незадовољство Италијана помирљивом изјавом за лист „Тајмс". Једино су „Трибуна" и „Коријере дела Сера" одмереним тоном писали о Крфској декларацији и утицали на умиривање јавног мњења Италије. Луиђи Албертини почетком августа позитивно коментарише пројекат о стварању Југословенске државе као бране немачком продору. Он није видео опасност по Италију од настанка такве државе на Балкану, те предлаже да Италија подржи Југословене и постигне споразум са њима. Очекивао је да ће на тај начин Италија лакше остварити своје аспирације, уклањајући евентуалне оптужбе за империјализам.[879]

Међутим, Крфска декларација поставља југословенско питање у центар италијанске пажње. У интервјуу за лист „Газета дел Пополо", Пашић је крајем августа изјавио да југословенско питање треба проучавати у Лондону, јер је тамо постојао део југословенске емиграције и енглеске интелигенције наклоњен уједињењу Југословена. Избегао да одговори на питање зашто је дошло до промене политике и усвајања заједничког програма, нити је одговорио на питање да ли је до промене става дошло због избијања руске револуције. Међутим, како се у интервјуу изјаснио за договор са Италијом, на основу његових изјава може се реконструисати почетна основа за постизање споразума са Римом.[880]

Говорећи о постојању уговора између Италије и Савезника, којима је она већ осигурала гаранције за остварење својих интереса, Пашић наводи да се међусобна питања могу решити билатералним споразумом. Такав договор морао би да се заснива на националном принципу, држећи се концепта истакнутог у Крфској декларацији, а који

[879] *Исто*, p. 515, Ф. II Ит/в, дос. 7, Пов. но. 2824, Рим, 31. јул 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, дос. 7, Пов. но. 2938, Рим, 9. август 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, p. 517, Ф. IV Кон, дос. 2, Пов. но. 5257, Рим, 16. август 1917. године, *Ристић МИД–у*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 375–377; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 346–347.

[880] *Исто*, p. 515, Ф. II Ит/в, дос. 8, Пов. бр. 5338, Лондон, август 1917. године, *Пашићев интервју*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 377; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 109–110.

подразумева постојање компактних маса словенског становништва на одређеном подручју. Далмација (осим Задра) и Бока Которска нису долазиле у обзир као предмет погодбе. Био је спреман на компромис у корист Италије у погледу Трста и западне половине Истре са Пулом, као и Валоне у Албанији. Пашић је посед на овим територијама видео као довољан услов за остваривање италијанске доминације на Јадрану, нарочито ако се узме у обзир да југословенска држава у почетку не би ни имала флоту. Према његовом схватању, Италија би имала интереса за стварање нове државе, јер би добила могућност економског, трговинског и културног продора. У политичком смислу, две државе би представљале брану немачком продирању ка Егејском и Јадранском мору. Како би се све ово остварило, Пашић истиче да би Италија морала у потпуности да прихвати политику *Delenda Austria*. Црногорско питање је посматрао искључиво као унутрашњу ствар, истичући да иницијатива за уједињење долази од самих Црногораца. Није га разматрао из угла било каквог договора са Италијом, нити је признавао интересе Рима на том подручју.[881]

Крајем августа, Ристић извештава да је писање о евакуацији грчке територије и судбини италијанске војне окупације, делимично ослабило кампању против Декларације. Промена тона италијанске штампе са српске стране је протумачена као повољан знак. Када је почетком септембра допутовао у Рим, Пашић је дошао са намером да постигне начелни договор са Сонином. На састанку, одржаном 10. септембра, Пашић је констатовао да је сарадња у интересу обе државе, те је одмах предложио дискусију о билатералном споразуму у вези јадранског питања и територијалног разграничења након рата. Сонино је признао заједнички интерес, али је истакао да је објављивање Крфске декларације умањило, ако не и потпуно елиминисало могућност за преговоре. Закључио је да је српска влада поставила апсолутне принципе који нису дозвољавали компромисе. Исто је важило за супротну страну када је реч о Лондонском уговору. Сонино није видео довољан међупростор којим би се задовољиле обе стране а да притом не буду прекршена начела из Лондонског уговора и Крфске декларације.[882]

---

[881] *Исто*, р. 515, Ф. II Ит/в, дос. 8, Пов. бр. 5338, Лондон, август 1917. године, *Пашићев интервју*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 377–378.

[882] DDI, V–IX, d. 31, Rim, 10. septembar 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 379; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 348–349; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 111–112; Roberto Vivarelli, *Storia delle origini del fascismo: L'Italia dalla grande guerra alla marcia su Roma*, vol. I, (Bologna: Il Mulino, 1991), 194–196.

Објаснио је Пашићу да је Декларација дошла у погрешном тренутку, јер се у слично време појавила папска мировна нота и наставак пацифистичке кампање социјалиста. У таквим околностима, договор српске владе са Југословенским одбором се у Италији посматрао као чин саботаже у корист пацифиста. Приговорио је Пашићу да су његови интервјуи још више погоршали стање. Осврнувши се на услове који су постављени Крфском декларацијом, Сонино изјављује да у случају њихових остварења, Италија не би имала разлога да настави рат, јер је уступке који би јој остали могла да добије и споразумом са непријатељем. Управо та чињеница давала је снагу пацифистима. Уместо тражења средњег решења, Сонино наводи да је за споразум неопходно да српска влада прво прихвати све уговоре које је Италија потписала са Савезницима. Иако је оставио простора да се разговара о неким мањим детаљима, овакав одговор је суштински представљао одбијање иницијативе. Узалуд је Пашић тврдио да је Крфска декларација била неопходна као средство којим би се осујетио план Аустроугарске да, додељивањем аутономија унутар Монархије, умири словенско становништво.[883]

У даљем току разговора, Пашић је тврдио да би Италија добијањем Трста, Пуле, пола Истре, појединих острва и Валоне остварила пуну превласт на Јадрану, која би била појачана блиском сарадњом са будућом југословенском државом. За Сонина је такво решење било неприхватљиво и недовољно за доминацију Италије. Он потпуно искључује могућност поделе Истре и предлаже обезбеђивање гаранција за поштовање посебних права словенском становништву. Када је реч о Црној Гори, предложио је да се ово питање одложи за каснији период, а да се у међувремену она обнови. Као разлог наводи тврдњу би се њеним припајањем југословенској држави створила нова опасност по италијанске интересе на Јадрану у погледу Ловћена и Котора. Напослетку је сумирао да за Италију није прихватљива било каква расправа која за основу и полазну тачку не би узела Лондонски уговор. Како је поменути споразум означен као главна сметња за билатерални договор, Пашић одлучује да све снаге усмери у правцу његовог рушења. Стога током октобра покушава да придобије наклоност Привремене руске владе по питању ревизије тајних уговора.[884]

[883] *Ibid*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 349; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 111–112.
[884] АС, МИД ПО, 1917, р. 517, Ф. IV Кон, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Дипломатска преписка пре конференције у Паризу новембра 1917. године*; *Исто*, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Извештај о Париској конференцији*; *Исто*, дос. 3, Пов. но. 3426, Солун, 2. октобар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, дос. 3, Пов. но. 3428, Солун, 2.

8.1.6. Питање ревизије тајних споразума

Избијањем Фебруарске револуције, јавила се потреба усклађивања ратних циљева које су Силе претходно поставиле, са циљевима и принципима револуције. Стога, Руска привремена влада јуна 1917. године предаје француском министру муниције ноту, којом се изражава жеља да се на следећој конференцији у Паризу постави питање ревизије савезничких уговора. Пашић је у овоме видео повољну прилику, те се 21. јуна преко Спалајковића обратио Русији са молбом да инсистира код осталих Савезника да прихвате учешће Србије на поменутој конференцији. Председник српске владе закључује да у случају руског одрицања од Цариграда и других проширења, треба инсистирати да онда ни Италија не би смела да успостави контролу над источном обалом Јадрана. У Петрограду су имали сазнања да су Италијани спремни на споразум са Србијом, те 8. јула саветују Пашићу да прихвати преговоре уколико их влада у Риму понуди. Спалајковић, сутрадан обавештава своју владу да су сви, осим Италије, прихватили руски предлог да се изврши ревизија свих уговора насталих за време рата. Сматравши да је наступио повољан тренутак, српски посланик у Петрограду предлаже Пашићу да изађе јавно са српским гледиштем у погледу свих захтева и проблема уједињења. Непосредно након тога, објављена је Крфска декларација.[885]

На савезничким конференцијама одржаним августа у Паризу и Лондону, није било расправе о руским предлозима. Тек октобра, на основу писања штампе, српска влада закључује да ће руска делегација узети учешћа на међусавезничкој конференцији у Паризу, која је била планирана за средину новембра. У жељи да сазна више о плановима руске владе, Пашић је 15. октобра наложио Спалајковићу да испита њене ставове по питању италијанских и бугарских претензија. Са посебним акцентом на део Лондонског уговора који се односио на словенске територије и Албанију. Интересовао се и за став Русије о српским претензијама према Бугарској. Приликом формирања стратегије,

---

октобар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, дос. 3, Пов. но. 3487, Солун, 6. октобар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; DDI, V–IX, d. 31, Rim, 10. septembar 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 211, Petrograd, 14. oktobar 1917. godine, *Karloti Soninu*; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 111–112; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 325–327; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 349.

[885] *Исто*, р. 517, Ф. IV, дос. 3, Пов. но. 3426, Солун, 2. октобар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Дипломатска преписка и извештај о Париској конференцији*.

председник српске владе је полазио од претпоставке да Привремена влада неће улазити у погодбе са Савезницима без учешћа Србије. Прионувши на посао, Спалајковић је замолио министра спољних послова у привременој руској влади, Михаила Терешченка да у поверењу саопшти Пашићу садржај Лондонског уговора. Објаснио је да српској влади није био познат текст поменутог споразума, иако су се његове одредбе односиле на словенске територије. Основна идеја, подразумевала је да Пашић испита текст уговора и пошаље руском министру спољних послова аргументе и замерке које би послужиле као материјал при ревизији споразума. Као алтернативу, Пашић је предложио да се у Паризу састане са Терешченком и лично му изнесе своје гледиште.[886]

Спалајковић 15. октобра потврђује да ће на конференцију ићи Терешченко са Петрајевим. По пријему вести, Пашић одлучује да отпутује у Париз са намером да искористи покрене политичка питања и преко Руса обезбеди позив за учешће српске делегације на Парискоj конференцији. Поред политичких разлога, за Србију је учешће на конференцији било значајно због очекиване расправе о скраћивању српског дела фронта, упућивању појачања и попуњавању српске војске. Руска влада је током октобра претресала сва важна питања о којима је планирала да расправља на конференцији. Према сазнањима док којих је дошао Спалајковић, привремена влада је очекивала да ће се у Паризу решити сва војна и политичка питања.[887]

У међувремену српска влада сазнаје да ће на конференцији учествовати делегација САД–а. Како су Срби доста очекивали од конференције у Паризу, Веснић је предложио да се поред руске интервенције за обезбеђивање учешћа српских представника искористе и Американци. У ту сврху, српска влада је требало да се позове на аргументе о једнакости и равноправности народа. Прихвативши Веснићев савет, Пашић је наложио Михаиловићу да предузме потребне мере код америчке владе да се мале државе позову на конференцију.

[886] *Исто*, р. 517, Ф. IV Кон, дос. 1, Пов. но. 2875, Париз, 17. јул 1917. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 2876, Солун, 22. јул 1917. године, *Министар војни Протићу*; *Исто*, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Дипломатска преписка пре конференције у Паризу новембра 1917. године*; *Исто*, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Извештај о Парискоj конференцији*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 325–326.

[887] *Исто*, дос. 3, Пов. но. 3426, Солун, 2. октобар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, дос. 3, Пов. но. 3428, Солун, 2. октобар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Извештај о Парискоj конференцији*; *Исто*, дос. 3, Пов. но. 3487, Солун, 6. октобар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; DDI, V–IX, d. 211, Petrograd, 14. oktobar 1917. godine, *Karloti Soninu*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 326.

Поред тога, Веснић добија задатак да заједно са румунским, грчким и белгијским послаником инсистира да на конференцију буду позване и мале државе.[888]

Након преписке са Веснићем, Пашић је писао Спалајковићу и тражио да Русима објасни разлоге због којих српски представници треба да учествују на конференцији. Уколико руска влада не би прихватила овакво решење, Пашић је поновио предлог да пре почетка конференције, Терешченку лично изнесе своје мишљење и тачно га обавести о српским захтевима и будућим границама. За случај да Руси ни то не прихвате, Спалајковић је добио упутство да Привременој влади преда меморандум о будућим српским границама. Српски посланик у Петрограду 26. октобра обавештава Пашића да ће Терешченко тражити учешће српских представника на конференцији и искористити тачке српског програма приликом ревизије тајних уговора. Поред тога, потврдио је да ће се састати са Пашићем у Паризу, али није желео да открива садржај тајних уговора без одобрења свих држава потписница. Председник српске владе био је задовољан исходом, јер је свакако очекивао да ће на састанку са руским министром сазнати више о одредбама Лондонског уговора. Био је на корак од циља. У међувремену, док се руска делегација припремала да крене за Париз, у Русији је 7. новембра избила Октобарска револуција. Стање ствари се потпуно изменило. У новим околностима, Пашић је пажљиво пратио развој догађаја и у складу са њима кориговао своје планове.[889]

8.1.7. Пораз код Капорета

Погоршање ситуације у Русији које је уследило након офанзиве од 15. августа до 15. септембра, присилило је Италијане да остану у дефанзиви на свом сектору бојишта. Порази Руса омогућили су Немцима да одвоје део трупа и појачају друге фронтове. Када су октобра на италијански фронт пристигле немачке трупе, било је јасно да Централне силе настоје да избаце Италију из рата. Напад на италијанске положаје који је започео 24.

[888] *Исто*, p. 517, Ф. IV Кон, дос. 3, Пов. но. 3493, Париз, 7. октобар 1917. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, дос. 2, Пов. но. 3729, Петроград, 20. октобар 1917. године, *Спајаковић Пашићу*; *Исто*, дос. 3, Пов. но. 3700, Вашингтон, 28. октобар 1917. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Дипломатска преписка пре конференције у Паризу новембра 1917. године*; 326.

[889] *Исто*, p. 517, Ф. IV, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Дипломатска преписка пре конференције у Паризу новембра 1917. године*; *Исто*, дос. 3, Пов. но. 3700, Вашингтон, 28. октобар 1917. године, *Михаиловић Пашићу*; DDI, V–IX, d. 211, Petrograd, 14. oktobar 1917. godine, *Karloti Soninu*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 326–327; С. Скоко, *Ратна 1917. година*, 131–132.

октобра 1917. године код места Капорето, убрзо се претворио у катастрофу. Када је непријатељска војска продрла на италијанско земљиште, Врховна команда прелази из Удина у Падову. У земљи настаје општа паника.[890]

У говору пред Парламентом од 26. октобра, Сонино је истакао да је циљ Италије да постигне природне границе, ослободи своје сународнике и осигура на Јадранском мору безбедност и егзистенцију. Посебно је нагласио да је питање Јадранског мора за Италију било најважније питање. Суочен са спољном и унутрашњом опасношћу, споменуо је могућност погодбе која би у будућности обезбедила пријатељство, сарадњу и заједнички живот са Словенима.[891]

Сонино је сутрадан известио италијанске дипломатске представнике да је ситуација на италијанском фронту озбиљна и затражио да се хитно одреде савезнички контингенти за помоћ Италији. Након искуства из Русије, Савезници су страховали да ће крхка унутрашња ситуација у Италији и недавни пораз и наступање непријатеља изазвати револуцију или навести владу у Риму да закључи мир. Због тога је Сонинова иницијатива одмах прихваћена и Савезници су пристали да брзо пошаљу помоћ. Крајем октобра француске трупе су се већ налазиле на путу ка Италији. Поред војне помоћи њихов задатак је био да подигну морал италијанској војсци и народу. Генерал Фердинанд Фош и Робертсон дошли су у Рим како би са италијанским званичницима размотрили ситуацију.[892]

У Италији је већ неко време трајала латентна министарска криза. Неутралци су били незадовољни што се уопште ратује, а група парламентарних униониста је нападала владу због недостатка сарадње са Парламентом. Са друге стране интервенционалистичка

[890] *Исто*, Ф. III Ит/ђ, дос. 1, Пов. но. 3535, Солун, 10. октобар 1917. године, *Јовановић Пашићу*; *Исто*, Ф. IV, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Извештај о Париској конференцији*; *Исто*, Ф. III Ит/ђ, дос. 1, Пов. но. 3572, Солун, 14. октобар 1917. године, *Јовановић МИД–*у; *Исто*, дос. 1, Пов. но. 3588, Рим, 14. октобар 1917. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–IX, d. 129, Rim, 28. septembar 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 310, Rim, 29. oktobar 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; С. Скоко, *Ратна 1917. година*, 132–134; Martin Gilbert, *La Grande Storia della Prima Guerra Mondiale*, vol. 2, (Milano: Il Giornale, 1994), 445–448; Silvio Crespi, *Alla difesa d'Italia in guerra e a Versailles*, (Milano: Mondadori, 1940), 3–4.

[891] *Исто*, p. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов. но. 3587, Рим, 14. октобар 1917. године, *Ристић МИД–у*.

[892] *Исто*, p. 515, Ф. III Ит/ђ, дос. 1, Пов. но. 3677, Солун, 21. октобар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, дос. 1, Пов. но. 3631, Рим, 18. октобар 1917. године, *Ристић Пашићу*; АС, МИД СПА, 1917, д. 540а, Рим, 18. октобар 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, д. 546, Рим, 22. октобар 1917. године, *Ристић Пашићу*; DDI, V–IX, d. 293, Rim, 29. oktobar 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 295, London, 27. oktobar 1917. godine, *Imperijali Soninu*; Leonida Bissolati, *Diario di Guerra – I taccuni del soldato–ministro 1915–1918*, a cura di Alessandro Tortato, (Milano: Mursia, 2014), 114–117.

струја није била задовољна млитавим вођењем рата. Наведене унутрашње противречности, у околностима катастрофалне војне ситуације доводе министарску кризу до врхунца. Одмах након вести о поразу, Боселијева влада подноси оставку. Ристић је проценио да ће у новом кабинету остати они министри (мислећи на Сонина и Бисолатија) због којих је и дошло до кризе кабинета. Италијански краљ је прихватио Боселијеву оставку и 31. октобра поверио мандат за састав новог кабинета Виктору Емануелу Орланду, пређашњем министру унутрашњих послова. Нова влада, ступила је на дужност 1. новембра, а у њој су, како је српски посланик очекивао, остали Сонино и Бисолати.[893]

У општем метежу који је настао, Кадорна је разматрао могућност повлачења италијанских трупа из Албаније и Либије. Сонино је известио Орланда да је против повлачења трупа из Албаније, јер би таква одлука, непоправљива по карактеру, створила околности у којима би решење Јадранског питања било немогуће. Поред тога, имала би погубне последице на италијанско јавно мњење. Сонино је упозорио да би овакав потез имао несагледиве војне последице, јер би губитак Валоне додатно погоршао већ лош положај, јер би источну обалу Италије изложио нападима непријатељске флоте.[894] Овакво гледиште подржао је адмирал Таон ди Ревел. Он је саветовао да се не напуштају Валона и Санти Кваранти, јер би Валона у рукама Аустроугарске поставила италијанску морнарицу у инфериоран положај и учинила неодрживим положај савезничке поморске базе на Крфу. Поред тога, упозорио је да би напуштање Албаније омогућило непријатељској војсци да заобиђе савезничке положаје у Грчкој и угрози Солунски фронт.[895]

У међувремену је са места начелника италијанске Врховне команде смењен генерал Кадорна и на његово место постављен генерал Дијаз. Италијани су се у почетку надали да ће успоставити нову линију одбране на реци Тањаменто. Како се испоставило да је тај положај био неодржив, италијанске трупе су добиле задатак да задрже непријатеља на Тањаменту док се не организује чвршћа одбрана на реци Пријави. Непријатељ је до 7. новембра прешао Тањаменто и упутио се према Пијави, где су Италијани очекивали

[893] АС, МИД СПА, 1917, д. 501, 15. октобар 1917. године, *Извештај о стању на италијанском фронту*; *Исто*, р. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов. но. 3603, Рим, 18. октобар 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 3667, Рим, 24. октобар 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 3590, Рим, 13. октобар 1917. године, *Ристић МИД–у*; DDI, V–IX, d. 338, Rim, 1. novembar 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; S. Crespi, *Alla difesa d'Italia*, 3–5; D. Veneruso, *La Grande Guerra*, 346–398.
[894] DDI, V–IX, d. 343, Rim, 1. novembar 1917. godine, *Sonino Orlandu*.
[895] *Ibid*, d. 412, Rim, 11. novembar 1917. godine, *ministar mornarice Soninu*.

одсудну битку. У овим одсудним моментима, италијански краљ издаје прокламацију и позива народ да се уједини и сложно избаци непријатеља из земље.[896]

Доласком савезничких дивизија и прикупљањем италијанске војске на Пијави, непријатељска офанзива је новембра 1917. године заустављена и фронт стабилизован. Последице Битке код Капорета биле су тешке. Пораз је довео до клонулости духа, нарочито због чињенице да је током непријатељске офанзиве заробљено преко 250.000 италијанских војника. Рат се прелио на територију Италије, што је довело до великог прилива избеглица из окупираних подручја. Српског војног изасланика у Италији, Падова је подсетила на Скадар приликом повлачења српске војске.[897]

Ради санације ситуације на италијанском фронту, Савезници су заказали хитан састанак у Рапалу, где су 6. новембра стигли енглески и француски генерали, председници владе Енглеске и Француске, француски министар Франклин Бујон, француски амбасадор у Риму. Са италијанске стране састанку су присуствовали министар војни, генерал Поро, Сонино и Орландо. Два дана касније, саопштен је званични комунике са конференције у Рапалу, којим је потврђена солидарност између Савезника. Ради боље координације ратних напора, у Рапалу је донета одлука да се оснује Врховни ратни савет и на тај начин обједини савезничка команда. Пораз код Капорета везао је још чвршће Италију за Антанту.[898]

Након састанка у Рапалу, састао се 14. новембра италијански Парламент. Ристић извештава српску владу да ова седница била од великог значаја за унутрашњу ситуацију. Наиме, након пораза у земљи је завладало разочарење, забринутост и страх од неизвесности. Потреба за јединством довела је до примирја међу завађеним партијама. Први пут од почетка рата у Парламенту се појавио и Ђолити. Први је говорио председник нове владе Орландо, који је истакао позитиван ефекат који је на Италијане учинила брза и

[896] АС, МИД СПА, 1917, д. 531, Солун, 20. октобар 1917. године, *Јовановић Пашићу*; *Исто*, д. 538, Рим, 18. октобар 1917. године, *Ристић МИД–у*; АС, МИД СПА, 1917, д. 570, Рим, 24. октобар 1917. године, *Ристић Пашићу*; АС, МИД ПО, 1917, р. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов. но. 3744, Рим, 29. октобар 1917. године, *Ристић МИД–у*; *Исто*, Ф. III Ит/ђ, дос. 1, Пов. но. 3671, Рим, 25. октобар 1917. године, *Ристић МИД–у*; С. Скоко, *Ратна 1917. година*, 134–135; S. Crespi, *Alla difesa d'Italia*, 6–7.

[897] АС, МИД ПО, 1917, р. 515, Ф. II И/а, дос. 5, Пов. бр. 4239, Солун, 24. новембар 1917. године, *министар војни МИД–у*; С. Скоко, *Ратна 1917. година*, 134–135; L. Bissolati, *Diario*, 115–117.

[898] АС, МИД СПА, 1917, д. 555, Рим, 24. октобар 1917. године, *Ристић Пашићу*; АС, МИД ПО, 1918, р. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 184, Рим, 2. новембар 1917. године, *Извештај о политичкој ситуацији у Италији*; С. Скоко, *Ратна 1917. година*, 135; Vittorio Emanuele Orlando, *Memorie*, a cura di Rodolfo Mosca (Milano: Rizzoli, 1960), 570–575; S. Crespi, *Alla difesa d'Italia*, 6–7.

ефикасна помоћ Француза и Енглеза. Влада се определила за даљу борбу против непријатеља уз подршку Савезника и добила одобрење Парламента за своју политику. У свом говору, Ђолити је подржао одбрану отаџбине, али је скренуо пажњу да влада и поједини министри морају да знају да на њима лежи ужасна одговорност, те да ће од њихових одлука зависити будућност Италије. Имплицитно је свалио на владу одговорност за тренутне и будуће тешкоће. Социјалисти су порицали одговорност за пораз и признали да су сви дужни да спасу отаџбину. Пораз је успео да уједини све политичке актере у земљи.[899]

8.1.8. Последице пораза код Капорета

Пораз код Капорета отворио је превремено питања о којима Сонино није желео да разговара. У време одржавања конференције у Рапалу, енглески листови су расправљали о ратним циљевима Италије и њеном измењеном статусу. Британски лист „Манчестер Гардијан“ поставио је питање да ли у измењеним околностима Италија жели да настави рат до остварења превласти на Јадрану, или је спремна да се задовољи повратком сопствених територија и осигурањем границе. Након тешког пораза, Италија више није могла сама да води чак ни свој ограничени рат против Аустроугарске. Докле год је то могла, она је условљавала Савезнике и пружала сарадњу само у оној мери у којој је то одговарало италијанским интересима. Недостатак солидарности Рима дошао је на наплату. Савезници мењају политику према будућности Аустроугарске и одустају од њене поделе, самим тим и од Лондонског уговора. Поред италијанског пораза, на одлуку је утицала и чињеница да након Октобарске револуције више није било Русије која би се залагала за слабљење Аустроугарске и проширење Србије. Енглези и Французи више нису посматрали Хабзбуршку монархију као средство за подмиривање територијалних претензија околних држава. Напротив, они у наредном периоду настоје да ослабе Немачку склапањем сепаратног мира са Бечом. Како је програм српске владе подразумевао проширење на рачун дезинтегрисане Двојне монархије и уједињење са народима унутар њених провинција, промена политике Савезника потпуно је онемогућила његово

[899] АС, МИД ПО, 1918, р. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 184, Рим, 2. новембар 1917. године, *Извештај о политичкој ситуацији у Италији*.

остварење. Српски и италијански интереси нашли су се на истој линији, која је захтевала сарадњу и заједничку борбу за поновно афирмисање принципа поделе Аустроугарске.[900]

Доласком савезничких трупа и слабљењем војне моћи и морала у Италији променио се њен спољнополитички статус. Поред пораза код Капорета и револуције у Русији, околности се значајно мењају када су САД 7. децембра 1917. године објавиле рат Аустроугарској. Наиме, док Сједињене америчке државе нису биле у рату са Двојном монархијом, оне нису могле да учествују у склапању мира са њом. Самим тим, Американцима је била ограничена могућност да се мешају у формулисање мировних одредби базираних на Лондонском уговору. Ступањем у рат против Двојне монархије, одредбе Лондонског уговора, нашле су се у директној конфронтацији са Вилсоновим принципима. Италијани је овакав развој догађаја додатно ограничио маневарски простор. Једна од Сила потписница (Русија) кретала се ка иступању из рата, а на сцену је ступила Сила која није имала никаквих обавеза према Италији. Промена околности захтевала је промену политике према Србији и Југословенима, а Сонино на то није у потпуности био спреман.[901]

8.1.9. Конференција у Паризу

Губитак великог покровитеља српских интереса, Пашић настоји да надокнади другим. Стога се српска влада окреће Сједињеним Америчким Државама. Коначно је одлучено да се у Америку пошаље српска мисија, а Михаиловић је влади САД поднео Пашићев предлог за учешће малих држава на Париској конференцији. На одговор се није дуго чекало, српски посланик је већ 11. новембра 1917. године извештио Пашића о добијеним обећањима да ће америчка влада водити рачуна о интересима Србије. Американци су пристали да о српском гледишту разговарају са Савезницима на

[900] *Ibid*, d. 374, London, 6. novembar 1917. godine, *Imperijali Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 312–313.
[901] *Исто*, p. 528, Ф. X, дос. 1, Пов. но. 4034, Париз, 19. новембар 1917. године, *Пашић Михаиловићу*; *Исто*, дос. 1, Пов. но. 3403, Вашингтон, 23. новембар 1917. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, дос. 1, Пов. но. 4081, Вашингтон, 29. новембар 1917. године, *Михаиловић МИД–у*; DDI, V–IX, d. 657, London, 8. decembar 1917. godine, *Imperijali Soninu*; U. O. Fejić, *Sjedinjene američke države i Srbija*, 202–203.

конференцији у Паризу. У међувремену је објављено да ће влада САД као свог представника послати у Париз Вилсоновог личног пријатеља, пуковника Хауса.[902]

Хаус је добио задатак проучи политичке прилике у Европи како би председник Вилсон припремио материјал за мировну конференцију. Како Американци нису много знали о европским приликама, амерички председник је одлучио да прво приступи прикупљању валидних података. Тек након тога, Вилсон је намеравао да донесе о намерама и тежњама земаља Антанте. Иако је званична политика Американаца била да не разговарају о политичким питањима, нити о старим и новим споразумима, италијански амбасадор у Вашингтону Маки Ди Челере саветује Сонину да покрене кампању, супротстављену југословенској. Овакав потез имао би за циљ да у америчкој јавности учврсти права Италије на посед над источном обалом Јадрана.[903] Други задатак Италијана био је да убеде америчку владу да објави рат Аустроугарској. Империјали је у разговору са пуковником Хаусом настојао да објасни да би америчка објава рата Аустроугарској имала велики морални ефекат на Италију и балканске народе, нарочито у околностима недавног италијанског пораза и револуције у Русији. Хаус је био сагласан са оваквим гледиштем и обећао је да ће известити председника Вилсона.[904]

Под утицајем нових догађаја у Русији и Италији, Париска конференција је у међувремену померена за 22. новембар. Због информације да ће српски представници вероватно присуствовати појединим седницама конференције, Веснић је одложио пут српске мисије за Америку. Пашић је прихватио да се одлазак мисије одложи за децембар. Слабљење Италије и неизвесно стање у комбинацији са избијањем револуције у Русији повећало је значај малих држава, због чега је одлучено да се и оне позову на конференцију. Веснић 13. новембра извештава Пашића да је Србија добила позив за конференцију. Истог дана, информацију је потврдио и Михаиловић из Рима. Пашић је одмах сутрадан са Крфа кренуо за Париз.[905]

---

[902] *Исто*, р. 528, Ф. X, дос. 3, Пов. но. 3718, Вашингтон, 29. октобар 1917. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Дипломатска преписка пре конференције у Паризу новембра 1917. године*; *Исто*, дос. 3, Пов. но. 3700, Вашингтон, 28. октобар 1917. године, *Михаиловић Пашићу*; *Исто*, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Извештај о Париској конференцији*.

[903] *Исто*, р. 517, Ф. IV, дос. 3, Пов. но. 3722, Вашингтон, 27. октобар 1917. године, *Михаиловић Пашићу*; DDI, V–IX, d. 195, Vašington, oktobar 1917. godine, *Maki di Čelere Soninu*.

[904] DDI, V–IX, d. 500, London, 21. novembar 1917. godine, *Imperijali Soninu*.

[905] АС, МИД ПО, 1917, р. 517, Ф. IV, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Дипломатска преписка пре конференције у Паризу новембра 1917. године*; *Исто*, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Извештај о Париској конференцији*; *Исто*, дос. 3, Пов. но. 3767, Вашингтон, 31. октобар 1917. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, дос. 3, Пов. но. 3776, Крф, 1.

Српска влада је имала за циљ да се на конференцији информише о држању Савезника, како би, узевши у обзир промену геополитичких околности, даље развијала стратегију за испуњење српских захтева. Поред тога, Пашић је намеравао да се састане са српским опозиционим лидерима ради испитивања њихових ставова о сазивању српске Народне скупштине. Приликом проласка кроз Италију сведочио је стању насталом након пораза код Капорета. Због хаоса насталог у Италији, председник владе је стигао у Париз тек 18. новембра. Током његовог путовања, у Француској долази до пада Рибоовог кабинета, након чега је владу саставио Жорж Клемансо, са Стефаном Пишоном као министром спољних послова. Под утиском догађаја, Париска конференција је одложена за 29. новембар.[906]

Стање се потпуно изменило од сазивања конференције у Паризу до њеног одржавања. У новонасталим околностима, Пашић је уместо ранијег ослонца на Петроград, настојао да добије подршку Париза и Вашингтона. Због тога је предузео живу активност да свим битнијим политичким чиниоцима изнесе српске интересе и укаже им на потребу да се ојача Солунски фронт. Приликом првих разговора са Пишоном и Клемансоом, председник српске владе примећује да код њих влада стрепња и забринутост због догађаја у Русији. Нарочито због могућности да Бољшевици склопе сепаратни мир са Немачком. Поред тога, велики утисак је оставио италијански пораз. Савезници су се налазили у најтежем положају од почетка рата. Под утицајем нових околности, потпуно је измењен програм и циљ међусавезничке конференције у Паризу. Уместо да се расправља о уговорима и циљевима рата, одлучено је да се дискутује о новонасталим војним и политичким околностима.[907]

Већ на првом састанку конференције 29. новембра, Пашић је осетио важност и тежину тренутка. Конференција је била подељена у шест секција. Одлучено је да о политичким и војним питањима расправљају Велике силе на посебним састанцима у Версају. Поменутим састанцима је у име САД присуствовао и пуковник Хаус. Учешће

новембар 1917. године, *Циркуларна нота*; *Исто*, дос. 3, Пов. но. 3812, Вашингтон, 3. новембар 1917. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, дос. 3, Пов. но. 5484, Крф, 1. новембар 1917. године, *Пашић Посланству у Риму*; *Исто*, дос. 3, Пов. но. 3748, Париз, 28. октобар 1917. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, дос. 6, Пов. но. 3719, Лондон, 28. октобар 1917. године, *Јовановић МИД–у*.

[906] *Исто*, р. 517, Ф. IV, дос. 3, Пов. бр. 5488, Париз, 5. новембар 1917. године, *Пашић МИД–у*; *Исто*, дос. 2, Пов. но. 3848, Париз, 8. новембар 1917. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Извештај о Париској конференцији*.

[907] *Исто*, р. 517, Ф. IV, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Извештај о Париској конференцији*.

Србије свело се на обезбеђивање сталне финансијске помоћи. Овај задатак је обављен успешно, те је договорено да Србија добије кредит. Влада САД одобрила је финансијску помоћ искључиво за оне ратне потребе, које Савезници нису претходно већ преузели на себе. Пашић и Веснић нису успели да изложе српске захтеве пуковнику Хаусу, те су то учинили приликом састанка са америчким секретаром за финансије, Оскаром Крозбијем. Пашић је изнео став да се не могу применити Вилсонови принципи док се не ликвидира Аустроугарска.[908]

По завршетку званичних састанака остао је још пар дана у Паризу како би испитао ставове српске опозиције о сазивању Народне скупштине и формирању коалиционе владе. У ту сврху, састао се са Љубом Давидовићем, Марком Трифковићем и Војиславом Маринковићем. Опозициони лидери заузели су став да је неопходно сазвати Народну скупштину у Солуну. Након ових састанака, Пашић је у Ници разговарао са Милорадом Драшковићем који му је дао исти одговор. Председник Народне скупштине Андра Николић био је ближи ставу опозиције и изјавио да Скупштину не треба превише одлагати. Пашић се вратио на Крф поприлично задовољан и под утиском да је учврстио договоре са Савезницима.[909]

8.2. Нова политика Савезника – Србија и Италија у измењеним околностима

Догађаји у Русији на јесен 1917. године, потпуно су изменили ратне мапе. Немачке и аустроугарске дивизије у новим околностима могу сада са источног да пређу на западни и италијански фронт. Додатна отежавајућа околност био је италијански пораз и последични пад морала. Савезници након битке код Капорета настоје да спрече могући излазак Италије из рата. Стога и Американци објављују рат Бечу. Ова околност међутим, омогућава председнику Вилсону да изложи своју визију будућности Аустроугарске. Савезници од јесени 1917. године покушавају да балансирају између политике према Бечу

[908] АС, Министарство иностраних дела, Хартије Миленка Веснића (=МИД МВ), бб., Париз, 29. новембар 1917. године *Записник са међусавезничке конференције у Паризу*; *Исто*, бб., Париз, 3. децембар 1917. године, *Записник са међусавезничке конференције у Паризу*; АС, МИД ПО, 1917, р. 517, Ф. IV, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Протокол савезничке конференције и Пашићев извештај*; DDI, V–IX, d. 588, Pariz, 29. novembar 1917. godine, *Zapisnik sa prve sednice Međusavezničke konferencije u Parizu*; *Ibid*, d. 598, Pariz, 30. novembar 1917. godine, *Zapisnik sa Međusavezničke konferencije*; *Ibid*, d. 620, Pariz, 3. decembar 1917. godine, *Zapisnik sa plenarne završne sednice Međusavezničke konferencije u Parizu*; S. Crespi, *Alla difesa d'Italia*, 14–18.
[909] *Исто*, Ф. IV, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Извештај о Париској конференцији*.

и Риму. Поред настојања да сепаратним миром избаце Двојну монархију из рата, морали су да воде рачуна о интересима Рима, како не би довели до иступања Италије из рата. Паралелно са овим процесима, између Италијана, Срба и Југословена одвијају се разговори о споразуму, који за циљ имају поновно успостављање политике *Delenda Austria*.

8.2.1. Између званичног и незваничног споразума

Непосредно након усвајања Крфске декларације 20. јула 1917. године, јављају се две паралелне тенденције. С једне стране Пашић, користећи Декларацију као ново оруђе, настоји да на основу ње постигне споразум са Сонином. Са друге стране, у незваничним италијанским круговима јавља се иницијатива за договор са Србима и Југословенима. Незванична италијанска мисија, коју су чинили професор Ђузепе Боргезе, близак листу „Коријере дела Сера“ и Гаетан Патерно, некадашњи италијански посланик на Цетињу, састала се крајем јула и почетком августа 1917. године са српским и југословенским представницима у Швајцарској. Српски народни посланик Милан Грол и професор Божидар Марковић нису прихватили дискусију о уступцима Италији. Стога се Боргезе и Патерно окрећу члановима огранка Југословенског одбора у Швајцарској, чији су истакнути чланови били Јулије Газари, Никола Стојановић, Дељули и други. На одржаном састанку, због опречних ставова по питању Далмације и Истре, није постигнуто никакво решење. Међутим, донет је закључак да се након постизања начелног споразума може приступити решавању спорних питања. У свом извештају, италијанска мисија суштински предлаже Консулти да препусти Далмацију Југославији у замену за признање поседа над Истром Италији.[910]

Показало се да су предлози за договор са Југословенима и Пашићева септембарска иницијатива за договор дошли сувише рано. Сонино, који је био неприкосновени господар италијанске спољне политике, није желео да одступи од Лондонског уговора. Упркос јасном одбијању претходне иницијативе за споразум, Пашић је октобра, непосредно пре

[910] *Исто*, р. 517, Ф. IV Кон, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Дипломатска преписка пре конференције у Паризу новембра 1917. године*; *Исто*, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Извештај о Париској конференцији*; DDI, V–IX, d. 31, Rim, 10. septembar 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 325–327, 379; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 111–113; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 347–349; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 565–569.

италијанске катастрофе код Капорета, поново покушао да ступи у контакт са италијанском владом. Наиме, он је Сфорци споменуо како постоји могућност да се преко појединих Хрвата подстакне побуна хрватских јединица на италијанском фронту. Према Пашићевим наводима, Хрвати су тражили да се макар начелно изјави да постоји договор између Италије и Србије. Италијански посланик је ову иницијативу видео као покушај српске стране да поново отвори разговоре о Јадрану. Међутим, Сонино се и даље чврсто држао раније утврђеног става и није показивао спремност да попусти.[911]

Упознат са плановима руске привремене владе у погледу ревизије тајних уговора, Карлоти 20. октобра поручује Сонину да је дошло време да се из Рима отпочне акција на ослобађању народа Аустроугарске под покровитељством Италије. Предложио је да се пропаганда покрене оснивањем одбора састављеног од свих потлачених народа Аустроугарске. Оваква акција имала би за циљ разбијање Аустроугарске и успостављање пријатељства са Словенима ради заштите од Германа. Сматрао је да треба прекинути тренд који се у Аустроугарској јавио у корист Југословена и повећати интересовање јавности за даљу борбу. Постојала је иницијатива новинара Вирџинија Гајде да се оснује сличан комитет у Петрограду, састављен од потлачених народа Аустроугарске, који би чинили: Чеси, Југословени, Румуни и Пољаци. Овакво тело имало би за циљ да појача националну агитацију међу различитим народима у оквиру Хабзбуршке монархије.[912]

Држећи се утврђених ставова, Сонино је игнорисао овај предлог. Међутим, пораз код Капорета који је уследио 26. октобра, значајно је умањио снагу Италије и учинио је потпуно зависном од Савезника, који више нису желели да подржавају италијанске територијалне аспирације на рачун Аустроугарске. Могућност опстанка Хабзбуршке монархије доводи до зближавања између Италијана и Срба, односно Југословена. Непосредно након катастрофе, бивши италијански министар Барцилај изјављује да претензије Италије треба смањити. Наклоњен договору са Србијом, упозоравао је да у будуће не сме бити никаквих препирки између Италијана и Срба, јер их везују заједнички

[911] DDI, V–IX, d. 235, Rim, 18. oktobar 1917. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 348–349.
[912] *Ibid*, d. 253, Petrograd, 20. oktobar 1917. godine, *Karloti Soninu*; *Ibid*, d. 258, Petrograd, 21. oktobar 1917. godine, *Karloti Soninu*.

интереси. Обећао је Србима да ће настојати да у том правцу утиче на политичке кругове у Риму.[913]

Непосредно након конференције у Паризу и америчке објаве рата Аустроугарској, код италијанских дипломата сазрева идеја о потреби ближе сарадње са Србијом и Југословенима. Империјали 8. децембра извештава Сонина да је српски војни аташе у Лондону покренуо иницијативу за постизање споразума између српске и италијанске владе, који би имао за циљ да интензивира заједнички рад на југословенској пропаганди у аустроугарској војсци. Наклоњен овој идеји, Империјали закључује да би зближавање оставило позитиван утисак на Савезнике, нарочито на Вилсона и америчко јавно мњење које је подржавало тежње Југословена.[914]

Неколико дана касније, италијански амбасадор у Вашингтону, Маки Ди Челере, информише Сонина да је Амерички Конгрес изгласао рат са Аустроугарском. Међутим, Вилсон и даље није давао конкретне изјаве о италијанским претензијама на Јадрану. На основу тога Ди Челере је закључио да амерички председник још није формулисао своје ставове. Како је већ имао сазнања да Вилсон гаји симпатије према Југословенима, сугерисао је Сонину да би договор са њима олакшао италијанску акцију у САД. Сматрао је да би Италија и Србија уједињене у подршци својим заједничким интересима оформиле снажан фронт према Аустроугарској и разрешиле Вилсонове недоумице. За Италијане је било важно да задрже добре односе са Американцима, нарочито због чињенице да су обећали трупе за помоћ Италији.[915]

Мишљење италијанских амбасадора у Вашингтону и Лондону о предностима италијанско–српског споразума у погледу југословенског питања суштински су се подударала. Ди Челере је сматрао да из договора са Србима долази двострука корист. Италија и Србија би се ујединиле против Аустроугарске, док би истовремено била елиминисана непријатељска пројугословенска кампања, која је могла наћи политичког упоришта код Вилсона и моралну и финансијску подршку из Лондона. Ди Челере је Михаиловићу указао да су југословенске тежње биле у супротности са италијанским интересима, али је, у циљу будуће сарадње, наговестио могућност размене мишљења

[913] АС, МИД ПО, 1917, p. 515, Ф. II Ит/в, дос. 8, Пов. бр. 5557, Париз, 1. децембар 1917. године, *Интервју са Барцилајем*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 349.
[914] DDI, V–IX, d. 657, London, 8. decembar 1917. godine, *Imperijali Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 350.
[915] *Ibid*, d. 680, Vašington, 11. decembar 1917. godine, *Di Čelere Soninu*.

између две земље. Михаиловић је прихватио да би дискусија две стране била у обостраном интересу и вероватно довела до споразума који би се лако остварио да Лондонски уговор није потписан. Као што је то Сонино, почетком септембра исте године, саопштио Пашићу у вези Крфске декларације, сада је српски посланик на исти начин отворено изјавио Ди Челереу да постојање Лондонског уговора представља препреку за постизање договора између Србије и Италије.[916]

Осетивши промене на глобалном плану, Пашић је по повратку из Нице остао у Риму неколико дана са циљем да поново покрене питање о југословенским заробљеницима, потенцијалним добровољцима за српску војску. Иако је о томе већ било речи у Паризу, Пашић је намеравао да разговара и са Сонином. Чинило му се да би прилике настале након италијанског пораза повољно утицале на решавање поменутог питања. За овакво деловање добио је подршку Француске. Пишон је писао француском амбасадору у Риму и показао Пашићу одговор. Француска влада је настојала да реши добровољачко питање и очекивала је да ће Италијани попустити, јер је Француска у међувремену одобрила да се оформи корпус састављен од Чехословака.[917]

Пре разговора са Сонином, Пашић је посетио савезничке амбасадоре и замолио их да потпомогну српски захтев код италијанске владе. Припремивши терен, предао је Сонину ноту и усмено образложио захтев. Усмено је обавестио Сонина да је од Хрвата, који имају контакте са командантима војске на италијанском фронту, добио информацију да би се Југословени масовно предавали уколико би се у француским или енглеским листовима објавило да је постигнут споразум између Србије и Италије. Овај предлог, који није био садржан у ноти у потпуности се подударао са Сфорциним извештајем о разговору са Пашићем из октобра исте године. По питању заробљеника, Сонино је у свом маниру одговорио старим аргументима да би влада наишла на потешкоће у Парламенту када би пустила све југословенске заробљенике, јер би изазвала репресалије Аустроугарске према италијанским заробљеницима, којих је у том тренутку било преко 400.000 распоређених по различитим логорима у Двојној монархији. У покушају да испровоцира италијанског

[916] *Ibid*, d. 721, Vašington, 16. decembar 1917. godine, *Di Čelere Soninu*; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia,* 112–113.
[917] АС, МИД ПО, 1917, p. 517, Ф. IV, дос. 3, Пов. бр. 5779, *Извештај о Париској конференцији*.

министра, Пашић је изјавио да Италија, тражећи добре услове за своје заробљенике, охрабрује војнике да се предају.[918]

Разговор са Орландом протекао је у потпуно другачијем тону. Председник италијанске владе био је срдачнији и отворенији. Објаснио је Пашићу да националисти врше притисак на јавно мњење и владу јер не виде очигледне интересе за споразум Италије и Србије. Рекао је да би се радо одрекао територија које изазивају сукобе и нарушавају односе са Србијом и истакао жељу Италије да на пријатељској бази уреди односе са Србијом или Југославијом. Позитивно се изразио и по питању заробљеника, али није изричито обећао да ће они бити ослобођени. На основу разговора, Пашић закључује да је Орландо присталица решавања добровољачког питања, али се уздржава због Сониновог става. У разговору са амбасадорима, председник српске владе сазнаје да Сонино тешко даје обећања, али се држи дате речи. Напослетку, Пашић је сумирао да је питање заробљеника изузев Сонина, наишло на добар пријем Савезника.[919]

У међувремену је српска мисија на челу са Весниħем отпутовала у САД. Чланови мисије су 21. децембра стигли у Вашингтон и одмах отпочели са званичним посетама. Весниħ је у разговору са државним секретаром за спољне послове, Робертом Лансингом, разговарао о југословенском питању. Изнео је аргументе за потребу стварања југословенске државе као бране немачком империјализму. Уз усмено образложење, предао је и меморандум са картом и добио обећање од Лансинга да ће их проучити. Весниħ је искористио прилику да посети и савезничке амбасадоре. Из разговора са италијанским амбасадором стекао је утисак да је он забринут због могућности да посета српске мисије изазове дискусију између Југословена и Италије.[920]

Оваква забринутост проистицала је из чињенице да је у том периоду, посланик САД на Крфу упитао Сфорцу да ли има информација о разговорима за споразум између Сонина и Пашића. Истакао је да би обавештење о постојању споразума између Италије и Србије довело до позитивног ефекта међу Јужним Словенима унутар Аустроугарске. Дакле, користио је исте аргументе као Пашић. Италијански посланик закључује да је

[918] *Исто*.
[919] *Исто*; *Југословенски добровољци*, д. 216, Лондон, 15. децембар 1917. године, *Балфур Роду*; *Исто*, д. 217, Рим, 24. децембар 1917. године, *Род Балфуру*.
[920] АС, МИД ПО, 1918, р. 538, Ф. V, дос. 4, Пов. бр. 1608, Париз, фебруар 1918. године, *Реферат и извештаји о раду Српске мисије у Америци*; Исто, 1917, р. 517, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 4260, Вашингтон, 15. децембар 1917. године, *Весниħ МИД–у*; *Исто*, дос. 6, Пов. но. 4258, Вашингтон, 15. децембар 1917. године, *Весниħ МИД–у*.

амерички посланик изнео идеју своје владе. Извештавајући о поменутом разговору, Сфорца је информисао Сонина да Пашић, упркос доброј вољи, нема довољно политичке снаге да се договори о прецизној формули споразума. Наиме, сматрао је да би се споразум могао постићи само на бази међусобних уступака, због чега би био подложан критици. Даље закључује да је у датом тренутку за Италију питање споразума било важније, не толико због српско–италијанских односа, колико због односа са Вашингтоном и Лондоном. Сугерисао је Сонину да са Пашићем постигне споразум неодређене форме, који би као такав био прихватљив подједнако за Србију и Италију.[921]

Крајем децембра, Сонину је на основу извештаја било јасно да америчка влада није повољно гледала на остварење италијанских аспирација на Јадрану без споразума са Србијом. Закључио је да Вилсонов утицај расте и да ће можда у тренутку склапања мира постати одлучујући. Из тих разлога прихвата да би споразум са Пашићем био од користи, али само уколико би био постигнут на основу уопштене и неодређене формуле која не би довела до штетних компромиса за италијанске интересе на Јадрану. Предложио је да две владе истакну заједнички интерес за успостављање односа на основама које обезбеђују поверење, срдачну и пријатељску сарадњу и суживот два народа. Сонино је у свом телеграму Сфорци од 28. децембра 1917. године, предложио начела за споразум са Србијом на следећи начин:

> „Италијанска и српска влада констатују заједнички интерес да успоставе своје тренутне и будуће односе на основи која гарантује кредибилну, срдачну и пријатељску сарадњу и суживот две нације. Србија која је као жртва увучена у рат агресијом Аустроугарске и Италија која је у рат ушла на основу прецизних уговора са Енглеском, Француском и Русијом за ослобађање италијанских земаља и легитимну сигурност на мору, боре се обе свим националним снагама за победу слободе народа и међународне правде. Ниједна од две државе не инспирише своје деловање империјалистичким концептима. Обе препознају мешовит карактер становништва источне обале Јадрана, где се налазе територије насељене Словенима и италијански центри од највеће економске и историјске важности. Жељени споразум између две земље стога не може бити

[921] DDI, V–IX, d. 802, Krf, 25. decembar 1917. godine, *Sforca Soninu*.

инспирисан другачије, осим помирљивим концептима и суштом потребом за реципрочним жртвама и уступцима.“[922]

Овакав предлог представљао је замку за српску владу, јер суштински није гарантовао ништа. Са друге стране, његовим прихватањем, Србија више не би могла да оспорава Лондонски уговор. Сонино није имао искрене намере да постигне договор, већ је настојао да у замену за опште принципе добије од српске владе признање италијанских интереса. То се нарочито види из чињенице да је италијански министар у упутству Сфорци навео да ће Пашићево одбијање овакве или сличне формуле послужити Италији као инструмент којим би доказала влади САД да Србија није наклоњена договору. Истовремено би добила средство којим би отклонила критике и оптужбе да избегава иницијативу за договор са Србијом. Сонино није прихватао савете италијанских амбасадора да се договори са Србима. Чак и када је пристао да размотри споразум са Пашићем, није био мотивисан искреним намерама.[923]

Паралелно са иницијативом за договор са Србијом, Италијани сондирају терен за споразум са Југословенима. Независно од Сонинових ставова, од лета 1917. године, клима у Италији почиње полако да се мења. Овај процес знатно је убрзан након пораза код Капорета. Лист „Коријере дела Сера“ почиње снажније да иступа текстовима у корист споразума са Југословенима. Насупрот званичној политици коју је заступао Сонино, у Италији се полако формира језгро утицајних личности које су биле за договор са Југословенима, њих су чинили италијански посланици, сенатори, бивши министри и новинари. Половином децембра 1917. године, Стид је покренуо иницијативу да споји Италијане из војне мисије у Лондону са Југословенима. Између 14. и 18. децембра одржан је састанак у којем су, са италијанске стране, учествовали италијански војни аташе у Енглеској, генерал Армандо Мола, са својим помоћником Вичином Павличинијем и новинаром Гуљелмом Емануелом. Југословенски одбор су представљали Трумбић, Мештровић, Газари, Тринаестић и Бањанин. Мола је деловао у сагласности са Империјалијем, али без овлашћења италијанске владе, што је разговору дало форму размене мишљења.[924]

[922] *Ibid*, d. 819, Rim, 28. decembar 1917. godine, *Sonino Sforci*; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 111–113.
[923] *Ibid*.
[924] *Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I – 20. XII 1918)*, tom I (=Građa I), priredili: Dragoslav Janković, Bogdan Krizman, (Beograd: Institut društvenih nauka, 1964), d. 4, London, 5. januar 1918. godine, *Trumbić*

Иако су Југословени о састанку са Молом обавестили српског посланика у Лондону, Јована М. Јовановића, више информација доноси тек Трумбићев извештај регенту Александру с почетка јануара, када је у кратким цртама известио о садржају разговора. Приликом дискусије, Југословени су се држали начела из Крфске декларације, истичући потребу стављања ван снаге одредби Лондонског уговора. Италијански генерал делимично прихвата овакву аргументацију и изјављује да би се Италија одрекла интереса у Далмацији, јер је и Русија напустила аспирације према Цариграду. Као додатни аргумент, Мола истиче потешкоће које би, услед недостатка копнене везе, настале у одржавању италијанске власти над Далмацијом. Били су ово први знаци попуштања, те су Југословени благонаклоно примили изјаву о Далмацији. Међутим, генерал је инсистирао да Италији припадну Пула са Истром и Трст са залеђем. Чланови Одбора остали су резервисани по питању Пуле, Трста и нарочито Истре, за коју нипошто нису желели да дају пристанак, без могућности да се о судбини те територије изјасни народ који тамо живи. Империјали је за Сонина припремио извештај са поменутих састанака. Међутим, како је италијански министар одбио да се упушта у дискусију, дошло је до застоја.[925]

8.2.2. Успостављање политике очувања Аустроугарске

Почетак преговора између руске владе и Централних сила 3. децембра у Брест–Литовску и потписивање примирја десет дана касније, доводе Антанту у неповољан положај. Поврх тога, Румунија склапа примирје у Фоксанију 9. децембра. Стање се нарочито погоршало када је Троцки 29. децембра позвао Савезнике да приступе мировним преговорима у Брест–Литовску. Силама Антанте дат је рок од десет дана да одговоре. Оваква иницијатива била је опасна за унутрашње стање у државама Антанте, нарочито за Италију која се није опоравила од недавног пораза. Савезници су страховали да позив Троцког може поткопати даље вођење рата. Када је српски посланик 4. јануара замолио Сонина да италијанска влада у свом одговору узме у обзир и интересе српског народа,

---

prestolonasledniku Aleksandru; *Isto*, d. 74, London, 11. februar 1918. godine, *Trumbić Pašiću*; *Isto*, d. 75, London, 11. februar 1918. godine, *Trumbić prestolonasledniku*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 350–351; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 582–583.

[925] *Ibid*, d. 4, London, 5. januar 1918. godine, *Trumbić prestolonasledniku Aleksandru*; *Isto*, d. 74, London, 11. februar 1918. godine, *Trumbić Pašiću*; *Isto*, d. 75, London, 11. februar 1918. godine, *Trumbić prestolonasledniku*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 350–352.

италијански министар одговара да неће званично реаговати на поменуту ноту Троцког. У Паризу су били сличног става, јер су веровали да би се формулисањем ратних циљева у датим околностима нарушило јединство Савезника.[926]

Енглези су заступали другачије ставове. Због потребе да се објасни британском јавном мњењу зашто се наставља са вођењем рата, Лојд Џорџ је 5. јануара 1918. године представницима Трејд Јуниона одржао говор, који је уствари представљао изјашњење Британије у погледу даљих циљева рата. Британски премијер у чувеном говору истиче да не жели распад Аустроугарске, већ аутономију за њене народе, засновану на демократским принципима. То је истакнуто као услов да се отклоне узроци немира у Монархији и на Балкану. На основу садржаја обраћања, било је јасно да националне сепаратистичке тежње Чехословака и Југословена не спадају у ратне циљеве Енглеске. Другим речима, Енглеска је одредила политику очувања Аустроугарске и њеног одвајања од Немачке. Лојд Џорџ се у говору дотакао склопљених споразума и истакао да су колапс Руса и њихови одвојени преговори променили околности под којима су закључени такви споразуми, што је наметало потребу да се о њима разговара са Савезницима. Како би донекле задовољио Италију, истакао је потребу да се задовоље легитимни интереси Италијана за уједињење са својим сународницима. Изнете идеје биле су у складу са концептом демократског мира, принципом који је нарочито ојачао након уласка САД у рат и револуције у Русији, али су биле против принципа истакнутих у Лондонском уговору.[927]

У Паризу је говор поздрављен, иако се на њега гледало као на ограничење савезничких тежњи. Поједини француски листови истакли су да би изјава Лојда Џорџа могла да штети југословенским интересима.[928] У Италији је говор Лојда Џорџа оцењен као најважнија изјава од почетка рата, јер је учињена у сагласности са свим странкама,

---

[926] DDI, V–IX, d. 698, Petrograd, 13. decembar 1917. godine, *Katalani Soninu; I documenti diplomatici Italiani*(=DDI), Quinta serie 1914–1918, Vol. X (=V–X), (Roma: Istituto poligrafico dello stato, 1985), d. 20, Rim, 4. januar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 44, Petrograd, 7. januar 1918. godine, *Dela Toreta, Soninu*; Ж. П. Блед, *Агонија*, 381–383; A. Watson, *Ring of Steel*, 492–493; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 322–324; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 533–534.

[927] DDI, V–X, d. 37, London, 6. januar 1918. godine, *Imperijali Soninu*; *Građa I*, d. 2, London, 5. januar 1918. godine, *Iz govora D. Lojd Džordža*; *Isto*, d. 5, Pariz, 7. januar 1918. godine, *Ninčić Pašiću*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 324–325; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 534–535; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 113–115; R. Vivarelli, *nav. delo*, 198–199.

[928] *Ibid*, d. 40, Pariz, 7. januar 1918. godine, *Bonin Soninu*; DDI, V–X, d. 65, Pariz, 10. januar 1918. godine, *Bonin Soninu*.

Асквитом, Грејем, затим са представницима радника и колонија. „Месаџеро“ и „Ђорнале Д'Италија“ пишу да су речи Лојда Џорџа биле сувише неодређене у делу који се односи на Италију. Поменути листови истицали су потребу да Италија господари Јадраном и да добије стратегијске границе – другим речима позивали су на одржање Лондонског уговора. Енглески амбасадор изјављује новом српском посланику у Риму, Војиславу Антонијевићу, да су у Ватикану били врло задовољни говором Лојда Џорџа. Амбасадор је тврдио да говор није одговор на ноту Троцког, већ тежња да се пред народ изнесу циљеви рата. Избегавао је да говори о потреби да се задовоље српске аспирације, али је пристао да говори о питању Аустроугарске. Упркос супротним тврдњама, Српска влада закључује да је Енглеска говором Лојда Џорџа ипак одговорила на ноту Троцког.[929]

Приликом разговора са Трумбићем 8. јануара, а потом са Империјалијем десетак дана касније, Стид је објаснио да је говор Лојда Џорџа био мотивисан унутрашњим и спољним разлозима. Унутрашњи су били потреба да се умири Лабуристичка партија, која је била против распада Аустроугарске, а која је била потребна влади за регрутовање војника из редова радника. Друга је била спољне природе и подразумевала је покушај спречавања Аустроугарске да упути појачања од 350.000 војника на западни фронт за велику офанзиву која се очекивала фебруара. Стид је информисао Трумбића и Империјалија о тајним контактима са Аустроугарском и информацији да у Бечу постоји воља за договор. Од Лојда Џорџа је добио информацију да су пропозиције учињене у његовом говору представљале минимум, те да ће Британци наставити рат до краја у случају одбијања Беча. Лорд Роберт Сесил потврђује Трумбићу ове наводе и додаје да сва територијална и национална питања зависе од војних успеха. Јовановић је известио Пашића о оваквим ставовима, наводећи да ни Италија није била задовољна говором Лојда Џорџа.[930]

Влади у Риму није био по вољи онај део изјаве који се тицао директно интереса Италијана. Говор је садржао две референце које су се односиле на Италију, једну о повратку њених окупираних територија и другу, везану за национално уједињење

[929] АС, МИД ПО, 1918, p. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. бр. 4454, Рим, 29. децембар 1917. године, *Антонијевић МИД–у*; *Исто*, p. 538, Ф. V, дос. 1, Пов. но. 15, Лондон, 26. децембар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 325–326.

[930] *Građa I*, d. 8, London, 8. januar 1918. godine, *Trumbićeva beleška o razgovoru sa Stidom*; *Isto*, d. 9, London, 9. januar 1918. godine, *J. M. Jovanović Pašiću*; *Isto*, d. 10, London, 9. januar 1918. godine, *J. M. Jovanović MID–u*; DDI, V–X, d. 108, London, 19. januar 1918. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 234, Jaši, 15. februar 1918. godine, *Fašoti Soninu*.

Италијана. У Риму су овај део сматрали неспојивим са обавезама британске владе из Лондонског уговора, јер је њиме било обећано много више од националног уједињења. Сонино је говор схватио као пренагљен. Како је њиме задат озбиљан ударац италијанским интересима, жалио се Роду, да је Лојд Џорџ без претходног договора са Италијом и без упозорења, одбацио добар део италијанских ратних циљева договорених у Лондону. Потпуно су одбачена начела о одбрани Јадрана и гаранције за италијанску безбедност.[931]

Нови шок уследио је неколико дана касније, тачније 8. јануара када је амерички председник Вилсон пред конгресом прочитао свој програм у Четрнаест тачака. Наиме, још објава рата Аустроугарској из децембра 1917. године, створила је потребу да Американци одреде ратне циљеве и начела, односно базу за постизање мира. Нота Троцког и говор Лојда Џорџа само су убрзали председника Вилсона да изнесе програм Сједињених Америчких Држава. Настојања Весниħеве мисије у САД да својим предлозима утиче на председника Вилсона и америчку владу остају без успеха. Вилсонов говор оставио је тежак утисак на чланове мисије.[932]

У оквиру изнетог програма, Вилсон није признавао тајне уговоре и истакао је принцип јавне дипломатије, што је Србији након увида у садржај Лондонског уговора одговарало. Признање националних граница Италије такође је било у складу са начелима које је заступала српска влада. Међутим, прихватање аутономије за народе унутар Аустроугарске било је противно основним начелима Крфске декларације и интересима српске владе и Југословенског одбора. Вилсон предвиђа само ослобођење Србије и њен излазак на море. Пашић је био дубоко погођен оваквим решењем, јер је сценарио по којем би Аустроугарска опстала, био погубан за Србију. Нарочито због чињенице да би Србија, након великих губитака, изашла из рата као најслабија држава на Балкану (изузев Црне Горе). Предвиђена обнова Црне Горе такође је била у супротности са идејом уједињења

[931] АС, МИД ПО, 1918, р. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 93, Рим, 6. јануар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; DDI, V–X, d. 60, Vašington, 8. januar 1918. godine, *Di Čelere Soninu*; *Ibid*, d. 61, Rim, 9. januar 1918. godine, *Sonino Imperijaliju*; *Ibid*, d. 64, London, 9. januar 1918. godine, *Imperijali Soninu*.

[932] *Исто*, 1917, р. 517, Ф. IV, дос. 6, Пов. бр. 4430, Вашингтон, 27. децембар 1917. године, *Весниħ МИД–у*; *Исто*, дос. 6, Пов. бр. 4450, Вашингтон, 29. децембар 1917. године, *Михаиловић МИД–у*; *Исто*, р. 531, Ф. I, дос. 1, Пов. но. 336, Вашингтон, 18. децембар 1917. године, *Михаиловић МИД–у*; DDI, V–X, d. 60, Vašington, 8. januar 1918. godine, *Di Čelere Soninu*; *Građa I*, d. 7, Vašington, 8. januar 1918. godine, *Program svetskog mira u 14 tačaka*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 327; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 534–536; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 111–115; S. Crespi, *Alla difesa d'Italia*, 30–31; V. Vidotto, *nav. delo*, 358–362; M. Gilbert, *nav. delo*, 477–478; R. Vivarelli, *nav. delo*, 198–199; Francesco Caccamo, *L'Italia e la Nuova Europa*, (Milano: Luni editrice, 2000), 19–22.

коју је заступала Србија. Француска штампа је похвалила Вилсонову ноту, јер се у њој спомињу Алзас и Лорена, али новонасталим стањем нису били задовољни Срби, Југословени и Италијани.[933]

Заинтересован за утисак који су изазвале изјаве Лојда Џорџа и Вилсона, амерички отправник послова на Крфу од Пашића добија одговор да је настало велико разочарање и брига за будућност. Како није било говора о стварању Југославије која би представљала брану Немцима, Пашић закључује да је напуштен принцип права сваког народа да одреди своју судбину, слободу и независност. Побрајајући све разлоге за настало незадовољство, председник српске владе истиче, да није било ни речи о задовољењу српских тежњи, нити о репарацији штете којој је Србија била изложена.[934]

Ништа боље расположење није владало ни у Риму. Након увида у садржај Вилсонове изјаве, Сонино је сматрао да постоји потреба да се по питању Италије она доврши и разјасни, јер у оквиру ње није било помена италијанских тежњи на Јадрану. Страховао је да би преговори на бази америчког програма ослабили борбени дух Италијана. Стога се преко италијанског амбасадора у Вашингтону обратио председнику Вилсону и затражио извесна појашњења. Осврнуо се на део програма у којем се наводи да се уређење италијанских граница мора одвијати према јасним националним линијама и истакао да се не смеју занемарити крајеви где Италијани живе измешани са Словенима и Немцима. Настојао је да упозна председника Вилсона са италијанским ратним циљевима који су од стране осталих Савезника били признати Лондонским уговором.[935]

Италијанска штампа непрестано је писала о прокламованим циљевима рата који се тичу Италије. У текстовима се инсистирало на одржању целовитости Лондонског уговора. Тражено је да италијанске ратне циљеве Савезници прогласе не као жељу, већ као право Италије и потребу Савезника. „Секоло“ и „Коријере дела Сера“ писали су негативно о увиђајности показаној према Бечу, наводећи да они који траже мир могу наћи охрабрење у

[933] *Исто*, p. 538, Ф. V, дос. 2, Пов. но. 6592, Крф, јануар 1918. године, *Пашић Конзулату у Солуну*; *Исто*, дос. 1, К. Пов. бр. 2, Крф, 1. јануар 1918. године, *Пашић регенту Александру*; Исто, Пов. бр. 4, Крф, 1. јануар 1918. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, p. 531, Ф. I, дос. 1, Пов. бр. 1, Солун, 31. децембар 1917. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, дос. 1, Пов. но. 60, Лондон, 4. јануар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, дос. 3, Пов. но. 6604, Крф, јануар 1918. године, *МИД Пашићу*; *Исто*, p. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 93, Рим, 6. јануар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; DDI, V–X, d. 65, Pariz, 10. januar 1918. godine, *Bonin Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 327–328.

[934] *Građa I*, d. 19, Solun, 12. januar 1918. godine, *Pašić Jovanoviću*.

[935] DDI, V–X, d. 66. Rim, 10. janaur 1018. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 69, Vašington, 10. januar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

оваквим изјавама. Србију су само споменули у „Коријере дела Сера“ и констатовали да је са српском владом тешко постићи споразум. Антонијевић је сматрао да то не треба узимати као коначно расположење владе и Парламента, напротив, навео је да су они много помирљивији. Међутим, рат је био у највећем јеку, а Савезници никада нису били слабији.[936]

Било је јасно да је говорима Лојда Џорџа и Вилсона озваничена политика очувања Аустроугарске, под условом да она додели аутономију потлаченим народима. Иза овакве политике, крила се идеја о одвајању Хабзбуршке монархије од Немачке. Наиме, за западне Савезнике, Немачка је била главни непријатељ, те им постаје прихватљиво да Аустроугарска опстане уколико напусти савез са Берлином. Пресудан утицај на еволуцију мишљења, имали су револуција у Русији и чињеница да Италијани, након пораза код Капорета, више нису могли да се сами војнички носе са Двојном монархијом. Савезници више не желе да воде рат за Италију. То је међутим значило да неће бити ни југословенског уједињења на основу националног принципа и права на самоопредељење.[937]

На одговор из Беча и Берлина није се дуго чекало. Чернин 24. јануара изјављује да су Вилсонови предлози близу гледиштима Беча. Показивао је спремност да прихвати укидање тајне дипломатије, слободу мора, укидање економског рата, опште разоружање и оснивање Друштва народа. Сугерисао је Вилсону да од својих савезника изнуди опште услове мира. Као полазну тачку за договор са Антантом, Чернин предлаже размену мишљења између Америке и Аустроугарске.[938]

Сутрадан, немачки канцелар, гроф Георг Хертлинг обратио се пленарном Одбору Рајхстага. Осврнувши се на говор Лојда Џорџа, приметио је промену тона, али није видео озбиљну намеру за постизање мира. Из Вилсоновог говора прихвата идентичне тачке као Чернин, те се може закључити да су изјаве дате према претходном договору. Међутим, одлучно је одбио да разговара нарушавању територијалног интегритета Немачке царевине, односно о предаји Алзаса и Лорене Француској. Одбио је да разговара о обнови

[936] АС, МИД ПО, 1918, p. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 295, Рим, 11. јануар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*.
[937] *Исто*, p. 538, Ф. V, дос. 1, К. Пов. бр. 2, Крф, 1. јануар 1918. године, *Пашић регенту Александру*; Исто, Пов. бр. 4, Крф, 1. јануар 1918. године, *Пашић српским дипломатским представницима*; *Исто*, p. 531, Ф. I, дос. 1, Пов. но. 2002, Париз, 2. фебруар 1918. године, *Стефановић МИД–у*; *Građa I*, d. 11, London, 10. januar 1918. godine, *Trumbić* prestolonasledniku; DDI, V–X, d. 75, London, 11. januar 1918. godine, *Imperijali Soninu*.
[938] *Исто*, p. 538, Ф. V, дос. 1, Пов.бр. 209, Париз, 13. јануар 1918. године, *Стефановић МИД–у – Чернинов говор*.

Белгије док Савезници не прихвате територијални интегритет Централних сила. Тражио је очување интегритета Турске, нову расподелу колонија, немешање Антанте у односе Немачке и Русије, немешање у пољско питање. Хертлинг одбија иницијативу за напуштање окупираних територија, наводећи да оне представљају залог за Немачку. Питања о Италији, Србији, Црној Гори, Румунији и народностима унутар Аустроугарске препознаје као интерес Двојне монархије, те је препустио Бечу да се изјасни о томе.[939]

Чернинове изјаве оставиле су велики утисак на Британце, њима се чинило да би оне могле да најаве почетак првих преговора између Аустроугарске и Сједињених Америчких Држава. Орландо стога предлаже Сонину да се у САД пошаље једна мисија са задатком да појача сарадњу са Американцима. Империјали је известио да је Чернинов говор разбуктао стару идеју о могућности да се Аустроугарска истргне из савеза са Немачком или да примора Берлин да ступи у преговоре. Закључује да је руска револуција довела до тога да су интереси Аустроугарске постали ближи интересима Антанте. Нестао је велики противник, а истовремено је претила опасност од доминације Берлина. Аустроугарској су стога отворена два пута, да повуче Немачку на склапање брзог мира или да иступи из савеза са њом и склопи сепаратни мир.[940]

У Паризу нису благонаклоно примили Чернинов говор и нипошто га нису сматрали базом за преговоре. Они су најмање били наклоњени сепаратном миру. У савезничкој штампи иницијатива министра спољних послова Аустроугарске за „мир без анексије“ оцењена је као покушај Беча и Берлина да посеју семе раздора међу Савезницима. У свом одговору Орланду, Сонино се изјаснио против упућивања мисије. Очекивао је да ће Вилсон одбити Чернинов позив јер би отварање преговора имало позитиван морални утицај само на Немачку и Аустроугарску. Чернинов позив тумачио је као подвалу, учињену у договору са Немачком, у циљу смањивања ентузијазма за рат у САД.[941]

Како су поменути говори и изјава председника Вилсона захтевали изјашњавање Антанте, Клемансо предлаже да Савезници на наредној седници Врховног ратног савета

---

[939] *Исто*, p. 538, Ф. V, дос. 1, Пов.но. 260, Париз, 13. јануар 1918. године, *Стефановић МИД–у – Хертлингов говор*; *Исто*, Пов. но. 261, Париз, 12. јануар 1918. године, *Агенција Хавас – Хертлингов говор*.

[940] DDI, V–X, d. 145, London, 26. januar 1918. godine, *Orlando Soninu*; *Ibid*, d. 152, London, 26. januar 1918. godine, *Imperijali Soninu*.

[941] *Исто*, p. 538, Ф. V, дос. 1, Париз, Пов.бр. 204, 13. јануар 1918. године, *Стевановић МИД–у*; DDI, V–X, d. 146, Rim, 26. januar 1918. godine, *Sonino Orlandu*; Ibid, d. 147, Rim, 26. januar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 153, London, 26. januar 1918. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 284, Pariz, 23. februar 1918. godine, *Bonin Soninu*;

усвоје заједничку декларацију. У оквиру француског нацрта тражена је обнова и независност Белгије, Србије, Румуније и Грчке, евакуација окупираних територија, враћање Алзаса и Лорене Француској. За Италију тражи испуњење легитимних интереса које су Савезници признали Лондонским уговором. Поред тога, Клемансо предлаже да Пољска поврати своју пуну независност, док за Југословене и Чехе тражи право на самоопредељење. Британци, који су били наклоњени сепаратном миру са Аустроугарском нису били задовољни предлогом. Сонино је на седници Врховног ратног савета 2. фебруара изразио незадовољство према изјавама Лојда Џорџа и Вилсона. Жалио се што у поменутим говорима нема ни речи о територијалним аспирацијама Италије због којих је ушла у рат. Указује на чињеницу да Хертлинг и Чернин у својим говорима показују да немају намеру да смање своје ратне циљеве. На Клемансоов нацрт декларације, Сонино износи свој контрапредлог. Остављајући одредбе везане за Италију, потпуно је уклонио део изјаве који се односи на Грчку, Србију, Румунију, Грчку, Пољаке, Чехе и Југословене. На крају су Савезници, услед сукоба мишљења, усвојили општу декларацију којом се констатује да у изјавама Хертлинга и Чернина нема назнака приближавању умереним условима за мир које су поставиле савезничке владе. Врховни ратни савет одлучује да интензивира рат до коначне победе и изражава наду да ће код непријатеља доћи до промене расположења која би омогућила склапање мира који не би укључио попуштање пред агресивним милитаризмом, већ примену принципа слободе, правде и поштовања права народа.[942]

Месец дана од своје прве изјаве, Вилсон је осетио потребу да прецизира своје ставове. У говору од 11. фебруара Вилсон истиче такозвана Четири принципа, која су уствари представљала одговор на говоре Хертлинга и Чернина. Инсистирао је да се мир мора закључити према општем споразуму, а не према договору између појединих држава. Народи и територије нису могле бити уступљене као обичне ствари само зарад постизања равнотеже Сила. Тражио је да се територијална питања реше у корист народа, а не у циљу задовољења држава. При закључењу мира националне апсирације су се морале поштовати.

[942] *Исто*, p. 537, Ф. IV, дос. 8, Пов. но. 390, Солун, 20. јануар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; DDI, V–X, d. 173, Versaj, 2. februar 1918. godine, *Zapisnik sa šeste sesije treće sednice Vrhovnog ratnog saveta*; Ibid, d. 268, Vašington, 20. februar 1918. godine, *Maki di Čelere Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 329–336; – Када су грчки, српски и румунски посланик затражили да учествују на састанку у Паризу, Балфур им је одговорио да конференција неће одређивати циљеве рата, већ ће претресати искључиво војна питања, (АС, МИД ПО, 1918, p. 538, Ф. IV, дос. 8, Пов. но. 6611, Лондон, 18. јануар 1918. године, *Јовановић МИД–у*).

Сумирајући на овај начин своје ставове, амерички председник је потврдио да ће САД наставити рат, докле год се преговори о миру не поведу на основу принципа које је он предложио. Позивајући се на свој говор из јануара, изјавио је да ће америчка влада примити сваки предлог о миру који је бољи од предложеног привременог нацрта. Дакле, председник Вилсон је суптилно најавио да се у складу са развојем догађаја може доћи до еволуције ставова.[943]

Након изјава у Лојда Џорџа и Вилсона, у Италији се очекивало да изјашњење владе. Сонино је увек кратко одговарао да су интереси Италије обезбеђени писаним уговором, а то је јаче од било које изјаве.[944] Тек 12. фебруара, када је отворено заседање италијанског Парламента, Орландо се обратио народним посланицима и изјавио да треба истрајати у борби. Одбацио је предлоге за мир тврдећи да се до њега може доћи само победом у рату. Осврнуо се на карактер мира у Брест–Литовску, којим је распарчана Русија, наводећи да је то формула и начин на који Централне силе желе да наметну мир. Истакао је да Италија жели да изврши своје уједињење и обезбеди сигурне границе на копну и мору. Без чега, тврдио је, није могла да осигура положај независне и слободне државе. Орландо осуђује сумњичење за империјализам на рачун Италије и изјављује да она са симпатијама гледа на тежње различитих потчињених народности. Био је ово заокрет у корист договора са Југословенима.[945]

Посматрајући развој догађаја, Протић средином фебруара, у писму упућеном Трумбићу, закључује да су изјаве Енглеза и Американаца дошле као резултат погоршане ситуације, настале одступањем Русије, тактике према непријатељу али и необавештености Американаца. Према његовом мишљењу, говори су имали неповољну и повољну страну. Неповољну која се тицала очувања Аустроугарске, а повољну која се односила на Италију. Закључује да је Лондонски уговор, након Вилсоновог и Лојд Џорџовог говора, коначно и неповратно постао прошлост. Приметивши преокрет у јавном мњењу Италије, Протић закључује да је Италијане према Словенима усмерио страх од могућности да Аустроугарска остане јака након рата. Италија није била за њено уништење, већ је желела

[943] *Građa I*, d. 76, Vašington, 13. februar 1918. godine, *Mihailović Pašiću*; DDI, V–X, d. 157, Vašington, 27. januar 1918. godine, *Maki di Čelere Soninu*; *Ibid*, d. 213, Vašington, 12. februar 1918. godine, *Maki di Čečere Soninu*; Ibid, d. 240, Vašington, 16. februar 1918. godine, *Maki di Čelere Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 338–339.
[944] АС, МИД ПО, 1918, р. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 382, Рим, 19. јануар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*.
[945] АС, МИД ПО, р. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 535, Рим, 31. јануар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 2021, 4. фебруар 1918. године, *Орландов говор*.

да је окрњи и остави у животу. Иако су Лојд Џорџ и Вилсон тврдили да не желе распарчавање Двојне монархије, они су говорили о слободној Пољској са излазом на море и остварењу интереса Италијана према начелу народности, што се није могло остварити без, бар делимичног, распарчавања. Протић процењује да ће Аустроугарска одбити да додели тражене аутономије, чиме ће само помоћи Југословенима, јер ће онда приморати Савезнике да воде рат до краја. Нову Вилсонову изјаву, видео је као промену става и исправку претходне. Исто закључује у вези држања Лојд Џорџа, који је сада о својој изјави с почетка јануара говорио као о минимуму. Анализирајући стање југословенског питања, Протић поручује Трумбићу да је оно дипломатски и у јавном мњењу добро постављено. Међутим, за враћање југословенског питања на дневни ред, требало је поразити Аустроугарску, односно уверити Савезнике да је то њихов интерес.[946]

8.2.3. Без договора са Аустроугарском

Након италијанског пораза, тачније за време савезничке конференције у Паризу, са аустроугарске стране долазе повољни сигнали у погледу расположења за потписивање сепаратног мира. Британци су одредили једног од чланова Ратног кабинета, генерал Ијана Сматса да оде у Швајцарску и ступи у контакт са Аустријанцима. Средином децембра 1917. године, Сматс се састао у Женеви са грофом Мандсдоф–Пујијем, некадашњим аустроугарским амбасадором у Лондону и рођаком енглеског краља. Британски генерал је изложио широк план за мир, који је укључивао и преговоре са Немачком. Како није имао одобрење за тако нешто, од Балфура добија инструкције да се ограничи искључиво на питања Аустроугарске. Другим речима, Британци нису желели општи мир са Централним силама, већ сепаратни мир са Бечом. Оваква тежња показала је да су Савезници напустили политику распарчавања Двојне монархије, што је озваничено поменутим говором Лојда Џорџа с почетка јануара 1918. године. Непосредно након Сматсове мисије, у Швајцарској су вођени разговори између незваничног америчког представника у Берну, Дејвида Херона и аустроугарског представника, Јулијуса Мајнла. Даљи разговори прекинути су на Черниново инсистирање. Упркос неуспеху обе иницијативе, у Лондону и Вашингтону закључују да у Бечу постоји воља за договор. Упућен у садржај Сматсове и Херонове

[946] *Građa I*, d. 78, Gras, 14. februar 1918. godine, *Protić Trumbiću*.

иницијативе, Вилсон у оквиру десете од својих четрнаест тачака, уноси услов да Монархија обезбеди аутономију својим народима. Био је ово јак ударац за Србе и Југословене.[947]

У међувремену, од 9. јануара 1918. године, Немачка и Аустроугарска посвећују се преговорима за мир са Румунијом и Бољшевицима. Након непуна два месеца мир са Русијом је потписан 3. марта у Брест–Литовску, а са Румунијом 7. марта у Букурешту. Непосредно пре уклањања Русије са хоризонта, цар Карло почетком фебруара, на своју руку, одлучује да ступи у контакт са Американцима. Ово је учињено преко професора Хенриха Ламаша, који је у разговору са Хероном изнео предлог о реорганизацији Аустроугарске. Схвативши Вилсонова Четири принципа као одговор на Ламашову иницијативу, цар Карло 18. фебруара упућује Вилсону писмо у којем предлаже мир без освајања и анексија. Након претходне консултације са Британцима, амерички председник крајем фебруара тражи појашњења од Беча по свим спорним питањима. Иако је био припремљен, одговор никада није стигао. Лансинг је информисао италијанског амбасадора, да је Берлин спречавао Беч да комуницира са Вашингтоном.[948]

Сазнавши за контакте са Американцима, Енглези 1. марта одлучују да наставе преговоре са Бечом, те упућују у Швајцарску мисију Филипа Кера, Лојд Џорџовог саветника. Састанак одржан средином марта са аустроугарским представником грофом Скржинским завршио се неуспехом, највише због његове невољности да разговара о сепаратном миру. Покушаји Италије, да преко Ватикана, посредством кардинала Пјетра Гаспарија отворе преговоре са Бечом пропали су пре него што су и почели. За то време Немачка је на западу 21. марта покренула одлучну Лудендорфову офанзиву. Британци су претходно били спремни да преговарају са Аустроугарском како би одложили офанзиву и спречили да њене трупе, у виду појачања које је процењено на преко 300.000 војника, дођу на западни фронт. Међутим, управо је немачка офанзива подигла морал у Бечу и отклонила жељу за сепаратним миром. Директни контакти између Савезника и Двојне

[947] *Isto*, d. 8, London, 8. januar 1918. godine, *Trumbićeva beleška o razgovoru sa Stidom*; Ж. П. Блед, *Агонија*, 388–391; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 337; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 536.
[948] DDI, V–X, d. 250, Vašington, 17. februar 1918. godine, *Maki di Čelere Soninu*; *Ibid*, d. 337, London, 4. mart 1918. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 339, Pariz, 5. mart 1918. godine, *Bonin Soninu*; *Građa I*, d. 114, Bern, 26. mart 1918. godine, *Grujić MID–u*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 338–340; Ж. П. Блед, *Агонија*, 393–399; A. Watson, *Ring of Steel*, 493–513.

монархије престају. У међувремену, Чернин се успротивио Карловој иницијативи за преговоре и почетком априла јавно напао струју која је била за сепаратни мир.[949]

Како би показао оданост савезу са Берлином, Чернин се није зауставио на критици својих сународника, већ 2. априла напада Клемансоа. Наиме, аустроугарски министар износи детаље о тајним преговорима Ревертере–Арман, који су се са прекидима одвијали од августа 1917. до фебруара 1918. године. Реализацију ових преговора представио је као иницијативу Париза. Притом је измислио да је председник француске владе, непосредно пре немачке офанзиве, иницирао тајне преговоре, који су одбијени јер Беч није желео да прихвати враћање Алзаса и Лорене Француској. Ова изјава имала је за сврху да поврати поверење Берлина након сазнања о преговорима које је иницирао цар Карло. Међутим, Клемансо је 3. и 4. априла одговорио да Чернинова тврдња не одговара истини. Након нових напада, Клемансо 9. априла објављује да је цар Карло марта 1917. године у писму за председника француске републике признао Француској оправдане захтеве у погледу Алсаза и Лорене. Несвестан чињенице да Французи поседују оригинал писма, које је цар Карло допунио, Чернин објављује да су тврдње председника француске владе лажне. Оваква изјава, приморала је Клемансоа да 12. априла објави Карлово писмо. Овај догађај заоштрио је односе унутар Монархије и уздрмао поверење са Берлином. Чернин је 14. априла подноси оставку, а на његово место поново долази Буриан. Како би поправио односе са Немачком, Карло је 14. априла попустио пред ранијим немачким захтевом и обавестио цара Вилхелма II да ће Аустроугарска послати своје трупе на западни фронт. То није било довољно, Немци су захтевали од Аустроугарске да без претходне дозволе из Берлина не ступа у контакт са било којом страном силом. Ова својеврсна капитулација извршена је 12. маја у месту Спа. Стављање Хабзбуршке монархије под контролу Берлина отклонило је коначно сваку могућност за договор са Антантом.[950]

[949] *Isto*, d. 115, Krf, 26. mar 1918. godine, *Pašić Trumbiću*; DDI, V–X, d. 232, London, 14. februar 1918. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 244, London, 17. februar 1918. godine, *Imperijali Soninu*; Ж. П. Блед, *Агонија*, 393–399; A. Watson, *Ring of Steel*, 493–513; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 337–341.
[950] В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 341–345; Ж. П. Блед, *Агонија*, 403–422.

8.3. Унутрашња превирања

Пашић се из Париза и Рима у зиму 1917. године вратио поприлично задовољан. Из његове перспективе он је на савезничкој конференцији и у разговорима са савезничким представницима постигао максимум. Међутим, већ почетком јануара 1918. године, показало се да је потпуно погрешно проценио ситуацију. Говори Лојда Џорџа и Вилсона отварају питања која ће увести Пашића у један турбулентан период. Прву половину 1918. године, карактерише процес наглог погоршања односа са српском опозицијом и Југословенским одбором. Истовремено, Пашић први пут од почетка рата разматра напуштање програма стварања велике словенске државе на Балкану.[951]

8.3.1. Отварање сукоба – српска влада, опозиција и Југословенски одбор

Прокламовани циљеви рата Енглеза и Американаца узбуркали су унутрашњу политичку сцену Србије, поколебали Пашића и отворили кризу односа са Југословенским одбором. Незадовољни развојем догађаја на међународној сцени, вође опозиционих странака напале су Пашића и његову владу за лоше вођење спољне политике. Од регента Александра је затражено да хитно сазове Народну скупштину. Готово истовремено, Трумбић, свестан да Савезници не прихватају ослобођење и уједињење Југословена са Србијом и Црном Гором, тражи од српске владе да сазове општу скупштину у Паризу или Лондону. У оквиру формулисаног предлога, на такав скуп, који би отворио престолонаследник, били би позвани посланици српске Скупштине, чланови Југословенског одбора, Црногорског одбора, представници организација у Америци и други релевантни чиниоци. Према Трумбићевој идеји, таква скупштина би имала карактер представништва целокупног народа Срба, Хрвата и Словенаца. Њен главни задатак био би да манифестује захтеве целог народа, које би потом српска влада изложила Савезницима као формалан и службени захтев Србије.[952]

[951] За више видети: В. Г. Павловић, Од Србије до Југославије; D. Šepić, *Italija, Saveznici*; М. Паулова, *Југословенски одбор*.

[952] *Građa I*, d. 11, London, 10. januar 1918. godine, *Trumbić prestolonasledniku*; *Isto*, d. 21, Pariz, 14. januar 1918. godine, *Poslanici opozicionih stranaka Pašiću*; *Isto*, d. 22, Pariz, 15. januar 1918. godine, *Načelnik Aleksić ministru unutrašnjih dela*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 394; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 534–540.

Поред српске владе, Трумбић се обратио директно престолонаследнику. Ласкао је Александру да би се у случају сазивања поменуте скупштине он афирмисао као суверен целог уједињеног народа. Како је у међувремену најављена конференција Савезника на којој је било планирано да се утврди и донесе заједнички програм о циљевима рата, Трумбић предлаже да српска влада упути формалан захтев за ослобођење и уједињење на основу принципа народног самоопредељења.[953]

Југословенски одбор је већ 11. јануара објавио критику на говор Лојда Џорџа. Неколико дана након Трумбићеве иницијативе, Пашић је 17. јануара Савезничким посланицима предао ноту која је представљала званичну реакцију српске владе на говоре Лојда Џорџа и Вилсона. Жалио се да су саопштења изазвала непријатан и разочаравајућ утисак код политичара и војске, јер су напуштени принципи да се рат води против германске доминације, а за принцип слободе, независности и равноправности великих и малих народа. Пашић наводи недоследности у изјавама. Румунији и Италији је гарантовано ослобођење и остварење аспирација, док за Србе и Југословене такве изјаве није било. Уместо тога, као услов за мир истакнуто је побољшање народности унутар Аустроугарске. Незадовољан оваквим формулацијама, Пашић упозорава Савезнике да би учинили велику грешка уколико би одржали Хабзбуршку монархију. Срби и Југословени остали би неослобођени, а проблеми са Бечом који су довели до сукоба би остали. Изразио је наду да ће Савезници уврстити и српске захтеве међу своје опште циљеве и затражио јасан одговор о томе.[954]

Преко посланства у Паризу, Пашић 17. јануара обавештава представнике опозиције да ће се заседање Народне скупштине одржати 25. фебруара на Крфу. Истог дана о томе обавештава и Трумбића. Истовремено информише Југословенски одбор о садржају ноте коју је српска влада упутила Савезницима. Закључио је да се изласком Русије из рата изменила политичка ситуација, а говоре Лојда Џорџа и Вилсона тумачи као пренагљене одјеке измењене међународне ситуације. Закључује да однос Савезника према Аустроугарској показује да су они ради лакшег закључења мира одустали од њене деобе и борбе до коначне победе. Саветовао је Одбор да појача своју агитацију. Том приликом

[953] *Isto*, d. 15, London, 12. januar 1918. godine, *Trumbić prestolonasledniku Aleksandru i Pašiću*; *Isto*, d. 23, London, 15. januar 1918. godine, *Trumbić prestolonasledniku*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 539–542.
[954] *Isto*, d. 13, London, 11. januar 1918. godine, *Izjava Jugoslovenskog odbora*; *Isto*, d. 25, Solun, 17. januar 1918. godine, *Pašićeva nota savezničkim vladama*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 400–401; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 542.

Пашић обавештава Југословенски одбор да ће заседање Народне скупштине бити одржано на Крфу, јер нема могућности да се организује на другом месту. Уверавао је Одбор да ће где год буде сазвана манифестовати досадашње ставове владе и круне.[955]

Сазивање српске Народне скупштине, Југословенски одбор је доживео као полумеру, која је у потпуној супротности са општом акцијом коју је предложио Трумбић. Неколико дана након Пашићевог обавештења о сазивању Скупштине на Крфу, Трумбић и даље инсистира да се уместо тога у Паризу или Лондону одржи Општа скупштина. Држао се аргумента да је Крф сувише изолован од међународне јавности и политичког живота, те као такав није погодан за центар акције. Заузео је став да, у условима опасности од опстанка Аустроугарске, југословенско питање треба ослободити кабинетске политике и изнети га пред светско јавно мњење. Сматрајући српску скупштину недовољном да расправља о општем заједничком питању, Одбор одбија свако делимично решавање националног питања које се не базира на Крфској декларацији и упозорава да ће наставити рад мимо српске владе. Приликом формулисања оваквог става, Трумбић се позвао на мишљење чланова Одбора и иницијативе српске опозиције. Упозорио је да треба хитно реаговати, јер постоји опасност да Савезници, на захтев Рима, у свој програм унесу питање стратегијских граница и сигурности Италије на Јадрану. У настојању да заобиђе Пашића, Трумбић пише регенту Александру и предлаже му да се са владом пресели у Париз или Лондон.[956]

Како су Југословени наставили да инсистирају на сазивању опште скупштине, Пашић је 30. јануара образложио своје ставове. Позвао се на уставне одредбе, према којим су право приступа и учешћа у раду Народне скупштине имали само народни посланици изабрани по Закону о изборима. Као другу важну потешкоћу истиче проблем раздора између народних посланика, од којих је једна група (опозиција) захтевала да Народна скупштина седнице држи у Француској, док је друга група тражила да Скупштина буде ближе круни и српској војсци. Напослетку су се посланици са Крфа и из Солуна изјаснили да се седница Народне скупштине одржи на Крфу уместо у Француској. Оваква одлука,

[955] *Записници*, 473; *Građa I*, d. 21, Pariz, 14. januar 1918. godine, *Poslanici opozicionih stranaka Pašiću*; *Isto*, d. 27, Krf, 17. januar 1918. godine, *Pašić Jugoslovenskom odboru*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 401; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 542–543.

[956] *Građa I*, d. 29. London, 21. januar 1918. godine, *Jugoslovenski odbor prestolonasledniku Aleksandru, srpskoj vladi i Andri Nikoliću*; *Isto*, d. 32, London, 22. januar 1918. godine, *Trumbić Pašiću*; *Записници*, 475; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 401–402.

значила је да престолонаследник никако не би могао да отвори неуставну Скупштину која не би имала кворум да доноси пуноважне одлуке. Као компромисно решење, Пашић предлаже Југословенском одбору да од француске владе затражи одржавање Конгреса у Паризу. Обећао је да би са српске стране учествовали сви народни посланици, део министара, универзитетски професори и други чиниоци. Све захтеве Срба, Хрвата и Словенаца, поменути Конгрес би преточио у резолуцију коју би потом предао савезничким владама. Трумбић је одбио овај предлог. Против, од кога су мишљење тражили Југословенски одбор и Пашић, изјаснио се против Опште скупштине и измештања политичког живота у западну Европу. Био је ближи идеји да се организује конгрес свих народних елемената под Аустроугарском, који би донео резолуцију сагласну са резолуцијом српске владе.[957]

Током фебруара Трумбић је настојао да добије ширу подршку за свој предлог о сазивању опште скупштине. Из његовог образложења др Јулију Газарију, о разлозима за сазивање поменуте скупштине, могу се утврдити разлози који су га мотивисали да инсистира на овом питању. Трумбић изражава незадовољство што је Крфска декларација саопштена Савезницима као вербална нота, јер је тиме добила форму саопштења информативног карактера, насупрот његовом ставу да буде упућена као формални захтев. Из овога се може закључити да је он желео да на неки начин надогради Крфску декларацију новом резолуцијом коју би донела општа скупштина. Део Одбора из Женеве, осим Сршкића подржао је Трумбићево гледиште. Упућен у активности Југословенског одбора, српски посланик у Лондону упозорио је Пашића да сукоб са Трумбићем може довести до прекида односа, што само може ићи у прилог присталицама аутономије унутар Хабзбуршке монархије. Страховао је да раздор може отуђити Стида, Вотсона и друге пријатеље Србије, који су радили на томе да британска влада прихвати уједињење. Јовановић указује да компликације треба избећи како се не би пореметила повољна клима за споразум између Италијана и Југословена, која је настала код дела италијанских званичних кругова. Међутим, Пашић није променио свој став у погледу сазивања Опште

[957] *Isto*, d. 50, Krf, 30. januar 1918. godine, *Pašić Jugoslovenskom odboru*; *Isto*, d. 53, Solun, 31. januar 1918. godine, *Prestolonaslednik Aleksandar Trumbiću*; *Isto*, d. 54, Nica, januar 1918. godine, *Protić Srškiću*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 544.

скупштине до краја рата. Стога су српска влада и Југословенски одбор почели да воде одвојене акције.[958]

8.3.2. Пашићева колебања

Делује да је општа ситуација ипак поколебала Пашића. Наиме, Лојд Џорџ је поред аутономије за народе унутар Аустроугарске, као један од услова за трајан поставио осуду повреде предратних међународних уговора и њихово рестаурирање. Председник српске владе је то тумачио као повратак на предратно стање, те је настојао да оспори тај аргумент усвојеним принципима националног самоопредељења. Свестан да је ствар питања уједињења са Словенима можда окрњена, он настоји да испита ставове о уједињењу Срба, на основу истих права која су додељена Италијанима и Румунима. Стога, 17. јануара упућује Јовановићу инструкције да тајно изради меморандум о српским националним захтевима и преда га енглеској влади.[959]

Нешто више информација о намерама председника српске владе долази из преписке са послаником у Вашингтону. Наиме, у свом телеграму од 22. јануара Пашић спомиње Михаиловићу ноту коју је српска влада упутила Савезницима и влади САД. Обавестио је посланика да ће влада употребити повреду међународних уговора од стране Аустроугарске и питање исправке неправде учињене Француској у Алзасу и Лорени како би затражила рестаурацију Берлинског уговора. Настојао је да на овај начин, у случају да се Савезници заиста определе за опстанак Аустроугарске на крају рата, Србија омогући становништву Босне и Херцеговине да се определи да остане у Аустроугарској или се уједини са Србијом. Према Пашићевој замисли, Михаиловић је изношењем овог питања у форми личног мишљења требало да испита ставове америчких званичника. Оваква форма саопштавања, требало је да поштеди српску владу сукоба са Југословенима, у случају да они сазнају за иницијативу. Како су Југословени заступали политику све или ништа, Пашић је страховао да би они одбили ослобођење само Босне и Херцеговине. Насупрот

[958] *Isto*, d. 58, London, 1. februar 1918. godine, *Trumbić Gazariju*; *Isto*, d. 59, London, 1. februar 1918. godine, *Jovanović Pašiću*; *Isto*, d. 60, Ženeva, 1. februar 1918. godine, *Boža Marković Trumbiću*; *Isto*, d. 65, London, 5. februar 1918. godine, *Trumbić Pašiću*; *Isto*, d. 68, Krf, 6. februar 1918. godine, *Pašić Jovanoviću*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 404–406; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 545–551.

[959] *Isto*, d. 25, Solun, 17. januar 1918. godine, *Pašićeva nota savezničkim vladama*; *Građa I*, d. 26, Solun, 17. januar 1918. godine, *Pašić J. M. Jovanoviću*.

Југословенима, заступа став да, у случају неповољних околности, треба ослободити бар део народа, јер ће то касније олакшати ослобођење свих Југословена. Као аргумент наводи уједињење Немачке и Италије, које је ишло постепено.[960]

Овакав Пашићев телеграм шокирао је Михаиловића који је био пројугословенски настројен. У свом одговору, српски посланик оптужује Пашића да је истицањем минималних српских захтева напустио југословенски програм. Супротставио се оваквој тенденцији и упозорио да Србија не сме показати Савезницима да је спремна на погодбу, нити сме напустити програм о уједињењу са Југословенима, без обзира на околности. Упозорио је да би одступање од утврђеног програма Савезници протумачили као напуштање Крфске декларације, а саплеменици као издају. Водећи се оваквим ставовима, Михаиловић одбија да изврши налог српске владе и предлаже да се иде до краја. Крфску декларацију је видео као најјаче оруђе Србије, те саветује Пашићу да је никако не напушта. Осврнувши се на аргументе о старим уговорима, Михаиловић наводи да се српски захтеви не базирају на њима, већ на начелима која су Савезници објавили као своје ратне циљеве. Како се није знало које ће све промене настати до краја рата, саветовао је да се не придаје значај изјавама Вилсона и Лојда Џорџа. Био је уверен да наведене изјаве не представљају дефинитивне ставове Савезника.[961]

По пријему Михаиловићевог одговора, Пашић је одговорио 28. јануара да су његове речи потпуно погрешно протумачене. Уверавао је српског посланика да влада није одустала од Крфске декларације и уједињења, већ је намера била да се утврди природа нелогичности у говорима Лојда Џорџа и Вилсона. Поновио је Михаиловићу да само жели да сазна зашто је прављена разлика у погледу рестаурације међународних уговора, наводећи пример Белгије и Босне и Херцеговине. Поред тога, желео је да сазна зашто се у говорима прави разлика између права Италије и Румуније, са правима Србије да се уједине са својим сународницима.[962]

Пашићеви аргументи нису убедили Михаиловића, јер се у телеграму који је примио јасно говорило о намери да Савезници обећају Србији бар могућност уједињења са

[960] *Isto*, d. 30, Solun, 22. januar 1918. godine, *Pašić Mihailoviću*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 399–400; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 553–556.
[961] *Isto*, d. 34, Vašington, 23. januar 1918. godine, *Mihailović Pašiću*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 400; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 557.
[962] *Isto*, d. 45, Solun, 28. januar 1918. godine, *Pašić Mihailoviću*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 400; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 558–559.

Босном и Херцеговином, остављајући да се потпуно уједињење постепено изврши касније. Поново је упозорио да је тај пут опасан, јер би могао да окрене Југословене против Србије. Информисао је Пашића да Савезници и САД још нису саопштили своје ратне циљеве. Према његовим речима, Вилсонова изјава није представљала коначни програм, већ маневар, којим је требало поколебати Аустроугарску и охрабрити Румуне и Италијане да не поклекну. Приметио је да ни Италијани нису били задовољни изјавом, највише због чињенице да се њихово питање третира на основу начела народности. Када је реч о југословенском питању, Михаиловић наводи да је оно изазивало симпатије јавности и америчких званичника, али се сматрало да ће се његово решавање ићи тешко без коначне победе од које ће све зависити.[963]

8.3.3. Заседање Народне скупштине на Крфу и криза Пашићевог кабинета

Српска Народна Скупштина отворена је на Крфу 25. фебруара 1918. године, готово годину и по дана од последњег заседања. Пашић је одмах, као решење, понудио формирање коалиционог кабинета. Србији је била преко потребна јака влада. На томе су инсистирали и Французи. Међутим, након избора радикалског кандидата Ђоке Брачанца за председника Народне скупштине, уместо болесног Андре Николића, опозиција напушта седницу и ускраћује кворум. Овакав потез онемогућио је избор потпредседника Скупштине, те Пашићев кабинет 27. фебруара подноси оставку. Регент је замолио председника владе да остане на положају док се не споразуме са вођама опозиције.[964]

Опозиција је прихватила понуду састављања коалиционог кабинета, под условом да препусти министарство спољних послова. Овај захтев био је кључан, јер су опозициони посланици највише замерали влади на нетранспарентном и самосталном вођењу спољне политике која је доживела дебакл обраћањем Лојда Џорџа и Вилсона. Оптужили су га да је својом политиком изгубио подршку Антанте. Пашић је одговорио да би било достојанственије да се потпуно повуче. Представници опозиције били су по броју готово једнаки члановима старе радикалне странке и толико настројени против Пашића да је само

[963] *Isto*, d. 55, Vašington, januar 1918. godine, *Mihailović Pašiću*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 400; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 559–561.
[964] АС, МИД ПО, 1918, p. 543, Ф. VIII, дос. 1, Пов. но. 1350, Солун, 10. март 1918. године, *шеф Службе безбедности министру унутрашњих дела*; *Građa I*, d. 87, Krf, 27. februar 1918. godine, *Pašić Jovanoviću*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 407

лична акција регента Александра могла да доведе до компромиса који је био неопходан за Србију и пожељан за интересе савезника. Сфорца извештава Сонина да се већина опозиције изјашњавала за лојалност Антанти, али је постојао један њен део који је био за договор са Аустроугарском. Италијански посланик закључује да би пад Пашића био озбиљан ударац по интересе Италије, те је саветовао српским парламентарцима постигну договор.[965]

У Риму су помно пратили развој догађаја у Србији. О оставци Пашићевог Кабинета „Идеа Националe“ објављује 16. марта чланак под насловом „Српска криза“. У тексту се наводи се да је до кризе дошло због ранијих замерки на Пашићев рад у спољној политици. Опозиција је према писању листа сматрала да је његов рад за читаво време рата слаб, неповезан и несигуран. Наводећи истакнуте ратне циљеве Савезника, опозиција је кривила владу што је српски народ остао усамљен. Друга замерка односила се на Пашићев неуспех да постигне споразум са Италијом. Лист закључује да се ранија криза односа сада манифестовала због слома Русије, али истиче да се она ближи крају јер је престолонаследник био близу договора са опозицијом.[966]

Сфорца је наставио да редовно подноси извештаје о стању кризе. У телеграму од 10. марта, информише Сонина да се Пашићева оставка у непријатељским земљама тумачила као назнака пада воље за борбу код српске владе. Сфорца није видео решење тренутне кризе јер је опозиција и даље тражила да се Пашић искључи, а регент Александар је инсистирао на формирању коалиционе владе са представницима свих партија. Сфорцу је бринула евентуална промена владе јер није био сигуран какво ће бити држање новог кабинета.[967]

Сутрадан италијански посланик пише да је опозиција желела да сруши Пашића због Солунског процеса. Бивши министри су тврдили да атентат на регента није озбиљно припреман, како се приказује, и да је влада преувеличала чињенице како би отклонила „Црну руку“. Критикујући Пашићев однос са Антантом, посланици су тврдили да је Србија морала да тражи гаранције од Антанте за своје проширење. Италијански посланик је страховао да би долазак на власт таквих људи отворио могућност за њихове тајне

[965] *Исто*, p. 543, Ф. VIII, дос. 1, Пов. но. 1350, Солун, 10. март 1918. године, *шеф Службе безбедности министру унутрашњих дела*; DDI, V–X, d. 320, Krf, 1. mart 1918. godine, *Sforca Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 407–408.
[966] *Исто*, p. 543, Ф. VIII, дос. 1, Пов. но. 1388, Рим, 15. март 1918. године, *Антонијевић Пашићу*.
[967] DDI, V–X, d. 366, Krf, 10. mart 1918. godine, *Sforca Soninu*.

преговоре са непријатељем, само ради добијања уступака од Антанте. Југословенски одбор се изјаснио за опозицију и осудио Пашићеве методе за уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Према наводима италијанског посланика Јован М. Јовановић је тајно, у договору са Југословенским одбором учествовао у кампањи против Пашића, јер је опозиција управо њему желела да повери Министарство спољних послова. Сфорцу брине да би нови кабинет, преко неког од чланова Југословенског одбора могао ступити у контакт са владом у Бечу. Сматрао је да би Пашићев пад за Савезнике представљао скок у непознато.[968]

Регент Александар поверио се Сфорци да Пашић својим понашањем чини људе нестрпљивим и ствара незадовољство, јер се према свим српским политичарима понаша као према неискусној деци којој се ништа не може веровати. Када је Александар упоредио Пашићеву личност са Сонином италијански посланик одговара да је то одраз јаке личности. У наставку телеграма, Сфорца преноси разговор са Пашићем који најбоље описује његову свест о себи и својој улози. На констатацију да би се његов пад лоше тумачио у Србији Пашић изјављује:

„овај аргумент се не може искористити, јер би деловао као лично хвалисање, али за Аустријанце отпор и српску независност оличавају само два човека, краљ Петар и ја.“ [969]

Сфорца закључује да је регента искључио из изјаве због његове младости. На основу овакве изјаве стиче се утисак да Пашић није имао поверења да ће неко други осим њега адекватно радити на заштити српских интереса. Када се узме у обзир његов отпор да препусти вођење спољне политике опозицији и мисије уједињења Југословенском одбору, може се закључити да је Пашићева политика била заснована на уверењу да само он може успешно привести крају започети посао на ослобођењу и уједињењу. За Савезнике он заиста јесте био гарант политичког опредељења Србије, на сличан начин као што је то био Сонино у Италији.[970]

Како је време пролазило, а крај кризе се није назирао, регент Александар је у другој половини марта наложио Пашићу да формира кабинет, по могућству коалициони. Тек уколико то не би успело, добио је зелено светло да владу чине само стари радикали.

[968] *Ibid*, d. 386, Krf, 11. mart 1918. godine, *Sforca Soninu*; *Ibid*, d. 388, Krf, 12. mart 1918. godine, *Sforca Soninu*; Драгослав Јанковић, Богумил Храбак, *Политика и напори Србије у ратној 1918. години*, (Београд: Седма сила, 1968), 45–49; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 407–408.
[969] *Ibid*, d. 387, Krf, 11. mart 1918. godine, *Sforca Soninu*.
[970] *Ibid*.

Захтеви опозиције нису се поклапали са интересима престолонаследника. Њихов услов да се изврши ревизија суђења члановима „Црне руке“ учврстио је савез између Александра и Пашића. Регент је обавестио Сфорцу да ће највероватније бити створена влада од старих и младих радикала. Сфорца је проценио да би Пашић могао да укључи младе радикале формирањем радикалне коалиције. Овакво решење подразумевало би искључивање напредњака и либерала, две странке од којих је прва некада била аустрофилска а друга је и даље. Италијански посланик закључује да би се на овај начин задовољили Савезници, јер би биле отклоњене унутрашње и спољне опасности.[971]

У броју од 26. марта „Идеа Националe“ саопштава вест о формирању новог кабинета. У тексту се наводи да је регент Александар настојао да формира коалициони кабинет под председништвом Пашића, који би у Скупштини створио већину, да, у складу са реалним околностима, изнесе јединствен политички програм Србије. Ипак, преговори са опозицијом се завршавају неуспехом јер је опозиција у последњем тренутку инсистирала да добије министра иностраних дела, министра унутрашњих дела и министра финансија. Пашић је 27. марта уз подршку регента саставио кабинет без широке коалиције, задржавајући већи део министара из владе која је претходно поднела оставку. Упркос овој чињеници, италијански лист закључује да постоји споразум са опозицијом којим је обезбеђена консолидација Пашићевог уздрманог положаја.[972]

У обраћању пред Скупштином, Пашић је 30. марта 1918. године, поред објашњења о спољној политици, изјавио да гласови о намери Србије да потпише сепаратни мир са Аустроугарском имају за циљ да пољуљају веру Савезника и изазову раздор у српском народу. О изјави у вези спољне политике биће речи касније. Проблеми са опозицијом су настављени. Посланик Вуловић тражио је 2. априла објашњење о договору Торе–Трумбић и Конгресу потлачених народа Аустроугарске. Пашић је одговорио да су чланови Југословенског одбора предузели акцију по његовој иницијативи. Услед жучне расправе, декларација о спољној политици је изгласана тек 17. априла. Сфорца је известио Сонина

[971] *Ibid*, d. 422, Krf, 18. mart 1918. godine, *Sforca Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 407–408; Д. Јанковић, Б. Храбак, *Политика и напори Србије*, 45–49.
[972] АС, МИД ПО, 1918, p. 543, Ф. VIII, дос. 1, Пов. но. 1388, Рим, 15. март 1918. године, *Антонијевић Пашићу*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*,

да у Скупштини није било кворума за гласање војних кредита, због чега је постојала могућност да се Скупштина одужи или да Пашић поново поднесе оставку.[973]

Крајем априла, окршаји у Народној скупштини су настављени. Центар сукоба и даље је био Солунски процес. Пашић је поново изразио жељу за коалиционом владом, али под условом да то не значи да мањина преузима сва овлашћења. Опозиција је 28. априла поново напустила салу, те је седница настављена само са посланицима владајуће партије. Кредити су на крају изгласани са 52 присутна гласа и само је констатовано да нема кворума. Влада је настојала да додели легитимитет одлуци тако што би из кворума искључила посланике који су били одсутни због више силе, попут оних који су остали у окупираној Србији. Како би обо спровео у дело Пашић је затражио стручно мишљење од угледних професора уставног права у савезничким земљама.[974]

Након поменутих догађаја, Скупштина се више није састајала. Преговори о помирењу су ипак настављени. Пашић је показао спремност да уступи Министарство унутрашњих дела. Међутим, у једном тренутку је изјавио да би ресор овог Министарства у рукама опозиције значио опасност за династију. Пашићу су у међувремену, стигла позитивна тумачења страних правника у корист смањења кворума. Антонијевић је у Риму обезбедио мишљење професора Луцатија, који се бавио уставним правом. Италијански професор, узима као разумно да се у кворум рачунају само посланици који су се налазили ван Србије. Пашић је ово био спреман да искористи само у крајњој нужди, уколико не постигне договор, јер би таква одлука имала елементе државног удара. Уколико би се оваква формула прихватила, то је у пракси значило да ће Пашић са мањином у Скупштини наставити да врши власт. Опозиција је 9. маја послала Пашићу званичну писану изјаву у којој потврђује одлуку да неће толерисати кабинет у којем би он задржао ресор министарства спољних послова. Од регента су тражили да распусти владу.[975]

У немогућности да постигне договор са опозицијом, Пашић је одлучио да позове Протића, који је месецима боравио у Француској и није био склон коалицији. Председник

---

[973] *Građa I*, d. 124, Krf, 2. april 1918. godine, *Izvod iz govora narodnog poslanika V. Vulovića*; DDI, V–X, d. 482, Krf, 30. mart 1918. godine, *Sforca Soninu*; *Ibid*, d. 596 Krf, 25. april 1918. godine, *Sforca Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 408; – За више о договору Торе–Трумбић и Конгресу потлачених народа Аустроугарске видети стране 502–506, 510–515.

[974] DDI, V–X, d. 608, Krf, 28. april 1918. godine, *Sforca Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*,408–409.

[975] *Ibid*, d. 630, Krf. 2. maj 1918. godine, *Sforca Soninu*; *Ibid*, d. 665, Krf, 10. maj 1918. godine, *Sforca Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 408–409; Д. Јанковић, Б. Храбак, *Политика и напори Србије*, 49.

српске владе разматрао је могућност да спољне послове повери и неком од дипломата, а да он задржи место председника. Сфорца је највише шанси давао Гавриловићу, који је деловао при Светој столици. Друга опција била је да место председника повери. Он поручује Пашићу да не види практичност другог решења, јер тиме не би умирио противнике, с обзиром на чињеницу да је Протић међу њима био омражен колико и Пашић. Италијанском посланику је деловало да је Пашић, суочен са насилном кампањом усмереном против њега, изгубио самопоуздање које је било неопходно за вршење власти. Ипак, Скупштина је јуна распуштена. Пашићева влада је опстала, највише због подршке престолонаследника и Савезника којима је била неопходна стабилност Србије како би могли да рачунају на њену војску.[976]

8.4. Политика зближења са Југословенима и њене последице

Промена статуса Италије након битке код Капорета и нова политика Савезника према Двојној монархији приморавају италијанску владу да почетком 1918. године редефинише своју политику или макар промени стратегију. Ову потребу још од децембра 1917. године истичу амбасадори у Вашингтону, Лондону, Паризу и Петрограду. Врхунац измењене стратегије Италије представљало је одржавање Конгреса потлачених народа Аустроугарске у Риму, у првој половини априла. Тако нешто, било је раније незамисливо. Иако су Италијани досег политике према потлаченим народима ограничили на пропаганду, кампања која је отпочела приморала је напослетку италијанску владу на извесна попуштања према Југословенима и признавање права на ослобођење од Двојне монархије септембра 1918. године.[977]

8.4.1. Орландов пут у Лондон и промена политике Италије

Анализирајући изјаве Лојда Џорџа и Вилсона, Империјали је закључио да оне имају за циљ да подстакну револуцију у Немачкој и гурну Аустроугарску ка сепаратном миру. Предложио је да Италија искористи тренутну ситуацију и одмах се сама договори са

[976] *Ibid*, d. 701, Krf, 15. maj 1918. godine, *Sforca Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 409–411.
[977] За више видети: В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*; М. Паулова, *Југословенски одбор*; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije*.

Србима и Југословенима, на начин који не би од ње захтевао да се одрекне стечених права из споразума са Савезницима. Очекивао је да ће Срби и Југословени, напуштени од својих заштитника, бити спремнији на попуштање. Према тој идеји, закључење споразума отклонило би вредност оптужби које би Срби и Југословени евентуално касније изнели против Италије за империјализам, антидемократске принципе и противљење националном принципу. Италија би, постизањем таквог компромиса, користила пропаганду Срба и Југословена да лакше промени ставове у Енглеској, Француској и САД по питању очувања Аустроугарске. У случају да Срби и Југословени не остваре своје тежње (уједињење) при склапању мира, Италија би са њима задржала пријатељство. Њена подршка би јој, у тренутку када су их други Савезници напустили, омогућила добре односе, утицај и остварење економских и политичких интереса у Србији и међу Југословенима.[978]

Иако су околности налагале промену политике, или макар тактике, Сонино није прихватио иницијативу амбасадора из Лондона. Одговорио је Империјалију да договор са Србима и Југословенима није могућ. Овакав закључак донео је на основу уверења да они неће пристати да подрже италијанске интересе на Јадрану. Таква иницијатива чинила му се у датом тренутку опасном. Уместо тога се заложио да се британској влади уложе жалбе и изнесу сви аргументи о италијанским интересима. Овај задатак на себе је преузео председник италијанске владе.[979]

Средином јануара, Орландо се упутио у Париз, где су Савезници на конференцији расправљали о питањима снабдевања Италије. У међувремену, Антонијевић извештава Пашића, да главни циљ Орландовог путовања није Париз већ Лондон. Након посете Енглеској и Француској, председник италијанске владе је требало у Милану да одржи говор о италијанским ратним циљевима. Пашић је са великим интересовањем упитао Сфорцу о природи Орландовог путовања у Лондон. Италијански посланик није знао разлоге путовања, али је рекао да ће свака његова акција ићи у корист Србије. На основу разговора закључује да би Пашић, у датим околностима, био вољан да предложи општу формулу италијанско–српског споразума. Како није био сигуран да ли би таква иницијатива била пожељна након говора у Вашингтону и Лондону, није улазио у даљу дискусију са Пашићем, док не добије инструкције од Сонина. Председник српске владе је

[978] DDI, V–X, d. 75, London, 11. januar 1918. godine, *Imperijali Soninu*.
[979] *Ibid*, d. 83, Rim, 14. januar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

у току разговора самоиницијативно изјавио да ће, уколико буде упитан, одговорити да између Италије и Србије постоји разумевање (споразум).[980]

Сонино одговара Сфорци 27. јануара да је Орландо отишао у Лондон због питања тонаже. Међутим, обавестио је италијанског посланика да је председник владе искористио прилику и Лојду Џорџу скрену пажњу на дубоко разочарење италијанског народа због његовог говора. Осврнувши се на Пашићеву иницијативу за споразум, Сонино наводи како не би имало смисла да се он охрабри да предложи општу формулу италијанско–српског споразума, када није било услова за прецизније преговоре. Истог дана је начелник Штаба италијанске морнарице упозорио Сонина да треба заузети блажи став према Чесима и Југословенима, јер би код њих након нестанка Русије могло настати расположење за споразум са Аустроугарском.[981]

Паралелно са Сониновим одбијањем Пашићеве иницијативе, у Лондону долази до великих промена. Иако је од Британаца добио уверења да ће првом погодном приликом уследити изјава која ће имати за циљ да орасположи италијанско јавно мњење, Орландо је, након разговора са британским званичницима, остао дубоко разочаран усвојеном политиком о очувању Аустроугарске. Сазнавши од Империјалија за разговоре које је током децембра водио генерал Мола, он се, насупрот новој политици Савезника, окреће стратегији сарадње са Југословенима у рушењу Аустроугарске. Посредством Стида, Орландо 26. јануара 1918. године организује састанак са Трумбићем. О свим појединостима председник Југословенског одбора је обавештавао посланика Јовановића и са њим се консултовао. Разговор Орландо–Трумбић није имао за циљ да успостави заједничку базу за споразум, више је представљао прилику за незваничну размену идеја између југословенске и италијанске стране. Председник Југословенског одбора користи ову прилику да изнесе ставове о уједињењу и начелу националног самоопредељења афирмисаног кроз Крфску декларацију. Жалио се на дотадашње држање Италије, које је изазивало неповерење. Истакао је потребу за склапањем споразума и предузимањем акције против Аустроугарске. Препоручио је да Савезници упуте изјаву или издају акт

[980] АС, МИД ПО, 1918, p. 537, Ф. IV, дос. 8, Пов. но. 124, Рим, 9. јануар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 143, Рим, 10. јануар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Građa I*, d. 74, London, 11. februar 1918. godine, *Trumbić Pašiću*; DDI, V–X, d. 148, Krf, 26. januar 1918. godine, *Sforca Soninu*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 594–595.

[981] DDI, V–X, d. 156, Rim, 27. januar 1918. godine, *Sonino Sforci*; *Ibid*, d. 158, Rim, 27. januar 1918. godine, *načelnik štaba mornarice Soninu*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 594–595.

који би окренуо расположење Словена против Аустроугарске. Орландо са своје стране одмах признаје потребу за стварањем новог расположења базираног на узајамном поверењу и позива Трумбића да дође у Рим. Изјаснио се за споразум са Југословенима и донекле против Лондонског уговора, у делу који се тицао Далмације. Орландо је тврдио да уговор који је Италија имала са Савезницима није био уперен против Словена, већ је представљао меру осигурања у односу на Аустроугарску.[982]

У односу на Сонина, Орландо је показивао много већу флексибилност, те постаје носилац иницијативе за договор са Југословенима, коју су од децембра претходне године покушавали да афирмишу незванични кругови у Италији и њени амбасадори у Паризу, Лондону и Вашингтону. Овакав развој ситуације приморао је Сонина да образложи разлоге за своје оклевање. Истакао је да нема начелних примедби против споразума, али је сматрао да би он био користан у погледу придобијања наклоности владе и јавног мњења у САД, где је непостојање таквог споразума послужило као изговор да се Италија оптужи за империјализам и антидемократизам. Стога тврди да би сваки преговори започети на неодређеним основама послужили југословенским агитаторима да вежу италијанску владу за важна одрицања у Јадранском питању, а да притом не обавежу саме Југословене. Страховао је да би они у одговарајућем тренутку могли да наставе са преувеличаним тежњама и тврдњама противним италијанским интересима. Сонино износи закључак да би сваки договор са Југословенима представљао штетан компромис, јер би значио пристанак на смањење италијанског програма са почетка рата. Био је забринут да ће Савезници искористити такву околност као аргумент за умањење обавеза које су формално преузели у односу на Италију, што би им омогућило да лакше закључе сепаратни мир са Аустроугарском.[983]

Уколико би, присиљена околностима, Италија морала да ослободи Савезнике дела преузетих обавеза, то се према Сониновом мишљењу могло постићи новим преговорима са њима, у оквиру којих би Италија, као замену за уступке, могла да захтева и добије друге предности. Према његовом гледишту, споразум са Југословенима на основу италијанских одрицања у датом тренутку, озбиљно би компромитовао потенцијалне преговоре о

[982] АС, МИД ПО, 1918, p. 537, Ф. IV, дос. 8, Пов. но. 369, Лондон, 18. јануар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; *Građa I*, d. 69, London, 6. februar 1918. godine, *Trumbić Đuliju*; *Ibid*, d. 74, London, 11. februar 1918. godine, *Trumbić Pašiću*; *Ibid*, d. 75, London, 11. februar 1918. godine, *Trumbić prestolonasledniku*; DDI, V–X, d. 156, Rim, 27. januar 1918. godine, *Sonino Sforci*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 594–596.
[983] DDI, V–X, d. 169, Pariz, 31. januar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.

ревизији споразума са Савезницима у будућности. Ипак, Сонино признаје да је споразум са Југословенима пожељан, али не на основу италијанских одрицања. Како су у том тренутку Срби и Југословени били свесни садржаја Лондонског уговора, сматрао је да би они у преговорима заступали концепт међусобног одрицања, на шта из већ наведених разлога није био спреман.[984]

По повратку Орланда у Италију, италијанска штампа је почела да објављује чланке о зближењу са Југословенима. Грчка штампа је писала о постојању велике опозиције против Сонина и његове империјалистичке политике. Грци су закључили да је политичка и војна ситуација натерала италијанску јавност да промени своје ставове и надали су се да ће Италија, након споразума са Словенима, постићи споразум и са Грчком. Вест о састанку доспела је у италијанску штампу преко самог Орланда који је обавестио дописника листа „Ил Секоло“ да је разговарао са Трумбићем. Интересовање је одмах показала и британска штампа, те је Трумбић у изјави за „Ројтер“ истакао потребу за постизањем споразума са Италијом и предузимањем заједничке акције против Аустроугарске. Крајем јануара, Орландо изјављује за „Темпс“ да Италија, у складу са својим интересима, признаје једнакост права свог народа са правима других народа и наводи да ће Италија радо пружити руку свим нацијама које тек треба да стекну независност. Оваква изјава изазвала је позитиван утисак код Пашић, те он налаже Антонијевићу да захвали Орланду.[985]

Упркос могућности договора између Италијана и Југословена, Пашић није одустао од зближавања Србије са Италијом. Лазар Марковић више пута је реферисао да су Италијани покренули иницијативу за формирање комитета, који би радио на зближавању два народа. У међувремену, крајем јануара и почетком фебруара италијански посланици наклоњени споразуму позивају српске представнике да се састану у Риму. Коста Стојановић тражи од Пашића дозволу да, по повратку са Крфа, узме учешћа у састанку. Председник српске владе је одобрио акцију, али је предложио да се уместо оснивања новог, реконструише стари Комитет, тако да буде састављен од представника свих српских странака које су биле сагласне са политиком Антанте. Стојановић добија налог да

[984] *Ibid*, d. 169, Pariz, 31. januar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*.
[985] АС, МИД ПО, 1918, р. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 391, Париз, 19. јануар 1918. године, *Стевановић МИД–у*; DDI, V–X, d. 192, Atina, 6. februar 1918. godine, *De Bozdari Soninu*; *Ibid*, d. 203, Atina, 9. februar 1918. godine, *De Bozdari Soninu*; *Građa I*, d. 74, London, 11. februar 1918. godine, *Trumbić Pašiću*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 596–598.

ступи у контакт са Лазаром Марковићем и информише се више о томе са којим људима је он већ преговарао. У почетку би Комитет имао задатак да афирмише пријатељство између Србије и Италије, а након тога да предузме акције у складу са српским претензијама.[986]

Готово у исто време када се Трумбић састао са Орландом, Антонијевић је отпочео незваничне разговоре са појединим угледним Италијанима, који су били наклоњени непосредном споразумевању између Италије и Србије. Пашић је одобравао Антонијевићеву акцију и саветовао му да припреми терен за преговоре о споразуму. У случају да споразум изостане, очекивао је да ће Савезници пре подржати Србију, због тога што се њени захтеви поклапају са њиховим прокламованим општим начелима. Закључује да будуће учешће Сједињених Америчких Држава на мировној конференцији побуђује Италијане на споразум са Србијом. Њихова позиција била је ослабљена, јер Италија није пружила Савезницима помоћ коју је обећала, већ је напротив дошла у ситуацију да је они бране. Овакав развој догађаја ослабио је и сам Лондонски уговор, који се налазио у супротности са начелном народности које је заступала Србија и начелом очувања Аустроугарске прокламованим у поменутим говорима Лојда Џорџа и Вилсона. Како није веровао у могућност опстанка целовитости Лондонског уговора, нити да ће Двојна монархија иступити из рата, Пашић закључује да ће уједињење зависити искључиво од успеха на бојном пољу.[987]

У свом последњем извештају од 7. фебруара бивши посланик у Риму, Михаило Ристић, преноси садржај разговора са службеницима Консулте. Жалио се на претходне Де Мартинијеве наводе о сарадњи Југословена са Аустроугарском, сепаратном миру Србије и Крфској декларацији. Међутим, Ристић примећује да је генерални секретар Консулте у међувремену изменио држање. Де Мартини сада поздравља почетак Пашићевих разговора са Сфорцом и истиче потребу склапања српско–италијанског споразума. Чак је тврдио да је италијански министар спољних послова све време настојао да створи услове за договор. Као доказ наводи Сонинову изјаву након пораза код Капорета, када је истакао потребу узајамних уступака на источној обали Јадрана. Позитивно је оценио Орландов разговор са Трумбићем и закључио да Италија и Србија морају заједничким снагама спречити

[986] *Исто*, p. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 384, Крф, 19. јануар 1918. године, *Стефановић Пашићу*; *Građa I,* d. 71, Krf, 7. februar 1918. godine, *Pašić poslanicima u Parizu i Rimu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије,* 405.
[987] *Исто*, p. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 382, Рим, 19. јануар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*.

Аустроугарску да задржи позиције на Јадрану. Свестан да Југословени желе свој споразум са Италијом, Де Мартино се интересовао како ће они примити вест о српско–италијанском споразуму. Ристић је одговорио да ће Југословени договор прихватити са одушевљењем.[988]

Приметивши преокрет у држању Италијана, Ристић закључује да су они били спремни да разговарају са Србијом о Југословенима и Јадранској обали. Промена је била мотивисана поразом који су доживели на јесен 1917. године, изјавама Лојда Џорџа и Вилсона и стањем у Русији. Претпоставио је да су Италијани изнели формулу споразума са потлаченим народима Аустроугарске како би срушили Двојну монархију. Са друге стране, револуција и излазак Русије из рата омогућавали су Италији да преузме њену улогу на Балкану, нарочито међу Словенима.[989]

При сусрету са Сфорцом, Пашић је показивао велику наклоност према Орландовој акцији. Како се у међувремену појачала криза са опозицијом, председник српске владе поново потврђује своју намеру да изјави у Скупштини како између Италије и Србије начелно постоји кредибилно и срдачно разумевање (споразум). Очекивао је да ће на тај начин умирити страсти. Међутим, Сфорца поново наглашава да су са српске стране пожељне само опште изјаве о разумевању, док за остало још није време. Италијански посланик изражава наду да ће Орландов разговор са Трумбићем умањити претеривања у званичним публикацијама Југословенског одбора која провоцирају Италију. Пашић је ову изјаву примио к знању и навео да у Одбору можда има и злонамерних људи.[990]

8.4.2. Спајање Албертинијеве и Орландове иницијативе

Јавност у Италији исказивала је све веће интересовање за промену политике. Против договора писали су италијански листови „Ђорнале Д'Италиа“ и „Ла Стампа“. Наклоњени споразуму са Југословенима били су листови „Унита“, „Ил Секоло“ и „Ла Коријере дела Сера“. Дискусија између наведених листова скретала је све више пажње на југословенско питање. Лист „Секоло“ објављује почетком фебруара текст у којем наводи

[988] *Исто*, p. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 6616, Булије сур Мер, 26. јануар 1918. године, *Ристић Пашићу*; *Građa I*, d. 70, Bulije sur Mer, 7. februar 1918. godine, *Ristić Pašiću*.
[989] *Исто*, 1918, p. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 6616, Булије сур Мер, 26. јануар 1918. године, *Ристић Пашићу*; *Građa I*, d. 70, Bulije sur Mer, 7. februar 1918. godine, *Ristić Pašiću*.
[990] DDI, V–X, d. 198, Krf, 8. februar 1918. godine, *Sforca Soninu*.

да се коначно схватила потреба за споразумом између Италије и потлачених народа Аустроугарске. У тексту се истиче да је након потписивања Лондонског уговора настало захлађење односа између Италије и Србије, а потом и југословенска пропаганда за уједињење. Како је опсег југословенских аспирација доводио у питање разлоге због којих је Италија ушла у рат, оваква пропаганда није била примљена благонаклоно у Риму. Уместо једноставног одбијања претензија, Италија је Југословене оптужила за аустрофилство. Иако је Сонино остао при пређашњим ставовима и игнорисао Пашићеве иницијативе за споразум, Орландо је настојао је да кроз договор са Југословенима уклони са дневног реда политику о очувању Аустроугарске.[991]

У преписци са Газаријем, Трумбић исказује задовољство због италијанске иницијативе, јер је могућност споразума заинтересовала штампу и политичке кругове у Енглеској, Француској и Италији. Након састанка са Орландом, дописник листа „Ил Секоло“, Гастоне Кјеза, тражио је од Трумбића изјаву о односима Југословена и Италијана. Објављивање текста требало је да послужи као припрема пред Орландов говор у Милану и најава измењене политике у правцу договора са Југословенима. Председник италијанске владе чак је померио седницу Парламента, како би прво упознао јавност о садржају разговора са Трумбићем у Лондону. Према плану, кампања за споразум ишла би преко „Секола“ и „Коријере дела Сера“. Орландо је показивао спремност да се одрекне дела Лондонског уговора у корист Југословена, али не и у корист Аустроугарске, јер би то значило њен опстанак. У изјави за „Секоло“, Трумбић истиче антиаустријски став. О могућем споразуму са Италијом говорио је у општим цртама.[992]

Паралелно са развојем догађаја у Лондону, готово истовремено настају две иницијативе за сазивање конгреса потлачених народа Аустроугарске. Прву, која је потекла из Париза иницирао је јануара представник Чехословака, Едвард Бенеш, преко француског посланика, Франклина–Бујона. Другу иницијативу, коју убрзо прихвата Орландо, покренуо је Луиђи Албертини на састанку у Милану 2. фебруара. Дељулио се у то време састао са представницима Чеха и Румуна (Прва иницијатива) и договорио одржавање

[991] АС, МИД ПО, 1918, p. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 603, 26. јануар 1918. године, *Антонијевић Пашићу*; *Građa I*, d. 61, London, 2. februar 1918. godine, *Trumbićeva beleška*; *Isto*, d. 69, London, 6. februar 1918. godine, *Trumbić Đuliju*; *Isto*, d. 72, London, 9. februar 1918. godine, *Trumbić Gazariju*; *Isto*, d. 74, London, 11. februar 1918. godine, *Trumbić Pašiću*; *Isto*, d. 75, London, 11. februar 1918. godine, *Trumbić prestolonasledniku*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 578–580.

[992] *Građa I*, d. 61, London, 2. februar 1918. godine, *Trumbićeva beleška*; *Isto*, d. 69, London, 6. februar 1918. godine, *Trumbić Đuliju*; *Isto*, d. 72, London, 9. februar 1918. godine, *Trumbić Gazariju*.

заједничке конференције потлачених народа Аустроугарске у Паризу. Уз резерве према Бенешу, Трумбић је подржао акцију и одобрио предлог да говорници на конференцији буду француски политичари: Албер Тома, Александар Милеран, Франклин–Бујон и Пол Демурје. Инсистирао је на томе да потлачени народи донесу декларацију. Њен садржај требало је да буде такав да не вређа осећаје Италијана и Југословена. Као основу за састављање декларације предлаже Дељулију следећу изјаву:

„Југословени изјављују да Срби, Хрвати и Словенци који живе у Аустроугарској хоће да се од ње потпуно ослободе и уједине са браћом у Србији и Црној Гори у једну независну државу на основу права самоопредељења и принципа демократске слободе и равноправности.“[993]

Поред наведеног, требало је унети у декларацију да се потлачени народи нису могли развијати у држави у којој је Уставом загарантована доминација Немаца и Мађара. Из предлога се може закључити да је Трумбић декларацију видео као начин да оспори нову политику Савезника у погледу Хабзбуршке монархије. Стога саветује Дељулију да у комуникацији истиче антиаустријски став Југословенског одбора, Крфску декларацију као програм и Лондонски уговор као препреку за споразум са Италијом.[994]

Међутим, иницијатива Франклина–Бујона није добила подршку француске владе, која, зарад очувања својих односа са Римом, одбија да се меша у италијанско–југословенски спор. Французи покровитељство над југословенским покретом препуштају Италији. Италијански амбасадор у Паризу, Лелио Бонин Лонгар 12. фебруара информисао је Сонина да представници различитих потлачених народа Аустроугарске (укључујући и Италијане) првих дана марта припремају велику манифестацију на Универзитету Сорбона у организацији посланика Франклина–Бујона. Ово сазнање и Стидово писмо од 11. фебруара, којим уверава Орланда да ће вест о договору са Југословенима бити лепо примљена у Британији, подстакла је председника италијанске владе да ступи у одлучну акцију. На седници италијанског Парламента, одржаној 12. фебруара, Орландо показује наклоност према потлаченим народима Аустроугарске. Иако скептичан у погледу

[993] *Ibid*, d. 69, London, 6. februar 1918. godine, *Trumbić Đuliju*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 359–360, 365–366; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 581–582, 588–589.
[994] *Ibid*, d. 69, London, 6. februar 1918. godine, *Trumbić Đuliju*.

уништења Аустроугарске, Сонино је био приморан да препусти Орланду вођење тог дела спољне политике.[995]

Постојање Бенешове иницијативе, претило је да поремети италијанске планове. Стога Орландо 17. фебруара упозорава Империјалија да би поменути састанак, уколико буде одржан у Паризу штетио италијанским интересима. Страховао је да ће Француска преузети покровитељство над покретом потлачених народа Аустроугарске и изоловати Италију. Осим тога, скренуо је пажњу италијанском амбасадору да би француско окружење оштетило положај Италије, јер би било наклоњено захтевима југословенских екстремиста. Стога предлаже да се конгрес потлачених народа Аустроугарске организује у Италији. У ту сврху, италијански амбасадор у Лондону добија задатак да, посредством енглеских симпатизера Југословена, приволи Трумбића да формулише полазну тачку за договор и прихвати позив да дође на конгрес у Риму. Преко Стида, који је у Одсеку за пропаганду у непријатељским земљама преузео аустроугарску секцију, Империјали подноси Југословенском одбору иницијативу да се конгрес, уместо у Паризу, одржи у Риму. Већ 19. фебруара, Орландо добија извештај да је Трумбић прихватио предлог.[996]

У међувремену, италијански симпатизери за договор са Југословенима, оснивају у Риму Комитет (Одбор) за споразум са потлаченим народима Аустроугарске и отпочињу са радом на организацији конгреса у Риму. Главна идеја Одбора била је да Италија преузме покровитељство над потлаченим народима. Она би потом у сарадњи са њима радила на промени политике Савезника у погледу одржања Аустроугарске, истовремено се користећи пропагандом међу словенским становништвом, као оруђем за подривање војне моћи Монархије. Одбор је, ради контакта са потлаченим народима Аустроугарске и организације конгреса у Риму, упутио у Лондон и Париз посланика Андреа Тореа. Како би се избегле компликације, мисија није имала задатак да са Југословенима расправља о спорним територијалним питањима, већ да постигне начелни договор о заједничком раду.

[995] DDI, V–X, d. 215, Pariz, 12. februar 1918. godine, *Bonin Soninu*; *Građa I*, d. 94, Ženeva, 7. mart 1918. godine, *Gazari Trumbiću*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 359–370; – На челу Одсека за пропаганду у непријатељским земљама налазио се лорд Нортклиф, (В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 366.)

[996] *Ibid*, d. 249, Rim, 17. februar 1918. godine, *Orlando Imperijaliju*; *Ibid*, d. 267, London, 20. februar 1918. godine, *Imperijali Orlandu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 364–369

Сонино је посебно нагласио амбасадорима у Лондону и Паризу да Торе није добио никакав задатак од Консулте.[997]

Делимичну спремност на уступке Сонино је показао приликом свог говора у Парламенту од 23. фебруара. Италијански министар изјављује да се, ради избегавања будућих сукоба, може постићи компромисно разграничење, са узајамним концесијама и жртвама у оним областима где је становништво мешовито. Ово је, према његовим речима, било важно због будуће економске и политичке сарадње Италијана и Југословена. Ипак, оградио се неодређеном изјавом да Италија тражи границе које ће обезбедити неопходну сигурност за њену политичку слободу и независност. Осврнувши се на питање Албаније, потврдио је принцип истакнут у његовом говору пред Парламентом 20. јуна 1917. године, према којем се Италија борила за независну Албанију у складу са националним принципом и правом на самоопредељење. Међутим, истиче да је за Италију Албанија важна, не само због Валоне, већ због уређења општих питања на Јадрану. Стога прокламује ранији принцип да Италија нема другог интереса, осим да искључи мешање било које државе у питања Албаније. Сонинов говор у Парламенту наишао је на повољан пријем у италијанској штампи. Лист „Идеа националe“ тражио је сарадњу са Југословенима, али без даљих одрицања Италије.[998]

Паралелно са иницијативом за договор између Италијана и Југословена, настављен је рад на српско–италијанском зближавању. Након договора са Костом Стојановићем, Лазар Марковић је крајем фебруара дошао у Рим како би продужио рад на стварању српско–италијанског комитета. Основни задатак Комитета био би да докаже како су и Срби из Србије за уједињење. Иако је са српске стране постојала сагласност свих странака за договор, са италијанске стране расположење за споразум са Србима показује само, не тако утицајна, републиканско–демократска група окупљена око професора Гаетана Слвеминија и народног посланика Едуарда Ђиретија. Марковић 22. фебруара информише

[997] АС, МИД ПО, 1918, р. 537, Ф. IV, дос. 6, К. Пов. бр. 1016, Лондон, 27. фебруар 1918. године, *Споразум Торе–Трумбић*; DDI, V–X, d. 359, Pariz, 9. mart 1918. godine, *Bonin Soninu*; *Građa I*, d. 83, Rim, 22. februar 1918. godine, *Marković Pašiću*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 359–365; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 598–600; – Истакнути чланови Одбора били су сенатори, Франческо Руфини и Виктор Шалоја, посланици Салваторе Барзилаи, Франческо Арка и Андреа Торе, као и новинари Антонио Боргезе и Франческо Арка, (В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 359).

[998] *Исто*, р. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 701, 11. фебруар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 1258, Рим, 12. фебруар 1918. године, *Антонијевић Пашићу*; *Исто*, Пов. но 692, Рим, 12. фебруар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*.

Пашића да је у Риму основан италијански Одбор за договор са потчињеним народима. Изложио је план оснивања српско–италијанског комитета и предложио да он учествује у раду Конгреса потлачених народа Аустроугарске. Торе је прихватио иницијативу да се по повратку из Лондона сретне са Марковићем у Паризу. Показао је чак спремност да касније дође и на Крф. Сагласан са Тореовом акцијом, коју је одобравао Орландо, Марковић је предложио Пашићу да је подржи. Упркос оваквом ставу, Југословени су у оснивању српско–италијанског друштва видели покушај Србије да парира њиховом Одбору.[999]

8.4.3. Споразум Торе–Трумбић

Торе је кренуо за Лондон 23. фебруара 1918. године. Нешто пре поласка, Марковић извештава Пашића да се шеф италијанске мисије изјаснио за уједињење Југословена у једну државу, али је решавање појединачних питања оставио за касније. Када је сарадник „Секола“, Пецолини, предложио ревизију Лондонског уговора, иницијатива је одбијена због страха да би Ђолити онда затражио мир. Одлагање потенцијалне ревизије Лондонског уговора, било је мотивисано чињеницом да је Италија ушла у рат због гаранција које су њиме биле пружене. Своје национално уједињење, Италијани су могли да остваре и споразумом са непријатељем. Стога би ревидирање оних одредби уговора које су скупа определиле Италију за рат уклонило разлоге за њено даље учешће у сукобу. Са друге стране, одрицање од склопљеног споразума пружило би могућност Савезницима да, у складу са новом политиком, лакше склопе договор са Хабзбуршком монархијом.[1000]

Приликом проласка кроз Париз 26. фебруара, Торе не успева да постигне договор са Бујоном по питању организације конгреса у Риму. По доласку у Лондон, Торе, Боргезе и Емануел 2. марта приступају преговорима са Трумбићем, којима председава Стид. Британци преузимају улогу модератора, али и активних учесника у преговорима. Одмах на почетку, Трумбић је учешће Југословенског одбора на римском конгресу условио склапањем писаног споразума. Овакав захтев потпуно мења форму разговора, јер је

[999] АС, НП, к. IV, бр. 11, *Недељни преглед италијанске штампе од 16. до 24. марта 1918. године*; АС, МИД ПО, 1918, р. 538, Ф. IV, дос. 8, Пов. но. 1061, Рим, 13. фебруар 1918. године, *Марковић Пашићу*; *Građa I,* d. 83, Rim, 22. februar 1918. godine, *Marković Pašiću*; *Isto,* d. 94, Ženeva, 7. mart 1918. godine, *Gazari Trumbiću*; *Isto,* d. 108, Bern, 20. mart 1918. godine, *Marković MID–u*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије,* 405.
[1000] *Građa I,* d. 83, Rim, 22. februar 1918. godine, *Marković Pašiću*; *Isto,* d. 94, Ženeva, 7. mart 1918. godine, *Gazari Trumbiću*.

подразумевао сталне консултације са званичним круговима и натезање око спорних питања. У току преговора, Британци редефинишу своју политику према народностима. Почињу да их посматрају као оруђе које може олакшати закључење мира са Двојном монархијом или допринети њеном уништењу. Током трајања преговора Торе–Трумбић, Стид 5. марта добија овлашћење да декларативно подржи тежње потлачених народа, без формалног признавања права на ослобођење.[1001]

Иза Тореа је стајао важан део италијанског јавног мњења, који је био за рат до краја, ликвидирање Аустроугарске и споразум са Словенима. Према схватању Трумбића, италијанска мисија је имала за циљ да постигне споразум са Југословенским одбором о заједничкој акцији против Аустроугарске и разрешењу оних питања која изазивају спорове између Италијана и Југословена. Очекивали су да ће споразум наићи на повољан пријем међу потлаченим народима укљученим у аустроугарску војску и одразити се повољно на италијански фронт. Трумбићу је било јасно да споразум, потписан са Тореом као представником италијанског Одбора неће обавезати италијанску владу, нити ће ставити ван снаге одредбе Лондонског уговора. Ипак, председник Југословенског одбора се упустио у преговоре, јер је очекивао стварање повољне атмосфере која би Лондонски уговор учинила неодрживим.[1002]

Преговори су запели око спорних територијалних питања. Италијани нису званично одступали од Лондонског уговора, нити је Трумбић одступао од Крфске декларације. Како би се превазишле разлике и постигао компромис, предложено је да текст споразума не садржи одредбе о разграничењу, нити формулације које би повредиле неки од поменутих докумената. Претходно убеђен да ће постићи извесне уступке, Трумбић није желео да потпише споразум са Италијанима. Међутим, тада су на сцену ступили Британци. Они из својих интереса примењују притисак и обавештавају Трумбића да ће прекинути сваку помоћ Југословенском одбору и отказати гостопримство које им је пружено у Лондону. Овакве претње доводе у критичан положај читав југословенски покрет, који се у том тренутку већ налазио у латентном сукобу са Пашићем. Трумбићу је било јасно да једино подршка Енглеза даје Југословенима политички значај и снагу у

[1001] АС, МИД ПО, 1918, p. 537, Ф. IV, дос. 6, К. Пов. бр. 1016, Лондон, 27. фебруар 1918. године, *Споразум Торе–Трумбић*; *Građa I*, d. 90, London, 5. mart 1918. godine, *Trumbić Đuliju*; DDI, V–X, d. 395, London, 13. mart 1918. godine, *Imperijali Soninu*; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 118–119; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 369–370.

[1002] *Građa I*, d. 90, London, 5. mart 1918. godine, *Trumbić Đuliju*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 602–604.

односу на српску владу. Одбијањем предложеног договора, Југословенски одбор би показао непомирљивост и дефинитивно изгубио симпатије Савезника. Притом, споразум који је нуђен пружао је могућност да Савезници у будућности прихвате програм ослобођења Југословена и њиховог уједињења са Србијом. Како би наставио даљи рад на уједињењу, био је приморан да тренутно капитулира, те је 7. марта потврдио Тореу да прихвата утврђену формулацију тачака.[1003]

Споразум Торе–Трумбић садржао је седам чланова, којима се уређују принципи заједничког деловања. Прва три члана односила су се на опште принципе, који су представљали базу за декларацију свих потлачених народа и њих је требало да потврди Конференција потлачених народа Аустроугарске у Риму. У оквиру поменутих одредби, уговорне стране прихватиле су да сваки народ који тежи да успостави посебну државну јединицу или употпуни постојећу има неотуђиво право на политичку и економску независност. Сваки од народа изјављује да препознаје Хабзбуршку монархију као основну препреку остварењу својих тежњи и права, те се обавезују да помажу једни другима у борби за потпуно ослобођење од Аустроугарске, која би за основни циљ имала остваривање пуног националног јединства у слободним и уједињеним државама.[1004]

Последња четири члана споразума, прецизирала су базу за сарадњу између Италијана и Југословена. Уговорне стране обавезале су се на следеће:

> „4) У погледу односа између италијанске нације и нације Срба, Хрвата и Словенаца, познате као југословенска нација, њихови представници признају да је јединство и независност југословенске нације једнако од виталног значаја за интересе Италије, као што је за југословенску нацију, довршење италијанског националног јединства. Представници два народа се стога обавезују да ће свим силама настојати да се ови циљеви и у ратно и у мирнодопско време у потпуности остваре.

[1003] DDI, V–X, d. 381, Pariz, 11. mart 1918. godine, *Bonin Soninu*; *Ibid*, d. 395, London, 13. mart 1918. godine, *Imperijali Soninu*; *Građa I*, d. 90, London, 5. mart 1918. godine, *Trumbić Đuliju*; *Isto*, d. 92, London, 7. mart 1918. godine, *Trumbić Toreu*; *Isto*, d. 93, 7. mart 1918. godine, *Trumbić Gazariju*; *Isto*, d. 105, London, 15. mart 1918. godine, *Jovanović Pašiću*; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 118–119; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 370; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 604–607.

[1004] АС, МИД ПО, 1918, р. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 1002, Лондон, 25. фебруар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, К. Пов. бр. 1016, Лондон, 27. фебруар 1918. године, *Споразум Торе–Трумбић*; *Građa I*, d. 92, London, 7. mart 1918. godine, *Trumbić Toreu*; *Isto*, d. 93, 7. mart 1918. godine, *Trumbić Gazariju*; *Isto*, d. 105, London, 15. mart 1918. godine, *Jovanović Pašiću*; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 118–119; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 371–372; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 605–606.

5) Потврђују да ослобађање Јадранског мора и његова одбрана од свих садашњих и будућих непријатеља представља витални интерес за обе земље.

6) Обавезују се да, у циљу добрих и искрених будућих односа између два народа, различите територијалне несугласице решавају споразумно на основу принципа националности и права народа на самоопредељење, и то тако да се не задире у виталне интересе једног или другог народа који ће бити дефинисани у време мира.

7) Право на поштовање њиховог језика, културе и моралних и економских интереса биће признато и загарантовано групама сваког народа који се нађе затворен унутар граница неког другог."[1005]

Договорено је да се текст споразума објави у штампи. Прве три тачке које су Торе и Трумбић прихватили у целини, поднете су касније на одобрење представницима других потлачених народа. Трумбић је намеравао да затражи потврду споразума од Југословенског одбора и српске владе, док је Торе потврду за споразум требало да добије од италијанског Одбора. По налогу председника Југословенског одбора, Газари је кренуо за Рим, ради учешћа у припреми конференције потлачених народа.[1006]

Политику која је настала под Орландовим покровитељством поједини чланови Југословенског одбора виде као прилику да умање значај Србије. Газари пише Трумбићу да је Италија након Капорета игнорисала Југословене, те је прво настојала да склопи споразум са српском владом. Како је у међувремену дошло до контакта са Југословенима, он закључује да је Италија заобишла Пашића, јер је схватила да Србија нема мандат да говори у име југословенских народа. Газари иде чак дотле, да изјављује како је Трумбићева важност надмашила значај српске владе и тврди да ће Југославија бити више његова него заслуга Србије. Овакви ставови показују да се након споразума Торе–

[1005] *Исто*, p. 537, Ф. IV, дос. 6, К. Пов. бр. 1016, Лондон, 27. фебруар 1918. године, *Споразум Торе–Трумбић*; *Građa I*, d. 92, London, 7. mart 1918. godine, *Trumbić Toreu*; *Isto*, d. 93, 7. mart 1918. godine, *Trumbić Gazariju*; *Isto*, d. 95, London, 9. mart 1918. godine, *Trumbić Sesilu*; *Isto*, d. 96, London, 10. mart 1918. godine, *Trumbić srpskoj vladi*; *Isto*, d. 105, London, 15. mart 1918. godine, *Jovanović Pašiću*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 371–372; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 606.

[1006] *Исто*, 1918, p. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 1002, Лондон, 25. фебруар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 1111, Берн, 7. март 1918. године, *Грујић МИД–у*; *Građa I*, d. 92, London, 7. mart 1918. godine, *Trumbić Toreu*; *Isto*, d. 93, 7. mart 1918. godine, *Trumbić Gazariju*; *Isto*, d. 95, London, 9. mart 1918. godine, *Trumbić Sesilu*; *Isto*, d. 96, London, 10. mart 1918. godine, *Trumbić srpskoj vladi*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 606–608.

Трумбић полако формулише идеја о пребацивању политичког центра за уједињење са српске владе на Југословенски одбор. Сазревање ове тенденције кулминираће касније, у тренутку када је Трумбић затражио од Савезника да признају Одбору право да заступа Југословене.[1007]

Враћајући се из Лондона, Торе је свратио у Париз како би разговарао са представницима Чехословака, Пољака и Румуна. Искористио је прилику да обавести Бонина Лонгара о свом састанку са Трумбићем. Потврдио је још једном да је при разговорима деловао само у улози делегата италијанског Комитета за споразум са потлаченим народима Аустроугарске. Империјали, који се приликом преговора држао по страни, извештава 13. марта Сонина о резултату састанка Торе–Трумбић. Наводи да није било лако постићи договор, нарочито због тога што је Трумбић до последњег тренутка одбијао да прихвати клаузулу коју је Торе сматрао суштинском. Према речима Империјалија, председник Југословенског одбора је попустио тек када је Стид запретио да ће, уколико споразум пропадне, писати у „Тајмсу“ о напуштању подршке југословенској идеји. Из свега се може закључити да је склапање споразума Торе–Трумбић успело само захваљујући залагању Британаца.[1008]

8.4.4. Србија и зближавање са Италијанима

Лазар Марковић је и након склапања италијанско–југословенског споразума наставио у Милану и Риму рад на организацији српско–италијанског друштва. Предвидео је да рад друштва буде подељен у четири секције: политичку, економску, културну и иредентистичку. Последњом секцијом би председавао један од чланова Југословенског одбора. Марковић је планирао да на Конгресу потлачених народа у Риму конституише поменуто друштво. У ту сврху, дошли би у Рим Лазар Марковић, Јован Томић, Сршкић, Михаило Маринковић, Владислав Теокаревић, Божидар Марковић, Грол (из Женеве), Станоје Станојевић, Кумануди, Милета Новаковић (из Париза) и Коста Стојановић (са Крфа). Са италијанске стране, Марковић је прикупио око 80 угледних присталица. Није му било право што Југословенски одбор гледа са неповерењем на оснивање српско–

[1007] *Građa I*, d. 94, Ženeva, 7. mart 1918. godine, *Gazari Trumbiću*.
[1008] DDI, V–X, d. 381, Pariz, 11. mart 1918. godine, *Bonin Soninu*; *Ibid*, d. 395, London, 13. mart 1918. godine, *Imperijali Soninu*; *Građa I*, d. 95, London, 9. mart 1918. godine, *Trumbić Sesilu*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 606–609.

италијанског друштва, јер не би било разлике у њиховим циљевима. Закључио је да баш те резерве Одбора налажу наставак рада на формирању друштва. Усвојивши Газаријево гледиште, да оснивање српско–италијанског комитета представља одвојену акцију, Трумбић 23. марта пише Тореу да не треба компликовати ситуацију укључивањем других група у споразум, јер би то могло да омете целу ствар.[1009]

До 24. марта, текст споразума Торе–Трумбић су одобрили чланови Југословенског одбора и Италијанског комитета. Иако председник српске владе није благонаклоно гледао на Трумбићеве самосталне потезе, у српским круговима је вест о споразуму примљена са симпатијама. Средином марта Веснић изјављује за француску штампу да се радује споразуму Италијана и Југословена. Крфску декларацију није видео како препреку, наводећи да је она била уперена искључиво против Аустроугарске. Када је стигла вест да је за април заказан Конгрес потлачених народа Аустроугарске, Пашић је проценио да ће овај скуп имати великог одјека међу Јужним Словенима. Покушао је да искористи Конференцију у Риму као компромисно решење између ставова Одбора и српске владе по питању сазивања опште скупштине.[1010]

Регент Александар 22. марта у разговору са Сфорцом покушава да добије детаљније податке о споразуму и улози Италије. Италијански посланик том приликом изјављује да је његова влада са симпатијама гледала на покренуту акцију. Када је престолонаследник упитао да ли је Трумбић заиста под притиском пристао да склопи споразум са Тореом, Сфорца је одговорио да Италијанска влада није могла да дозволи жртвовање у одређеним областима, док је за Трумбића било немогуће да прихвати формуле које би значиле пристанак на губитак територија. Наводећи да је Трумбић представљао само себе и део Југословена, закључује да он није смео да компромитује Југословенски одбор, јер би раздор унутар покрета означио његов (Трумбићев) крај у политичком смислу. Тако објашњава његов првобитни отпор. На основу регентовог

[1009] АС, МИД ПО, 1918, р. 538, Ф. IV, дос. 8, Пов. но. 1061, Рим, 13. фебруар 1918. године, Марковић Пашићу; *Исто*, р. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 1111, Берн, 7. март 1918. године, *Грујић МИД–у*; *Građa I*, d. 108, Bern, 20. mart 1918. godine, *Marković MID–u*; *Isto*, d. 112, London, 23. mart 1918. godine, *Trumbić Toreu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 405.

[1010] *Исто*, р. 537, Ф. IV, дос. 6, К. Пов. бр. 1016, Лондон, 27. фебруар 1918. године, *Споразум Торе–Трумбић*; *Исто*, Пов. но. 1144, Лондон, 9. март 1918. године, *Јовановић МИД–у*; DDI, V–X, d. 436, Pariz, 21. mart 1918. godine, *Bonin Soninu*; *Ibid*, d. 461, Krf, 26. mart 1918. godine, *Sforca Soninu*; *Građa I*, d. 112, London, 23. mart 1918. godine, *Trumbić Toreu*; *Isto*, d. 113, Rim, 24. mart 1918. godine, *Tore Trumbiću*; *Isto*, d. 115, Krf, 26. mar 1918. godine, *Pašić Trumbiću*.

коментара да се „Трумбић мало занео“ Сфорца стиче утисак да Александар, попут Пашића, не гледа благонаклоно на самосталну политику Одбора. Престолонаследник је изразио наду да ће Италија, као велика сила, преузети вођство над агитацијама и захтевима потлачених народа Аустроугарске.[1011]

Када је 26. марта известио Сфорцу да је споразум Торе–Трумбић достављен српској влади на одобрење, Пашић изјављује да договор задовољава интересе Србије и одговара њеној политици. Српска влада је истог дана одобрила постигнути споразум. Известио је италијанског посланика да ће Трумбић бити у Риму неколико дана пре заказане конференције како би договорио текст заједничке декларације која ће бити објављена. Пашић изражава наду да ће Трумбић остати дуже у Италији како би ускладио и умерио своју политику, јер сви морају разумети да у италијанско–словенском случају граница не може бити демографска, већ географска и стратешка са гаранцијама националне културе за оазе или просторе које би један или други народ могли оставити у границама оног другог. Тврдио је да упркос вредном раду италијанског и југословенског одбора, преговори морају бити препуштени двема владама. Најавио је да ће о томе, када дође време, разговарати са Сфорцом.[1012]

Српска влада крајем марта преко Лелија сазнаје, да Бисолати сматра како је настао погодан тренутак за споразум између Србије и Италије. Ради лакшег постизања договора, он предлаже да му Пашић упути мишљење о стању односа између две земље и тражи да му се доставе информације о српским и југословенским претензијама. Основна идеја била је да му српска влада упути депешу у форми која би омогућила да је објави као интервју са Пашићем.[1013]

Председник српске владе одржао је 30. марта 1918. године пред Народном скупштином говор о спољној политици Србије. У закључку обраћања, Пашић је изјавио да само јединствена држава Срба, Хрвата и Словенаца, блиско везана за Италију може спречити продор Германа ка истоку и према Јадрану. Додао је да Србија и Савезници захтевају заједништво и равноправност свих народа, оснивање слободне државе уједињених Југословена, повратак Алзас–Лорене Француској, независност Белгије,

[1011] DDI, V–X, d. 440, Krf, 22. mart 1918. godine, *Sforca Soninu*.
[1012] *Građa I*, d. 96, London, 10. mart 1918. godine, *Trumbić srpskoj vladi*; *Ibid*, d. 115, Krf, 26. mar 1918. godine, *Pašić Trumbiću*; DDI, V–X, d. 464, Krf, 26. mart 1918. godine, *Sforca Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 405–406.
[1013] АС, МИД ПО, 1918, р. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 1152, Солун, 10. март 1918. године, *Јовановић МИД–у*.

оснивање држава Чеха и Пољака и уједињење Италијана, Румуна и Грка са својим матицама. Ову декларацију, Народна скупштина је усвојила на заседању од 17. априла 1918. године. Сви италијански листови почетком априла преносе Пашићев говор у целости. „Пополо Д'Италиа“ нарочито истиче део у којем се наводи да ће будућа југословенска држава неговати добре односе са Италијом. Оценили су да ова изјава има велики политички значај и закључују да сагласност која је почела да се утврђује између Италијана, Срба и Југословена налази у Пашићевим изјавама дипломатску потпору, која неће остати без одговора са италијанске стране.[1014]

Међутим, свега дан након изјаве у Скупштини, Пашић предаје српским дипломатским представницима меморандум који је требало да предају савезничким владама у тренутку када се буду утврђивали услови мира. Поред противљења принципу очувања Аустроугарске и принципима које је изнео пред Скупштином, председник српске владе изјављује да ће се Србија, приликом разграничења са суседима, водити националним принципом. Поред дефинисања будућих граница према Бугарској, Румунији, Мађарској, Аустрији посебно се осврнуо на разграничење са Италијом и будућим односима на Јадрану. Наводећи етнографску границу према Италији, он наглашава да ће се државна граница договорити у споразуму са Италијанима. Изјашњава се против Лондонског уговора, оцењујући да не може опстати јер је противан принципу народности, Пашић закључује да Италија своја потраживања не може правдати ни стратегијским, нити безбедоносним разлозима, јер ће нова југословенска држава бити три до четири пута мања од ње. Процењује да би Италија, са Трстом, западном Истром са Пулом, Валоном и острвом Сазено остварила несумњиву доминацију на Јадрану, те није било потребе да се поступа по принципу *Mare nostro* за Јадранско море. Уместо тога, Пашић предлаже да Јадран након рата буде отворено и међународно море доступно свим народима, у којем би Италија свакако била најдоминантнија. Напослетку наводи да ће Италија и Југославија уживати подједнаке користи у Јадранском мору и заједно бранити своје интересе од свих, нарочито од Немаца. Оваква политика била је у потпуној супротности са Сониновим гледиштем.[1015]

[1014] *Исто*, p. 543, Ф. VIII, дос. 1, Пов. но. 1389, Рим, 22. март 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Građa I*, d. 119, Krf, 30. mart 1918. godine, *Deklaracija srpske vlade*; DDI, V–X, d. 482, Krf, 30. mart 1918. godine, *Sforca Soninu*.
[1015] *Građa I*, d. 120, Krf, 31. mart 1918. godine, *Pašić srpskim diplomatskim predstavnicima*.

8.4.5. Конгрес потлачених народа Аустроугарске

Споразум са Трумбићем, омогућио је Италији да, према Орландовој замисли, истргне од Француске покровитељство над покретом потлачених народа Аустроугарске. Оваква позиција омогућила је Италијанима да одреде форму и циљеве скупа. Управо је Орландо, за време учешћа на Лондонској конференцији средином марта, у договору са Балфуром дефинисао да ће сврха Конференције потлачених народа Аустроугарске бити искључиво пропагандна. Посматрајући потлачене народе искључиво као средство притиска на Хабзбуршку монархију, Британци и Италијани су у старту смањили маневарски простор потлаченим народима и ограничили ефекте њихове акције. Показало се да је Орландо интересе потлачених народа уважавао само у оној мери у којој су служили италијанским интересима.[1016]

Са друге стране Стид је италијанском војном аташеу предао нацрт документа, којим се предлаже политичка акција акција Савезника према Аустроугарској. У свом предлогу, Стид наводи да Савезници при пропаганди према Двојној монархији могу бирати између две стратегије. Прва је подразумевала преговоре са аустријским царем, двором и аристократијом по принципу немешања у унутрашње ствари Монархије. Овакав начин је подразумевао да њена територија остане готово нетакнута. Други начин, којем је Стид лично нагињао, подразумевао би сламање моћи Монархије као најслабије карике охрабривањем националних тенденција унутар ње. Стид закључује да су Силе већ неуспешно покушале са првом опцијом, али нису успели јер Аустроугарска потпуно зависи од Немачке. Поред тога, Савезници нису могли да јој понуде прихватљиве услове без претходног нарушавања односа са Италијом. Стога је саветовао да се прихвати сламање моћи Монархије, које је било у сагласности са ратним циљевима Савезника и није било у супротности са интересима католика.[1017]

У свом предлогу, Стид је формулисао шест мера за спровођење овакве политике. Прва мера је подразумевала да савезничке владе и преседник САД инсистирају на демократским слободама за све народе Аустроугарске. Саветовао је да у званичним изјавама не спомињу могућност очувања Монархије, наводећи да Хабзбурзи могу онда

[1016] DDI, V–X, d. 415, London, 17. mart 1918. godine, *Orlando Soninu*.
[1017] *Ibid*, d. 425, London, 18. mart 1918. godine, *Imperijali Soninu*.

сами извести реформе које ће повећати прогерманска осећања код њених народа. За пропаганду међу антигермански расположеним народима, Савезници би користили већ постојеће организације Југословена, Чехословака, Румуна и Пољака. Предложио је да се подржи тенденција италијанске владе да измени политику засновану на Лондонском уговору и охрабри њена сарадња са потлаченим народима Аустроугарске. Уместо формирања малих разједињених држава на развалинама Хабзбуршке монархије, Стид, као крајњи циљ Савезника, предлаже стварање конфедерације централноевропских и подунавских земаља. Аустроугарској би се омогућило да приступи конфедерацији немачких држава. Овакав програм, био је у сагласности са интересима Југословена, али тренутно расположење Савезника није било наклоњено оваквој стратегији.[1018]

У међувремену Авецана подноси извештај да Трумбић добија средстава из Аустроугарске. Закључујући да је оваква извештај инспирисан гледиштима краља Николе, који је раније тврдио да је Трумбића могуће поткупити, Сфорца 28. марта одбацује ту могућност. Он сузбија и тврдњу Црногораца да је председник Југословенског одбора потпуно везан за Пашића, наводећи да је у недавној министарској кризи сарађивао са опозицијом. Упркос повременим несугласицама, Одбор јесте био повезан са Србијом, али није био у зависном положају. Пашић је објаснио Сфорци да југословенска акција у себи садржи једну специјалну италијанско–српску акцију. Управо из тог разлога је уочи конгреса у Рим отишао посланик Стојановић, представник старог италијанско–српског одбора. Пашић је известио Сфорцу да се Трумбић жалио како Стојановић и други српски представници не признају довољно његов (Трумбићев) ауторитет.[1019]

Од средине марта, Трумбић као услов за долазак у Рим, захтева да бивши председник италијанске владе, Паоло Босели, упути демант на ранију изјаву у којој је тврдио да су чланови Југословенског одбора аустроугарски агенти. Босели закључује да председник Југословенског одбора долази у Италију како би остварио неку врсту политичке освете. У исто време Сфорца скреће пажњу Пашићу да југословенске новине у Америци, које су биле у вези са Југословенским одбором пишу против Италије. Није му било јасно да ли се ради о Трумбићевој сујети или се ради о унапред планираном раздору. Из разговора са Пашићем и другим српским политичарима стиче утисак да Срби нису

[1018] *Ibid*, d. 425, London, 18. mart 1918. godine, *Imperijali Soninu*.
[1019] *Ibid*, d. 475, Krf, 28. mart 1918. godine, *Sforca Soninu*; *Ibid*, d. 491, Krf, 2. april 1918. godine, *Sforca Soninu*.

имали поверења у Југословене. Непопуларност коју је Трумбић уживао у српским круговима, била је према Сфорцином мишљењу резултат упорности којом је желео да у Крфској декларацији одржи све гаранције за Хрватску и Словеначку независност у односу на Србију. Закључује да је, упркос тврдњама пропаганде, јединство Срба и Југословена још незрело. Није искључивао могућност да се Трумбић некада окрене Аустроугарској. Било је евидентно да не постоји поверење Италијана према Трумбићу и Југословенима.[1020]

Трумбић је 27. марта кренуо за Париз. Поновио је Тореу да се питање Боселија мора разрешити пре доласка Југословенског одбора у Рим. Предложио је да се демант о ранијим Боеслијевим изјавама објави у италијанској штампи. Поред поменутог услова, Трумбић је по доласку у Париз, након састанка са Франклином Бујоном, поставио још пет. Тражио је да у раду Конгреса учествују представници Француске и Енглеске. Како се у међувремену јавила иницијатива за оснивање српско–италијанског друштва, Трумбић је за себе резервисао искључиво право да именује делегате који ће учествовати у име Југословенског одбора. Како не би дошло до компликација, инсистирао је на томе да се на манифестацији изоставе питања која могу произвести спорове – дакле, без приче о јадранској обали. Резолуција коју би усвојио Конгрес, морала је да садржи принципе који су већ усвојени приликом разговора са Тореом и њу би, пре гласања, саставио мешовити одбор. Исти одбор састављао би и одобравао све говоре. Како би се додатно осигурао од евентуалних неповољних одлука, инсистирао је на томе да закључке морају прихватити све групе које узму учешћа на Конгресу.[1021]

У свом одговору Трумбићу од 1. априла, Торе је прихватио овај својеврсни анекс њиховог претходног споразума и формално, у име италијанског комитета, позвао Југословенски одбор да узме учешћа на Конгресу који је заказан за 8. април 1918. године. На конгресу који је одржан на Капитолу учествовали су представници свих потлачених народа, делегација италијанског комитета и српски посланици. Поред ових директно заинтересованих група, на Конгресу су били заступљени Енглези преко Стида и Ситона–Вотсона и Французи преко Франклина–Бујона и Алберта Томе. Конгрес потлачених

[1020] АС, МИД ПО, 1918, p. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 1141, Рим, 9. март. 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Građa I,* d. 106, London, 18. mart 1918. godine, *Trumbić Toreu*; *Isto*, d. 113, Rim, 24. mart 1918. godine, *Tore Trumbiću*; DDI, V–X, d. 511, Krf, 5. april 1918. godine, *Sforca Soninu*.

[1021] *Исто*, p. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 1141, Рим, 9. март. 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Građa I,* d. 116, London, 27. mart 1918. godine, *Trumbić Toreu*; *Isto*, d. 122, Pariz, 1. april 1918. godine, *Trumbić Bujonu*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 562–618.

народа Аустроугарске донео је у Риму резолуцију која је састојала из два дела. Први је сачињавао општи договор потлачених народа. У оквиру другог је усвојен текст италијанско–југословенског споразума који су потписали Торе и Трумбић у Лондону.[1022]

Политичка комисија Конгреса донела је закључак да треба организовати војне јединице потлачених народа Аустроугарске, које би се употребиле на италијанском фронту. Све организације које су приступиле Конгресу одрекле су се покретања питања која би могла користити Немцима и Аустријанцима. Од Савезника је затражено да у пропаганди најаве да ће све савезничке државе на својим фронтовима примити као борце армије или националне легије народа који су изразили жељу да се ослободе и оснују самосталне државе. Сви војници или чланови потлачених народа зависили би, у националном и правном погледу, од својих националних одбора који се обавезују да раде у сагласности са основним начелима Антанте. За ове борце су тражена приватна и грађанска права у земљама Антанте. Напослетку је прокламовано право потлачених народа да образују независне државе.[1023]

Услед Сониновог отпора да додели легитимитет скупу, италијанска влада није отворено подржала Конгрес. Једини знак одобравања, пружио је Орландо, који је пристао да прими делегације учесника. На маргинама Конгреса, Италијани су настојали да испитају могућност за договор по принципу њихвог одрицања од Далмације у замену за признавање права на Истру. Оваква иницијатива није прихваћена од стране Југословена. Трумбић једноставно није смео да прихвати у име Одбора такву изјаву, јер је знао да ће бити обележен као издајник словенских интереса. Показало се да, услед дијаметрално супротних ставова и расположења јавног мњења, споразум о међусобним питањима није био могућ. Једино око чега су се могли споразумети Италијани и Југословени била је борба против Аустроугарске. Римски конгрес је стога заиста остао скуп пропагандног карактера, који је демонстрирао жељу потлачених народа да се ослободе од власти Хабзбуршке монархије.[1024]

[1022] *Građa I*, d. 123, Rim, 1. april 1918. godine, *Tore Trumbiću*; *Isto*, d. 130, Rim, 10. april 1918. godine, *Opšta rezolucija Kongresa potlačenih naroda Austrougarske*; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 118–119; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 612–615.

[1023] *Ibid*, d. 131, Rim, 10. april 1918. godine, *Zaključci političke komisije Kongresa potlačenih naroda Austrougarske*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 614–615.

[1024] М. Паулова, *Југословенски одбор*, 616–617; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 374–375; Vittorio Emanuele Orlando, *Salvare L'Italia – Discorsi extraparlamentari*, a cura di Fabio Grassi Orsini, (Ravenna: Libro aperto, 2012), 53–59.

Суочени са немачком офанзивом на западном фронту и предстојећом офанзивом на италијанском, Савезници су покрет потлачених народа Аустроугарске, настојали да искористе како би спровођењем пропаганде међу војницима потлачених народа ослабили снагу предстојеће непријатељске офанзиве. Оваква иницијатива, подударила се са прекидом преговора са Чернином и губитком могућности за одвајање Аустроугарске од Немачке. Под утиском свих наведених фактора, Савезници су, на Стидов предлог, били спремни да дозволе Одборима потлачених народа да прогласе независност. Међутим, одбили су да преузму обавезу да овакве објаве званично признају. Упркос искључиво пропагандној сврси акције, Сонино у њој види иницијативу за напуштање Лондонског уговора. Стога одбија да прихвати проглашење независности потлачених народа Аустроугарске и стварање југословенских оружаних формација. Могућност за споразум је и даље остављао за период након рата, под условом да такав договор гарантује италијанске интересе. Стога су Италијани настојали да уклопе планирану пропаганду са својим интересима. Промена става Савезника према Хабзбуршкој монархији, након пропалих преговора са Чернином, отклања потребу Италије да сарађује са потлаченим народима, те Орландо мења свој став и приближава се поново Сониновом гледишту. Упркос оваквој политици Италијана, код осталих Савезника постепено почиње да се мења политика према потлаченим народима, нарочито због чињенице да више нису били оптерећени обзирима према Аустроугарској.[1025]

Југословенска пропаганда и њен учинак подстичу Италијане да предузму кораке на организовање сопствене. Средином маја у Лондон је упућена мисија чланова италијанског Парламента, који су уједно били и универзитетски професори, са задатком да разговара о италијанским претензијама. Међу њима су били сенатор Вито Волтер, затим посланици Леонардо Бјанки, Луиђи Кредаро, Галанте и други. Антонијевић наводи да је италијанска влада поред ове мисије појачала пропаганду и у САД након оштрих критика сенатора Гуљелма Марконија. За шефа мисије у Америци јуна је именован Ђузепе Бевионе, који је био присталица преуређења Аустроугарске на федералној основи. Крајем јуна Јовановић извештава Министарство иностраних дела, да је италијанска пропаганда у Енглеској била све боље организована. Располагала је бројним професорима, официрима и новинарима.

[1025] DDI, V–X, d. 546, Rim, 15. april 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; S. Sonnino, Diario III, 263; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 376–381; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 616–617.

Предузимане су различите културне и уметничке манифестације на којима су Далмација, Истра и Горица представљане као италијанске земље. Јовановић примећује да након савезничких изјава с почетка јуна 1918. године, Италијани непрекидно спомињу Чехословаке али изостављају Југословене.[1026]

8.4.6. Однос Савезника према потлаченим народима након Римског конгреса

По завршетку Конгреса потлачених народа у Риму, њихове делегације су код Савезника отпочеле са пропагандом за признавање одлука Конгреса. Трумбић је непосредно по завршетку скупа отпутовао на Крф, како би упутио Пашића у појединости. Том приликом, српска влада је одобрила субвенције за рад Луја Бакотића на новом календару. Трумбић се састао и са Сфорцом. Том приликом обећава да ће подржати регентову идеју о упућивању дела југословенских трупа на италијански фронт. Изражава наду да ће таква мера у комбинацији са одлукама Римског конгреса подстаћи побуне у Аустроугарској. На Сфорцино питање, да ли би препуштање словенских територија Италији могло да изазове неслагање у Одбору, Трумбић одговара да управо због тога не покреће то питање. Међутим, он изјављује да ће на Југословене стварање независне државе остварити толики утисак, да ће им онда лакше пасти жртве. На основу ових изјава италијански посланик закључује да је Трумбићево мишљење доста сазрело у односу на њихов последњи сусрет. Председник Југословенског одбора се чак сложио да Лондонски уговор на неки начин представља заштиту словенских интереса, јер онемогућава склапање сепаратног мира са Бечом. Стога закључује да опстанак Сонина на месту министра спољних послова представља најчвршћу гаранцију против сваке трансакције са Аустроугарском.[1027]

У међувремену, француски представници на Конгресу, Франклин–Бујон и Албер Тома успевају су да заинтересују министра Пишона за идеју да Савезници издају

[1026] АС, МИД ПО, 1918, p. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 2513, Рим, 29. април 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 2176, Рим, 17. мај 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 2242, Рим, 24. мај 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 2108, Крф, 27. мај 1918. године, *Пашић регенту Александру*; – За више о изјавама Савезника видети стране 517–521.

[1027] *Građa I*, d. 143, Krf, 9. maj 1918. godine, *Trumbićeva beleška o razgovoru sa Pašićem*; *Isto*, d. 136, Rim, 26. april 1918. godine, *Đuli Trumbiću*; DDI, V–X, d. 546, Rim, 15. april 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 695, Krf, 15. maj 1918. godine, *Sforca Soninu*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 318–319.

декларацију којом би се признале тековине Римског конгреса. Средином априла, приликом разговора са Сонином, Барер спомиње могућност издавања декларације. Италијански министар на самом почетку разговора наводи да са симпатијом гледа на покрет и истиче своју жељу да са Југословенима постигне фер договор који би осигурао италијанске и југословенске интересе на пољима где би они могли бити сукобљени. Ипак, скренуо је пажњу Бареру да о томе треба да разговарају само Југословени и Италија. Његова основна намера, била је да Италија преузме искључиво право на споразум са Југословенима и контролу над тим процесом. На тај начин Сонино настоји да отклони спољни притисак и спречи Југословене да обезбеде своје интересе у споразуму са Паризом и Лондоном. Остао је при ставу да се мора одржати интегритет Лондонског уговора који је био основа савеза и једини интерес Италије за улазак у рат. Сваку декларацију у корист признања јужнословенских аспирација сматрао је штетном, јер би у италијанској јавности настао неспоразум, који би ојачао пацифистички покрет и неповољно се одразио на вођење рата. Управо ови разлози су мотивисали Сонина да одбије иницијативу.[1028]

Противљење Италијана није спречило Југословене да међу Савезничким владама раде на признавању југословенских интереса. Дељули 26. априла извештава Трумбића да Франклин–Бујон и Албер Тома у споразуму са народностима раде на томе да савезничке владе издају декларацију у смислу ослобођења потлачених народа Аустроугарске. Дошавши до сазнања да се рад на том питању одвија повољно, Дељули предлаже да Југословенски одбор узме учешћа у формулисању савезничке изјаве. У француским званичним круговима заиста расте подршка потлаченим народима. Стид предлаже да се изјаве савезничких влада поднесу као идентичан одговор на питања постављена у парламентима.[1029]

Паралелно са акцијом Југословена, Пашић је 19. маја, у складу са меморандумом од 31. марта, наложио српским дипломатским представницима да затраже од савезничких влада да, приликом рада на општој декларацији о ослобођењу потлачених народа Аустроугарске, у текст изјаве унесу одредбе о уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца из Аустроугарске са Србијом. Дошао је до сазнања да Италијани неће узети учешћа у

[1028] DDI, V–X, d. 546, Rim, 15. april 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Građa I*, d. 136, Rim, 26. april 1918. godine, *Đeđuli Trumbiću*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 411–412.
[1029] *Građa I*, d. 136, Rim, 26. april 1918. godine, *Đeđuli Trumbiću*.

изјавама, јер инсистирају на очувању Лондонског уговора. Сонино у овом периоду настоји да компромитује Југословене, те скреће пажњу Французима да гроф Иво Војновић, кога је Орландо претходно примио у оквиру делегације потлачених народа, радио против Италије у корист Аустроугарске.[1030]

Српски посланик у Вашингтону закључује да покрет Југословена у Аустроугарској заједно са Чехословацима привлачи озбиљну пажњу Савезника. Међутим, они су га посматрали само као начин да ослабе војну снагу Централних сила, а не као фактор на који треба рачунати при одређивању политичких циљева рата. Михаиловић наводи да право народности, право на самоопредељење и демократски принципи представљају само празне речи ако им се не додели практична вредност. Устезање Савезника да признају Југословенски програм наметао је, према његовом уверењу, српској влади дужност да захтева изјашњење Савезника у том погледу. Као присталица максималних захтева, истиче да Србија мора да зна шта да очекује од будућности, јер би враћање у старе границе довело у питање њено даље постојање. Критиковао је Савезнике, да свесни неизвесне будућности Србије, говоре само о њеној обнови и одржању Аустроугарске. Уверен да покрет Југословена у Аустроугарској даје аргументе да се инсистира на категоричним изјавама Савезника о Југословенском питању Михаиловић је се крајем маја обратио Лансингу. У писму износи своје ставове и обавештава Лансинга о националним аспирацијама Југословена и других народности у Аустроугарској. Затражио је од Стејт Департмента да САД и Савезници јавно и формално признају народима у Аустроугарској право на самоопредељење и остварење њихових националних аспирација. Три дана касније, Црногорски одбор за народно уједињење доставио је председнику Вилсону меморандум којим тражи безусловно уједињење Црне Горе са Србијом и осталим хрватским и словеначким покрајинама.[1031]

Државни секретар Стејт Департмента Вилијам Филипс потврдио је Михаиловићу да је примио ноту од 28. маја у оквиру које су изнете политичке жеље Југословена и молба влади Сједињених Америчких Држава да учини изјаву у корист тих народа. Сутрадан

[1030] DDI, V–X, d. 674, Rim, 12. maj 1918. godine, *Sonino Boninu*; *Građa I*, d. 146, Krf, 19. maj 1918. godine, *Pašićeva cirkularna nota*.

[1031] АС, МИД ПО, 1918, p. 531, Ф. I, дос. 2, Пов. но. 2808, Вашингтон, 12. мај 1918. године, *Михаиловић Пашићу*; *Građa I*, d. 148, Vašington, 25. maj 1918. godine, *Mihailović Pašiću*; *Građa I*, d. 151, Njujork, 28. maj 1918. godine, *Crnogorski odbor za narodno ujedinjenje Vudro Vilsonu*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 320–321; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 629–634.

Стејт Департмент, као одговор на поменуту ноту, објављује изјаву којом Лансинг потврђује да је влада САД са великим занимањем пратила конгрес потлачених народа Аустроугарске одржан априла у Риму и да националне тежње Чехословака и Југословена за слободу уживају искрене симпатије америчке владе. На дан објављивања америчке декларације, Херон изјављује италијанском посланику у Берну, Паулучију да је недавна италијанска политика према Југословенима била најпаметнија карта коју су Италијани одиграли у целом рату, јер су стекли америчке симпатије и успели да посеју семе раздора унутар Двојне монархије. Он је Аустроугарској дао максимално још шест месеци живота. У време ових догађаја, Сонино преко Пејџа покушава да наведе владу САД да охрабри Југословене и Чехословаке да се укључе у чехословачке легије које су се бориле са италијанском војском. Био је то покушај да се спречи стварање засебних југословенских јединица.[1032]

Неколико дана касније, тачније 3. јуна, приликом одржавања седнице Ратног савета у Версају, Француска, Италија и Енглеска изјављују да ће као један од услова за закључење мира инсистирати да се Пољацима омогући оснивање јединствене и независне пољске државе са слободним приступом мору. По питању Чехословака и Југословена, Савезничке владе су са задовољством примиле к знању Лансингову изјаву и придружиле јој се, изражавајући притом симпатије за националне аспирације чехословачког и југословенског народа за слободу. До овакве разлике у изјавама дошло је услед Сониновог отпора. Јовановић извештава да је Италија својим посланицима издала наредбу да се о декларацији држе резервисано. Закључује да изјава Савезника у изреченој форми враћа питање уједињења на стање из јануара 1918. године, настало након изјава Лојда Џорџа и Вилсона.[1033]

[1032] *Исто*, p. 531, Ф. I, дос. 1, Пов. но. 2257, Солун, 22. мај 1918. године, *Винтровић МИД–у*; *Исто*, дос. 2, Пов. но. 2036, Крф, 30. мај 1918. године, *Доџ Пашићу*; *Građa I*, d. 152, Vašington, 29. maj 1918. godine, *Izjava državnog sekretara Roberta Lansinga*; *Ibid*, d. 154, Vašington, 4. jun 1918. godine, *Filips Mihailoviću*; DDI, V–X, d. 765, Vašington, 30. maj 1918. godine, *Di Čelere Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 412; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 320–323; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 633–634.

[1033] *Građa I*, d. 153, Versaj, 3. jun 1918. godine, *Izjave predsednika vlada Francuske, Italije i Engleske*; *I documenti diplomatici Italiani*(=DDI), Quinta serie 1914–1918, Vol. XI (=V–XI), (Roma: Istituto poligrafico dello stato, 1986), d. 1, Versaj, 1. jun 1918. godine, *Zapisnik sa prve sesije šeste sednice Vrhovnog ratnog saveta u Versaju*; *Ibid*, d. 3, Pariz, 2. jun 1918. godine, *Orlando Imperijaliju*; *Ibid*, d. 7, Versaj, 3. jun 1918. godine, *Zapisnik sa treće sesije druge sednice Vrhovnog ratnog saveta u Versaju*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 412–413; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 323–324; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 635–639.

Лист „Тајмс“ критикује декларацију Врховног ратног савета о Чехословацима и Југословенима као незадовољавајућу. У тексту се напомиње да декларација у таквој форми није у складу са претходним изјавама Орланда и лорда Сесила. Извештаји из Париза, потврђују да је савезничка изјава била неповољна због Сониновог гледишта. Италијански министар правдао је своје држање тврдњом да се Савезници не смеју обавезати на ствари које можда неће моћи да остваре због непредвидивог исхода рата. Владе Француске, Енглеске и Италије, задржале су право, да при изјашњавању о питању потлачених народа аустроугарске задрже слободу деловања.[1034]

Почетком јуна, Јовановић доноси вести о иницијативи да се Лондонски уговор стави ван снаге. Сонино је начелно пристао на измене, под условом да се начини нови уговор. Како су Енглези и Американци то одбили, иницијатива је застала. Лорд Роберт Сесил изјавио је почетком јуна у Доњем дому британског Парламента да уговор са Италијом од 26. априла 1915. године и даље важи, док уговор склопљен са Румунијом нема вредност, јер је она у међувремену са непријатељем закључила мир.[1035]

Британија је заузела став да остаје при уговорима које је закључила и да евентуалне модификације може извршити само у споразуму са осталим Савезницима. У конкретном случају, иницијатива за измену није се могла остварити без Италијана. Југословенске манифестације у Риму јесу довеле до промене у расположењу али је званичан став Савезника остао готово непромењен. Ова разлика између стварне потребе за променом политике и деловања у пракси није изазивала је незадовољство у Паризу и Лондону.[1036]

Представници Србије и Југословена нису били задовољни савезничким изјавама. Тражено је објашњење, зашто се пољско питање одваја од питања Чехословака и Југословена. Позивајући се на Конгрес потлачених народа у Риму, Југословенски одбор се обратио Балфуру и образложио зашто би требало признати Југословене и њихова права и аспирације. Од Форин Офиса је тражено да Савезници јасно и одређено изјаве за Југословене исто што и за Пољаке. Стид и остали су критиковали Орландово држање а

[1034] АС, МИД ПО, 1918, p. 538, Ф. IV, дос. 8, Пов. но. 2110, Крф, 27. мај 1918. године, *Пашић делегату у Солуну*; DDI, V–XI, d. 27, London, 7. jun 1918. godine, *Imperijali Soninu*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 639–642.
[1035] *Исто*, p. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 2192, Лондон, 22. мај 1918. године, *Јовановић МИД–у*.
[1036] *Исто*, 1918, p. 538, Ф. V, дос. 1, К. Пов. но. 365, Лондон, 8. јун 1918. године, *Јовановић МИД–у*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 414; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 325; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 537–539.

лист „Нова Европа“ отворено је напао Сонина. Орланда су критиковали што је у важном тренутку на састанку у Версају дао одрешене руке Сонину да заступа своју политику.[1037]

Савезници средином јуна показују знаке попуштања. Клемансо 20. јуна изјављује Бенешу да ће Француска наредних дана признати Чехословацима исти статус као Пољацима. Приликом оснивања Чехословачких трупа на француском фронту, председник републике је намеравао да у складу са принципима поштовања националности и ослобођења потлачених народа призна Национални савет Чеха као врховни орган чехословачког покрета у земљама Антанте. Поред тога, признао би да су захтеви чехословачког народа праведни и основани. Сонино показује спремност да прихвати само уопштене формулације. Објаснио је Бареру да би враћање на то питање покренуло даље колективне декларације, са чиме он није био сагласан. Узрок противљења, било је уверење да ће након декларације у корист Чехословака Италија морати да прихвати колективне широке гаранције за Југословене, признајући на тај начин распарчавање Аустроугарске. Сонино се није противио да Француска учини појединачну декларацију.[1038]

За разлику од Сонина, Бонин је сматрао да Италија треба да учини изјаву Чехословацима, како Француска не би стекла упориште међу њима. Сматрао је да хипотеза да признавање права Чесима повлачи са собом признавање права Југословенима не стоји, јер њихова организација није довољно развијена, а није било ни изгледа да ће њихови контингенти ускоро приступити борби. Упозорио је Сонина да би уздржавање по питању Чехословака искористиле друге државе, а њихови одреди на италијанском фронту би се могле поколебати.[1039]

Француска 29. јуна признаје Чехословачком комитету статус правног заступника чехословачке нације. У својој изјави Бенешу, Пишон спомиње и југословенску државу. Империјали извештава Сонина 2. јула да је Балфур приликом размене телеграма са Пишоном последњи телеграм завршио изјавом да је британска влада захвална што уз Савезнике као борци за слободу нису само Чехословаци, већ и Југословени и Пољаци.

[1037] *Građa I*, d. 159, Vašington, 14. jun 1918. godine, *Mihailović diplomatskim predstavnicima saveznika u Vašingtonu*; *Isto*, d. 161, London, 15. jun 1918. godine, *Jugoslovenski odbor Balfuru*; *Isto*, d. 163, London, 23. oktobar 1918. godine, *Mičić Trumbiću*; DDI, V–XI, d. 62, London, 14. jun 1918. godine, *Imperijali Soninu*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 324–325; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 642–643.

[1038] DDI, V–XI, d. 142, Rim, 28. jun 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 318, London, 3. avgust 1918. godine, *Imperijali Soninu*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 318; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 635, 645–646.

[1039] *Ibid*, d. 160, Pariz, 30. jun 1918. godine, *Bonin Soninu*.

Британски министар је почетком августа признао Чехословацима право на државну независност а крајем августа је постигнут споразум којим су Енглези признали Чехословаке као зараћену страну.[1040]

Југословени су изјаве у корист Чехословака и Пољака настојали да искористе као аргументе за признање сопственог статуса. Чини се да је тај посао најлакше ишао са Американцима. Након приговора Југословена и српског посланика у Вашингтону, влада Сједињених Америчких Држава 27. јуна, допуњује своју декларацију од 29. маја. Допуна је уствари представљала тумачење, којим је потврђено да ранија америчка изјава несумњиво значи да сви словенски народи морају потпуно да се ослободе од немачке и аустријске власти над собом. Ово је била промена у односу на ранији став према којем је, за народе унутар Хабзбуршке монархије, било предвиђено само повећање аутономије.[1041]

8.4.7. Продубљивање сукоба српске владе са Југословенским одбором

Након полемике о општој скупштини Југословенски одбор и српска влада све више предузимају засебне акције и удаљавају се по питању форме уједињења. Иако је деловало да је Крфска декларација премостила разлике између Пашићевих и Трумбићевих ставова, то се у пракси није десило. Обојица су задржала своје почетне идеје. Говори Лојда Џорџа и Вилсона само су продубили разлике. Југословенски споразум са Италијанима, представљао је линију којом је кренуо Трумбић, додуше под извесним притиском Стида, Ситона–Вотсона и осталих енглеских симпатизера. Пашић је декларативно подржао ово споразумевање, јер између осталог није ни могао да га заустави. Он истовремено подржава Марковићеве активности које су очито иритирале Југословенски одбор. Док су Југословени преговарали са Тореом и припремали Конгрес потлачених народа

[1040] *Građa I*, d, d. 185, Pariz, 25. jul 1918. godine, *Trumbić Pašiću*; DDI, V–XI, d. 171, London, 2. jul 1918. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 311, London, 2. avgust 1918. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 382, London, 12. avgust 1918. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 441, Pariz, 25. avgust 1918. godine, *Bonin Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 413; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 318–327; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 642–649.
[1041] АС, МИД ПО, 1918, p. 531, Ф. I, дос. 1, Пов. но. 2549, Крф, 18. јун 1918. године, *Обавештење америчке владе*; *Građa I*, d. 164, Vašington, 28. jun 1918. godine, *Saopštenje vlade SAD*; *Isto*, d. 165, Vašington, 29. jun 1918. godine, *Gršković Trumbiću*; *Isto*, d. 185, Pariz, 25. jul 1918. godine, *Trumbić Pašiću*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 413; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 318–327; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 642–649.

Аустроугарске, Пашићева пажња била је окупирана унутрашњом кризом владе и Скупштине.[1042]

Сфорца, који је помно пратио понашање српских политичких чиниоца, прикупљао је информације о њиховим ставовима према Југословенима. У свом извештају Сонину од 11. марта, италијански посланик на следећи начин формулише став Срба према Југославији:

> „Југословени и Југославија нису ништа друго до бедна замена за Велику Србију, односно Краљевину Србију увећану војним освајањем јужнословенских земаља које би политичком и војном снагом Србије требало да формирају најверније делове новог краљевства. Прави Срби, на првом месту регент, говоре о Југословенима не као о целини које су део, већ о људима различитим од њих и тврди да судбина оружја у овом рату (Срби очекују да ће бити још једног рата касније и ова идеја им није одбојна) обавезује Србе да их припоје модерним формулама конципираним од стране Трумбића.“[1043]

Овакви закључци у великој мери се поклапају са Пашићевим ставом да Југославија треба да настане ослобођењем потлачених народа Аустроугарске које би извршила Србија.

У међувремену, наставља се рад на организацији другог конгреса потлачених народа. Док је боравио у Риму, где је са Италијанима расправљао о питањима југословенских заробљеника, Трумбић 7. јула обавештава чланове Југословенског одбора да ће се наредни Конгрес потлачених народа одржати у Паризу у периоду од 26. до 28. јула. Намеравао је да на Конгрес поред чланова Југословенског одбора позове посланике српске Народне скупштине и делегацију Црногорског одбора. Инсистирао је да се успостави правило да искључиво Југословенски одбор и италијански Одбор одређују своје делегате. Трумбић је намеравао да крене из Рима 15. јула како би у Паризу био око 20. јула.[1044]

[1042] В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 394–395, 404–406; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 529–616.
[1043] DDI, V–X, d. 387, Krf, 11. mart 1918. godine, *Sforca Soninu*.
[1044] *Građa I*, d. 169, Rim, 7. jul 1918. godine, *Trumbić članovima Jugoslovenskog odbora*; *Isto*, d. 172, Rim, 9. jul 1918. godine, *Trumbić Đuliju*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 318–331.

Када је стигао у Париз, на западном фронту је 18. јула покренута велика савезничка офанзива. Под утиском очекиваног успеха, Пишон је сутрадан на састанку са Трумбићем усмено потврдио да ће Француска подржати формирање нове државе. Примивши са одобравањем овакву изјаву, Трумбић је одговорио да то није довољно, те је затражио изједначење са Чехословацима и Пољацима, чијим одборима је признато право да заступају своје нације. У наставку разговора, француски министар је показао спремност да призна иста права Југословенском одбору која је претходно признао чехословачком. Поред тога, отворено и одлучно се изјаснио за рушење Аустроугарске. На основу Трумбићевих белешки, Пишон је тврдио да Балфур заступа исте ставове, али да се таква политика није могла јавно заступати због Сониновог отпора, који је појачан након неуспеха аустроугарске офанзиве. У Паризу и Лондону су водили рачуна о ставовима Рима, јер су од Италијана тражили да предузму офанзиву. Страховали су да би отворена да подршка југословенским аспирацијама могла да поколеба Италију. Како би додатно афирмисао југословенско питање, Трумбић предлаже француском министру да се југословенски одреди употребе на западном фронту. Пишон је био сагласан, те је упутио председника Југословенског одбора на министра рата.[1045]

Након америчке декларације с краја маја и изјаве осталих Савезника почетком јуна, председник српске владе више пута током јула изјављује Јовановићу да питање признања права Југословена не сме да заостаје иза оних права које су Савезници признали Чесима и Пољацима. Како је у међувремену Трумбић тражио од Савезника да се Југословенском одбору призна статус владе, а Југословенско народно вијеће предложило да буде признато као законско представништво Југословена у Америци, Пашић увиђа опасност стварања новог званичног центра југословенског уједињења.[1046]

Стога обавештава Михаиловића и Јовановића да само Србија има право заступања свих Србо–Хрвата и Словенаца, које су јој већ признали Савезници у Европи. Наводи да Чеси и Пољаци нису имале свог слободног народног представника, због чега је било природно да Савезници признају њихове организације (одборе) као представнике њихових

[1045] АС, МИД ПО, 1918, р. 532, Ф. I, дос. 5, Пов. но. 3876, Солун, 26. август 1918. године, *Министарство војно МИД–у*; *Građa I,* d. 184, Pariz, 19. jul 1918. godine, *Trumbićeva beleška o razgovoru sa Pišonom*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 413–414; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 331–332; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 651–652.

[1046] *Građa I,* d. 173, Vašington, 10. jul 1918. godine, *Mihailović Trumbiću*; *Isto,* d. 180, Krf, 16. jul 1918. godine, *Pašić Jovanoviću*; D. Šepić, *Italija, Saveznici,* 332; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 652–654.

народа. У случају Југословена то није било неопходно, јер су они желели да се ослободе и уједине са Србијом, која је већ била призната као њихов заштитник и представник. Дакле, није било разлога да се ствара нови политички центар за уједињење, када Србији припада право да званично представља југословенски национални програм. Стога је наложио Михаиловићу и Јовановићу да не треба давати изјаве и чинити кораке као да Србије нема или као да Југословени треба да траже другу организацију која би их представљала. Између осталог, Пашић наводи да би рад на стварању новог центра био супротан Крфској декларацији.[1047]

Јовановић је одговорио да нико не ради супротно од Крфске декларације, већ сви раде искључиво на томе да се Југословенима призна уједињење у једну националну и независну државу као Пољацима. Он је још 12. јуна тражио од британске владе да Савезници издају нову декларацију и изједначе Југословене са Пољацима. Последњи говор Поенкареа, писма Пишона и Балфура упућена Чесима указују на корак напред у смеру поправљања декларације Врховног раног савета с почетка јуна. Само су Италијани показивали супротне тенденције.[1048]

Трумбић се најзад 25. јула обраћа директно Пашићу. Обавештава га да је Конгрес потлачених народа у Паризу одложен за септембар. Поред тога, истиче да су Пишон и Балфур признали Чехословацима право на државну независност која је претходно била призната Пољацима. Наводећи да су њихови одбори били признати као представници тих народа, Трумбић предлаже да у новој изјави Савезника буду изражене две мисли. Једна о ослобођењу и отцепљењу од Аустроугарске и уједињење са Србијом и Црном Гором, а друга о признавању Југословенског одбора као представника Срба, Хрвата и Словенаца под Аустроугарском. Одбор не би захтевао цивилну јурисдикцију јер је уз себе имао српску владу.[1049]

У одговору Трумбићу, српска влада 5. августа изјављује да је против двојства односно идеје да Савезници посебно признају Југословенски одбор, јер Србија која већ

[1047] *Isto*, d. 174, Krf, 11. jul 1918. godine, *Pašić Jovanoviću*; *Građa I*, d. 173, Vašington, 10. jul 1918. godine, *Mihailović Trumbiću*; *Isto*, d. 175, Krf, 12. jul 1918. godine, *Pašić Jovanoviću*; *Isto* d. 183, Krf, 18. jul 1918. godine, *Pašić Jovanoviću*; В. Г. Павловић, Од Србије до Југославије, 410–411; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 332; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 653–656.

[1048] *Isto*, d. 176, London, 13. jul 1918. godine, *Jovanović Pašiću*; *Isto*, d. 182, London, 18. jul 1918. godine, *Jovanović Pašiću*. D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 332.

[1049] *Isto*, d. 185, Pariz, 25. jul 1918. godine, *Trumbić Pašiću*; *Isto*, d. 188, Pariz, 26. jul 1918. godine, *Trumbić Jugoslovenskom narodnom vijeću*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 333;

међународно представља Југословене ратује за њихово ослобођење и уједињење у заједничку државу. Поновљена је аргументација коју је Пашић претходно користи у комуникацији са Јовановићем и Михаиловићем. Српска влада предлаже да декларација Савезника једноставно садржи формулацију да оне за ратни циљ између осталог траже стварање независних држава Југославије, Чехословачке и Пољске. Стид и Вотсон покушавају преко регента Александра да утичу у корист Одбора. Међутим престолонаследник је само изразио наду да ће разлике у тактици уколико постоје ускоро нестати.[1050]

Незадовољни одговором српске владе и регента Александра, Стид и Вотсон отпочињу кампању против српске владе. У листу „Нова Европа“ нападнути су 22. августа Пашић, влада и престолонаследник. Чланак се бавио свим аферама од смене војводе Путника до Солунског процеса. Оно што је индикативно, текст је садржао детаље из парламентарне кризе који су били познати само српској влади. Јовановић саветује Пашићу да се чињеницама одговори на поменути чланак, јер се код Енглеза стиче утисак да српска влада има нови програм који подразумева већу Србију са изласком на море. Страховали су да је то учињено у споразуму са Сонином који у том тренутку показује отворен отпор према Југословенима.[1051]

Пашић, који је у међувремену отпутовао на лечење у бању Евијан, тражи 27. августа од српских посланика да предају ноту против признања Југословенског одбора као представника Срба, Хрвата и Словенаца у Аустроугарској. Изнео је детаљну аргументацију да Одбор то не може бити, јер Србија води рат за ослобођење и уједињење. Бенеш је покушао да упозори, да сукоб српске владе са Југословенским одбором може отежати рад са Италијом, којој се отвара могућност да преговара са обе стране засебно. Крајем августа у „Новој Европи“ излази други чланак под називом Србија и Антанта. У њему се поново критикује Пашић и неактивност српске владе. Пашић тражи од Јовановића да сузбије гласове о неспоразумима између српске владе и Југословенског одбора наводећи да сукоб мишљења постоји само по питању међународног признања

[1050] *Isto,* d. 193, Krf, 5. avgust 1918. godine, *Srpska vlada Trumbiću*; *Isto,* d. 196, London, 9. avgust 1918. godine, *Stid i Votson prestolonasledniku Aleksandru*; *Isto,* d. 197, Solun, 10. avgust 1918. godine, *Prestolonaslednik Aleksandar Stidu i Votsonu*; *Isto,* d. 254, Pariz, septembar 1918. godine, *Trumbić Pašiću*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 334.

[1051] *Isto,* d. 208, London, 22. avgust 1918. godine, *Jovanović Pašiću*; *Ibid*, d. 211, London, 24. avgust 1918. godine, *Jovanović Pašiću*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 335–336; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 665–666.

Одбора. Био је љут на Јовановића и намеравао је да га смени, јер је сматрао да он мора знати ко стоји иза писања „Нове Европе“. Међутим, Јовановић је и даље тврдио да не зна ко стоји иза напада, али је био сигуран да није енглеска влада. Позвао је средином септембра председника српске владе да дође у Лондон.[1052]

У међувремену Пашић смењује посланика у Вашингтону, Михаиловића и на његово место поставља Јеврема Симића. Незадовољно због оваквог потеза, Југословенско народно вијеће упућује критике на рачун Трумбића и српске владе. Стид напокон почетком септембра одговара на регентово писмо од 10. августа и сугерише да се потешкоће са Одбором могу решити једино образовањем концентрисане владе састављене од свих странака. Трумбић је био сагласан са оваквим предлогом. Међутим, након успеха српске војске, Пашић наставља са својом дотадашњом политиком.[1053]

8.4.8. Од Друге битке на Пјави до септембарске изјаве

Након споразума у Спа, Немачка преузима контролу над Аустроугарском војском. Ова чињеница отвара могућност за истовремену офанзиву, која је Немцима била неопходна као мера спречавања Савезника да упуте појачања са италијанског на западни фронт. Аустроугарски напад са 755 батаљона наспрам италијанских 655 планиран је 28. мај. Међутим, како су планови о нападу процурели, артиљерија је узалуд гађала испражњену прву линију фронта у дужини од 150 километара. Услед оваквог пропуста напад је одложен за 8. а потом за 15. јун када је коначно почела општа офанзива. Морал и спремност аустроугарских трупа у међувремену знатно опада. Са друге стране, тачне информације о планираним акцијама појачавају самопоуздање италијанске Врховне команде. Почетак напада дочекан је спремно и италијанске одбрамбене линије издржале су први удар и већ 19. јуна предузеле контранапад. Друга битка на Пјави завршила се 24. јуна одбијањем аустроугарског напада и потискивањем њихових трупа. Упркос великим

[1052] *Isto*, d. 215, Evijan, 27. avgust 1918. godine, *Pašić srpskim diplomatskim predstavnicima*; *Isto*, d. 217, London, 30. avust 1918. godine, *Jovanović Pašiću i Balugdžiću*; *Isto*, d. 221, London, 31. avgust 1918. godine, *Jovanović MID–u*; *Isto*, d. 223, Evijan, 1. septembar 1918. godine, *Pašić Jovanoviću*; *Isto*, d. 224, Evijan, 2. septembar 1918. godine, *Pašić Protiću*; *Isto*, d. 227, London, 3. septembar 1918. godine, *Jovanović Pašiću*; *Isto*, d. 235, London, 14. septembar 1918. godine, *Jovanović Pašiću*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 333–337, 350; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 665–667

[1053] АС, МИД ПО, 1918, р. 531, Ф. I, дос. 2, Пов. бр. 3479, Евиан, 17. август 1918. године, *Пашић МИД–у*; *Građa I*, d. 225, Vašington, 2. septembar 1918. godine, *Bjankini Trumbiću*; *Ibid*, d. 226, London, septembar 1918. godine, *Stid prestolonasledniku Aleksandru*.

губицима непријатељске војске Италијани се нису упуштали у гоњење. Након мањих борби почетком јула на крајњем десном сектору фронта долази до новог затишја које је трајало све до јесени. Током аустроугарске офанзиве поред цурења непријатељских планова, велики број југословенских војника предаје се Италијанима.[1054]

Из Орландовог писма Пашићу види се да је, након заустављања Аустроугара на Пјави и Немаца на Марни, показивао већи оптимизам за коначну победу. Био је сигурнији да ће Савезници усвојити гледиште Србије и Италије према Аустроугарској. Међутим, ново самопозудање Италијана за природну последицу је имало напуштање њихове претходне политике према потлаченим народима. Више није претила акутна опасност као након пораза код Капорета. Заустављање офанзиве у Италији, а потом и Француској у комбинацији са доласком америчких појачања у Европу учинили су сарадњу са Југословенима мање потребном. Током августа се јављају вести да је Сонинов положај био уздрман због његовог става да Аустроугарску не треба уништити већ ослабити. То није било ново гледиште, италијански министар никада није напустио своје планове.[1055]

Средином јула, након вести о нередима у Аустроугарској, Стид организује 25. јула у Лондону скуп поводом годишњице уручења аустроугарског ултиматума Србији. Уочи догађаја Балфур је објаснио Империјалију да немогућност одвајања Двојне монархије од Немачке захтева да Савезници прихвате политику јачања пропаганде у корист потлачених народа Аустроугарске. Било је планирано да Балфур одржи говор на састанку. Такође, британски министар обавештава италијанског амбасадора да ће бити издата декларација која по форми неће повредити Сонинова осећања. Када је Империјали о томе известио италијанског министра спољних послова, он наводи да уважава његове познате ставове,

[1054] *Исто*, p. 532, Ф. I, дос. 5, Пов. но. 2373, Крф, 6. јун 1918. године, *Министарство војно Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 2368, Крф, 7. јун 1918. године, *Министарство војно Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 2491, Крф, 11. јун 1918. године, *Министарство војно Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 2671, Крф, 26. јун 1918. године, *Министарство војно Пашићу*; *Исто*, Пов. бр. 2673, Крф, 30. јун 1918. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, p. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 2510, Рим, 12. јун 1918. године, *Орландо Пашићу*; DDI, V–XI, d. 13, Krf, 4. jun 1918. godine, *Sforca Soninu*; A. Magro, *La Grande Guerra*, 90–93; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 620–622; Ж. П. Блед, *Агонија*, 438–443.

[1055] *Исто*, p. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 3045, Рим, 20. јул/1. август 1918. године, *Орландо Пашићу*; *Исто*, дос. 7, Пов. но. 3246, Лондон, 1. август 1918. године, *Јовановић МИД–у*;

али упозорава да се мишљење Савезника убрзано креће у супротном правцу. Приметио је да су нарочито Французи користили празан простор да задобију симпатије Југословена.[1056]

На међусавезничкој конференцији за пропаганду, одржаној 14. августа у Лондону, доминирало је питање италијанско–југословенских односа. Једногласно је усвојено да се оснује независна Југославија као услов за праведни и трајан мир. Тражено је да иницијатива крене из Италије, јер се јавио утисак о сумњивом држању владе у Риму. У британској штампи се појављују текстови у којима се тражи да италијанска влада откаже Лондонски уговор, призна југословенске тежње и потпише нови споразум са Савезницима.[1057]

У италијанској штампи повела се током августа полемика о Сониновој спољној политици и о његовим односима са Орландом. Дискусију је отпочео лист „Коријере дела Сера“, односно њен дописник Ђовани Амендола. Критика је упућена на рачун министра спољних послова, коме је замерано што не развија политику према потлаченим народима Аустроугарске. Сличне текстове објављује „Ил Месађеро“. На ове нападе одговара провладин лист „Ђорнале Д'Италија“ који у текстовима од 19. августа брани Сонина и Лондонски уговор. Лист позитивно пише о Чесима, али критикује Југословене називајући их агитаторима подстакнутим од стране Трумбића.Ављена је разлика између југословенског и чехословачког покрета, уз тврдњу да Југословени још увек за себе траже решење унутар Аустроугарске. Признаје се интерес Италије за споразум са Југословенима, али тек након рата. Као аргумент за овакав став преузета је Трумбићева изјава током одржавања Римског конгреса да је рано говорити о територијалним питањима. Полемика је створила лошу слику о Италији у америчком јавном мњењу. Ди Челере упозорава да је писање италијанских листова представљено као да је Сонинова политика препрека распарчавању Аустроугарске, насупрот Орландовој политици која је била за сарадњу са потлаченим народима. Предложио је да се упути званична изјава којом би се прекинула

[1056] DDI, V–XI, d. 213, London, 13. jul 1918. godine, *Imperijali Soninu*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 337–340; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 670–671; – За више о усвојеној декларацији и Балфуровом говору: М. Паулова, *Југословенски одбор*.
[1057] *Ibid*, d. 399, London, 17. avgust 1918. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 447, London, 26. avgust 1918. godine, *Borgeze Soninu*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 337–338.

кампања у штампи. Орландо је наредио да се полемика обустави, након чега је Амендола запретио да ће напасти и њега.[1058]

Иако су напади италијанских листова на Сонина престали крајем августа, кампања против Југословена и за Лондонски уговор се наставила. Епилог се очекивао септембра, када се у Парламенту заврши расправа о спољној политици Италије. Након заседања кабинета почетком септембра „Ђорнале Д'Италиа" извештава да између Сонина и Орланда не постоји сукоб. Било је јасно да је након италијанске победе на Пјави дошло до промене политике и покушаја напуштања политике према Југословенима. Критике које су уследиле и отпор Бисолатија, приморали су Сонина и Орланда на попуштање. Влада је 8. септембра усвојила декларацију о Југословенима.[1059] Стога, Сонино 13. септембра на следећи начин тражи сагласност Савезника за изјаву италијанске владе:

> „У намери да омогући распад Аустроугарске, италијанска влада пружа подршку покрету југословенских народа за слободу и независност али притом у односу на Савезнике апсолутно се придржава свих одредаба Лондонског уговора из априла 1915. Италијанска влада је донела одлуку да изјави напред наведено јер : сматра покрет југословенских народа за ослобођење и стварање државе у складу са начелима за које се Савезници боре, а који су основ праведног и дуготрајног мира."[1060]

Декларација је објављена сутрадан. Била је то највиша форма признања коју је Сонино био спреман да пружи. Приметно је да у декларацији нема речи о уједињењу. Италијански министар је имплицитно отворио могућност за оснивање југословенске државе независно од Србије. Британска и француска влада одмах су поздравиле изјаву и оцениле да је дошло до изједначавања са политиком коју су Енглези и Французи већ усвојили. „Тајмс" је 20. септембра, уз позитивне коментаре, објавио пун текст италијанске

[1058] АС, МИД ПО, 1918, р. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 3508, Рим, 11. август 1918. године, *Антонијевић Пашићу*; Исто, Пов. но. 3748, Солун, 20. август 1918. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 3745, Солун, 22. август 1918. године, *Министарство војно МИД–у*; DDI, V–XI, d. 448, London, 26. avgust 1918. godine, *Borgeze Soninu*; *Ibid*, d. 460, Vašington, 29. avgust 1918. godine, *Di Čelere Soninu*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 338–342; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 675–677.

[1059] *Исто*, р. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 3613, Рим, 24. август 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Исто*, дос. 7, Пов. но. 3646, Рим, 28. август 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 676–678; L. Monzali, *Sidney Sonnino and Serbia*, 120.

[1060] DDI, V–XI, d. 507, Rim, 13. septembar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 678.

декларације. Пет дана касније то је учинила и званична италијанска агенција „Стефани“.[1061]

[1061] *Ibid*, d. 550, London, 20. septembar 1918. godine, *Borgeze Soninu*; *Ibid*, d. 551, London, 21. septembar 1918. godine, *Borgeze Soninu*; *Ibid*, d. 579, London, 18. septembar 1918. godine, *Borgeze Soninu*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 437; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 342–344, 371; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 678–679.

9. ПОСЛЕДЊИ ЧИН

9.1. Солунски фронт, офанзива и политичке последице пробоја

Након војног пораза Румуније балканско бојиште потпуно прелази у други план. Савезници настоје да све своје напоре усмере на западни фронт. Британци су чак ишли дотле да су захтевали потпуно повлачење са Балкана. Међутим, настојањима Француза фронт је одржан. Неспоразуми готово свих Савезника са генералом Сарајем доприносили су негативном односу према Источној армији. Упркос споредној улози и покушајима напуштања, Солунски фронт опстаје, не толико из војних разлога, колико из политичких разлога. Од првобитне намене да одржава одбрану и одвлачи непријатељске снаге, контингент на Балкану, захваљујући мерама које су предузели Французи, средином 1918. године достиже офанзивни потенцијал. Након тешке дипломатске борбе за одобрење офанзиве, Источна армија септембра креће у одлучујућ продор.

9.1.1. Промена команде Источне армије и припрема за офанзиву

Судбоносни догађаји с краја 1917. године, нису оставили последице само на политичке и дипломатске фронтове. Долази до великих промена у погледу организације вођења ратних операција и рата уопште. Како је раније споменуто, на конференцији у Рапалу 7. новембра Савезници оснивају Врховни ратни савет. Прво заседање новог тела одржано је 1. децембра у Паризу, паралелно са савезничком конференцијом. Представници Антанте (из сваке државе по један) одлучивали су о војним операцијама за наредну годину. Како би се ратни напори централизовали Ратни савет бира генерала Фердинанда Фоша за координатора свих савезничких армија. Тако се и Источна војска на Солунском фронту нашла под контролом новооснованог тела.[1062]

За корпус на Балкану настаје велика прекретница. Нова Клемансоова влада није благонаклоно гледала на Сарајеву (не)активност. Готово сви Савезници су током периода командовања француског генерала имали притужбе на његов рад. Врховни ратни савет је 6. децембра расправљао о Балканском фронту. Неколико дана касније, 10. децембра Сарај

[1062] Жорж Клемансо, *Сјај и беда једне победе*, (Нови Сад: Прометеј, 2020), 32–41; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 266–270; L. Riccardi, *Alleati*, 586.

је обавештен да је разрешен дужности. Непосредно пре смене, Пашић се пожалио новом председнику француске владе на Сараја. Први избор француске владе за новог команданта Источне војске пао је на генерала Франше Д'Епереа. Међутим, та идеја се није свидела Фошу и Петену. Одлуку је олакшало његово одбијање да прихвати поверену команду. Стога Врховни ратни савет одлучује да на Балкан упути генерала Мари–Луиса Адолфа Гијома, који се доказао у Бици код Вердена. Нови командант стигао је крајем године у Солун. Почетне инструкције које је добио и даље су подразумевале дефанзивну борбу, са циљем очувања тренутних позиција. Тек у случају успешне одбране и промене околности, требало је предузети офанзиву. Стога је Гијома током јануара 1918. године приступио попуни материјала и трупа. За попуну француских дивизија послато је почетком године 20.000 војника.[1063]

У време када је дошло до промене команданта Источне војске, српска Врховна команда настоји да попуни своје десетковане јединице. Стога Пашић у Паризу добија одобрење од Савезника да од заробљених војника и официра словенског порекла прикупи добровољце за српску војску. Његов разговор са Сонином, како се могло видети није много обећавао. Ипак, Пашић се уздао да ће преовладати добра воља Орланда и интереси осталих Савезника, нарочито Француза. Као појачања, крајем 1917. и почетком 1918. године почињу на Солунски фронт да пристижу делови српских добровољачких дивизија из Русије. Њихов транспорт текао је споро, јер су морале да иду заобилазним путем. Како би се удовољило Трумбићу и олакшало прикупљање добровољаца, на Солунском фронту је основана Југословенска дивизија.[1064]

Са друге стране, Италијани су у променама на Солунском фронту видели прилику за себе. Како је по одласку Сараја Корчанска република била распуштена, настаје вакум

[1063] АС, МИД ПО, 1918, р. 532, Ф. I, дос. 6, Пов. но. 956, Крф, 25. фебруар 1918. године, *Министар војни Пашићу*; DDI, V–X, d. 1, Rim, 1. januar 1918. godine, *Sonino Boninu i Imperijaliju*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 266–277; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 423; Луј Франше д'Епере, *Мемоари Солунски фронт, Србија, Балкан, централна Европа 1918–1919.*, приредио Војислав Павловић (Нови Сад: Прометеј, 2018), 178; Gérard Fassy, „La réorganisation du commandement des Armées Alliées d'Orient par le général Guillaumat (janiver–mai 1918)", in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005), 143–146.

[1064] *Građa I*, d. 6, London, 7. januar 1918. godine, *Trumbić prestolonasledniku Aleksandru*; DDI, V–IX, d. 657, London, 8. decembar 1917. godine, *Imperijali Soninu*; *Југословенски добровољци*, д. 215, Лондон, 29. новембар 1917. године, *Нота британског Генералштаба о регрутовању Словена*; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 529–533; М. Мицић, *Српско добровољачко питање*, 199–204; *Југословенски добровољачки корпус у Русији. Прилог историји добровољачког покрета (1914–1918)*, учествовали у обради Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, (Београд: Војно дело, 1954), 181–197.

који су настојали да искористе Италијани и Грци. Сонино је још средином септембра 1917. године, указао на потребу да се због безбедности италијанске флоте снабдевање њихових трупа на Солунском фронту врши преко луке Санти Кваранти. У ту сврху, он тражи од Сараја да се италијанска 35. дивизија пребаци на крајње лево крило. Француски генерал одбија предлог. Поред снабдевања, такав размештај био је од стратешког значаја за Италију, јер би се италијански корпус из Солуна наслонио на војску генерала Ферера у Албанији. Међутим, скривени циљ Италијана, био је да створе баријеру између Грка и јужне Албаније и осигурају своје интересе на том подручју.[1065]

Доласком генерала Гијоме у Солун ово питање се поново актуелизује. Закључивши да је стављена тачка на Сарајеву политику, Сонино налаже Бонин–Лонгару да разговара о томе са новом француском владом. Паралелно са тим, генерал Фереро је затражио од генерала Гијоме да, због потребе одбране Валоне и програма албанске независности, трупе италијанског генерала Енрика Момбелија пређу на крајње лево крило. У складу са италијанским жељама, Ратни савет у Версају је 22. децембра одлучио да италијанска 35. дивизија заузме нове положаје. Гијома је јануара 1918. године прихватио предлог.[1066]

Састанак треће седнице Врховног ратног савета одржан је у Версају од 30. јануара до 2. фебруара. Решење балканских проблема је одложено. На седници је усвојен план акције за 1918. годину, а савезнички штабови добијају налог да Ратном савету доставе своје планове операција. Предложено је да се оформи Врховни ратни одбор који би обезбедио координацију војних операција на фронту од Северног мора до Јадрана. Одбор је заједно са врховним командантима требало да израђује опште планове операција. Против ове одлуке побунила се већина представника. На истој седници Лојд Џорџ предлаже да Италијани, за потребе резерви, пошаљу 11 дивизија на Западни фронт. Сонино се успротивио оваквој идеји. Како у том тренутку Русија и Румунија преговарају о изласку из рата, италијански министар упозорава да ће непријатељ своје ослобођене трупе са Источног фронта усмерити на италијански. Овај аргумент је прихваћен, те Ратни савет доноси одлуку да се створе резерве за армије на западном, италијанском и балканском фронту. За потребе реализације овог задатка, формиран је Извршни комитет за генералне

[1065] DDI, V–IX, d. 68, Rim, 15. septembar 1917. godine, *Sonino Kadorni i Rađiju*; A. Sfika–Theodosiou, *Italy and the War*, 81–82.
[1066] DDI, V–X, d. 1, Rim, 1. januar 1918. godine, *Sonino Boninu i Imperijaliju*; *Ibid*, d. 89, Rim, 16. januar 1918. godine, *Sonino Boninu*; *Ibid*, d. 101, Atina, 18. januar 1918. godine, *De Bozdari Soninu*; A. Sfika–Theodosiou, *Italy and the War*, 81–82.

резерве на челу са генералом Фошом. Оснивањем новог органа, додатно је централизована савезничка војна акција.[1067]

У међувремену, генерал Гијома почетком марта тражи од Срба да прошире свој фронт за још три километара. Свој захтев образлаже чињеницом да је српска војска у међувремену појачана са 18.000 Југословена из Русије и Америке. Затечена оваквим предлогом, Српска команда се успротивила. Начелник Штаба српске Врховне команде, уместо развлачења изморених српских трупа, тражио је од француског генерала да се њихов сектор скрати и омогући одмор. Упозорио је на слаб морал трупа који је настао због пропасти Русије, непријатељске пропаганде и чињенице да су се делови војске без прекида налазили на фронту од лета 1916. године. У укупном збиру, бораца и небораца, трупе су бројале око 137.000 људи. То није било довољно, јер је српска војска са 26.000 пушака у првој линији, држала фронт од 58 километара. Стога српска влада и Врховна команда инсистирају да Савезници упуте појачања, наводећи да су две дивизије, претходно одређене за Солун, упућене у Италију након Капорета. Како је фокус Француза и Енглеза био на западном фронту, Срби инсистирају да Италија ослободи 25.000 Југословена заробљених на њиховом бојишту. Ова иницијатива и поред интервенције Савезника, нарочито генерала Фоша, остаје без успеха. [1068]

На Четвртој седници Врховног ратног савета одржаној у Лондону 14. и 15. марта, Савезници потврђују ранију одлуку о стварању генералне резерве чије би језгро чиниле француске, енглеске и одређен број италијанских дивизија. Стални представници су добили задатак да у консултацији са главним командантима направе план за подршку италијанској војсци у случају непријатељске офанзиве на њеном сектору. Очекивало се да ће долазак америчке војске постепено ослободити савезничке дивизије са италијанског фронта и омогућити формирање резерви. Међутим, Јовановић извештава Пашића да се америчка појачања не очекују пре јула. До тада су Савезници настојали да задрже

[1067] *Ibid*, d. 170, Versaj, 1. februar 1918. godine, *Zapisnik sa treće sednice treće sesije Vrhovnog ratnog saveta*; *Ibid*, d. 171, Versaj, 1. februar 1918. godine, *Zapisnik sa treće sednice četvrte sesije Vrhovnog ratnog saveta*; *Ibid*, d. 172, Versaj, 2. februar 1918. godine, *Zapisnik sa treće sednice pete sesije Vrhovnog ratnog saveta*; *Ibid*, d. 173, Versaj, 2. februar 1918. godine, *Zapisnik sa treće sednice pete sesije Vrhovnog ratnog saveta*; L. Riccardi, *Alleati*, 587–589.
[1068] АС, МИД ПО, 1918, p. 532, Ф. I, дос. 6, Пов. но. 926, Солун, 26. јануар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 956, Крф, 25. фебруар 1918. године, *Министар војни Пашићу*; *Исто*, Пов. бр. 1120, Крф, 11. март 1918. године, *Министар војни Пашићу*; *Исто*, p. 533, Ф. II, дос. 4, Пов. но. 2058, Солун, 11. мај 1918. године, *Министар војни Пашићу*. *Građa I*, d. 97, Solun, 10. mart 1918. godine, *Načlenik Štaba srpske Vrhovne komande glavnokomandujućem na solunskom frontu*.

предстојећу немачку офанзиву на сваки могући начин. То је подразумевало и предузимање демонстративних акција на споредним фронтовима попут солунског.[1069]

Упркос аргументима српске Врховне команде и лошем стању српске војске, Гијома својој влади предлаже мању офанзиву на Солунском фронту. Британци су били против овакве идеје, чак су разматрали да повуку део трупа. Међутим, почетак Лудендорфове офанзиве на Западном фронту 21. марта, створио је потребу да се пошаљу италијанска појачања у Француску и да се све расположиве непријатељске јединице вежу за друге фронтове. Гијома од своје владе добија инструкције да у случају повољних прилика предузме офанзиву. Показало се да је ово био захтеван подухват који се није могао спровести брзо. Грчка војска није била адекватно обучена, нити мотивисана, а српска војска се суочавала са умором и падом морала. Генерал Гијома чак извештава о могућности да се Србија и Грчка окрену против Савезника.[1070]

Планове француског генерала ометала су неслагања на терену, која су настајала услед различитих интереса присутних националних армија. Жеља Грка да заузму део фронта код Корче и учествују у операцијама кроз Албанију, алармирала је владу у Риму. Генерал Рашић је известио да Италијани из политичких разлога не дозвољавају Грцима да заузму наведени сектор фронта. Ово питање отегло се све до априла 1918. године. Италијани нису желели грчке трупе близу својих. Као разлоге износе сумњу у борбеност грчких јединица и опасност да ће њихов улазак у Јужну Албанију изазвати отпор муслимана и ујединити све Албанце против Италије и Грчке. Поред тога, наводе да ће Албанци блиски Италијанима ускратити своју подршку. Из Рима су се још током јануара жалили на сукобе Албаната и Грка на окупираном подручју. Напослетку је питање решено у корист Италијана.[1071]

Врховни ратни савет састао се поново 1. и 2. маја у Абевилу. На заседању је разматрано питање смањења савезничке војске на Солунском фронту. Закључивши да су грчка појачања довољна, Британци предлажу пребацивање дела војске на Западни фронт.

[1069] DDI, V–X, d. 397, London, 13. mart 1918. godine, *Lojd Džordž Ordlandu*; *Ibid*, d. 399, London, 14. mart 1918. godine, *Zapisnik sa druge sesije četvrte sednice Vrhovnog ratnog saveta u Londonu*; *Ibid*, d. 408, London, 15. mart 1918. godine, *Zapisnik sa treće sesije četvrte sednice Vrhovnog ratnog saveta u Londonu*; *Građa I*, d. 98, London, 13. mart 1918. godine, *Jovanović Pašiću*; L. Riccardi, *Alleati*, 590–591.

[1070] Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 278–283; L. Riccardi, *Alleati*, 591–593.

[1071] АС, МИД ПО, 1918, р. 532, Ф. I, дос. 6, Пов. но. 956, Крф, 25. фебруар 1918. године, *Министар војни Пашићу*; DDI, V–X, d. 85, 15. januar 1918, godine, *Ferero Soninu*; *Ibid*, d. 535, 10. april 1918. godine, *General Dijac Soninu*; A. Sfika–Theodosiou, *Italy and the War*, 81–83.

Орландо је скренуо пажњу да је за то питање важан став Срба. Италијани су били спремни да бране Албанију и Валону, али су поставили питање шта би се десило са Србима ако Савезници одлуче да напусте Битољ и прву линију фронта. Гијома су успротивио предлогу о повлачењу трупа из Солуна. Сматрао је да се француске трупе не могу заменити Грцима, нити британске Индијцима. Било је ризично оставити било који сектор на фронту само грчкој војсци у коју француски генерал није имао поверење. Одговарајући на овакве закључке, Лојд Џорџ изјављује да се одлука о том питању не може поверити генералу Гијоми, већ Врховном ратном савету. Ипак договорено је да се пребацивање трупа са фронта не организује без претходних консултација са Гијомом. Стога је одлучено да се у Солун одмах пошаљу француски и британски генерали Вулкомб и Грамат. Они добијају задатак да заједно са генералом Ферером обаве консултације са Гијомом, процене прилике на лицу места и известе Врховни ратни савет о ситуацији на фронту.[1072]

На основу ранијег предлога своје владе, Гијома је током маја предузео ограничене офанзивне операције на неколико сектора. Први сектор су чиниле операције према Албанији, југозападно од Охрида. Ова операција благо помера линију фронта на север. Правац напада у правцу Струме, није донео никакве успехе. Међутим, мешовите француско–грчке трупе 30. маја успевају да потисну Бугаре и заузму важне положаје на српско–грчкој граници. Овај моменат је био важан, јер показује да су грчке трупе повратиле морал и борбену способност. Та чињеница омогућила је Британцима да се 31. маја договоре са командантом Источне војске о повлачењу 12 британских батаљона са фронта. Успех генерала Гијоме током маја није остао незапажен. Француска влада, суочена са проблемима на свом фронту, почетком 6. јуна наређује Гијоми да се врати у земљу и преузме одбрану Париза. Сутрадан је за команданта Источне војске именован генерал Франше Д'Епере. Када је 18. јуна стигао у Солун, француски генерал затиче поприлично повољне услове који су омогућавали да се на тамошњем фронту у скорије време предузме офанзива.[1073]

[1072] DDI, V–X, d. 621, Abevil, 1. maj 1918. godine, *Zapisnik sa sednice Vrhovnog ratnog saveta*; *Ibid*, d. 627, Abevil, 2. maj 1918. godine, *Orlando Soninu*; *Ibid*, d. 628, Abevil, 2. maj 1918. godine, *Zapisnik sa druge sesije pete sednice Vrhovnog ratnog saveta u Abevilu*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 283–284; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 426–427; L. Riccardi, *Alleati*, 595–597; Ж. Клемансо, *Сјај и беда*, 55–62.

[1073] АС, МИД ПО, 1918, р. 533, Ф. II, дос. 4, Пов. но. 2113, Париз, 26. мај 1918. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, р. 532, Ф. I, дос. 6, Пов. но. 2379, Атина, 5. јун 1918. године, *Чохаџић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 2508, Солун, 5. јун 1918. године, *Винтровић МИД–у*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 285–288, 296; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 423–427.

Генерал Гијома није био задовољан опозивом из Солуна. Жалио се како је спречен да оствари велику победу. Он је веровао у пробој, јер су Немци повукли своје снаге, а бугарска војска је показивала знаке замора. Поред тога, постојале су информације о унутрашњим раздорима код Бугара. Био је задовољан расположењем грчке војске, која се током мајских операција добро показала. Генерал Франше Д'Епере стога 23. јуна добија од своје владе упутства да настави са припремама за офанзиву, а Гијома настоји да спречи повлачење француских трупа са фронта. Са инструкцијама датим команданту Источне војске, остали Савезници се упознају тек 30. јуна, због чега на Врховном ратном савету одржаном од 2. до 4. јула настаје оштра полемика.[1074]

На седници од 3. јула, Клемансо је признао да је питање Солунског фронта ставио на дневни ред како би иницирао повлачење дела француских трупа. Међутим Гијомин извештај и долазак америчких појачања на Западни фронт наводе га да промени став. Орландо је тражио објашњење од генерала Фоша, јер се на претходном састанку говорило о одбрамбеној стратегији на Балкану. Занимало га је како се пројектује офанзива, када се увелико траже југословенски заробљеници као појачање за српску војску. Незадовољан развојем ситуације претио је да неће потписати предлог за офанзиву. Највише отпора пружио је Лојд Џорџ. Он се жалио због једностраних потеза француске владе, која није консултовала остале Савезнике када је именовала генерала Д'Епереа и није их благовремено упутила у инструкције које му је проследила. Негодовао због чињенице да је дошло до потпуне промене политике без консултовања осталих Савезника.[1075]

Клемансо је објаснио да је још на седници Ратног савета од 16. децембра одлучено да командант Источне војске треба да припреми одбрану и проучи пројекат за офанзиву. Објаснио је да Савезници нису били консултовани ни приликом именовања Сараја и Гијоме. На овај аргумент, Орландо одговара да приликом именовања Сараја Ратни савет није постојао. Даље наводи да је генералу Фереру представљен пројекат офанзиве према Берату, дакле није се радило само о студији, већ о правој офанзиви. Клемансо се бранио да је при именовању новог команданта само пратио праксу својих претходника и бранио је становиште да командант у Солуну има право да предузима иницијативу. Лојд Џорџ

[1074] DDI, V–XI, d. 175, Versaj, 3. jul 1918. godine, *Zapisnik sa druge sesije sedme sednice Vrhovnog ratnog saveta u Versaju*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 297–300; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 427–429.

[1075] *Ibid*, d. 175, Versaj, 3. jul 1918. godine, *Zapisnik sa druge sesije sedme sednice Vrhovnog ratnog saveta u Versaju*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 300–301; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 428–429.

напослетку прихвата аргументе, али није желео да прихвати офанзиву док не проучи упутства која су дата Д'Епереу. Балфур закључује да то више није војно, већ и политичко питање, које је захтевало да се консултују Сонино и Пишон.[1076]

Седница Ратног савета, настављена је 4. јула. Клемансо је известио присутне да Савезници на Балкану имају 500.000 војника, што је према његовом мишљењу било довољно да се они употребе за офанзиву. Балфур показује спремност да прихвати предложену офанзиву под условом да се она изврши са циљем избацивања Бугарске из рата. Напослетку, Савезници су се сложили да би офанзива имала значаја уколико се изведе након немачког неуспеха на западном фронту. Одлучено је да војни и дипломатски представници у року од осам дана припреме извештај о корисности офанзиве на Балкану, који би представљао услов за општу офанзиву. Заинтересоване владе би потом, на основу поднетог извештаја донеле одлуку о офанзиви. У супротном питање би било изнето пред Врховни ратни савет. Клемансо је међутим одмах јавио генералу Д'Епереу да настави са започетим припремама. Два дана касније, француски генерал је са српском Врховном командом утврдио план офанзивних дејства. Усвојен је нацрт војводе Мишића о нападу на Добро поље, који је требало да предводе српске трупе ојачане са две француске дивизије.[1077]

Даљим током седнице, доминирало је питање регрутације 16.000 југословенских заробљеника у Италији ради попуне јединица српске војске. Наиме, српска влада је упутила Италији и Француској захтев да се ослободе сви српски заробљеници и тражила је дозволу да пошаље своје официре за пропаганду у Италијанске логоре. Французи су били наклоњени оваквом предлогу. Очекивало се да та мера произведе политичку манифестацију међу потлаченим народима у Аустроугарској. На тај начин Савезници би потврдили политику која је већ вођена према Пољацима и Чехословацима. Орландо је одмах изјавио да би прихватио да се прокламује нота која би се односила само на православне Србе међу југословенским заробљеницима. Показао је резерве према идеји да се регрутација спроведе међу Хрватима и Словенцима. Пишон се супротставио оваквом предлогу, наводећи да би сужавање акције на православне произвело скромне резултате. Уместо тога, предлаже да се Југословени изједначе са Чесима и Пољацима. Између

[1076] *Ibid*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 300–301; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 429.
[1077] *Ibid*, d. 179, Versaj, 4. jul 1918. godine, *Zapisnik sa sednice Vrhovnog ratnog saveta u Versaju*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 299–301; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 424–428.

осталог, то је било у сагласности са мишљењем председника Вилсона. Очекивао је да ће предложена мера допринети устанку Словена против Двојне монархије.[1078]

Орландо инсистира да питање регрутације Југословена остане под јурисдикцијом Италије. Из Пишоновог говора, Орландо закључује да се сугерише постојање разлике између става Савезника и Италије, те наводи да је питање ставова већ усаглашено на седници Ратног савета почетком јуна. Прихватио је да се конституише Југословенска легија, али не као појачање српској војсци, већ као засебна национална јединица. Наводи да је то било у складу са закључком Конференције потлачених народа у Риму, када је Југословенски одбор јасно изразио жељу да се заробљеници не предају Србији. Обавестио је присутне да је Италија издвојила 200 Југословена како би оформила пропагандну јединицу на италијанском фронту. Дање наводи да је сврсисходније да се формирана легија употреби на италијанском фронту, јер је имала више интереса и мотивације да се бори против Аустроугара, него против Бугара на Солунском фронту. Са друге стране, Сонино наводи свој стари аргумент да се Италија ослобађањем југословенских заробљеника лишава својих у Аустроугарској. Притом би они на италијанском фронту могли да изврше утицај на своје сународнике у супротном табору. Оштрије од Орланда, Сонино изјављује да никада неће дозволити попуњавање српске војске Југословенима, већ само Србима. Након ових интервенција Италијана, Пишон прихвата да се Југословенска легија употреби у Италији. Стога је договорено да се објави следеће саопштење:

> „Врховни ратни савет у Версају прима на знање изјаву господе Орланда и Сонина да ће учинити све како би Срби, заробљени у Италији, у што већем броју служили као добровољци у српској војсци.
>
> Такође се прима на знање изјава господе Орланда и Сонина да ће се што брже, од југословенских заробљеника у Италији, конситуисати национална легија одређена за борбу против заједничког непријатеља у Италији.“[1079]

Када је министар унутрашњих послова Љубомир Јовановић почетком августа посетио Рим разговарао је са Орландом о југословенским добровољцима. Председник италијанске владе се жалио што се Словени на чијем се ослобођењу ради добро туку

[1078] *Ibid.*
[1079] *Ibid.*

против Италијана на фронту. Како је избегавао тему добровољаца, Јовановић закључује да је код њега дошло до промене става по том питању. Орландо се жалио да Французи од Италијана траже Чехословачку легију, док истовремено Срби траже југословенске заробљенике, које је правилније да употреби Италија. Он признаје потребу да се српска војска попуни добровољцима, али наводи да је спремнији да уместо њих пошаље још једну италијанску дивизију. Јовановић износи мишљење да развлачење наведеног питања и стање у заробљеничким логорима, демотивишу Југословене у аустроугарској војсци да се предају. Посланик Јовановић је предложио да се на Италију утиче преко Америке.[1080]

У међувремену, услед негативног става Британаца, на седници Комисије за дипломатско–војна питања у Версају од 11. јуна, није донети никаква одлука по питању офанзиве у Солуну. Британски став током јула добија подршку Американаца. Сонино није био против офанзивних операција локалног карактера на Солунском фронту. Противио се општој офанзиви, јер је италијанска Врховна команда тврдила да не може да попуни своје контингенте људством и материјалом. Са француске стране Гијома непрестано инсистира на офанзиви. Крајем јула он подноси опширан извештај америчком генералу Блису у којем наводи све аргументе који су ишли у прилог предузимању офанзиве. Генерал Блис добија повољан извештај и од британског команданта на Солунском фронту, генерала Милна. Док се разматрало питање о офанзиви на Балкану, Савезници успевају 24. јула да сломе отпор Немаца на Марни. Већ на седници Ратног савета од 29. јула расположење према балканском фронту се изменило. На седници одржаној 3. августа, Савезници прихватају да се настави са припремама за офанзиву, која је пројектована за октобар. Британци су остали усамљени наспрам Американаца, Француза и Италијана који су на крају преломили. Велика заслуга за то припада генералу Гијоми и генералу Фошу. Генералу Д'Епереу су остављене одрешене руке да одреди почетак офанзиве.[1081]

[1080] *Građa I*, d. 194, Rim, 9. avgust 1918. godine, *Lj. Jovanović poslanstvu u Rimu*; *Ibid*, d. 195, London, 9. avgust 1918. godine, *Jovanović MID–u*; – За више о југословенским заробљеницима у Италији видети: Bogumil Hrabak, *Jugosloveni zarobljenici u Italiji i njihovo dobrovoljačko pitanje 1915–1918*, (Novi Sad, Filozofski fakultet u Novom Sadu, 1980); Милан Мицић, *Српско добровољачко питање у Великом рату (1914–1918)*, (Београд: Банатски културни центар&РТС, 2014).

[1081] DDI, V–XI, d. 190, Pariz, 8. jul 1918. godine, *Bonin Soninu*; *Ibid*, d. 192, Rim, 9. jul 1918. godine, *Sonino Boninu*; М. Ђ. Недић, *Српска војска и Солунска офанзива*, 38–39; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 301–311; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 429–430.

9.1.2. Септембарска офанзива Источне армије

До краја августа, Британци, нарочито генерал Вилсон, наставили су покушајима да спрече офанзиву. За то време, генерал Д'Епере је вршио све потребне припреме на терену за операцију чији је почетак одређен за 15. септембар. Британци су тек 4. септембра након састанка са генералом Гијом у Лондону коначно одобрили предузимање планиране акције. Два дана касније, Министарство рата извештава Д'Епереа да се офанзива одлаже. Након његовог протеста, француска влада је 10. септембра одобрила покретање акције. Артиљеријска припрема из свих оруђа отпочела је 14. септембра, а општи напад на српском делу фронта почео рано изјутра наредног дана у правцу бугарских положаја на планини Соко, Добром Пољу и Ветернику. У нападу су учествовале две француске и Шумадијска дивизија. Како је до 9 сати ујутру заузета прва линија одбране, одмах су упућене Југословенска и Тимочка дивизија да продуже напад. Сутрадан, 16. септембра у 4 сати изјутра отпочела је артиљеријска припрема за напад на Козјак. За свега сат времена, заузета је цела бугарска линија. У исто време, француска једанаеста, Дринска и Дунавска дивизија заузеле су бугарске положаје на потесу од десног краја Црне Реке до планине Соко трупе и продужиле напад. Према извештајима, губици су били мали, а бугарски отпор слаб. Овај успех омогућио је 17. септембра напад на енглеском делу фронта између Мале Рупе и Вардара.[1082]

Италијанске трупе на Солунском фронту кренуле су у акцију тек 19. септембра, јер су чекале на дејство француске тешке артиљерије која је пре пробоја била позајмљена Србима. До 20. септембра, српске трупе су избиле на Вардар и кренуле ка Прилепу. На инсистирање регента Александра француска Команда у Солуну је прихватила да продужи потпорну акцију на крилима српске војске, како би се искористио повољан тренутак.

[1082] АС, МИД ПО, 1918, р. 532, Ф. II, дос. 2, Пов. к. бр. 6813, Солун, 3. септембар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, Пов. но 6817, Солун, 5. септембар 1918. године, *Јовановић Пашићу*; *Исто*, дос. 1, Пов. но. 3897, Солун, 27. септембар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; *Građa I,* d. 237, Solun, 16. septembar 1918. godine, *Balugdžić MID–u*; DDI, V–XI, d. 500, 11. septembar 1918. godine, *Orlando Soninu*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 311–313; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 431; Л. Ф. Д'Епере, *Мемоари*, 98–99, 147–148; A. Magro, *La Grande Guerra*, 140; М. Радојевић, Љ. Димић, Србија у Великом рату, 266–271; М. Ђ. Недић, *Српска војска и Солунска офанзива*, 46–76; Јован М. Јовановић, *Стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца*, књ. III, (Београд: Српска књижевна задруга, 1930), 3–14; Fuad Slijepčević, *Prvi svijetski rat i stvaranje države jugoslovenskih naroda*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1957), 98–101; Петар Опачић, „Слом Централних сила на балканском ратишту 1918. године. Пробој солунског фронта“, у: *Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, ур. Славенко Терзић (Београд: Историјски институт, 1989), 286–288; Дмитар Тасић, *Рат после рата*, (Београд: Службени гласник, 2012), 31–33.

Савезници су 21. септембра продужили са кооперативном акцијом, што је омогућило Југословенског дивизији да сутрадан пређе Вардар. Српске трупе су у том тренутку контролисале читаву територију између Вардара и Црне Реке. У међувремену, офанзива на енглеском сектору се одвијала повољно, те су њихове трупе гониле Бугаре у правцу Валандова. Срби су у међувремену 24. септембра угрозили Штип. На левом крилу се развила офанзива француских и италијанских трупа коју су помагале српске јединице са истока. Непријатељ се повлачио на целој линији фронта. Након пада коте 1.050, Италијани су напали дуж целог фронта и напредовали ка северу. Један њихов одред кретао се ка Кичеву. До 28. септембра Италијани заузимају Крушево и врх Чесму који је доминирао пределом око Крушева, Брода и Кичева. За то време, Французи заузимају Ресан и врше нападе на Охрид.[1083]

Франше Д'Епере је послао извештај у Париз о офанзиви на солунском фронту и истакао да је велика штета што Италија није дозволила да заробљени Југословени учествују у овим борбама. Нагласио је да је долазак добровољаца из Италије била неопходност, нарочито након губитака које су све трупе претрпеле и у тренутку када се не зна шта још предстоји у операцијама на фронту.[1084] Наиме, уочи офанзиве на Балкану, Антонијевић је 10. септембра разговарао са Сонином о добровољачком питању. Италијански министар пристаје да ослободи Банаћане, Сремце и Босанце, али одбија да преда заробљенике из других крајева. Према његовом схватању, Италија би упућивањем добровољаца са територија на које претендује имплицитно признала словенски карактер тих области и отворила дискусију о територијалним питањима која треба одложити за период након рата. Наводи да би јавно мњење у земљи лоше примило овакву одлуку, која ви се одразила и на морал италијанске војске. Уместо попуне српских трупа на овај начин, Сонино предлаже да се искористе Југословени из Америке. Свој став је резимирао изјавом

[1083] *Исто*, р. 532, Ф. II, дос. 2, Пов. но. 6821, Солун, 6. септембар 1918. године, *Јовановић Протићу*; *Исто*, Пов. но. 6832, Солун, 9. септембар 1918. године, *Извештај о офанзиви на солунском фронту*; *Исто*, Пов. но. 6835, Солун, 9. септембар 1918. године, *Министар војни Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 6833, Солун, 9. септембар 1918. године, *Протић Министарству унутрашњих дела*; *Исто*, Пов. но. 6836, Солун, 9. септембар 1918. године, *Јовановић Протићу*; *Исто*, Пов. но. 6820, Солун, 6. септембар 1918. године, *регент Александар Протићу*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 313; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 431; П. Опачић, *Слом Централних сила*, 288; A. Magro, *La Grande Guerra*, 140; М. Ђ. Недић, *Српска војска и Солунска офанзива*, 66–76.

[1084] *Исто*, р. 532, Ф. II, дос. 2, Стр. пвр. бр. 6837, Солун, 9. септембар 1918. године, *Јовановић Протићу*.

да ће Југословени бити ангажовани за заједничку ствар на италијанском фронту док не дође време да се расправља о територијалним питањима.[1085]

Брзо напредовање савезничких снага, сломило је бугарску одбрану и приморало Софију да 26. септембра од британског генерала Милна затражи дводневно примирје. Бугари су очекивали да ће наклоност Енглеза помоћи при постављању услова за примирје. Д'Епере одбија овај предлог и поставља своје услове. Сонино 28. септембра из Лондона добија информацију да су у Солун упућени бугарски делегати за преговоре. Енглези су тражили да се преговори са Бугарима одрже у Риму, међутим Сонино је изнео низ потешкоћа за реализацију таквог предлога. Између осталог изгубило би се на времену, које је представљало кључан фактор. Сматрао је за важно да Бугарска изађе из рата због моралног утиска и последица које би то имало на Турску. Бугарска делегација коју су чинили министар финансија, Љапчев, посланик у Берну, Радев и командант друге армије, генерал Луков стигла је у Солун 28. септембра. Бугари су предложили реинтеграцију српске и грчке власти на територијама успостављеним миром у Букурешту 1913. године, разоружање Бугарске, слободан пролаз савезника кроз Бугарску.[1086]

Акт о примирју потписан је 29. септембра у 23 часова и 30 минута. Бугарски делегати прихватили су све све наметнуте пропозиције које су подразумевале: евакуацију окупиране грчке и српске територије, моменталну потпуну демобилизацију, препуштање свих железница Савезницима, право да Савезници преко Бугарске могу превозити војску и ратни материјал, предају свог оружја, муниције и осталих залиха. Савезнички услови одговарали су потпуној капитулацији Бугарске. Расправа о политичким и територијалним питањима остављена је за будућу мировну конференцију. Непријатељства са бугарском војском престала су 30. септембра у подне. Савезници су придавали велики значај изласку

[1085] *Građa I,* d. 233, Rim, 10. septembar 1918. godine, *Antonijević MID–u, Pašiću i srpskim poslanstvima*; – Упућивање југословенских добровољаца било је отежано након захтева српске мисије да они положе заклетву краљу Петру I, чиме би формално постали српски војници. Срби су ову идеју темељили на чињеници да је Крфском декларацијом призната династија Карађорђевић, те би на тај начин Југословени полагали заклетву свом будућем владару, (*Građa I,* d. 212, Solun, 25. avgust 1918. godine, *Pukovnik M. M. Jovanović Vrhovnoj komandi*; DDI, V–XI, d. 463, Rim, 31. avgust 1918. godine, *Orlando Zupeliju*).

[1086] АС, МИД ПО, 1918, р. 532, Ф. II, дос. 1, Пов. но. 3923, Лондон, 27. септембар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; DDI, V–XI, d. 584, Rim, 29. septembar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 586, Solun, 29. septembar 1918. godine, *Lodi Fe Soninu*; *Građa I*, d. 246, Solun, 28. septembar 1918. godine, *Marinković Vrhovnoj komandi srpske vojske*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 314, 323; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 431; Л. Ф Д'Епере, *Мемоари*, 93–95; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 437–439; П. Опачић, *Слом Централних сила*, 288.

Бугарске из рата, сматрајући да ће то довести до даљег распада Централних сила и потпуне изолације Немачке.[1087]

Сфорца 30. септембра извештава да Срби нису очекивали да ће до слома бугарске војске доћи толико брзо. Приписивали су то брзом напредовању српских трупа и тешком положају режима у Бугарској, који страну окупацију види као гарант живота и безбедности. Италијански посланик закључује да Србија неће дозволити да Бугарска задржи исте границе. Српска влада се надала да ће Источна армија одмах наставити даље напредовање против Аустроугарске. Сматрали су да ће у случају наставка напредовања кроз окупирану Србију, Аустроугарска бити приморана да доведе додатне трупе и ослаби италијански фронт.[1088]

На дан када је са Бугарском потписано примирје француска коњица улази у Скопље. Прва фаза ратних операција била је завршена. Стање на терену отварало је могућност да се крене ка Цариграду или на север ка Будимпешти, Бечу и Берлину. План генерала Д'Епереа био је да напредује у четири правца, ка Албанији, Аустроугарској (кроз Србију), Румунији (кроз Бугарску) и ка Цариграду. Командант Источне армије сматрао је да најхитније треба напасти Немачку с леђа. Стога, српска војска 30. септембра добија наређење од генерала Д'Епереа да се упути ка Нишу. Остаци немачке 11. армије концентрисани претходно око Куманова повлаче се 1. октобра на север. Након тога, прва српска армија напредује ка Врању које је заузела 5. октобра. Три дана касније стигла је до Лесковца. Немачка појачања из Украјине и аустријска из Италије нису помогла да се фронт стабилизује. Ниш је ослобођен 12. октобра. Истовремено француске трупе из Скопља пролазе кроз Качаничку клисуру и избијају на Косово и Метохију. До 12. октобра

[1087] *Исто*, р. 532, Ф. II, дос. 2, Пов. но. 6893, Солун, 17. септембар 1918. године, *Министар војни Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 6893, Солун, 17. септембар 1918. године, *Министар војни Пашићу*; *Исто*, дос. 1, Пов. но. 4151, Рим, 18. септембар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 3923, Лондон, 27. септембар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 3923, Лондон, 27. септембар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 3979, Солун, 1. октобар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, р. 531, Ф. I, дос. 2, Пов. но. 4120, Крф, 24. септембар 1918. године, *Министарство унутрашњих дела Протићу*; Исто, Пов. но. 4173, Вашингтон, 26. септембар 1918. године, *Симић МИД–у* DDI, V–XI, d. 578, London, 28. septembar 1918. godine, *Borgeze Soninu*; *Ibid*, d. 581, Solun, 29. septembar 1918. godine, *Lodi Fe Soninu*; *Ibid*, d. 584, Rim, 29. septembar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 591, Pariz, 30. septembar 1918. godine, *Bonin Soninu*; *Građa I*, d. 246, Solun, 28. septembar 1918. godine, *Marinković Vrhovnoj komandi srpske vojske*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 314–316, 323; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 431; Л. Ф. Д'Епере, *Мемоари*, 95–96, 99.

[1088] DDI, V–XI, d. 594, Krf, 30. septembar 1918. godine, *Sforca Soninu*; DDI, V–XI, d. 600, Krf, 1. oktobar 1918. godine, *Sforca Soninu*.

Французи су заузели Митровицу и Призрен, где су заробили аустријског гувернера Албаније.[1089]

Без претходног договора са Савезницима, Клемансо је одобрио генералу Д'Еперу да настави офанзиву до Дунава и избије на Црно Море. Главни циљ ове операције био је да се Румуније поново укључи у рат. Клемансо је спречио улазак српских и грчких трупа у Бугарску. Само је италијанским, француским и британским трупама било дозвољено да бораве на њеној територији. Упркос отпору војних представника Лојд Џорџ и Балфур су подржали намере Француза да крену ка Румунији. На овај начин Британци су показали вољу да признају Француској премоћ у Србији и Бугарској. Међутим, план генерала Д'Епереа наилази на отпор Италијана по питању уласка у Албанију и Енглеска о плану кретања према Цариграду. Британски генерал Вилсон предлаже да се окупира Србија, већи део Бугарске, а да се након тога енглеске и грчке трупе одвоје и крену ка Цариграду. План је био да искључе Французе и остале Савезнике из те операције како би осигурали своје интересе у Турској.[1090]

Лојд Џорџ предлаже пребацивање трупа генерала Аленбија из Палестине и напад британских трупа под његовом командом у правцу Цариграда. Овакав предлог био је сушта супротност Д'Епереовом плану, да генерал Милн крене ка Дунаву, а да он лично предводи остатак снага према Цариграду. На седници Врховног ратног савета у Паризу, одржаној 7. и 8. октобра, Клемансо и Лојд Џорџ постижу компромис. Договорено је да трупе генерала Милна остану у саставу Источне војске и да он поведе операције мешовитих снага против Турске. Французи су фактички признали Енглезима интересе у Цариграду због њихових интереса на Блиском истоку, а они Французима утицај у Србији, Бугарској и Румунији. Италијанима је признат утицај у Албанији. Стога, генерал Д'Епере добија наредбу да јединице под његовом командом ослободе Србију, избију на Дунав, ступе у контакт са Румунима и копнено изолују Турску. Његов предлог за одлучан напад

[1089] АС, МИД ПО, 1918, р. 532, Ф. II, дос. 1, Пов. но. 3958, Солун, 17. септембар 1918. године, *Министар војни Пашићу*; *Исто*, дос. 2, Пов. служб. 6940, Солун, 30. септембар 1918. године, *Јовановић Протићу*; *Исто*, дос. 1, Пов. но. 4239, Солун, 30. септембар 1918. године, *Министар војни МИД–у*; *Građa I,* d. 260, Solun, 4. oktobar 1918. godine, *Franše D'Epere Komandama armija*; *Ibid*, d. 288, Skoplje, 14. oktobar 1918. godine, *Mišić komandantu 2. jugoslovenskog puka*; Л. Ф. Д'Епере, *Мемоари*, 96, 100–109; Д. Тасић, *Рат после рата*, 35–38.

[1090] DDI, V–XI, d. 626, Pariz, 7. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice Vrhovnog ratnog saveta u Parizu*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 316–319; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 431–435.

на Аустроугарску са југа је одбијен. Договорено је да у погледу примирја са Турском услове одреде британски Адмиралитет и Министарство рата.[1091]

Након пораза Бугарске, италијанска дивизија остављена је у позадини, са штабом у Крушеву, а потом у Прилепу. Тамо остаје све до 9. октобра. Незадовољан додељеном улогом, генерал Момбели се жалио да генерал Франше Д'Епере увек запоставља 35. италијанску дивизију и спречава је да учествује у главним операцијама. Код Италијана је расло нерасположење према команданту Источне војске. У наставку операција на Балкану, бригада Сицилија, са придодатом брдском артиљеријом улази у експедициони корпус генерала Милна који је кренуо ка Цариграду. Остатак 35. дивизије упутио се 9. октобра за Скопље, а одатле преко Ћустендила и Софије избија на Дунав. Првих дана новембра италијанска дивизија добија задатак да надгледа обалу Дунава од Лом Паланке до места Русе.[1092]

Након ослобођења Ниша, српске трупе су наставиле напредовање ка северу и ослободиле Београд 1. новембра. Сутрадан је тамо кренуо регент Александар. У међувремену добровољачке јединице средином октобра улазе у Пећ, оперишу у Рашкој и улазе дубоко у Црну Гору. Француско–црногорски одред пошао је 26. октобра из Призрена за Скадар преко Ђаковице. Почетком новембра српске добровољачке јединице напредују у правцу Грахово – Требиње – Мостар – Никшић. Непријатељ је евакуисао Подгорицу и повлачио се ка Чајничу. У време потписивања примирја са Аустроугарском 3. новембра, српске трупе су осигурале ранију државну границу Србије и прешле Дрину, Саву и Дунав.[1093]

[1091] АС, МИД ПО, 1918, р. 538, Ф. V, дос. 1, Пов. но. 4108, Париз, 24. септембар 1918. године, *Веснић МИД–у*; DDI, V–XI, d. 626, Pariz, 7. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice Vrhovnog ratnog saveta u Parizu*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 319–322; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 433–436; Л. Ф. Д'Епере, *Мемоари*, 106.

[1092] АС, МИД ПО, 1918, р. 532, Ф. II, дос. 1, Пов. но. 4357, Солун, 2. октобар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; A. Magro, *La Grande Guerra*, 140–142.

[1093] *Исто*, р. 532, Ф. II, дос. 1, Пов. но. 4430, Солун, 7. октобар 1918. године, *Министар војни Пашићу*; *Исто*, дос. 2, Пов. но. 14165, Солун, 15. октобар 1918. године, *Министар војни Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 6986, Солун, 17. октобар 1918. године, *Министар војни Пашићу*; *Исто*, дос. 1, Пов. но. 4657, Солун, 20. октобар 1918. године, *Министар војни Пашићу*; Л. Ф. Д'Епере, *Мемоари*, 115.

9.1.3. Фронт у Албанији

Италијански фронт у Албанији остао је релативно миран до 18. маја 1918. године, када након тродневне борбе долази до благог померања линије фронта ка северу. Током јула, Французи и Италијани настављају акције у Албанији. Италијански 16. армијски корпус 6. јула почиње напад на линију Фијери–Берат. Након што су избили на реку Семени 9. јула, Италијани заузимају Фијери и Берат. Наредних дана исправљају линију фронта на истоку и долазе у контакт са француским трупама које су оперисале северно од Корче. Услед јаког отпора непријатеља, офанзива у Албанији завршена је 23. јула а Италијани напуштају Берат. Када је средином септембра почела општа офанзива на Солунском фронту, генерал Фереро није покретао акцију на албанском сектору. Ова чињеница изазвала је незадовољство код генерала Д'Епереа. Он је чак понудио да упути једну дивизију италијанском генералу. Орландо и Дијаз су били спремни да прихвате понуђену помоћ. Међутим, Сонино је то спречио, изјављујући да би француска помоћ у Албанији, уз критике за неактивност на италијанском фронту додатно нарушила слику о држању Италијана. Након неуспелих иницијатива да покрене Италијане, он одлучује да их „мотивише“, те је упућује француске и српске снаге ка Елбасану. У ту сврху, од српске Врховне команде је затражио што више српских официра за организацију албанских трупа, чији је број брзо растао. Пашић 29. септембра позива Есад–пашу да дође из Париза и стави се на чело албанског одреда.[1094]

У међувремену је у Валону послата италијанска 13. дивизија, једна бригада и четири артиљеријске батерије. Италијани су од 25. септембра имали у Албанији три дивизије, коњичку бригаду, пукове „Катанија“, „Умберто I“ и „Палермо“, 10. пук Берсељера, одреде „Лоди“, „Лука“ и „Сардо“. Упркос бројчаној надмоћи, генерал Фереро је тек 1. октобра обавестио Д'Епереа да ће марширати на Драч. Наспрам Италијана, налазиле су се трупе генерала барона Карла фон Пфланцера–Балтина. Армијска група аустроугарске војске у Албанији бројала је према информацијама генерала Д'Епереа 5.000

[1094] *Исто*, p. 532, Ф. II, дос. 1, Пов. но. 2664, Крф, 29. јун 1918. године, *Министарство војно МИД–у*; *Исто*, дос. 2, Пов. но. 6833, Солун, 9. септембар 1918. године, *Протић Министарству унутрашњих дела*; *Исто*, Пов. но. 6836, Солун, 9. септембар 1918. године, *Јовановић Протићу*; DDI, V–XI, d. 439, Rim, 24. avgust 1918. godine, *Sonino Orlandu*; *Ibid*, d. 500, 11. septembar 1918. godine, *Orlando Soninu*; *Ibid*, d. 501, Rim, 11. septembar 1918. godine, *Sonino Orlandu*; A. Magro, *La Grande Guerra*, 125–128; П. Опачић, *Србија и Солунски фронт*, 334; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша Топтани, Србија и Албанско питање (1916–1918)*, 360–361.

пушака. У помоћ јој је послато још толико. Према другим подацима на том подручју је било око 30.000 непријатељских војника. Уочи италијанског напада, генерал фон Пфланцер се повукао до Шкумбе где је заузео одбрамбене положаје.[1095]

Сонино није био задовољан држањем генерала Ферера. Неактивност трупа у Албанији сматрао је озбиљним пропустом који прети да угрози и поништи одлуке донете током рата. Италијани су стрепели да ће се Срби и Грци, након пробоја фронта у Македонији, окренути према Албанији. Авецана закључује да Грчка може бити оружје за ограничавање италијанских тежњи на том подручју. Евентуални упад француских, српских и грчких трупа у Албанију посматран је као озбиљна опасност за Италију. Поред самих Италијана, офанзиву у Албанији су захтевали и Французи. Генерал Фош се жалио директно генералу Дијазу да Фереро одуговлачи са офанзивом која је од њега захтевана. Незадовољство је било појачано и због чињенице да Италијани нису предузимали офанзиву на свом фронту према Аустроугарској. То је омогућавало непријатељу да своје снаге са италијанског пребаци на балкански фронт. Убрзо се појавила информација да ће због одуговлачења офанзиве генерал Фереро бити смењен. Уместо њега, требало је да буде постављен генерал Пјачентини.[1096]

Антонијевић почетком октобра извештава српску владу да Италија ужурбано шаље војску у Валону, са намером да продре у Албанију када се Аустроугари повуку. Према извештају команданта савезничке војске од 4. октобра, заробљени официри су изјављивали да ће Аустријанци евакуисати целу Албанију и повући се до Ловћена. Српски посланик у Риму закључује да су појачања упућена у Валону због забринутости да српске трупе пре италијанских уђу у Драч. Од трупа које су послате, у Албанији је формирана нова италијанска 36. дивизија. Како би учврстили своје претензије на Албанију, Италијани су намеравали да организују у Аргирокастру албанску владу под вођством председника албанског Одбора у Лозани.[1097]

Најзад, након изричитих наређења из Рима, Фереро покреће своје трупе 2. октобра. Истог дана, италијанска морнарица бомбардује Драч. Два дана касније, Италијани

[1095] A. Magro, *La Grande Guerra*, 129; Л. Ф. Д'Епере, *Мемоари*, 101–103.
[1096] АС, МИД ПО, 1918, р. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 4070, Солун, 22. септембар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 4115, Солун, 25. септембар 1918. године, *Министарство војно Пашићу*; DDI, V–XI, d. 599, Atina, 1. oktobar 1918. godine, *Avecana Soninu*.
[1097] *Исто*, р. 532, Ф. II, дос. 1, Пов. но. 4106, Солун, 24. септембар 1918. године, *Министар војни Пашићу*; *Исто*, р. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. бр. 4141, Рим, 18. септембар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Исто*, р. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 4115, Солун, 25. септембар 1918. године, *Министарство војно Пашићу*.

заузимају Берат а француске трупе избијају на реку Деволиа притоку реке Шкумбе. Сутрадан, 5. октобра, француска 57. пешадијска дивизија са придруженим српским одредима наставља пробој ка Елбасану. Сонино се 7. октобра на седници Врховног ратног савета пожалио да је наступање француских јединица политички мотивисано. Клемансо је био спреман да удовољи Италијанима. Ту настаје разлика у тумачењу, која крајем месеца ствара неспоразуме. Италијани закључују да могу окупирати и целу Албанију, док Французи подразумевају да одлука изузима територије северно од реке Мат са Скадром, Љешом и Сан Ђовани ди Медуа.[1098]

У међувремену, Блажарић је са својим Охридским одредом из Струге кренуо за Дебар, заузео га и наставио ка Тирани. Још један француско–српски одред кретао се од Кукеша према Скадру. Француска дивизија сузбила је 8. октобра аустријску заштитницу код Елбасана и ушла у град. Како је у међувремену у Паризу усвојена одлука да се Италији признају интереси у Албанији. Француске трупе у граду добијају наређење да се зауставе чим наиђу на Италијане. Истог дана италијанска бригада „Танаро“ улази у Елбасан са југа, одакле је кренула даље ка Тирани. Ова својеврсна трка између бригаде „Танаро“ и Охридског одреда завршила се 10. октобра уласком Срба у Тирану, четири дана пре Италијана. У међувремену почињу да се осећају ефекти усвојене политике према Албанији. Французи 12. октобра распуштају Есад–пашине трупе, а Италијани, зазирући од даљег напредовања српских трупа, одбијају да снабдевају Охридски одред храном. Услед тога Срби нису могли да наставе напредовање кроз Албанију. Након сазнања да Тирана улази у италијанску интересну зону Охридски одред се вратио у Дебар, одакле је продужио за Скопље.[1099]

Бригада „Палермо“ која се кретала према Драчу наилази на отпор непријатеља на реци Шкумби. Фереро се жалио да ограничена логистичка средства која су му била на

[1098] DDI, V–XI, d. 626, Pariz, 7. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice Vrhovnog ratnog saveta u Parizu*; *Ibid*, d. 719, Rim, 21. oktobar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; Л. Ф. Д'Епере, *Мемоари*, 101, 104–106; A. Magro, *La Grande Guerra*, 129; П. Опачић, *Србија и Солунски фронт*, 334–335; Renaud Dorlhiac, „La coopération Franco–Serbe sur le Théâtre Albanais (1915–1920)“, in: *Une Alliance Bâtie dans La Grande Guerre*, éd: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute des Études Balkaniques ASSA, 2019), 288–289.

[1099] АС, МИД ПО, 1918, р. 532, Ф. II, дос. 1, Пов. но. 4007, Солун, 20. септембар 1918. године, *Министарство војно Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 4407, Солун, 5. октобар 1918. године, *Јовановић Протићу*; *Исто*, р. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 4410, Солун, 6. октобар 1918. године, *Јовановић Пашићу*; DDI, V–XI, d. 626, Pariz, 7. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice Vrhovnog ratnog saveta u Parizu*; Л. Ф. Д'Епере, *Мемоари*, 101, 104–106; A. Magro, *La Grande Guerra*, 129; П. Опачић, *Србија и Солунски фронт*, 334–335; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша Топтани, Србија и Албанско питање (1916–1918)*, 361.

располагању спречавају његове трупе да пре Срба, Грка и Француза стигну до Драча. Стога је Сонино 6. октобра затражио од адмирала Таона ди Ревела да италијанска морнарица окупира Драч. Тек након повлачења аустроугарских трупа, Италијани 14. октобра улазе у град. Према извештајима из Берна, Аустријанци су у Албанији намеравали да се задрже на реци Мат за одбрану Скадра. Рачунало се да њихова снага не прелази 30.000 војника. У међувремену, команданту Источне армије 11. октобра стиже информација од француске владе да пропусти Србе на простор између реке Мат и Црног Дрима, јер то подручје не спада у италијанску зону. Међутим, Скадар је требало да окупира мешовит француско–италијанско–енглески одред. На изричит захтев Рима, Срби и Црногорци су изузети из окупације Скадра. Како би италијанске трупе пре Срба стигле до Скадра и Црне Горе, Сонино инсистира код Министарства рата да се појачају трупе у Албанији.[1100]

Одлука генерала Д'Епереа да пропусти Србе северно од реке Мат изазива незадовољство Сонина, који је био убеђен да је Клемансо признао Италијанима искључиво право да окупирају наведено подручје. Барер се позивао на Лондонски уговор, према којем се италијанска интересна сфера није протезала на северну Албанију. Сонино пак остаје при своме да је Клемансо у телеграму упућеном генералу Д'Епереу имплицитно признао да Италијани окупирају сами северну Албанију. Када се Барер пожалио Сонину да генерал Фереро одбија да достави храну српском одреду који се налазио у Тирани, Сонино изјављује да они не могу наставити напредовање за Скадар и Љеш. Како се генерал Д'Епере пожалио Паризу, италијански министар информише Барера да ће Фереро доставити храну Србима тек када се повуку из Албаније. Објаснио је да Италија не може дозволити да се Срби испрече између италијанских трупа и Црне Горе на територији о којој је требало да одлучује будућа мировна конференција.[1101]

По пријему вести о Сониновом негодовању, Пишон је одмах изјавио Бонину да је реч о неспоразуму, јер договор од 7. октобра није искључивао долазак француских и енглеских трупа у северну Албанију. Одлучено је да Срби не иду у Скадар, али нису биле

[1100] *Исто*, p. 532, Ф. II, дос. 1, Пов. но. 4408, Солун, 5. октобар 1918. године, *Министар војни Пашићу*; DDI, V–XI, d. 596, Rim, 1. oktbar 1918. godine, *Sonino Dijacu*; *Ibid*, d. 653, Rim, 10. oktobar 1918. godine, *Sonino Zupeliju*; A. Magro, *La Grande Guerra*, 129–130; П. Опачић, *Србија и Солунски фронт*, 335.

[1101] DDI, V–XI, d. 719, Rim, 21. oktobar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 721, Rim, 21. oktobar 1918. godine, *Sonino Orlandu, Zupeliju, italijanskim diplomatskim i vojnim predstavnicima*; *Ibid*, d. 725, Pariz, 22. oktobar 1918. godine, *Bonin Soninu*; *Ibid*, d. 737, Rim, 24. oktobar 1918. godine, *Sonino Boninu*.

искључене друге војске. Француски министар као сведока позива Бертелоа који је присуствовао састанку 7. октобра и радио на састављању телеграма за генерала Д'Епереа. Том приликом Сонино заиста јесте тражио италијанску окупацију северне Албаније, али му је одговорено да је то у супротности са уговором из 1913. године према којем је Скадар имао међународни статус. Стога сада Французи траже међународну окупацију једног мешовитог корпуса. Бонин закључује да у Паризу затежу због Срба. Међутим, приметио је да нису инсистирали око Љеша, те сматра да неће бити отпора ако Италијани окупирају ово место.[1102]

Саопштавајући Сонину и Орланду став Клемансоа, Барер 25. октобра изјављује да поред мешовите окупације града, све трупе укључујући и италијанске које се нађу северно од Мата треба да пређу под команду генерала Д'Епереа. Сонино одбија да прихвати француску команду над италијанским трупама северно од реке Мат и предлаже да се о томе расправља на наредној седници Врховног ратног савета. Желећи да избегене сукоб са Французима, прихвата мешовиту окупацију Скадра једнаким савезничким контингентима, под условом да Срби из ње буду искључени у сваком смислу. На основу Бониновог савета, износи захтев да заузимање Љеша, Сан Ђовани ди Медуа и остатка северне Албаније буде резервисано искључиво за Италијане. Поред тога, инсистирао је да италијанске трупе морају учествовати у будућој окупацији Црне Горе.[1103]

Генерал Дијаз 28. октобра објашњава Сонину и Зупелију да је са војног аспекта оправдан захтев Француза да италијанске трупе северно од Мата пређу под команду Источне војске, јер су оне, због покретног карактера рата, морале да делују у координацији са трупама унутар Балканског полуострва. Као компромис, Дијаз предлаже да сва територија јужно од Мата остане под јурисдикцијом италијанске команде. Док би у северној Албанији и Црној Гори могла да се образује мешовита војска под италијанском командом која би била подвргнута врховној команди Источне војске. Према оваквој формули, наведене трупе би оперисале између јадранске обале и српско–црногорске границе. Како би се заштитили италијански интереси, корпус би чиниле све савезничке трупе осим српских. Као модел за свој предлог, генерал Дијаз узима мешовите трупе

[1102] *Ibid*, d. 725, Pariz, 22. oktobar 1918. godine, *Bonin Soninu*; *Ibid*, d. 751, Pariz, 25. oktobar 1918. godine, *Bonin Soninu*; *Ibid*, d. 758, Ratna zona, 26. oktobar 1918. godine, *Dijac Soninu*.
[1103] *Ibid*, d. 758, Ratna zona, 26. oktobar 1918. godine, *Dijac Soninu*; *Ibid*, d. 766, Rim, 26. oktobar 1918. godine, *Sonino Boninu i generalu Dijacu*; *Ibid*, d. 770, Rim, 27. oktobar 1918. godine, *Sonino Boninu i generalu Dijacu*.

генерала Милна које су се кретале ка Цариграду. Са оваквим аргументима, Сонино 30. октобра прихвата француски предлог да италијанске трупе северно од Мата пређу под команду Источне армије генерала Д'Епереа.[1104]

У Валону 25. октобра стиже генерал Пјачентини, који добија команду над новооснованом Врховном командом италијанских снага на Балкану. Под његовом директном контролом сада се налазе Корпус у Албанији, 35. дивизија у Македонији и италијанске снаге на Крфу. Одмах по преузимању дужности, Пјачентини наређује наставак напредовања према реци Мат, са циљем да спрече улазак Срба у Скадар. Како је у међувремену, наступањем Француза и Срба настала опасност од опкољавања аустроугарских трупа у северној Албанији, њихов командант наређује повлачење. Марширајући кроз испражњен простор, италијанске трупе заузимају Љеш 31. октобра. У међувремену је према одлуци Врховног ратног савета у Скадар послат мешовити француско–енглеско–италијански контингент. Пре него што је савезнички одред стигао, српске трупе заузимају Скадар 30. октобра, а Тарабош 1. новембра.[1105]

Осврћући се на држање Италијана у Албанији, генерал Франше Д'Епере записао је 31. октобра да Италијани у Албанији нису желели да напредују докле год је било непријатеља. А сада када га нема, они су у пуном залету. Када више није имало шта да се ради, Италијани су сменили Ферера који је отезао са операцијама и послали генерала Пјачентинија са титулом титулом команданта армије. Почетком новембра из Албаније се повлаче француске 57. и 156. пешадијска дивизија. Есад–паша, након краћег боравка у Ђаковици, прелази у Солун где је чекао наређења од Врховног ратног савета, која никада нису дошла. У време потписивања примирја са Аустроугарском, италијанске трупе су, са изузетком Корче, Подградеца и Скадра, успоставиле директну контролу над Албанијом.[1106]

[1104] *Ibid*, d. 771, Vrhovna komanda, 28. oktobar 1918. godine, *Dijac Soninu i Zupeliju*; *Ibid*, d. 772, ratna zona, 28. oktobar 1918. godine, *Dijac Soninu*; *Ibid*, d. 782, Pariz, 30. oktobar 1918. godine, *Sonino Dijacu*.

[1105] A. Magro, *La Grande Guerra*, 129; П. Опачић, *Србија и Солунски фронт*, 335, 362–367; Новица Ракочевић, „Војна и политичка ситуација у Црној Гори од почетка августа 1918. до засиједања Подгоричке скупштине“, у: *Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, ур. Славенко Терзић (Београд: Историјски институт, 1989), 60.

[1106] Л. Ф. Д'Епере, *Мемоари*, 115–122; A. Magro, *La Grande Guerra*, 130; П. Опачић, *Србија и Солунски фронт*, 335; Д. Т. Батаковић, *Есад–паша Топтани, Србија и Албанско питање (1916–1918)*, 361–363.

9.1.4. Борба за Црну Гору

Чим су српске снаге избиле до Скопља, а италијанске се покренуле из Валоне, кренула је трка до Црне Горе и приморја. Срби су намеравали да стигну први како би извршили уједињење. Циљ Италијана био је да напредовањем кроз Албанију уђу са југа у Црну Гору и помогну њено очување. Генерал Франше Д'Епере, прихватио је 29. септембра предлог српске Врховне команде да се Охридски одред ојача свим Црногорцима из оперативне војске и упути на Котор. Одред је имао задатак да ради на уједињењу Црне Горе са Србијом. Истовремено српска влада позива Црногорски одбор да што пре дође на фронт како би извео политички део задатка. Сутрадан до Срба стижу информације да краљ Никола са Италијанима спрема црногорски одред за реуспостављање своје власти.[1107]

Краљ Никола се 20. септембра састао са Бонином и говорио о намери да формира црногорску легију, која ће се борити у Француској и Италији. О томе је разговарао и са Пишоном. Сонино је прихватио иницијативу и препоручио да се црногорска легија оформи у Америци где је било доста Црногораца. У разговору са новим италијанским послаником Монтаљаријем, краљ Никола 23. септембра изјављује да је Орландо подржао оснивање црногорске легије. Италијански посланик је због проблематичног односа краља Николе према Французима упозорио Сонина да Италија не би требало због Црне Горе да уђе у Сукоб са Паризом. Није веровао да се у Европи може прикупити више од 200 Црногораца и још 1.000 у Америци. Услед деловања краља Николе, почињу да се шире вести о доласку црногорског одреда под заштитом Италије.[1108]

Како је Охридски одред у међувремену упућен у Албанију, Пашић почетком октобра наређује да се за рад у Црној Гори употребе трупе генерала Милоша Васића. Одред који је формиран од другог пука Југословенске дивизије, једне брдске батерије и једног вода коњице придодат је штабу пуковника Драгутина Милутиновића који уместо Васића постаје командант новоформиране јединице. Од генерала Д'Епереа добијена је дозвола да овај одред буде под јурисдикцијом српске Врховне команде. Њима је требало

[1107] *Građa I*, d. 248, Solun, 29. septembar 1918. godine, *Rašić Pašiću*; *Isto*, d. 249, Solun, 29. septembar 1918. godine, *Rašić Protiću*; *Isto*, d. 252, Krf, 30. septembar 1918. godine, *Tomić Gavriloviću*; Н. Ракочевић, *Војна и политичка ситуација у Црној Гори*, 56; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 677–678.
[1108] DDI, V–XI, d. 549, Pariz, 20. septembar 1918. godine, *Bonin Soninu*; *Ibid*, d. 559, Pariz, 23. septembar 1918. godine, *Montaljari Soninu*.

да се придружи Охридски одред када заврши са операцијама у Албанији. Према утврђеном плану, српска војска би преко Призрена и Пећи продрла у Црну Гору и северну Албанију.[1109]

Поменути одред креће за Црну Гору 8. октобра. По доласку српских трупа, требало је у Црној Гори организовати скупштину која би се изјаснила за уједињење са Србијом. Рашић предлаже Пашићу да обезбеди политичку подршку и помоћ Д'Епереа за рад у северној Албанији и Црној Гори. Француски генерал 8. октобра од своје владе добија одобрење да пребаци део српске војске на лево крило како би оне наставиле продор ка Црној Гори и Далмацији. Уколико би се Италијани и Црногорци бунили, француски генерал је намеравао да изјави како Срби не слушају његове наредбе и упутио би привидан протест српској Врховној команди.[1110]

Војвода Мишић 14. октобра наређује команданту Другог југословенског пука да маршира до Пећи. Српски добровољци и устаници већ су се тада налазили у Пећи и Новом Пазару. У случају да наиђе на неке црногорске оружане формације, командант одреда је према инструкцијама требало да изјави како српске трупе долазе као гониоци аустроугарске војске, пријатељи и ослободиоци. Уколико би се повела полемика о будућности, командант одреда добија инструкцију да изјави како деловање српских трупа не прејудицира политичка питања која ће касније бити регулисана.[1111]

Заступник председника владе, Стојан Протић прослеђује 17. октобра Врховној команди упутство за рад у Црној Гори. Затражио је да српска војска што пре уђе на њену територију и пресече сваки покушај Италије да изведе неку акцију преко Скадра. Било је од највеће важности да Срби први уђу у Црну Гору, јер је било извесно да ће их Црногорци дочекати са одушевљењем. Како се претходно јавила бојазан да ће црногорски

[1109] АС, МИД ПО, 1918, p. 532, Ф. II, дос. 1, Пов. но. 4219, Солун, 27. септембар 1918. године, *Министар војни Пашићу*; *Građa I*, d. 258, Solun, 3. oktobar 1918. godine, Rašić *Vrhovnoj komandi srpske vojske*; *Isto*, d. 259, Krf, 3. oktobar 1918. godine, *Protić Pašiću*; Н. Ракочевић, *Војна и политичка ситуација у Црној Гори*, 56; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 363–364; Гавро Перазић, „Међународно–правни положај српског одреда у саставу међународног деташмана на територији Црне Горе“, у: *Србија на крају Првог светског рата*, ур: Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1990), 27–30.

[1110] *Građa I*, d. 261, Pariz, 4. oktobar 1918. godine, *Popović MID–u*; *Isto*, d. 263, Krf, 6. oktobar 1918. godine, *Protić Pašiću*; *Isto*, d. 269, Solun, 7. oktobar 1918. godine, *Rašić Pašiću*; *Isto*, d. 272, Solun, 8. oktobar 1918. godine, *Balugdžić Pašiću*; *Isto*, d. 281, Solun, 10. oktobar 1918. godine, *General Rašić Vrhovnoj komandi srpske vojske*; Н. Ракочевић, *Војна и политичка ситуација у Црној Гори*, 56–57; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 678–679.

[1111] *Ibid*, d. 288, Skoplje, 14. oktobar 1918. godine, *Mišić komandantu 2. jugoslovenskog puka*; П. Опачић, *Србија и Солунски фронт*, 363; Н. Ракочевић, *Војна и политичка ситуација у Црној Гори*, 56–57; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 678–679.

официри које је ослободила Аустроугарска организовати подршку краљу Николи, Протић извештава да нема разлога за страх, јер ти официри нису уз црногорског краља. У случају да трупе при наступању наиђу на црногорске јединице које би Италија пребацила за рачун краља Николе, требало је купити време и спровести агитацију да се и они придруже српским трупама. Протић је био уверен да сама чињеница умешаности Италије пружа могућност да се те трупе компромитују код Црногораца. Требало је проповедати грађанску једнакост у Великој Србији, очување стечених права и обећавати сигурне плате за чиновнике. Народу је требало помоћи у намирницама. Уједињење би спровели сами Црногорци, а српски утицај би се огледао у надзору над организацијом. Требало је водити рачуна да Црногорци не стекну утисак да Срби желе њима да владају, већ да уведу Црну Гору у једну већу заједницу. За политички рад послати су Светозар Томић и Јанко Спасојевић.[1112]

У међувремену, краљ Никола наставља са својим активностима. Супротно саветима Монтаљарија, најављује да ће крајем октобра доћи у Италију како би се приближио фронту. Италијански посланик је из других извора сазнао како је краљ најављивао да ће након Италије отићи у Албанију. Француска влада изричито му је саопштила да не одобрава његов одлазак. Сонино је такође био против тога, јер његово присуство не би било од користи, већ би напротив могло да изазове непотребан сукоб са Паризом.[1113]

Када су Италијани одбили предлог, краљ се поново обратио Французима и затражио да се преко Солунског фронта врати у Црну Гору са њиховим трупама. Међутим, они му одговарају да сачека развој догађаја. Након оваквог одговора, краљ Никола предаје Монтаљарију меморандум у којем је изложена идеја да дође у Рим, а потом се са италијанским трупама врати у Црну Гору. Међутим, Италијанима, упркос династичком сродству, није примарни интерес био повратак краља Николе у земљу. То се најбоље види из Империјалијевог разговора у Форин Офису од 19. октобра, када он

[1112] *Ibid*, d. 292, Solun, 15. oktobar 1918. godine, *Rašić Pašiću*; *Isto*, d. 293, Krf, 15. oktobar 1918. godine, *Protić Jovanoviću*; *Građa II*, d. 312, Solun, 20. oktobar 1918. godine, *Rašić Vrhovnoj komandi srpske vojske*; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 678–679; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 362.
[1113] DDI, V–XI, d. 686, Pariz, 17. oktobar 1918. godine, *Montaljari Soninu*.

изјављује да је примарни италијански интерес за очување Црне Горе садржан у питању Ловћена. Њену обнову видео је као једну од темељних основа Лондонског уговора.[1114]

Француски посланик добија 19. октобра инструкције од своје владе да прекине односе са краљем. Црногорски монарх се у међувремену одрекао одласка у Албанију, али је инсистирао да оде у Рим. У разговору са Барером, Сонино је избегавао да се изјасни о питању црногорског краља. Он настоји да преко Француза спречи одлазак Радовића и других присталица уједињења у Црну Гору. Како би се осигурали да краљ Никола неће напустити територију Француске, из Париза су 20. октобра запретили да ће замрзнути сва средства црногорске владе у Банци Француске. Краљ је из тога закључио да Париз подржава Србију у настојању да уклони црногорску династију и прогласи уједињење са Црном Гором. Монтаљари предлаже Сонину да од Лондона и Вашингтона затражи поштовање интегритета Црне Горе и спречавање антидинастичке акције Србије.[1115]

Сонину није одговарало понашање црногорског краља и његово сучељавање са Французима. Италијанска влада одвраћа краља од одласка у Албанију. У Риму су били уверени да би то изазвало незадовољство Албанаца и створило проблеме Италији на терену. Са друге стране таква одлука би непотребно продубила сукоб са Французима. Како није могао директно да се заложи за краља због негативног става Париза, Сонино, по савету Монтаљарија, настоји да то учини посредним путем преко Вашингтона. У телеграму Ди Челереу од 26. октобра, италијански министар поручује да упркос односу према краљу Николи влада у Риму не може равнодушно да гледа на акцију која води нестанку државе која може послужити Италији као противтежа Србији. Ово питање нарочито је било важност због Котора, чији је значај био потпуно другачији у зависности од тога да ли ће се наћи у рукама Срба или Црногораца након рата. Стога Сонино поручује италијанском амбасадору да се заложи код председника Вилсона и неутралише акцију Срба која је ишла на штету независности црногорске државе. Паралелно са овом акцијом, Сонино покушава да обезбеди учешће италијанских трупа у окупацији Црне Горе.[1116]

[1114] *Ibid*, d. 690, Pariz, 17. oktobar 1918. godine, *Montaljari Soninu*; *Ibid*, d. 705, London, 19. oktobar 1918. godine, *Imperijali Soninu*.
[1115] *Ibid*, d. 712, Rim, 20. oktobar 1918. godine, *Sonino Boninu*; *Ibid*, d. 715, Pariz, 20. oktobar 1918. godine, *Montaljari Soninu*.
[1116] *Ibid*, d. 720, Rim, 21. oktobar 1918. godine, *Sonino Montaljariju*; *Ibid*, d. 764, Rim, 26. oktobar 1918. godine, *Sonino Di Čelereu*; *Ibid*, d. 766, Rim, 26. oktobar 1918. godine, *Sonino Boninu i generalu Dijacu*.

У међувремену, акција на терену је настављена. Од Другог југословенског пука и придодатих јединица формиране су 23. октобра Скадарске трупе. Њима је придодат Охридски одред. Скадарске трупе добијају задатак да напредују у два правца. Прва колона кренула је 24. октобра преко Плава за Скадар. Друга група кренула је преко Берана и Андијевице за Подгорицу. Непосредно након покрета трупа, српска Врховна команда добија обавештење о одлуци да у Скадар уђе само мешовити савезнички одред. Било је јасно да Французи настоје да спрече директан контакт између српских и италијанских снага. По пријему овог обавештења, Скадарске трупе су преименоване у Југословенске трупе. Њихов главни задатак био је да продру преко Подгорице до Котора. Међутим, до трупа које су већ кренуле ка Скадру наређење није стигло, те се одред није зауставио.[1117]

Крајем октобра, до Команде Источне војске стиже захтев за учешће италијанских трупа у окупацији Црне Горе и искључивању српске војске из ове акције. По пријему ове информације, начелник Штаба генерала Д'Епереа, генерал Анри Шарпи поручује Србима да што пре окупирају Црну Гору и избегну компликације које би настале уколико би их Италијани предухитрили. Сматрао је да су упућене српске трупе слабе, те предлаже да се у Црну Гору пошаље цела Југословенска дивизија која се већ налазила на Косову и Метохији. На захтев генерала Д'Епереа од 24. октобра, Врховни ратни савет је одлучио да ће операције у Црној Гори и северној Албанији бити потчињене команданту Источне армије.[1118]

У складу са инструкцијама своје владе, генерал Пјачентини је 31. октобра затражио од генерала Д'Епереа да Италијани окупирају северну Албанију и Црну Гору. Француски генерал се жалио Паризу и упозорио да то може довести до сукоба, јер у Црној Гори већ оперише југословенски пук и српски добровољци. Када је његов телеграм прочитан пред свим Савезницима, Сонино изјављује да је реч о неспоразуму. Након повољног одговора из Париза, француски генерал је дозволио Италијанима да окупирају северну Албанију, али не и Црну Гору. Упркос отпору Д'Епереа, док се чекало на одговор из Париза, Италијани из Љеша упућују одред коњице ка Котору, који 31. октобра улази у Вирпазар,

[1117] *Građa I*, d. 292, Solun, 15. oktobar 1918. godine, *Rašić Pašiću*; *Građa I*, d. 293, Krf, 15. oktobar 1918. godine, *Protić Jovanoviću*; П. Опачић, *Србија и Солунски фронт*, 363–367; Н. Ракочевић, *Војна и политичка ситуација у Црној Гори*, 58–59; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 684–687.

[1118] DDI, V–XI, d. 771, Vrhovna komanda, 28. oktobar 1918. godine, *Dijac Soninu i Zupeliju*; *Ibid*, d. 772, ratna zona, 28. oktobar 1918. godine, *Dijac Soninu*; *Ibid*, d. 782, Pariz, 30. oktobar 1918. godine, *Sonino Dijacu*; *Građa II*, d. 330, Solun, 27. oktobar 1918. godine, *Major Marinković vojvodi Mišiću*; *Isto*, d. 333, Solun, 29. oktobar 1918. godine, *Balugdžić Pašiću*.

Улцињ и Бар. Тек након примирја потписаног у Вила Ђусти 3. новембра, Пјачентини прихвата одлуку о јединственој команди на подручју Црне Горе.[1119]

За то време српске трупе уз помоћ устаника запоседају Подгорицу и настављају ка Цетињу. На дан потписивања примирја, војвода Мишић издаје наређење Јадранским трупама да заузму Котор и напредују даље дуж приморја. Југословенска флота у Котору поздравила је 3. новембра поморске снаге Антанте и затражила да се у Котор пошаљу британска и америчка флота. Орландо је предложио да се одговори да ова флота крене на Крф. Претходница српске војске улази у град 6. новембра. У међувремену, командант непријатељских снага концентрисаних у Котору под командом генерала фон Пфланцера затражиле од генерала Пјачентинија помоћ и заштиту од непријатељски расположеног локалног становништва. Италијани упућују у Котор бригаду „Барлета“ која добија задатак да одржава јавни ред и мир у граду. Италијанска морнарица шаље своје бродове у Бар, Улцињ и Котор. Услед напредовања српских одреда, Италијани у време престанка операција у Црној Гори 11. новембра нису успели да продру у унутрашњост Црне Горе, већ остају искључиво на обали. Котор постаје тачка сусрета Италијана и Срба.[1120]

9.1.5. Нови неспоразуми на релацији Пашић–Трумбић и стварање трећег чиниоца

Под утиском пробоја Солунског фронта, Пашић средином септембра прекида свој боравак у бањи Евијан и одлази за Париз. Његова главна намера била је да код Француза обезбеди подршку за уједињење под искључивим окриљем Србије. Дакле, више није радио само на спречавању признања статуса Југословенском одбору, већ предузима мере да се то право и формално призна само Србији. Међутим, Французи, још нису потпуно преломили по питању очувања Аустроугарске, те у разговорима избегавају да се изјасне по овом питању. Пишон и председник Француске Републике, Ремон Поенкаре, саветују

[1119] АС, МИД ПО, 1918, p. 538, Ф. V, дос. 3, Пов. но. 7070, новембар 1918. године, *Записници са седница Врховног ратног савета*; DDI, V–XI, d. 811, Pariz, 3. novembar 1918. godine, *Sonino generalima Dijacu i Pjačentiniju*; *Građa II*, d. 377, Pariz, 2. novembar 1918. godine, *Vesnić MID–u*; *Isto*, d. 392, Solun, 3. novembar 1918. godine, *Rašić Vrhovnoj komandi*; A. Magro, *La Grande Guerra*, 129; П. Опачић, *Србија и Солунски фронт*, 335–367;

[1120] *Građa II*, d. 391, Niš, 3. novembar 1918. godine, *Mišić komandantima I i II armije i Jadranskih trupa*; *Isto*, d. 392, Solun, 3. novembar 1918. godine, *Rašić Vrhovnoj komandi*; A. Magro, *La Grande Guerra*, 129; П. Опачић, *Србија и Солунски фронт*, 335–367; DDI, V–XI, d. 814, Pariz, 3. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa međusavezničke konferencije u Parizu*; Г. Перазић, *Међународно–правни положај српског одреда*, 27–30; Н. Ракочевић, *Војна и политичка ситуација у Црној Гори*, 60–61; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 683–695.

председнику српске владе да искористи повољан тренутак који је настао након српских победа да обједини политичке снаге и оформи коалициони кабинет. На основу ставова Француза и Енглеза, Пашић стиче утисак да Савезници нису прихватили југословенско уједињење. Упркос томе, он користи утисак који је настао након победа српске војске да у француском и британском јавном мњењу што више истакне проблем уједињења.[1121]

За то време Трумбић је боравио у Берну, где се састао са италијанским послаником Паулучијем. Под утиском италијанске декларације и сукоба са Пашићем, Трумбић изјављује да Југославија као заштитницу може имати само Италију. О уређењу није говорио на основу Крфске декларације, већ наводи да ће се о томе одлучивати када Аустроугарска буде уништена. На констатацију италијанског посланика да ће будућа држава бити успостављена под жезлом династије Карађорђевић са центром у Београду, Трумбић наводи да је логичније да престоница буде у Сарајеву. Видно нерасположен према Пашићу износио је пред италијанским послаником опаске на његов рачун. Критиковао је неактивност српске владе на Крфу.[1122]

Суочен са новим одлагањем Конгреса потлачених народа за 15. октобар, Трумбић предлаже да крајем септембра дође у Париз и састане се са Пашићем. Његова основна идеја била је да са њим расправи питање о признању Југословенског одбора. Међутим, на састанку који је одржан 27. септембра председник одбора се сусреће са новим Пашићевим ставом по питању уједињења. Он оптужује председника српске владе да југословенски народ посматра само објекат, иако је према његовом гледишту он био субјекат и извор својих права независно од Србије. Као главни аргумент за признавање Југословенског одбора, истиче опасност да Италијани окупирају приморје третирајући га као непријатељску територију. Са друге стране, Пашић се држао аргумената да Југословенски одбор не може да буде легитимни политички представник, јер Србија ослобађа и подноси жртве за уједињење. Износи став да ће се прво Срби ујединити са Србијом, а потом ће Хрватима и Словенцима бити дата слобода да одлуче да ли ће се и они прикључити. Расправа се додатно заоштрила када Пашић изјављује да је он створио Југословенски одбор. За Крфску декларацију наводи да је била неопходна због ситуације од претходне године, највише због страног фактора, јавног мњења, питања вере, календара и писма.

[1121] М. Паулова, *Југословенски одбор*, 680–683; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 437–439, 449.
[1122] DDI, V–XI, d. 556, Bern, 21. septembar 1918. godine, *Paluči Soninu*.

Састанак није решио несугласице на линији Пашић–Трумбић, већ их је продубио. Стога обојица одлучују да се засебно обрате Савезницима.[1123]

Било је очигледно да је пробој Солунског фронта охрабрио Пашића да иде до краја са својом верзијом уједињења. Након састанка са Трумбићем, он у изјавама за француске листове изражава наду да ће Савезници издати декларацију којом ће признати Србији право да ослободи сву своју браћу и са њима се уједини у слободну и независну државу.[1124] Истог дана, предаје Пишону предлог следеће изјаве коју би учинили Савезници у корист Србије:

> „Признајући Србију као свог савезника од почетка рата, исто тако признајемо и њену браћу Србе, Хрвате и Словенце као своје савезнике и трудићемо се да се и они ослободе и уједине са Србијом у једну независну државу.“[1125]

Друга варијанта изјаве требало је да садржи формулацију:

> „Трудићемо се да им дамо право на самоопредељење.“[1126]

Истовремено, Трумбић предлаже француској влади своју формулу за признање Југословена, добровољачких одреда и статуса Југословенског одбора. Предлог је подразумевао изјаву Савезника којом признају Југословене као савезничку нацију са правом да прекине везе са Аустроугарском и уједини се са Србијом и Црном Гором на основу права самоопредељења. Поред тога, тражено је да се југословенским добровољцима призна статус савезничких трупа. Дакле, Југословени би на тај начин стекли своје оружане формације изузете из српске војске. Југословенски одбор би у изјави Савезника био признат као представник народних интереса Срба, Хрвата и Словенаца унутар Аустроугарске. Као такав, Одбор би на основу Крфске декларације радио заједно са српском владом на уједињењу. Пишон је одбио да прихвати предлог без сагласности

[1123] *Ibid*, d. 556, Bern, 21. septembar 1918. godine, *Paulučи Soninu*; *Građa I*, d. 241, Bern, 22. septembar 1918. godine, *Trumbić srpskoj vladi*; *Isto*, d. 262, Pariz, 27. septembar 1918. godine, *Trumbićeva zabeleška*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 439–441; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 351–352; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 681–687; – На седници Врховног ратног савета 8. октобра усвојено је да се Конгрес потлачених народа у Паризу одложи за 15. новембар, (DDI, V–XI, d. 635, Pariz, 8. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice Vrhovnog ratnog saveta*).

[1124] *Građa I*, d. 243, Pariz, 27. septembar 1918. godine, *Pašićeva izjava pariskim listovima*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 437; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 350–351; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 680–687.

[1125] DDI, V–XI, d. 616, Pariz, 3. oktobar 1918. godine, *Montaljari Soninu*; *Ibid*, d. 674, Rim, 15. oktobar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim prestavnicima*; *Građa I*, d. 244, Pariz, 27. septembar 1918. godine, *Pašićev predlog*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 350–351; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 687.

[1126] *Građa I*, d. 244, Pariz, 27. septembar 1918. godine, *Pašićev predlog*.

српске владе и изјавио да Југословени прво морају да се договоре са енглеском, италијанском и српском владом.[1127]

Након изјаве Италијана о будућности Југословена од 14. септембра, а нарочито услед ставова владе САД исказаних у Вилсоновом говору од 27. септембра, посланик у Лондону страхује да је отворена могућност стварања Југословенске државе независно од Србије. Стога предлаже да се пред Савезнике изађе са званичним ставом српске владе по питању уједињења. Ово је било неопходно због чињенице да су Савезници до тада у изјавама износили само симпатије али не и званичну потврду одређеног програма. Моменат за овакав захтев српске владе, према мишљењу Јовановића био је погодан због успеха на Балкану. Пашић информише посланика у Лондону да је српска влада већ изнела Савезницима своје гледиште које не одступа од Крфске декларације.[1128]

Док су се Пашић и Трумбић сукобљавали око питања признања Југословенског одбора и начина уједињења, унутар саме Двојне монархије, под утиском пораза на Балкану и Вилсонових изјава, долази до великих промена. Политички кругови у Бечу разматрају реструктуирање државе по федералном принципу. Сви ови фактори скупа подстичу Југословене на терену да се политички артикулишу. На састанку одржаном у Загребу 5. и 6. октобра, основано је Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба, које постаје нови фактор у процесу одлучивања о будућности југословенских земаља.[1129]

У међувремену, Трумбић се из Француске враћа у Лондон и 7. октобра предаје британској влади меморандум који је садржао ставове српске владе и Југословенског одбора. У Британију стиже и Пашић. Стид користи прилику да се 8. октобра састане са њим и разговара о актуелним проблемима. Међу саговорницима одмах долази до сукоба. Стид је заступао идентичне аргументе као Трумбић. Изразио је жаљење што српска влада није поступила по Крфској декларацији и осигурала Југословенима исто признање какво је било дато Чехословацима и Пољацима. Пашић се бранио да у време потписивања Крфске декларације српска влада није могла да претпостави да ће Трумбић тражити такву врсту

[1127] *Ibid*, d. 253, Pariz, septembar 1918. godine, *Trumbić Pišonu*; DDI, V–XI, d. 607, Pariz, 2. oktobar 1918. godine, *Bonin Soninu*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 441–442; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 352–353; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 688–690.
[1128] *Ibid*, d. 247, London, 29. septembar 1918. godine, *Jovanović MID–u i prestolonasledniku*; *Ibid*, d. 250, Pariz, 30. septembar 1918. godine, *Pašić Jovanoviću*.
[1129] *Ibid*, d. 265, Zagreb, 6. oktobar 1918. godine, *Saopštenje o osnivanju Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 452–453; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 354–356; М. Радојевић, Љ. Димић, *Србија у Великом рату*, 274.

признања. У наставку разговора изнео је исте аргументе по питању статуса Одбора као приликом разговора са Трумбићем у Паризу. На изјаву британског новинара да Троједна краљевина (Хрватска, Славонија и Далмација) желе уједињење са Србијом а не анексију, Пашић је љутито одговорио да је то била вештачка творевина Аустроугарске. Упркос ставу према Крфској декларацији, као пропагандном средству усвојеном у тренутку нужде, Пашић обећава да ће је поштовати, али инсистира да вођење политике буде у српским рукама. На Стидову констатацију да се смена Михаиловића лоше одразила на Југословене и да би сличан утисак оставила смена посланика у Лондону, председник српске владе изјављује да је његово право да о томе одлучује, а његови чиновници имају да слушају. Шокиран оваквим изјавама, Стид закључује да Пашић говори као султан. Исход састанка није показивао могућност за спуштање тензија у односима српске владе и Југословенског одбора.[1130]

Пашићев чврст став, деловао је контрапродуктивно на Трумбића. Уплашен од српских аспирација председник Југословенског одбора усваја федеративни принцип као облик уређења будуће државе. На тај начин, настојао је да сачува посебне хрватске интересе у уједињеној Југославији. Са друге стране, након састанака са британским државницима, Пашић ублажује своје ставове и схвата да неће моћи да изврши уједињење онако како је планирао. Делимично попуштање види се из његове изјаве за агенцију „Ројтер“ од 10. новембра, у којој истиче да Крфска декларација уводи у ново доба, јер се у њој изражава нада троименог народа да буде уједињен са Србијом. Упозорио је да Савезници не смеју дозволити Аустроугарској да се унутрашњом реформом сачува од комадања. У изјави за „Дејли Кроникл“, Пашић наводи да Југословени имају слободу да се уједине са браћом у Србији уколико то желе. Сличне изјаве даје за друге енглеске листове попут „Морнинг Поста“ и „Манчестер Гардијана“.[1131]

[1130] *Ibid*, d. 267, London, 7. oktobar 1918. godine, *Trumbićev memorandum engleskoj vladi*; *Isto*, d. 274, London, 8. oktobar 1918. godine, *Stidova beleška*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 444–445; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 357–258; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 691–704.

[1131] *Ibid*, d. 278, London, 10. oktobar 1918. godine, *Pašićeva izjava agenciji Rojter*; *Isto*, d. 286, London, 12. oktobar 1918. godine, *Pašićeva izjava za Dejli Kronikl*; *Isto*, d. 297, London, 17. oktobar 1918. godine, *Pašićeva izjava za „Tajms*“; *Isto*, d. 298, London, 17. oktobar 1918. godine, *Pašićeva izjava za „Morning Post*“; *Isto*, d. 299, Mančester, 17. oktobar 1918. godine, *Pašićeva izjava za „Mančester gardijan*“; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 448; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 358–360; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 704–722; – Има индиција да је Југословенски одбор још средином септембра радио на усвајању федералног уређења будуће државе. У разговору са италијанским амбасадором, Роберт Лансинг још 18. септембра изјављује да је између

Разлике између гледишта српске владе и Југословенског одбора састојале су се према тврдњама Пашића искључиво у начину како ће се уједињење извршити. Он и Трумбић били су подједнако уверени да су Савезници, уз извесна колебања, већ прихватили Крфску декларацију као свој ратни циљ. Изостанак експлицитне изјаве о томе Пашић објашњава постојањем Лондонског уговора. Савезници се према његовом схватању нису могли одрећи обећања датих Риму, али су настојали да смање важност уговора са Италијом и сведу га на минимум. Веровао је да гаранције Чехословацима и Пољацима саме по себи стварају преседан и омогућавају Југословенима да, упркос Лондонском уговору, одреде своју будућност на основу права на самоопредељење.[1132]

Наишавши на отпор Форин Офиса, Пашић напушта став о Србији као искључивом ујединитељу и враћа се Крфској декларацији. Страховао је да ће Италија искористити подвојеност између Срба и Југословена како би доказала тезу да међу њима не може доћи до кохезије.[1133] У својој ноти од 12. октобра, Пашић је формално затражио од Савезника следећу декларацију:

> „Признајемо Србију као свог савезника од почетка тренутног рата, исто тако признајемо и њену браћу Србе, Хрвате и Словенце из Аустроугарске и показујемо спремност да прихватимо њихово уједињење са Србијом у слободну и демократску државу на начин предвиђен Крфском декларацијом.“[1134]

Из приложеног је јасно да је Пашић изменио прву ноту предату Пишону крајем септембра, додајући одредбу о Крфској декларацији. Пишон је сматрао да издавање такве декларације није опортуно у тренутку када је Аустроугарска затражила примирје, те је затражио мишљење осталих Савезника. Сонино 15. октобра изјављује Бареру да је сагласан са француским министром да није време за такву изјаву. Упозорио је да би се декларација у том смислу могла протумачити као жеља Сила Споразума да дају практичну интерпретацију генералних принципа које је истакао Вилсон, а које су Централне силе већ

стварања Велике Србије и стварања федералне државе склон другом решењу, (DDI, V–XI, d. 540, Vašington, 18. septembar 1918. godine, *Di Čelere Soninu*).

[1132] *Ibid*, d. 279, London, 10. oktobar 1918. godine, *Ostrovićeva beleška*.

[1133] DDI, V–XI, d. 696, London, 18. oktobar 1918. godine, *Imperijali Soninu*; *Građa I*, d. 285, London, 11. oktobar 1918. godine, *Pašić Protiću*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 445–447.

[1134] *Ibid*, d. 674, Rim, 15. oktobar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim prestavnicima*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 358–359.

прихватиле као базу за преговоре. Јавно мњење би овакав потез сматрало као покушај стварања препрека за преговоре о миру.[1135]

Промена Пашићевог става уследила је услед страха да британска влада под утицајем Стида и Вотсона не призна Југословенски одбор као политички фактор. У том случају Југословени би имали засебног представника на мировној конференцији. Друга опција, била је да се чланови Југословенског одбора приме у коалициони кабинет. Пашић коначно усваја савете Француза и Британаца по питању формирања концентрисане владе. У писму Протићу наводи да су српске опозиционе групе расположне за такво решење. Међутим, сада је Трумбић затезао. Он саопштава Југословенском народном вијећу у Америци своје разлике у погледима са Пашићем и тражи подршку. Истовремено захтева од српске владе да се у Паризу сазове конференција представника оних фактора који су усвојили Крфску декларацију. Председник српске владе одбија Трумбићев предлог и отпочиње са рад на формирању коалиционог кабинета, како би ојачао позиције у односу на Југословенски одбор. Био је чак спреман да прими три члана Југословенског одбора у нову владу.[1136]

Када се Пашић напокон састао са Лојдом Џорџом 15. октобра, схвата да Британци нису јединствени по питању уједињења. За разлику од Балфура, британски премијер је заступао став да питање уједињења зависи искључиво од ситуације на бојном пољу. Уколико српска војска успе да окупира територије на које претендује, већа је шанса да ће их задржати. У случају да ове територије остану под контролом Аустроугарске у тренутку прекида непријатељства, о њима би Савезници одлучивали приликом преговора са непријатељем. Суочен са подвојеним ставом Британаца, Пашић одлучује да прихвати Балфурово решење. Међутим, ставови Француза и Британаца у комбинацији са објављеним манифестом цара Карла побуђују код њега страхове да ће Савезници прихватити федеративно преуређење Двојне монархије. Несигуран у исход потенцијалног референдума, Пашић закључује да се југословенско питање може решити унутар Двојне

[1135] *Ibid*, d. 674, Rim, 15. oktobar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim prestavnicima*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 375.
[1136] *Građa I*, d. 284, London, 11. oktobar 1918. godine, *Trumbić Pašiću*; *Ibid*, d. 285, London, 11. oktobar 1918. godine, *Pašić Protiću*; *Ibid*, d. 287, London, 14. oktobar 1918. godine, *Trumbić Gršковићу*; *Ibid*, d. 289, Pariz, 15. oktobar 1918. godine, *Vesnić Pašiću*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 445–449, 454–455; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 358–359; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 723–726.

монархије или стварањем Југославије одвојене од Србије. Оба решења, била су погубна.[1137]

У међувремену Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба 17. октобра бира своје органе. Изабрано Председништво чинили су Словенац, Хрват и Србин – Антон Корошец (председник), Анте Павелић[1138] и Светозар Прибићевић (потпредседници). На крају последњем састанку 19. октобра објављено је да Вијеће тражи уједињење Срба, Хрвата и Словенаца на читавом етничком простору, захтева учешће Југословена на мировном конгресу, одбија Карлов манифест за реструктуирање Аустроугарске на федералној основи и изјављује да ће Држава Словенаца, Хрвата и Срба гарантовати права мањина и приступ мору суседним државама (мислећи пре свега на Мађарску). Изјава председника Вилсона од 18. октобра временски се поклопила са одлуком Вијећа у Загребу и фактички потврдила његове тежње. Суочена са безизлазном ситуацијом, Аустроугарска 28. октобра прихвата све америчке услове за покретање разговора о потписивању примирја. Већ сутрадан Хрватски сабор доноси одлуку о прекиду државноправних односа са Хабзбуршком монархијом и преноси своја права на Вијеће које добија задатак да изврши уједињење. Два дана касније, 31. октобра 1918. године проглашено је стварање Државе Словенаца, Хрвата и Срба. Неколико дана пре ових одлука, Вијеће шаље у Швајцарску Антона Корошца, Мелка Чингрију и Грегора Зерјева са задатком да остваре контакт са Југословенским одбором и Савезницима.[1139]

9.2. Крај рата

Од септембра, сви фронтови, осим италијанског постају постају активни. Моралну снагу Антанти улила је бугарска капитулација. Са друге стране, америчке снаге омогућавају војну премоћ на терену. Немачка, упркос пребацивању трупа са источног фронта, показује још од лета озбиљне знаке замора. Стање у Двојној монархији било је

[1137] Đ. Đ. Stanković, *Nikola Pašić, Saveznici*, 239–240; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 448–450

[1138] Ради дистинкције од усташког вође Анте Павелића (1889–1959), важно је напоменути да се ради о Анти Павелићу старијем (1869–1938), хрватском политичару и члану Хрватске странке права.

[1139] *Građa II*, d. 334, Bern, 29. oktobar 1918. godine, *M. Jovanović Protiću*; Милош Војиновић, *Визије будућности: југословенски простор 1914–1918 – Тематска збирка докумената*, (Нови Сад: Академска књига, 2024), 297–308; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 364–370; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 453–454, 461–463; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 734–740, 757–758; М. Радојевић, Љ. Димић, *Србија у Великом рату*, 274.

вишеструко горе. Иако је неактивност Италијана представљала срећну околност, Аустроугарска, након бугарске капитулације, постаје потпуно изложена из правца Балкана. Када је крајем октобра коначно отпочео италијански напад, вишевековној монархији задат је смртоносни ударац. Била је то прилика за Италију и Србију да остваре своје аспирације. Међутим, прилика је истовремено представљала и јабуку раздора.

9.2.1. Пораз три царства

Већ неко време ситуација унутар Аустроугарске почиње да се одражава на њену вољу за даље вођење рата. Након пораза аустроугарске војске на Пјави и неуспеха немачке летње офанзиве, у Бечу су увидели да победа више није могућа. Цар Карло 10. августа изјављује да се мир мора постићи до краја 1918. године, макар и сепаратни. У међувремену код Американаца се све више уобличава идеја о распаду Двојне монархије. Назнака такве политике било је америчко признање Чехословака као зараћене стране почетком септембра. Ова околност отклонила је препреке да исто затраже и други народи унутар Монархије. На дан почетка артиљеријске припреме за општи напад на Солунском фронту (14. септембра), аустроугарска влада упућује владама свих зараћених и неутралних држава ноту којом позива зараћене стране да пошаљу делегате на поверљив договор о темељним начелима за склапање споразума који би окончао рат. Амерички председник одмах одбија ову иницијативу, а Савезници нису журили да одговоре. Политички представници Словенаца, Хрвата и Срба изјавили су да аустроугарска влада може само говорити у име два владајућа народа у Монархији, никако у име потлачених народа.[1140]

Вилсон је унапред упутио српској влади текст свог говора који је планирао да одржи у Њујорку 27. септембра, затраживши њено мишљење о различитим декларацијама које је планирао да изнесе. У одржаном говору, амерички председник одбија да прави компромисе са Немачком и Аустроугарском и истиче права потлачених народа унутар Двојне монархије. Била је то још једна најава нове политике САД. Овакав одговор, унутрашње стање и распад балканског фронта подстичу у самој Аустроугарској дискусију

[1140] *Građa I*, d. 242, Zagreb, 24. septembar 1918. godine, *Izjava predstavnika političkih organizacija Slovenaca, Hrvata i Srba pod Austrougarskom*; Ч. Антић, *Неизабрана савезница*, 437; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak*, 127–128; A Watson, *Ring of Steel*, 540.

о реструктуирању. Суочене са критичном ситуацијом након капитуалације Бугарске, Централне силе једна за другом нуде преговоре за мир.[1141]

Најкритичнија ситуација била је у Турској. Наиме, неколико дана након почетка операција на Солунском фронту, трупе генерала Аленбија покрећу офанзиву у Палестини и одмах постижу значајне успехе. Британци успевају да одбаце турске снаге неколико стотина километара и 2. октобра заузимају Дамаск у Сирији. Након ових догађаја и распада фронта на Балкану, турска делегација се обратила британском адмиралу Сомерсету Артуру Гух–Калтроту и 6. октобра затражила примирје. О томе је одмах обавештен Врховни ратни савет. Турци су у међувремену, на основу 14 тачака, покушали преко Мадрида да отворе преговоре са Вашингтоном, иако се Османско царство није ни налазило у рату са САД. На турску ноту Американци нису одговорили. Падом великог везира Талат–паше и доласком Изет–паше који се залагао за примирје са Антантом, ситуација је знатно олакшана. Преговори са Британцима отпочели су 27. октобра. Као што су у случају Бугарске преговоре са њиховим делегатима водили искључиво Французи, сада су Британци самостално водили преговоре са Османским царством. Турска делегација 30. октобра у Мудросу потписује примирје са британском делегацијом. Прихваћени су тешки услови, који су подразумевали губитак свих територија изван Мале Азије, демобилизацију војске, предају флоте и дозволу кретања за савезничке трупе преко турске територије. Када је 31. октобра генерал Милн је са својим мешовитим корпусом прешао реку Марицу примирје је већ ступило на снагу. Савезничка флота, почетком новембра улази у Дарданеле и окупира све тврђаве [1142]

Почетак опште офанзиве на западном фронту 26. септембра одразио се највише на Немачку, те она 3. октобра подноси предлог за преговоре о миру. Међутим, Берлин не прихвата да повуче своје снаге са окупираних подручја, која сматра као залог. Вилсон је

[1141] АС, МИД ПО, 1918, p. 531, Ф. I, дос. 4, Пов. но. 3957, Ница, 14. септембар 1918. године, *Пауновић Пашићу*; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak*, 128–129.

[1142] *Исто*, p. 538, Ф. V, дос. 1, Пов. но. 4114, Атина, 24. септембар 1918. године, *Преговори са Турском*; *Исто*, 1918, p. 538, Ф. V, дос. 2, Пов. но. 4579, Берн, 13. октобар 1918. године, *Грујић Пашићу*; *Исто*, p. 538, Ф. V, дос. 2, Пов. но. 4649, Лондон, 19. октобар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, p. 538, Ф. V, дос. 2, Пов. но. 4699, Вашингтон, 19. октобар 1918. године, *Симић МИД–у*; DDI, V–XI, d. 625, Pariz, 6. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice Međusavezničke konferencije u Parizu*; *Ibid*, d. 730, Rim, 23. oktobar 1918. godine, *Sonino Orlandu*; *Ibid*, d. 744, London, 24. oktobar 1918. godine, *Imperijali Soninu*; *Ibid*, d. 784, Pariz, 30. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa međusavezničke konferencije u Parizu od 30. oktobra*; Ibid, d. 787, Pariz, 30. oktobar 1918. godine, *Sonino ministru mornarice Del Bonu*; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 315–322; П. Опачић, *Србија и Солунски фронт*, 367–369; H. Gardikis–Katsiadakis, *Greek Diplomatic Planning*, 117–120.

већ 6. октобра одговорио да не може бити разговора о миру док се војске Централних сила не повуку на положаје које су заузимале пре почетка рата. Са друге стране, упркос неактивности Италијана, напредовање офанзиве на Балкану подстиче унутрашње процесе у Двојној монархији, те се она придружује немачкој ноти. У Бечу су сада били вољни да преговарају о примирју на основу Четрнаест тачака из јануара 1918. године и Четири принципа која је Вилсон истакао фебруара. Међутим, за тако нешто је било касно. Околности су се измениле и амерички председник више није био спреман да прихвати опстанак Двојне монархије. Уследио је дуг период без одговора.[1143]

Суочени даљим погоршањем војне ситуације, у Бечу настављају са узалудним покушајима да очувају целовитост земље. Манифест цара Карла од 16. октобра 1918. године предвиђао је преуређење Монархије на федералном принципу. Међутим, то више није било могуће, јер такво решење нису били спремни да прихвате ни Савезници ни потлачени народи. Хабзбуршка монархија је одбројавала своје последње дане. Нови српски посланик у Вашингтону, Јеврем Симић извештава 9. октобра Пашића да је му је помоћник Стејт Департмента Роберт Лансинг изјавио да не верује у очување Аустроугарске чак ни на федеративној основи. Десет дана касније, стиже и званична потврда. Вилсон као одговор на ноту од 4. октобра изјављује да аутономија за потлачене народе више не може бити основа за мир. Иако је овим одговором судбина Аустроугарске била запечаћена, у Паризу и Лондону су и даље оклевали да прихвате њено распарчавање. Французи су страховали да ће распад ојачати Немачку која би по природи ствари припојила Аустрију након рата. А друге стране Британци у стварању малих држава виде извор будућих сукоба у централној Европи.[1144]

[1143] *Исто*, р. 538, Ф. V, дос. 1, Пов. но. 4076, Берн, 23. септембар 1918. године, *Грујић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 4082, Берн, 23. септембар 1918. године, *Грујић МИД–у, Исто*, Пов. но. 4083, 23. септембар 1918. године, *Грујић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 4108, Париз, 24. септембар 1918. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, р. 531, Ф. I, дос. 4, Пов. но. 4216, Париз, 26. септембар 1918. године, *Веснић МИД–у*; *Исто*, р. 538, Ф. V, дос. 2, Пов. но. 6928, Вашингтон, 26. септембар 1918. године, *Симић МИД–у*; *Исто*, дос. 1, Пов. но. 4261, Берн, 28. септембар 1918. године, *Грујић МИД–у*; *Исто*, р. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 4698, Рим, 22. октобар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak*, 129–130; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 315–319; A Watson, *Ring of Steel*, 523, 528, 540; Ж. П. Блед, *Агонија*, 462–463; D. Šerić, *Italija, Saveznici*, 354–355, 363; Ж. Клемансо, *Сјај и беда*, 92.

[1144] *Исто*, р. 538, Ф. V, дос. 1, Пов. но. 4108, Париз, 24. септембар 1918. године, *Веснић МИД–у*; Исто, р. 531, Ф. I, дос. 4, Пов. но. 4213, Вашингтон, 25. септембар 1918. године, *Симић МИД–у*; Исто, дос. 1, Пов. но. 4268, Вашингтон, 26. септембар 1918. године, *Симић МИД–у*; Исто, дос. 2, Пов. но. 4307, Вашингтон, 1. октобар 1918. године, *Симић МИД–у*; Исто, дос. 1, Пов. но. 6963, Лондон, 7. октобар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; Исто, дос. 4, К. 4731, 19. октобар 1918. године, *циркулар – одговор Роберта Лансинга влади Аустроугарске*; Исто, р. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 4485, Мадрид, 9. октобар 1918. године, *Јанковић МИД–у*;

Јовановић 19. октобра упозорава српску владу да ће Савезници пре разговора о миру тражити од Немачке да њихове војске окупирају Алзас, Лорену, Кобленц, Келн и још неке немачке градове на Рајни. Од Аустроугарске су намеравали да траже окупацију Пуле, Трста, Шибеника и Котора. Српски посланик скреће пажњу да треба спречити Савезнике да допусте Италији, која још није покретала офанзиву, да сама окупира поменута места. Неколико дана касније, информише српску владу да Италија настоји да осигура главну улогу при склапању примирја са Аустроугарском.[1145]

Под утиском мировних предлога, средином октобра морал немачких трупа опада. Иако успорена, савезничка офанзива успева да пробије Хинденбургову линију. Суочена са погоршањем стања на фронту немачка влада одлучује да прихвати Четрнаест тачака као базу за закључење мира. Међутим, америчка јавност сада од Вилсона тражи да буде енергичан, јер је владало опште мишљење да Немачку треба потпуно војнички поразити ако се не буде сама предала. Поред тога, тражило се уклањање цара Вилхелма и целе династије Хоенцолерна. Под таквим утиском Вилсон упућује још једну ноту 23. октобра у којој наводи да Сједињене Америчке Државе желе да преговарају са представницима немачког народа. Уколико би се Берлин одлучио да га заступају представници милитаристичког и аутократског режима, Вилсон би онда уместо мировних преговора захтевао предају. Одговором америчког председника разговор је пренет на Савезнике, првенствено на војне власти. Врховни ратни савет преузима на себе да формулише услове за примирје.[1146]

Вилсонов одговор Немачкој у потпуности је задовољио америчко јавно мњење и политичке сфере које се у њему налазе. Савезници су страховали да ће Вилсонов бити благ према Берлину. Међутим, након јасног и оштрог одговора, Балфур са олакшањем изјављује Империјалију да је елиминисана опасност. Британци су сматрали да је

Исто, дос. 7, Пов. но. 4698, Рим, 22. октобар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Građa I*, d. 296, Beč, 16. oktobar 1918. godine, *Manifest cara Karla*; М. Војиновић, *Визије будућности*, 286–287; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak*, 129–133; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 363–366; Ж. П. Блед, *Агонија*, 463–465; A Watson, *Ring of Steel*, 541.

[1145] *Исто*, р. 538, Ф. V, дос. 2, Пов. но. 4393, Лондон, 6. октобар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, р. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 4698, Рим, 22. октобар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Исто*, дос. 6, Пов. но. 4495, Лондон, 9. октобар 1918. године, *Јовановић МИД–у*.

[1146] *Исто*, р. 538, Ф. V, дос. 2, Пов. но. 4310, Берн, 1. октобар 1918. године, *Грујић МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 4538, Париз, 12. октобар 1918. године, *Веснић Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 4669, Рим, 16. октобар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Исто*, р. 531, Ф. I, дос. 1, Пов. но. 4362, Вашингтон, 3. октобар 1918. године, *Симић МИД–у*; *Исто*, р. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 4495, Лондон, 9. октобар 1918. године, *Јовановић МИД–у*.A Watson, *Ring of Steel*, 547–556.

прикладно да се услови примирја дефинишу и спроведу у складу са међусобним договором Савезника. Стога је за 29. октобар заказана међусавезничка конференција у Паризу. У међувремену, Немачка и Аустрија 28. октобра упућују свака свој одговор председнику Вилсону. Берлин прихвата да мировне преговоре води народна влада и изјављује да чека предлоге за примирје које ће обезбедити праведан мир на начин како га дефинише председник Вилсон. Аустријска у својом одговору изјављује да се придржава Вилсонове ноте у погледу Чехословака и Југословена, те сматра да су уклоњене препреке за почетак преговора о примирју са супротстављеним Силама. Бечка влада исказује спремност да постигне сепаратно примирје на свим фронтовима, не чекајући резултате других преговора (са Немачком). Монархија је била на коленима.[1147]

9.2.2. Од неактивности на фронту до офанзиве у последњи час

У периоду од завршетка Друге битке код Пјаве 23. јуна све до почетка офанзиве крајем октобра, на италијанском фронту влада затишје. У међувремену, Савезници у Француској односе победу над Немцима код Соасона, заустављају непријатељску офанзиву и 18. јула отпочињу сопствену општу акцију. Како је тренутак био повољан, Французи су 21. јула од Италијана затражили да искористе лоше стање код непријатеља и предузму офанзиву на свом фронту. Међутим, Дијаз одговара да не располаже довољним средствима за почетак општих офанзивних акција против бројчано надмоћнијег непријатеља. Уместо тога, обећава да ће италијанска војска вршити локалне офанзивне операције. То није било оно што су Савезници желели да чују. У њиховим очима, када је криза настала након пораза код Капорета прошла, Италија се вратила политици егоизма и избегавања обавеза према Савезницима. То се поред избегавања офанзиве показало и променом политике према потлаченим народима.[1148]

[1147] *Исто*, p. 538, Ф. V, дос. 2, Пов. но. 4497, Хаг, 10. октобар 1918. године, *Милојевић Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 4590, Берн, 15. октобар 1918. године, *Грујић МИД–у*; DDI, V–XI, d. 742, London, 24. oktobar 1918. godine, *Imperijali Soninu*; DDI, V–XI, d. 746, Vašington, 24. oktobar 1918. godine, *Di Čelere Soninu*; *Ibid*, d. 773, Rim, 28. oktobar 1918. godine, *Orlando Soninu*; Ibid, d. 798, Rim, 1. novembar 1918. godine, *Sekretar Konzulte Bjankeri Soninu*; *Građa II*, d. 331, Beč, 28. oktobar 1918. godine, *Andraši vladi SAD*.

[1148] *Исто*, p. 532, Ф. I, дос. 5, Пов. но. 2861, Париз, 5. јул 1918. године, *Весниħ МИД–у*; *Исто*, Пов. но. 2998, Солун, 11. јул 1918. године, *Јовановић МИД–у*; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 367–368; – О ставу Италијана према југословенским заробљеницима током лета 1918. године више на страни 537–539.

У свом извештају од 8. августа, потпоручник Божидар Кујунџић наводи да је питање југословенских добровољаца на италијанском фронту од чисто војничког постало политичко питање које може имати утицаја на српско–италијанске односе. Он наводи да су Италијани, непосредно пре аустроугарске офанзиве насумично одабрали 600 Југословена и поделили их у групе које су потом додељене Трећој, Четвртој, Шестој и Седмој армији. Након бројних молби да приступе српској војсци ти војници су пристали да се боре макар и на Италијанском фронту. Њима је тада обећано да ће бити употребљени као српски војници. Кујунџић на основу изјава самих Аустријанаца, закључује да је пораз непријатеља на Пјави олакшан држањем југословенских трупа које су биле уздрмане пропагандом на фронту. У прилог томе говорио је велики број заробљених Југословена. Међутим, након заустављања аустроугарске офанзиве, Италијани су са југословенским војницима почели да се опходе као са заробљеницима и неке од њих током јула вратили у заробљеничке логоре.[1149]

Када су на западни фронт почела да пристижу америчка појачања у Риму се јавља идеја да би део америчких контингената могао да послужи као појачање на италијанском фронту. Те снаге отклониле би потребу да се преко потребна попуна трупа врши из контингената потлачених народа, а истовремено би подигле морал италијанске војске. Суочени са непрестаним критикама због неактивности, превасходно из Париза, Италијани се 9. августа обраћају Американцима за помоћ. У свом образложењу тврдили су да постоји опасност од попуштања одбране на италијанском фронту. Долазак америчких трупа сада постаје услов за предузимање офанзиве. Прве вести из Вашингтона биле су повољне. На основу сазнања српске владе, Италијани су очекивали долазак 200.000 америчких војника. Међутим, након оснивања Врховног ратног савета, одлука о упућивању појачања морала је да добије одобрење из Париза и Лондона.[1150]

У међувремену, средином септембра остварен је напредак на Балкану, те маршал Фош поново захтева од Италијана да предузму одлучну офанзиву. Главни циљ акције био би да спречи упућивање појачања са италијанског на балкански фронт и избаци Аустроугарску из рата. Међутим, у Риму су и даље чекали долазак америчких трупа.

[1149] *Građa I*, d. 212, Solun, 25. avgust 1918. godine, *Pukovnik M. M. Jovanović Vrhovnoj komandi*; *Југословенски добровољци*, д. 222, Падова, 8. август 1918. године, *Извештај Богољуба Кујунџића српском војном изасланику у Риму и Југословенском одбору*.
[1150] АС, МИД ПО, 1918, р. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 3733, Берн, 29. август 1918. године, *Грујић МИД–у*.

Орландо је 17. септембра отпутовао у Париз како би објаснио разлоге за пасивност на италијанском фронту и обезбедио појачање од 25 дивизија за предстојећу офанзиву. Према његовим тврдњама, није било назнака да је морал код надмоћније непријатељске војске ослабио. Незадовољни држањем Италијана, Савезници, који су у међувремену 26. септембра покренули општу офанзиву на западном фронту, одбијају да пошаљу појачања на фронт који је био пасиван. Енглези чак прете да ће повући своје трупе које су послали након италијанског пораза. Орландо покушава да објасни да је фронт према Аустроугарској пасиван управо због тога што су Италији биле неопходне додатне трупе. У тренутку највећег напора Савезника на свим фронтовима крајем септембра, италијанска војска остаје инертна. Оваква ситуација претила је да угрози политичке интересе Рима при закључењу мира.[1151]

Маршал Фош крајем септембра и почетком октобра наставља да врши притисак. Након консултација са генералом Дијазом, Орландо напокон 2. октобра обавештава Фоша да је италијанска офанзива у припреми. Сутрадан, у свом говору пред Парламентом, председник италијанске владе изјављује како је битка на Пјави обезбедила преокрет у целом светском рату јер је аустроугарска офанзива од 15. јуна била у тесној вези са немачком офанзивом од 15. јула. Величао је италијанску војску и изјавио да Италија осим што се бори за уједињење свих италијанских земаља које су под Аустроугарском, гледа са симпатијама и солидарношћу на тежње других народности унутар ње. У складу са утврђеном политиком Савезника, председник владе наводи да је Италија осим подршке Чехословацима, заузела исти став у погледу покрета југословенских народа за независност. Напослетку је истакао потребу за пријатељством између Јужних Словена и Италије. Међутим, покрета трупа није било иако је Монархија 4. октобра јасно показала спремност да изађе из рата.[1152]

Средином месеца, Италијани се жале на атмосферске прилике и висок водостај реке Пјаве, наводећи да не постоје услови за покретање напада. Савезници су били незадовољни оваквим понашањем, о чему је писала француска штампа. Французе је нарочито изиритирала Орландова изјава да на италијанском фронту још од времена битке

[1151] *Исто*, p. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 3733, Берн, 29. август 1918. године, *Грујић МИД–у*; *Исто*, дос. 6, Пов. но. 4180, Рим, 17. септембар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Исто*, дос. 7, Пов. но. 3769, Рим, 4. септембар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; L. Riccardi, *Alleati*, 597–598.
[1152] *Исто*, 1918, p. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 5081, Рим, 26. септембар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; L. Riccardi, *Alleati*, 598–599; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, 315.

на Пјави није предузета никаква иницијатива само због тога што таква офанзива од Италијана није захтевана. Француске новине демантовале су овакве наводе износећи чињенице. У настојању да мотивише Италијане, лорд Сесил 21. октобра објашњава Империјалију да би офанзива против деморалисаних аустроугарских трупа имала корисне последице за интересе Савезника, а посебно Италије. На овај начин Британци су имплицитно упозорили да ће остварење аспирација Рима зависити од војног ангажовања. Постало је јасно да се, услед политичких разлога, офанзива мора предузети.[1153]

Уочи саме офанзиве, Антонијевић је 22. октобра упозорио Пашића да Италијани чувају своју војску како би у одсудном моменту окупирали крајеве који су им били загарантовани Лондонским уговором. У условима за примирје које је саставила, Италија је обезбедила запоседање области које спадају у сферу њених интереса. Тренутна офанзива им није одговарала, јер би, према процени Антонијевића, створила опасност од покретања устанка унутар Аустроугарске. Народни покрет би отежало окупацију. Уколико би пак до устанка дошло пре италијанске акције, Италија би одмах покренула напад и искористила ситуацију да лакше продре на аустроугарску територију и поврати престиж међу Савезницима. Антонијевић закључује да је окупација за Италијане неопходна како на мировној конференцији, прокламовани циљеви Савезника не би оштетили италијанске интересе. Српски посланик упозорава Пашића да је са дипломатске тачке гледишта наступио најкритичнији моменат рата. Интереси Србије, диктирали су потребу да неослобођене територије не прогласе само независност, већ и уједињење са Србијом и Црном Гором. Предложио је председнику владе да убеди Савезнике у потребу упућивања комбинованих одреда који би спречили Италијане да сами уђу у спорне области.[1154]

Након дугог оклевања, Италијани коначно покрећу офанзиву 24. октобра, када је Двојна монархија већ била разбијена на Балкану. Дан након почетка операција, Орландо се жалио Империјалију да унутрашњи проблеми Аустроугарске немају реперкусије на чврстину њене војске. Упркос слабом учинку, тражио је од италијанског амбасадора да у разговорима са британским званичницима истиче обим војних напора. Француски листови нису повољно примили вест о нападу у последњи час. Саопштење за штампу од 28. октобра, садржало је одломак да се на италијанском фронту разбуктала борба у исто време

[1153] *Исто*, p. 531, Ф. I, дос. 4, Пов. но. 4850, Солун, 23. октобар 1918. године, *Министарство војно МИД–у*; DDI, V–XI, d. 734, London, 23. oktobar 1918. godine, *Imperijali Soninu*; Ж. П. Блед, *Агонија*, 468–469.
[1154] *Исто*, 1918, p. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. но. 4696, Рим, 9. октобар 1918. године, *Антонијевић Пашићу*.

када је Аустроугарска уморна од рата и суочена са револуцијом затражила примирје и сепаратни мир. Тек када је Беч прихватио Вилсонове услове и формално затражио почетак преговора о примирју 28. октобра, Орландо издаје налог Дијазу да појача офанзиву. Дакле, тек од тог тренутка италијанска војска прелази у општи напад на фронту. Покренута офанзива требало је да одлучи исход рата на италијанском фронту и омогући заштиту интереса гарантованих Лондонским уговором. Већ сутрадан 29. октобра, Аустроугарска шаље једног свог генерала да понуди сепаратно примирје Италијанима.[1155]

9.2.3. Италија господар ситуације

Када је конференција у Паризу заказана, Италију је требало да представља Орландо. Међутим, услед изненадне болести његове супруге у Француску одлази Сонино. Ова чињеница је важна, јер су управо његови ставови на конференцији били од одлучујућег утицаја за догађаје који су уследили. У међувремену, 28. октобра стижу познати одговори влада у Берлину и Бечу. Сонино страхује да ће Савезници усмерити сав фокус на прекид рата са Немачком и тако занемарити италијанске интересе у Аустроугарској. На тај начин Италија би, зарад испуњења својих ратних циљева, била приморана да настави рат са Двојном монархијом. Продужетак сукоба отварао је могућност да аустроугарска војска са западног прећи на италијански фронт, а савезнички контингенти се повуку. Осим тога, Сонино је страховао да, као 1915. и 1916. године, Немци могу послати своје војнике обучене у аустријске униформе. Све ове црне слутње заснивале су се на хипотези да Немачка пре Аустроугарске потпише примирје. Стога Сонино 28. октобра објашњава Ди Челереу да је витални интерес Италије да се аустроугарско примирје споји са немачким. Наложио му је да тај циљ постигне у комуникацији са Американцима пре састанка у Паризу.[1156]

[1155] *Исто*, p. 537, Ф. IV, дос. 7, Пов. но. 4070, Солун, 22. септембар 1918. године, *Јовановић МИД–у*; *Исто*, p. 538, Ф. V, дос. 2, Пов. но. 4590, Берн, 15. октобар 1918. године, *Грујић МИД–у*; DDI, V–XI, d. 749, Rim, 25. oktobar 1918. godine, *Orlando Imperijaliju*; *Ibid*, d. 775, Torino, 29. oktobar 1918. godine, *Orlando Soninu*; *Ibid*, d. 778, Italija, 29. oktobar 1918. godine, *Orlando generalu Dijacu*; *Ibid*, d. 781, Vrhovna komanda, 30. oktobar 1918. godine, *Dijac Orlandu*; *Ibid*, d. 785, *Vrhovna komanda*, 30. oktobar 1918. godine, *Dijac Orlandu*; Ж. П. Блед, *Агонија*, 469–472; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 367; A. Magro, *La Grande Guerra*, 94–96; L. Riccardi, *Alleati*, 598–599.

[1156] DDI, V–XI, d. 759, Rim, 26. oktobar 1918. godine, *Sonino Imperijaliju i Boninu*; *Ibid*, d. 769, Rim, 27. oktobar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 774, Torino, 28. oktobar 1918. godine, *Sonino Di Čelereu*; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak*, 144–145.

Међусавезничка конференција отворена је 29. октобра. Италију су на првом састанку представљали Сонино и Алдрованди. Сутрадан им се придружио и Орландо. Италијански министар је одмах упитао да ли би било мудро да се услови примирја са Немачком третирају на другачији начин од услова примирја са Аустроугарском. Стога предлаже да се питање примирја споји и третира на истим принципима. Као аргумент износи опасност да се Италија нађе изолована у рату са Аустроугарском. Није прихватао изјаву америчког представника, пуковника Хауса да је Двојна монархија исцрпљена.[1157]

У међувремену Сонину стиже обавештење да је један аустријски генерал дошао на италијански фронт и понудио сепаратно примирје. Међутим, изасланик није имао одговарајућа овлашћења од аустроугарског Генералштаба и владе у Бечу. Стога је Дијаз, сумњајући у веродостојност понуде, затражио да преговара са врховним командантом или прописно акредитованим официром. Постављало се политичко питање да ли и под којим условима Италија може дозволити сепаратно примирје. Стога Орландо саветује Сонину да одлуку о томе донесе након дискусије са Савезницима. Када је италијански министар поставио ово питање на конференцији, сви присутни су стекли утисак да су преговарачи послати у складу са предлогом председника Вилсона. Усвојена је процедура да владе размотре услове примирја са Бечом и Берлином, а потом их проследе америчкој влади на одобрење. Уколико би се председник Вилсон сложио, онда би обавестио немачку и аустријску владу да пошаљу своје преговараче маршалу Фошу и генералу Дијазу. Сонино је резервисао свој пристанак док не стигне Орландо.[1158]

У наставку седнице, Силе прихватају да се на разговоре о формулисању услова примирја поред Јапана позову и мале државе Белгија, Грчка и Србија. Како су Централне силе пристале на преговоре који би се у великој мери базирали на програму Четрнаест тачака, Сонино исказује резерве по питању оснивања Лиге народа и дела програма који се тицао граница Италије. Услед бројних замерки, договорено је да Силе израде амандмане на програм америчког председника и изнесу их на наредној седници. Одмах по отварању заседања 30. октобра Сонино инсистира да изнесе свој амандман. Иако су му остали

[1157] *Ibid*, d. 769, Rim, 27. oktobar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Ibid*, d. 773, Rim, 28. oktobar 1918. godine, *Orlando Soninu*; *Ibid*, d. 776, Pariz, 29. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa prve sednice međusavezničke konferencije u Parizu*; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak*, 144–145.

[1158] *Ibid*, d. 775, Torino, 29. oktobar 1918. godine, *Orlando Soninu*; *Ibid*, d. 776, Pariz, 29. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa prve sednice međusavezničke konferencije u Parizu*; *Ibid*, d. 784, Pariz, 30. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa međusavezničke konferencije u Parizu od 30. oktobra*; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak*, 147.

учесници више пута скренули пажњу да се тренутно говори о примирју са Немачком, он не одустаје. Страховао је да би начелна сагласност на програм америчког председника у делу који се односи на примирје са Немачком касније обавезао Италију приликом разговора о примирју са Аустроугарском. Стога свим силама настоји да спречи да преговори са Двојном монархијом ни на који начин не буду компромитовани.[1159]

Сонинов амандман састојао се у следећем:

> „Италијанска влада сматра да „исправка“ која се односи на Члан IX не имплицира једноставну исправку граница. За Италију, питање ослобођење провинција насељених Италијанима и истовремено успостављање граница између Италије и Аустроугарске или других држава које су до тог тренутка чиниле Аустроугарску, представља неопходан услов војне безбедности довољне да осигура независност и очување мира, узимајући у обзир географске и историјске разлоге и примењујући исте принципе за разграничење који су проистичу из садашњег рата а афирмисани су у случају Немачке.“[1160]

Клемансо се одмах успротивио оваквом предлогу, истичући како би то било једнако захтеву Француске да се у споразум са Аустроугарском убаци део који се односи на Алзас и Лорену. Орландо и Сонино на крају одустају од ове формулације јер се прешло на разматрање питања примирја са Бечом. Након дискусије о иницијативи аустроугарског генерала, Лојд Џорџ износи запажање да би за Савезнике настала велика предност уколико би се примирје са Бечом договори пре примирја са Берлином. Посебно ако би се у споразум укључила клаузула да Савезници могу да уђу на њену територију и користе њене путне комуникације. На тај начин, Немачка би била угрожена с леђа и приморана на примирје. Предложено је да се тражи евакуација окупираних територија, демобилизација војске, окупација територија одређених Лондонским уговором, окупација важних саобраћајних чворишта, предаја ратних заробљеника. Пишон је додао да треба тражити евакуацију Албаније, Црне Горе, Србије и успостављање контроле над Дунавом и пругом Горица–Београд. Увидевши повољну прилику, Сонино схвата да нема разлога да страхује

[1159] *Ibid*, d. 776, Pariz, 29. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa prve sednice međusavezničke konferencije u Parizu*; *Ibid*, d. 784, Pariz, 30. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa međusavezničke konferencije u Parizu od 30. oktobra*; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak*, 142–143, 147–149.
[1160] *Ibid*, d. 784, Pariz, 30. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa međusavezničke konferencije u Parizu od 30. oktobra*.

од могућности да Немачка прва изађе из рата. Стога предложе да наведени услови не буду везани само за сепаратни мир са Италијом, већ за излазак Аустроугарске из рата. На основу тога, генерал Дијаз би водио преговоре за све фронтове, укључујући и балкански. Италијански министар је на овај начин искључио Источну армију из преговора о миру и резервисао преговоре са Аустроугарском у целини за Италију. На његов предлог одмах се везује Орландо и сугерише да би требало тражити разоружање свих бојних бродова. У одговору на ову констатацију, Лојд Џорџ информише присутне да је Савезнички поморски савет већ предвидео одузимање целе аустроугарске флоте. Орландо и Сонино су били више него задовољни оваквим предлогом.[1161]

Дискусија је настављена 31. октобра на седници Врховног ратног савета, којој је као српски делегат присуствовао Миленко Веснић. Суочен са предлогом да се окупирају само територије које су Лондонским уговором биле резервисане за Италију, српски представник инсистира да се изврши окупација и југословенских територија. Захтев није примљен повољно. Клемансо изјављује да се услови примирја не смеју мешати са условима мира. Веснић се бранио да није имао намеру да имплицира услове мира, већ је желео да укаже да немири који су настали унутар Аустроугарске омогућавају брз продор војске на поменуте територије. Клемансо није био спреман да експлицитно призна Србији право на окупацију, јер је између осталог био у току са сукобом на релацији Пашић–Трумбић. Како би избегао спор са Југословенима, али и Италијанима објаснио је Веснићу да предложене одредбе свакако подразумевају могућност окупације или проласка кроз аустроугарске провинције. Међутим, тада се за реч јавља Лојд Џорџ и изјављује да српске трупе могу окупирати Босну и Херцеговину. На тај начин, имплицитно је признао Србији право на наведене територије. Не желећи да прејудицира политичка питања, Веснић изјављује да се његово инсистирање односило на све југословенске земље, не само на Босну и Херцеговину. У даљем току седнице српски посланик покушава да одбрани права Југословена власника трговачких бродова. Међутим, на Орландов предлог, а уз Веснићев протест, нису експлицитно споменути Југословени, већ је усвојено да ће Међусавезничка комисија при одузимању бродова посебно одлучивати о изузецима.[1162]

[1161] *Ibid*, d. 784, Pariz, 30. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa međusavezničke konferencije u Parizu od 30. oktobra*; Ж. П. Блед, *Агонија*, 472–473; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak*, 142–143, 147–148.
[1162] *Građa II*, d. 350, Pariz, 31. oktobar 1918. godine, *Vesnić MID–u*; DDI, V–XI, d. 791, Versaj, 31. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice Vrhovnog ratnog saveta*.

Врховни ратни савет усвојио је на истој седници одлуку да генерал Дијаз у име удружених влада, саопшти услове примирја акредитованим представницима аустроугарске Врховне команде. Италијанска влада, добила је задатак да у име Ратног савета саопшти генералу Дијазу услове примирја, а пуковник Хаус да о томе извести председника Вилсона. Истог дана, на италијански фронт стиже Виктор Вебер фон Вебенау у пратњи једног пуковника и једног потпуковника. Изасланици су предали писмо које је потписао сам генерал Вебер, уз акредитиве које је потписао начелник Генералштаба аустроугарске војске за седморицу официра задужених за вођење преговора и закључење споразума. Како је Вебер тражио да разговара о условима, генерал Дијаз му је саопштио да ће бити послат у Вилу Ђусти где ће му бити предочени услови.[1163]

Срби су очекивали да ће се примирје на Балкану закључивати засебно. Министар војни, генерал Рашић, пише 30. октобра Пашићу да се очекује да Аустроугарска пошаље делегацију код генерала Франше Д'Епереа за закључење примирја. Тражио је од председника српске владе да пошаље српске услове француском генералу. У свом одговору Пашић наводи да као услове треба тражити оно што је већ раније утврђено. Скренуо је пажњу Рашићу да не залази у општа савезничка питања, већ да се придржава само онога што се тиче Србије.[1164]

На самом почетку седнице међусавезничке конференције од 1. новембра, Лојд Џорџ чита телеграм из чијег садржаја присутни сазнају да је Народно вијеће у Загребу преузело команду над аустроугарском флотом. На захтев Југословена, Орландо је једноставно одговорио да су поморски услови примирја већ били упућени генералу Дијазу дан раније. Врховном ратном савету биле су везане руке, јер је било ризично мењати већ саопштене услове за примирје. У међувремену велико незадовољство код Југословена изазива потапање адмиралског брода „Вирибус унитис“, те се они обраћају за заштиту председнику Сједињених Америчких Држава.[1165]

[1163] DDI, V–XI, d. 788, Pariz, 30. oktobar 1918. godine, *Orlando generalu Dijacu*; *Ibid*, d. 789, Vrhovna komanda, 31. oktobar 1918. godine, *Dijac Orlandu*; *Ibid*, d. 791, Versaj, 31. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice Vrhovnog ratnog saveta*; *Ibid*, d. 792, Torino, 31. oktobar 1918. godine, *Dijac Orlandu*; *Ibid*, d. 793, Torino, 31. oktobar 1918. godine, *Dijac Orlandu*; *Ibid*, d. 795, Pariz, 1. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa međusavezničke konferencije u Parizu*; Ж. П. Блед, *Агонија*, 471–472.

[1164] АС, МИД ПО, 1918, р. 538, Ф. V, дос. 2, Пов. но. 4617, Солун, 17. октобар 1918. године, *министар војни МИД–у*.

[1165] DDI, V–XI, d. 795, Pariz, 1. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa međusavezničke konferencije u Parizu*; *Ibid*, d. 812, Pariz, 3. novembar 1918. godine, *Sonino italijanskim diplomatskim predstavnicima*; *Građa II*, d. 335, Zagreb, 29. oktobar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice Narodnog vijeća SHS*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*,

Упућивање телеграма Вилсону покреће дискусију на седници Врховног ратног савета 1. новембра. Сонино се оштро супротставља предлогу о прихватању трансфера аустроугарске флоте Југословенима, наводећи да се ради о подвали Беча. Даје хипотетички пример да би исто тако Немачка могла да преда целу своју флоту Данској и изјави да нема бродова за предају. Након закључења мира, она би те бродове једноставно вратила. Инсистирао је на томе, да је Дијаз већ добио утврђене услове око којих су се усагласили сви Савезници и на основу њих отпочео преговоре. Стога се изјашњава против промене услова. Исти став заузима и Орландо. Веснић наводи да је преузимање аустроугарске флоте од стране Југословена представљало само још један доказ континуиране сарадње са Савезницима од почетка рата. Придружио се захтеву Југословена и захтевао да се наведена флота сматра савезничком. Клемансо прихвата Сонинове и Орландове аргументе да се услови не могу накнадно мењати. Био је видно незадовољан што Југословени флоту нуде Американцима, те изјављује да она мора бити предата на располагање свим Савезницима. Лојд Џорџ пак изјављује да не треба обесхрабрити Југословене који могу бити корисна помоћ уколико Немци одбију понуђено примирје. Одушевљен констатацијом британског премијера, Веснић је покушао да игра на ту карту.[1166]

Увидевши да дијаметрално супротни ставови Италијана и Срба не воде никаквом решењу, Лојд Џорџ предлаже да флота отплови на Крф и стави се на располагање врховном команданту савезничке флоте на Медитерану. Иако је предлог прихваћен, флота није располагала са довољно угља и људства да доплови до Крфа. Иза кулиса, Клемансо и Орландо постижу договор према којем се први обавезао да не призна југословенску државу пре него што Италија окупира све области предвиђене примирјем. У замену за тај уступак, председник италијанске владе даје гаранције да ће југословенска флота стићи до Крфа без сметњи са италијанске стране. Савезници 2. новембра обавештавају заповеднике флота у Јадрану да не нападају бродове аустроугарске флоте у лукама и налажу им да

464–472; Grga Novak, *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća*, (Beograd: Vojno delo, 1962), 493–494; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak*, 140–143; Л. Ф. Д'Епере, *Мемоари*, 115.

[1166] DDI, V–XI, d. 797, Versaj, 1. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice Vrhovnog ratnog saveta*; Ibid, d. 807, Pariz, 2. novembar 1918. godine, *Orlando ministru kolonija Kolozimu*; *Građa II*, d. 350, Pariz, 31. oktobar 1918. godine, *Vesnić MID–u*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 471; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak*, 140–143, 162–164; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 377–378.

обезбеде њихов пролаз до Крфа под белом заставом. Одлука је телеграфисана Југословенима у Пули.[1167]

Чињеница да Аустроугарска више нема контролу над својом флотом отвара нове могућности за Италијане. Орландо 1. новембра обавештава Дијаза да револуционарно врење у Монархији захтева да италијанске трупе у случају примирја брзо окупирају територије од интереса. Како би копненим путем тај посао дуго трајао, предлаже да морнарица припреми окупацију Истре и Далмације предузимањем поморске операције. Игром случаја, Југословени су преузимањем аустроугарске флоте и упознавањем Савезника са том чињеницом отворили могућност да италијанска флота, без страха од непријатељског напада, окупира југословенске земље на источној обали Јадрана.[1168]

Италијански, генерал Петро Бадољо, саопштио је 2. новембра услове примирја аустроугарској делегацији. Према извештају генерала Дијаза од истог дана, аустријски изасланици су покушавали да одуговлаче са прихватањем услова примирја. Стога Орландо на савезничкој конференцији предлаже да се рок за одговор орочи. Савезници прихватају овај предлог. Клемансо истиче да треба за кратко време постићи договор, јер постоји опасност да у случају одуговлачења настану немири унутар Двојне монархије. Маршал Фош тражи да се преговарачима дâ рок од 24 часа. Клемансо се успротивио, јер за то време делегација не би могла да консултује владу у Бечу. Стога предлаже да се одреди рок од 48 сати за прихватање услова примирја. Конференција усваја предлог да генерал Дијаз обавести аустроугарске преговараче да понуда услова примирја истиче у поноћ између 3. и 4. новембра.[1169]

Како би постигао *fait accompli* Орландо овлашћује италијанског начелника Врховне команде да убрза закључење примирја и свим средствима омогући искрцавање италијанске морнарице на обалама Истре. У случају да аустроугарска делегација прихвати примирје, председник италијанске владе оставља слободу Дијазу да сам одреди услове уз помоћ којих би се обезбедило запоседање територија на источној обали Јадрана. Упркос одлуци да се аустроугарској влади дâ рок од 48 сати, Орландо истиче као пожељно да се

[1167] *Ibid*, d. 797, Versaj, 1. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice Vrhovnog ratnog saveta*; Ibid, d. 802, Pariz, 2. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice međusavezničke konferencije u Parizu*; В. Г. Павловић, Од Србије до Југославије, 471–472; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak*, 140–143, 163.
[1168] *Ibid*, d. 799, Pariz, 1. novembar 1918. godine, *Orlando Dijacu*.
[1169] *Ibid*, d. 800, Pariz, 2. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa međusavezničke konferencije u Parizu*; *Ibid*, d. 801, Pariz, 2. novembar 1918. godine, *Orlando generalu Dijacu*; Ж. П. Блед, *Агонија*, 472–476; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak*, 152–156.

одреде што краћи рокови. Такође, предлаже да се у споразум унесе клаузула о моменталној окупацији важних поморских тачака до којих се може доћи морнарицом. Ову клаузулу означава као најважнију и тражи од Дијаза да на њој инсистира. Пред крај последње седнице међусавезничке конференције у Паризу, Орландо је примио телеграм да су аустроугарски изасланици потписали примирје у Вила Ђусти. Сукобљене стране су се обавезале да сва непријатељства прекину у понедељак 4. новембра у 15 часова. Савезници су одмах одлучили да се вест о закључењу објави одмах, а да се са објављивањем услова примирја сачека до 5. новембра када оно већ ступи на снагу.[1170]

Италијанска морнарица одмах креће у акцију и муњевито отпочиње са искрцавањем трупа на источној обали Јадрана. Осим територија предвиђених Лондонским уговором, Орландо средином новембра издаје наредбу морнарици да заузме и Ријеку. Основни циљ брзе окупације био је да Италија, пре почетка примирја, на основу начела *ius victoris* (права освајача), већ успостави контролу над жељеним територијама. Сонинова политика, огледана у Лондонском уговору, почетком новембра наизглед остварује тријумф. Италијански министар се вратио у Рим задовољан. Пред чиновницима се обратио и изјавио да Италија мора за себе обезбедити сигурност, јер без сигурности за њу нема ни независности.[1171]

У Будимпешти нису прихватили одредбе примирја у Вила Ђусти. На територији Угарске у овом периоду настаје хаос. Када је 31. октобра убијен гроф Тиса, сву власт у земљи преузима гроф Михаљ Карољи. Како је народ захтевао хитно склапање мира, нова мађарска влада 3. новембра упућује своју делегацију у Београд да иницира преговоре. Изасланици изјављују да Аустроугарска не постоји, већ само Аустрија, Мађарска, Чехословачка и Југословенска држава. Д'Епере одмах креће за Београд да преузме вођење преговора. У међувремену је наложио српској Врховној команди да мађарском

[1170] *Ibid*, d. 809, Pariz, 2. novembar 1918. godine, *Orlando generalu Dijacu*; *Ibid*, d. 813, Pariz, 3. novembar 1918. godine, *Orlando generalu Dijacu*; *Ibid*, d. 814, Pariz, 3. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa međusavezničke konferencije u Parizu*; Ж. П. Блед, *Агонија*, 472–478; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 378–384; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak*, 150–155; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 744–745; M. Gilbert, *La Grande Storia*, 594–595.

[1171] АС, МИД ПО, 1918, p. 537, Ф. IV, дос. 6, Пов. бр. 4808, Рим, 26. октобар 1918. године, *Антонијевић МИД–у*; *Građa II*, d. 398, 4. novembar 1918. godine, *Narodno vijeće SHS predsedniku Vilsonu*; *Isto*, d. 403, Zagreb, 4. novembar 1918. godine, *Predsednik zemaljske vlade za Dalmaciji kapetanu italijanske korvete Bokardu*; *Isto*, d. 410, Rim, 5. novembar 1918. godine, *Antonijević J. Jovanoviću*; *Isto*, d. 440, Zagreb, 8. novembar 1918. godine, *Narodno vijeće SHS italijanskoj vladi*; *Isto*, d. 515, Zagreb, 17. novembar 1918. godine, *D. Simović Vrhovnoj komandi srpske vojske*; Ж. П. Блед, *Агонија*, 472–478; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 378–384; D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak*, 150–155, 158; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 744–751.

Парламенту достави услове које треба да прихвате пре почетка преговора за примирје. Ови услови подразумевали су да све трупе 15 километара северно од Саве, Дунава, дуж Дрине и црногорске границе морају да положе оружје, предају ратни материјал и повуку се изван наведене линије. Поред тога, требало је ослободити све путне комуникације између савезничке војске и Народног вијећа у Загребу. Речна флотила и сва пловила на Сави, Дунаву и Јадранском имала су се предати најближим савезничким трупама. Мађарима је дат рок од 24 часа да одговоре и упуте опуномоћене делегате у Београд.[1172]

У Нишу се генерал Д'Епере састаје са регентом Александром, који предлаже евакуацију Војводине. Француски генерал стиже у српску престоницу 7. новембра. У исто време допутовао је у Београд председник нове мађарске владе гроф Михаљ Карољи са још петнаест делегата. Преговори су почели истог дана. Карољи је одмах прихватио све војне услове примирја који су били аналогни са условима из споразума потписаног у Вила Ђусти. Међутим, ствар је запела око политичког дела споразума. Мађарска делегација је тражила да се не окупира подручје северно од Дунава и Драве. Предложено је да се Далмација, Босна, Херцеговина, Хрватска и Славонија одмах евакуишу, али да Савезници признају границе Мађарске без Хрватске и Славоније.[1173]

Генерал Д'Епере добија инструкције од Клемансоа 9. новембра да одбије све захтеве Карољија. На основу оваквог поступка француски генерал закључује да то значи распад Угарске и формирање Југославије као природног супарника Италије. Када је Д'Епере тражио да у року од 8 дана евакуишу територије северно од Суботице и Баје све до Мориша. Незадовољни оваквим развојем ситуације, Мађари прекидају преговоре и напуштају Београд. Генерал Д'Епере потом одлази у Ниш, где је са војводом Мишићем и генералом Полом Анријем расправљао о плану окупације Мађарске и Аустрије. Код Мађара долази до промене након немачког примирја од 11. новембра, те они упућују нову делегацију у Београд коју предводи министар војни Бела Линдер. Два дана касније

[1172] *Исто*, p. 538, Ф. V, дос. 2, Пов. но. 4760, Солун 23. октобар 1918. године, *министар војни Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 4764, Солун, 22. октобар 1918. године, *министар војни Пашићу*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 540; Ж. П. Блед, *Агонија*, 479–483.

[1173] *Исто*, p. 538, Ф. V, дос. 2, Пов. но. 4890, Солун, 28. октобар 1918. године, *министар војни Пашићу*; *Исто*, Пов. но. 4889, Београд, 30. октобар 1918. године, *Нинчић Протићу*; Л. Ф Д'Епере, *Мемоари,* 117–121.

мађарски делегат напокон потписује текст примирја заједно са генералом Анријем и војводом Мишићем.[1174]

9.2.4. Уједињење из нужности

Пашић и Трумбић до почетка новембра нису успели да постигну договор. Разговори вођени у Паризу указивали су на непремостиве разлике између две стране. Ипак, опасност од Италијана, настала када су они 3. новембра потписали примирје са Аустроугарском и отпочели са окупацијом источне обале Јадрана, захтевала је хитно решење. Стога се Трумбић и Пашић упућују у Женеву на састанак са делегацијом Народног вијећа и тамошњим члановима Југословенског одбора. Конференција у Женеви, отворена је 6. октобра. На њој, поред Пашића, са српске стране учествују и представници српске опозиције Драшковић, Трифуновић и Маринковић. Упркос почетном чврстом ставу, Пашић се нашао изолован, те је 7. новембра прихватио да српска влада формално призна Народно вијеће. Поред тога, прихватио је формирање нове владе која би водила заједничке послове Србије и Државе Словенаца, Хрвата и Срба. Договорено је да нови кабинет чини осам министара од којих би четворица били Југословени. Прихватање конфедералног облика уређења будуће државе представљао је потпуни пораз Пашићеве визије о уједињењу. Конференција у Женеви окончана је 9. новембра објављивањем заједничке декларације.[1175]

Готово необјашњиво Пашићево поступање у Женеви изазива незадовољство код његових министара, те они одбијају да ратификују постигнути договор. Протић никако није могао да пређе преко предлога о конфедералном уређењу будуће државе. Још веће

[1174] *Исто*, p. 538, Ф. V, дос. 2, Пов. но. 4889, Београд, 30. октобар 1918. године, *Нинчић Протићу*; АС, МИД ПО, 1918, p. 538, Ф. V, дос. 2, Пов. но. 4954, Солун, 31. октобар 1918. године, *министар војни МИД–у*; Л. Ф Д'Епере, *Мемоари*, 117–124; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 540–543.

[1175] *Građa II*, d. 334, Bern, 29. oktobar 1918. godine, *M. Jovanović Protiću*; *Isto*, d. 351, Rim, 31. oktobar 1918. godine, *Trinajstić Trumbiću*; *Isto*, d. 352, Pariz, 31. oktobar 1918. godine, *Trumbić Korošcu*; *Isto*, d. 410, Rim, 5. novembar 1918. godine, *Antonijević Jovanoviću*; *Isto*, d. 429, Ženeva, 6–7. novembar 1918. godine, *Trumbićeve beleške o sastanku u Ženevi*; *Isto*, d. 430, Ženeva, 7. novembar 1918. godine, *Mićić Jovanoviću*; *Isto*, d. 431, Ženeva, 7. novembar 1918. godine, *Pašić Protiću*; *Isto*, d. 437, Ženeva, 8. novembar 1918. godine, *Trumbićeva zabeleška*; *Isto*, d. 438, Ženeva, 8. novembar 1918. godine, *Pašić srpskim diplomatskim predstavnicima*; *Isto*, d. 451, Ženeva, 6–9. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa Ženevske konferencije*; *Isto*, d. 452, Ženeva, 9. novembar 1918. godine, *Kominike o rezultatima Ženevske konferencije*; *Isto*, d. 453, Ženeva, 9. novembar 1918. godine, *Deklaracija*; *Isto*, d. 454, Ženeva, 9. novembar 1918. godine, *Pašić Protiću*; М. Војиновић, *Визије будућности*, 344–356; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 473–491; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 381–392; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 765–785; М. Радојевић, Љ. Димић, *Србија у Великом рату*, 275–276.

незадовољство показује према одлуци о оснивању двојне владе. Како је концепт усвојен у Женеви довео у питање династију и регент по природи ствари није био спреман да га прихвати. Приписујући овакав исход искључиво Пашићу, Протић му препоручује да поднесе оставку и предлаже да се сада преговори воде на терену у директној комуникацији са Народним вијећем у Загребу. Након покушаја да Протићу објасни зашто је потписао споразум у Женеви, председник српске владе 12. новембра подноси оставку и објављује да је његов кабинет одбио да прихвати договор са Југословенима. Приликом сусрета са Трумбићем и Корошцем два дана касније, Пашић предлаже формирање јединствене југословенске владе. Друга опција, била је да се при Министарству спољних послова оформи Одбор за спољну политику. Незадовољни оваквим предлогом, Трумбић и Корошец одлучују да признање затраже од Савезника. Антон Корошец је истог дана затражио од влада Енглеске, Француске, Италије и САД да признају Народно вијеће у Загребу. Трумбића је овластио да представља Народно вијеће код савезничких влада.[1176]

Међутим, како је раније приказано, Клемансо је за време одржавања међусавезничке конференције почетком новембра већ постигао договор са Орландом да неће признати Југословене док не истекне рок за примену одредби примирја из Вила Ђусти. Дакле, из обзира према Италији, одлучено је да се питање уједињења не прејудицира, већ да о њему одлучује будући мировни конгрес. У замену за овакав уступак, Французи, који нису желели да италијанска морнарица буде ојачана преузимањем аустроугарске флоте, успевају да резервишу одлучивање о расподели непријатељских бродова за касније. Са друге стране, влада у Паризу није желела да формално призна југословенску државу док се не постигне кохезија између оних елемената који су желели да је конституишу. Дакле, без договора Срба и Југословена не може бити ни уједињења. Французи који су већ дуже били упознати са српско–југословенским сукобом нису назирали његов крај и разрешење. Превише је елемената било у игри. Поред наведених

[1176] *Isto*, d. 455, Krf, 9. novembar 1918. godine, *Protić prestolonasledniku Aleksandru*; *Isto*, d. 466, Krf, 10. novembar 1918. godine, *Protić Pašiću*; *Isto*, d. 475, Krf, 11. novembar 1918. godine, *Protić Pašiću*; *Isto*, d. 476, Krf, 11. novembar 1918. godine, *Protić Pašiću*; *Isto*, d. 477, Krf, 11. novembar 1918. godine, *Protić Pašiću*; *Isto*, d. 486, Pariz, 13. novembar 1918. godine, *Pašić Protiću*; *Isto*, d. 492, Pariz, 14. novembar 1918. godine, *Korošec vladama Francuske, Velike Britanije*, Italije i SAD; *Isto*, d. 494, Pariz, 14. novembar 1918. godine, *Pašić Protiću*; *Isto*, d. 503, Pariz, 15. novembar 1918. godine, *Pašić Protiću*; Isto, d. 525, London, 18. novembar 1918. godine, *J. Jovanović prestolonasledniku Aleksandru*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 492–495; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 392–393; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 785–797; М. Радојевић, Љ. Димић, *Србија у Великом рату*, 276–277.

разлога, у Паризу оклевају и из сопствених интереса. Како је раније истакнуто, Французи страхују да ће у случају распада Аустроугарске, без стварања јаке југословенске државе, Француска бити приморана да се сама носи са ојачаном Немачком. Још једна значајна околност настаје када Стид крајем октобра губи свој официјелни политички статус и везу са Форин Офисом. Самим тим и Југословенски одбор губи потпору.[1177]

Поред дипломатске, значајна акција одвијала се на терену. Италијанске трупе продиру на југословенске територије, чак и преко линије утврђене Лондонским уговором. На окупираним територијама Италијани успостављају своје органе власти и отпочињу са процесом формалног припајања. Овакви потези стварају страх у Загребу. Из страха, рађа се потреба за заштитом. Проблем је лежао у чињеницама да Народно вијеће, није могло да контролише и заштити територију Државе Словенаца, Хрвата и Срба, нити је било формално признато од стране Савезника. Без *de facto* контроле и *de iure* статуса, Држава СХС формално правно представља непријатељску територију. Једини спас Вијеће проналази у директној сарадњи са Србијом, која је као међународно признат правни субјекат и учесница у рату на страни Савезника једина имала могућност да заступа интересе Југословена на будућем мировном конгресу.[1178]

Већ 3. новембра, Народно вијеће именује делегацију за разговоре са српским војним властима. Када су делегати 8. новембра стигли у Београд, српска војска је већ контролисала већи део Црне Горе и по наређењу генерала Д'Епереа прешла је са својим јединицама Дрину, Саву и Дунав. Заступници Народног вијећа предлажу уједињење са Србијом на основу одлуке Уставотворне скупштине и траже од генерала Бојовића да пошаље српске јединице на територију Државе Словенаца, Хрвата и Срба, са задатком да

[1177] *Isto*, d. 504, Pariz, 15. novembar 1918. godine, *Trumbićeva beleška*; Isto, d. 514, Pariz, 17. novembar 1918. godine, *Bonin Orlandu*; *Isto*, d. 522, Pariz, 18. novembar 1918. godine, *Trumbićeva beleška o razgovoru sa Klemansoom*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 495–499; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 393–394.

[1178] АС, МИД ПО, 1918, p. 532, Ф. II, дос. 1, Пов. но. 5004, Солун, 23. октобар 1918. године, *Министар војни Пашићу*; *Građa II*, d. 348, Solun, 30. oktobar 1918. godine, *Major Marinković Vrhovnoj komandi srpske vojske*; *Isto*, d. 393, Zagreb, 3. novembar 1918. godine, *Zaključci sa sednice središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS*; *Isto*, d. 396, Sarajevo, 3. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice GO Narodnog vijeća BiH*; *Isto*, d. 399, Zagreb, 4. novembar 1918. godine, *Narodno vijeće SHS maršalu Fošu*; *Isto*, d. 400, Zagreb, 4. novembar 1918. godine, *M. Marinković srpskoj vladi*; *Isto*, d. 401, Solun, 4. novembar 1918. godine, *Balugdžić prestolonasledniku Aleksandru*; *Isto*, d. 408, Solun, 5. novembar 1918. godine, *Balugdžić Protiću*; *Isto*, d. 501, Zagreb, 14. novembar 1918. godine, *Narodno vijeće SHS Narodnom svetu u Ljubljani*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 538–543; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 394–395, 400; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 787–795, 800–803; Goran Latinović, *Yugoslav–Italian economic relations (1918–1941),* (Banja Luka: Универзитет у Бањој Луци – Филозофски факултет, 2019), 13; Mile Bjelajac, „Talijanske teritorijalne pretenzije u svetlu vojnog faktora (1918–1920)“, *Vojnoistorijski glasnik*, XXXVII, 3, Beograd (1986), 203.

осигурају железницу Осијек–Шамац. Током боравка у Београду, који је трајао до 12. новембра, делегација се сусрела и са регентом Александром. Дакле, паралелно са догађајима у Женеви, потом Паризу, на терену се остварује конкретна сарадња између српске војске и Народног вијећа СХС. Управо повољнији положај на терену олакшао је Протићу да одбаци одлуке Женевске конференције и определи се за директан договор са Народним вијећем на терену.[1179]

Док су југословенски представници боравили у Београду, истовремено се ту воде преговори француских и српских војних представника са Мађарима. Примирје потписано 13. новембра одређује постојање демаркационе линије на западу, али је не дефинише. Може се претпоставити, да је поменута одредба у уговору са Мађарима, унета управо на основу предлога које је Народно вијеће упутило Србима. Изостављање опсега демаркационе линије омогућило је да Српска Врховна команда изађе у сусрет предлогу делегата Народног вијећа и својим трупама осигура линију пруге Осијек–Шамац. У ситуацији када је Хрватима и Словенцима претила италијанска и мађарска опасност, српска војска је представљала једину оружану силу која је могла да успостави јавни ред и мир на терену и заштити интересе Народног вијећа на територији Државе СХС. Овакав развој догађаја ојачао је преговарачку позицију Србије у погледу будућег уједињења. Са друге стране, позиција Југословена пропорционално слаби.[1180]

[1179] *Građa II*, d. 393, Zagreb, 3. novembar 1918. godine, *Zaključci sa sednice središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS*; *Isto*, d. 396, Sarajevo, 3. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice GO Narodnog vijeća BiH*; *Isto*, d. 399, Zagreb, 4. nvoembar 1918. godine, *Narodno vijeće SHS maršalu Fošu*; *Isto*, d. 400, Zagreb, 4. novembar 1918. godine, *M. Marinković srpskoj vladi*; *Isto*, d. 401, Solun, 4. novembar 1918. godine, *Balugdžić prestolonasledniku Aleksandru*; *Isto*, d. 408, Solun, 5. novembar 1918. godine, *Balugdžić Protiću*; *Isto*, d. 409, 5. novembar 1918. godine, *Vojvoda Mišić komandantima srpskih armija*; *Isto*, d. 420, Niš, 6. novembar 1918. godine, *Franše D'Epere Narodnom vijeću*; *Isto*, d. 425, Niš, 6. novembar 1918. godine, *Komunike Vrhovne komande srpske vojske*; *Isto*, d. 432, Zagreb, 7. novembar 1918. godine, *Narodno vijeće SHS srpskoj vladi*; Isto, d. 435, Niš, 7. novembar 1918. godine, *Vojvoda Mišić komandantu Prve armije*; Isto, d. 436, Beograd, 7. novembar 1918. godine, *Petar Bojović Vrhovnoj komandi*; Isto, d. 442, Beograd, 8. novembar 1918. godine, *Ninčić Protiću*; *Isto*, d. 443, Beograd, 8. novembar 1918. godine, *D. Perko komandantu Prve armije*; *Isto*, d. 444, Niš, 8. novembar 1918. godine, *Vojvoda Mišić komandantu Prve armije*; *Isto*, d. 482, Zagreb, 12. novembar 1918. godine, *L. Popović Narodnom vijeću SHS*; *Isto*, d. 488, Solun, 13. novembar 1918. godine, *Živković MID–u*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 538–543; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 394–395, 400; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 787–795, 800–803; – По преласку границе српска војска је у свим крајевима Државе Словенаца, Хрвата и Срба била примљена са одушевљењем, (Sofija Božić, „Serbs in Croatia (1918–1929): Between the Myth of „Greater–Serbian Hegemony" and Social Reality", *Balcanica*, XLI, (2010), 186).

[1180] *Isto*, d. 443, Beograd, 8. novembar 1918. godine, *D. Perko komandantu Prve armije*; *Isto*, d. 444, Niš, 8. novembar 1918. godine, *Vojvoda Mišić komandantu Prve armije*; *Isto*, d. 446, Niš, 8. novembar 1918. godine, *Vojvoda Mišić Terziću*; *Isto*, d. 447, Zemun, 8. novembar 1918. godine, *Popović Narodnom vijeću SHS*; *Isto*, d. 456, Niš, 9. novembar 1918. godine, *Vojvoda Mišić Pašiću*; *Isto*, d. 457, Beograd, 9. novembar 1918. godine, *Bojović Mišiću*; *Isto*, d. 468, Beograd, 10. novembar 1918. godine, *Bojović Perku*; *Isto*, d. 478, Beograd, 11. novembar 1918.

Као официр за везу између Народног вијећа и Врховне команде српске војске у Загреб је послат потпуковник Душан Симовић. По доласку у Загреб 13. новембра, Симовић извештава Врховну команду да су од српских заробљеника у Аустроугарској формирана два пешадијска пука у Загребу и један у Љубљани са придодатим одељењима коњице и артиљерије. Како су италијанске трупе из правца Трста ка Љубљани прешле демаркациону линију, Симовић је на молбу Народног вијећа 14. новембра обавестио италијанског команданта да српска војска контролише наведено подручје и затражио да заустави напредовање својих трупа. Како је италијански командант одбио да прихвати захтев, потпуковник Симовић истог дана наређује команданту српских трупа у Љубљани да свим средствима, укључујући и силом, заустави напредовање Италијана. Истовремено је затражена и дипломатска подршка. Дакле, једино српске јединице, које настоје да заштите територију будуће југословенске државе, стоје као брана Италијанима.[1181]

Предлог Народног вијећа од 13. новембра да Србија призна Државу СХС у прокламованим границама, наилази на отпор потпуковника Симовића. Он објашњава члановима Вијећа, да тако нешто није могуће. Србија јесте била вољна да се уједини са Хрватима и Словенцима и заштити их од италијанских аспирација. Међутим, упозорио је да ће, уколико Вијеће не жели уједињење, Србија припојити територије до демаркационе линије. У том случају, остатак територије био би приморан да се сам супротстави италијанским и мађарским аспирацијама. Народно вијеће 14. новембра доноси закључак да што пре успостави контакт са српском владом ради образовања заједничке владе за читаву државу Срба, Хрвата и Словенаца. Вијеће је имало у виду федерални принцип уређења државе, која би имала заједничку железницу, војску, финансије и спољне послове.[1182]

---

godine, *Vojvoda Mišić komandantu Druge armije*; *Isto*, d. 483, Solun, 12. novembar 1918. godine, *Rešenje ministra vojnog*; *Isto*, d. 495, Zagreb, 14. novembar 1918. godine, *Simović Vrhovnoj komandi srpske vojske*; *Isto*, d. 506, Ljubljana, 15. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice narodne vlade SHS u Ljubljani*; *Isto*, d. 511, Zagreb, 16. novembar 1918. godine, *Simović Vrhovnoj komandi srpske vojske*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 542–543.

[1181] *Isto*, d. 495, Zagreb, 14. novembar 1918. godine, *Simović Vrhovnoj komandi srpske vojske*; Isto, d. 497, Ljubljana, 14. novembar 1918. godine, *S. Švabić komandantu italijanskih trupa*; *Isto*, d. 501, Zagreb, 14. novembar 1918. godine, *Narodno vijeće SHS Narodnom svetu u Ljubljani*; *Isto*, d. 506, Zagreb, 15. novembar 1918. godine, *Simović Vrhovnoj komandi*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 513–516, 542; – Сонино 16. новембра пише Орланду да би у циљу спречавања сукоба са Југословенима требало обуставити кретање италијанских трупа ка Љубљани, (*Građa II*, d. 510, Pariz, 16. novembar 1918. godine, *Sonino Orlandu*).

[1182] *Isto*, d. 499, Zagreb, 14. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 543.

Дискусија о уређењу настављена је и наредних дана. Симовић у свом извештају од 18. новембра истиче да је управо будуће уређење заједничке државе главни камен спотицања. Предлог Анта Павелића старијег о федералној подели будуће државе није прихваћен. Наиме, он је тумачио да одредбе Крфске декларације предвиђају формирање аутономних области унутар нове државе, те говори о засебним областима Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Далмације, Србије са Црном Гором и Македоније. Срби се са оваквим предлогом никако нису могли сложили. Симовић одбија да разговара о будућем уређењу, наводећи да то питање треба оставити Уставотворној скупштини. Истовремено предлаже српској влади да се настало стање хитно пресече формирањем заједничке владе и решавањем питања уређења будуће државе.[1183]

Непосредно пре наведених догађаја, Народном вијећу стиже информација да је новоформирани одбор Бачке, Баната и Барање добио инструкције да оде у Нови Сад и затражи уједињење свих Словенаца, Хрвата и Срба под династијом Карађорђевића. У случају да уједињење изостане, делегати би изјавили да Бачка, Банат и Барања траже уједињење са Србијом. Након немира у Међумурју и одбор Народног вијећа за Међумурје тражи да се тамо пошаљу српске јединице ради заштите од Мађара и успостављања јавног реда и мира. Показало се да Народно вијеће у Загребу није било у стању да организује оружане снаге које би заштитиле територију Државе СХС, нити је имало политичку снагу да сачува Државу СХС као целину.[1184]

Одлучујућ утицај на даље поступке Народног вијећа у Загребу имала је изјава Народног вијећа Далмације од 19. новембра, које је, услед италијанске опасности, запретило да ће, како би заштитило приморје, самостално прогласити уједињење са Србијом. Дакле, југословенском простору прети осипање снага и појединачно везивање за српску државу. Овакав развој догађаја, ствара могућност да се, мимо Народног вијећа, уједињење изврши на основу одлука локалних народних представништава. Стога је на

[1183] *Isto*, d. 526, Zagreb, 18. novembar 1918. godine, *Simović Vrhovnoj komandi srpske vojske*; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 543.
[1184] *Isto*, d. 505, Zagreb, 15. novembar 1918. godine, *V. Vučković i A. Magarašević S. Pribićeviću*; *Isto*, d. 511, Zagreb, 16. novembar 1918. godine, *Simović Vrhovnoj komandi*; *Isto*, d. 526, Zagreb, 18. novembar 1918. godine, *Simović Vrhovnoj komandi srpske vojske*.

седници Народног вијећа у Загребу од 23. новембра, одлучено да се у Београд упути делегација са задатком да утврди коначан договор са српском владом.[1185]

Док су представници Народног вијећа путовали ка српској престоници, Скупштина Војводине 25. новембра објављује уједињење са Србијом, а сутрадан исту одлуку доноси Подгоричка скупштина у име Црне Горе. Делегати Вијећа стижу у Београд 27. новембра. Већ сутрадан постижу са српском страном компромис према којем је о уређењу требало да одлучи Уставотворна скупштина. До њеног сазивања врховну власт вршило би мешовито представничко тело, састављено од Срба и Југословена. Напослетку, договорено је да регент Александар, у име краља Петра, врши краљевску власт у земљи. На основу наведеног договора, у Београду је 1. децембра 1918. године свечано проглашено оснивање нове државе под називом Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Италија ову вест прима са зебњом.[1186]

[1185] *Isto*, d. 499, Zagreb, 14. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS*; *Isto*, d. 526, Zagreb, 18. novemabr 1918. godine, *Simović Vrhovnoj komandi srpske vojske*; *Isto*, d. 535, Zagreb, 19. novembar 1918. godine, *Rezolucija sastanka Hrvata iz Dalmacije, hrvatskog primorja, Rijeke i Istre*; *Isto*, d. 545, Zagreb, 20. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS*; *Isto*, d. 548, Zagreb, 21. novembar 1918. godine, *Simović Vrhovnoj komandi srpske vojske*; *Isto*, d. 553, Beograd, 22. novembar 1918. godine, *Lj. Jovanović i Ninčić Narodnom vijeću SHS*; *Isto*, d. 554, Zagreb, 22. novembar 1918. godine, *Simović Vrhovnoj komandi srpske vojske*; *Isto*, d. 558, Zagreb, 23. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS*; *Isto*, d. 560, Zagreb, 24. novembar 1918. godine, *Zapisnik sa sednice središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS*; *Isto*, d. 567, Beograd, 26. novembar 1918. godine, *Veliki župan Sremske županije predsedništvu Narodnog vijeća*; М. Војиновић, *Визије будућности*, 365–367, 383–394, 398–403; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 543–544; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 401–406; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 798–804; М. Радојевић, Љ. Димић, *Србија у Великом рату*, 277.

[1186] *Isto*, d. 563, Peć, 25. novembar 1918. godine, *Komandant Jadranskih trupa Vrhovnoj komandi srpske vojske*; Isto, d. 564, Novi Sad, 25. novembar 1918. godine, *Zaključci velike narodne skupštine Vojvodine o priključenju Vojvodine Srbiji*; *Isto*, d. 568, Podgorica, 26. novembar 1918. godine, *Odluka velike narodne skupštine srpskog naroda u Crnoj Gori*; *Isto*, d. 569, Pariz, 27. novembar 1918. godine, *Vesnić Protiću*; *Isto*, d. 576, Zemun, 28. novembar 1918. godine, *Vest o dolasku delegacije Narodnog vijeća SHS u Beograd*; Isto, d. 582, Split, 30. novembar 1918. godine, *Dalmatinska zemaljska vlada srpkoj vladi*; *Isto*, d. 583, Beograd, 30. novembar 1918. godine, *Lj. Jovanović J. Jovanoviću*; *Isto*, d. 586, Beograd, 1. decembar 1918. godine, *Lj. Jovanović Pašiću i Gavriloviću*; *Isto*, d. 588, Beograd, 1. decembar 1918. godine, *Lj. Jovanović Pašiću*; *Isto*, d. 589, Beograd, 1. decembar 1918. godine, *Adresa izaslanstva Narodnog vijeća prestolonasledniku Aleksandru i njegov odgovor*; *Isto*, d. 590, Beograd, 2. decembar 1918. godine, *Drinković Trumbiću*; М. Војиновић, *Визије будућности*, 404–419, 434–439; Б. Храбак, Д. Јанковић, *Политика и напори Србије*, 193–205; В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 544–545; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 406–408; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 804; М. Радојевић, Љ. Димић, *Србија у Великом рату*, 278–282; Н. Ранђеловић, Б. Тодоровић–Крстић, *Одабрани извори*, 326–333; G. Latinović, *Yugoslav–Italian economic relations*, 13–14; Василије Ђ. Крестић, *Срби у Угарској 1790–1918*, (Нови Сад: Матица српска, 2013), 491–497; Љубомирка Кркљуш, „О правној природи Прводецембарског акта 1918. године о стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, у: *Први светски рат и уједињење*, ур: Ђорђе Ђурић, (Нови Сад: Матица српска, 2018), 217–241; Љубомирка Кркљуш, „Крај Првог светског рата и стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, у: *Први светски рат*, ур: Слободан Владушић, Ђорђе Ђурић, (Нови Сад: Матица српска), 237–253.

Може се закључити да су италијанска агресивна политика и њене аспирације на Јадрану пресудно утицале на формирање југословенске државе. Југословени напуштају федерални принцип уређења оног тренутка када постаје јасно да не могу сами да се заштите од претензија околних држава, посебно Италије. Са друге стране, признање статуса Државе СХС од стране Савезника и Србије изостаје. Стога постојање југословенске државе независно од Србије постаје немогуће. Продор српске војске у Босну, Херцеговину и друге територије Државе Словенаца, Хрвата и Срба омогућио је заштиту од италијанских аспирација, а сарадња са Србијом представљала је једину могућност да интереси југословенских народа буду заступани на мировном конгресу. У тренутку када је сам опстанак доведен у питање, Народно вијеће у Загребу схвата да не може затезати око облика уређења. Попут Супила у првим годинама рата, они страхују да ће простор на којем живе Хрвати бити распарчан између суседних држава. Уједињење са Србијом, било је у датом тренутку једини могући спас за Југословене.[1187]

[1187] В. Г. Павловић, *Од Србије до Југославије*, 538–547; D. Šepić, *Italija, Saveznici*, 371–413; М. Паулова, *Југословенски одбор*, 800–810.

10. ЗАКЉУЧАК

Од почетка Светског сукоба, до склапања примирја у Вила Ђусти 3. новембра 1918. године, српска и италијанска страна нису успеле да постигну договор о споразумном решавању међусобних спорних питања. Почетни коректни односи, прешли су током рата из фазе неповерења у отворени антагонизам. Проблеми у односима Рима и Београда настају оног тренутка када су Савезници, у жељи да увуку неутралне државе у сукоб, озваничили политику поделе Хабзбуршке монархије. Рат је за Италију и Србију постао прилика да остваре своје максималне претензије. Стога оне, током светског сукоба паралелно воде међусобни дипломатски рат за аустријско наслеђе.

Сан Ђулијано, а потом и Сонино, за ратне циљеве нису узели национални принцип на основу којег је Италија настала. Статус велике силе, диктирао је да Рим, политику „Ризорђимента“ надогради циљевима који су подразумевали остварење посебних стратегијских интереса. Није више било довољно да Италија буде уједињена национална држава. Она је, пратећи трендове осталих Сила, тежила да постане империја. Да би то постигла, морала је да изађе из инфериорног положаја у односу на Хабзбуршку монархију. Стратегијска граница према Аустрији, политички утицај на Балкану и доминантан положај у Јадранском мору представљали су основни предуслов за трансформацију Италије у супер силу. Договор са Бечом, могао је Риму, у замену за неутралност, потенцијално да обезбеди само национално уједињење. Међутим, у случају победе Беча и Берлина у рату против Антанте, судбина Балкана би била одлучена у корист Германа, а положај Италије постао би још тежи. Уколико би пак победа била на страни Сила Тројног споразума, Италија би као неутрална држава поново била на губитничкој страни, јер би пропустила шансу да оствари своје претензије. Сонино је страховао да би се при таквом развоју догађаја на источној обали Јадрана појавила словенска опасност у облику увећане Србије под патронатом Русије. Италија би потом утонула у револуцију, која би потенцијално могла да поништи њено уједињење.

У таквој атмосфери и са таквим мислима, Сонино одлучује да на основу прецизног споразума са Лондоном, Паризом и Петроградом уведе Италију у рат на страни Антанте. Трансакција је јасно подразумевала акцију Италије против својих савезника у Бечу и Берлину у замену за остварење хегемоније на Јадрану, утицаја на Медитерану и

преузимање регионалног утицаја Аустроугарске на подручју Балкана. Према Сониновом тумачењу, рат је за Италију био прихватљив једино ако би она остварила максимум својих претензија. Централно место при формулисању италијанских ратних циљева заузима потреба за остварењем будуће безбедности Италије. Ово питање треба посматрати искључиво кроз призму односа Великих сила, односно својеврсне фрустрације Италије као најслабије међу њима. Остварење безбедности у односу на остале Силе, кроз преузимање територија и утицаја представљао је уствари империјализам у увијеној форми.

Почетак општег рата, за Србију ствара јединствену прилику да уклони моћног суседа (Аустроугарску), уједини српски народ и омогући му унутрашњу консолидацију и самосталан развој. Према мишљењу српских политичких кругова на челу са Пашићем, овакав задатак било је могуће спровести само стварањем велике словенске државе на Балкану, која би послужила и као брана продору Германа. Последњи аргумент истицан је како би Савезници увидели свој интерес у прихватању југословенског програма српске владе. Усвајањем наведеног програма, српска влада се определила за уништење Двојне монархије.

Стварање велике јужнословенске државе није била нова идеја. Међутим, важан је психолошки моменат у којем је српска политичка елита одлучила да га реализује. Пашић и његова генерација политичара били су савременици важних историјских догађаја током XIX и XX века, попут Велике источне кризе, уједињења Немачке и Италије и коначног потискивања Османског царства са Балкана. Такође, сведочили су припајању нових округа Србији 1878. године и проширењу на подручје Старе Србије и Македоније. Стога је рат природно схваћен као погодна прилика и тренутак за ослобођење и уједињење свих Јужних Словена. На основу искуства Немачке и Италије, формирање велике државе, састављене од становништва који говоре различитим дијалектима и исповедају различите вере било је итекако могуће. Остварење идеје о уједињењу базирало се на истицању сличности. Дакле, формирање велике словенске државе, требало је да отклони опасност од Хабзбуршке монархије и омогућити период мира, који би био довољан за унутрашњу консолидацију и амортизацију свих народносних различитости.

Насупрот италијанским стратегијским принципима, Србија при формулисању ратних циљева, са изузетком интереса у Албанији, свој програм базира на националном принципу. Међутим, српске аспирације на подручју Албаније, Црне Горе и Далмације

преклапају се са италијанским. Већ од септембра 1914. године, знатно увећану Србију, Италијани виде као конкурента на Јадрану. Истовремено, код Срба се јавља страх од претензија Италије, коју почињу да посматрају као замену за Аустроугарску. Дакле, српско–италијански спор у себи садржи тежњу обе државе да наследе позиције Двојне монархије, успоставе контролу над источном обалом Јадрана и осигурају безбедност за несметан развој у будућности.

За разлику од Пашића, који сања о великој словенској држави на Балкану и потпуном уништењу Аустроугарске, Сонино има другачију визију о будућности балканског и подунавског простора. Његов план подразумева опстанак окрњене Аустроугарске која би заједно са Румунијом створила природну брану између Русије и Јужних Словена. Уместо, велике словенске државе, италијански министар предвиђа постојање малих балканских држава под економским, културним и политичким утицајем Италије. Стварање уједињене југословенске државе, у залеђу пројектованих италијанских поседа насељених Словенима, представљало би, према Сониновом мишљењу, већу опасност од саме Аустроугарске. Стога је било неприхватљиво. Исти став имали су и Срби према учвршћивању Италије на источној обали Јадрана.

Спор треба посматрати и кроз призму статуса две државе. Србија је била мала држава, која није ушла у рат својом вољом. Њене аспирације и савезнички статус до краја рата нису били регулисани писаним споразумом са Савезницима. Непостојање писаног споразума, константно је гурало српску владу да тражи признање свог статуса и ради на обезбеђивању гаранција за будуће проширење. Међутим, територијалне аспирације Србије за Савезнике су представљале секундарно питање, које је у почетку посматрано искључиво у склопу политике привлачења неутралних балканских држава у савезнички табор.

Са друге стране, Италија је била велика сила. Иако, најслабија међу њима, располагала је огромним људским и материјалним потенцијалом који је пружао могућност за преокрет у рату. Потписивањем Лондонског уговора 26. априла 1915. године, разлика између Италије и Србије додатно је продубљена. Од тог тренутка, Сонино у својим рукама има писани споразум којим је гарантовано остварење свих италијанских претензија у замену за улазак у рат. Лондонски уговор постаје препрека за споразум Србије са Савезницима. Истовремено, постојање уговора представља главну препреку за договор са

Римом, јер Сонино није желео се одрекне јасно утврђених и опште прихваћених одредби у замену за уступке Србији.

Временом, гаранције пружене Лондонским уговором слабе. Након фебруарске револуције, Русија тражи ревизију постигнутих споразума, а потом након октобарске револуције излази из рата. Дакле, један од потписника споразума са Италијом нестаје са политичке позорнице. Са друге стране, Сједињене Америчке Државе као нови актер на политичкој сцени нису биле оптерећене обавезама према Риму. Заступајући принцип отворене дипломатије, председник Вилсон одбацује све тајне уговоре. Упркос евидентним променама, које су захтевале усклађивање италијанске спољне политике, Сонино се доследно држао одредби већ утврђеног споразума. Нову препреку за договор са Србијом, представљала је Крфска декларација из 1917. године, коју италијански министар види као сушту супротност Лондонском уговору.

Позитивна промена у италијанској јавности и спољној политици у смеру договора са Србима и Југословенима настаје мимо Сонинове воље тек када је Италија доживела страховит пораз код Капорета. Промена политике Савезника, која је сада подразумевала опстанак Двојне монархије, приморала је Италију на попуштање и сарадњу са Југословенима. Италијански министар није више био неприкосновени господар спољне политике. Као нови актер намеће се Орландо, под чијим патронатом долази до зближења са Југословенским одбором. Сонино и у кризним временима остаје при својим првобитним ставовима, али пређутно прелази преко иницијативе коју суштински није ни могао да спречи. Чим је опасност прошла, Сонино покушава да врати Италију на пређашњи курс. Међутим, околности више нису биле исте. Након кризе владе, и притиска чланова кабинета на лето 1918. године, италијански министар септембра исте године пристаје да призна Југословенима право на ослобођење, али не и на уједињење.

Усмереност пажње Савезника ка формулисању услова примирја са Немачком на крају рата, омогућава Сонину да склапање примирја са Аустроугарском резервише за Италију. Била је то идеална прилика за остварење свих италијанских аспирација. Одредбе примирја у Вила Ђусти наизглед представљају потпуну победу Сонинове политике и остварење свих италијанских претензија гарантованих Лондонским уговором. Међутим, политичке околности у којима је настао споразум Италије са Савезницима потпуно су се измениле. Са друге стране, у самој Италији није постојало јединство у вези појединих

питања, нарочито када је реч о Ријеци која одредбама Лондонског уговора није била предвиђена за Италију. Противречности у италијанској спољној политици и сукоб између Сонина и Орланда достићиће свој врхунац на Конференцији мира у Версају.

Агресивна политика Италије и њен продор на словенске територије, у комбинацији са другим факторима, омогућили су Србији да постане носилац југословенског уједињења. Опасност од Италије и изостанак званичног признања Државе Словенаца, Хрвата и Срба остављају Србију као јединог политичког представника јужнословенских народа. Распад Аустроугарске и проглашење југословенске државе 1. децембра 1918. године, поништили два принципа на којима је почивала Сонинова балканска политика. Уместо окрњене Аустроугарске и малих држава на Балкану, у залеђу италијанских поседа у Далмацији и Истри настала је велика словенска држава. Упркос чињеници да није имала писани споразум са Савезницима, нити договор са Италијом, Србија је током Конференције мира, као аргумент за остварење својих интереса користила принципе које су Савезници истакли током Великог рата.

Немогућност постизања договора између српске и италијанске владе за време рата, поставља основу за италијанско–југословенски спор на Конференцији мира у Версају и касније током међуратног периода. Коначно одбацивање одредби Лондонског уговора за време трајања мировне конференције и признање југословенске државе означило је коначан пораз Сонинове политике. Како конференција није успела да реши италијанско–југословенски спор, између Београда и Рима отпочињу билатерални преговори који су окончани споразумом у Рапалу 12. новембра 1920. године.

Упркос тој чињеници, у Италији се формира мит о ускраћеној, односно осакаћеној победи. Политичка криза, коју карактеришу честе промена влада и друштвено незадовољство, утрла је пут успону фашистичког покрета под вођством Бенита Мусолинија. Фашисти виде Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца као „версајску творевину“ и инструмент француске политике усмерен против Италије. Стога, током треће и четврте деценије XX века воде агресивну политику према Београду и пружају подршку усташком и бугарском завереничком покрету. Једна од најзначајнијих последица нарушених односа била је умешаност Италије у убиство краља Александра I Карађорђевића у Марсеју 9. октобра 1934. године.

11. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Домаћи архиви

Архив Југославије

Ф. 80 (фонд Јована Јовановића Пижона)

Архив Србије

Министарство иностраних дела

- Политичко одељење
- Строго поверљива архива
- Албански одсек

Хартије Миленка Веснића

Збирка Војислава Јовановића Марамбоа

Никола Пашић

Балканолошки институт САНУ

Заоставштина академика Драгољуба Живојиновића

- Sonnino papers.

Страни архиви

Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito

E 4 (Carteggio Guerra Mondiale del Comando Supremo)

F1 (Registro del careteggio del Comando Supremo – Vari Uffici Guerra 1915/1918)

Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri

Archivi di personalità

- Fondo Andrea Carlotti 1913–1916.

Rappresentanze diplomatiche e consolari

- Ambasciata Londra 1861–1950.

Gabinetto politico e ordinario 1915–1918

- Grecia
- Grande Guerra

Archivio Centrale dello Stato

Presidenza del Consiglio dei Ministri

- Prima Guerra Mondiale 1915–1922

Archivi di famiglie e di persone

- Paolo Boselli

Archives du Ministère des Affaires Etrangères

Guerre 1914–1918

- Conférence interalliées

Објављени извори

Грађа

- *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914–1918*, књ. VIII, 1915. година, Београд, Уједињење, 1926.
- Vidotto Vittorio, *Atlante del Ventesimo secolo – I documenti essenziali 1900–1918*, Bari, Laterza, 2011.
- Војиновић Милош, *Визије будућности: југословенски простор 1914–1918 – Тематска збирка докумената*, Нови Сад, Академска књига, 2024.
- *Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I – 20. XII 1918)*, tom I–II, priredili: Dragoslav Janković, Bogdan Krizman, Beograd, Institut društvenih nauka, 1964.
- *Дипломатска преписка српске владе 1917. године – збирка докумената*, приредили Миодраг Зечевић и Миладин Милошевић, Београд, Народно дело, Архив Југославије, 1991.
- *Записници седница Министарског савета Србије 1915–1918*, приредили: Д. Јанковић и Б. Храбак, Београд, Архив Србије, 1976.
- *I documenti diplomatici Italiani, Quarta serie 1908–1914*, Vol. XII, Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1964.

- *I documenti diplomatici Italiani, Quinta serie 1914–1918*, Vol. I, Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1954.
- *I documenti diplomatici Italiani, Quinta serie 1914–1918*, Vol. II, Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1984.
- *I documenti diplomatici Italiani, Quinta serie 1914–1918*, Vol. III, Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1985.
- *I documenti diplomatici Italiani, Quinta serie 1914–1918*, Vol. IV, Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1973,
- *I documenti diplomatici Italiani, Quinta serie 1914–1918*, Vol. V, Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1988.
- *I documenti diplomatici Italiani, Quinta serie 1914–1918*, Vol. VI, Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1988.
- *I documenti diplomatici Italiani, Quinta serie 1914–1918*, Vol. VII, Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1978.
- *I documenti diplomatici Italiani, Quinta serie 1914–1918*, Vol. VIII, Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1980.
- *I documenti diplomatici Italiani, Quinta serie 1914–1918*, Vol. IX, Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1983.
- *I documenti diplomatici Italiani, Quinta serie 1914–1918*, Vol. X, Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1985.
- *I documenti diplomatici Italiani, Quinta serie 1914–1918*, Vol. XI, Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1986.
- *Италианска Зелена књига – дипломатска преписка*, Ниш, Српска Краљевска Државна Штампарија, 1915.
- *Југословенски добровољци 1914/1918 – зборник докумената*, приредио: Никола Поповић, Београд: Удружење добровољаца 1912–1918&Иро графос, 1980.
- *Краљевина Србија и Краљевина Италија – документа*, приредили: Мирослав Перишић, Јелица Рељић, Александар Марковић, Београд, Архив Србије, 2019.
- Mandić Ante, *Fragmenti za historiju ujedinjenja*, Zagreb, JAZU, 1956.

- *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917*, Серия III, том V, Москва, Ленинград, 1934.
- *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917*, Серия III, том VII, часть 1, Москва, Ленинград, 1935.
- *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917*, Серия III, том VII, часть 2, Москва, Ленинград, 1935.
- *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917*, Серия III, том VIII, часть 1, Москва, Ленинград, 1935.
- *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917*, Серия III, том IX, Москва, Ленинград, 1937.
- *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917*, Серия III, том X, Москва, 1938.
- Orlando Vittorio Emanuele, *Salvare L'Italia – Discorsi extraparlamentari*, a cura di Fabio Grassi Orsini, Ravenna, Libro aperto, 2012.
- *Павловић* Живко Г., *Рат Србије са Аустроугарском, Немачком и Бугарском*, Београд, Одбрана, 2017.
- *Први светски рат у документима Архива Србије*, том 1, приредио: Мирослав Перишић, Београд, Државни архив Србије, 2015.
- *Први светски рат у документима Архива Србије*, том 2, приредили: Љубинка Шкодрић, Александар Марковић&Бранко Богдановић, Београд, Државни архив Србије, 2016.
- *Први светски рат у документима Архива Србије*, том 3, приредили: Љубинка Шкодрић&Александар Марковић, Београд, Државни архив Србије, 2018.
- *Први светски рат у документима Архива Србије*, том 4, приредили: Александар Марковић&Љубинка Шкодрић, Београд, Државни архив Србије, 2020.

- *Први светски рат у документима Архива Србије*, том 5, приредили: Александар Марковић&Љубинка Шкодрић, Београд, Државни архив Србије, 2021.
- Ранђеловић Небојша, Тодоровић–Крстић Миљана, *Одабрани извори из државноправне историје јужнословенских народа*, Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- Sonnino Sidney, *Scritti e discorsi extraparlamentari 1903–1920*, vol. II, a cura di Benjamin F. Brown, Bari, Editori Laterza, 1972.
- Sonnino Sidney, *Carteggio 1914–1916*, a cura di Pietro Pastorelli, Bari, Editori Laterza 1974.
- Sidney Sonnino, *Carteggio1916–1922*, a cura di Pietro Pastorelli, Roma–Bari, Editori Laterza, 1975.
- Шепић Драгован, *Писма и меморандуми Франа Супила 1914–1917*, Београд, Научно дело, 1967.
- Šepić Dragovan, „Iz korespondencije Frana Supila“, *Arhivski vjesnik*, vol. 2, 1, (1958).
- Šepić Dragovan, „Iz korispondencije Frana Supila (nastavak)“, *Arhivski vjesnik*, Vol. 2, 1, (1959).
- Шишић Фердо, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914–1919*, Нови Сад, Прометеј, 2024.

Мемоари и дневници

- Albertini Luigi, *Le origini della Guerra 1914*, Vol. III, Gorizia, Libreria Editrice Goriziana, 2011.
- Albertini Luigi, *I giorni di un liberale – Diari 1907–1925*, a cura di: Luciano Monzali, Bologna, Il Mulino, 2000.
- Барби Анри, *Српска епопеја*, Београд: Ником, 1990.
- Bissolati Leonida, *Diario di Guerra – I taccuni del soldato–ministro 1915–1918*, a cura di Tortato Alessandro, Milano, Mursia, 2014.
- Боп Огист, „За српском владом од Ниша до Крфа 20. октобра 1915 – 19. јануара 1916.“, у: *Српско повлачење у 1915/16. – француска сведочанства*, приредио: Станислав Сретеновић, Нови Сад, Прометеј, 2016.
- Гордон–Смит Гордон, *Са Србима у рату*, Београд, Досије студио, 2016.

- Д'Епере Луј Франше, *Мемоари Солунски фронт, Србија, Балкан, централна Европа 1918–1919.*, приредио Војислав Павловић, Нови Сад, Прометеј, 2018.
- Де Мондезир Пиарон, „Албанска Голгота: успомене и ратне слике“, у: *Српско повлачење у 1915/16. – француска сведочанства*, приредио: Станислав Сретеновић, Нови Сад, Прометеј, 2016.
- *Il diario di Salandra*, a cura di Gian Battista Gifuni, Milano: Pan Editrice, 1969.
- Imperiali Guglielmo, *Diario 1915–1919*, a cura di: Emilia Campochiaro, Patrizia Fantauzzi, Elisabezza Lantero e Caterina Miralli, Soveria Mannelli: Rubettino Editore, 2006.
- Јовановић Пижон Јован М., *Дневник (1896–1920)*, Нови Сад, Прометеј, 2015.
- Јовановић Шукар Стојан, „Ратни дневник“, у: *Албанска голгота српске војске 1915. године – дневнички записи двојице Врањанаца*, приредио Јован Љ. Јањић, Врање, СУБНОР града Врања, 2014.
- Краус Алфред, *Узроци нашег пораза, успомене и расуђивања из светског рата*, Београд: Геца Кон, 1938.
- Лојд Џорџ Дејвид, *Ратни мемоари I*, Београд, Штампарија Драг. Грегорића, 1937.
- Martini Ferdinando, *Diario 1914–1918*, a cura di Gabriele De Rosa, Milano, Arnoldo Mondadori Editore, 1966.
- Orlando Vittorio Emanuele, *Memorie*, a cura di Rodolfo Mosca Milano, Rizzoli, 1960.
- Salandra Antonio, *La Neutralita Italiana*, Milano, Mondadori, 1928.
- Salandra Antonio, *L'intervento (1915), ricordi e pensieri*, Roma, Mondadori, 1930.
- Salandra Antonio, *Memorie politiche 1916–1925*, Milano: Grazanti, 1951.
- Sonnino Sidney, *Diario 1914–1916*, a cura di Pietro Pastorelli Bari, Editori Laterza, 1972.
- Sonnino Sidney, *Diario 1916–1922*, a cura di Pietro Pastorelli, Bari: Editori Laterza, 1972.
- Томсон Луј–Л., „Повлачење из Србије (октобар–децембар 1915)“, у: *Српско повлачење у 1915/16. – француска сведочанства*, приредио: Станислав Сретеновић, Нови Сад, Прометеј, 2016.
- Трубецки Григорије Николајевич, *Рат на Балкану 1914–1917 и руска дипломатија*, Београд, Просвета, 1994.

– *Francuzi o Srbima i Srbiji 1912–1918*, izbor, uvodni tekstovi, prevod i komentari Mihailo Pavlović, Beograd, Narodna knjiga, 1988.
– Фурније Пјер–Виктор, „Моја мисија на Балкану “, у: *Српско повлачење у 1915/16. – француска сведочанства*, приредио: Станислав Сретеновић, Нови Сад, Прометеј, 2016.
– Хаџивасиљевић Јован, „Кроз Албанију 1915. године с Моравском дивизијом II позива “, у: *Албанска голгота српске војске 1915. године – дневнички записи двојице Врањанаца*, приредио Јован Љ. Јањић, Врање, СУБНОР града Врања, 2014.
– Crespi Silvio, *Alla difesa d'Italia in guerra e a Versailles*, Milano, Mondadori, 1940.

Литература

Студије и монографије

– Avramovski Živko, *Ratni ciljevi Bugarske i Centralne sile 1914–1918*, Beograd, ISI, 1985.
– Алексеевич Писарев Юрий, *Тайны Первой мировной войны*, Москва, Наука, 1990.
– Антић Чедомир, *Неизабрана савезница, Србија и Велика Британија у Првом светском рату*, Београд: Завод за уџбенике, 2012.
– Бајин Зоран, *Спалајковић – Дипломата и контрареволуционар*, Нови Сад, Прометеј, 2021.
– Basta Milan, Klišanić Vjekoslav, *Italija*, Beograd, Kultura, 1960.
– Батаковић Душан Т., *Косово и Метохија у српско–арбанашким односима*, Београд, Чигоја, 2006.
– Батаковић Душан Т., *Србија и Балкан, Албанија, Бугарска, Грчка 1914–1918*, Нови Сад, Прометеј, 2016.
– Bencivenga Roberto, *La Campagna del 1915*, Udine, Gaspari, 2015.
– Блед Жан–Пол, *Агонија једне Монархије: Аустроугарска 1914–1920*, Београд, Инк Интернационал, 2020.
– Bonomi Ivanoe, *La politica italiana da Porta Pia a Vittorio Veneto*, Roma, Giulio Einaudi Editore, 1946.

- Bosworth Richard J. B., *Italy and the Approach of the First World War*, London, Macmilan, 1983.
- Bosworth Richard J. B., *Italy the least of the Great Powers Italian Foreign Policy Before the First World War*, London, Cambridge University Press, 1979.
- Watson Alexander, *Ring of Steel, Germany and Austria–Hungary at War 1914–1918*, London, Penguin books, 2015.
- Вељановић Зоран, *Југославија, потреба или заблуда*, Нови Сад, Музеј Војводине, 2017.
- Вендел Херман, *Борба Југословена за слободу и јединство*, Београд, Народна просвета, 1991.
- Veneruso Danilo, *La Grande Guerra e L'Unita' Nazionale – Il ministero Bosseli*, Torino, Società editrice internazionale, 1996.
- Vivarelli Roberto, *Storia delle origini del fascismo: L'Italia dalla grande guerra alla marcia su Roma*, vol. I, Bologna, Il Mulino, 1991.
- Вилари Луиђи, *Солунски фронт*, Нови Сад, Прометеј, 2018.
- Војводић Михаило, *Скадарска криза 1913. године*, Београд, Завод за уџбенике, 1970.
- Вујовић Димитрије Димо, *Ратна Сарадња Црне Горе и Француске 1914–1916*, Подгорица, ЦАНУ, 1994.
- Вујовић Димитрије, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Цетиње, Обод, 1962.
- Габрић Ненад П., *Јован Јовановоћ Пижон и европска дипломатија Србије (1913-1918)*, Београд, Завод за уџбенике, 2011.
- Глигоријевић Бранислав, *Краљ Александар Карађорђевић*, књ. I, Београд, БИГЗ, 1996.
- Горголини Лука, *Проклети са Азинаре*, Нови Сад, Прометеј, 2014.
- Група аутора, Историја српског народа, књ. 6, том 1, друго издање, Београд, Српска књижевна задруга, 1994.
- Gentile Emilio, *La Grande Italia. Ascesa e declino del mito della nazione nel ventesimo secolo*, Milano, Mondadori, 1997.
- Gilbert Martin, *La Grande Storia della Prima Guerra Mondiale*, vol. 2, Milano, Il Giornale, 1994.

- De Chaurand Felice, *Come L'Esercito Italiano Entrò in Guerra*, Milano, Mondadori, 1929.
- Ђоновић Никола, *Црна Гора пре и после уједињења*, Београд, Политика, 1939.
- Ђорђевић Димитрије Д., *Излазак Србије на Јадранско море и Конференција амбасадора у Лондону 1912*, Београд, Слободан Јовић, 1956.
- Ђорђевић Димитрије Д., *Историја модерне Србије 1800–1918*, Београд, Завод за уџбенике, 2017.
- Ђорђевић Димитрије Д., *Националне револуције балканских народа 1804–1914*, Београд, Службени лист СРЈ, 1995.
- Ђорђевић Димитрије Д., *Огледи из новије балканске историје*, Београд, Српска књижевна задруга, 1989.
- Ђорђевић Милан П., *Србија и Југословени за време рата 1914–1918*, Нови Сад, Прометеј, 2020.
- Ђурић Ђорђе, *Србија у Првом светском рату – илустрована хронологија*, Нови Сад, Прометеј, 2014.
- Екмечић Милорад, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд, Српска књижевна задруга, 1973.
- Екмечић Милорад, *Стварање Југославије 1790–1918*, 2, Београд, Просвета, 1989.
- Живојиновић Драгољуб Р., *Италија и Црна Гора 1914–1925*, Београд, Службени лист СРЈ, 1998.
- Живојиновић Драгољуб Р., *Невољни ратници – Велике силе и Солунски фронт 1914–1918*, Београд, Завод за уџбенике, 2008.
- Живојиновић Драгољуб Р., *Петар I Карађорђевић*, књ. II, Београд, БИГЗ, 1990.
- Живојиновић Драгољуб Р., *У потрази за империјом Италија и Балкан почетком XX века*, Београд, Албатрос плус, 2013.
- Живојиновић Драгољуб Р., *Црна Гора у борби за опстанак 1914–1922*, Београд, Војна књига, 1996.
- Živojinović Dragoljub R., *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije*, Beograd, Naučna knjiga, 1970.
- Зеленика Милан, *Рат Србије и Црне Горе 1915*, Београд, Војно дело, 1954.

- Иветић Велимир, *Начелници Генералштаба 1876–2000*, Београд, Новинско–информативни центар Војска, 2000.
- Јанковић Драгослав, Богумил Храбак, *Политика и напори Србије у ратној 1918. години*, Београд, Седма сила, 1968.
- Јанковић Драгослав, Србија и југословенско питање 1914–1915, Београд, ИСИ&НИП Експорт–прес, 1973.
- Janković Dragoslav, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917*, Beograd, Savremena administracija, 1967.
- Јовановић Јован М., *Стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца*, књига I, Београд, Српска књижевна задруга, 1928.
- Јовановић Јован М., *Стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, књ. II*, Београд, Српска књижевна задруга, 1929.
- Јовановић Јован М., *Стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца*, књ. III, Београд, Српска књижевна задруга, 1930.
- *Југословенски добровољачки корпус у Русији. Прилог историји добровољачког покрета (1914–1918)*, учествовали у обради Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, Београд, Војно дело, 1954.
- Казимировић Васа, *Никола Пашић и његово доба 1845–1926*, књ. 1, Нови Сад, Прометеј, 2019.
- Клемансо Жорж, *Сјај и беда једне победе*, Нови Сад, Прометеј, 2020.
- Ковић Милош, *Једини пут: Силе Антанте и одбрана Србије 1915. године*, Београд, Филип Вишњић, 2019.
- Крестић Василије Ђ., *Срби у Угарској 1790–1918*, Нови Сад, Матица српска, 2013.
- Latinović Goran, *Yugoslav–Italian economic relations (1918–1941)*, Banja Luka, Универзитет у Бањој Луци – Филозофски факултет, 2019.
- Le Moal Frédéric, *La France et L'Italie dans les Balkans 1914–1919, Le contentieux adriatique*, Paris, L'Harmattan, 2006.
- Leon George B., *Greece and the Great Powers 1914–1917*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1974.
- Leontaritis George B., *Greece and the First World War*, New York, Columbia University Press, 1990.

- Magro Alfonso, *La Grande Guerra*, Le Operazioni in Italia e All'Estero, Torino, Magis Vitae, 2016.
- Микавица Дејан, Васин Горан, Нинковић Ненад, *Историја Срба у Црној Гори 1496–1918*, Нови Сад, Прометеј, 2013.
- Милошевић Миладин, *Србија и Грчка 1914–1918, из историје дипломатских односа*, Нови Сад, Прометеј, 2021.
- Митровић Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Београд, Службени гласник, 2018.
- Mitrović Andrej, *Prodor na Balkan i Srbija 1908–1918*, Beograd, Nolit, 1981.
- Мицић Милан, *Српско добровољачко питање у Великом рату (1914–1918)*, Београд, Банатски културни центар&РТС, 2014.
- Mola Aldo A., *Giolitti, Il senso dello Stato*, Roma, Rusconi Libri S.p.A., 2019.
- Monzali Luciano, *Italiani di Dalmazia: Dal Risorgimento alla Grande Guerra*, Firenze, Le Lettere, 2011.
- Недић Милан Ђ., *Српска војска на албанској Голготи*, Београд, Министарство војске и морнарице, 1937.
- Недић Милан, *Српска војска и Солунска офанзива*, Београд, Напредак, 1932.
- Недок Александар С., *Повлачење српске војске ка албанском приморју и њена евакуација на Крф 1915/1916. – рад војносанитетске службе*, Београд, Одбрана, 2014.
- Novak Grga, *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća*, Beograd, Vojno delo, 1962.
- Опачић Петар, *Од Београда до Крфа 1915–1918*, Нови Сад, Прометеј, 2015.
- Опачић Петар, *Србија и Солунски фронт*, Београд, Књижевне новине, 1984.
- Опачић Петар, *Србија између Антанте и Централних сила 1915–1917*, Београд, Завод за унапређивање образовања и васпитања, 2009.
- Ostojić Fejić Ubavka, *Sjedinjene američke države i Srbija 1914–1918*, Beograd, Institut za savremenu istoriju, 1994.
- Павловић Војислав Г., *Од Србије до Југославије. Француска, Србија, Југославија 1878–1918*, Нови Сад, Прометеј, 2023.

- Паулова Милада, *Југословенски одбор, повест југословенске емиграције у време светског рата 1914–1918*, Нови Сад, Прометеј, 2020.
- Пећинар Александра М., *Српско–грчки дипломатски и савезнички односи (1912–1918)*, Београд, Одбрана, 2016.
- Поповић Васиљ, *Источно питање*, Београд, Никола Пашић, 2007.
- Поповић Димитрије, *Борба за народно уједињење 1908–1914*, Београд, Геца Кон, 1936.
- Поповић Никола, *Односи Србије и Русије у Првом светском рату*, Београд, Народна књига, 1977.
- Радивојевић Мирослав, *Велики покровитељ и „прави“ савезник, односи Србије и Русије 1913–1918*, Нови Сад, Прометеј, 2024.
- Радојевић Владимир Ј., Добросав Ј. Миленковић, *Пропаст српских регрута*, Нови Сад, Прометеј, 2016.
- Радојевић Мира, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914–1918*, Београд, Српска књижевна задруга, 2014.
- Ракочевић Новица, *Црна Гора у Првом свијетском рату 1914–1918*, Нови Сад, Прометеј, 2018.
- Rallo Michele, *Il conivolgimento dell'Italia nella Prima Guerra Mondiale e la „Vittoria Mutilata“*, Roma, Settimo Sigillo, 2007.
- Riccardi Luca, *Alleati non amici*, Brescia, Morcelliana, 1992.
- Rudi Fabrizio, *Soglie Inquiete, L'Italia e la Serbia all'inizio del novecento (1904–1912)*, Milano, Mimesis, 2020.
- Скоко Саво, *Војвода Радомир Путник*, књ. 2, Београд, БИГЗ, 1985.
- Скоко Саво, *Други балкански рат* 1913, књ. I, Београд, Војноисторијски институт, 1968.
- Skakun Milan, *Jugoslovensko–bugarski odnosi*, Beograd, Zadruga, 1984.
- Slijepčević Fuad, *Prvi svijetski rat i stvaranje države jugoslovenskih naroda*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1957.
- Сретеновић Станислав, *Француска, Србија и настанак Краљевине СХС*, Нови Сад, Прометеј, 2023.

- Станковић Ђорђе Ђ., *Никола Пашић и југословенско питање I и II*, Београд, БИГЗ, 1985.
- Stanković Đorđe Đ., *Nikola Pašić Saveznici i stvaranje Jugoslavije*, Beograd, Nolit, 1984.
- Стојановић Никола, *Југословенски одбор*, Загреб, Нова Европа, 1927.
- Стојанчевић Владимир, *Србија 1908–1918*, Београд, Српска књижевна задруга, 1995.
- Сфорца Карло, *Неимари савремене Европе*, Београд, Космос, 1932.
- Сфорца Карло, *Никола Пашић*, Београд, Геца Кон, 1937.
- Sforza Carlo, *L'Italia dal 1914 al 1944 quale io la vidi*, Roma, Mondadori, 1944.
- Тасић Дмитар, *Рат после рата*, Београд, Службени гласник, 2012.
- Тоскано Марио, *Србија и улазак Италије у рат*, Нови Сад, Прометеј&РТС, 2024.
- Toscano Mario, *Il patto di Londra. Storia diplomatica dell'intervento italiano (1914–1915)*, Bologna, Zanichelli, 1934.
- Tuz Adam, *Potop, Veliki rat i prekrajanje svetskog poretka*, Beograd Clio, 2014.
- Ћоровић Владимир, *Односи Србије и Аустроугарске у XX веку*, Београд, Порталибрис, 2021.
- Ferraioli GianPaolo, „Politica e diplomazia in Italia tra XIX e XX secolo. Vita di Antonio di San Giuliano (1852–1914)", Rubbettino, Soveria Manneli, 2007.
- Ungari Andrea, *La Guerrra del Re, Monarchia, Sistema politio e forze armate nella Grande Guerra*, Milano, Luni editrice, 2018.
- Фракароли Арналдо, *Србија у свом трећем рату*, Нови Сад, Прометеј, 2017.
- Фромкин Дејвид, *Последње лето Европе*, Београд, Жагор, 2006.
- Фундић Душан, *Аустроугарска и настанак Албаније (1896–1914)*, Београд, Балканолошки институт САНУ&Clio, 2021.
- Haywood Geoffrey A., Failure of a Dream, Sidney Sonnino and The Rise and Fall of The Liberal Italy 1847–1922, Firenze, Leo S. Olschki editore, 1999.
- Halpern Paul G., *La Grande Guerra nel Mediterraneo 1914–1916*, vol. I, Bologna, Leg, 2009.
- Хасиотис Лукијанос, *Српско–грчки односи 1913–1918, Савезничке предности и политичка ривалства*, Нови Сад, Прометеј, 2017.

- Hrabak Bogumil, *Jugosloveni zarobljenici u Italiji i njihovo dobrovoljačko pitanje 1915–1918*, Novi Sad, Filozofski fakultet u Novom Sadu, 1980.
- Caccamo Francesco, *Il Montenegro negli anni della prima guerra mondiale*, Roma, ARACNE, 2008.
- Caccamo Francesco, *L'Italia e la Nuova Europa*, Milano, Luni editrice, 2000.
- Caracciolo Mario, *L'Italia e i suoi Alleati nella Grande Guerra*, Milano Mondadori, 1932.
- Šepić Dragovan, *Italija, Saveznici i Jugoslovensko pitanje 1914-1918,* Zagreb, Školska knjiga, 1970.

Чланци и расправе

- Алексић–Пејковић Љиљана, „Италијанска штампа о Србији и Црној Гори и југословенском уједињењу", у: *Србија 1916. године*, уредник: Славенко Терзић (Београд: Историјски институт, 1987), 251–259.
- Aleksić–Pejković Ljiljana, „The Serbian Question in Italy's Balkan Policy Until The First World War", in: *Italy's Balkan Strategies,* edited by: Vojislav G. Pavlović (Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2014), 81–102.
- Bakić Dragan, „The Serbian Minister in London, Mateja Bošković, the Yugoslav Committee, and Serbia's Yugoslav Policy in the Great War 1914–1916", *Balcanica,* L, (2019), 173–215.
- Балугџић Живојин, „Кад се стварала Албанија", *Српски књижевни гласник*, 52, (Београд, 1937), 518–523.
- Батаковић Душан Т., „Есад–паша Топтани и Србија 1915. године", у: *Србија 1915. године*, уредник: Даница Милић, 1986, књ. 4, (Београд: Историјски институт, 1986), 299–327.
- Батаковић Душан Т., „Есад–паша Топтани, Србија и Албанско питање (1916–1918)", у: *Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, ур. Славенко Терзић (Београд: Историјиски институт, 1989), 345–364.
- Батаковић Душан Т., „Српска влада и Есад–паша Топтани", у: *Срби и Албанци у XX веку*, приредио: Андреј Митровић (Београд: САНУ, 1991), 35–78.

- Bataković Dušan T., „La Serbie dans La Grande Guerre 1914–1918: Les Objectifs, les Defis, la Liberation, dans“: in: *Une Alliance Bâtie dans La Grande Guerre*, éd: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute des Études Balkaniques ASSA, 2019), 13–96.
- Bataković Dušan T., „The Salonica Trial 1917: Black Hand vs. Democracy (The Serbian Army from Internal Strife to Military Success)“, in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005), 273–293.
- Bego Fabio, „La fine della Grande guerra nelle riflessioni degli albanesi“, in: *Il Sud–Est Europeo e L'Adriatico. Studi italiani*, a cura di: Francesco Guida, (Roma: AISSE, 2019), 119–138.
- Biagini Antonello, „La neutralità italiana e la Russia“, in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 490–506.
- Bjelajac Mile, „Talijanske teritorijalne pretenzije u svetlu vojnog faktora (1918–1920)“, *Vojnoistorijski glasnik*, XXXVII, 3, Beograd (1986), 197–208.
- Blasberg Christian, „Mission imposibile? – Germany, Public Opinion and the belated decision to send Prince von Bülow to Rome in July–December 1914“, in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di: Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Rome: Rodrigo editore, 2016), 469–489.
- Božić Sofija, „Serbs in Croatia (1918–1929): Between the Myth of „Greater–Serbian Hegemony" and Social Reality“, *Balcanica*, XLI, (2010), 185–208.
- Bucarelli Massimo, „Allies or rivals? Italy and Serbia during the First World War“, in: *The Serbs and The First World War 1914–1918*, edited by: Dragoljub Živojinović, (Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, 2015), 247–262.
- Bucarelli Massimo, „Il problema dell'intervento italiano in guerra e a questione nazionale serba“, in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 558–575.
- Vigezzi Brunello, „L'Italia dopo l'Unità: liberalismo e politica estera“, in: *La politica estera Italiana (1860–1985)*, a cura di Richard J. B. Bosworth&Sergio Romano, (Bologna: Il mulino, 1991), 231–286.

- Висковић Берислав, „Евакуација српске војске са албанског приморја на оток Крф“, у: *Србија 1916. године*, уредник: Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 123–155.
- Висковић Берислав, „Савезничке морнарице и снабдијевање српске војске јадранским правцем“, у: *Србија 1915. године*, ур: Даница Милић, (Београд: Историјски институт–Београд, 1986), 271–297.
- Vojinović Miloš, „Breaking the Isolation. Kingdom of Serbia and the Adriatic Railroad 1906–1908“, *Balcanica*, LIV, (2023), 83–101.
- Gardikis–Katsiadakis Helen, „Greek Diplomatic Planning 1917–1918“, in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005), 109–120.
- Gionfrida Alessandro, „Estate 1914: Il piano Cadorna e il coordinamento strategico italo–russo–serbo“, in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di: Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 302–318.
- Guiso Andrea, „La Camera dei deputati dalla neutralità all'intervento“, in: *L'Italia neutrale* 1914–1915, a cura di: Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 118–135.
- Dorlhiac Renaud, „La coopération Franco–Serbe sur le Théâtre Albanais (1915–1920)“, in: *Une Alliance Bâtie dans La Grande Guerre*, éd: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute des Études Balkaniques ASSA, 2019), 281–305.
- Dorlhiac Renaud, „Le front d'Orient face à la question Albanaise: Le république de Korytza“, in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005), 121–131.
- Ђуришић Митар, „Аустроугарска новемнарска офанзива 1914. године“, у: *Колубарска битка, ратни напори Србије 1914. године*, уредник: Даница Милић, (Београд: Историјски институт, 1985), 21–34.
- Живојиновић Драгољуб Р., „Сан Ђулијано и Италијанске претензије на Јадрану на почетку Светског рата 1914–1918. године“, *Историјски часопис*, књ. XX, (Београд: Историјски институт, 1973), 307-317.

- Živojinović Dragoljub R., „Serbia and the 1915 Threaty od London“, in: *Serbia and Italy in The Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balcan studies SASA, 2019), 121–136.
- Živojinović Dragoljub R., „The war aims od Serbia and Italy (1917)“, in: *Italy's Balkan Strategies 19th and 20th Century*, edited by Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan Studies, 2015), 137–158.
- Imperato Federico, „The Albanian Golgotha“, in: *Serbia and Italy in The Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan studies SASA, 2019), 201–222.
- Јанковић Драгослав, „Међународни положај Србије (правни и политички) после њеног војничког слома у 1916. години“, *Анали Правног факултета у Београду*, 5–6, Београд 1974, 653–662.
- Јанковић Драгослав, „Ставови сила тројног споразума према националном питању Србије и југословенских народа уочи Првог светског рата“, у: *Велике силе и Србија пред Први светски рат*, књ. IV, уредник: Васа Чубриловић, (Београд: САНУ, 1976), 307–330.
- Janković Dragoslav, „O Niškoj deklaraciji“, *u: Naučni skup povodom 50–godišnjice raspada Austro–Ugarske monarhije i stvaranja jugoslovenske države*, (Zagreb: JAZU, 1969), 131–140.
- Ковић Милош, „Силе Антанте и пораз Србије 1915. године“, у: *Први светски рат и уједињење*, ур: Ђорђе Ђурић, (Нови Сад: Матица српска, 2018), 35–51.
- Кострикова Гавриловна Елена, „Албанский проект: взгляд из России 1912. год.“, у: *Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект*, ур: Дејан Антић, Иван Бецић, (Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018), 179–192.
- Кочић Драгољуб, „Србија, банатско питање и улазак Румуније у рат“, у: *Србија 1916. године*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 179–191.
- Кркљуш Љубомирка, „Крај Првог светског рата и стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, у: *Први светски рат*, ур: Слободан Владушић, Ђорђе Ђурић, (Нови Сад: Матица српска), 237–252.

- Кркљуш Љубомирка, „О правној природи Прводецембарског акта 1918. године о стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, у: *Први светски рат и уједињење*, ур: Ђорђе Ђурић, (Нови Сад: Матица српска, 2018), 241–256.
- Леонидович Шемјакин Андреј, „Фебруарска револуција 1917. године у Русији и Крфска декларација српске владе“, у: *Први светски рат и уједињење*, уредник: Ђорђе Ђурић, (Нови Сад: Матица српска, 2018), 11–34.
- Марковић Никола, „Велика Британија и искрцавање савезничких трупа у Солуну“, у: *Србија 1915. године*, уредник: Даница Милић, (Београд: Историјски институт, 1986), 241–246.
- Marcuzzi Stefano, „The Boundaries of Discord: Italy's Secret War Aims and The Treaty of London (1914–1915)“, *St Anne's Academic Review*, Vol. 6, (2015), 4–8.
- Merlicco Giordano, „Italy and The Austro–Serbian Crisis of July 1914“, in: *Serbian–italian relations: History and Modern Times*, edited by: Biljana Vučetić, (Belgrade: Istorijski institut&Sapienza University of Rome, 2015), 121–135.
- Митровић Андреј, „Албанци у политици Аустро–Угарске према Србији 1914–1918“, у: *Срби и Албанци у XX веку*, приредио: Андреј Митровић (Београд: САНУ, 1991), 79–105.
- Micheletta Luca, „I diplomatici italiani di fronte alla scelta della pace o della guerra“, in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 415–438.
- Milano Rosario, „Italia e Gran Bretagna (4. agosto 1914 – 26. aprile 1915)“, in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 522–538.
- Milano Rosario, „The Albanian Question and Italian Neutrality (1914–1915)“, in: *Serbia and Italy in the Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2019), 161–183.
- Monzali Luciano, „Sidney Sonnino and Serbia“, in: *Serbia and Italy in The Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balcan studies SASA, 2019), 81–120.

- Monzali Luciano, „The Balkans and The Triple Alliance In The Italian Foreign Policy“, in: *Italy's Balkan Strategies*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2015), 61–79.
- Monzali Luciano, „Una Dificile Scelta. Il Patto di Londra e La Politica Estera Italiana 1914–1915“, *Acta Histriae*, Vol. 25 (4), (2017), 919–938.
- Nicolosi Simona, „Memorie diaristiche italiane dal fronte macedone (1917–1918)“, in: *Il Sud–Est Europeo e L'Adriatico. Studi italiani*, a cura di: Francesco Guida, (Roma: AISSE, 2019), 101–111.
- Опачић Петар, „Борба за Балкан у јесен 1915. године“, у: *Србија 1915. године*, ур: Даница Милић, (Београд: Историјски институт – Београд, 1986), 209–230.
- Опачић Петар, „Дипломатска борба за одржање солунског фронта“, у: Србија 1916. године, уредник: Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 99–122.
- Опачић Петар, „Операције на београдском правцу у колубарској бици“, у: *Колубарска битка, ратни напори Србије 1914. године*, уредник: Даница Милић, (Београд: Историјски институт, 1985), 35–50.
- Опачић Петар, „Ратни план аустроугарског генералштаба за рат против Србије и ратни план српског генералштаба за одбрану земље од аустроугарске агресије“, у: *Велике силе и Србија пред Први светски рат*, књ. IV, уредник: Васа Чубриловић, (Београд: САНУ, 1976), 499-524.
- Опачић Петар, „Слом Централних сила на балканском ратишту 1918. године. Пробој солунског фронта“, у: *Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, ур. Славенко Терзић (Београд: Историјски институт, 1989), 285–296.
- Опачић Петар, „Солунски фронт 1917. године“, у: *Србија 1917. године*, ур. Славенко Терзић (Београд: Историјски институт, 1988), 141–161.
- Опачић Петар, „Српско–италијански војни односи у Првом светском рату“, *Историјски часопис*, књ. XXIX–XXX (1982–1983), 527–542.
- Pavlović Vojislav G., „Italy and the creation of Yugoslavia. Delenda Austria?“, in: *Serbia and Italy in The Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2019), 245–277.

- Pavlović Vojislav G., „L'Esodo dell'Esercito Serbo attraverso L'Albania nel Quadro dei Rapporti Alleati 1915–1916", in: *La guerra di Cadorna 1915–1917,* a cura di: Pietro Negile e Andrea Ungari, (Roma: Ufficio storico SME, 2018), 400–412.
- Pavlović Momčilo, „Rumunija i Srbija 1914. godine, izveštaji srpskog poslanstva iz Bukurešta jun–decembar 1914. godine", u: *Rumuni i Srbi u Velikom ratu,* urednik: Momčilo Pavlović, (Cluj–Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2018), 11–35.
- Papadakis Nicolaos E., „Eleftherios Venizelos' Strategic Goals and the Salonica Theatre od Operations", in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War,* ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005), 97–108.
- Pacifici Vincenzo G., „Il Parlamento italiano: il Senato del Regno tra neutralità e intervento", in: *L'Italia neutrale 1914–1915,* a cura di: Giovanni Orsini e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 106–117.
- Перазић Гавро, „Међународно–правни положај српског одреда у саставу међународног деташмана на територији Црне Горе", у: *Србија на крају Првог светског рата,* ур: Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1990), 25–33.
- Prodan Costică, „The Romaninan and Salonica Fronts in the Geostrategic Framework of the Second Half of the Year 1916", in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War,* ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005), 87–95.
- Прпа–Јовановић Бранка, „Југословенска идеја у листу Политика", у: *Србија 1915. године*, уредник: Даница Милић, 1986, књ. 4, (Београд: Историјски институт, 1986), 133–153.
- Radivojević Miroslav, „Serbia, Italy's entrance into World War I, and the London agreement: a new interpretation", *Istraživanja,* Vol. 31 (Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2020), 183–196.
- Ракочевић Новица, „Војна и политичка ситуација у Црној Гори од почетка августа 1918. до засиједања Подгоричке скупштине", у: *Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, ур. Славенко Терзић (Београд: Историјски институт, 1989), 53–66.

- Ракочевић Новица, „Политичка и војна сарадња Србије и Црне Горе у рату 1914. године“, у: *Колубарска битка, ратни напори Србије 1914. године*, уредник: Даница Милић, (Београд: Историјски институт, 1985), 89–102.
- Ракочевић Новица, „Став краља Николе и црногорске владе у избеглиштву према Србији у току 1916. године“, у: *Србија 1916. године*, уредник: Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 85–98.
- Ракочевић Новица, „Црна Гора и Србија 1915. године“, у: *Србија 1915. године*, уредник: Даница Милић, 1986, књ. 4, (Београд, Историјски институт, 1986), 257–269.
- Ристић Иван, „Никола Пашић и Бугари, генеза идеолошких и политичких ставова“, *Зборник Матице српске за историју*, 84, (2012), 87–109.
- Riccardi Luca, „Italy And The Entente In The First World War: The Policy of Sidney Sonnino“ in: *Serbia and Italy in The Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2019), 43–79.
- Riccardi Luca, „L'Italia e L'Intesa 1915–1917: Nuove Alleanze, vecchia diplomazia“, in: *La guerra di Cadorna 1915–1917*, a cura di: Pietro Negile e Andrea Ungari, (Roma: Ufficio storico SME, 2018), 292–314.
- Riccardi Luca, „La politica estera dell'Italia nei mesi della neutralità“, in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di: Giovanni Orsina e Andrea Ungari (Roma: Rodrigo editore, 2016), 386–398.
- Рудолфович Ајрапетов Олег, „Русија између Србије и Бугарске у Првом светском рату“, *Годишњак за друштвену историју*, X, 1–3, (2003), 51–68.
- Segré Claudio G., „Il colonialismo e la politica estera: variazioni liberali e fasciste“, in: *La politica estera Italiana (1860–1985)*, a cura di Richard J. B. Bosworth&Sergio Romano, (Bologna: Il mulino, 1991), 121–146.
- Скоко Саво, „Бој на Кајмакчалану“, у: *Србија 1916. године*, уредник: Славенко Терзић, (Београд: Историјиски институт, 1987), 33–63.
- Скоко Саво, „Ратна 1917. година“, у: *Србија 1917. године*, уредник. Славенко Терзић (Београд: Историјски институт, 1988), 125–140.

- Скоко Саво, „Руковођење борбеним операцијама српске војске у колубарској бици“, у: *Колубарска битка, ратни напори Србије 1914. године*, уредник: Даница Милић, (Београд: Историјски институт, 1985), 9–20.
- Скоко Саво, „Србија и велике силе у периоду оперативног затишја на српско–црногорском ратишту“, у: *Србија 1915. године*, уредник: Даница Милић, 1986, књ. 4, (Београд: Историјски институт, 1986), 155–182.
- Спасић Крунослав, „Један француски војни извештај о повлачењу Срба кроз Албанију и боравку на Крфу“, у: *Србија 1916. године*, уредник: Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 231–235.
- Spasić Krunoslav, „Neprijateljska ofanziva protiv Srbije 1915. prema jednom francuskom izvoru“, *Vojno istorijski glasnik*, 3 (1986), 326–362.
- Spahidis Prodromos, „The Greek Army in World War I“, in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005), 153–172.
- Станојевић Саша, „Италија и стварање Балканског савеза 1912. године“, у: *Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект*, ур: Дејан Антић, Иван Бецић, (Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018), 171–178.
- Стојанчевић Владимир, „Национално–политички и међународни положај Србије“, у: *Србија 1916. године*, уредник: Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 11–31.
- Стојанчевић Владимир, „Стварност Србије 1915. године“, у: *Србија 1915. године*, уредник: Даница Милић, 1986, књ. 4, (Београд: Историјски институт, 1986), 9–23.
- Sfika–Theodosiou Angeliki, „Italy and the War in South–Eastern Europe: Aims and Prospects“, in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005), 73–86.
- Scurtu Ioan, „Stav Rumunije o napadu Austrougarske nad Srbijom 1914. godine“, u: *Rumuni i Srbi u Velikom ratu*, urednik: Momčilo Pavlović, (Cluj–Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2018), 75–84.
- Тимофејев Алексеј, „Руска катастрофа 1917. и Србија“, у: *Први светски рат и уједињење*, ур: Ђорђе Ђурић, (Нови Сад: Матица српска, 2018), 115–122.

- Ungari Andrea, „La scelta di un Re“, in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di: Giovanni Orsini e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 84–105.
- Fassy Gérard, „La réorganisation du commandement des Armées Alliées d'Orient par le général Guillaumat (janiver–mai 1918)“, in: *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, ed. Yannis G. Mourelos (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 2005), 143–152.
- Ferraioli GianPaolo, „L'Italia all'appuntamento della Grande Guerra. Le scelte della diplomazia (luglio–ottobre 1914)“, in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di Giovani Orsina e Andrea Ungari (Roma: Rodrigo editore, 2016), 399–414.
- Fundić Dušan, „The Albanian Question in Serbian–Italian Relations 1914–1918“, in: *Serbia and Italy in the Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2014),185–199.
- Храбак Богумил, „Албанија од јулске кризе до пролећа 1916. године“, *Обележја*, књ. 6 (1963), 121–143.
- Храбак Богумил, „Стање на српско–албанској граници и побуна Арбанаса на Косову и Метохији“, у: *Србија 1915. године*, уредник: Даница Милић, 1986, књ. 4, (Београд: Историјски институт, 1986), 63–94.
- Höbelt Lothar, „Only the Dead do not avenge themselves: The Austro–Italian Negotiations of 1914/1915“, in: *L'Italia neutrale 1914–1915*, a cura di Giovanni Orsina e Andrea Ungari, (Roma: Rodrigo editore, 2016), 454–468.
- Cappellano Filippo, Alessandro Gionfrida, „Italy and Serbia in The First World War: The Role of The Serbian Army in Cadorna's War“, in: *Serbia and Italy in The Great War*, edited by: Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institute for Balkan studies SASA, 2019), 137–160.
- Škodrić Ljubinka, „Srbija i pitanje ratnog angažovanja Rumunije tokom 1915. godine“, u: *Rumuni i Srbi u Velikom ratu,* urednik: Momčilo Pavlović, (Cluj–Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2018), 85–100.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Милан Виденовић рођен је 16. децембра 1990. године у Зајечару. У родном Минићеву завршио је основну школу, а потом и средњу школу у Сокобањи. Основне академске студије историје уписао је 2009. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу, а завршио их 2014. године одбранивши тему *Народна радикална странка у Краљевини СХС*. Мастер академске студије социјалне политике и социјалног рада завршио је 2017. године на истом факултету са мастер радом на тему *Развијање социјалних вештина код ученика са сметњама у развоју*. Две године касније, на Филозофском факултету у Нишу завршио је и мастер академске студије историје одбраном рада на тему *Анексиона криза у дневном листу политика*. Новембра 2019. године уписао је докторске академске студије историје на Филозофском факултету у Нишу. Од јануара 2020. године ангажован је на Департману за историју Филозофског факултета у Нишу у звању истраживача–приправника, а од јануара 2023. године до данас запошљен је на истом факултету у звању истраживача–сарадника. У свом научном раду бави се темама из опште и националне историје XIX и XX века, са посебним интересовањем за односе Србије и Италије. Тему докторске дисертације под називом *Италија и Србија у Првом светском рату 1915–1918* пријавио је 2022. године. Добитик је стипендије италијанске владе, на основу које је шест месеци боравио у Риму и вршио истраживање за докторску дисертацију. Претходно је месец дана стручног усавршавања провео на Универзитету Данте Алигијеи у Ређо Калабрији. За време трајања докторских студија учествовао је на научним скуповима и објављивао научне радове из области историје.

Изјава 1.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

Италија и Србија у Првом светском рату 1915–1918.

која је одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, 17. јуна 2025. године

Потпис аутора дисертације:

Милан С. Виденовић

Изјава 2.

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ЕЛЕКТРОНСКОГ И ШТАМПАНОГ ОБЛИКА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Наслов дисертације: **Италија и Србија у Првом светском рату 1915–1918.**

Изјављујем да је електронски облик моје докторске дисертације, коју сам предао/ла за уношење у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу,** истоветан штампаном облику.

У Нишу, 17. јуна 2025. године

Потпис аутора дисертације:

Милан С. Виденовић

Изјава 3:

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу унесе моју докторску дисертацију, под насловом:
Италија и Србија у Првом светском рату 1915–1918.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство **(CC BY)**
2. Ауторство – некомерцијално **(CC BY-NC)**
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде **(CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима **(CC BY-NC-SA)**
5. Ауторство – без прераде **(CC BY-ND)**
6. Ауторство – делити под истим условима **(CC BY-SA)**

У Нишу, 17. јуна 2025. године

Потпис аутора дисертације:

Милан С. Виденовић